

BRIHAT
KALPA SUTRA

AND

ORIGINAL NIRYUKTI

OF

STHAVIR ARYA BHADRABAHU SWAMI

AND

A Bhashya by Shri Sanghadas Gani Kshamashramana there on
with a Commentary begun by Acharya Shri Malayagiri and Completed by
Acharya Shri Kshemakirti.

Introductory Vol. I

EDITED BY

GURU SHRI CHATURVIJAYA

AND HIS

SHISHYA PUNYAVIJAYA

THE FORMER BEING THE DISCIPLE OF
PRAVARTAKA SHRI KANTIVIJAYAJI

INITIATED BY

NYAYAMBHONIDHI SHRIMAD VIJAYANANDA SURJI,

1ST ACHARYA OF

BRIHAT TAPA GACHCHHA SAMVIGNA SHAKHA.

Publishers:—SHRI ATMANAND JAIN SABHA, BHAVNAGAR.

Vir Samvat 2459 }
Vikrama Samvat 1989 }

Copies 500

{ Atma Samvat 36
{ A. D. 1933

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the
Nirnaya-Sagar Press, 26-28, Kolbhat Lane,
Bombay.

Published by Vallabhadas Tribhuvandas
Gandhi, Secretary, Jain Atmanand Sabha,
Bhavnagar.

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालाया द्व्यशीतितमं रत्नम् (८२)

स्थविर-आर्यभद्रबाहुस्वामिप्रणीतस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत्कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिक्षमाश्रमणसङ्कलितभाष्योपबृंहितम् ।

जैनागम-प्रकरणाद्यनेकग्रन्थातिगूढार्थप्रकटनप्रौढटीकाविधानसमुपलब्ध-

‘समर्थटीकाकारे’तिख्यातिभिः श्रीमद्भिर्मलयगिरिसूरिभिः

प्रारब्धया वृद्धपोशालिकतपागच्छीयैः श्रीक्षेमकीर्त्या-

चार्यैः पूर्णीकृतया च वृत्त्या समलङ्कृतम् ।

तस्यायं

पीठिकारूपः प्रथमोऽंशः ।

तत्सम्पादकौ—

सकलागमपरमार्थप्रपञ्चप्रवीण-बृहत्तपागच्छान्तर्गतसंविन्नशास्त्रीय-आद्याचार्य—

न्यायाम्भोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरीश(प्रसिद्धनामश्रीआत्मारामजी

महाराज)शिष्यरत्नप्रवर्त्तक-श्रीमत्कान्तिविजयमुनिपुङ्गवानां

शिष्य-प्रशिष्यौ चतुरविजय-पुण्यविजयौ ।

प्रकाशं प्रापयित्री—

भावनगरस्था श्रीजैन-आत्मानन्दसभा ।

धीर संवत् २४५९

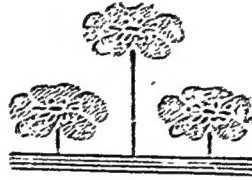
ईस्वी सन १९३३

प्रतयः ५००

विक्रम संवत् १९८९

आत्म संवत् ३६

इदं पुस्तकं सुम्वय्यां कोलमाटवीय्यां २६-२८ तमे
गृहे निर्णयसागरसुदणालये रामचन्द्र येसु झेडगं द्वारा
मुद्रापितम्

प्रकाशितं च तत् "वल्गुमदाय त्रिभुवनदाय गांधी, संकेटरी
श्रीआत्मानन्द जैन सभा, भावनगर" द्वारा

अर्पण

जैन छेद आगमोना प्रकाशननी महत्ताने समजनार अने
ए आगमोना गम्भीर रहस्योने उकेलनार
विद्वान् मुनिगणना करकमळमां

सम्पादको.

પીઠિકાનું પ્રકાશન

પ્રસ્તુત વૃદ્ધક્લ્પસુત્રનો પીઠિકારૂપ પ્રથમ વિભાગ તૈયાર થયે અને ત્રણ વર્ષ વધી ગયાં, અને એને લખાતું “પ્રાસંગિક નિવેદન” વગેરે છપાઈ ચૂક્યે પણ લગભગ તેટલો જ ગાળો થવા આવશે; તેમ છતાં ટીકાં અનેક અનિવાર્ય કાર્યોમાં રોકાઈ જવાને કારણે અને એનો વિષયાનુક્રમ વગેરે જરૂરી તૈયાર ન કરી શક્યા, તેથી આ પીઠિકાવિભાગનું પ્રકાશન અતિચિન્મયથી કરવામાં આવે છે. અને સમગ્રી શર્કાળ છોળ કે—અમારા તરફથી થયેલ અતિચિન્મયને કારણે અમારા ગ્રંથપ્રકાશનને અતિચિન્મય હૃદયે જોવા દેવુંનાર કેટલાય વિદ્વાન સુનિવર વગેરેની આગળીને આગત થયો હશે; તેમ છતાં અનિવાર્ય કારણોને ઠીક પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં થયેલ ચિન્મયને અમારા વિદ્વાન સુનિવર વગેરે જરૂર ક્ષમ્ય તરફથી પરી આશા રાખી છોળ અને દુઃખી છોળ કે—પ્રસ્તુત ગ્રંથના ટીકા અને ટીકા વિભાગના પ્રકાશનમાં આટલો ચિન્મય નહિ જ થવા હશે.

નિવેદનો—

સુનિ ચતુરવિજય-પુણ્યવિજય

बृहत्तपागच्छान्तर्गत संविद्यशास्त्रीय आचार्य
न्यायाम्भोनिधि श्री १००८ श्री विजयानन्द सूरि.
(प्रसिद्धनाम श्रीआत्मारामजी महाराज.)

जन्म—विक्रम संवत् १८२३ लहोरा ग्राम (पंजाब).

स्थानकवासी दीक्षा—संवत् १९१० मालेरकोटला (पंजाब).

संविद्य दीक्षा—संवत् १९३२ अमदावाद. आचार्य पद—संवत् १९४३ पार्थीदाणा.
स्यत्र गमन—संवत् १९५३ गुजरातवाया (पंजाब).

વ ન્દ ન

અલંકૃત્યાગસૂતિ જે મહાપુરુષના પરોક્ષ અમીમય
આશીર્વાદના પ્રભાવે અમે અમારી

શ્રી આત્માનન્દ જૈન ગ્રન્થરત્નમાલાને

વિશિષ્ટ અને વિવિધ સાહિત્ય પ્રકાશન દ્વારા દિન પ્રતિદિન
ઉન્નતિને શિખરે લઈ જઈ શક્યા છીએ તેમ જ

બૃહત્કલ્પ જેવા અતિમાન્ય આગમગ્રન્થને

વિદ્વાનોના કરકમલમાં અર્પણ કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ
એ જગન્માન્ય પરમપવિત્ર સ્વર્ગવાસી ગુરુદેવ

શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી વિજયાનન્દ સૂરિવરના

નિત પાદપંકજમાં અમારું કોટિશઃ વન્દન હો.

નિવેદક—ચરણસેવકો

મુનિ ચતુર વિજય અને

પુણ્ય વિજય.

बृहत्कल्पसूत्रसंशोधनकृते सङ्गृहीतानां प्रतीनां सङ्केताः ।

भा० पत्तनस्थभाभापाठकसत्कचित्कोशीया प्रतिः ।

त० पत्तनीयतपागच्छीयज्ञानकोशसत्का प्रतिः ।

डे० अमदावादडेलाउपाश्रयभाण्डागारसत्का प्रतिः ।

मो० पत्तनान्तर्गतमोंकामोदीभाण्डागारसत्का प्रतिः ।

ले० पत्तनगतलेहेरुवकीलसत्कज्ञानकोशगता प्रतिः ।

कां० प्रवर्तकश्रीमत्कान्तिविजयसत्का प्रतिः ।

ता० ताडपत्रीया मूलसूत्रप्रतिः भाष्यप्रतिर्वा । (सूत्रपाठान्तरस्थाने सूत्रप्रतिः,
भाष्यपाठान्तरस्थाने भाष्यप्रतिरिति ज्ञेयम् ।)

प्र० प्रत्यन्तरे (टिप्पणीमध्योद्धृतचूर्णिपाठान्तः वृत्तकोष्ठकगतपाठेन सह यत्र प्र० इति
स्यात् तत्र प्रत्यन्तरे इति ज्ञेयम्, दृश्यतां पृष्ठ २ पंक्ति २७-३२ इत्यादि ।)

मुद्यमानेऽस्मिन् ग्रन्थेऽस्माभिर्येऽशुद्धाः पाठाः प्रतिपूषलब्धास्तेऽस्मत्कल्पनया संशोध्य () एतादृ-
ग्वृत्तकोष्ठकान्तः स्थापिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ १० पङ्क्ति २६, पृ० १७ पं० ३०, पृ० २५ पं० १२,
पृ० ३१ पं० १७, पृ० ४० पं० २४ इत्यादि । ये चास्माभिर्गलिताः पाठाः सम्भावितास्ते []
एतादृक्चतुरस्रकोष्ठकान्तः परिपूरिताः सन्ति, दृश्यतां पृष्ठ ३ पंक्ति ९, पृ० १५ पं० ६, पृ० २८ पं०
५, पृ० ४९ पं० २६ इत्यादि ।

टीकाकृताऽस्माभिर्वा निदिष्टानामवतरणानां

स्थानदर्शकाः सङ्केताः ।

आचा० शु० अ० उ०

आव० हारि० वृत्तौ

आव० नि० गा० }
आव० निर्यु० गा० }

उ० सू०

उत्त० अ० गा०

ओघनि० गा०

कल्पवृहद्भाष्य

गा०

चूर्णि

जीत० भा० गा०

तत्त्वार्थ०

दश० अ० उ० गा०

दश० अ० गा० }
दशवै० अ० गा० }

दश० चू० गा०

देवेन्द्र० गा०

पञ्चव० गा०

प्रज्ञा० पद

प्रशम० आ०

मल०

महानि० अ०

विशे० गा०

विशेषचूर्णि

व्य० भा० पी० गा०

व्यव० उ० भा० गा०

आचारोद्देशसूत्र श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश

आवश्यक-हारिभट्टीय-वृत्तौ

आवश्यकनिर्युक्ति गाथा

उद्देश सूत्र

उत्तराध्ययनसूत्र अध्ययन गाथा

ओघनिर्युक्ति गाथा

वृहत्कल्पवृहद्भाष्य

गाथा

वृहत्कल्पचूर्णि

जीतकल्प भाष्य गाथा

तत्त्वार्थाधिगमसूत्राणि

दशवैकालिकसूत्र अध्ययन उद्देश गाथा

दशवैकालिकसूत्र अध्ययन गाथा

दशवैकालिकसूत्र चूलिका गाथा

देवेन्द्र-नरकेन्द्रप्रकरणगत देवेन्द्रप्रकरण गाथा

पञ्चवस्तुक गाथा

प्रज्ञापनोपाङ्ग सटीक पद

प्रशमरति आर्या

मल्यगिरीया टीका

महानिशीथसूत्र अध्ययन

विशेषावश्यक गाथा

वृहत्कल्पविशेषचूर्णि

व्यवहारसूत्र भाष्य पीठिका गाथा

व्यवहारसूत्र उद्देश भाष्य गाथा

श० उ०	शतक उद्देश
श्रु० अ० उ०	श्रुतस्कन्ध अध्ययन उद्देश
सि० } सिद्ध० }	सिद्धहेमशब्दानुशासन
हैमाने० द्विस्व०	हैमानेकार्थसङ्ग्रह द्विस्वरकाण्ड

यत्र टीकाकृद्भिर्ग्रन्थाभिधानादिकं निर्दिष्टं स्यात् तत्रास्माभिरुल्लिखितं श्रुतस्कन्ध-अध्ययन-उद्देश-गाथादिकं स्थानं तत्तद्ग्रन्थसत्कं ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ १५ पं० ९ इत्यादि । यत्र च तन्नोल्लिखितं भवेत् तत्र सूचित-मुद्देशादिकं स्थानमेतन्मुद्रमाणवृहत्कल्पग्रन्थसत्कमेव ज्ञेयम्, यथा पृष्ठ २ पंक्ति २-३-४, पृ० ५ पं० ३, पृ० ८ पं० २७, पृ० ११ पं० २७, पृ० ६७ पं० १२ इत्यादि ।

प्रमाणत्वेनोद्धृतानां प्रमाणानां स्थानदर्शक- ग्रन्थानां प्रतिकृतयः ।

अनुयोगद्वारसूत्र चूर्णी—	रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।
अनुयोगद्वारसूत्र सटीक—	शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड ।
आचाराङ्गसूत्र सटीक—	आगमोदय समिति ।
आवश्यकसूत्र चूर्णी—	रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।
आवश्यकसूत्र सटीक (श्रीमलयगिरिकृत टीका) }—	आगमोदय समिति ।
आवश्यकसूत्र सटीक (आचार्य श्रीहरिभद्रकृत टीका) }—	आगमोदय समिति ।
आवश्यक निर्युक्ति—	आगमोदय समिति प्रकाशित हारिभद्रीय टीकागत ।
ओघनिर्युक्ति सटीक—	आगमोदय समिति
कल्पचूर्णि—	हस्तलिखित ।
कल्पवृहद्भाष्य—	”
कल्पविशेषचूर्णि—	”
कल्प-व्यवहार-निशीधसूत्राणि—	जैनसाहित्यसंशोधक समिति ।

जीवाजीवाभिगमसूत्र सटीक—

दशवैकालिक निर्युक्ति टीका सह—

दशाश्रुतस्कन्ध अष्टमाध्ययन }
(कल्पसूत्र)

देवेन्द्रनरकेन्द्र प्रकरण सटीक—

नन्दीसूत्र सटीक }
(मलयगिरिकृत टीका)

निशीथचूर्णि—

प्रज्ञापनोपाङ्ग सटीक—

भगवतीसूत्र सटीक—

महानिशीथसूत्र—

राजप्रश्नीय सटीक—

विपाकसूत्र सटीक—

विशेषणवती—

विशेषावश्यक सटीक—

व्यवहारसूत्रनिर्युक्ति भाष्य टीका—

सिद्धप्राभृत सटीक—

सिद्धान्तविचार—

सूत्रकृताङ्ग सटीक—

स्थानाङ्गसूत्र सटीक—

आगमोदय समिति ।

शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड ।

शेठ देवचन्द्र लालभाई जैन पुस्तकोद्धार फण्ड ।

श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर ।

आगमोदय समिति ।

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

रतलाम श्रीऋषभदेवजी केशरीमलजी श्वेताम्बर संस्था ।

श्रीयशोविजय जैन पाठशाला बनारस ।

श्रीमाणिक्यमुनिजी सम्पादित ।

श्रीजैन आत्मानन्द सभा भावनगर ।

हस्तलिखित ।

आगमोदय समिति ।

”

॥ अहम् ॥

પ્રાસંગિક નિવેદન ।

ગ્રન્થપ્રકાશન—પ્રસ્તુત અતિમાન્ય છેદસૂત્રના પટલે કે નિર્યુક્તિ લઘુભાષ્ય અને વૃત્તિસહિત વૃહત્કલ્પસૂત્રના સંપાદનને લગતું કાર્ય વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૪ માં પૂજ્યપાદ શાન્ત મહાત્મા પ્રજ્ઞાંશ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી હર્ષમુનિજી મહારાજના જ્ઞાનપ્રિય સાહિત્યરસિક શિષ્ય મહારાજ શ્રીમાણેકમુનિજીજી આરંભ્યું હતું । પરંતુ કેટલાં એક કારણોને લીધે અમે તેઓશ્રીને પ્રસ્તુત ગ્રન્થરત્નના સંપાદનનું કામ અટકાવવા કહ્યું । છેવટે તેઓશ્રીજી અમારી સૂચનાને માન્ય રાખી લગભગ એક હજાર શ્લોક જેટલા છપાવેલા ભાગને જતો કરી તેનું સંપાદન વંધ કર્યું અને તે પછી અમે તરત જ એના સંપાદનને લગતા કામની શરૂઆત કરી । આજે અમે એ છેદશાસ્ત્રના પીઠિકારૂપ પ્રથમ વિભાગને વિદ્વાનોના કરકમઝમાં સમર્પણ કરવા ભાગ્યશાળી થયા છીએ અને ક્રમે ક્રમે વીજા ભાગો પણ સમર્પણ કરીશું એ મુનિવર શ્રીયુત માણેકમુનિજીના ઉત્સાહપૂર્ણ સાહસને જ આભારી છે । અને એ જ કારણથી અમે અમારા “પ્રાસંગિક નિવેદન”ના આરંભમાં ધન્યવાદપ્રદાનપૂર્વક તેમના નામનું સ્મરણ કરીએ છીએ ।

વૃહત્કલ્પનું પ્રકાશન અને જૈનસમાજની માન્યતા—જૈન છેદગ્રન્થો પ્રકાશમાં આવે એ સામે કેટલાક આગેવાન મનાતા જૈન મુનિઓનો અને તેમના અવાજનો પડઘો પાડનાર કેટલાક ગૃહસ્થોનો સખ્ત વિરોધ છે । એ વિરોધમાટે તેમની પાસે કારણો માગવામાં આવે ત્યારે તેઓ એમ જણાવે છે કે—“છેદસૂત્રોમાં સાધુઓના અંગત આચાર અને પ્રાયશ્ચિત્તને લગતી કેટલીયે એવી ગુપ્ત તેમ જ ગંભીર વાતો ચર્ચાયેલ છે, જેના આશયને ઘરાવર ન સમજવાને લીધે ભદ્રિક જીવો ધર્મથી પરાશ્રુત થઈ જાય, તેમ જ ધ્યાન કરી આજ કાલના નાસ્તિકો એના ઉંધા અર્થ કરી જૈન સાધુસંસ્થાને ઉતારી પાડવા યત્ન કરે અને ધર્મને વગોવે” । આ દલીલને અમે થોડી વાગને માટે પ્રામાણિક તેમ જ વજુદવાર માની લઈએ; તેમ છતાં આજે આ જાતની દલીલો આપનારાઓમાંના કેટલાક મુનિમહાશયો છેદસૂત્રોમાં આવતી અત્યંત આપવાદિક વાતોનો,—કે જેનો ઉપયોગ વિશિષ્ટ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવમાં તેમ જ સ્વાસ્થ્ય વ્યક્તિમાટે અને તે પણ કનિષ્ઠ જ કરવાનો હોય છે તેનો,—દરેક ટેકાણે એકસરખી રીતે ઉપયોગ કરવામાટે જનતા આગળ દિમાયત કરી છેદસૂત્રકાર માન્ય સ્થિતિ આચાર્યવરોની દીર્ઘદર્શિતા અને પ્રામાણિકતાના મૂલ્યમાં ભયદૂર કુટારાયાત કરે છે, તેમ જ જે દોષોનો આરોપ પોતે પોતાની કન્ય-નાયી માની લીધેલ નાસ્તિકો ઉપર કરે છે તેનાથી પણ ભયદૂર રીતે છેદસૂત્રોમાંની ગંભીર વાતોને પોતે સમજવા છતાં આંખમીચામણાં કરી જેમ આવે તેમ કહી નાન્યવાની ધૃષ્ટતા

કરે છે ત્યારે વિદ્વ જનસમાજ તેમની ઉપરોક્ત દલીલમાં ફક્ત નિર્માલ્યતા, સ્વાર્થપૂર્ણતા તેમ જ કોઈ અગન્ય મંચની યાગર્ણી સિવાય કશું જ નથી એમ નિઃસંકોચપણે માનવા આકર્ષાય છે ।

આજે જે દલીલ છેદગ્રન્થોના સમ્યાદનમાટે આપવામાં આવે છે એ જ અથવા એના જેવી જ દલીલ અસુક વર્ષ પહેલાં સામાન્ય કથાત્મક ઉપદેશાત્મક અને પ્રકરણ-ગ્રન્થોના મુદ્રણ માટે ચ અપાર્તી હતી અને એ જ દલીલ જૈન આગમોના પ્રકાશન વચ્ચે પળ અપાઈ છે । તેમ છતાં એ દલીલ કરનારાઓ અને તેને શીલનારાઓ જ તે તે ગ્રન્થોને પ્રકાશમાં મૂક્યા છે, છતાં આજે છેદગ્રન્થોના પ્રકાશન સામે કરવામાં આવતી દલીલ એ એક સ્વદ દલીલ છે ।

આજના મુદ્રણયુગમાં જે દલીલ આપવામાં આવે છે એ જ દલીલને એક કાળે લેખનયુગમાં પણ અવકાશ હતો । જ્યારે ગાને ગાન હાલ્યાવંચ આગમો લખાયા હોવાં ત્યારે ઉપરોક્ત દલીલ જેવી દલીલો ધ્યાનમાં લીધી હોત તો આજે આપણા જ્ઞાનમળદારોમાં જે સંકલ્પો જનનગમની પ્રતિષ્ઠા મુલ્યમ થઈ રહી છે તે ક્યારે પણ ન થાત । પણ તે જમાનાના વિદ્વ પુરુષોએ એવી છીછરી દલીલોને સ્થાન જ આપ્યું ન હોતું । અને એ જ વિદ્વ પુરુષોનું અનુવર્તન કરી અમે પણ અમારા છેદગ્રન્થપ્રકાશન સામે અપાર્તી ઉપરોક્ત છીછરી દલીલને ધ્યાનમાં લેવા નથી ઇચ્છતા ।

છેદમૂલોમાં નોંધાયેલ આપવાદિક શબ્દોને છતાં વીર્યદૃષ્ટિથી નોંધાયેલ છે, જેના રહસ્યને વગવર સ્પષ્ટ રીતે કહેવામાં આવે તો કોઈ પણ મનુષ્ય એ સૂત્રકાર પ્રત્યે ગૌરવ અને વહુમાનયુદ્ધિ ધરાવ્યા સિવાય રહી જ ન શકે । આ મૂલોમાં એવી એક પણ શબ્દ નથી જેને કોઈ પણ વ્યક્તિ નામંજૂર કરે કે શુદ્ધિવાળી હોય । ચાલુ નિવેદનમાં અમે પ્રસંગ-વચ્ચાન એક શબ્દ નોંધાવું જેના ઉપરથી દરેક સમર્જી શકશે કે—છેદમૂલકાર આચાર્યોને જે આપવાદિક પ્રસંગો ટાંક્યા છે એ વચ્ચે કેટલા શુદ્ધિમત્તા અને સમયસૂચકતામય છે ? ।

છેદ આગમોમાં આવતા પ્રત્યેક શબ્દોને મોં કોઈ એકસરસી રીતે સમર્જી જાય કે પચાર્થ શકે એમ અને નથી કહેતા કે નથી માનતા । તેમ છતાં છતાં તો અમે જરૂર કહી શકીએ છીએ કે—છેદમૂલોમાં વર્ણવેલા શબ્દો એવી નથી કે જે ગુપ્ત રાખવા જેવી હોય । લગભગ વર્ણવેલા શબ્દો એવી મહત્ત્વની છે જે દરેક દરેક જૈન મિહુ-મિહુળી જાગવી જ જોઈએ (જેને અભ્યાસના આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિ જેવાં જવાબદાર ગુરુત્વપદ ધરાવનારાઓ પણ મોંઢે મોંઢે જાણતા નથી હોતા) જેથી તેમને ધોતાના પદની મહત્તાનું અને તે સાથે તેમના ધોતાના ઉપર રહેલ જવાબદારીનું માન થાય ।

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ સમાજના વર્મગુરુઓનું વાસ્તવિક ચારિત્ર્ય ઘસાતું જાય છે ત્યારે વિદ્વ મનુષ્યો એમના માને શાસ્ત્રના આદર્શો મૂકી ટકોર કરે એ વાત તેમને કહવી ફોર જેવી થઈ પડે છે । અને એ પ્રસંગ સમાજના એ નામવારી નેતાઓને વચાવો શોધવા

નીકળવું પડે છે । ઉપર છેદશાસ્ત્રના પ્રકાશન સામે જે દલીલ કરવામાં આવી છે એ આ વાતના પડવારૂપ જ છે । આજે આ જાતના વચાવો રજુ કરવા એ ઓત્સવંચેના સિધ્ધાંત વીજું કશું જ નથી । જ્યારે જ્યારે સમાજનું ચારિત્ર્યવલ મોટા પાયાપર શ્રીળ થાય છે ત્યારે સમાજના હિતૈષી મહાપુરુષોને એ ચારિત્ર્યનું વાસ્તવિક નિરૂપણ કરનાર આગમોનું વિવિધ પદ્ધતિએ પુનરુજીવન કરવું પડે છે; અર્થાત્ તે તે આગમો ઉપર નિર્યુક્તિ ભાષ્ય ચૂર્ણ ટીકા ટિપ્પણી આદિ લખી સમાજ સમક્ષ વસ્તુસ્થિતિ રજુ કરવી પડે છે, અને એમ કરવા જતાં કેટલીક વાર જેમ આપણા ભાષ્યકારાદિને પોતાના જમાનાના નામધારી આચાર્યાદિકની સરખત ફાટકળી કાઢવી પડી છે તેમ સૌને માટે એ જાતની ફરજ આવીને ડમી રહે છે । અત્યારે જૈન ભિક્ષુ-ભિક્ષુણીસમાજની જે સ્થિતિ નજરે આવી રહી છે એનો સ્ફોટ થવા માટે કે કરવા માટે અને એને સુધારવા માટે આ છેદસૂત્રોને (કોઈ પણ જાતની ગેરસમજ ફેલાવા ન પામે એ માટે યોગ્ય ટીકા ટિપ્પણી આદિ કરી) સારરૂપે ગૂર્જરનિરામાં ઉતારી સમાજ સમક્ષ રજુ કરવાં એ અનિવાર્ય વસ્તુ છે । જ્યાં સુધી આ પ્રમાણે નહિ થાય ત્યાં સુધી જૈન ભિક્ષુ-ભિક્ષુણીઓને પોતાની વાસ્તવિક ફરજોનું ભાન થશે નહિ તેમ જ કોઈ તેમને તેમની ફરજોનું ભાન કરાવી શકશે પણ નહિ ।

આજ જમાના થયાં કૃત્રિમ ભય ઉત્પન્ન કરી જૈનસમ્પ્રદાયમાંથી મોટે ભાગે જૈન છેદ આગમોનું પઠન પાઠન આલસી જવાને લીધે—“આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિ ગચ્છતા સન્મ્ભ-આધારભૂત પદવીધરો કોણ હોઈ શકે ? એ પદવીઓ ધરાવનાર કેટલા સમર્થ કેટલા જ્ઞાની કેટલા ગમ્મીર કેટલા સ્થિતપ્રજ્ઞ અને ઠરેલ હોવા જોઈએ ? એ પદો માટે કેવા પુરુષ યોગ્ય

૧ આચરિયત્તણતુરિતો, પુધ્ધં સીસત્તણં અકાઠ્ઠણં ।

હિંદતિ ચોપ્પાયરિતો, નિરંકુસો મત્તહત્થિ ઘ ॥ ૩૭૩ ॥

પોતે પહેલાં શિષ્ય વન્યા તિવાય (અર્થાત્ ગુરુકુલવાસમાં રહ્યા તિવાય તેમ જ ગુરુસેવાપૂર્વક આગમનો અભ્યાસ અને ચારિત્ર્યનું ચધાર્થ પાલન કર્યા તિવાય) આચાર્ય પદ લેવાને માટે તલપાપડ થઈ રહેલ સાધુ મદોન્મત્ત હાધીની પેટે નિરંકુશ થઈને ચોકસો મૂર્ત આનાર્ય તરીકે મટકે છે ॥

હુદ્દાલયમ્મિ કાઠ્ઠણ કુંડિયં અભિમુહંજલી સુદિતો ।

ગેરુ પુચ્છતિ પસિણં, કિલ્લુ હુ સા વાગરે કિન્નિ ॥ ૩૭૪ ॥

જેમ કોઈ ગૈરુપરિમાજક ત્રિદંડ ઉપર કુંડિકાને મૂકીને તેના તામે ઘે હાથ જોડી ડમી રહી અને પગે પરીને કાંઈ પ્રશ્ન પૂછે તો તે કુંડિકા કાંઈ જવાબ આપે તરી ? । જેવું આ કુંડિકાનું આચાર્યપણું છે તેવું જ ઉપરોક્ત આનાર્યનું આનાર્યપણું સમજવું ॥

સીસા વિ ય તૂરંતી, આચરિયા વિ હુ લહું પસીયંતિ ।

તેણ દરલિક્ષિય્યાણં મરિઓ લોઓ પિસાયાણં ॥ ૩૭૫ ॥

(નાનભૂલતા) શિષ્યો આનાર્યપદવી મેલ્લવાનાં ઉતાવટા થાય છે અને શાસ્ત્રના મર્મોનો વિચાર નહિ કરનાર આનાર્યો એકદમ શિષ્યોને મોટા પનાવતા માટે હુપાવંત થાય છે । આ રીતે થોડું મનન અપાપડ આનાર્યપિતાઓથી આગો લોક મગઈ મગો છે ॥

(નોંધ—આ ધર્મે કાષ્ઠાઓ કુટુમ્બપીટિકાનાં છે । અહીં જે અનુગત કરતામાં આપ્યો છે તે મુલ અને ટીકાનું અનુસંધાન રાજીને કર્યું છે ।)

દોઢ શકે ? એમને સાથે જૈનસંચને યગતી કેવી જાતની અને કેટલી જવાબદારીઓ રહેલી છે ? ઔચોગ્યને પદ્વીઓનાં મેટળાં કરનારને કેવા અપરાધી માનવામાં આવ્યા છે ? પ્રસંગ પછનાં તાલચક ઠરેલા પદ્વીધરોની પદ્વીઓને કેવી રીતે ઈનવી લેવામાં આવી છે ? ૫ પદ્વીધરો પોતાની સમકક્ષના દુતર પદ્વીધરો સાથે કેવા ગૌરવથી અને કેવી મર્યાદાથી રહેવું જોઈએ ? પોતાના હાથ નીચે રહેતા મિશુ-મિશુળીસંચતું પાલન શી રીતે કરવું જોઈએ ? તેમના પ્રત્યે ૫ પદ્વીધરોની શી શી જવાબદારીઓ રહેલી છે ? મિશુ-મિશુળીસંચે પોતાના ગુરુ આચાર્ય ઉપાધ્યાય આદિ તેમ જ મિશુ-મિશુળી સાથે ગૃહસ્થવર્ગસાથે અને ગચ્છાન્તરીય આચાર્યાદિ અને મિશુ-મિશુળીસમુદાય સાથે કેવી સમ્બંધતાથી રહેવું જોઈએ ? ઉપસંપન્ન સ્ત્રીકારનાર અર્થાત્ દાનાદિની પ્રાપ્તિ અથવા દુઃસ્માદે ગચ્છાન્તરમાં જનાર મિશુને આચાર્યની પાસે ઉપસંપદા સ્ત્રીકારી હોય તે આચાર્ય અને તેમના પરિવારના મિશુસમુદાય સાથે કેવો વર્તવ ગણવો જોઈએ ? તેમ જ ૫ આચાર્યાદિ પોતાની પાસે ઉપસંપદા સ્ત્રીકારનાર મિશુ પ્રત્યે કેવી ઉદાર નીતિ ગણવી જોઈએ અને તેમને કેવી રીતે દાવમાં ગણવો જોઈએ ? પરસ્પરની મર્યાદા નહિ જાળવનારને તેમ જ અપરાધ કરનારને કેવા કડક દંડોથી-પ્રાયશ્ચિત્તોથી દંડવામાં આવે છે ? પાંચ મહાવ્રતો અને અષ્ટ પ્રવચનમાના ઇટલે કે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પાલન માટે જે ઈશળવટથી ડહાપોહ કરવામાં આવ્યો છે ૫ જોનાં ણું પાલન કેટલું દુષ્કર છે ? તેમ જ ણના પાલનમાંટે ચત્ત કરનારે વાળી અને વર્તન કેટલાં વિશદ રીતે કેળવવાં જોઈએ ? જૈન મિશુઓની મિશ્રાચર્યા-ગૌચરી, વસ્ત્ર, પાત્ર, નિવાસસ્થાન, સ્વદિલ્લમૂર્તી વગેરે કેવાં શુદ્ધ હોવાં જોઈએ ? ૫ મિશુઓનાં વિહાર વિહારમૂર્તી કેવાં હોવાં જોઈએ ? વિહાર કરવા અગાઉ વિહારયોગ્ય તેમ જ માસકલ્પયોગ્ય અર્થાત્ મહિના સુધી રહેવા લાયક ક્ષેત્રોની પ્રતિલેખના-તપાસ કોણ અને કેવી રીતે કરે ? મિશુઓની દિનચર્યા અને જીવનચર્યા શી શી છે ?” इत्यादि संख्याबन्ध वाचतांनो कोइने क्याल मरणो य नथी होतो । आ सिवाय छेदशास्त्रोमां एवा अगणित शार्न्याय विषयो भरचक भयां पख्या छे जे बीजां शास्त्रोमां भाग्ये ज जडे अथवा न पण जडे ।

અત્યારનો જૈન મિશુસમુદાય ગમે તેમ માને પણ જૈન આગમોના ડંડા જ્ઞાન સાથે છેદમુત્રોનો અધ્યાસ કર્યા સિવાય સાચું સાચુજીવન મેઝવી કે કેઝવી શકાશે નહિ ૫

૩ વૃદ્ધો ગણદરમદો, ગોયમમાદિદિં ધીરપુરિસ્તેદિં ।

તેં ટચદ જો અપત્તે, જાણંતો સો મહાપાવો ॥

શ્રોમાંનમ્બાની આદિ જેવા ધીર પુરુષો “ગણધર” (ગળી આચાર્ય સૂરિ આદિશબ્દો “ગણધર” શબ્દના પર્યાય અર્થાત્ સમાનાર્થક શબ્દો છે) શબ્દને ધારણ કર્યો છે તેને જાગવા છતાં અધોગચ્છનાં સ્થાપે અર્થાત્ અધોગચ્છ ધિમ્યોને આચાર્યપદ આદિ આપે તો તે અધોગચ્છને પદ્વી આપનાર મહાપાવી છે ॥

(નોંધ—યોગ્ય અધોગચ્છના તપાસ કર્યા સિવાય આચાર્યપદોની લક્ષણી કરનાર આચાર્યો અને તેનાર શ્રમણો આ ગાથાના અર્થનો વિચાર કરે । ૫ પદ્વીઓ સાથે વિશાલ જ્ઞાન અને વિશિષ્ટ નામિદ્ય હશે તો જ ૫ સ્વપરના કલ્યાણ માટે થઈ નહિ તો ૫ પદ્વીનો ભાર કલ્પનાતીન છે ।)

વાત ક્યારે પળ મૂલ્યાવી ન જોઈએ । આજની પરિસ્થિતિમાં આચાર્ય ઉપાધ્યાય પ્રવર્તક આદિ પૂજ્ય પદ્મવિઓનો મોમો જનતાના અંતરમાંથી મૂસાતો જાય છે એનું કારણ જો વરાવર વિચારવામાં આવે તો જણાશે કે—જ્યારથી જૈન મિશ્રસંઘમાંથી શાસ્ત્રનું આલોચન ઓછું થયું છે અને પોતા ઉપરની જવાબદારી વિસરી લોકપૂજાનો વ્યામોહ ઉત્પન્ન થયો છે એટલું જ નહિ પણ આવું જ જીવન આન્તર અને વાણ કલહથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું છે ત્યારથી જ એ પ્રાતઃસ્મરણીય પદો ગૌરવહીન અને અનાદરણીય થઈ ગયાં છે । અત્યારે જો સાંજ પોત-પોતાની જોગસદારી સમજે અને તે પ્રમાણે વર્તે તો જૈન મિશ્રસંઘમાં અને જૈન શ્રાવકસંઘમાં જે ભીષણ આન્તર અને વાણ કલહનો દાવાનલ સઝગી રહ્યો છે તે સહેજે શમી જાય ।

જગત તરફ નજર કરીશું તો જણાશે કે—તેના તેના દરજ્જા પ્રમાણે ધારાશાસ્ત્રના જ્ઞાનમાં કાચો જળાતો ન્યાયાધીશ વૈરિસ્ટર કે વકીલ હોય અથવા કોઈ નાનામાં નાનો પોલીસ જેવો અમલદાર હોય તો તેને કોઈ પણ લાયક પ્રજા નભાવી લે નહિ; તો જૈન ધારાશાસ્ત્રના જ્ઞાનથી રહિત જૈન આચાર્યથી લઈને યાવત્ મિશ્ર સુધીના શ્રમણસમુદાયને જૈન પ્રજા આજે કી રીતે નભાવી શકે ? । અત્યારે જૈન મુનિઓ ગમે તેવી મોટી વાતો કરે અને ગમે તેવા વચાવો કરે પણ આજે એ વાત ચુકી છે કે—જૈન મિશ્રગણમાંથી જ્ઞાનનો વારસો મોટા પાયા ઉપર ઘસાતો જાય છે—ઘસાઈ ગયો છે, અને તે સાથે એમની મહત્ત્વભરી ક્રિયાઓ નિર્જીવપ્રાય થઈ ગઈ છે । પરિણામે રાત દિવસ ક્રિયાકાંડોને કરવા છતાં એ ક્રિયાકાંડો વિશુદ્ધ વનતાં નથી, એટલું જ નહિ પણ એ પવિત્ર ક્રિયાઓ દ્વારા જીવનમાં સરસતા સરલતા અને શુદ્ધિ આવવાને વદલે રોજ ને રોજ નીરસતા કૃત્રિમતા અને રુદ્ધતા જ વધતાં નજરે પડે છે । અને એને છુપાવવા માટે અનેક કપાયભાવનાભરી અસત્ પ્રવૃત્તિઓ તરફ નજર દોડાવવી પડે છે—ડોડાવી પણ રહ્યા છે । શ્રમણગણની આવી વિપમ પરિસ્થિતિને લીધે મોટે ભાગે રાત દિવસ ક્રિયાકાંડ કરનાર ગૃહસ્થવર્ગની વદ્ધા પણ અતિશોચનીય થઈ રહી છે અને થતી જાય છે । અંદરથી જીવન જુદું અને વહારથી જુઓ તો જુદું જ । કેવળ રુદ્ધ ક્રિયાકાંડો દ્વારા જીવન ઉન્નતિ તરફ ધપવાને વદલે અવનતિ તરફ જ ઘસડાવાનું એમાં શંકા જ નથી । રાતદિવસ પવિત્ર ક્રિયાકાંડો કરવા છતાં જો આંતર જીવન સડેલું જ રહે ત્યા જીવનમાં હાથીના ઢાંતની જેમ દ્વિવિધતા ચાલુ રહે તો એ ક્રિયાઓ કરવામાં કડી જ સાર્થકતા નથી એ કહેવાની આવશ્યકતા ન હોય । અહીં જે કાંઈ લખવામાં આવ્યું છે એ જૈન મિશ્રસંસ્થાને કે જૈન ગૃહસ્થવર્ગને ઉતારી પાડવા માટે લખવામાં આવ્યું છે એમ કોઈ પણ મહાનુભાવ ન માની લે । કારણ કે આ “પ્રાસન્ગિક નિવેદન”નો લેખક એ જૈનમિશ્રસંસ્થા પૈકીનો જ એક છે; એટલે ઉપરોક્ત આક્ષેપમાંથી આ લેખક સર્વથા વચી શકે છે એમ નથી । આ લખવાનો ઉદ્દેશ માત્ર એક જ છે કે—જૈન મિશ્રસંઘ અને શ્રાવકસંઘ પોતાના જીવનમાંની દ્વિવિધતાને મટાડી જૈનસંઘ અને જૈનધર્મને ઉજ્જવલ વનાવે ।

જૈન મિશ્રસંઘ જો હજુ ચ ચેતવું હોય તો વગર સાવધાન થઈ વિચાર કરે । તદ્દિ તો જેમ દુનિયાવરજા ધર્મગુરુઓની મહત્તા જાંગી થઈ ગઈ છે એ જ સ્થિતિ આવતી કાલે ત્યાગમાર્ગની ઉપામનાનો દાવો કરનાર જૈન શ્રમણગણની ન આવે એ વાતને ધ્યાનમાં રહી દર દસ્મેશ વધારે ને વધારે જાંગી પડતી જતી થોડી ઘણી રહી મહી પોતાની મહત્તાને સાવધાન થઈ ટકાવી રાખે એ દૃષ્ટિથી યોગ્ય છે ।

અન્તુ, પ્રસ્તુત વૃહન્કલ્પસૂત્ર જેવા સર્વમાન્ય ગ્રન્થોનું પ્રકાશન ન થવાને કારણે અત્યારના કેટલાય જિજ્ઞાસુ વિદ્વાન જૈન મુનિઓ ણના અધ્યયન વાચન આદિથી વંચિત રહે છે, તેમ જ “તેમના પોતાના ધાર્મિક આચારો અને રીત-રિવાજો શા શા છે ? શા કારણથી તે ઉત્પન્ન થયા છે અથવા યોજાયા છે ? કઈ કઈ દ્રષ્ટિએ એ મહત્ત્વના છે ? એક કાલે સાધુર્જીવનના નિયમો કેટલા કડક હતા ? આજે એ નિયમો કેટલા વિકૃત અને સિથિલ થઈ ગયા છે તેમ જ પરિવર્તન પામી ગયા છે ? દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ વદલાનાં દીર્ઘદર્શી વિદ્વા આચાર્યોએ સાધુર્જીવનના તેમ જ સામાન્ય ધાર્મિક નિયમોમાં કેવું કેવું પરિવર્તન કર્યું છે ?” દિગ્દર્શિ અનેક વાતોથી નેશો અજાણ જ રહી જાય છે । અને છેવટે જૈન મિશ્રઓના જીવનમાં સામાન્ય રીતે નિરંતર ઉપયોગી ધાર્મિક રીત-રિવાજોની પરિપાટી અને પરસ્પરા લીમરાતી જાય છે । આ મુખ્ય દ્રષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને અમે વૃહન્કલ્પસૂત્ર જેવા માન્ય ગ્રન્થના સંપાદન અને પ્રકાશનને અતિ આવકારદાયક માર્ગાળ છીએ ।

આ સિવાય કેટલાક મહાનુભાવો છેદ્ગુપ્તમાં આવતી ગંભીર આપવાદિક વાતોને જેમ કાંઈ તેમ લોકો સમજી ગવડાવે રાખે ત્યારે કોઈના ચ પાને એ જાણવાનું સાધન નથી હોતું કે—આ વાત કયા મહત્ત્વના પ્રસંગને લગતી છે ? અને તેનો જે રીતે ઉપયોગ કરવાની હિમાયત કરવામાં આવે છે એ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય ? ।

આ ટેકાણે અમે એક પ્રસંગનો ઉદાહરણ કરવાનું કોઈ પણ રીતે વિસરી શકતા નથી । શ્રીમાન આનન્દસાગરજી જેવા કહેવાતા વહુશુંતે અમદાવાદમાં વ્યાખ્યાનના વ્યાસપીઠ ઉપર વિરાજી લોકો સમક્ષ ઘોષણા કરી હતી કે—“અમે તો કામ પહે તો દીક્ષા આપેલ શિષ્યોને માર્ગનાં લેપ પહેગર્વા માર્ગના ઉપશ્રયમાં પણ સંતાડી શકીએ છીએ” । આ શબ્દો નેશોશ્રીએ રમે તે સ્વમાં ઉચાર્યા હોય પણ જનતાના કહેવા પ્રમાણે ઉપર જણાવેલ આશયના જ તે શબ્દો હતા । આ વાત સોડી સાનવાને કહું જ કારણ નથી । કારણ કે—આ માટે ને વ્યવસ્થા જાહેર પેપરોમાં તેમ જ માગરજીના કહેવાતા અંક લોકોમાં પણ સ્વ ચક્રવાર જામી હતી । શ્રીમાન સાગરજીએ જણાવેલ વાત કેવી વ્યક્તિને અને કયા પ્રસંગને લગતી છે એનો મુદ્દાનો હજુ મુઠ્ઠો કોઈએ કર્યો નથી । જો તે સમયે જે ગ્રન્થમાં ઉપરોક્ત વાત આવે છે એ ગ્રન્થ પ્રકાશિત થયેલ હોત તો જરૂર કોઈ ને કોઈ મહાશય એ વાત ઉપર જાહેર પ્રકાશ નાખ્યા સિવાય ન રહેત । અન્તુ, સાગરજીએ જે

વાત જણાવી છે તે પાઠ પ્રસ્તુત ચૃહત્કલ્પમુદ્રના ગ્રીજા ચંડમાં આવે છે જેનો ગૂજરાતી અનુવાદ અમે સૌની જાણ સ્વાતર અહીં આપીએ છીએ—

“હવે શિષ્યને સંતાડવો—૫ દ્વારનું વર્ણન કરે છે—

કોઈ રાજાના ત્રણ કુમારોએ વૈરાગ્યથી દીક્ષા લીધી । તેમના દીક્ષા લીધા બાદ કેટલોક કાળે રાજા મરણ પામ્યો । તે પછી અમાત્ય આદિએ એકઠા મઝી વિચાર્યાન રાજકુમારોમાં નૃત્ત તપાસ કરી પણ તેમાંથી રાજ-લક્ષણયુક્ત ગાદીને લાવક કોઈ કુમાર મળ્યો નહિ । આ તકનો લાભ લઈ જૈનદર્શનવિરોધી વૌદ્ધમિશ્રુ આદિમાંથી કોઈએ અમાત્યને કહ્યું કે—જે જૈન સાધુઓ પાસે તમારા રાજાના કુમારોએ દીક્ષા લીધી છે તે સાધુઓ વિદ્યાર કરતા અહીં આવેલા છે અને ઝ્યાનમાં રહ્યા છે (તેમાંથી જે રાજ્યાસનને ચોગ્ય હોય તેને ઉપાડી લાવો અને રાજગાદીને શોભાવો) । આ સાંભળી અમાત્ય આદિએ તપાસ કરાવી અને છત્ર ચામર ચન્દ્ર આદિ રાજચોગ્ય વસ્તુઓ લઈ સાધુઓ પાસે આવ્યા ॥

વૌદ્ધ આદિ મિશ્રુઓ શા માટે ઉપર પ્રમાણે અમાત્યાદિને કહે ? ૫ કહે છે—આ રાજપુત્રો દીક્ષિત થવાને લીધે જૈન શ્રમણોની લોકોમાં ઘણી જ કીર્તિ ગવાય છે કે—‘અહો ! આ શ્રમણોનો જ ધર્મ દીપતો છે જ્યાં આવા મહાપુરુષો દીક્ષા લે છે’ ભાવીમાં આ લોકોની શિષ્યસંતતિ અવ્ય-વચ્છિન્નપણે ચાલતી રહેશે, ધનવાન શેઠીઆ આદિ લોકો પણ આ રાજકુમારના પ્રભાવથી આ શ્રમણોની પૂજા કરે છે, ‘રાજપુત્રે અહીં દીક્ષા લીધી છે’ એમ ધારી અનેક શેઠ સાહુકાર આદિ અને તેમના પુત્રો અહીં દીક્ષા લે છે એથી આ શ્રમણોના ધર્મની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેમને વિપુલ આહાર વસ્ત્ર પાત્ર આદિની પ્રાપ્તિ થતી રહે છે, જો રાજકુમાર દીક્ષા મૂકી દે તો આ શ્રમણોની કીર્તિ આદિ કશું ચ ન થાય । આ જાતના દરાદારી તે વૌદ્ધ આદિ મિશ્રુઓ અમાત્ય-મંત્રી આદિને ઉપરની વાત કહે ॥

હવે તે દીક્ષા લીધેલ રાજપુત્રો વચ્ચાત્કારે દીક્ષા છોડાવવાને આવતા મંત્રી આદિને સાંભળી શું કરે ? ૫ કહેવામાં આવે છે—

પહેલો રાજકુમાર રાજઋદ્ધિને પ્રાપ્ત થતી સાંભળી પરીસહથી કંટાળી આચાર્ય પાસે આવી પૂછે કે—‘ભગવન્ ! હું પ્રવ્રજ્યા પાઠવાને અશક્ત છું ત્યારે આચાર્ય તેને ઉપદેશ આપે (અને છેવટે ન સમજે ત્યારે કહે) કે—સૌમ્ય ! સમ્યક્ત્વનું પાલન કરજે અને મનુષ્ય જન્મને અતિદુર્લભ જાણી સંઘ અને ચૈત્યોની ભક્તિ રક્ષા આદિ કરજે અર્થાત્ ઓછામાં ઓછું સમ્યક્ત્વધર્મથી પરાઙ્મુગ્ય ન થતો ॥

વીજો કુમાર—‘અમાલ્ય આદિ મને શું કરવાના છે ? મેં કપડા ઉપર લાગેલ તળાવલની જેમ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો છે, રાજ્ય આદિ વૈભવો નરકાદિ દુર્ગતિના કારણ છે અને સંધ્યારંગ સમાન ચંચળ છે, માટે આવા દુઃખદાયી ચંચળ વૈભવો ઉપર કોણ આસક્ત થાય ?’ આ પ્રમાણે કહી ધીરતાથી જાહેર રીતે વેસી ઉપસર્ગોને સહન કરવા પૂર્વક સંયમનું દૃઢતાથી પાલન કરે ॥

ત્રીજો રાજકુમાર શું કરે ? એ કહે છે—ત્રીજો રાજકુમાર કે જે પોતાની ઇચ્છાથી સંયમ પાઠવામાટે દરેક રીતે તૈયાર છે પણ આવી પડતા ઉપસર્ગને અર્થાત્ રાજ્યતરફની મુશ્કેલીઓને સહન કરવા માટે સમર્થ નથી (અને તે રાજકુમારનું રક્ષણ કરવાનો વીજો કોઈ પણ માર્ગ નથી) તેને આચાર્યે કહ્યું કે—આર્ય ! સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં જઈને સંતાઈ જા । રાજકુમારે કહ્યું—“હું આપના વચનને માન્ય કરું છું, મને કોઈ પણ રીતે આ ઉપસર્ગ-સમુદ્રથી પાર ઉતારો” । આ પ્રમાણે કહી તે રાજકુમારસાધુ આચાર્યને નમસ્કાર કરી કૃત્રિમ રીતે માંદો થઈ સાધ્વીઓના ઉપાશ્રયમાં દાખલ થાય । જો તેને સંતાડવામાટે મંત્ર તંત્ર આદિ કોઈ વીજો ઇલાજ હોય તો તેને સાધુની જ વસતિમાં રાખવો । જો તેવો કોઈ રસ્તો ન હોય તો તેને સાધ્વીનો વેશ પહેરાવી સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં લઈ જવો । જો તે સાધુને ઢાઢી મુંઢ હોય તો લોચ કરી આંવલીનાં વીજ (કચુકા) વાટી તેના રસથી મોઢા ઉપર લેપ કરવો અને સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં અંધારાવાળા ભાગમાં તે રાજપુત્રસાધુને રાખવો । ત્યાં તેને રેચ લાગે તેવું ઔપધ આપવું અને સંથારામાં સુવાડી ફાટેલ તૂટેલ કપડું ઓઢાડવું, તેમ જ ગંધાતી ઔપધી-ઓથી મિશ્ર પાણીનો સેક કરવો । કેટલીક સાધ્વીઓ ચંદન ઘસતી રહે, કેટલીક ઓસડ વાટતી રહે, કેટલીક ચિંતાતુર ચહેરે વેસે અને રાજક-મર્મચારીઓ તપાસ કરવા આવે ત્યારે કહે કે—તમે કોલાહલ ન કરો, અમારાં પ્રવર્તિની વીમાર છે એ તમારા કોલાહલને સહન કરી શકતાં નથી । આ પ્રમાણે સાધ્વીની વસતિમાં સાધ્વીના વેશે તે રાજકુમારમુનિ ઉઠવું વેસવું આદિ કરે ।”

ઉપર ‘પ્રવ્રજિત રાજકુમારને સાધ્વીના ઉપાશ્રયમાં સંતાડવા’ને લગતા પાઠનો જે અનુવાદ આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી સૌ કોઈ સહેજે સમજી શકે તેમ છે કે—જે રાજકુમારને પ્રવ્રજ્યા આપવામાં આવી છે તે શાસ્ત્રોક્ત વિધિ મુજબ આપવામાં આવી છે, તે રાજકુમારની પ્રવ્રજ્યાને પણ વર્ષો વહી ગયાં છે, રાજકુમારની પ્રવ્રજ્યાને તેની ઇચ્છાવિરુદ્ધ વીજા તોડાવવા આવે છે તેમાંથી પોતાને વચાવવા માટે તે રાજકુમારસાધુ પોતે આચાર્યને

વીનવે છે, દર્શનાન્તર સાથેની પારસ્પરિક સાટમારીના જમાનામાં રાજકુમારસાધુના પાછા જવાથી જૈનદર્શનની મહાન્ હાનિ થવાનો સંભવ છે અને તે મહામુનિને વચાવવાનો ધીજો કોઈ માર્ગ રહ્યો નથી—આ જાતની વિપમ પરિસ્થિતિમાં કેવળ ધર્મની રક્ષા સ્વાતર ઉપરોક્ત જે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે એમાં એ નિયમ ઘડનાર સૂત્રકારાદિની, વિજ્ઞાનની પરપાર પહોંચેલ વિશિષ્ટ વિજ્ઞાનશક્તિનો આપણને સાક્ષાત્કાર થાય છે; ત્યારે શ્રીમાન્ સાગરજીની ઉપરોક્ત દ્વીકતને પ્રતિપાદન કરવાની શૈલીમાં અણઘડપણાની પરપાર રહેલ જ્ઞાનશક્તિનો (?) પરિચય મળે છે ।

શ્રીમાન્ સાગરજી જે જાતની વ્યક્તિઓને ધ્યાનમાં રાખીને ઉપરોક્ત રાજકુમારને લગતી વાવતની હિમાયત કરે છે એ વ્યક્તિઓ તદ્દન સાધારણમાં સાધારણ છે, એમને આપવામાં આવતી દીક્ષાઓ પણ અવિધિથી તેમ જ અહંતાની પરાકાષ્ટામાં યુંચી જઈને આપવામાં આવે છે, દીક્ષા લેનારને કેટલીક વાર તો વચ્ચાત્કારે ગોંધી રાખી એના સમ્બન્ધીઓને મળવા દેવામાં કે વાતચીત મુઢાં કરવા દેવામાં નથી આવતી, તેમ જ નથી એ ધાત્રજ્યામાં કે પ્રવ્રજિતને વચાવવામાં સ્વપરકલ્યાણની લેશ પણ આકાંક્ષા કે નથી ધર્મવૃદ્ધિનો ઉદ્દેશ । ઉપરોક્ત રાજકુમારની દીક્ષામાં રાજ્ય તરફનો ઉપદ્રવ અનાયાસે આવી પડ્યો છે ત્યારે અત્યારે જાણી જોઈને અયોગ્ય દીક્ષાના પ્રસંગો ડભા કરી રાજ્યનો ઉપદ્રવ વઢોરી લેવામાં આવે છે । રાજકુમારમાટે જે ઉપાય સૂચવવામાં આવ્યો છે એ વિધર્મીઓ સાથેની પારસ્પરિક સ્પર્ધાના જમાનામાં જૈન ધર્મને ઝાંઝપ લાગવાથી વચાવી લેવા પૂરતો અને તે પણ છેવટનો ફલાજ છે ત્યારે આજે જે જાતના પ્રસન્નમાટે ઉપરોક્ત વાવત લાગુ પાડવામાં આવે છે એમાં એ વસ્તુનો ગંધ સરસો ય નથી । સાચે જ શ્રીમાન્ સાગરજી જેવા ગીતાર્થ ઉપરોક્ત વાવતને આવી કઢંગી અને અણઘટતી રીતે પ્રતિપાદન કરે ત્યારે આપણને ‘ગીતાને વઢેલે ઘેટાને ઉપાડી લાવનાર’ જેવા જ તેઓ શું નથી લાગતા ? । ઉપરોક્ત શાસ્ત્રીય પ્રમાણ જેમાં પ્રમાણોના ઓઠાતઢે આજની ઉઢ્ઢતાઈ ભરી અયોગ્ય દીક્ષાને પોપણ આપવા મથ્યું એ જૈન શ્રમણસંસ્થાની જૈન આગમોની અને જૈનધર્મની અવજ્ઞા કરવા જેવું તેમ જ એ સૌને ઝાંઝપ લગાડવા જેવું જ છે ।

શ્રીમાન્ સાગરજીએ ઉપરોક્ત રાજકુમારને લગતી વસ્તુને નિર્વિચારપણે ગોઠમાઢ ગોઠારૂપે ગવડાવીને સ્વદે જ જૈન સાધુઓના આન્તર જીવનમાટે લોકોને શંકાશીલ કરવા સાથે આપણી જૈન સાધ્વીસંસ્થાને કોઈક પ્રસંગે મુશ્કેલીમાં લાવી મૂકવા જેવી સ્થિતિ ડભી કરી છે । કોઈ વાર કોઈને નસાડવા ભગાડવા જેવો સાચો કે સ્વોટો પ્રસંગ ડભો થાય ત્યારે, સાગરજીએ જાહેર કરેલ ધાર્મિક કાયદાનો આશ્રય લઈ સરકારી અમલદારો સૌ પહેલાં સાધ્વીના ઉપાશ્રયની જ જડતી લેવા ધસી આવે ।

શ્રીમાન્ સાગરજી અને તેમના જેવી જ દીક્ષામાટે ઘેલછાભરી ધમાલ કરનાર તેમના ગોઠીઆઓ તરફ નજર કરીએ ત્યારે સ્પષ્ટ જણાય છે કે—તેઓ શાસ્ત્રીય પ્રમાણો આપી,

તેના મનગમતા ઝલંદાસૂલટા અર્થ કરી તેને નામે કેવલ પોતાની કપોલકલ્પિત માન્યતાઓનો જ પ્રચાર કરવા કોશીશ કરી રહ્યા છે । खरे જ શાસ્ત્રોમાં જે વાવતો શાસ્ત્રકારોળ મંજૂર રાઘી નથી (જેમ કે-દીક્ષા લેનારા ઁરીદવામાટે અને અયોગ્ય દીક્ષાનિમિત્તે ઉત્પન્ન થનાર ઙ્ગલડાઓને પઢોંચી વલ્લવામાટે ઢંડો ઉઘરાવવાં, ગલીચ ગાઢાગાઢી નિંદા તેમ જ અનેક જાતનાં જુઠાણાં ઢેલાવનાર સાપ્તાહિક પેપરો હેંડવીલો અને પ્રેસો ચલાવવામાટે ઢંડો ંકઠાં કરવાં, અનેક જાતની દ્વેષવૃત્તિને પોપનાર સોસાયટી અને સમાજોને નભાવવામાટે ઢંડો ંકત્રિત કરવાં, પોતાની અનેક અયોગ્ય વૃત્તિઓને જીવતી રાલ્લવામાટે ગામે ગામ ર્વાનગી પગારદારો મોકલી વનાવટી તારો અને સહીઓ મેલ્લવવા સાથે ં વૃત્તિઓને પોપવામાટે ઢંડો મેગાં કરવાં, સાધુ-સાધ્વીઓને વન્ન પાત્ર આદિ ઉપકરણો પૂરાં પાલ્લવામાટે ઢંડો ંકત્રિત કરવાં ઢ્યાદિ) તેનેમાટે આ ઢમલીઆ મુનિવરો શાસ્ત્રો શોધવા નીકઢી પઢ્યા છે તેને વલ્લે ં શાસ્ત્રો દ્વારા વાસ્તવિક દીક્ષાધર્મ પ્રગટાવવામાટે તેમ જ અંતરમાં મરાયલોં શલ્યોને દૂર કરવામાટે ઁન્ન કર્યોં હોત તો જરૂર તેઓ કાંડ કરી શક્યા હોત । પળ કદાપ્રહમાં ઢૂવી ગયેલાઓને ં સન્માર્ગ જલ્લે જ શી રીતે ? અને તેમ ઢાય તો પોતાની અસન્ન વૃત્તિઓને જીવતી રાઘી તેના ઉપર ઢાંકપીઢોઢો પળ શી રીતે કરી શકાય ? ।

આજની આ ઉચ્છૃંલ્લતામરી દીક્ષાવૃત્તિ વાઢક યુવાન આદિને નસાલ્લથી જ નથી અલ્લકતી પળ ઢ્વીઓ અને વાઢાઓને મુઢ્ઢાં નસાલ્લવા મુધીની નિંચ હલ્લે ં પઢોંચી ગલ્લે છે । ઢ્વીઓ અને વાઢાઓને ંક ગામથી વીજે ગામ ઢલ્લે જવામાટે જે રીતો અલ્લલ્લાર કરવામાં આવે છે અને ંમને ંક વીજા ગૃહસ્થોના ઘરમાં સંતાલ્લવામાટે જે સંતાલ્લકઢીઓ રમાય છે ંનું પરિણામ નજીકના જ મવિપ્યમાં અલ્લંત વીમલ્લ અતિ નિંદનીય તેમ જ જૈનશ્રીસંવને નીચું જોવલ્લવનારું આવવાનું છે । માટે જૈન સમાજના હિતૈપીઓળ જેમ વને તેમ જલ્લ્લી આ કોયલ્લને ઉકેલી ંને રોકવા માટે યોગ્ય માર્ગ લેવો જોઈળ । આવી ંકાંત નિંચ વૃત્તિ કરનાર અને તેમાં માર્ગ લેનારા ઁરે જ જૈન સમાજમાં કલંકરૂપ છે ।

છેદસૂત્રના પ્રારમ્ભમાં જ તેના વ્યાખ્યાતા માપ્યકાર મહારાજે ‘છેદસૂત્રોના પઠન પાઠનનાં અધિકારી કોળ ?’ ં માટે સૂત્ર વિસ્તારથી ડહાપોહ કર્યો છે ત્વાં જળાલ્લ્યું છે કે—“છેદસૂત્રના પઠનપાઠનનો અધિકારી ર્વાસ કરીને અપરિસ્રાધી ંલ્લે તેમાં આવતી વાતોને ગંમીરપળે પચાવી શકે ંવો હોવો જોઈળ” । આમ હોવા છતાં સાગરજી જેવા મનાતા વિદ્વાન્ વ્યાખ્યાનના વ્યાસપીઠ ઉપર વિરાજી ગંમીરતાને ંકવાજુળ સૂકી પૂર્વાપર સમ્બન્ધને સમજાલ્લા સિવાય છેદશાસ્ત્રોમાંની વાતોને ંક પઢી ંક જેમ આવે તેમ કહી નાલ્લે ં ઁરે જ તેમનું છીછરાપળું છે અને શાસ્ત્રકારોની પરિમાપા મુજવ છેદશાસ્ત્રના અધ્યયન-વાચનમાટેનું તેમનું અનધિકારિપળું સૂચવે છે । નહિ તો છેદસૂત્રોમાંની અલ્લન્ત આપવાદિક વાવતોને સપ્રસંગ અથવા તેના આંતરિક આશયનો સુલ્લાસો કર્યો સિવાય

લોકોમાં ગેરસમજ પેદા થવા સાથે માન્ય આચાર્યવરોની પ્રામાણિકતાને ધક્કો પહોંચે એવી બેહુદી રીતે તેમાંનાં કથનોને મરડીને કે ઝલટાવીને તેઓ ન જ કહે ।

ઉપર અમે જે કારણો વતાવી ગયા તે કારણોસર અમારી ૫ દૃઢ માન્યતા છે કે— પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું સમ્પાદન અને પ્રકાશન અતિ આવશ્યક છે । આ સિવાય ૧ જૈન મિશ્ર-સંસ્થા, તેની વ્યવસ્થા અને કાયદાઓ ૨ જૈન મિશ્રસંસ્થાના વ્યવસ્થાપકોની વ્યવસ્થાપકશક્તિ અને તેમની દીર્ઘદર્શિતા ૩ જૈન મિશ્રસંસ્થાનો ગૌરવભર્યો ઇતિહાસ ૪ જૈન મિશ્રસંસ્થા ઉપર અથવા જૈનસંઘ ઉપર વૈદિક તાંત્રિક આદિ યુગોની તેમ જ દુષ્કાલ આદિની ઠી ઠી અસરો થઈ છે અને તેને લીધે જૈન સંવના નેતા આચાર્યોને શા શા નિયમો ઘડવા પડ્યા છે અને મૌલિક મનાતા વંધારણમાં કેવા કેવા ફેરફારો કરવા પડ્યા છે ? ૫ વૈદિકાદિદર્શન ઉપર જૈનધર્મની ઠી ઠી અસર થઈ છે ? ૬ પ્રાચીન કાલમાં જૈન-ધર્મનું ભારતવર્ષમાં શું સ્થાન હતું ? ૭ નાના જથામાં રહેલા જૈનધર્મે દર્શનાન્તર સાથેની મીષણ સાઠમારીના જમાનામાં પોતાનું અસ્તિત્વ કઈ નિપુણતાને આધારે ટકાવી રાખ્યું હતું ? ૮ દર્શનાન્તર સાથે ભઠ્ઠી જઈ તેના નિયમો અને માન્યતાઓને જૈનધર્મે પોતાના દેહમાં કેવી અજબ રીતે સમાવી લીધેલ છે ? ૯ સર્વનો વિગતવાર ઇતિહાસ ૯ અને સૂત્રકાર નિર્યુત્તિકાર ભાષ્યકાર ચૂર્ણિકાર આદિના જમાનાની તેમ જ તે પહેલાંની જૈન મિશ્રસંસ્થા અને જૈન સંવને લગતી અને તે સિવાયની વીજી અનેક મહત્ત્વભરી ઐતિહાસિક વાવતો છેદગ્રન્થોમાં ભરી પડી છે—૫ વધાયનું અન્વેષણ થવામાટે આ ગ્રન્થોનું પ્રકાશન જેટલું જલદી થાય તેટલું જ ગૌરવભર્યું છે । જૈન શ્રમણસંવના વિશિષ્ટ ઇતિહાસના અભ્યાસીને માટે આ ગ્રન્થોનું સાંગોપાંગ અધ્યયન અને અવલોકન એકાન્ત અનિવાર્ય છે ।

પ્રસ્તુત “પ્રાસન્નિક નિવેદન”ને લગતું વત્તવ્ય પૂર્ણ કરવા પહેલાં અમે એટલું જ કહી દઈએ છીએ કે—કોઈ પણ વસ્તુ સદા ય એકસરખી રીતે એકાન્ત લાભદાયક કે એકાન્ત નુકશાનકર્તા હોય છે કે થાય છે એમ માનવાને કશું જ કારણ નથી । પ્રસ્તુત પ્રકાશન જેવાં પ્રકાશનોથી જૈન ધર્મને લગતી તેમ જ ઇતર અનેક મહત્ત્વની વાવતો પ્રકાશમાં આવશે એમાં જરા ય શક નથી । તેમ જ જે મુનિવરો છેદગ્રન્થોના સ્વાધ્યાયથી વંચિત છે તેઓ આ પ્રકાશનથી મહાન્ લાભ ઉઠાવશે ૫ પણ એટલું જ સત્ય છે । માટે કોઈ પણ મહાશયને પ્રસ્તુત ગ્રન્થના પ્રકાશનથી લેશ પણ ગમરાવાને કારણ નથી । અમે તો ઇચ્છીએ છીએ અને જો જ્ઞાનિદૃષ્ટ હશે તો સમગ્ર છેદગ્રન્થસાહિત્યને પ્રકાશમાં મૂકવાનો અમારો દૃઢ સંકલ્પ છે અને તે પાર પાડવા અમે વનતું કરીશું ।

લિખિત પ્રતિઓનો પરિચય ।

પ્રસ્તુત વૃદ્ધસ્વસ્થતા સંશોધનમાટે છઠ્ઠી કરેલ પ્રતિઓનો પરિચય આપવા પહેલાં અને છતાં સ્પષ્ટો-વિભાગો-ને ઝાંઝાં ફુંકમાં ઝાંઝક નિવેદન કરાવે છે । પ્રસ્તુત સમૂહ પ્રત્યક્ષ કાગલ ઉપર છઠ્ઠ જ વિભાગમાં લખાયેલ કેટલીક પ્રતિઓ મળે છે, તેમ છતાં મોટે ભાગે પાટળા સુમાત લીંબડી જેમલમેર અદિના મંદારોમાંની તાલપત્ર ઉપર લખાયેલ પ્રતિઓ ઘણાં સંખ્યામાં અને કાગલ ઉપર લખાયેલ પ્રતિઓ ચાર સંખ્યામાં લખાયેલ નજરે પડે છે । આ વિભાગો પૌર્ય વાંચવાની અને મુશ્કેલ વાંચવાની સુગમતા ત્રાતર પ્રતિના લખનાર-લખાવનારોએ પાડેલા છે, માત્ર-ચૂર્ણ-દીકાકારોએ પાડેલા નથી । જો કે માત્ર ચૂર્ણ વિરુદ્ધ-ચૂર્ણ દીકા અદિમાં પીઠિકા, પ્રલમ્બપ્રકૃત, માસકલ્પપ્રકૃત અદિ અનેક વિભાગો પાડવામાં આવ્યા છે પણ તે વધારે ઉપર જણાવ્યું તેમ પૌર્ય વાંચવાની સુગમતા કે પ્રત્યક્ષવાચનની અનુકૂળતા ત્રાતર નહિ પરંતુ તે તે અર્થાવિકાર અથવા વિષયની સમાપ્તિને વ્યાપ્તમાં ગણીને પાડવામાં આવ્યા છે । અમારા ચાલુ સમ્યાદત્તમાં અને તે તે સ્પષ્ટો માથે સમ્યક્ ન ગણતાં સુદૃઢ પ્રત્યક્ષ કદ અને અર્થાવિકારની સમાપ્તિને લક્ષ્યમાં ગણીને પ્રસ્તુત પ્રત્યક્ષ વિભાગો પાડેલાં; તેમ છતાં સંશોધનમાટે છઠ્ઠી કરેલ પ્રતિઓનો પરિચય આપવાની સુગમતા ત્રાતર તેમ જ વિદ્વાન શોધકોની સુગમતા ત્રાતર જે જે ટેકાએ તે સ્પષ્ટો પૂર્ણ થયે ત્યાં અને તેનો સંસ્કર કરવા ચૂકેલાં નહિ ।

પ્રતિઓ

પ્રસ્તુત પ્રત્યક્ષ સંશોધનમાટે અને હુદા હુદા ગામોના મંદારોમાંથી છતાં પ્રથમ સ્પષ્ટતા વર્ષા મળી સ્પષ્ટર ઘણા પ્રતો મેળવી હતી, પરંતુ તેમાંથી પસંદ કરીને અને છ પ્રતો જ કાપસ ગણી છે અને વાર્તાની પ્રતોનો આ છ પ્રતિઓમાં સમાવેશ થઈ જતાં હોવાથી વ્યક્તે જતાં કરવામાં આવી છે । જે પ્રતિઓનો પ્રસ્તુત સમ્યાદત્તમાં સંશોધનમાટે વપરાયેલ કરવામાં આવ્યો છે તેમનો પરિચય આ નીચે આપવામાં આવે છે—

૧ માઠ પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટળાના મામાના પાદમાંના વિમલના મંદારની છે । તેનાં પાનાં ૩૦૧ છે, દરેક પાનાની પુર્વોદ્ધૃત સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીર્ઘ ૪૮ થી ૫૦ અક્ષરો છે । પ્રતિના લંબાઈ માઠા અર્ધાંશાંશ દેવના છે અને પદોઢાઈ સાઠા ચાર દેવના છે । પ્રતિના અંદમાં નીચે પ્રમાણની લેખકની મુદ્રિકા છે—

“॥ ક્ષતિ શ્રીકલ્યાણ્યયતરીકાયાં પ્રથમસ્થંડે સંપૂર્ણમિતિ ॥ છ ॥ હુમમસ્તુ ॥ માંગલ્યં
હુમદેવે ॥ સં ૧૬.....વર્ષે મહાકાલિકે મામે હુદ્યપેથે વયોદર્શાદિને વૃદ્ધસ્વસ્થિવારે
.....લિખિત.....વંચાયં ૦ સહસ્ત્ર ૧૫૦૦૦ ॥

૩૦૦ ऊपरि सही ॥ यादृशं पुस्तकै दृष्ट्वा तादृशं लिखितं मया । यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥.....नगरमध्ये शास्त्र लिखितोयं ॥ श्री ॥ ॥”

આ હજેલમાં જ્યાં મીંઢાં મૂક્યાં છે તે અક્ષરોને પ્રતિના ઉઠાડગીર કોઈ શયતાને ભૂસી નાહ્યા છે । આમાં સંવતના પાછળના વે આંકડાઓ, લખાવનાર આદિનાં નામો અને જે નગરમાં પ્રતિ લખાઈ તેનું નામ આદિ ભૂસી નાખવામાં આવ્યું છે । સંવતના પ્રારંભના વે આંકડાઓ કાયમ રાખ્યા છે તે જોતાં પ્રતિ સત્તરમી સદીમાં લખાયેલી છે એ વાત સ્પષ્ટ છે । પ્રતિ ભાભાના પાડાના મંડારની હોવાથી અમે એની માં સંજ્ઞા રાખી છે । આ પ્રતિ અમે મંડારના વહીવટ કર્તા શેઠ ઉત્તમચંદ નાગરદાસ દ્વારા મેળવી છે ।

૨ ત૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટણના ફોફલીયાવાડાની આગલી સેરીમાં રહેલ તપાગચ્છીય મંડારની છે । આ પ્રતિનાં પાનાં ૨૨૧ છે, પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૭૦ થી ૭૫ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંવાઈ સવા તેર ઇંચની છે અને પહોળાઈ પાંચ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં તેના લેખનસમય આદિને સૂચવતો કશો ય હજેલ નથી, તેમ છતાં પ્રત જોતાં તે સોઝમી સદીમાં લખાઈ હોય તેમ લાગે છે । પ્રતિ તદ્દન સારામાં સારી સ્થિતિમાં છે; માત્ર તેનું છેલ્લું પાનું કોઈ ધરાવ શાહીથી લખાયેલ પ્રતિના સંસર્ગને લીધે જીર્ણ જેવું થઈ ગયું છે । પ્રતિ તપાગચ્છીય મંડારની હોવાથી તેની સંજ્ઞા અમે ત૦ રાખી છે । આ પ્રતિનો ઉપયોગ અમે મુદ્રિત પુસ્તકના ૮૯ મા પાનાથી કર્યો છે । આ પ્રતિ અમને મંડારના વહીવટદાર શેઠ મલુકચંદ દોલાચંદ દ્વારા મળી છે ।

૩ હે૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ અમદાવાદમાંના હેલાના મંડારની છે । આ પ્રતિ ઘીજી પ્રતિઓની જેમ પ્રથમચંદરૂપ નથી પણ આજના ગ્રન્થની સઠંગ લખાયેલ પ્રતિ છે । તેનાં ૬૦૦ પાનાં છે, પાનાની પુઠીદીઠ પંદર પંદર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૭૫ થી ૮૦ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંવાઈ ૧૩ ઇંચની છે અને પહોળાઈ ૪ ૧/૨ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં લેખનસમયાદિને લગતો કશો હજેલ છે કે નહિ એ અમારે કહી શકતા નથી; કારણ કે આ પ્રતિ અમારા પાસે અર્ધી આવી છે । પ્રતિ અનુમાન સોઝમી શતાબ્દીમાં લખાયેલી હોય તેમ લાગે છે અને સારામાં સારી સ્થિતિમાં વિદ્યમાન છે । પ્રતિ હેલાના મંડારની હોવાથી અમે એને હે૦ નામથી ઓળખાવી છે । આ પ્રતિ અમે મંડારના કારભારી શેઠ મોગીલાલ તારાચન્દ પાસેથી મેળવી છે ।

૪ મો૦ પ્રતિ—આ પ્રતિ પાટણના સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયમાં મૂકેલ શેઠ મોંકા મોદીના મંડારની છે । એનાં પાનાં ૨૪૨ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૬ થી ૭૦ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંવાઈ ૧૩ ૧/૨ ઇંચની અને પહોળાઈ ૫ ૧/૨ ઇંચની છે । પ્રતિના પહેલા પાનામાં “આચાર્ય વ્યાખ્યાન કરે છે અને તેને સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ સાંભળે છે” એ ભાવને દર્શાવતું એક સુંદર ચિત્ર છે । ચિત્રમાં લાલ લીલા ધોળા અને આસમાની રંગનો ઉપયોગ કરવામાં

આવ્યો છે તેમ છતાં સોનેરી રંગનો ઉપયોગ વધા ય રંગો કરતાં વધારે પ્રમાણમાં કરવામાં આવ્યો છે । ચિત્રમાંનો લીલા રંગવાળો ભાગ, તે રંગમાં જંગાલ પડતો હોવાથી, સ્વર્ણ ગયો છે । પ્રતિને છેડે નીચે પ્રમાણેનો ટુંક ઉલ્લેખ છે—

“શ્રીકલ્પપ્રથમસંક્રાંતીપુસ્તકં ॥ છ ॥ ॥ સંવત્ ૧૫૭૩ વર્ષે અપાઠ વદિ ૧૩”

પ્રતિની સ્થિતિ એકંદર સારી ગણાય । પ્રતિ મોદીના મંડારની છે માટે તેની સંજ્ઞા અમે મોં રાખી છે ।

૫ લેં પ્રતિ—આ પ્રતિ પણ ઉપરોક્ત પાટણના સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયમાં રહેલ લેહેરુ વકીલના મંડારમાંની છે । તેનાં પાનાં ૨૦૭ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સત્તર સત્તર પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૧ થી ૭૪ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩ ½ ઇંચ અને પહોળાઈ ૫ ઇંચ છે । પ્રતિ એક વાજુના વે સૂણેથી ઉંદરે કરડેલી છે તેથી તેના આરંભનાં ૪૦ પાનાં મુઘીમાં એક એક વે વે લીટીઓના કેટલાક અક્ષરો સ્વર્ણ ગયા છે । પ્રતિને અંતે આ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે—

“શ્રીકલ્પપ્રથમસંક્રાંતીપુસ્તકં ॥ છ ॥ ॥ કલ્યાણમસ્તુ ॥ સં ૧૫૭૮ વર્ષે અશ્વયુજિ શુક્રપંચમ્યાં બુધે લિખિતમિદં વાચ્યમાનં ચિરં નંચાત્ ॥”

પ્રતિની સ્થિતિ જીર્ણ છે । પ્રતિ લેહેરુ વકીલના મંડારની હોવાથી અમે એની સંજ્ઞા લેં રાખી છે ।

ઉપરોક્ત મોંકા મોદીનો અને લેહેરુ વકીલનો એ વચ્ચે ય મંડારો શ્રીહેમચન્દ્ર જૈન લાદ્વેરીની દેસરેલમાં છે । એટલે ઉપરોક્ત વચ્ચે ય પ્રતિઓ અમે તેના સેક્રેટરી શ્રીયુત લેહેરુભાઈ મોગીલાલ દ્વારા મેળવી છે ।

૬ ક્રાં પ્રતિ—આ પ્રતિ અમારા પરમ ઉપાસ્ય ગુરુદેવ પૂજ્યપાદ પ્રવર્તક શ્રી ૧૦૮ શ્રીક્રાંતિવિજયજી મહારાજના વડોદરા નજીક આવેલા છાણીના પુસ્તકસંગ્રહમાંની છે । આ પ્રતિ હેં પ્રતિની પેઠે સંપૂર્ણ ગ્રન્થની છે । આનાં પાનાં ૬૮૬ છે, દરેક પાનાની પુઠીદીઠ સોઝ સોઝ પંક્તિઓ છે અને પંક્તિદીઠ ૬૧ થી ૬૯ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૨ ½ ઇંચની અને પહોળાઈ ૫ ½ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં નીચે પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ છે—

“॥ શ્રીગૂર્જરેલાવનિતાવિમૂષણં લક્ષ્મીવિલાસાસ્પદમક્ષિમખિન્દિતમ્ ।

પ્રહ્લાદનશ્રીજિનપાર્શ્વમૂષિતં પ્રહ્લાદનાગ્ન્યં પુરમસિ વિશ્રુતમ્ ॥ ૧ ॥

પ્રજાસુ નિગ્નિલાસ્યોશવંશોઽસ્તિ તત્ર વિશ્રુતઃ ।

તત્રાસ્તિ શ્રાવકચ્ચેલુઃ કોઠારીકુલમૂષણઃ ॥ ૨ ॥

તસ્ય સૂરુરનૂનશ્રીયશસ્કરણ દલ્યમૂત્ ।

માર્યાસીદ્ યમુના તસ્ય શીલૈકચારમૂષણા ॥ ૩ ॥

પુત્રો દ્વૌ સંસયોરાયઃ કેશવલાલનામકઃ ।

દ્વિતીયોઽમૃતલાલાલ્યઃ કનિષ્ઠોઽપ્યકનિષ્ઠીઃ ॥ ૪ ॥

सवृत्तिको बृहत्कल्पः छेदग्रन्थः सुशोभनः ।

तेनायं लेखयांचके स्वपितुः पुण्यहेतवे ॥ ५ ॥

गच्छे स्वच्छतरे तपोऽभिधगणे विज्ञा बभूवुस्त्वह

प्रख्याता भुवने सदैव विजयानन्दाभिधाः सूरयः ।

श्रीमन्तो विजयाभिधाः कमलयुगवाचयमा निर्ममा

वर्तन्ते भुवि सूरयः सुविदितास्तेषां पदे साम्प्रतम् ॥ ६ ॥

विक्रमसंवत्सरतो नेत्रकायाङ्गोडुपेषु वर्षेषु ।

भूपतिशेरमहम्मदखानेत्याख्यस्य शुभराज्ये ॥ ७ ॥

तेन मुद्रा शुचिमासे विजयानन्दानूचानशिष्यस्य ।

पठनकृते सूत्रमिदं समर्पितं कान्तिविजयस्य ॥ ८ ॥ आर्यायुग्मम् ॥”

पुष्पिका जोतां जणाय छे के—प्रति विक्रमसंवत् १९६२ मां लखायली छे, अने ते पालनपुरनिवासी ओसवालजातीय कोठारी चेलु महेताना सुपुत्र भाई अमृतलाले पोताना पिताश्रीना कल्याणनिमित्ते लखावीने भणवामाटे श्रीकान्तिविजयजी महाराजने अर्पण करी छे ।

प्रति उंची जातना काश्मीरी कागळ उपर लखायली छे, तेम ज नवी लखायेल होइ तहन सारामां सारी स्थितिमां छे । आ प्रति प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराजना ज्ञानभंडारनी होवाथी तेनी संज्ञा अमे कां० राखी छे ।

उपर जणावेल छ ये प्रतिओ कागळ उपर सुंदरमां सुंदर लिपिथी लखायेल छे । कां० प्रति सिवायनी बची ये प्रतिओ त्रण सो अने चार सो वर्ष पहेलानी लखायेल छे अने तेना वचमां ताडपत्रनी प्रतिओनी जेम दोरो परोववामाटे खाली जगा राखवामां आवी छे । छ ये प्रतो सूत्र निर्युक्ति भाष्य अने तेनी टीकासाथेनी छे ।

छ प्रतो पैकी ले० त० अने कां० प्रति जो के शुद्ध तो न कही शकाय तो पण वीजी प्रतोने मुकावले एकंदर ठीक गणाय । मो० डे० प्रतिओ अशुद्ध छे परन्तु आ वन्ने य प्रतो करतां भा० प्रति घणी ज अशुद्ध छे; तेम छतां साथे साथे ए ध्यानमां राखवुं जोईये के ज्यारे बची ये प्रतिओमां अशुद्ध पाठ होय तेवे वखते भा० प्रति केटलीक वार शुद्धमां शुद्ध पाठ पूरो पाडे छे ।

प्रतिओनी परस्पर समानता अने विशेषता ।

संशोधनमां प्रतिओनो उपयोग—प्रस्तुत ग्रन्थना प्रथम खंडना संशोधन-माटे अमे उपर जणावेल छ प्रतो काममां लीधी छे । ग्रन्थना आरम्भमां पाठान्तरो एकंदर घणा ज ओछा अथवा नहि जेवा आवता होवाथी बची ये प्रतो लगभग एकसरखी लागी; परन्तु पूज्यपाद आचार्य श्रीमलयगिरि सूरिकृत पीठिकाटीकाना अनुसंधानरूपे

તથા આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિવિરચિત ટીકાની શરૂઆત થતાં (જુઓ પત્ર ૧૭૭) ઉપરોક્ત છ મ પ્રતિજ્ઞા આશ્રય પમાડે તેવાં રીતે ગ્રંથ ધર્મમાં વહેંચાઈ ગઈ છે । પહેલો વર્ગ ત૦ અને હે૦ પ્રતિજ્ઞા, ત્રીજો વર્ગ મો૦ હે૦ અને ક્રાં૦ પ્રતિજ્ઞા અને ત્રીજો વર્ગ મા૦ પ્રતિજ્ઞા । આ રીતે ઉપરોક્ત છ પ્રતિજ્ઞાના ગ્રંથ વિભાગ પડી ગયા છે ।

પ્રતિજ્ઞાના સમાનતા અસમાનતા—ત૦ પ્રતિ અને હે૦ પ્રતિ કોઈ આપવા-
દિક સ્થળ વાદ કરી લઈએ તો નવંથા સમાનતા ધરાવતી પ્રતિ છે । એ જ રીતે મો૦ હે૦
અને ક્રાં૦ એ ગ્રંથ પ્રતિ પરસ્પર સમાનતા ધરાવતી પ્રતિ છે તેમ છતાં ક્રાં૦ પ્રતિ મો૦ હે૦
પ્રતિજ્ઞા કરતાં કેટલાક વાર જુદું વચ્ચળ લે છે પણ તે વધુ જ ઓછા પ્રમાણમાં । આતું કારણ
અમને એ જણાય છે કે—ક્રાં૦ પ્રતિની નકલ જે પ્રતિ ઉપરથી કરવામાં આવી છે તેમાં તે
પ્રતિના વિદ્વાન વાચકે ત૦ પ્રતિને મળતી કોઈ પ્રતિ સાથે સરખાવતાં નજરે પડેલ વધારાના
પાટો કોટક કોટક ટેકાણે ઉમેર્યા છે એ છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૧૧ પંક્તિ ૪, પૃ. ૨૧૨ પં.
૨૪, પૃ. ૨૨૩ પં. ૯, પૃ. ૨૩૩ પં. ૩ इत्यादि । આ ઉમેરણે આપણે વાદ કરી લઈએ
તો ક્રાં૦ પ્રતિ મો૦ હે૦ પ્રતિજ્ઞાને મળતી પ્રતિ ગણી શકાય । મા૦ પ્રતિ વધી એ પ્રતિ
કરતાં જુદું વચ્ચળ ધરાવતી પ્રતિ હોવા છતાં ત૦ હે૦ પ્રતિ સાથે એનું સામ્ય વધારે છે ।

પ્રતિજ્ઞાના વિરોધતા અને તેમાં થયેલ પરિવર્તન—મા૦ ત૦ હે૦
પ્રતિજ્ઞામાં મો૦ હે૦ ક્રાં૦ પ્રતિજ્ઞા કરતાં ટેકાટકાણે વધારાના પાટો આવે છે, એ કરતાં
ય વધારે આશ્રયકારક યાન તો એ છે કે પૂર્ણ મા૦ પ્રતિમાં ડગલે ને પગલે ટીકાના
સંદર્ભોના સંદર્ભો જ જુદા જુદા પ્રકારના ગુંથાયેલા આવ્યા કરે છે । આ વધા ય
સંદર્ભોને અને પાટાન્તરરૂપે દિવ્યમાં આવ્યા છે ।

મા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાતું આ મહાન પરિવર્તન તુદ ટીકાકાર મહારાજે કરેલ
છે કે તે પછીના કોઈ વિદ્વાન આચાર્યે કર્યું છે એ નિર્ણય કરવા માટેનાં કશાં ય નિશ્ચિત
પ્રમાણો અમારા પાસે નથી; તો પણ મા૦ પ્રતિમાં તૂટી ગયેલ અક્ષરો અને પંક્તિઓને
મૂલ્યવ્યાપારે ટેકાટકાણે ગ્રાળી જના મૂલ્યવામાં આવી છે એ ઉપરથી પૂરતું સ્પષ્ટ રીતે જાણી
શકાય છે કે—મા૦ પ્રતિ કોઈ જાણે પ્રાચીન તાદ્વપત્રીય અથવા કાગલના પુસ્તકાદર્શ
ઉપરથી લખાઈ છે । અને તે ઉપરથી એમ કહી શકાય કે—મા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાતું
પરિવર્તન એ આધુનિક નથી પણ ટીકાકારના જમાનાના લગભગમાં જ થયેલ છે ।

મા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિમાં વધારે પડના જે પાટો છે, જે મો૦ હે૦ ક્રાં૦ પ્રતિમાં
નથી, તેમાંના કેટલાક પાટો તો એવા છે કે જેના અમારમાં ટીકાના અર્થતું અનુસંધાન
જગ ય તૂટે નહિ; પરંતુ કેટલાક એક પાટો એવા છે કે જેના વિના આપણે ચલાવી
ન શકીએ; અર્થાત્ એ પાટો માટે આપણે એમ જાનવીથી માની શકીએ કે એ પાટો
લેખકના પ્રમાદથી જ પડી ગયા છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૬૧ પંક્તિ ૩, પૃ. ૨૪૦ પં. ૫,

પૃ૦ ૨૪૧ પં૦ ૧૩ માં આવા હસ્તચિહ્નના વચમાંના પાઠો અને પૃ૦ ૨૩૫ પં૦ ૧૮, પૃ૦ ૨૩૭ પં૦ ૭ માં આવા ચિહ્નના વચમાંના પાઠો ।

ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતોમાં જે વધારાના પાઠો છે તેમ જ ફક્લી ભા૦ પ્રતમાં જે તદ્દન જુદા પ્રકારના અને વધારાના ટીકાસંદર્ભો છે તેમાંના કેટલાક તો ચૂર્ણિ અને વિશેષચૂર્ણિને અનુસરતા છે, જે અમે તુલના માટે તે તે સ્થળે ટિપ્પણમાં આપ્યા છે । જુઓ પૃ૦ ૧૯૩ ટિ૦ ૧, પૃ૦ ૨૦૦ ટિ૦ ૬, પૃ૦ ૨૦૮ ટિ૦ ૮, પૃ૦ ૨૨૩ ટિ૦ ૩-૬, પૃ૦ ૨૨૮ ટિ૦ ૨, પૃ૦ ૨૩૧ ટિ૦ ૨-૮, પૃ૦ ૨૩૫ ટિ૦ ૬, પૃ૦ ૨૪૫ ટિ૦ ૧, પૃ૦ ૨૪૬ ટિ૦ ૩, પૃ૦ ૨૯૫ ટિ૦ ૨, પૃ૦ ૩૦૬ ટિ૦ ૧-૨, પૃ૦ ૩૧૩ ટિ૦ ૨ इत्यादि । વિશેષચૂર્ણિની પ્રતિ માટે અમે ઘણે ય સ્થળે તપાસ કરી તેમ છતાં તેની માત્ર ફક્ત એ પ્રતિઓ જ અમે મેળવી શક્યા છીએ અને તે પણ આરંભથી નહિ પરંતુ પીઠિકા અને પ્રલમ્બપ્રકૃત સમાપ્ત થયા પછીનો ભાગ પડેલે કે પ્રથમ હેતુનાં પાંચ સૂત્ર સમાપ્ત થયા વાદ માસકલ્પપ્રકૃત શરૂ થાય છે ત્યાંથી છે । આ કારણથી પીઠિકાવિભાગમાં તુલના માટે અમે તેના પાઠો આપી શક્યા નથી, પણ માસકલ્પપ્રકૃતથી અમે તે પાઠો દાખલ કર્યા છે જેને વાચકો આ ગ્રંથના વીજા વિભાગમાં જોઈ શકશે ।

ઉપર અમે સંશોધન માટે ફક્તિત કરેલ પ્રતોની સમાનતા આદિ વિષે જે કાંઈ લખ્યું છે તે મોટા ભાગે આવતા પાઠાન્તરોને ધ્યાનમાં રાખીને લખ્યું છે; નહિ તો ફક્ત વીજા વર્ગની પ્રતો ફક્ત વીજા વર્ગની પ્રતો સાથે ઘણી વાર અનિયમિત રીતે સેઝમેઝ થઈ જાય છે અને જુદી પણ પડી જાય છે । તેથી કેટલીક વાર અમુક પાઠ ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય અને કેટલીક વાર ત૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર ભા૦ ત૦ પ્રતિમાં હોય અને કેટલીક વાર વળી ભા૦ હે૦ પ્રતિમાં હોય જ્યારે કેટલીક વાર ભા૦ કાં૦ પ્રતિમાં જ હોય એમ વને છે । આ જ રીતે કેટલીક વાર અમુક પાઠ મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર ભા૦ મો૦ લે૦ પ્રતિમાં હોય તો કેટલીક વાર મો૦ લે૦ માં જ હોય એમ પણ વને છે । ઘણી વાર એમ પણ વને છે કે—અમુક પાઠ ભા૦ સિવાયની વધી એ પ્રતિઓમાં ફક્ત સરસો હોય અને માત્ર ભા૦ પ્રતિ જ જુદી પડી જાય છે । જ્યારે આ સમાન વર્ગની પ્રતો આપસ આપસમાં જુદાઈ ધારણ કરે છે ત્યારે જુદાઈ ધારણ કરનાર પ્રતો સિવાયની શેષ પ્રતો મોટે ભાગે વીજા વર્ગની પ્રતો સાથે સરસાઈ ધરાવતી થઈ જાય છે । આ વધું ય અમે ટિપ્પણમાં આપેલ પાઠાન્તરો જોવાથી સહેજે સમજી શકાય તેમ છે ।

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં ઢગલે ને પગલે જે પાઠાન્તરો, ફેરફારવાળા પાઠો અને વધારાના ટીકાસંદર્ભો આવતા રહ્યા છે એ ઉપરથી અમે એમ માનીએ છીએ કે પ્રસ્તુત ગ્રંથની ટીકા-રચાયા પછી તેમાં વિદ્વાનોએ ઘણો જ હસ્તક્ષેપ કર્યો છે । આ હસ્તક્ષેપ યોગ્ય ગણાય કે અયોગ્ય એનો નિર્ણય કરવાનું કામ વિદ્વાનોનું છે; તેમ છતાં અમને એ અનુભવ કેટલે ય

ઠેકાળે થયો છે કે-આ હસ્તક્ષેપ કરનારાઓ કેટલીક વાર ભૂલો પળ કરી છે, જેને વિદ્વાનો અમે આપેલ પાઠાન્તરો-ટિપ્પણો ઉપરથી જોઈ શકશે ।

આ સ્થળે અમને કોઈ પ્રશ્ન કરે કે-આ વધી પ્રતો પૈકી મૌલિકતા શામાં દેખાય છે ? એના ઉત્તરમાં અમે એટલું ચોક્કસ કહી શકીએ છીએ કે-ભા૦ પ્રતિમાં થયેલ પરિવર્તન ગમે તેટલું પ્રાચીન હોય તેમ છતાં તે મૌલિક નથી જ । કારણ કે-એના વર્ગની પ્રતિ એ પોતે જ દેખાય છે, તેમ જ એની ભાષા શૈલી આદિ મૂલ ટીકાંશ કરતાં તદ્દન જુદાં પડી જાય છે । આ સિવાયની વીજી પાંચ પ્રતો પૈકી મો૦ લે૦ પ્રતોમાં અમને વિશેષ મૌલિકતા જણાય છે અને એ જ કારણથી અમે મોટે ભાગે એ પ્રતિના પાઠોને આજના ગ્રન્થમાં મુખ્ય સ્થાન આપ્યું છે તેમ છતાં એનો સવિશેષ નિર્ણય કરવાનું કામ આ ગ્રન્થના ભાવિમાં સંપાદિત થનાર ભાગો ઉપર છોડી દીધા છે ।

અહીં અમે પ્રતિઓની સમાનતા વિશેષતા આદિમાટે જે કાંઈ લખ્યું છે એ વધું જ મોટે ભાગે પીઠિકા વિભાગને લક્ષીને જ લખ્યું છે ।

પાઠાન્તરોની પદ્ધતિ ।

સામાન્ય રીતે આ ગ્રન્થમાં આચાર્ય શ્રીમલયગિરિકૃત પીઠિકાવૃત્તિના અંશમાં પાઠાન્તરો વહુ જ થોડા અથવા નહિ જેવા જ આવ્યા છે, એટલે પ્રારંભમાં પાઠાન્તરો લેવામાટે અમે કોઈ સ્વાતંત્ર્ય પદ્ધતિ અગત્યની કરી નથી । પરંતુ આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિકૃત પીઠિકાવૃત્તિમાં અને આગળ ઉપર જ્યાં મોટા પ્રમાણમાં પાઠાન્તરો આવ્યાં છે ત્યાં અમે તે માટે કેવો ક્રમ રાખ્યો છે એ અમારે અહીં જણાવવાનું છે ।

આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિકૃત પીઠિકાટીકાના અંશમાં પ્રારંભમાં તો પાઠાન્તરો અસ્તવ્યસ્ત જ આવતા રહ્યા છે । અર્થાત્ અમુક પાઠ નિયમિત રીતે અમુક પ્રતોમાં જ આવે તેમ ન હતું એટલે પ્રારંભમાં તે માટેનો કશો જ ક્રમ રહ્યો નથી કે રાખાયો નથી । પરંતુ આગળ ચાલતાં અમને મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિઓ કરતાં ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિઓ વધારે ઠીક અને વિશેષ પ્રામાણિક જણાઈ આવી અમે એ ત્રણ પ્રતોને મુખ્ય રાખીને કામ લીધું છે । તેમ છતાં જ્યારે માત્ર ભા૦ પ્રતિમાં ટીકાનો અમુક સંદર્ભ વધારે પડતો જુદો આવે ત્યારે ત૦ હે૦ પ્રતિને મુખ્ય રાખીને કામ લીધું છે અને ભા૦ પ્રતિના જુદાઈ ધરાવતા ટીકા-સંદર્ભને ટિપ્પણમાં પાઠાન્તરરૂપે આપેલ છે । જો કે ભા૦ પ્રતિમાંના આ પાઠો કેટલીક વાર વધારે સ્પષ્ટ અને વિશદ્ભાષામય હોય છે તથાપિ સામાન્ય રીતે ટીકાની ચાલુ ભાષા કરતાં તેની ભાષા તદ્દન જુદી પડતી હોઈ તે પાઠો કોઈ વિદ્વાન મહાશયે વઢલી નાલેલા તેમ જ ઝમેરેલા હોવા જોઈએ એમ અમે માનતા હોવાથી એ પાઠોને મૂળમાં સ્થાન ન આપત તેમને પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પણમાં મૂકવાનું યોગ્ય માન્યું છે ।

જેન ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિઓમાં ઘણે ઠેકાણે વધારાના પાઠો આવે છે તેમ કોઈ કોઈ

વાર મોં લેં પ્રતિઓમાં પણ વધારે પડતા પાટો આવે એમ પણ વ્યનું છે । આ પાટોમાંના જે પાટો અમને ઉપયોગી જણાયા તેને અમે મૂઝમાં આપ્યા છે, જુઓ પૃં ૨૪૪ પંં ૩૦, પૃં ૨૪૫ પંં ૧૧, પૃં ૨૬૧ પંં ૨૩, પૃં ૨૯૪ પંં ૧, પૃં ૨૯૮ પંં ૨૬, પૃં ૩૧૩ પંં ૪ ઇત્યાદિમાં < 1 > આવા ચિહ્નના વચમાંના પાટો; અને જે પાટો અમને ક્ષેપક જણાયા છે તે પાટોને મૂઝમાં સ્થાન ન આપતાં ટિપ્પણમાં જ આપવામાં આવ્યા છે । કોઈ કોઈ વાર એમ પણ વ્યનું છે કે અમુક વધારાનો પાટ અમુક એક જ પ્રતિમાં હોય તેમ છતાં તે ઉપયોગી જણાતા એક પ્રતિના પાટને અમે મૂઝમાં દાખલ કરેલ છે પણ એ દરેકે દરેક ઠેકાણે અમે ટિપ્પણમાં જણાવ્યું છે કે આ પાટ અમુક પ્રતિમાંનો છે ।

જે પાટો અમને અમારી (ગુરુ-શિષ્યની) વિચારણાને અંતે તદ્દન અશુદ્ધ કે નિર્ચર્યક જણાયા છે તેને અમે કોઈ કોઈ વાર જાણવા સ્વાતર ટિપ્પણમાં આપ્યા છે તેમ છતાં મોટે ભાગે તેવા પાટાન્તરોને અમે ટિપ્પણમાં ય સ્થાન આપ્યું નથી । જે પાટાન્તરો પ્રતોમાં અશુદ્ધ હોય તેમ છતાં તેને સુધારીને ઠીક કરી શકાય તેમ હોય તો તે પાટોને અમારી કલ્પનાવડે સુધારેલ પાટ સાથે ટિપ્પણમાં આપેલ છે । અમારા સુધારેલ એ પાટોને અમે આવા () ગોઠ અને [] ચોરસ કોષ્ટકમાં મૂકેલા છે । જુઓ પૃં ૧૭ ટિં ૧, પૃં ૩૧ ટિં ૬, પૃં ૩૮ ટિં ૨, પૃં ૮૧ ટિં ૨, પૃં ૧૯૩ ટિં ૬, પૃં ૨૩૧ ટિં ૩, પૃં ૨૩૨ ટિં ૩, પૃં ૨૩૪ ટિં ૧, પૃં ૨૪૦ ટિં ૨ ઇત્યાદિ ।

વધારાની પ્રતો ।

ઉપર જણાવેલ છ પ્રતો સિવાય મૂલસૂત્ર, ભાષ્ય, વૃહદ્ભાષ્ય, ચૂર્ણિ અને વિશેષચૂર્ણીની જે પ્રતોનો અમે આ સંશોધનમાં ઉપયોગ કર્યો છે તેનો પરિચય અહીં આપીએ છીએ—

૧ વૃહત્કલ્પસૂત્ર પત્ર ૧-૧૩ અને વૃહત્કલ્પલઘુભાષ્ય પત્ર ૧-૨૧૬ । આ વન્ને ય ગ્રન્થો એક જ પોથીમાં છે । આ પોથી તાલપત્રીય છે । દરેક પાનાની એક વાજુની પુઠીમાં ૩ થી ૫ લીટીઓ છે અને દરેક આંખી લીટીમાં ૧૦૮ થી ૧૪૧ સુધી અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૩૪ ઇંચ અને પહોળાઈ ૨ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં લેખકની પુષ્પિકા આદિ કાંઈ નથી । પ્રતિ સારી સ્થિતિમાં છે અને સંપૂર્ણ છે । પુસ્તકની લિપિ સામાન્ય રીતે સુંદર છે પણ અક્ષરો નાના મોટા વહુ જ થયા કરે છે । પ્રતિ અશુદ્ધપ્રાય છે ।

૨ વૃહત્કલ્પચૂર્ણી પત્ર ૧-૩૮૪ અને વૃહત્કલ્પસૂત્ર પત્ર ૩૮૫ થી ૩૯૩ । આ વન્ને ય ગ્રન્થો એક જ પોથીમાં છે । આ પોથી પણ તાલપત્ર ઉપર લખાયેલ છે । દરેક પાનાની એક વાજુની પુઠીમાં ૫ થી ૭ લીટીઓ છે અને દરેક લીટીમાં ૧૨૩ થી ૧૪૮ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૩૩ ઇંચની અને પહોળાઈ ૨ ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં આ પ્રમાણે લેખકની પુષ્પિકા છે—

“સંવત્ ૧૨૯૧ વર્ષે પોષ સુદિ ૪ સોમે”

પ્રતિ સારી સ્થિતિમાં છે અને સંપૂર્ણ છે । પ્રતિની લિપિ ઘણી જ સુંદર છે । ૩૬૨ મા

પાનાથી પ્રતિને કોઈ વીજા લેખકે પૂર્ણ કરી છે । લિપિ અતિસુંદર હોવા છતાં લેખક એક સરસા અક્ષરો લખી શક્યો નથી । કોઈ ટેકાળે નાના નો કોઈ ટેકાળે મોટા એમ અક્ષરો નાના મોટા થતા રહ્યા છે । પ્રતિ અશુદ્ધપ્રાય છે ।

૩ કલપવૃહદ્ગ્રામ્ય પત્ર ૨૦૭ । આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખાયેલી છે । દરેક પાનાની એક વાજુની પુઠીમાં ૧૩ લીટીઓ છે અને દરેક લીટીમાં ૫૩ થી ૫૮ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૮।। ઇંચની અને પહોળાઈ ૪।। ઇંચની છે । પ્રતિ સુંદર લિપિથી લખાયેલ છે । આ પ્રતિ સંપૂર્ણ નથી પણ લખનાં અધુરો રહી ગઈ છે એટલે વીજા ઉદ્દેશમાં કોઈ અપૂર્ણ સુધારી છે । પ્રતિ લખવામાં કાગળો કે જાતના ચપરાચા છે તેથી તેનાં અર્ધાં પાનાં જીર્ણ થઈ ગયાં છે અને અર્ધાં સારી સ્થિતિમાં છે । પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે ।

ઉપરની ત્રણેય પ્રતો પાટણના વસતતજીની સેરામાં રહેલ સંઘના મંદારની છે । જે શેઠ ધર્મચંદ અમેચંદની પેઢી દ્વારા મેળવી છે ।

૪ કલપચૂર્ણી પત્ર ૨૧૨ । આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખેલી છે । દરેક પાનાની એક વાજુની પુઠીમાં ૧૭ લીટીઓ છે । અને દરેક લીટીમાં ૬૨ થી ૬૬ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩।। ઇંચ અને પહોળાઈ ૫। ઇંચની છે । પ્રતિના અંતમાં નીચેની પુષ્પિકા છે—

“સંવત્ ૧૫૭૪ વર્ષે શ્રીપત્તને માર્ગશિર સુદિ ૭ બુધવાસરે એવં પુસ્તિકં પરિપૂર્ણ”

પ્રતિની લિપિ સુંદર છે । પ્રતિ સાધારણ સ્થિતિમાં અને અશુદ્ધપ્રાય છે । આ પ્રતિ મોંઘા મોદીના મંદારની છે ।

૫ કલપવિશેષચૂર્ણી પત્ર ૧૫૨ । આ પ્રતિ કાગળ ઉપર લખાયેલી છે । તેના દરેક પાનાની એક વાજુની પુઠીમાં ૧૬ લીટીઓ લખેલી છે અને દરેક લીટીમાં ૭૮ થી ૮૫ અક્ષરો છે । પ્રતિની લંબાઈ ૧૩।। ઇંચની અને પહોળાઈ ૫। ઇંચની છે । પ્રતિની લિપિ સુંદર છે અને તે સારી સ્થિતિમાં છે । આ પ્રતિ ઘણી જ અશુદ્ધ છે । પ્રતિ લહેરુ વકીલના મંદારમાંની છે ।

ઉપર જણાવેલી પ્રતો અમને જે જે મહાશયો દ્વારા મળી છે અને તે સૌંદર્ય પોતપોતાના મંદારની પ્રતો માટે અનુદ્ધ ધોરજ રાખી અમારા સંશોધનકાર્યમાં જે કીમ્મતી સુગમતા કરી આપી છે તેમનો, ધન્યવાદ આપવા પૂર્વક અમે આભાર માનીએ છીએ ।

ઉપર જણાવેલ અગીઆર અથવા તેર પ્રતોની મદદથી અત્યંત કાઠજી પૂર્વક પ્રસ્તુત ગ્રન્થનું સંશોધન અમે ગુરુ-શિષ્યોગ મઝીને કર્યું છે, તેમ છતાં અમારા સંશોધનમાં સ્વલ્પ નાણો થવાનો જરૂર સંભવ છે । જે મહાનુભાવો અમને અમારી શુદ્ધિઓ સૂચવશે તે સૌનો અમે આભાર માનીશું અને તેમની ઉપયોગી જણાતી સૂચનાઓનો આ પછી પ્રસિદ્ધ થનાર વીજા માગોમાં યોગ્ય ઉપયોગ કરીશું ।

નિવેદકો—ગુરુ-શિષ્ય

મુનિ ચતુરવિજય તથા પુણ્યવિજય.

॥ अर्हम् ॥

बृहत्कल्पसूत्रनी पीठिकानो विषयानुक्रम

गाथा	विषय	पत्र
	इंग्लीश मुखपृष्ठ	
	संस्कृत मुखपृष्ठ	
	श्रीविजयानन्दसूरिनो फोटो	
	वन्दन	
	बृहत्कल्पसूत्रसंशोधनकृते सङ्गृहीतानां प्रतीनां सङ्केताः	५
	टीकाकृताऽस्माभिर्वा निर्दिष्टानामवतरणानां स्थानदर्शकाः	
	सङ्केताः	६
	प्रमाणत्वेनोद्धृतानां प्रमाणानां स्थानदर्शकग्रन्थानां प्रतिकृतयः	७
	प्रासङ्गिक निवेदन	९
	बृहत्कल्पसूत्रना संशोधनमां कामे लीधेली लिखित प्रतिओनो	
	परिचय	२०
	बृहत्कल्पसूत्रनी पीठिकानो विषयानुक्रम	२९
	<hr/>	
	वृत्तिकारे करेल मंगलाचरण अने शास्त्रनो उपोद्धात	१
१-३	मंगलाचरण अने शास्त्रना विषयनो निर्देश	३
४-२३	१ मंगलवाद्	५-११
४	नंदी अने मंगलनुं अपेक्षाकृत भेदाभेदपणुं	५
५-१०	'मङ्गल'पदना निक्षेपो	५-७
११	पदार्थ मात्रमां चार निक्षेप उतारवानो निर्देश	७
१२-१५	'इन्द्र'पदना निक्षेपो	७-८
	[गाथा १३-नाम अने स्थापनानो फरक. गाथा १४	
	टीका—द्रव्य निक्षेपनुं लक्षण]	
१६-१८	'इन्द्र'पदना भावनिक्षेपमां विरोध अने तेनुं समाधान	८-९
१९	नामइन्द्र अने स्थापनाइन्द्रनो तथा द्रव्यइन्द्र अने भाव-	
	इन्द्रनो आपसमां फरक	९
२०-२१	मंगलाचरण करवानुं प्रयोजन अने तेनी सिद्धिमाटे नृप निधि	
	विद्या मन्त्र आदि दृष्टांतो	९-१०

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૨	ગ્રન્થના આદિ મધ્ય અને અંતમાં મંગલ કરવામાં શિષ્યે દેસ્યા- હેલ વિપ્રતિપત્તિ અને તેનું સમાધાન	૧૦
૨૩	મંગલ કરવામાં શિષ્યે વતાવેલ અનવસ્યાદોષ અને તેનું સમાધાન	૧૧
<hr/>		
૨૪-૧૪૮	૨ તન્દી-જ્ઞાનપञ્ચક	૧૧-૪૬
૨૪	'તન્દી'પદના નિર્દેશો [ચાર પ્રકારનાં વાદિત્રો]	૧૧-૧૨
૨૫	પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષનું લક્ષણ	૧૨
૨૬-૨૭	વૈશેષિકાદિકોણ સ્વીકારેલ પ્રત્યક્ષના લક્ષણમાં દૂષણ	૧૨-૧૩
૨૮	ઇન્દ્રિયર્થો થતું લૈક્ષિકજ્ઞાન	૧૩
૨૯-૩૦	પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષની વ્યાખ્યા અને તેના મેદો	૧૩
૩૧-૩૪	અવધિજ્ઞાન	૧૩-૧૪
	દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ માવર્થો અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ	
૩૫-૩૬	મનઃપર્યવજ્ઞાન	૧૪-૧૫
૩૭-૩૮	કેવલજ્ઞાન	૧૫
૩૯-૪૦	આભિનિયોધિકજ્ઞાન	૧૫-૧૬
૪૧-૪૪૭	શ્રુતજ્ઞાન	૧૬-૪૬
૪૧-૪૨	શ્રુતજ્ઞાનનું લક્ષણ અને તેના મેદો	૧૬
૪૩-૭૫	અક્ષરશ્રુતનું સ્વરૂપ	૧૬-૨૬
૪૪ પૂર્વાર્ધ	સંજ્ઞાક્ષરનું સ્વરૂપ	૧૭
૪૪ ૭૦-૭૫	લઙ્ગ્યક્ષરનું સ્વરૂપ અને તેના મેદો	૧૭
૪૬-૫૩	અત્યન્તાનુપલબ્ધિ, સામાન્યાનુપલબ્ધિ અને વિસ્મૃત્યનુપલબ્ધિ ए त्रण अनुपलब्धिवंतु तथा सादृश्यत उपलब्धि, विपक्षत उपलब्धि, समयवर्मदर्शनत उपलब्धि, औपम्यत उपलब्धि अने आगतत उपलब्धि ए पांच उपलब्धिवंतु स्वरूप	૧૭-૧૯
૫૪	પાંચ ઉપલબ્ધિઓ સંજ્ઞિતે હોય છે અને ત્રણ અનુપલબ્ધિઓ અસંજ્ઞિતે હોય છે	૧૯
૫૫-૫૭	વ્યક્તનાક્ષરનું સ્વરૂપ અને તેના જુદી જુદી રીતે બે બે પ્રકારો	૧૯-૨૦
૫૮-૫૯	વ્યક્તનાક્ષરનું અભિર્થેયર્થો મિત્રામિત્રયણું	૨૦
૬૦-૬૪	વ્યક્તનાક્ષરના સ્વ-પરપર્યાયો અને તેમનું પરસ્પર સંબંધાસંબંધયણું	૨૧-૨૨

ગાથા	વિષય	પત્ર
૬૫-૭૦	અક્ષરનું પ્રમાણ અને તેને સ્થાલમાં લાવવામાટે આકાશના ગુરુ, લઘુ, ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુ પર્યાયોનું નિરૂપણ. પ્રસંગોપાત પુદ્ગલાસ્તિકાયાના ગુરુ, લઘુ આદિ પર્યાયોનો વિચાર અને તેમનું અલ્પબહુત્વ.	
	ધર્માસ્તિકાયાદિ અરૂપી દ્રવ્યોના અગુરુલઘુ પર્યાયોનો વિચાર	૨૨-૨૫
૭૧-૭૫	જ્ઞાનનું સર્વાકાશપ્રદેશોયી અનન્તગુણપણું	૨૫-૨૬
૭૬-૭૭	અનક્ષરશ્રુત	૨૭
૭૮-૮૭	સંજ્ઞિશ્રુત અને અસંજ્ઞિશ્રુત [ગાથા ૭૯-૮૪—કાલિકીસંજ્ઞાને આશ્રી સંજ્ઞી અસંજ્ઞીનું નિરૂપણ. ૮૫—હેતુવાદ અને દૃષ્ટિવાદ સંજ્ઞાને આશ્રી સંજ્ઞી અસંજ્ઞીનું નિરૂપણ.]	૨૭-૨૯
૮૮-૧૩૪	સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુત	૨૯-૪૧
	* * * * *	
૯૦-૧૩૧	સમ્યક્ત્વનું નિરૂપણ	૩૦-૪૧
૯૦	સમ્યક્ત્વના પાંચ પ્રકાર	૩૦
૯૧-૧૧૭	સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો ક્રમ	૩૦-૩૭
૯૧-૯૩	ક્ષાયિકાદિસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થયા પછી કર્મોની સ્થિતિ આદિનું પ્રમાણ	૩૦-૩૧
૯૪-૧૧૧	યથાપ્રવૃત્તિકરણ, અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ એ ત્રણ કર- ણોની પ્રાપ્તિનો ક્રમ અને તે વિષયે ગિરિસરિત્પ્રસ્તર, પથ, જ્વર, વસ્ત્ર, જલ, પિપીલિકા-કીડીઓ, પુરુષ અને કોદ્રવાનાં દૃષ્ટાન્તો અધિગમજનિત-પરોપદેશજનિત અને નૈસર્ગિક સમ્યક્ત્વ	૩૧-૩૬
	[ગાથા ૧૦૫—ગ્રન્થિસ્થાનમાં રહેલ ભવ્ય અને અભવ્યને દ્રવ્યશ્રુતનો લાભ]	
૧૧૨-૧૭	સમ્યક્ત્વ, મિશ્ર અને મિથ્યાત્વનાં પુદ્ગલોનો પરસ્પર સંક્રમ અને અસંક્રમ	૩૬-૩૭
૧૧૮-૨૬	ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ [ગાથા ૧૨૫-૨૬—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય ત્યારે કેટલાં અને કયાં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય ?]	૩૭-૩૯
૧૨૭-૨૮	સાસાદન સમ્યક્ત્વ	૪૦

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૨૯	ધાર્મિક સમ્યક્ત્વ	૪૦
૧૩૦	વેદિક સમ્યક્ત્વ	૪૦
૧૩૧	ધાર્મિક સમ્યક્ત્વ	૪૧
	* * * * *	
૧૩૨	સમ્યક્શ્રુત અને મિથ્યાશ્રુતનો વિભાગ	૪૧
૧૩૩-૩૪	સમ્યક્દર્શન અને સમ્યક્જ્ઞાનનો વિભાગ	૪૧
૧૩૫-૩૯	સાદિશ્રુત અને અનાદિશ્રુત	૪૨-૪૩
૧૪૦-૪૨	સપર્યવસિતશ્રુત અને અપર્યવસિતશ્રુત	૪૩-૪૪
૧૪૩	ગમિકશ્રુત અને અગમિકશ્રુત	૪૪
૧૪૪-૪૬	અંગશ્રુત અને અંગવાહ્યશ્રુત	૪૪-૪૬
[દષ્ટિવાદના અધ્યયન માટે સ્ત્રીઓનું અનધિકારિણું અને તેનાં કારણો, પૃષ્ઠ ૪૪-૪૫, દિવ્યગર્ભા—પાંચ સો આદેશ પૈકીના કેટલાપણે આદેશોનો સંગ્રહ]		

૧૪૯-૮૦૫

અનુયોગાધિકાર

૪૬-૨૫૪

૧૪૯	અનુયોગાધિકાર દ્વારાગાથા	૪૬
૧૫૦-૭૨	૧ નિલેપદ્વાર	૪૭-૫૮
૧૫૦	નિલેપના એકાર્થિક ગુણો	૪૭
૧૫૧-૫૨	અનુયોગનો સાત પ્રકારે નિલેપ અને તેના મેદો	૪૭
૧૫૩-૬૮	દ્રવ્યાનુયોગ, શ્વેત્રાનુયોગ, કાલ્પાનુયોગ, વચ્ચનાનુયોગ અને માત્રાનુયોગનું સ્વરૂપ	૪૭-૫૧
[ગાથા ૧૬૦-૬૧—પૃથ્વીર્જાવેનું પરિમાણ. ૧૬૪—ઔદ્યોગિક વચ્ચનત્રિક દિવ્યોદિ સોજ પ્રકારનાં વચ્ચનો]		
૧૬૯-૭૦	દ્રવ્યાદિ નિલેપોનો એક યોજનામાં સમવતાર-સમાવેશ	૫૧-૫૨
૧૭૧-૭૨	દ્રવ્યાદિના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયક દૃષ્ટાન્તો	૫૨-૫૮
૧૭૧	૧ દ્રવ્યના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયે વત્સ-ગોર્ણાનું-વાહ્યગૃહ અને ગાયનું ઉદાહરણ	૫૨
	૨ શ્વેત્રાના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયે કુચ્ચાનું ઉદાહરણ	૫૨
	૩ કાલ્પના અનનુયોગ અને અનુયોગ વિષયે શ્વાધ્યાયનું ઉદાહરણ	૫૩

શાખા	વિષય	પત્ર
	૪ વચનના અનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયે વધિર કુટુંબના વાર્તાલાપનું ઉદાહરણ	૫૩
૧૭૨	માવાનુયોગ અને અનનુયોગ વિષયક સાત ઉદાહરણો	૫૪-૫૮
	૧ શ્રાવકભાર્યાનું ઉદાહરણ	૫૪
	૨ સામ્પદિકનું ઉદાહરણ	૫૫
	૩ કોંકણદેશવાસી વાઠકનું ઉદાહરણ	૫૫
	૪ નકુલ-નોઝીઆનું ઉદાહરણ	૫૬
	૫ કમલાસેલાનું ઉદાહરણ	૫૬
	૬ શામ્વનું ઉદાહરણ	૫૭
	૭ શ્રેણિકનો ક્રોધ ઉદાહરણ	૫૭
૧૭૩-૮૭	૨ એકાર્થિક દ્વાર	૫૮-૬૧
૧૭૩	એકાર્થિક કથનના ગુણો	૫૮
૧૭૪	શ્રુત, સૂત્ર, સિદ્ધાન્ત, શાસન इत्यादि સૂત્રના એકાર્થિકો	૫૮
૧૭૫-૭૭	શ્રુતના નિક્ષેપો	૫૮-૫૯
૧૭૮	સૂત્ર અને ગ્રન્થના નિક્ષેપો	૫૯
૧૭૯	સિદ્ધાન્તના નિક્ષેપો અને તેના પ્રકારો	૫૯
૧૮૦	સર્વતન્ન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૫૯
૧૮૧	પ્રતિતન્ન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૬૦
૧૮૨	અધિકરણસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૬૦
૧૮૩	અભ્યુપગમસિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૬૦
૧૮૪	શાસન અને આજ્ઞાના નિક્ષેપો	૬૦
૧૮૫	વચનના નિક્ષેપો	૬૦
૧૮૬	ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના અને આગમના નિક્ષેપો	૬૧
૧૮૭	અનુયોગ, નિયોગ, ભાષા इत्यादि અર્થના એકાર્થિકો	૬૧
૧૮૮-૨૦૭	૩ નિરુક્તદ્વાર	૬૧-૬૭
૧૮૮	‘નિરુક્ત’નો અર્થ	૬૧
૧૮૯	અર્થનું-અનુયોગ નિયોગ ભાષા આદિનું નિરુક્ત અને તદ્વિ- પયક દૃષ્ટાન્તો	૬૧
૧૯૦-૯૩	અનુયોગનું નિરુક્ત અને અણુત્વ વાદરત્વ વિષયે પેટા આદિ દૃષ્ટાન્તો	૬૨
૧૯૪-૯૫	નિયોગનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે ઊંડિકાપ્રવ્રક્તનું દૃષ્ટાન્ત	૬૩

ગાથા	વિષય	પાન
૧૯૬	માપાનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે પ્રતિશ્રુત-પ્રતિશબ્દનું દૃશ્ય	૬૩
૧૯૭-૧૮	વિમાપાનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે અપ્રપટલનું દૃશ્ય	૬૪
૧૯૯-૨૦૦	વાર્તિકનું નિરુક્ત અને તદ્વિષયે ચાર મંત્રોનું દૃશ્ય	૬૪
૨૦૧	વ્યક્તિકર અથવા વાર્તિકકારના યોગ્યતા	૬૫
૨૦૨-૭	નિદેશ, નિરુક્ત, અનુયોગદ્વાર આદિ દ્વારા પદાર્થનું વ્યાખ્યાન અને અંગ ઉપાંગ આદિ આગમોનું નિરૂપણ શ્રીકૃષ્ણમ તીર્થ- કરે કર્યું છે તેમ જ શ્રીમદ્દાદીરદેવે કર્યું છે ? કે તે કરતાં જુદા રીતે ? ૫ પ્રશ્નનો ઉત્તર અને તે વિષયે વર્તિનીનું- ગાઝાના ચીલાનું દૃશ્ય	૬૫-૬૭
૨૦૮-૩૩	૪ વિધિદ્વાર	૬૭-૭૨
૨૦૮	વિધિના પૃકાર્થિકો	૬૭
૨૦૯-૧૦	હુદિશાઝી અને મંદનતિ શિષ્યોને લક્ષ્ણે અનુયોગ આપવાનો અર્થાત્ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવાનો વિધિ	૬૭
૨૧૧-૧૪	હુદિશાઝી અને મંદનતિ શિષ્યોને અનુયોગ-સૂત્રના વાચના આપવાનાટે પ્રતિષાદન કરેલ મિત્ર મિત્ર વિધિનાટે આચાર્ય ઉપર રાગદ્વેષ આદિ દોષોનો આરોપ અને તેનું સમાધાન	૬૭-૬૮
૨૧૫-૨૩	અતિપરિણામક, અચરિણામક આદિ પૃકાંત અયોગ્ય શિષ્યોને અનુયોગ અર્થાત્ સૂત્રાર્થના વાચના નહિ આપવાનાં રાગ- દ્વેષનો અભાવ અને તદ્વિષયે દાહ-લાકડું, વાતુ, વ્યાધિ, ગ્રાજ, કાઢ્ઢુક, લક્ષણ, સ્વમ આદિ દૃશ્યોનો	૬૯-૭૦
૨૨૪-૩૩	કાલન્તરનાં યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી એકે એવા શિષ્યોને ક્રમસર અનુયોગ આપી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવવાનાં રાગ-દ્વેષનો અભાવ અને તદ્વિષયે અગ્નિ, વાલક, ગ્લાન, સિંહ, વૃક્ષ, કર્ણલ, હર્ષા, ગરવેષ, પત્રચ્છેદ, પુવક, ઘટકાર, પટકાર, ચિત્રકાર, ધમક આદિ દૃશ્યોનો અને તેનો ઉપનય	૭૦-૭૨
૨૩૪-૪૦	૫ પ્રવૃત્તિદ્વાર	૭૨-૭૪
૨૩૪-૩૭	અનુયોગની પ્રવૃત્તિ ક્યારે થાય ? તે વિષયે ચતુર્મુખી અને ગોતુ-ગાયત્રીનું દૃશ્ય	૭૨
૨૩૮-૩૯	લ્હની આચાર્ય પ્રનાદી શિષ્યોને અનુયોગનાં પ્રવૃત્ત કરે છે તદ્વિ- ષયે આર્યકાલકનું દૃશ્ય	૭૩

गाथा	विषय	पृष्ठ
२४१-४५	६ 'केन वा' द्वार अनुयोगदाताना गुणो अने तेमनी योग्यता	७५-७६
२४६-५५	७ 'कस्य वा' द्वार अनुयोग कया सूत्रनो करवो ? अनुयोग दरेक सूत्रनो थइ शके छे प्रण अत्यारे कल्प-व्यवहारसूत्रनो अनुयोग प्रस्तुत छे. कल्प-व्यवहार ए अंग के अंगो, श्रुतस्कंध के श्रुतस्कन्धो, अध्ययन के अध्ययनो, उद्देश के उद्देशा ए पैकी शुं छे ? एनुं निरूपण	७६-७८
२५६-५७	८ अनुयोगद्वारद्वार उपक्रम, निक्षेप, अनुगम अने नय ए चार अनुयोगनां द्वारो अने ए द्वारो निरूपण करवानुं कारण	७८
२५८-७२	९ भेदद्वार	७८-८३
२५८-७०	उपक्रमद्वार	७८-८२
२५८-६४	लौकिक उपक्रम [२५८-५९—लौकिक द्रव्योपक्रम २६०—लौकिक क्षेत्रोपक्रम २६१—लौकिक कालोपक्रम २६२—लौकिक अप्रशस्त भावोपक्रम अने तद्विषये गणिका, ब्राह्मणी अने अमात्यनां दृष्टान्तो २६३-६४—लौकिक प्रशस्त भावोपक्रम]	७९-८१
२६५-७०	छ प्रकारनो शास्त्रीय उपक्रम अने तेमां प्रस्तुत अध्ययननो यथायोग्य समवतार	८०-८२
२७१-७५	निक्षेपद्वार ओघनिष्पन्न, नामनिष्पन्न अने सूत्रालापकनिष्पन्न निक्षेपनुं स्वरूप	८२-८३
२७६-३२९	१० लक्षणद्वार	८३-१००
२७६-७७	अरुपग्रंथ, महार्थ आदि सूत्रनां लक्षणो	८३
२७८-८१	अलीक, उपधातजनक, अपार्थक आदि सूत्रना बन्नीस दोषो	८४
२८२-८७	निर्दोष, सारवत्, हेतुयुक्त, अलङ्कृत आदि सूत्रना आठ गुणो अने बीजा विशेष गुणो	८५-८६
२८८	हीनाक्षर, अधिकाक्षर आदि उच्चारना दोषोथी रहित यथा- वस्थित सूत्रने बोलवानी रीत	८७

શાથા	વિષય	પત્ર
૨૮૯.	દ્રવ્યદ્વાન અને દ્રવ્યાધિક્ષાં હાનિ દર્શાવતું અવિરતિકાનું— ૫૬ વાદનું ઉદાહરણ	૮૭
૨૯૦-૨૯૪	દ્વીનાક્ષર-અક્ષરો પડી જાય તેમ કે અધિકાક્ષર-નકામા અક્ષરો વધારીને સૂત્ર બોલવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત અને તેથી હાનિ દર્શા- વતું વિદ્યાધર અને અમયકુમારનું અને અગ્રાંક-કુળાલ- સંપ્રતિરાજનું ઉદાહરણ અને ૫ જ આશયને મળતું લોક- પ્રસિદ્ધ કામિયમરોચરવાસી ચાંદરાનું ઉદાહરણ	૮૮-૯૦
૨૯૬	વ્યત્યાગ્રેષ્ટિત અને વ્યાવિદ્ધ દોષનું સ્વરૂપ અને ૫ માટે અનુ- ક્રમે પાયમ-સ્ત્રીનું અને આવર્તનું ઉદાહરણ	૯૦
૨૯૭	સ્વલિત, મિલિત આદિ દોષોનું સ્વરૂપ	૯૦
૨૯૮	વ્યત્યાગ્રેષ્ટિનાદિ દોષોનું પ્રકારાન્તરે સ્વરૂપ	૯૧
૨૯૯-૩૦૧	દ્વીનાક્ષરગદિદોષયુક્ત સૂત્ર ઉચ્ચારવામાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૯૧-૯૨
૩૦૨-૮	સંહિતા, પદ, પદાર્થ આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાના છ પ્રકારો, તેનું સ્વરૂપ અને ૫ વ્યાખ્યાની સૂત્ર સાથે બદના કરવાની રીત	૯૨-૯૪
૩૦૯	સૂત્ર, પદ, પદાર્થ, પદનિષેષ આદિ સૂત્રવ્યાખ્યાના રૂપાન્તરે પાંચ પ્રકારો	૯૪
૩૧૦-૧૫	સૂત્રપદનું નિરુક્ત અને તેના સંજ્ઞાસૂત્ર આદિ મંદો	૯૪-૯૫
૩૧૬	શંજ્ઞાસૂત્રનું સ્વરૂપ	૯૬
૩૧૭	કારકસૂત્રનું સ્વરૂપ	૯૬
૩૧૮	પ્રકરણસૂત્રનું સ્વરૂપ	૯૭
	[ઉત્તર્ગસૂત્ર અપવાદસૂત્ર ઉત્તર્ગાપવાદસૂત્ર અપવાદોત્તર્ગસૂત્રનું સ્વરૂપ]	
૩૧૯-૨૪	ઉત્તર્ગ અને અપવાદનો ભાવાર્થ, ઉત્તર્ગને લીધે અપવાદ ? કે અપવાદને લીધે ઉત્તર્ગ ? ઉત્તર્ગ કેટલો ? અને અપવાદ કેટલો ? ઉત્તર્ગ શ્રેયસ્કર અને વલગાન ? કે અપવાદ ?	૯૮
૩૨૫	નામ, નૈપાતિક, ઉપસર્ગ આદિ પદોનું સ્વરૂપ	૯૮
૩૨૬-૨૭	સામાસિક, તાદ્વિતિક, થાનુકૃત આદિ પદાર્થનું સ્વરૂપ	૯૮-૯૯
૩૨૮-૨૯	નિર્ણયપ્રસિદ્ધિનું સ્વરૂપ	૯૯
૩૩૦-૩૩	૧૧ તદર્જિદ્વાર	૧૦૦
	કલ્પ-વ્યવહારના અનુયોગને લાયક શિષ્યો	
૩૩૪-૮૦૩	૧૨ પર્વદ્વાર	૧૦૧-૨૫૪

गाथा .	विषय	पत्र
३३४-६१	अनुयोगने लायक पर्पदनी अर्थात् शिष्योनी परीक्षा करवा माटे मुद्रशैलादि दृष्टांतो	१०१-८
३३५-३७	मुद्रशैल-पुष्करावर्त्तसेधनुं दृष्टांत अने मुद्रशैल जेवा शिष्यने अनुयोग आपवामां दोपो	१०१
३३८	काली जमीननुं उदाहरण	१०२
३३९-४२	कुटनुं-घडानुं दृष्टान्त	१०२
	चालणीनुं दृष्टान्त	१०३
३४३-४५	मुद्रशैल, काणो घडो अने चालणी समान शिष्योनो 'अनु-योग सांभळ्या पछी पोते केटलुं अने क्यां सुधी याद राखी शके छे' ए अर्थने सूचवतो परस्परनो वार्त्तालाप	१०३
३४५-६१	परिपूणक, हंस, सहिप, मेप, मशक-मच्छर, जळो, वीलाडी, जाहक, कोई यजमाने चार ब्राह्मणो वचे आपेली एक गाय, कृष्णनी अश्विपोषसनी भेरी, आभीरी-भरवाडणनां दृष्टांतो	१०४-८
३६२-६३	योग्य शिष्यने सूत्रार्थनी वाचना नहि आपवामां अने अयोग्यने आपवामां प्रायश्चित्त	१०८
३६४-७७	प्रकारान्तरे जाणकार अज्ञान अने दुर्विदग्ध एम त्रण प्रकारनी पर्पदा	१०९-१२
३६५-६६	जाणकार पर्पदानुं स्वरूप	१०९
३६७-६८	अज्ञान पर्पदानुं स्वरूप	१०९-११०
३६९-७२	दुर्विदग्ध पर्पदानुं स्वरूप अने त्वरितग्राही-उत्तावळीया दुर्विदग्धवैयाकरणनुं दृष्टांत	११०
३७३-७५	भाष्यकारे पोताना जमानाना आचार्योनी परिस्थितिनुं करेलुं तटस्थ सूचन	१११
३७६-७७	दुर्विदग्ध वैद्यपुत्रनुं दृष्टांत अने तेनो दुर्विदग्ध शिष्यो साथे उपनय	११२
३७८-९९	त्रीजी रीते लौकिक लोकोत्तर एम वे प्रकारनी पर्पदा	११२-१६
३७९-९८	पूरयन्ती, छात्रांतिका, बुद्धि, मन्त्री अने राहस्यिकी एम पांच प्रकारनी लौकिक लोकोत्तर पर्पदा अने तेनुं वर्णन	११२-१६
३९९	कल्प-व्यवहारना अनुयोगमाटे लोकोत्तर छात्रांतिक पर्पदानुं अधिकारिपणुं	११६

ગાથા	વિષય	પૃષ્ઠ
૪૦૦-૮૦૫	કલ્પ-વ્યવહારના અનુયોગમાટે લાયક ગણેલ છત્રાંતિક પર્પદાના ગુણો	૧૧૭-૨૬૪
૪૦૦-૧	છત્રાંતિક પર્પદાના ગુણોની દ્વારગાથા	૧૧૭
૪૦૨	૧ વહુશ્રુતદ્વાર	૧૧૭
	જવન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ વહુશ્રુતનું સ્વરૂપ	
૪૦૩-૪	૨ ચિરપ્રવ્રજિતદ્વાર	૧૧૭
	જવન્ય, મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ ચિરપ્રવ્રજિતનું સ્વરૂપ	
૪૦૫-૭૧૪	૩ કલ્પિકદ્વાર	૧૧૭-૨૧૭
	* * * * *	
૪૦૬	કલ્પિકદ્વારની દ્વારગાથા	૧૧૭
૪૦૬-૭	સૂત્રકલ્પિક દ્વાર	૧૧૮
	સૂત્રોના અધ્યયનમાટે અધિકારી અને તેની મર્યાદા	
૪૦૮	અર્થકલ્પિકદ્વાર	૧૧૮
	સૂત્રોના અર્થને શીઘ્રવામાટે અધિકારી	
૪૦૯-૧૦	તદુભયકલ્પિકદ્વાર	૧૧૮-૧૧૯
	एकी साथे सूत्र અને અર્થના અધ્યયનમાટે અધિકારી	
૪૧૧-૧૪	ઉપસ્થાપનાકલ્પિકદ્વાર	૧૧૯-૨૦
	ઉપસ્થાપના અર્થાત્ છેદોપસ્થાપનચારિત્રને યોગ્ય કોણ ? શિષ્યની પરીક્ષા કર્યા સિવાય ઉપસ્થાપના કરનારને પ્રાયશ્ચિત્તાદિ. ષડ્ઝાવનિકાઅધ્યયનના અર્થાધિકારો. છ પ્રકારનો દ્રવ્યકલ્પ. ઉપસ્થાપનાનો ક્રમ	
૪૧૫-૭૦	વિચારકલ્પિકદ્વાર	૧૨૧-૩૮
૪૧૫	વિચારમૂર્તીમાં અર્થાત્ સ્ખંડિલમૂર્તીમાં એકલો જવા માટે અધિ- કારી કોણ ? અધિકારીને એકલા મોકલવામાટે પ્રાય- શ્ચિત્ત આદિ	૧૨૧
	x x x x x	
૪૧૭-૬૯	સ્ખંડિલમૂર્તીનું નિરૂપણ	૧૨૧-૩૮
૪૧૭	સ્ખંડિલ નિરૂપણનાં દ્વારો	૧૨૧
૪૧૮-૨૪	મેદદ્વાર	૧૨૧-૨૩
	સ્ખંડિલમૂર્તીના પ્રકારો. આપાતસંલોક આદિ સ્ખંડિલોનું વર્ણન	

ગાથા	વિષય	પત્ર
૪૨૫-૨૯	શોધિદ્વાર અસંકિલનો ઉપયોગ કરવાથી લગતાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૨૩-૨૫
૪૨૦-૫૫	અપાયદ્વાર	૧૨૫-૩૨
૪૨૦-૩૭	સંકિલભૂમીમાં સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક, પશુ આદિના આપાતથી- આવ-જાથી ઉભી થતી અડચણો અને તેવી સંકિલભૂમીનો ઉપયોગ કરવામાં લગતા દોષો	૧૨૫-૨૭
૪૨૮-૪૨	સંજ્ઞાભૂમી જવાનો વચ્ચત. વચ્ચતસર અને વિના વચ્ચતે સંજ્ઞા- ભૂમી જવાનો વિધિ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે	૧૨૭-૨૮
૪૪૩-૪૪	વિશુદ્ધ સંકિલભૂમીનાં લક્ષણો	૧૨૯
૪૪૫	સંકિલભૂમીના ૧૦૨૪ ભાંગાઓ-પ્રકારો	૧૨૯
૪૪૬-૫૧	ઔષધાતિક, વિષમ, શુપિર, ચિરકાલીન, વિસ્તીર્ણ, દૂર, નજીક, વિલવાઢી આદિ સંકિલભૂમીઓનું વર્ણન	૧૩૦-૧૩૧
૪૫૨-૫૫	અવિધિથી અસંકિલમાં સંજ્ઞાભૂમી જવાથી લગતાં અન્ય આચાર્યના મતથી પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૩૧-૩૨
૪૫૬-૬૧	વર્જનાદ્વાર સંજ્ઞાભૂમી જવામાટે ત્યાજ્ય દિશા વગેરેનું નિરૂપણ. “અણુજ્ઞા- ણહ જસુગ્રહો” વોલીને સંકિલભૂમીનો ઉપયોગ. સંજ્ઞા- ભૂમિ જતાં રજોહરણ, દંડ, જલપાત્ર આદિ પકડી રાક્ષ- વાનો વિધિ. સંજ્ઞાભૂમી ગયા પછી આચમનનો વિધિ. સચિત્ત આદિ સંકિલભૂમીનો ઉપયોગ કરવામાટે પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૩૨-૩૪
૪૬૨	અનુજ્ઞાદ્વાર	૧૩૫
	વિચારભૂમીમાટે અનુજ્ઞાત સંકિલભૂમીઓ	
૪૬૩-૬૯	કારણવિધિ યતનાદ્વારો વિચારભૂમીમાટે કારણો, અનુજ્ઞાત સંકિલભૂમીઓ અને તેમા- ટેની યતનાઓ	૧૩૫-૩૮
	X X X X X	
૪૭૦	વિચારભૂમીમાં સ્વતંત્રપણે જવામાટે અધિકારી	૧૩૮
૪૭૧-૫૩૦	લેપકલ્પિકદ્વાર	૧૩૫-૫૪
૪૭૧	પાત્રને લેપ કરવામાટે (રંગવામાટે) લેપ લાવવાનો અધિકારી	૧૩૮
૪૭૨	પાત્રલેપ શાસ્ત્રવિહિત તેમ જ તીર્થકરોણ ઉપદિષ્ટ છે	૧૩૯
૪૭૩-૭૬	‘પાત્રનો લેપ કરવામાં અનેક દોષો હોઈ તીર્થકરોણ તે માટે ઉપદેશ કરેલ ન હોવો જોઈ’ ૫ શંકાનું સમાધાન	૧૩૯

શાયા	વિષય	પત્ર
૪૭૭-૮૧	પાત્રને લેપ નહિ કરવામાં નુકશાન અને છકાયેલી વિગ્રાથના આદિ દોષો	૧૪૦
૪૮૨-૮૭	શિષ્યે પોતાની મતિકલ્પનાથી સૂચવેલ પાત્રને માટે લેપ લાવવાનો, તેને લેપ કરવાનો અને તે લેપ કરેલ પાત્રને સૂકાવવાનો વિધિ અને તે સામે આચાર્યનો વિરોધ	૧૪૧-૪૩
૪૮૮	પાત્રને લેપ કરવા અગાઉ આચાર્યની તે માટે આજ્ઞા લેવી, તેમ ન કરનારને પ્રાયશ્ચિત્ત અને દોષો	૧૪૩
૪૯૧-૯૫	પાત્રને લેપ કરવા માટે લેપ લેવાનો વિધિ	૧૪૪
૪૯૬-૯૯	પાત્ર માટે લેપ લેવા અગાઉ ગાઢાને હાંકનારની રજા લેવી	૧૪૫
૫૦૦-૧૦	પાત્રમાટે લેપ લેતાં છકાયેલી જયળા. પોતે અગર જે ગાઢાનો લેપ લેવો તે વનસ્પતિકાય આદિ ઉપર હોય તે રીતે લેપ લેવામાં પ્રાયશ્ચિત્તો. લેપ લાવ્યાને ગુરુને નિવેદન કરવું. ગુરુને તેમ જ વાજા સાધુઓને લેપની આવશ્યકતા હોય તો તેમાટે નિમંત્રણ	૧૪૫-૪૯
૫૧૧-૨૨	પાત્રને લેપ કરવાનો અને તેને સૂકાવવા વગેરેનો વિધિ પાત્રને લેપ કરવામાટે આળેલ ગાઢાની મઝાને મજવૂત કપડામાં નાણી, તેને અંગુઠો, તર્જની અને વચલી આંગઝાની મદદથી ગાઝી, તેનાથી પાત્રને એક વે અગર ત્રણ વાર લેપ કરવો. વધારાના લેપને માંગેલ તૂટેલ પાત્રને અટક અર્થાત્ કૂટો લગાડવા માટે હુ સાથે મેઝવો. એમ કરતાં ય વધે તો તે લેપનું પરિછાપન કરવામાટે તેને હુ સાથે રાત્રમાં મેઝવો. લેપ કરેલ પાત્રને લેપ મજવૂત થાય તે માટે ઘુંટવા લાયક પાષાણ વગેરેથી ઘુંટવું. લેપ કરેલ પાત્ર સૂકાવું ન હોય અથવા હવાવાહું હોય ત્યારે ઝું કરવું ? લેપ કરેલ પાત્રને જાંવાદિની હિંસા ન થાય તે માટે રાત્ર લગાડવી. ઓસ ધુમસ વગેરે અપૂકાયાદિની રક્ષામાટે કઢ ઋતુમાં પાત્રને સૂકાવવામાટે રુહામાં કયાં સુધી રાત્રવું ? અને ક્યારે ન રાત્રવું ?	૧૪૯-૫૨
૫૨૩	પાત્રને કેટલા લેપ કરવા ? અને લેપ કરવાનું કારણ	૧૫૨
૫૨૪-૨૯	તજાત્રલેપ, યુક્તિલેપ અને દ્વિચક્રલેપ એમ ત્રણ પ્રકારના લેપોનું અને માંગેલ પાત્રને સાંધવામાટેના સુદ્રિત-	

गाथा	विषय	पत्र
	नौबन्ध अने स्तेनकवन्धनुं तेम ज जघन्य मध्यम अने उत्कृष्ट लेपोनुं स्वरूप	१५२-५३
५३०	स्वतंत्रपणे लेप लाववा माटेनो अधिकारी	१५३
५३१-४०	पिण्डकल्पिकद्वार	१५४-५८
५३१-३२	पिण्ड अर्थात् गौचरचर्यामाटे अधिकारी	१५४
५३३-४०	पिण्ड लेतां उद्गम उत्पादना एषणा वगेरे दोषो पैकीना जे दोषो लागे तेमाटेनां प्रायश्चित्तो	१५४-५८
	॥ ॥ ॥ ॥ ॥	
५४१-६०२	शय्याकल्पिकद्वार	१५८-७४
५४१-४३	शय्या अर्थात् वसतिना रक्षणमाटे अने ग्रहणमाटे अधिकारी अने अनधिकारी तेम ज प्रायश्चित्तो	१५८
५४४-७९	रक्षणकल्पिक	१५८-६८
५४४-५३	वसतिने सूनी मूकीने जवाथी उत्पन्न थता दोषो	१५८-६१
५५४-७९	वाळसाधुने वसति सोंपीने जवाथी उत्पन्न थता दोषो	१६१-६८
५८०-६०२	ग्रहणकल्पिक	१६८-७४
५८०	वसतिना ग्रहणमाटे अधिकारी	१६८
५८१-८७	सात सात प्रकारना मूलगुणकरण अने उत्तरगुणकरण आदि वसतिना उपघातो-दूषणो अने प्रायश्चित्तो	१६९-७०
५८८	संसक्त वसति	१७०
५८८ उ०-९२	ब्रह्मचर्यप्रत्यवाया, आत्मप्रत्यवाया अने दर्शनप्रत्यवाया एम त्रण प्रकारना प्रत्यवाय-हरकतवाळी वसति अने प्रायश्चित्तो	१७१
५९३-६०२	कालातिक्रान्त, उपस्थान, अभिक्रान्त, अनभिक्रान्त, वर्ज्य, महावर्ज्य वगेरे नव प्रकारनी वसतिओ, तेमाटेनां प्राय- श्चित्तो अने तेने लगती यतनाओ	१७१-७४
	॥ ॥ ॥ ॥ ॥	
६०३-४८	वस्त्रकल्पिकद्वार	१७४-९३
६०३-५	‘वस्त्र’ पदना निक्षेपो	१७४-७५
	द्रव्यवस्त्रनो अधिकार अर्थात् प्रकृत प्रसङ्गमां उपयोग	
६०६	वस्त्र लेवामां विधिनुं पालन न करे ते माटे प्रायश्चित्तो	१७६
	मलयगिरिकृत पीठिकाटीकानो विभाग समाप्त	१७६

ગાથા	વિષય	પત્ર
	આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિનં અનુસંધાન કરેલ પીઠિકાટીકા	૧૭૭
	આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિનં કરેલ ટીકાનું મંગલચરણ, ઉપોદ્ધાત અને ટીકાના અનુસંધાનનો નિર્દેશ (વસ્ત્રકલ્પિકદ્વાર ચાલુ)	૧૭૭-૭૮
૬૦૭-૮	વસ્ત્ર લેવામાટેનાં ૬૦૬ ગાથાર્થી ચાલુ પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૭૮-૭૯
૬૦૯-૧૪	વસ્ત્ર લેવા માટે ઔદેશિક, પ્રેક્ષા, અન્તર અને ડગ્ગિતતયર્મા એ ચાર પ્રતિમાઓ અને તેનું સ્વરૂપ	૧૭૯-૮૨
૬૧૫-૪૮	વસ્ત્ર લેવામાટે ગચ્છવાસીઓની સામાચારી	૧૮૨-૨૩
૬૧૫-૬૧૮	ગચ્છવાસીને વસ્ત્ર લેવાનો વિધિ	૧૮૨-૮૩
૬૧૯-૨૪	ગચ્છવાસીને વસ્ત્ર લેવા જવાનો વિધિ અને ઈર્ષ્યા વિરુદ્ધ વર્તનારને તેમ જ વસ્ત્ર લેવામાટે વસ્ત્રદાતાને દવાવનારને, તેની સ્તુતિ વગેરે કરનારને તેમ જ વસ્ત્ર લેવા પહેલાં 'એ કોનું છે ? પહેલાં એ શું હતું ?' इत्यादि નહિં પૂછનારને લાગતા દોષો અને પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૮૩-૮૬
૬૨૫-૩૧	વસ્ત્ર લેવા પૂર્વે 'એ કોનું છે ?' એ પૂછવાનું કારણ	૧૮૬-૮૮
૬૩૨-૪૨	વસ્ત્ર લેવા અગાઉ 'એ કોનું છે ?' એ પ્રશ્ન સાંભળી ગરીબ, દુર્ભગ, પદમ્રદ્ધ રાજા, મંત્રી, ચોર, સ્ત્રી, પુરુષ, નપુંસક, ધાવમાતા, આદિને થયેલ અપ્રીતિને-રીસને શાંત કરવાનો ફલાજ	૧૮૮-૯૧
૬૪૩-૪૮	વસ્ત્ર લેવા અગાઉ 'એ વસ્ત્રને તમે શા ઉપયોગમાં લેશો ? અથવા એ શા ઉપયોગમાં આવતું હતું ?' એ પૂછવાનું કારણ અને તે ન પૂછવાર્થી ઉત્પન્ન થતા પુરુષકર્માદિ દોષો	૧૯૧-૯૩
૬૪૯-૬૮	પાત્રકલ્પિકદ્વાર	૧૯૩-૯૮
૬૪૯	પાત્ર લાવવા માટે અધિકારી	૧૯૩
૬૫૦	'પાત્ર'ના નિશ્ચેષો	૧૯૩
૬૫૧	દ્રવ્યપાત્ર ભાવપાત્રનું સ્વરૂપ	૧૯૪
૬૫૨-૫૩	અલાવુનાં, લાકડાનાં અને માર્દાનાં એમ ત્રણ પ્રકારનાં પાત્રો અને તેના ઉત્કૃષ્ટ મધ્યમ અને જવન્ય આદિ પ્રકારો અને તેના લેવામાં વિષયર્થસ થતાં લાગતાં પ્રાયશ્ચિત્તો	૧૯૪
૬૫૪-૬૮	પાત્ર લેવામાટેની ચાર પ્રતિમાઓનું સ્વરૂપ અને તેમાટે વિશેષ વિધિ	૧૯૫-૯૮
૬૬૯-૮૭	અવગ્રહકલ્પિકદ્વાર	૧૯૯-૨૦૬
૬૬૯-૭૧	દેવેન્દ્રાવગ્રહ, રાજાવગ્રહ, ગાથાપત્યવગ્રહ આદિ અવગ્રહના પાંચ	

गाथा	विषय	पत्र
	प्रकार अने तेना वळवान् अवळवान् पणानो निर्देश अने ते दरेकना द्रव्य क्षेत्र काल भाव एम चार चार प्रकारो	१९९-२००
६७२-८०	देवेन्द्रक्षेत्रावग्रह, चक्रवर्तिक्षेत्रावग्रह, गाथापतिक्षेत्रावग्रह, सा- गारिकक्षेत्रावग्रह अने साधर्मिकक्षेत्रावग्रहनुं स्वरूप	२००-३
६८१-८७	देवेन्द्र चक्रवर्ती आदिना द्रव्य काल अने भावावग्रहनुं स्वरूप	२०३-६
६८८-७१४	विहारकल्पिकद्वार	२०६-१६
६८८	गीतार्थविहार अने गीतार्थनिश्चित विहार	२०६
६८९-९२	गीतार्थनो अर्थ अने गीतार्थ अने गीतार्थनिश्चितनुं स्वरूप	२०६-८
६९३	जघन्य मध्यम उत्कृष्ट गीतार्थनुं स्वरूप	२०८
६९४-९५	एकलविहारना दोषो अने प्रायश्चित्त	२०८
६९६-९७	एकलविहारीनुं मंदपणुं अने मंदपणानुं स्वरूप	२०९
६९८-७०२	एकलविहारीना ज्ञान दर्शन चारित्र्यनी भयंकर हानिनुं स्वरूप	२१०-१२
७०३-७	अयोग्यने आचार्य करवामां आवे अथवा अयोग्य पोते आचार्य पदने धारण करे ते माटेनां प्रायश्चित्तो	२१२-१४
७०८-१२	आचार्यपदने योग्यनुं स्वरूप	२१५-१६
७१३-१४	कल्पिकद्वारनो उपसंहार	२१६
	* * * * *	
७१५-५०	उत्सारकल्पिकद्वार	२१७-३३
७१५-१६	उत्सारकल्प करनार-करावनारने प्रायश्चित्त अने लागता दोषो	२१७
७१७	उत्सारकल्प करनार-करावनार द्वारा थती मिथ्यात्वनी वृद्धि अने ते विषये परमाणुपुद्गलने पंचेन्द्रिय तरीके ओळ- खावनार उत्सारकल्पिक आचार्यनुं दृष्टान्त	२१७-१९
७१८	उत्सारकल्पिकने लागतो संयमविराधना दोष	२१९
७१९-२३	उत्सारकल्पिकने लागतो योगविराधना दोष अने तद्विषये घण्टाशृंगालनुं दृष्टान्त	२२०-२२
७२४-२६	उत्सारकल्पिकने लागतो स्व, पर अने प्रवचननी हानिनो दोष	२२३-२४
७२७-२८	क्रमसर सूत्रोनो अभ्यास करवामां थता लाभो	२२४-२५
७२९-३१	उत्सारकल्पिकने उपर जणाव्युं तेम दोषो अने प्रायश्चित्त लागतां होय तो उत्सारकल्पनुं नाम वर्णन आदि शा माटे ? ए प्रकारनी शिष्यनी शंकांनो उत्तर	२२५-२६
७३२	उत्सारकल्पने करावनारनुं स्वरूप	२२६
७३३-३६	उत्सारकल्पनी लायकात सूचवता गुणो	२२७

પાઠા	વિષય	પૃષ્ઠ
૭૩૭-૩૮	અન્ય આચાર્યની માન્યતા મુજબ ઉત્સારકલ્પની લાયકાત મુચ્ચતા ગુણો	૨૨૮
૭૩૯	અયોગ્યને ઉત્સારકલ્પ કરાવવામાં પ્રાયશ્ચિત્ત	૨૨૮
૭૪૦	ઉત્સારકલ્પ કરવાનાં કારણો	૨૨૯
૭૪૧-૪૩	ઉત્સારકલ્પકને અધિકાર, ઘોજાના પુણ્યને ઠાંકી દેનાર રક્તપદમિશ્રુનું ઉદાહરણ	૨૩૦
૭૪૪	દ્વિધ્વાદનો ઉત્સાર કરવામાં ટે કારણો	૨૩૧
૭૪૫-૫૦	ઉત્સારકલ્પ કરનાર માટે કાઠ, અકાઠ, સ્વાધ્યાય, અસ્વાધ્યાય આદિનો અમાય	૨૩૧-૩૩
૭૫૧-૬૫	૪ અચંચલદ્વાર ગતિચંચલ સ્થાનચંચલ ભાષાચંચલ અને ભાવચંચલનું સ્વરૂપ	૨૩૩-૩૫
૭૫૭-૫૮	૫ અવસ્થિતદ્વાર લિદ્ધાનવસ્થિત અને ચારિત્રાનવસ્થિતનું સ્વરૂપ	૨૩૬
૭૫૯	૬ મેધાર્થીદ્વાર અવગ્રહણમેધાર્થી ધારણમેધાર્થી અને મર્યાદામેધાર્થીનું સ્વરૂપ	૨૩૭
૭૬૦	૭ અપરિસ્થાર્થીદ્વાર લૈકિક લોકોત્તરિક ભાવપરિસ્થાર્થી અપરિસ્થાર્થીનું સ્વરૂપ અને તે વિષે અનુક્રમે અમાત્ય અને વૃદ્ધકીનાં દૃષ્ટાંતો	૨૩૭-૩૮
૭૬૧	૮ 'યથા વિદ્વાન' દ્વાર	૨૩૮
૭૬૨-૯૦	૯ 'પત્ત' દ્વાર તિતિજિક, ચર્ચચિત્ત, ગાણદ્વજિક, દુર્વચારિત્ર, આચાર્યપાર- માર્થ, વ્રામાવર્ત, પિશુન, આદિઅદૃષ્ટમાત્ર, અદ્વૃત્તસામાચારી, તરુણધર્મી, ગર્વિત વગેરે છેદમુદ્રાથ્યને અયોગ્યનું સ્વરૂપ	૨૩૮-૪૮
૭૭૧	અનુજ્ઞાતદ્વાર	૨૪૮
૭૭૨-૮૦૫	પરિણામકદ્વાર	૨૪૯-૫૪
૭૮૨-૮૦૭	પરિણામક, અપરિણામક અને અતિપરિણામક શિષ્યોનું સ્વરૂપ અને તેમની સમજ અને અળસમજનું સ્વરૂપ	૨૪૯-૫૦
૭૮૮-૮૦૨	પરિણામક, અપરિણામક વગેરે શિષ્યોની પરીક્ષામાં ટે આગ્ર, ધૃક્ષ, ઘોજ વગેરે દૃષ્ટાંતો	૨૫૧-૫૨
૮૦૩-૪	છેદમુદ્રાના અર્થને સાંમઝઝાનો વિધિ	૨૫૨
૮૦૫	પરિણામકદ્વારનો ઉપસંહાર અને પીઠિકાની સમાપ્તિ	૨૫૩

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्तयुपेतं

बृहत् कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिक्षमाश्रमणसूत्रितेन लघुभाष्येण भूषितम् ।
आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितयाऽर्धपीठिकावृत्त्या तपाश्रीक्षेमकीर्त्या-
चार्यवरानुसन्धितया शेषसमग्रवृत्त्या समलङ्कितम् ।

पीठिका ।

॥ अहम् ॥

वृहत्कल्पसूत्रस्य पीठिकायाः शुद्धिपत्रम् ।

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
२	३०	-णित्त-	-णित्त-
२	३३	आत्था	अत्था
१२	१६	“अशौङ्	“अशौङ्
१७	२४	सा पञ्च-	सा ‘पञ्चधा’ पञ्च-
२३	१७	-लघुप्रतिषेधितानि	-लघुप्रतिषेधानि
४२	२४	संभरद्	संभरद्
४५	३४	सयंभू-	सयंभू-
४२	३२	त्	त्
५४	२	-कारणं	-कारण-
६१	२४	३८१	३११
६३	३०	नि०	नि०
६४	२७	मरद्	भरद्
६८	१	‘समर्थे’-	‘समर्थे’
७०	९	-न्तमा (न्ताना)ह	-न्तमाह
७०	१५	-माह	-मा(न्ताना)ह
७५	३४	-स्यत्रिव्य-	-स्यभिव्य-
९०	३२	पच्छित्तं	पच्छित्तं
११०	३४	धनुयु-	धनुयु-
१२३	१३	-येऽऽपा-	-ये आपा-
१९५	२२	द०	द०
२१०	१९	अपुञ्च-	अपुञ्च-
२२८	२७	अपरिण तस्य	अपरिणत्तस्य
२२८	३३	वि पा	वि ण
२४५	३३	ल्याः,	‘ल्याः,

॥ णमो त्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स ॥

पूज्यश्रीभद्रबाहुस्वामिविनिर्मितस्वोपज्ञनिर्युक्त्युपेतं

बृहत्कल्पसूत्रम् ।

श्रीसङ्खदासगणिक्षमाश्रमणसङ्कलितभाष्योपबृंहितम् ।

आचार्यश्रीमलयगिरिपादविरचितया पीठिकावृत्त्या तपाश्रीक्षेमकीर्त्या-
चार्यविहङ्गधया शेषवृत्त्या समलङ्कितम् ।

पीठिका ।

प्रकटीकृतनिःश्रेयसपदहेतुस्थविरकल्प-जिनकल्पम् ।

नम्राशेषनरा-ऽमरकल्पितफलकल्पतरुकल्पम् ॥ १ ॥

नत्वा श्रीवीरजिनं, गुरुपदकमलानि बोधविपुलानि ।

कल्पाध्ययनं विवृणोमि लेशतो गुरुनियोगेन ॥ २ ॥

भाष्यं क चाऽतिगम्भीरं ?, क चाऽहं जडशेखरः ? ।

तदत्र जानते पूज्या, ये मामेवं नियुञ्जते ॥ ३ ॥

अद्भुतगुणरत्ननिधौ, कल्पे साहायकं महातेजाः ।

दीप इव तमसि कुरुते, जयति यतीशः स चूर्णिकृत ॥ ४ ॥

इह शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय शास्त्रस्याऽऽदौ मध्येऽवसाने चावश्यं मङ्गलमभिधात-
व्यम्, यत आदिमङ्गलपरिगृहीतानि शास्त्राणि पारगामीनि भवन्ति, मध्यमङ्गलपरिगृहीतानि 10
शिष्यबुद्धिप्वारोपितानि स्थिरपरिचितान्युपजायन्ते, पर्यन्तमङ्गलसमलङ्कृतानि शिष्य-प्रशिष्यपर-
म्परागमनतः स्फातीभवन्ति । उक्तं च—

तं मङ्गलमादीष्टं, मज्झे पज्जंतं यं सत्थस्स ।

पढमं सत्थत्थाविग्घंपारगमणाय निदिट्ठं ॥

तस्सेव य श्रेज्जत्थं, मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव ।

अव्वोच्छित्तिनिमित्तं, सिस्स-पसिस्सादिवंसस्स ॥

वृत्ति-
द्विहितं
मङ्गलम्

वृत्ति-
द्विहितः
शास्त्रस्यो-
पोद्धातः

तत्राऽऽदिमङ्गलं पापप्रतिषेधकत्वादिदं सूत्रम्—“नो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे तालपलंवे अभिन्ने पडिगाहिच्त्तए” (उद्देशः १ सूत्रं १) इति, मध्यमङ्गलं “कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा पुरत्थिमेणं जाव अंगमगहातो इच्त्तए” (उ० १ सू० ५१) एवमादि, पर्यवसान-मङ्गलं “छव्विहा कप्पडिती पणत्ता” (उ० ६ सू० १४) इत्यादि । तच्च मङ्गलं चतुर्धा वक्ष्यमाणस्वरूपम् । तत्र यद् नोआगमतो भावमङ्गलं तद् द्विविधं सूत्रभणितं सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिभणितं च, भाष्यभणितमित्यर्थः, सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तेर्भाष्यस्य च सम्प्रत्येकग्रन्थत्वेन जातत्वात् । अथ कः सूत्रमकार्षात् ? को वा निर्युक्तिम् ? को वा भाष्यम् ? इति, उच्यते—इह पूर्वेषु यद् नवमं प्रत्याख्याननामकं पूर्वं तस्य यत् तृतीयमाचाराख्यं वस्तु तस्मिन् विंशतितमे प्राप्नुते मूलगणेषूत्तरगुणेषु चापराधेषु दशविधमालोचनादिकं प्रायश्चित्तमुपवर्णितम्, कालक्रमेण 10 च दुःपमानुभावतो घृति-त्रल-वीर्य-बुद्ध्या-ऽऽयुःप्रभृतिषु परिहीयमानेषु पूर्वाणि दुरवगाहानि जातानि, ततो ‘मा मूत् प्रायश्चित्तव्यवच्छेदः’ इति साधूनामनुग्रहाय चतुर्दशपूर्वधरेण भगवता भद्रबाहुस्यामिना कल्पसूत्रं व्यवहारसूत्रं चाकारि, उभयोरपि च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिः । इमे अपि च कल्प-व्यवहारसूत्रे सनिर्युक्तिके अल्पग्रन्थतया महार्थत्वेन च दुःपमानुभावतो हीयमानमैधा-ऽऽयुरादिगुणानामिदानीन्तनजन्तूनामल्पशक्तीनां दुर्ग्रहे दुरवधारे जाते, ततः सुख- 15 ग्रहण-धारणाय भाष्यकारो भाष्यं कृतवान्, तच्च सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्यनुगतमिति सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिर्भाष्यं चैको ग्रन्थो जातः । एष शास्त्रस्योपोद्धातः । अनेन चोपोद्धातेनाभिहितेन सूत्रादयोऽर्था अतिव्यक्ता भवन्ति, यथा दीपेनाऽपवरके तमसि । उक्तं च—

वचीमवन्ति दत्ता, दीवेणं अप्पगासे उच्चरए ।

वचीमवन्ति अत्था, उवघाएणं तहा सत्थे ॥

20 उपोद्धातामिथानमन्तरेण पुनः शास्त्रं स्वतोऽतिविशिष्टमपि न तथाविधमुपादेयतया विराजते, यथा नमसि मेघच्छन्नश्चन्द्रमाः । उक्तं च—

मेघच्छन्नो यथा चन्द्रो, न राजति नमस्तले ।

उपोद्धातं विना शास्त्रं, न राजति तथाविधम् ॥

तत्र सूत्रभणितं “नो कप्पति निगंथाण वा निगंथीण वा आमे तालपलंवे” (उ० १ सू० १) 25 इत्यादि । सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तिभणितमिदम्—

१ “तं च मंगलं चउच्चिदं, णाममंगलं छव्वणामंगलं दव्वमंगलं भावमंगलमिति । एयाणि आवस्सए पुवं वणिग्गाणि (पुव्वमणिग्गाणि प्र०) । णवरं भावमंगले इमो विसेसो—जं तं पोआगमयो भावमंगलं तं दुविदं, सुत्तमणिग्गं च सुत्तप्फासियणिज्जुत्तिमणिग्गं च, भाष्यभणितमित्यर्थः । तस्य सुत्तमणिग्गं “णो कप्पइ निगंथाण वा निगंथीण वा आमे तालपलंवे अभिन्ने पडिगाहेत्तए” इत्येवमादि प्रागभिहितं । सुत्तप्फासि-यणिज्जुत्तिमणिग्गं पुण इमाणं दोहं अज्झवणाणं अप्पग्गंय-महत्थाणं सुहुम-मिदत्तणेण य दुग्गहण-दुद्धराणं ‘हुस्समाणुमावेण य अप्पग्गत्तिणो पुरिस’ ति काउं सुह्गहण-वारणा-संति-मंगलगिमित्तं आयरियो भासं (भस्सं प्र०) काउकामो आदावेव (आदाविदं प्र०) गाथासूत्रमाह—काज्ज णमोकारं गाहा ।” इति चूर्णिः ॥

२ ‘र्युक्ती इ० मो ३ ॥

३ ‘ति आत्था दी० मो ३ ॥

काऊण नमोकारं, तित्थयराणं तिलोगमहियाणं ।

कप्पव्ववहाराणं, वक्खाणविहिं पवक्खामि ॥ १ ॥

निर्युक्ति-
कृतो
मङ्गलम्

‘कृत्वा’ विधाय ‘नमस्कारं’ प्रणामम्, केभ्यः ? इत्याह—‘तीर्थकरेभ्यः’ तीर्थते संसारसमु-
द्रोऽनेनेति तीर्थ—द्वादशाङ्गं प्रवचनं तदाधारः सङ्घो वा, तत्करणशीलास्तीर्थकरास्तेभ्यः । गाथायां
पष्ठी चतुर्थ्यर्थे प्राकृतत्वात् । उक्तं च—

छट्ठिविभत्तीए भन्नइ चउत्थी इति ।

किंविशिष्टेभ्यः ? इत्याह—‘त्रिलोकमहितेभ्यः’ त्रयो लोकाः समाहृताः, समवसरणे त्रयाणा-
मपि सम्भवात् । तथाहि—समागच्छन्ति भगवतां तीर्थकृतां समवसरणेष्वधोलोकवासिनो भवन-
पतयः, तिर्यल्लोकवासिनो वानमन्तर-तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-[मनुष्य-]ज्योतिष्काः, ऊर्ध्वलोकवासिनः
कल्पोपपन्नका देवाः । त्रिलोकेन महिताः—पूजिताः त्रिभिर्वा लोकैर्महितास्त्रिलोकमहितास्तेभ्यः । 10
नमस्कारं कृत्वा किम् ? इत्याह—कल्पश्च व्यवहारश्च कल्प-व्यवहारौ तयोः ‘व्याख्यानविधिम्’
अनुयोगविधिं प्रकर्षेण भृशं वा वक्ष्यामि प्रवक्ष्यामि ॥ १ ॥

ननु कल्पो व्यवहारश्चेति द्वौ ग्रन्थौ, ततः ‘कल्प-व्यवहारयोः’ इति प्राप्तम्, कथमुच्यते
‘कल्प-व्यवहाराणाम्’ ? इति, अत आह भाष्यकृत्—

सक्कयपाययवयणाण विभासा जत्थ जुज्जते जं तु ।

15

अज्झयणनिरुत्ताणि य, वक्खाणविही य अणुओगो ॥ २ ॥

मलयगिरिप्रभृतिव्याकरणप्रणीतेन लक्षणेन संस्कारमापादितं वचनं संस्कृतम्, प्रकृतौ भवं
प्राकृतं स्वभावसिद्धमित्यर्थः, तेषां संस्कृत-प्राकृतवचनानां ‘विभाषा’ वैवित्तयेन भाषणं कर्तव्यम् ।
तच्चैवम्—

ए-ओकारपराइं, अंकारपरं च पायए नत्थि ।

20 प्राकृत-
संस्कृत-
यो रूप-
लक्षणम्

व-सगारमज्झिमाणि य, क-चवग्ग-तवग्गनिहणाइं ॥

अस्या इयमक्षरगमनिका—एकारपर एकारः, ओकारपर ओकारः, अंकारपर अः इति विस-
र्जनीयाख्यमक्षरम्, तथा वकार-सकारयोर्मध्यगे ये अक्षरे श-पाविति, यानि च क्वर्ग-चवर्ग-
तवर्गनिधनानि ङ-ज-ना इति, एतान्यक्षराणि प्राकृते न सन्ति ॥

तत एतैरक्षरैर्विहीनं यद् वचनं तत् प्राकृतमवसातव्यम् । एभिरेव ऐ औ अः श ष ङ ज 25
न इत्येवंरूपैरुपेतं संस्कृतम् । एषां संस्कृत-प्राकृतवचनानां विभाषा “जत्थ जुज्जते जं तु” ‘यत्र’
प्राकृते संस्कृते वा ‘यद्’ वचनम्—एकवचन-द्विवचनादि ‘युज्यते’ घटामटति तद् वक्तव्यम् ।
तत्र संस्कृते एकवचनं द्विवचनं बहुवचनं च भवति, यथा—वृक्षः वृक्षौ वृक्षाः; प्राकृते त्वेक-
वचनं बहुवचनं वा, न तु द्विवचनम्, तस्य बहुवचनेनाभिधानात्, “बहुवचनेण दुवयण”मिति
वचनात् । ततः ‘कप्पव्ववहाराण’मित्यदोषः ॥

30

अथ कल्पशब्दस्य व्यवहारशब्दस्य च कोऽर्थः ? को वा तयोः कल्प-व्यवहाराध्यय-
नयोः प्रतिविशेषः ? तत आह—‘अध्ययननिरुक्तानि च’ वक्तव्यानि, निश्चितमुक्तं निरुक्तम्,
अक्षरार्थ इत्यर्थः, अध्ययनयोः निरुक्तानि अध्ययननिरुक्तानि, तानि च वक्तव्यानि । तद्यथा—

कल्प-
वत्स्य लि-
तम्

कल्पग्रन्थोऽनेकार्थमिधार्था—कचिन् सामर्थ्यं, यथा—वर्षाद्यप्रमाणश्चरणपरिपालने कल्पः, समर्थ इत्यर्थः । कचिद् वर्णनायाम्, यथा—अव्ययनमिदमनेन कल्पितम्, वर्णितमित्यर्थः । कचिच्छेदने, यथा—केवान् कर्तव्या कल्पयति, छिनत्तीत्यर्थः । कचिन् करणे क्रियायाम्, यथा—कल्पिता मयाऽस्माऽऽर्जाविका, कृता इत्यर्थः । कचिदौपम्ये, यथा—सौम्येन तेजसा च यथाक्रम-
७ मित्—मूर्यकस्याः साधवः । कचिद्विवासे, यथा—सौवर्मकल्पवर्सा शक्रः सुरेश्वरः । उक्तं च—

सामर्थ्यं वर्णनायां च, छेदने करणे तथा ।

औपम्ये चाऽविवासे च, कल्पग्रन्थं विदुर्बुधाः ॥

इह सर्वेष्वप्यर्थेषु गृह्यते, सर्वत्रापि घटमानत्वात् । तथाहि—सामर्थ्यं तावदेवम्—कल्याण्य-
ग्रनमत्रीत्यातीचारमलिनस्य सार्धः समर्थः प्रायश्चित्तेन विद्योविमायादयितुम् । वर्णनेऽपि—या-
10 वन्तः प्रायश्चित्तप्रकारान्तान् वर्णयन्तादुमध्ययनम्; अथवा मूलगुणान् उत्तरगुणांश्च कल्पयति
वर्णयतीति कल्पः । उक्तं च—

कप्यन्मि कपिया तल्लु, मूलगुणां चैव उत्तरगुणा य ।

वत्तद्दारे वचद्दारा, पायच्छित्ता-ऽऽम्वन्ते य ॥ [व्य० भा० पा० गा० १५४]

छेदनेऽपि—उपःशोविमतिक्रान्तस्य पञ्चक्रादिच्छेदनेन पर्यायं छिनत्ति । करणेऽपि—यद् दत्तं
15 प्रायश्चित्तं तत्र तथा प्रयत्नं करोति कल्याण्यनवेत्ता यथा तत् पारं नयति; अथवा कल्पयति
जनयत्याचार्यकमिति कल्पः, तथाहि—करोत्याचार्यकं कल्याण्यनवेत्ता सम्यगिति । औपम्येऽपि—
कल्याण्यनवेदनाद् भवति पूर्वव्रतगुणां कल्पः सदृश इति कल्पः, तथाहि—कल्याण्यनवेत्ता
भवति पूर्वव्रतसदृशः प्रायश्चित्तविधावाचार्यः । अविवासेऽपि—कल्याण्यनवेत्ता कल्पे मासकल्पे
वर्षाकल्पे वा कारणान्तरेण परिपूर्णं कारणवशत उत्तमतिरिक्तं वा, अथवा कल्पे स्वन्निरकल्पे
20 निनकल्पे चाऽविवसतीति कल्पः ॥

व्यवहा-
रस्य
निरूप्य

तथा विविधेषु अवहरणाद् व्यवहारः, यदि वा विविधवृत्तनाद् हरणाच्च व्यवहारः; यस्य नाऽऽ-
भवति तस्य हापयति, तस्माऽऽभवति तस्मै ददाति व्यवहाराव्ययनवेत्तेति व्यवहार इत्यर्थः ।

उक्तं च—

अरियय-पचत्थीणं, हाउं एकस्स ववत्ति तीयस्स ।

25

एण्ण उ वत्तद्दारे, अहिगारे एत्थ उ विद्दीए ॥ [व्य० भा० पा० गा० ५]

तदेवं कल्पस्य व्यवहारस्य च प्रयत्नं विभिन्नं नित्यमिति महान् प्रतिविशेषः ॥

“वक्तव्यमविहि” इत्यस्य व्याख्यानम् अनुयोग इति ॥ २ ॥

तत्र तमेव व्याख्यातविविममिवातुकाम इदमाह—

नंदी अ मंगलद्वा, पंचग दुग तिग दुगे य चौइसए ।

30

अंगगयमणंगणए, कायव्व परुवणा एगयं ॥ ३ ॥

अनुयोगारम्भाय प्रथमतो महत्कार्यं नन्दिर्वक्तव्यः । स च “पंचग” चि ज्ञानपञ्चकतत्त्वकः । तच्च
ज्ञानपञ्चकं द्विकेन भेदेन अवस्थितम्, तद्यथा—प्रत्यक्षं च परोक्षं च । प्रत्यक्षस्य त्रिको भेदोऽव-
चिन्तनः पर्याय-त्रैलोक्यभेदान्, परोक्षस्य द्विक आभिनिवेशविक-श्रुतभेदान् । तत्र श्रुतस्य चतुर्विधको

भेदः । तथा कुतोऽपि विशेषात् श्रुतं 'अङ्गगतमनङ्गगतं' अङ्गप्रविष्टमङ्गवाह्यं चेत्यर्थः । एतेषां पदानां प्ररूपणा कर्तव्या । ततः प्रकृतमभिधातव्यम् ॥ ३ ॥

तत्र "नन्दी य मंगलद्वय" (गाथा ३) इत्यस्य भावनार्थमाह—

[मङ्गलवाहः]

नन्दी मंगलहेतुं, न यावि सा मंगलाहि वहरिता ।

6

कजामिलपनेया, अपुढो य पुढो य जह सिद्धा ॥ ४ ॥

'नन्दिः' ज्ञानपञ्चकरूपः 'मङ्गलहेतोः' मङ्गलनिमित्तं वक्तव्यः । आह यदि मङ्गलनिमित्तं नन्दिर्वक्तव्यः ततः स मङ्गलादेकान्तेन भिन्नः प्राप्तः, अन्यथा 'तदुत्पादननिमित्तं तस्योपादान'-मिति व्यवहारानुपपत्तेः; उपादानं हि तस्य सिद्धस्य सतो भवति, उत्पाद्यं चाद्याप्यसिद्धम्, ततः कथमनयोरभेदः? किन्तु भेद एव; तत आह—न चापि 'सः' नन्दिर्मङ्गलाद् व्यतिरिक्तः, अपि-10 शब्दाद् व्यतिरिक्तोऽपि स्यादव्यतिरिक्त इत्यर्थः । कथमेतच्छ्रद्धेयम्? इति चेत्, अत आह— "कजे"त्यादि । यथा कार्या-ऽभिलाष्य-ज्ञेयानि कारणा-ऽभिलाष-ज्ञानेभ्यः पृथक्त्वा-ऽपृथक्त्वसिद्धानि तथा नन्देर्मङ्गलमपि । तथाहि—कार्यं पटः, कारणं तन्तवः, तत्र तन्तव एव पुरुषव्यापारमपेक्ष्याऽऽतान-वितानभावेन परिणममानाः पटकार्यरूपतया परिणमन्ते, तेषु च तथापरिणतेषु सत्सु न कार्य-कारणयोर्भेदः किन्तु अभेदः; एवमिहापि नन्दिर्ज्ञानपञ्चकामिधानरूप उत्तरोत्तर-15 शुभाध्यवसायविशेषसम्भवसव्यपेक्षतर-तमभावेन परिणममानो वाञ्छिताधिगतिलक्षणमङ्गलरूपतया परिणमत इति नन्दि-मङ्गलयोरभेदः । प्राचीनां त्ववस्थामपेक्ष्य भेदः, यथा तन्तुभ्यः पटस्य । तथाऽभिलाषशब्देन कदाचिदभिलाष्यस्याभिलाष्यमानता उच्यते, 'अभिलपनमभिलापः' इति व्युत्पत्तेः; कदाचित् तद्वाचकशब्दः, 'अभिलाष्यते वस्त्वभिलाष्यमनेने'ति व्युत्पादनात् । तत्र यदाऽभिलाष्यमानतोच्यते तदाऽभिलाषा-ऽभिलाष्ययोरभेदः, धर्म-धर्मिभावात्; यदा तु 20 तद्वाचकशब्दस्तदा भेदः, शब्दा-ऽर्थयोर्भिन्नदेशस्थत्वाद् भिन्नस्वरूपत्वाच्च । ज्ञानशब्देनापि कचिद् ज्ञेयस्य ज्ञानमत्तोच्यते, 'ज्ञातिर्ज्ञान'मिति भावे व्युत्पादनात्; कदाचिदात्मधर्मः, 'ज्ञायतेऽनेनेति ज्ञान'मिति करणे व्युत्पत्तेः । तत्र यदा ज्ञायमानता तदा ज्ञान-ज्ञेययोरभेदः, धर्मि-धर्मभावात्; यदा त्वात्मधर्मस्तदा भेदः, भिन्नस्वरूपत्वात् । एवमिहापि नन्दिशब्दो यदा भाववचनः 'नन्दनं नन्दि'रिति तदा नन्दनं-समृद्धीभवनं वाञ्छितस्याधिगतिरित्यनर्थान्तरम्, मङ्गलमपि चैवंस्वरूप-25 मिति परस्परमभेदः; यदा तु प्राचीनावस्थामपेक्ष्य करणसाधनो नन्दिशब्दः 'नन्दतेऽनेनेति नन्दि'रिति तदा भेदः, कालभेदेन भेदादिति ॥४॥ सम्प्रति नन्देर्मङ्गलस्य च प्ररूपणा कर्तव्या, तत्र मङ्गलशब्दोच्चारणमिति स्पष्टं मङ्गलबुद्धिहेतुर्भवतीति प्रथमतो मङ्गलशब्दस्य प्ररूपणमाह—

नामं ठवणा दविण, भावम्मि य मंगलं भवे चउहा ।

एमेव होइ नन्दी, तेसिं तु परुवणा इणमो ॥ ५ ॥

मङ्गल-
पदनि-
क्षेपाः

30

मङ्गलं 'चतुर्धा' चतुःप्रकारं भवति, तद्यथा—नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं

१ 'अङ्गगतम्' अङ्गप्रविष्टम् 'अनङ्गगतम्' अङ्गवाह्यं चेत्यर्थः भा० ॥ २ 'व' भवति नं० ता० ॥

च । 'एवमेव' नामादिभेदेन चतुःप्रकारो भवति नन्दिः । 'तेषां च' नाममङ्गलादीनाम् 'द्वयं' वक्ष्यमाणस्वरूपा प्ररूपणा ॥ ५ ॥ तामेवाह—

नामम-
ङ्गलम्

एगम्भि अणोगेसु र्यं, जीवद्रव्ये र्यं तच्चिद्वक्त्रे वा ।

मङ्गलसन्ना नियतां, तं सन्नामङ्गलं होइ ॥ ६ ॥

८ एकस्मिन् जीवद्रव्ये 'तद्विपक्षे वा' अर्जावद्रव्ये अनेकेषु वा जीवद्रव्येष्वजीवद्रव्येषु वा या मङ्गलमिति संज्ञा 'नियता' नियमिता तद् नाम-नामवतोरभेदोपचारात् 'संज्ञामङ्गलं' नाममङ्गलं भवति ॥ ६ ॥ उक्तं नाममङ्गलम्, स्थापनामङ्गलमाह—

स्थापना-
मङ्गलम्

जा मङ्गल चि उवणा, विहिता सञ्भावतो व असतो वा ।

तत्थ पुण असञ्भावे, मङ्गलउवणागतो अक्खो ॥ ७ ॥

10 जे चित्तभित्तिविहिया, उ घडादी ते य हुंति सञ्भावे ।

तत्थ पुण आचकहिया, हवंति जे देवलोगेसु ॥ ८ ॥

या मङ्गलमिति स्थापना 'सद्भावतो वा' सद्भूताकारनिवेशनेन 'असतो वा' सद्भूताकारस्याभावतो विहिता सा स्थापनामङ्गलम् । तत्र पुनरसद्भावे स्थापना मङ्गलस्थापनागतोऽक्षः, उपलक्षणमेतद्, वराटकादिर्वा । इयमत्र भावना—अक्ष-वराटकादिषु या मङ्गलमिति स्थापना विहिता, न तत्र 15 कश्चिन्मङ्गलानुगत आकार इत्यसद्भावतः स्थापनामङ्गलम् ॥ ७ ॥

ये तु चित्रमित्तौ—चित्रकुड्ये विहिता घटादयः, आदिशब्दात् स्थालादिपरिग्रहः, ते 'सद्भावे' सद्भावतः स्थापनामङ्गलानि भवन्ति । तत्र ये देवलोकेषु चित्रमित्तौ विहिता घटादयस्ते स्थापना-मङ्गलानि यावत्कथिकानि भवन्ति, अर्थादापन्नं यानि मनुष्यलोके तानीत्वरानि । यावत्कथिकानि नाम शाश्वतिकानि, इत्तराण्यशाश्वतानि ॥ ८ ॥ द्रव्यमङ्गलमाह—

द्रव्यम-
ङ्गलम्

20 उत्तरगुणनिष्पन्ना, सलक्खणा जे उ होंति कुंभाई ।

तं दव्वमङ्गलं खलु, जह लोए अइ मङ्गलगा ॥ ९ ॥

पेगंतियं अणञ्चितियं च दव्वे उ मङ्गलं होइ ।

इह उत्तरगुणनिष्पन्नत्वं मूलगुणनिष्पन्नापेक्षया, ततः प्रथमतस्तद् भाव्यते—मूलो नाम पृथिवी-कायादिजीवः, तस्य गुणात्—प्रयोगात् पुद्गलानां द्रव्यादित्वेन व्यापारणाद् निष्पन्नं मूलगुणनि- 25 ष्पन्नं मृद्द्रव्यादि । तस्मादुत्तरगुणेन—परापरप्रयोगेण चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादि-पुरुषप्रयत्नेनेत्यर्थः, ये निष्पन्नाः 'सलक्षणाः' लक्षणसम्पन्नाः "अच्छिद्रा अक्खण्डा वारिपूर्णाः पक्खोत्पलप्रतिच्छन्नाः" इत्यादिलक्षणोपेताः कुम्भादयः, आदिशब्दात् स्थालादिपरिग्रहः, तद् द्रव्यमङ्गलं भवति । यथा लोकेऽष्टौ मङ्गलानि ॥ ९ ॥ तत् पुनरनन्तरोक्तं द्रव्यमङ्गलमनैकान्तिकमनात्यन्तिकं च भवति । तथाहि—न पूर्णकलश एकान्तेन सर्वेषां मङ्गलम्, येन चौरस्य कर्पकस्य च शकुनतया रिक्तं घटं 30 प्रशंसन्ति शकुनविदः, गृहप्रवेदो पुनः पूर्णम् । उक्तं च—

१-२ य ता० विना ॥ ३ ०णाकयो अ० ता० ॥ ४ ०त्तिलिहिया तु घ० ता० ॥ ५ ०प्पन्ना मूलं सो ३ ॥ ६ ०ते णं चंदणकलसा वरकमलपट्टाणा शुरमिवरवारिपट्टिपुण्णा चंदणकयचचागा आविदकंटेगुणा पट्टमुण्यलपिहाणा सव्वरयणामया अच्छा जाव पट्टिह्वा ॥ राजप्रश्नीये पत्र ६३-१ । जीवाभिगमे ३ प्रतिपत्तौ पत्र २०२-२ ॥

चोरस्स करिसगस्स य, रिंत्तं कुडयं जणो पसंसेइ ।

गेहपवेसे मन्नइ, पुत्तो कुंभो पसत्थो उ ॥

तत एवमनैकान्तिकम् । नाप्यात्यन्तिकम्, यथा कोऽपि शोभनैर्द्रव्यमङ्गलैर्विनिर्गतः, तेन चाग्रे किञ्चिदशोभनं दृष्टम्, येन तानि सर्वाण्यपि प्राक्तनानि प्रतिहतानि, तत एवमनात्यन्तिकमिति ।

उक्तं द्रव्यमङ्गलम्, अधुना भावमङ्गलमाह—

तव्विवरीयं भावे, तं पि य नंदी भगवती उ ॥ १० ॥

‘तद्विपरीतम्’ ऐकान्तिकमात्यन्तिकं च ‘भावे’ भावविषयं मङ्गलम् । तथाहि—न तद् भाव-
मङ्गलं कस्यचिद्भवति कस्यचिन्न भवति, किन्तु सर्वस्याविशेषेण भवतीत्यैकान्तिकम्; न च
केनाप्यन्येन प्रतिहन्यत इत्यात्यन्तिकम् । ‘तच्च’ भावमङ्गलं भगवान् नन्दिर्वक्ष्यमाणोऽवगन्तव्यः ।
गाथायां स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् ॥ १० ॥

भावम-
ङ्गलम्

आह यथा नामादीनि चत्वारि मङ्गले समवतारितानि तथा किमन्येष्वप्यवतार्यन्ते? किं वा
न? इति, उच्यते—अवतार्यन्ते, सर्वस्यापि चतुःप्रत्यवतारान्तर्गतत्वात् । एतदेवाह—

जह इंदो त्ति य एत्थं, तु मग्गणा होति नाममादीणं ।

सव्वाणुवायि सन्ना, ठवणादिपया उ पत्तेयं ॥ ११ ॥

यथा इन्द्र इति उक्ते ‘अत्र’ इन्द्रे नामादीनां चतुर्णां मार्गणा भवति । तथाहि—किमनेन
नामेन्द्र उक्तः? उत स्थापनेन्द्रः? आहोसिद् द्रव्येन्द्रः? उताहो भावेन्द्रः? इति । तथा सर्व-
त्रापि द्रष्टव्या । उक्तं च—

जत्थ य जं जाणिज्जा, निक्खेवं निक्खिवे निरवसेसं ।

जत्थ वि य न जाणिज्जा, चउक्कयं निक्खिवे तत्थ ॥ [अनुयो० पत्र १०]

तत्र ‘संज्ञा’ नाम सर्वेषु—नाम-स्थापना-द्रव्य-भावेषु अनुपाति—अनुवर्तनशीलम् । तथाहि—
नामेन्द्रोऽपि स्थापनेन्द्रोऽपि द्रव्येन्द्रोऽपि भावेन्द्रोऽपि च इन्द्र इत्यभिधानेनाविशेषत उच्यते ।
स्थापनादीनि तु पदानि ‘प्रत्येकं’ स्वस्वव्यवस्थितानि, न परस्परमनुगमनशीलानि, ततो न नाम-
प्रवृत्तिमात्रदर्शनतो नामेन्द्रप्रतिपत्तयः किन्तु भिन्नलक्षणवशात् ॥ ११ ॥ अतस्तल्लक्षणमाह—

अत्ताभिप्पायकया, सन्ना चेयणमचेयणे वा वि ।

ठवणादीनिरविकखा, केवल सन्ना उ नामिंदो ॥ १२ ॥

चेतनेऽचेतने वा द्रव्ये या आत्माभिप्रायेण—स्वेच्छया इन्द्रप्रभृतिः संज्ञा कृता, साऽपि स्थाप-
नादिसापेक्षा स्यादत आह—स्थापनादीनां—स्थापना-द्रव्य-भावानां निरपेक्षा, किमुक्तं भवति?—
यत्र स्थापनादीनामेकमपि नास्ति किन्तु ‘केवला’ एका संज्ञा तदर्थनिरपेक्षा स नामेन्द्रः ॥ १२ ॥

उक्तं नामेन्द्रलक्षणम्, अधुना स्थापनेन्द्रलक्षणमाह—

सव्भावमसव्भावे, ठवणा पुण इंदकेउमाईया ।

‘स्थापना’ स्थापनेन्द्रः पुनः सद्भावेऽसद्भावे च ‘इन्द्रकेत्वादिका’ ईन्द्रकेतुप्रभृतिको द्रष्टव्यः,

१ °ति ठवणमा° ता० ॥ २ यथा किमनेन कां २ ॥ ३ °मादीसु ता० ॥ ४ “इन्द्रकेतुः
केतुच्छ्रये, इन्द्रोच्छ्रय इत्यर्थः । आदिशब्दाद् (आदिग्रहणाद् प्र०) इन्द्रप्रतिमा ।” इति चूर्णौ ॥

प्रतिवस्तु
निक्षेप-
चतुष्का-
वतारः

नामेन्द्रः

25

30 स्थापनेन्द्रः

अत्राऽऽदिशब्दादिन्द्रप्रतिमा-ऽक्ष-वराट्कादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना—या इन्द्र इति स्थापना
अक्ष-वराट्कादिषु असद्भावेन, या चेन्द्रकेत्विन्द्रप्रतिमादिषु सद्भावेन स स्थापनेन्द्रः ॥

आहं नाम-स्थापनयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—

नामस्था-
पनयो-
विशेषः

इत्तरमणित्तरा वा, ठवणा नामं तु आवकहं ॥ १३ ॥

५ “इत्तर” इत्यादि । स्थापना इत्तरा अनित्वरा च भवति, यावद्द्रव्यभाविनी अयावद्द्रव्य-
भाविनी चेत्यर्थः; नाम पुनर्नियमात् ‘यावत्कथिकं’ यावद्द्रव्यभावि; एष प्रतिविशेषः ॥ १३ ॥

द्रव्येन्द्रमाह—

द्रव्येन्द्रः

दृष्ट्वे पुण तल्लङ्घी, जस्फातीता भविस्सते वा वि ।

जो वा वि अणुवउत्तो, इंदस्स गुणे परिकहेइ ॥ १४ ॥

10 ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयः पुनः इन्द्रो यस्य ‘तल्लङ्घ्यः’ इन्द्रलङ्घ्यः अतीता भविष्यति च स प्रति-
पत्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—यः पूर्वमिन्द्रत्वं प्राप्तो यश्च प्राप्त्यति स यथाक्रमं मृतमावत्वाद् भावि-
भावत्वाच्च द्रव्येन्द्रः । उक्तं च—

द्रव्यति-
क्षेपल-
क्षणम्

मृतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यल्लोके ।

तद् द्रव्यं तत्त्वज्ञैः, सचेतना-ऽचेतनं कथितम् ॥

15 यो वाऽपि इन्द्रस्य गुणान् परमैः परिकथयति, परमनुपयुक्तः, सोऽपि द्रव्येन्द्रः, “अनुपयोगो
द्रव्य”मिति वचनात् ॥ १४ ॥ उक्तो द्रव्येन्द्रः, सम्प्रति भावेन्द्रमाह—

भावेन्द्रः

जो पुण जहत्थजुत्तो, सुद्धनयानं तु एस भाविंदो ।

इंदस्स व अहिगारं, विजाणमाणो तदुवउत्तो ॥ १५ ॥

यः पुनः ‘यथार्थेन’ यथावस्थितेनार्थेन परमैश्वर्यलक्षणेन “इदु परमैश्वर्ये” इति वचनात्
20 साक्षादिन्द्रनाम-गोत्राणि कर्माणि वेदयंत इत्यर्थः, स भावेन्द्रः । एषः ‘शुद्धनयानां’ शब्दादीनां
यथावस्थितार्थग्राहकाणां वर्तमानविषयिकाणां सम्मतः, न शेषो नामेन्द्रादिः । अथवा ‘इन्द्रस्य’
इन्द्रशब्दस्य ‘अधिकारम्’ अर्थं ज्ञानं ‘तदुपयुक्तः’ तस्मिन्-इन्द्रशब्दार्थे उपयुक्तो भावेन्द्रः,
“उपयोगो भावनिक्षेपः” इति वचनात् ॥ १५ ॥ अत्र पर आह—

न हि जो घटं विजाणह, सो उ घडीमवइ ने य वा अग्गी ।

25

नाणं त्ति य भावो त्ति य, एगइमतो अदोसो त्ति ॥ १६ ॥

न हि यो घटं विजानाति स घटीभवति, यस्य वा अग्निविज्ञानं सोऽग्निः, प्रत्यक्षविरोधात् ;
ततो यदुक्तं “इंदस्स वाऽहिगारं विजाणमाणो तदुवउत्तो” (गाथा १५) इति तस्मिन्मया । अत्र
सुरिराह—ज्ञानमिति भाव इति वा, चशब्दादव्यवसाय इति वा उपयोग इति वा एकार्थम्,
अतोऽदोषः । इयमत्र भावना—अर्था-ऽभिधान-अत्येयास्तुर्यनामधेयाः, तथाहि—घटोऽपि बाह्यो
३० घट इत्युच्यते, घटशब्दोऽपि घट इति, घटज्ञानमपि घट इति; ज्ञानं च ज्ञानिनोऽप्यत्रभूतम्,
अतो घटज्ञानमपि घट इत्युच्यते; अग्निज्ञानमपि अग्निरित्यदोषः ॥ १६ ॥ एतदेव भावयति—

१ “अणुवउत्तो” इत्यस्मिन् “इदु” अनुपयोगद्वारमुक्ते पत्र १५-१ ॥ २ अधिकारं ता० ॥

३ “वउत्तो” ता० ॥ ४ “यमांत इ” सो ३ ॥ ५ सो त घट ता० ॥ ६ सो उ ता० ॥

जमिदं नाणं इंदो, न व्वतिरिचति ततो उ तन्नाणी ।

तम्हा खलु तब्भावं, वयंति जो जत्थ उवउत्तो ॥ १७ ॥

यद् इदं इन्द्र इति ज्ञानं तस्मान्न 'ज्ञानी' इन्द्रज्ञानी व्यतिरिच्यते । तस्माद् यो 'यत्र' इन्द्रादौ उपयुक्तः तस्य 'तद्भावं' इन्द्रादिभावं तत्त्वविदस्सूरयो वदन्ति ॥ १७ ॥ ज्ञान-ज्ञानिनोरभेद एव कथं सिद्धः ? इति चेत्, उच्यते—विपक्षेऽनेकदोषप्रसङ्गात् । तमेवाह—

चेयणस्स उ जीवा, जीवस्स उ चेयणाओ अन्नत्ते ।

दवियं अलक्खणं खलु, हविज्ज ण य वंधमोक्खा उ ॥ १८ ॥

चेतन्यस्य जीवात् जीवात् चेतनाया अन्यत्वे 'द्रव्यं' जीवद्रव्यं 'अलक्षणं' "चेतनालक्षणो जीवः" इतिलक्षणरहितं भवेत् । चेतनाया घटादिवजीवादप्येकान्तव्यतिरिक्तत्वात् "लक्षणाभावे च लक्ष्यस्याऽप्यभावः" इति खरशृङ्गवदत्यन्तासन् जीवः । यश्चाऽत्यन्तासन् स न बध्यते, 10 बन्धस्य वस्तुधर्मत्वात् ; नाऽपि मुच्यते, बन्धाभावादिति बन्ध-मोक्षावपि न स्याताम् । अथ मन्येथाः 'अचेतनोऽपि स बध्यते मुच्यते च' इति तदप्युक्तम्, अचेतनानामप्येवं धर्मास्तिकायादीनां बन्ध-मोक्षप्रसक्तेः । तस्मात्साधूक्तम् "इन्द्रशब्दार्थं जानन् तदुपयुक्तो भावेन्द्रः" (गाथा १५) इति ॥ १८ ॥ सम्प्रति नामेन्द्र-स्थापनेन्द्रयोः प्रकारान्तरेण प्रतिविशेषमभिधित्सुराह—

ज्ह ठवणिंदो थुव्वइ, अणुग्गहत्थीहिं तह न नार्मिंदो ।

एमेव दव्वभावे, पूयाथुतिलद्धिनाणत्तं ॥ १९ ॥

यथा स्थापनेन्द्रो अनुग्रह एवार्थोऽनुग्रहार्थः स येषामस्ति तेऽनुग्रहार्थिनस्तैः वाग्भिः स्तूयते पुष्पादिभिरर्च्यते च, न तथा नामेन्द्रो माणवकः । ततो महान् नामेन्द्र-स्थापनेन्द्रयोः प्रतिविशेषः । 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण द्रव्येन्द्रे भावेन्द्रे च पूजा-स्तुति-लब्धिभिर्नानात्वमवसातव्यम् । तद्यथा—द्रव्येन्द्रोऽपि नामेन्द्र इवाऽनुग्रहार्थिभिः न स्तूयते नाऽपि पूज्यते, यस्तु 20 भावेन्द्रः स स्थापनेन्द्र इव स्तूयते पूज्यते च; ततो द्रव्येन्द्र-भावेन्द्रयोरपि महान् प्रतिविशेषः । अन्यच्च द्रव्येन्द्र इन्द्रलब्धिहीनः, यस्तु भावेन्द्रः स तल्लब्धिसम्पन्नः । तथाहि—स सामानिक-त्रायस्त्रिशकादिपरिवृतो विशिष्टद्युतिमान् स्फीतं राज्यमनुभवति । उपयोगचिन्तायामपि भावेन्द्र उपयोगलब्धिमान्, द्रव्येन्द्र उपयोगलब्ध्या परित्यक्तः ॥ १९ ॥

तदेवमुक्तः सर्वत्र चतुष्कनिक्षेपप्रदर्शनायेन्द्रशब्दस्य निक्षेपः । सम्प्रति प्रस्तुतमुच्यते—तत्र 25 परः प्रश्नयति 'किमर्थं मङ्गलग्रहणम्?' इति, आह—

विग्घोवसमो सद्धा, आयर उवयोग निज्जराऽधिगमो ।

भत्ती पभावणा वि य, निवनिहिविज्जाइ आहरणा ॥ २० ॥

मङ्गले प्रकृते सति रोगादिविघ्नोपशमो भवति । तदुपशमे च प्रतिबन्धकाभावान्महता प्रबन्धे-नाऽऽचार्येणाऽनुयोगः प्रारभ्यते । तथाऽनुयोगप्रारम्भे च शिष्यस्य शास्त्रग्रहणे महती श्रद्धोप- 30

मङ्गल-
ग्रहण-
प्रयोज-
नम्

१ जमियं पगयं णाणं इंदो न वतिरिचत्ति ततो ता० । "जमितं पगतं गाधा कंठा" इति चूर्णौ ॥ २ अत्ति ता० विना ॥ ३ कखो वा ता० ॥ ४ जध ठ ता० ॥ ५ आतर ता० ॥

जायते । श्रद्धावतश्च शास्त्रावधारणे महानाऽऽदरः । कृतादरस्य शास्त्रविषयेऽनवरतमुपयोगः । यदा यदा चोपयोगस्तदा तदा सम्यग्ज्ञानत्वान्महती ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो निर्जरा । ज्ञानावरणकर्म-निर्जरणाच्च स्फुटः स्फुटतरः शास्त्रस्याधिगमः । अधिगतशास्त्रस्य च गुरौ शास्त्रे प्रवचने च निःकृत्रिमा भक्तिरुल्लसति । ततः प्रभावना, तां दृष्ट्वाऽन्येषामपि तथा श्रद्धादीनां करणात् । यदि पुनर्न क्रियते मङ्गलं तत एषां विघ्नोपशमादिभावानामप्रसिद्धिः । अत्र 'उदाहरणानि' दृष्टान्ता नृप-निधि-विद्यादयः, आदिशब्दाद् योगो मन्त्राश्च परिगृह्यन्ते ।

दृष्टोदा-
हरणम्

तत्रेयं नृपदृष्टान्तस्य भावना, यथा—कोऽपि पुरुषः कार्यार्थी राजानमधिगन्तुकामो मङ्गल-मृतानि पुष्पादीन्यादाय तत्समीपमुपगच्छति । उक्तं च—

पुष्पपुडियाद् जं पद्, गोरसघड्यो करेद् कज्जाहं ।

10

मणिवंधम्मि पयलिते, साणुग्गह होंति सब्बगहा ॥

उपगत्य चाऽञ्जलिं करोति, पादयोश्च प्रणिपतति, ततो राजा तुप्यति, तुष्टे च तस्मिन् यस्तदधीनोऽर्थः स सिध्यति । अथैवमुपचारं न करोति तदा न तुप्यति, तोषाभावे च तदधीनस्यार्थस्याप्रसिद्धिः ॥

निधिदि-
यामन्त्र-
दृष्टान्त-
भावना

एवं निधिसुत्तनितुकामो विद्यां मन्त्रं वा साधयितुकामो यदि द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावयुक्त-मुपचारं करोति, तद्यथा—द्रव्यतः पुष्पादिषु, क्षेत्रतः सशानादिषु, कालतः कृष्णपक्षचतुर्दश्या-दिषु, भावतः प्रतिलोमा-ऽनुलोमोपसर्गसहिते, तदा निधिं विद्यां मन्त्रं वा साधयति । द्रव्या-द्युपचाराभावे ते निध्यादयो न सिध्यन्ति । तस्माद् यो यत्रोपचारः स तत्र कर्त्तव्यः ॥ २० ॥

एतदेवाह—

जो जेण विणा अत्थो, न सिज्झई तस्स तव्विहं करणं ।

20

विवरीय अभावेण य, न सिज्झई सिज्झई ईहरा ॥ २१ ॥

योऽर्थो येन विना न सिध्यति तस्य निष्पत्तये तद्विवं करणमवश्यमुपादातव्यम्, यथा घटं साधयितुकामेन चक्र-दण्ड-मृत्पिण्डादिकम् । यतो विपरीतैः करणैः सर्वथा करणानामभावेन च सोऽविकृतोऽर्थो न सिध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य विपरीततुरि-वेमाद्युपकरणोपादाने सर्वथा चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादीनामुपकरणानामभावे वा घटः । 'इतरथा' अविपरीतोपकरणसद्भावे सिध्यति, यथा घटं साधयितुकामस्य यथावस्थितानां चक्र-दण्ड-सूत्रोदकादीनामुपादाने घटम् (घटः) । न सिध्यन्ति च मङ्गलमन्तरेण विघ्नोपशमादयो भावा इति मङ्गलोपादानं पुनरपि ॥ २१ ॥

आह यदि शास्त्रस्याऽऽदि-मध्या-ऽवसानेषु मङ्गलम्, ततः सामर्थ्यादिदमायातम् 'अपान्तरालद्वयममङ्गलम्' इति, अत्राह—

जैयवि य तिट्ठाण कयं, तह वि हूँ दोसो न वाहए इयरो ।

30

तिसमुच्चमवदिट्ठा, सेसं पि हू मंगलं होह ॥ २२ ॥

यद्यपि 'त्रिषु स्थानेषु' आदि-मध्या-ऽवसानरूपेषु कृतं मङ्गलं तथापि 'इतरः' अपान्तरालद्वया-मङ्गलत्वलक्ष्णो दोषो न वाधते, तस्यैवाभावात् । कथमभावः ? इति चेत्, अत आह—'तिस-

१ चूर्णप्रलन्तरे "गंवपुडियाद्" इति पाठः ॥ २ इधरा ता० ॥ ३ जति वि ता० ॥ ४ य ता० ॥

मुम्भवे"त्यादि । त्रिभ्यः—गुडं-समिति-घृतेभ्यः समुद्रवो यस्य स मोदकः तद्दृष्टान्तात् शेषमपि 'हुः' निश्चितं मङ्गलं भवति । इयमत्र भावना—मोदक इव सकलं शास्त्रं त्रिधा विभज्यते, तत्राऽऽदिमो भाग आदिमङ्गलेन मङ्गलीकृतः, मध्यमो मध्यमङ्गलेन, अन्तिमोऽन्तमङ्गलेन, ततः कुतोऽपान्तरालद्वयामङ्गलत्वप्रसङ्गः ? ॥ २२ ॥

स्यादेतत्, यदिदं शास्त्रमारब्धमेतदाऽऽदि-मध्या-ऽवसानेषु सर्वात्मना मङ्गलम् ततो यद्यन्यत् तस्य मङ्गलमुपादीयते तदाऽनवस्थाप्रसङ्गः—कृतेऽपि मङ्गले पुनरन्यन्मङ्गलमुपादेयम् विशेषाभावात्, तत्राऽप्यन्यदित्येवं मङ्गलानन्त्यप्रसक्तेः । अथ नन्दी मङ्गलम्, शास्त्रं पुनरमङ्गलम्, केवलं तद् नन्द्या मङ्गलीक्रियते, नन्वेवं तर्हि यदा नन्दीव्याख्यानमकृत्वा शास्त्रं व्याख्यातुमारभ्यते तदा शास्त्रममङ्गलम्, अमङ्गलत्वाच्च न ज्ञानम्, ज्ञानाभावाच्च न कर्तव्यस्तस्याऽनुयोग इति, अत्राह—

न वि य हु होयऽणवत्था, न वि य हु मंगलममंगलं होइ ।

10

अप्पपराभिर्व्वत्तिय, लोणुण्हपदीवमादि व्व ॥ २३ ॥

नाऽपि च 'हुः' निश्चितं भवत्यनवस्था, यतो नन्दी शास्त्रादनर्थान्तरभूता, शास्त्रं च स्वतः समस्तं मङ्गलम्, न च तस्य मङ्गलभूतस्य सतोऽन्यन्मङ्गलमुपादीयते, ततो नाऽनवस्थाप्रसङ्गः । यदापि नन्द्या व्याख्यानमकृत्वा शास्त्रमारभ्यते तदापि तच्छास्त्रं मङ्गलमिति तदमङ्गलं न भवति । एवं तावन्नन्द्या अनर्थान्तरतायाममङ्गलत्वमनवस्था च परिहृता । सम्प्रत्यर्थान्तरत्वमधिकृत्य परिह्रियते—¹⁵ यद्यपि शास्त्रादनर्थान्तरभूता नन्दी तथाप्यमङ्गलत्वमनवस्था च न भवति, कथम्? इत्याह—“अप्पपर” इत्यादि । नन्दी आत्मनापि मङ्गलं शास्त्रमपि च मङ्गलीकरोति, शास्त्रमप्यात्मनाऽपि मङ्गलं नन्दी-मपि च मङ्गलीकरोति । एवमात्म-पराभिव्यक्तितो द्वयोरपि मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावो भवति । कथमिव? इत्यत आह—“लोणुण्हपदीवमादि व्व” । यथा द्वयोर्लवणयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो लवणभावः, द्वयोर्वा उष्णयोरेकत्र मिलितयोः सुष्ठुतर उष्णतरभावः, यथा वा द्वयोः प्रदीपयोः²⁰ समीचीनतरः प्रकाशभावः, आदिशब्दान्मधुर-शीतल-स्नेहादिद्रव्याणां परिग्रहः; एवमिहापि द्वयोर्मङ्गलयोरेकीभूतयोः सुष्ठुतरो मङ्गलभावः । स्यादेतत्, एवमपि प्रसजत्यनवस्था, तृतीयादि-मङ्गलोपादाने सुष्ठुतरमङ्गलभावोपपत्तेः; न प्रसजति, प्रयोजनाभावात्, तथा लोकव्यवहारदर्शनात् । तथाहि—लोके कस्यचिदातुरस्य शर्करापलद्वयमौषधं केनाऽपि भिषग्वरेणोपादेशि, तत्र यद्यपि तृतीयादिशर्करापलप्रक्षेपे विशिष्टतमो मधुरभावो भवति तथापि तत्र प्रक्षिप्यते, प्रयोजनाभावात् ।²⁵ एवमिहाप्यन्यत् तृतीयादिकं मङ्गलं नोपादीयते, प्रयोजनाभावादिति ॥ २३ ॥

मङ्गल-
वाद-
समाप्तिः

तदेवं “नन्दी य मंगलट्टा” (गाथा ३) इति व्याख्यातम् । अधुना मङ्गलस्येव नन्द्या अपि चतुःप्रकारं निक्षेपमाह—

[नन्दी-ज्ञानपञ्चकम्]

“नन्दी चतुक्क दब्बे, संखवारसग तूरसंघातो ।

भावम्मि नाणपणगं, पच्चविखयरं च तं दुविहं ॥ २४ ॥

30 नन्दी-
पदस्य
निक्षेपाः

१ “त्रिसमुद्रवः, कथासी? मोदकः, त्रिभिः—गुड-घृत-समितैरुद्भूतः” इति चूर्णौ ॥ २ व्वत्ती, लो° ता० ॥ ३-°कित्ता-द्वयो° कां-२ विना । “एवं अप्पपराभिवत्तितो दोण्हं पि मंगलणं एक्कीभूयाणं सुट्टयरं मंगल-भावो भवति ।” इति चूर्णिः ॥ ४ नन्दि चउक्कं ता० ॥

नन्दाश्चतुष्को निक्षेपः, तद्यथा—नामनन्दी स्थापनानन्दी द्रव्यनन्दी भावनन्दी च । तत्र नाम-
स्थापने सुप्रतीते । द्रव्यनन्दी द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्राऽऽगतो नन्दिशब्दार्थज्ञाता
तत्र चाऽनुपयुक्तः, “अनुपयोगो द्रव्यम्” इति वचनात् । नोआगमतस्त्रिधा—जगरीरं भव्यशरीरं
तद्यतिरिक्ता च । तत्र यद् नन्दीशब्दार्थज्ञस्य शरीरं जीवविप्रसुक्तं तद् भूतभावत्वाद् जगरीर-
५ द्रव्यनन्दी । यस्तु बालको नेदानीं नन्दीशब्दार्थमवबुध्यतेऽथ चाऽवश्यमायत्यां भोत्स्यते स
भाविभावत्वाद् भव्यशरीरद्रव्यनन्दी । तद्यतिरिक्ता शङ्खद्वादशकस्तूर्यसङ्घातः । स चायम्—

भंसा मुकुन्द महल, कडंब झलरि हुडुक् कंसाला ।

काहल तलिमा वंसो, पणवो संखो य वारसमो ॥

तूर्यद्वा-
दशकम्

भावतो द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च । तत्राऽऽगतो नन्दिशब्दार्थस्य ज्ञाता तत्र चोपयुक्तः ।
10 तत्र मूलद्वारागाथायां यत् “पंचके”ति (गाथा ३) भणितं तस्य व्याख्यानमाह—भावे नोआ-
गमतो नन्दी ‘ज्ञानपञ्चकं’ पञ्चविधं ज्ञानम्—आभिनिबोविकज्ञानं श्रुतज्ञानमवधिज्ञानं मनःपर्यव-
ज्ञानं केवलज्ञानं च । “दुग्”ति (गाथा ३) अस्य व्याख्यानम्—‘तद्’ ज्ञानपञ्चकं द्विविधं प्रज्ञ-
सम्, तद्यथा—प्रत्यक्षम् ‘इतरच्च’ परोक्षम् ॥ २४ ॥ सम्प्रति प्रत्यक्ष-परोक्षयोः स्वरूपमाह—

जीवो अकखो तं पढ, जं वट्टति तं तु होइ पञ्चखं ।

परतो पुण अकखस्सा, वट्टं होइ पारुखं ॥ २५ ॥

प्रत्यक्ष-
परोक्षयोः
स्वरूपम्

“अशू भोजने” अश्नाति—सुक्ते यथायोगं सर्वानर्थानिति अक्षः, यदि वा “अशौड् व्यासौ”
अश्नुते—ज्ञानेन व्याप्नोति सर्वान् ज्ञेयानिति अक्षः—जीवः, उभयत्राऽप्यौणादिकः सकप्रत्ययः, तं
प्रत्यव्यवधानेन यद् वर्तते ज्ञानं तद् भवति प्रत्यक्षम् । तथा द्रव्येन्द्रिय-मनांसि पुद्गलमयत्वात्
पराणि, तेभ्यः पुनरक्षस्य वर्तमानं ज्ञानं भवति परोक्षम् । किमुक्तं भवति ?—यदिन्द्रियद्वारेण
20 मनोद्वारेण वाऽऽत्मनो ज्ञानमुपजायते तत् परोक्षम्, पृषोदरादित्वात् परशब्दात् परः सकारागमः ।
यदि वा परैर्द्रव्येन्द्रिय-मनोभिरक्षसम्बन्धो र्यास्मिन् तत् परोक्षमिति व्युत्पत्तिः ॥ २५ ॥

अत्रैव मतान्तरं दूषयितुमाह—

केसिंचि दंदियाइं, अकखाइं तदुवलद्धि पञ्चखं ।

तं तु न जुज्जइ जम्हा, अग्गाहगमिंदियं विसए ॥ २६ ॥

वैशेषि-
काद्युक्तस्य
प्रत्यक्ष-
लक्षण-
स्य दूषि-
तत्त्वम्

25 ‘केपाच्चिद्’ वैशेषिकादीनामक्षाणीन्द्रियाण्यभिप्रेतानि, तेषामुपलब्धिः प्रत्यक्षम्, एवं च
“चाक्षुषादिविज्ञानं प्रत्यक्षम्” इत्यापन्नम् । एतद् दूषयति—“तं तु” इत्यादि । ‘तद्’ वैशेषिकाद्युक्तं
‘न युज्यते’ न वदामश्नति, यस्माद् ‘इन्द्रियं’ चक्षुरादि पुद्गलमयत्वेनाचेतनत्वात् स्वरूपेणाग्राहकं
‘विषयस्य’ रूपादेः । ततः कथमुपपद्यते ‘तदुपलब्धिः प्रत्यक्षम्’ ? उपलब्धेरेवाभावात् ॥ २६ ॥

तमेवोपलब्ध्यभावं भावयति—

30

न वि दंदियाइं उवलद्धिमंति विगतेसु विसयसंभरणा ।

जह गेहगवकखाइं, जो अणुपरिया स उवलद्धा ॥ २७ ॥

न वै इन्द्रियाण्युपलब्धिमन्ति, तेषु विगतेष्वपि तद्विषयस्य संस्मरणात्, यथा गेहगवाक्षाः । किमुक्तं भवति?—यथा गेहगवाक्षैरुपलब्धेष्वर्थेषु गेहगवाक्षाणामुपरमेऽपि पुरुषस्य संस्मरणभावान्न ते गवाक्षा उपलब्धारः, तथा विगतेष्वपीन्द्रियेषु तद्विषय उपलब्धत आत्मनेति व्यापक-विरुद्धोपलब्धिः, 'तस्योपलम्भः' इतिव्यवस्था हि तस्य स्मरणेन व्याप्ता, अन्यथा तद्व्यवस्थायाः कर्तुमशक्यत्वात्, तद्विरुद्धं चात्रान्यस्य स्मरणमुपलब्धत इति । कथम्? कस्तत्रोपलब्धा? इति चेत्, 5 अत आह—योऽनुस्मर्त्ता स तत्रोपलब्धा, आत्मा उपलब्धा इत्यर्थः । तथा च प्रयोगः—येषु विगतेष्वपि यद्विषयो येन स्मर्यते स तत्रोपलब्धा, यथा गेहगवाक्षेषु पुरुषः, विगतेष्वपि चेन्द्रियेषु तद्विषयः स्मर्यत आत्मना । स्मरणं हि प्रतिनियतत्वान्निमित्तवत्त्वेन संव्याप्तम्, न चोपलम्भादन्यन्निमित्तमस्ति, ततो विपक्षाद् व्यापकानुपलब्ध्या निवर्त्तमानमुपलम्भपूर्वकत्वेन व्याप्यत इति प्रतिबन्धसिद्धिः ॥ २७ ॥ सम्प्रतीन्द्रियाश्रितस्य लैङ्गिकत्वं व्यवस्थापयति—

10

धूमनिमित्तं नाणं, अग्निर्मि लिंगियं जहा होइ ।

इन्द्रिय-
ज्ञान-
स्य लैङ्गि-
कत्वम्

तह इंदियाइलिंगं, तं नाणं लिंगियं न कहं ॥ २८ ॥

यथा 'धूमनिमित्तं' धूमाल्लिङ्गादुपजायमानमग्नौ लिङ्गिनि ज्ञानं लैङ्गिकं भवति, तथा 'इन्द्रियादिलिङ्गं' इन्द्रियादिभिर्लिङ्गैरुपजायमानं रूपादिषु चाक्षुषादि विज्ञानं कथं लैङ्गिकं न भवति? तदपि लैङ्गिकमेवेति भावः ॥ २८ ॥ अन्यच्च—

15

अपरायत्तं नाणं, पञ्चक्खं तिविहमोहिमाईयं ।

प्रत्यक्ष-
परोक्ष-
योर्व्याख्या
तत्प्रभे-
दाश्च

जं परतो आयत्तं, तं पारोक्खं हवइ सव्वं ॥ २९ ॥

यद् ज्ञानम् 'अपरायत्तं' नोत्पत्तौ परस्य वशवर्त्ति तत् प्रत्यक्षम् । तच्च वक्ष्यमाणं त्रिविधमवध्यादिकम् । यच्चोत्पत्तौ 'परतः' परस्याऽऽयत्तं तत् सर्वं भवति परोक्षम् । चाक्षुषादिकमपि च विज्ञानमुत्पत्तौ परस्य चक्षुरादेरायत्तम् अतः परोक्षम् ॥ २९ ॥

20

सम्प्रति त्रिविधं प्रत्यक्षं द्विविधं च परोक्षमुपदर्शयति—

ओहि मणपज्जे या, केवलनाणं च होंति पञ्चक्खं ।

आभिणिबोहियनाणं, सुयनाणं चैव पारोक्खं ॥ ३० ॥

अवधिज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं च भवति प्रत्यक्षम् । आभिनिबोधिकज्ञानं श्रुत-ज्ञानं च परोक्षम् ॥ ३० ॥

25

अवधिज्ञानम्

तत्राऽवधिज्ञानं चतुर्विधम्, तद्यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतस्तावदाह—

विर्वरीयवेसधारी, विजंजणसिद्ध देवताए वा ।

द्रव्यतो-
ऽवधि-
ज्ञानम्

छाइय सेवियसेवी, वीयादीओ वि पञ्चक्खा ॥ ३१ ॥

पुढवीई तरुगिरिया सरीरादिगया य जे भवे दन्वा ।

परमाणू सुहदुक्खादओ य ओहिस्स पञ्चक्खा ॥ ३२ ॥

30

१ °राइत्तं ता० ॥ २ °मोधिमातीयं ता० ॥ ३ गाथायुगलमिदं चूर्णिकुट्टिः "अचंतमणुवलद्धा०"

३३ गाथाया अनन्तरं व्याख्यातम् ॥ ४ य ता० ॥ ५ °वीय तं ता० ॥

नेपथ्यपरावर्त्ततो गुटिकाप्रयोगतः स्वरपरावर्त्ततो वर्णपरावर्त्ततो विपरीतं वेषं धारयन्तीति विपरीतवेषधारिणस्ते, तथा ये विद्यासिद्धा अज्ञानसिद्धा देवतया वा च्छादिताः, ये च तैः सेवितसेविनः, ये च बीजादयः कुशलादिन्यस्तास्ते सर्वेऽवविज्ञानिनः प्रत्यक्षाः ॥ ३१ ॥

तथा—यानि पृथिव्यां यानि तरुषु यानि च गिरिषु, गाथायामेकवचनं समाहारत्वात्, ५ द्रव्याणि, यानि च शरीरादिगतानि द्रव्याणि, ये च परमाणवः, ये 'मुख-दुःखादयः' इन्द्रिय-मनः-शरीरत्वास्थ्या-ऽस्थास्थ्यरूपान्तेऽप्यवधेः प्रत्यक्षाः ॥ ३२ ॥

अचतमणुवलदा, वि ओहिनाणस्स हांति पच्चक्खा ।

ओहिन्नाण परिग्गा, दब्बा असमत्तपज्जाया ॥ ३३ ॥

अत्यन्तं चक्षुरादिनाऽनुपलब्धा अपि पदार्था अवविज्ञानस्य भवन्ति प्रत्यक्षाः । अवविज्ञानेन 10 च द्रव्याणि 'परिगतानि' परिज्ञातानि भवन्ति असमाप्तपर्यायाणि, न समस्ताः पर्याया द्रव्याणां ज्ञातुं शक्यन्त इति भावः । यदि हि समस्तानपि पर्यायान् जानीयात्ततः स केवली भवेत् ॥ ३३ ॥

उक्तं द्रव्यतोऽवविज्ञानम्, अधुना क्षेत्रादित आह—

खित्तम्मि उ जावद्दए, पासद्द दब्बाइं तं न पासद्द या ।

काले नाणं भद्दयं, को सो दब्बं विणा जम्हा ॥ ३४ ॥

क्षेत्रादि-
तोऽववि-
ज्ञानम्

15 क्षेत्रे जघन्यत उत्कर्षतो वा यावन्ति (यावति) द्रव्याणि पश्यति तत् क्षेत्रं न पश्यति, अवविज्ञा-नस्य मूर्त्तविषयत्वात्, "रूपिष्ववधेः" (तत्त्वार्थ० १-२८) इति वचनात्, क्षेत्रस्य चामूर्त्तत्वात् । तत्र जघन्यतः क्षेत्रपरिमाणं "जावतिया तिसमयाऽऽहारगस्स०" (आव० नि० गाथा ३०) इत्यादिना, उत्कर्षतः "सच्चवहुअगणिजीवा०" (आव० नि० गाथा ३१) इत्यादिनाऽभि-हितम् । शेषं तु तदन्तर्गतं मध्यममिति । तथा 'काले' कालविषये ज्ञानं 'भक्तं' विकल्पितम्, 20 भवति वा न वेति भावः । कथम्? इति चेत्, उच्यते—इह यदि कालद्रव्यं समयक्षेत्रमावि समयमात्रं परिणाम्यस्युपगम्यते तदा तदमूर्त्तत्वात्तावविज्ञानविषयः । यदि पुनः कोऽसौ नाम 'द्रव्यं' द्रव्यपर्यायं विनाऽन्यः कालः? यस्माद् द्रव्यस्यैवावस्थाविशेषः कालः, यत उक्तम्—

दब्बस्स चैव सो पज्जातो इति ।

तदा सोऽवविज्ञानिनः प्रत्यक्षः, पर्यायाणामपि कतिपयानामवविज्ञानगोचरत्वात् । भावतोऽ- 25 नन्तान् भावान् जानाति सर्वभावानामनन्तमागम् । शेषं तु वक्तव्यमावश्यकद्रीकातोऽवसा-तव्यम् (मल० पत्र ५०-१) ॥ ३४ ॥ उक्तमवविज्ञानम्, अधुना मनःपर्यवज्ञानमाह—

मनःपर्यवज्ञानम्

तं मणपल्लवनाणं, जेण वियाणाह सन्निजीवाणं ।

दड्ढं मणिज्जमाणे, मणदब्बे माणसं भावं ॥ ३५ ॥

१ "अचतं सच्चकालं" इति चूर्णा ॥ २ "यान् नूनं स मा० दे० ॥ ३ दब्बाइ तं ता० । चूर्णिङ्गिन्द्रित्याद्युपसारेण व्याख्यातम्—"खित्तम्मि मुच्चदं । जावत्तिण जद्दजेण तिसमयाहारगसुहुमपण-गजीवावगाहणमेतं-च्छेसिणं सच्चवहुअगणिजीवावतिच्छित्तं पासद्द दब्बादि, आदिगद्वर्णं वग्गादि, तस्मिन् खित्तं ण पेच्छद्द, यस्मादुक्तम्—"रूपिष्ववधेः" तत्त्वार्थे खित्तं, असौ ण पेच्छति ।" इति चूर्णा ॥ ४ मतिर्यं ता० ॥ ५ नन्तमावान् सो ३ ॥

येन संज्ञिजीवानां मनोद्रव्याणि “मणिज्जमाणे” इति ‘मन्यमानानि’ मननेन व्यापार्यमाणानि दृष्ट्वा ‘मानसं भावं जानाति’ चिन्तितमर्थमवबुध्यते तन्मनःपर्यवज्ञानम् ॥ ३५ ॥

एतदेव सनिदर्शनं भावयति—

जाणंइ य पिहुजणो वि हु, फुडमागारेहि माणसं भावं ।

एमेव य तस्सुवमा, मणदव्वपगासिए अत्थे ॥ ३६ ॥

‘पृथग्जनोऽपि’ लोकः ‘हुः’ निश्चितं [स्फुटम्] आकारैर्मानसं भावं जानाति, एवमेव ‘तस्यापि’ मनःपर्यवज्ञानिनो मनोद्रव्यप्रकाशितेऽर्थे उपमा द्रष्टव्या । किमुक्तं भवति?—यथा प्राकृतो लोकः स्फुटमाकारैर्मानसं भावं जानाति तथा मनःपर्यवज्ञान्यपि मनोद्रव्यगतानाकारानवलोक्य तं तं मानसं भावं जानातीति । एतदपि द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावैर्यथा नन्द्यध्ययने (मल० पत्र ९९-२) तथा चिन्तनीयम् ॥ ३६ ॥ गतं मनःपर्यवज्ञानम्, अधुना केवलज्ञानमाह—

केवलज्ञानम्

पंकसलिले पसाओ, जह होइ कमेण तह इमो जीवो ।

आवरणे झिजंते, विसुद्धए केवलं जाव ॥ ३७ ॥

यथा पङ्ककलुपिते सलिले कतकचूर्णयोगतः ‘प्रसादः’ प्रसन्नता क्रमेण भवति, तथाऽयं जीवोऽपूर्वकरणगुणस्थानकादारभ्य क्षपकश्रेणिमारूढो विशुद्ध-विशुद्धतराध्यवसायप्रभावतः क्षीय-15 भाणे आवरणे तावद् विशुध्यति यावत् क्षीणकपायगुणस्थानकचरमसमये ज्ञानावरणपञ्चका-ऽन्तरायपञ्चक-दर्शनावरणचतुष्टयक्षयं कृत्वाऽनन्तरसमये केवलज्ञानमासादयति ॥ ३७ ॥

कथंभूतं यत्केवलम्? इत्याह—

दव्वादिकसिणविसयं, केवलमेगं तु केवलच्चाणं ।

अणिवारियवावारं, अणंतमविकप्पियं नियतं ॥ ३८ ॥

केवलज्ञानं ‘द्रव्यादिकृत्त्वविषयं’ द्रव्यादीनि कृत्स्नानि—समस्तानि विषयो यस्य तत्तथा, ‘केवलम्’ असहायं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वाद्, ‘एकम्’ असाधारणमनन्यसदृशत्वाद्, अनिवारितव्यापारं अविरहितोपयोगत्वाद्, अनन्तं ज्ञेयानन्तत्वाद्, ‘अविकल्पितं’ विकल्परहितं—भेदरहितमित्यर्थः, प्रथमत एवाशेषतदावरणविगमात्, ‘नियतं’ सर्वकालभावि ॥ ३८ ॥

उक्तं केवलज्ञानम्, अधुना परोक्षमाभिनिबोधिकज्ञानमभिविस्तुराह—

आभिनिबोधिकज्ञानम्

पच्चक्ख परोक्खं वा, जं अत्थं ऊहिऊण निदिसइ ।

तं होइ अभिणिबोहं, अभिमुहमतथं न विवरीयं ॥ ३९ ॥

१ °णइ पिधुजं ता० ॥ २ °णे खिज्जं ता० ॥ ३ “तस्स य इमाणि एगट्ठियाणि—दव्वादिक० गाहा । दव्वादिकसिणविसयं ति वा, केवलं ति वा, एगं ति वा, केवलणाणं ति वा, अणिवारियवावारं ति वा अविरहितोपयोगमित्यर्थः, अणंतं ति वा ज्ञेयं प्रति, अविकल्पितं ति वा निर्भेदं हीनोत्कर्षत्वं प्रति, कियन्तं कालमविकल्पितम्? इति चेत्, उच्यते—नियतं नित्यमित्यर्थः ।” इति चूर्णो ॥ ४ °व्वात्तिकं ता० ॥ ५ °मेकं तु ता० ॥

‘प्रत्यक्षम्’ इन्द्रियविषयं ‘परोक्षम्’ इन्द्रियविषयातिक्रान्तं यद् अर्थमृहित्वा ‘निर्दिशति’ निर्णयपुरस्सरं वृत्ते ‘एष एवमूर्तोऽर्थः’ इति, तद् अर्थं प्रति ‘अमिमुखं’ यथार्थविषयं आमिति-
वोविक्रम्, ‘न विपरीतं’ नाज्यर्थामिमुखम्, तस्यायथार्थतया मिथ्यारूपत्वात् ॥ ३९ ॥

तच्च द्विधा—इन्द्रियनिश्चितमनिन्द्रियनिश्चितं च । अनिन्द्रियं मनः । सम्प्रतीन्द्रिया-अनिन्द्रिय-
४ योर्विषयविभागमाह—

इन्द्रिय-
मनसो-
विषयः

अथाणान्तरचारिं, नियतं चित्तं त्रिकालविसर्गं तु ।

अन्ये यं पटुष्पण्णे, विणियोगं ईदियं लब्ध ॥ ४० ॥

अर्थ—शब्दादाविन्द्रियव्यापारादनन्तरं चरति—व्याप्रियत इत्येवंशालमर्थानन्तरचारि, इन्द्रिये
प्रयत्नं व्यापृते पश्चान्मनो व्याप्रियत इति भावः; ‘नियतं’ नियतार्थविषयम्, नैककालमनेकवि-
10 पयमित्यर्थः, ‘चित्तं’ मनः । पुनः कथममृतम्? इत्याह—‘त्रिकालविसर्गं’ त्रिष्वपि कालेषु यथा-
योग्यं विषयो यस्य तत्तथा । ‘इन्द्रियं पुनः’ चक्षुरादिकं ‘विनियोगं’ व्यापारं लभते ‘प्रत्युत्पन्ने’
वर्तमानेऽर्थे, वर्तमानार्थविषयम् नाऽर्ताज्ञा-ज्ञागतार्थविषयमिति भावः ॥ ४० ॥

श्रुतज्ञानम्

मतिविषयं मतिनाणं, मतिपुञ्जं पुण भवे सुयक्षाणं ।

१५ तं पुण समतिसमुत्थं, परोपदेशा व सञ्चं पि ॥ ४१ ॥

मतिज्ञानं ‘मतिविषयं’ मत्यनुसारि, यस्य यादृशा मतिस्तस्य तदनुसारं मतिज्ञानं प्रवर्तते
इत्यर्थः । श्रुतज्ञानं पुनर्भवति ‘मतिपूर्व’ मतिकारणकम्, श्रुतज्ञानं हि वाच्य-वाचकभावेन
शब्दश्रवितस्याऽर्थस्य ग्रहणम्, वाच्य-वाचकभावेन च शब्दः प्रवर्तते मत्यवधारितेऽर्थे इति ।
‘तत् पुनः’ श्रुतज्ञानं सर्वमपि मूलमेदापेक्षया द्विविधम्, तत्रया—स्मृतिसमुत्थं ‘परोपदेशाद्वा’
20 परोपदेशसमुत्थं चेत्यर्थः । तत्र स्मृतिसमुत्थं प्रत्येकदुष्टानां पदानुसारिप्रज्ञानं वा, परोपदेश-
समुत्थमल्लदार्दानाम् ॥ ४१ ॥ तत् कतिविधम्? इति तद्वेदप्रदक्षेपार्थमाह—

श्रुतस्य
मेदाः

अक्षुर मूर्णां सम्मं, साईयं खलु सपञ्जवसियं च ।

गमियं अंगवविहं, सत्त वि एष सपडिवक्खा ॥ ४२ ॥

अक्षरश्रुतं संक्षिप्तं सम्यक्श्रुतं सादिश्रुतं सम्यक्वसितं गमिकम् अङ्गप्रविष्टमिति । एतानि
25 सप्ताङ्गि पदानि सप्रतिपक्षान्वयगन्तव्यानि, ततश्चतुर्दशप्रकारं भवति । तत्रया—अक्षरश्रुतम-
नक्षरश्रुतं संक्षिप्तमसंक्षिप्तं सम्यक्श्रुतं मिथ्याश्रुतं सादिश्रुतमनादिश्रुतं सप्रत्यवसितमपर्य-
वसितं गमिकमगमिकम् अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टं च ॥ ४२ ॥ तत्राक्षरश्रुतप्रतिपादनार्थमाह—

अक्षुरतिगुरुवणया, पढमनयादेसतो न तं खरति ।

अमिलण्या पुण मावा, होति खरा अक्षुरा चैव ॥ ४३ ॥

३० अक्षरत्रिकम्—मंदाक्षरस्य लघ्वक्षरस्य व्यञ्जनाक्षरस्य चेत्यर्थः रूपणका—परूपणा कर्तव्या ।

१ “परोक्षं च श्रुतमात्रमेव नैव हि, श्रुतमपि नैव—मदीयुराते वाचं, सङ्गं संक्षं, ओवम्मेन—
मदीयो (नदीय प्र०) गवर्धं” इति चूर्णा ॥ २ उ त० ॥ ३ ‘सारि मति’ इ० ॥ ४ सार्तायं
त० ॥ ५ पुण अस्या, होति त० ॥

अक्षर-
श्रुतम्

तत्र यद् व्यञ्जनाक्षरं तत् प्रथमनयः—नैगमनयस्तस्याऽऽदेशेन 'न क्षरति' न स्वभावाच्चलति, नित्यमित्यर्थः । तथा च तन्मतानुसारिणो मीमांसका नित्यं शब्दमातिष्ठमानाः प्रतीता एव । ये पुनरभिलाष्या भावास्ते क्षराश्च भवन्त्यक्षराश्च । तत्र क्षरा घटादयः, अक्षरा धर्मास्तिकाया-
दयः ॥ ४३ ॥ अथ कीदृशं संज्ञाक्षरम्? इति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

संज्ञाणमगाराई, अप्पाभिप्पायतो वै जं जैस्स ।

5 संज्ञाक्ष-
रम्

यद् लिपिभेदतः संस्थानमकारादेः, यथा—कैलशाकृतिष्टकारः, तत् तथासंस्थानविशिष्टमका-
रादि संज्ञाक्षरम् । अथवा 'आत्माभिप्रायतः' आत्मेच्छया यद् यस्य संस्थानं चिह्नविशेषरूपं
क्रियते तत् संज्ञाक्षरम् ॥ सम्प्रति लब्ध्यक्षरमाह—

लद्धी पंचविगप्पा, जस्सुवलब्धो उ जो अत्थो ॥ ४४ ॥

लब्ध्य-
क्षरम्

लब्धिः 'पञ्चविकल्पा' पञ्चभेदा । अत्र 'लब्धिः' इति पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् 10
'लब्ध्यक्षरम्' इति प्रतिपत्तव्यम् । ततोऽयमर्थः—पञ्चविधं लब्ध्यक्षरम्, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियल-
ब्ध्यक्षरं जिह्वेन्द्रियलब्ध्यक्षरं चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरं घ्राणेन्द्रियलब्ध्यक्षरं स्पर्शनेन्द्रियलब्ध्यक्षरं
च । उपलक्षणमेतत्, तेन पष्ठं नोइन्द्रियलब्ध्यक्षरमप्यवगन्तव्यम् । अथ कीदृशं षट्प्रकारमपि
लब्ध्यक्षरम्? अत आह—'यस्य' श्रोत्रादेः श्रोत्र-चक्षु-घ्राण-जिह्वा-स्पर्शनेन्द्रियाणां मनसश्च य
उपलभ्यः 'अर्थः' शब्दादिस्तमुपलभ्य याऽक्षराणां लब्धिरुपजायते तत् श्रोत्रेन्द्रियादिलब्ध्य- 15
क्षरम् । किमुक्तं भवति?—श्रोत्रेण शङ्खशब्दमुपलभ्य तदनन्तरं 'शङ्ख' इत्येवंरूपयोर्द्वयोरक्षरयोर्या
लब्धिस्तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ॥ ४४ ॥ प्रकारान्तरेण लब्ध्यक्षरभेदानाह—

सामन्न विसेसेण य, दुविहुवलद्धी उ पढमिय अभेया ।

तिविहा य अणुवलद्धी, उवलद्धी पंचहा विईया ॥ ४५ ॥

प्रकारा-
न्तरेण

अथवा 'उपलब्धिः' उपलब्ध्यक्षरं 'द्विविधं' द्विप्रकारम्, तद्यथा—'सामान्येन विशेषेण च' 20
सामान्यलब्ध्यक्षरं विशेषलब्ध्यक्षरं चेति भावः । तत्र 'प्रथमिका' सामान्योपलब्धिः—सामा-
न्योपलब्ध्यक्षरं अभेदम्, सामान्ये भेदाभावात् । इहोपलब्धिरनुपलब्ध्यपेक्षा, ततस्तस्या अपि
प्ररूपणा कर्तव्येत्यत आह—'त्रिविधा' त्रिप्रकाराऽनुपलब्धिः । या पुनः 'द्वितीया' विशेषोपल-
ब्धिः—विशेषोपलब्ध्यक्षरं सा पञ्चप्रकारा ॥ ४५ ॥ तानेव त्रीन् पञ्च च भेदानाह—

अच्चंता सामन्ना, य विस्सुती होइ अणुवलद्धीओ ।

सारिक्ख विवक्खोभय, उवमाऽऽगमतो य उवलद्धी ॥ ४६ ॥

25 अनुप-
लब्धि-
त्रिकं
विशेषो-
पलब्धि-
पञ्चकं च

अनुपलब्धिरेवं त्रिधा भवति । तद्यथा—'अत्यन्ताद्' एकान्तेनानुपलब्धिः सामान्याद् विस्मृ-
तेश्च । उपलब्धिरपि पञ्चप्रकारैवम्—सादृक्षतो विपक्षतः 'उभयतः' उभयधर्मदर्शनत औपम्यत
आगमतश्च ॥ ४६ ॥ तत्र प्रथमतोऽत्यन्तानुपलब्धिमाह—

१ यउ(यत्त)दुक्तं व्य° भा० डे० ॥ २ अत्ताभि° ता० ॥ ३ य ता० ॥ ४ तस्स ता० कां०
विना ॥ ५ "वज्राकृतिर्मकारः" इति चूर्णौ । "कस्मिंश्चिल्लिपिविशेषेऽर्धचन्द्राकृतिष्टकारः, घटाकृतिष्टकारः"
इति विशेषावश्यकटीकायां पृ. २५६ मलधारी हेमचन्द्रसूरिः ॥ ६ "यथा पुष्करसार्यां लिप्यां
वज्रमित्यादि" इति चूर्णौ ॥ ७ नाऽत्रेन्द्रियक्रमभेदः कारणिकः किन्तु स्वाभाविकः ॥ ८ सामान्न
ता० ॥ ९ वीया ता० ॥

अत्यन्ता-
नुपलब्धिः

अत्यस्स दरिसणम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवद् ।

दद्धं पि न याणंते, बोहिय पंडा केणस सत्तु ॥ ४७ ॥

अर्थस्य दर्शनेऽपि कस्यचित्तदर्थविषया 'लब्धिः' अक्षराणां लब्धिरेकान्ततो न सम्भवति । तथा च 'बोधिकः' पश्चिमदिग्वर्तिनो म्लेच्छः पनसं दृष्ट्वाऽपि 'पनसः' इत्येवं न जानते, तेषां पनसस्याऽत्यन्तपरोक्षत्वात्, न हि तद्देशे पनसः सम्भवति । तथा 'पाण्डाः' पाण्डुमशुरावासिनः सक्तून् दृष्ट्वाऽपि 'सक्तवोऽमी' इति न जानते, तेषां हि सक्तवोऽत्यन्तपरोक्षाः, ततो न तद्दर्शनेऽपि तदक्षरलभः ॥ ४७ ॥ सम्प्रति सामान्यादनुपलब्धिमाह—

सामान्या-
दनुप-
लब्धिः

अत्यस्स उग्गहम्मि वि, लद्धी एगंततो न संभवति ।

सामन्ना बहुमज्जे, मासं पडियं जहा दद्धं ॥ ४८ ॥

10 अर्थस्यावग्रहेऽपि तदन्येनार्थेन 'सामान्यात्' सादृश्यादेकान्ततः 'लब्धिः' अक्षरलब्धिर्न सम्भवति । यथा बहुमध्ये पतितं माषं दृष्ट्वाऽपि तदन्येन सामान्यात् तदक्षरे लभते ॥ ४८ ॥ विस्मृतेरनुपलब्धिमाह—

विस्मृते-
रनुप-
लब्धिः

अत्यस्स वि उवलंमे, अक्खरलद्धी न होद् सव्वस्स ।

पुच्चोवलद्धमत्थे, जस्स उ नामं न संसरति ॥ ४९ ॥

15 अर्थस्य पूर्वं पश्चाच्चोपलम्भेऽपि सर्वस्य 'अक्षरलब्धिः' तद्विषयाऽक्षरलब्धिर्न सम्भवति । कस्य न भवति ? इत्यत आह—यस्याऽर्थं विवक्षितार्थविषयं पूर्वोपलब्धं नाम न संसरति ॥ ४९ ॥ तदेवमुक्ता त्रिविधाऽप्यनुपलब्धिः । अधुना सादृक्षतो विपक्षतश्चोपलब्धिमाह—

सादृक्ष-
तो विप-
क्षतश्चो-
पलब्धिः

सारिक्ख-वियक्खेहि य, लमति परोक्खे वि अक्खरं कोद् ।

सवल्लेर-वाहुल्लेरा, जह अहि-नउला य अणुमाणे ॥ ५० ॥

20 कश्चित् परोक्षेऽप्यर्थं दृश्यमानार्थसादृश्यादक्षरं लभते, यथा 'शावलेय-वाहुलेयाः' शावलेय-वाहुलेयाक्षराणि । तथाहि—कश्चित् शावलेयं दृष्ट्वा तत्सादृश्यात् परोक्षेऽपि वाहुलेये तदक्षराणि लभते 'इदृशो वाहुलेयः' इति । तथा कश्चिद् वैपक्ष्येण परोक्षेऽर्थं तदक्षरं लभते, यथा—अहि-दर्शनात्कुलानुमाने नकुलदर्शनाद्वा सर्पानुमाने ॥ ५० ॥

सम्प्रत्युभयधर्मदर्शनत उभयाक्षरलब्धिमाह—

उभय-
धर्मद-
र्शनत
उपल-
ब्धिः

25 एगत्थे उवलंढं, कम्मि वि उभयत्थ पच्चओ होद् ।

अस्सत्तैरि खर-ऽस्साणं, गुल-दहियाणं सिहरिणीए ॥ ५१ ॥

'कस्मिंश्चिद्' उभयधर्मयोगिनि उभयावयवयोगिनि वा एकस्मिन्नर्थे उपलब्धे उभयत्र परोक्षे 'प्रत्ययः' तदक्षरलभो भवति । यथा 'अक्षतरे' वेगसरे दृष्टे खरस्याऽश्वस्य च प्रत्ययः—तदक्ष-रलभः । यथा वा शिखरिण्यामुपलब्ध्यायां गुड-दन्तोः प्रत्ययः—गुड-दध्यक्षरलभः ॥ ५१ ॥

20 औपम्यत उपलब्धिमाह—

१ पणसं ता० ॥ २ 'सुवग्ग' भा० दे० । 'स्स उवग्ग' सो० कां० ले० ॥ ३-४ च ता० ॥ ५ 'क्खेण वि ल' ता० ॥ ६ 'तरे खर-ऽस्साणं ता० विना ॥

पुत्रं पि अणुवलद्वो, विष्पइ अत्थो उ कोह ओवम्मा ।

जह गौरेवं गवयो, किंचिविसेसेण परिहीणो ॥ ५२ ॥

पूर्वमनुपलब्धोऽपि कोऽप्यर्थ औपम्याद् गृह्यते, यथा गौरेवं गवयः, नवरं किञ्चिद्विशेषेण परिहीनः, कम्बलकविरहित इत्यर्थः । अत्रेयं भावना-‘यथा गौस्तथा गवयः’ इति श्रुत्वा कालान्तरेणाटव्यां पर्यटन् गवयं दृष्ट्वा ‘गवयोऽयम्’ इति यदक्षरजातं लभते एषा औपम्योप-
लब्धिः ॥ ५२ ॥ इदानीमागमत उपलब्धिमाह—

अत्तागमप्पमाणेण अक्खरं किंचि अविस्सयत्थे वि ।

भविआऽभविआ कुरवो, नारग दियलोय मोक्खो य ॥ ५३ ॥

आप्ताः—सर्वज्ञाः तत्प्रणीत आगम आप्तागमः, स एव प्रमाणमाप्तागमप्रमाणम्, तेन अवि-
पयेऽप्यर्थे किञ्चिदक्षरं लभते । यथा—भव्योऽभव्यो देवकुरव उत्तरकुरवो नारका देवलोको मोक्षः, 10
चशब्दादन्ये च भावाः । इयमत्र भावना—आप्तागमप्रामाण्यवशात् तस्मिंस्तस्मिन् वस्तुनि योऽक्षर-
लभः, यथा—भव्य इति अभव्य इति देवकुरव इत्यादि, सा आगमोपलब्धिः ॥ ५३ ॥

एषा सर्वाऽप्युपलब्धिः संज्ञिनां भवति, असंज्ञिनां तु का वार्त्ता ? इत्यत आह—

ओसंज्ञेण असंज्ञीण अत्थलंभे वि अक्खरं नत्थि ।

अत्थो चिय सन्नीणं, तु अक्खरं निच्छए भयणा ॥ ५४ ॥

असंज्ञिनाम् ‘अर्थलभेऽपि’ अर्थदर्शनेऽपि ‘उत्सन्नेन’ एकान्तेन ‘नास्यक्षरं’ नैवाक्षरलभः ।
तथाहि—शङ्खशब्दं श्रुत्वाऽपि न तेषामेषा लब्धिरुपजायते, यथा ‘अयं शङ्खशब्दः’ इति । एवं
शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् । संज्ञिनां पुनः ‘अर्थ एवाक्षरं’ अर्थोपलम्भकाल एवाक्षरलभः,
यथा शङ्खशब्दश्रवणकाल एव ‘शङ्खशब्दः’ इति । ‘निश्चये पुनः भजना’ ‘शङ्खशब्द एवायम्,
शार्ङ्गशब्द एवायम्’ इति वा निश्चयगमनं स्याद्वा न वा । एवं शेषेन्द्रियेष्वपि भावनीयम् ॥ ५४ ॥ 20

गतं लब्ध्यक्षरम्, अधुना व्यञ्जनाक्षरमाह—

अत्थामिबंजगं वंजणक्खरं इच्छितेतर् वदतो ।

रूवं व पगासेणं, वंजति अत्थो जैओ तेणं ॥ ५५ ॥

इह यद् विवक्षितं तदेव यदि वदति, यथा ‘अश्वं भणिष्यामि’ इति तदेव ब्रूते, तदा तद्
ईप्सितम् । अन्यद् विवक्षित्वाऽन्यच्चेदुच्चरति तदा तद् ‘इतरद्’ अनीप्सितम् । ईप्सित- 25
मितरद्वा वदतो यद् अर्थामिव्यञ्जकमभिधानं तद् व्यञ्जनाक्षरम् । अथ कस्माद् व्यञ्जनाक्षरमु-
च्यते ? नाऽभिधानाक्षरम् ? अत आह—‘रूपमिव’ घटादिकमिव ‘प्रकाशेन’ दीपादिना तमसि वर्त्त-
मानम् ‘अर्थः’ घटादिः ‘यतः’ यस्माद् ‘व्यज्यते’ प्रकटीक्रियते ‘तेन’ कारणेन व्यञ्जनाक्षरमि-
त्युच्यते ॥ ५५ ॥

तं पुण जहत्थनियतं, अजहत्थं वा वि वंजणं दुविहं ।

एगमणेगपरिययं, एमेव य अक्खरेसुं पि ॥ ५६ ॥

१ गो एवं ता० ॥ २ उस्सन्ने ता० ॥ ३ इत्यादि कां २ ॥ ४ वज्जति ता० विना ॥ ५ जयो
ता० ॥ ६ अत्र “विवक्ष्य” इति स्याच्चेत् साधु ॥ ७ परिगयं ता० विना ॥

औपम्य-
त उप-
लब्धिः

आगम-
त उप-
लब्धिः

असंज्ञि-
नामक्ष-
रावुप-
लब्धिः

व्यञ्जना-
क्षरम्

व्यञ्जना-
क्षरस्य
30 भिन्नभि-
न्नप्रकारैः
द्वैविध्यम्

सकय-पाययभासाविणियुक्तं देसतो अणेगविहं ।

अभिहाणं अभिघेयातो होइ मिण्णं अभिण्णं च ॥ ५७ ॥

‘तत् पुनः’ व्यञ्जनं द्विविधम्—यथार्थनियतमयथार्थं वा । यथार्थनियतं नाम अन्वर्थयुक्तम्, यथा—क्षपयतीति क्षपणः, तपतीति तपन इत्यादि । अयथार्थं यथा—नेन्द्रं गोपयति तथार्थान्द्र-गोपकः, न पलमश्नाति तथापि पलाश इत्यादि । अथवा तद् व्यञ्जनं द्विधा—एकपर्यायमनेक-पर्यायं च । एकः पर्यायः—अभिघेयो यस्य तदेकपर्यायम्, यथा—अलोकः स्थण्डिलमित्यादि, अलोकशब्देन ह्यलोकत्वलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते, स्थण्डिलशब्देन स्थण्डिलत्वमेकमिति । अनेके पर्यायाः—अभिघेया यस्य तदनेकपर्यायम्, यथा—जीव इति, जीवशब्देन हि जीवोऽप्युच्यते सत्त्वोऽपि प्राण्यपि मृतोऽपि च, जीवादयश्च प्रतिनियतविशेषाः । तथा चोक्तम्—

10 प्राणा द्वि-त्रि-चतुः प्रोक्ताः, मृताश्च तरवः स्मृताः ।

जीवाः पञ्चेन्द्रिया ज्ञेयाः, शेषाः सत्त्वा उदीरिताः ॥

ततो भवति सामान्येन जीवशब्दस्यानेकपर्यायाभिधायकत्वमिति । ‘एवमेव’ एका-ऽनेकमेदे-नाक्षरेष्वपि दृष्टव्यम् । तद्यथा—द्विविधं व्यञ्जनम्, एकाक्षरमनेकाक्षरं च । एकाक्षरं धीः श्रीरि-त्यादि, अनेकाक्षरं वीणा लता माला इत्यादि ॥ ५६ ॥

15 अथवा द्विप्रकारम्—संस्कृतभाषाविनिर्युक्तम्, यथा—वृक्ष इति, प्राकृतभाषाविनिर्युक्तं च, यथा—रोक्खो इति । ‘देशतः’ नानादेशानाश्रित्यानेकविधम्, यथा—मगधानाम् ओदनः, लाटानां कूरः, द्रमिलानां चौरः, अन्ध्राणाम् इडाकुरिति । तथा तद् ‘अभिधानं’ व्यञ्जना-क्षरम् अभिघेयाद् भिन्नमभिन्नं च । तत्र भिन्नं प्रतीतम्, तादात्म्याभावात् ॥ ५७ ॥

तमेव तादात्म्याभावमाह—

व्यञ्जना-
क्षरस्या-
भिघेयाद्
भिन्नाभि-
न्नत्वम्

20 खुर-अग्गि-मोयगोच्चारणम्मि जम्हा उ वयण-सवणाणं ।

ण वि छेदो ण वि दाहो, णं वि पूरणं तेण मिण्णं तु ॥ ५८ ॥

यस्मात् खुरशब्दोच्चारणेऽग्गिशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो वदनस्य शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो नाऽपि दाहो नाऽपि पूरणम्, अतो ज्ञायतेऽभिघेयादभिधानं भिन्नम्, अन्यथा तादात्म्यसम्बन्धात् खुरादयोऽपि तत्र सन्तीति वदनस्य श्रवणस्य च छेदादिप्र-
25 सङ्गः ॥ ५८ ॥ अभिन्नत्वं नाम सम्बद्धत्वम्, तथा च लोकेऽप्यभिन्नशब्दः सम्बद्धवार्त्ता व्यवहियते, यथा—अयमस्माकं खादन-पानेनाऽभिन्नः, सम्बद्ध इत्यर्थः । तत्सद्वैव सम्बद्धत्वं भावयति—

जम्हा उ मोयगे अभिहियम्मि तत्थेव पच्चओ होइ ।

ण ये होइ सो अणत्ते, तेण अभिण्णं तदर्थ्यातो ॥ ५९ ॥

यस्मान्मोदकेऽभिहिते ‘तत्रैव’ मोदके प्रत्ययो भवति नाऽन्यत्र । न च ‘सः’ नियमेन तत्र प्रत्ययः
30 ‘अन्यत्वे’ असम्बद्धत्वे सति भवति, सम्बन्धमावतो नियामकमावेनाऽन्यत्रापि तत्प्रत्यय-प्रसक्तेः । ‘तेन’ कारणेन ज्ञायते ‘तद्’ अभिधानम् ‘अर्थादभिन्नम्’ अर्थेन सह वाच्य-वाचक-भावसम्बद्धम् ॥ ५९ ॥

एकैकमक्षरस्स उ, सप्पज्जाया हवन्ति इतरे य ।

संबद्धमसंबद्धा, एकैका ते भवे दुविहा ॥ ६० ॥

व्यञ्जनस्य यान्यक्षराणि तस्याक्षरस्यैकैकस्य द्विविधाः पर्यायाः, तद्यथा—स्वपर्यायाः ‘इतरे च’ परपर्यायाः । तत्र अवर्णस्त्रिधा—ह्रस्वो दीर्घः णुतश्च, पुनरेकैकस्त्रिधा—उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च; पुनरेकैको द्विधा—सानुनासिको निरनुनासिकश्च, एवमष्टादशप्रकारो अवर्णः । उक्तञ्च—

ह्रस्व-दीर्घ-णुतत्वाच्च, त्रैस्वर्योपनयेन च ।

अनुनासिकभेदाच्च, सङ्ख्यातोऽष्टादशात्मकः ॥

(ग्रन्थाग्रम्—५००) एते अवर्णस्य स्वपर्यायाः । तथा ये एकैकाक्षरसंयोगतो द्विद्व्यक्षरसंयोगत एवं यावन्तो घटन्ते संयोगास्तावत्संयोगवशतो येऽवस्थाविशेषा ये च तत्तदर्थभिधायकत्व-स्वभावास्तेऽपि तस्य स्वपर्यायाः । इतरे च तत्रासन्तः परपर्यायाः । एवमिवर्णादीनामपि स्वप-
र्यायाः परपर्यायाश्च वक्तव्याः । येऽपि परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपदिश्यन्ते, व्यवच्छेद्यतया तेषां तद्विशेषकत्वात्, यथा—अयं मे पर इति । ‘ते च’ स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च एकैके द्विविधा भवन्ति, तद्यथा—सम्बद्धा असम्बद्धाश्च ॥ ६० ॥ एतदेव भावयति—

अत्थित्ते संबद्धा, होंति अकारस्स पज्जया जे उ ।

ते चेव असंबद्धा, णत्थित्तेणं तु सव्वे वि ॥ ६१ ॥

ये अकारस्य ‘पर्यायाः’ स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसम्बद्धाः, तत्र तेषां नास्तित्वाभावात् ॥ ६१ ॥

एमेव असंता वि उ, णत्थित्तेणं तु होंति संबद्धा ।

ते चेव असंबद्धा, अत्थित्तेणं अभावत्ता ॥ ६२ ॥

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण असन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन भवन्ति सम्बद्धाः, ते चेव परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य तत्राभावत्वात् ॥ ६२ ॥ अत्रैव निदर्शनमाह—

घडसहे घ-ड-ऽकारा, हवन्ति संबद्धपज्जया एते ।

ते चेव असंबद्धा, हवन्ति रहसहमादीसु ॥ ६३ ॥

घटशब्दे ये घकार-टकारा-ऽकारास्तेषां ये पर्यायास्त एते भवन्ति तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात् । त एव घकार-टकारा-ऽकारपर्याया रथशब्दादिषु भवन्त्यस्तित्वेनाऽ-
सम्बद्धाः, तेषां तत्राऽभावात् । तदेवमस्तित्वेन स्वपर्यायास्तत्र सम्बद्धाः अन्यत्र चाऽसम्बद्धा उपदर्शिताः । एतदुपदर्शने चैतदर्थदापन्नम्—ते स्वपर्यायास्तत्र नास्तित्वेनाऽसम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धाः । तथा ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमान-त्वात्, घटशब्देनाऽसम्बद्धाः, तेषां तत्रासत्त्वात् । त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनाऽसम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति ॥ ६३ ॥ तदेवं स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च प्रत्येकं सम्बद्धा असम्ब-
द्धाश्च निदर्शिताः । अधुना स्वपर्यायान् दर्शयति—

१ °या य होंति इतरे या ता० ॥ २ एकैकं भा० ॥ ३ “घडसहे० गाथा । घडसहे ति घडा-भिधाने घकार-डकारा संबद्धपज्जव ति घटेऽभिधेये । ते चेव ति घकार-डकारा असंबद्धा रहसहमादीसु रहस्ताभिधेयादिषु ॥” इति चूर्णिः ॥

व्यञ्जना-
क्षराणां
स्वपर-
पर्यायाः
तेषां प-
रसरं
सम्बद्धा-
सम्बद्ध-
त्वं च

15

25

30

संजुत्ता-ऽसंजुत्तं, इय लभते जेसु जेसु अत्थेसु ।

विणिओगमवखरं ते, सि होंति सव्भावपज्जाया ॥ ६४ ॥

‘इति’ एवं घटशब्द-रथशब्दादिगतेन प्रकारेण संयुक्तमसंयुक्तं वा ‘अक्षरम्’ अकारादिकं येषु येष्वर्थेषु विनियोगं लभते ते तेषां ‘सद्भावपर्यायाः’ स्वपर्याया भवन्ति । अर्थादिदमाया-
तम्—अपरे परपर्याया इति ॥ ६४ ॥

अक्षरस्य
प्रमाणम्
तत्स्वरूप-
पनिरूप-
णार्थं चा-
काशस्य
गुरु-लघु-
गुरुलघु-
अगुरुल-
घुपर्या-
याणां
निरूप-
णम्

तदेवमभिहितं व्यञ्जनाक्षरम्, तदभिधानाच्चाभिहितं त्रिविधमप्यक्षरम् । तत्र न केवल-
मप्यक्षरं संज्ञाक्षराद्युच्यते किन्तु ज्ञानमपि । तत्र शिष्यः प्रश्नयति—कियत्प्रमाणं तदक्षरम् ?
उच्यते, सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणम् । कथमेतावत्प्रमाणम् ? उच्यते—इहैकैक आकाशप्रदेशः
स्वत्वानन्तरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तः, ते च सर्वेऽप्यगुरुलघुपर्याया ज्ञानेन ज्ञायन्ते; न च येन
10 स्वभावेनैको ज्ञायते तेनापरोऽपि, तयोरेकत्वप्रसङ्गात्, किन्त्वन्येन स्वभावेन, ततो यावन्तोऽगु-
रुलघुपर्यायास्तावन्तो ज्ञानस्वभावाः; उक्तञ्च—

जावइय पज्जा ते, तावइया तेसु नाणमेया वि ।

इति भवति सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणम् । आह च बृहद्भाष्यम्—

अक्खरमुच्चइ नाणं, तं पुण होज्जाहि किंपमाणं तु ? ।

15

भण्णइ अणंतगुणियं, सव्वागासप्पएसेहिं ॥

किह होइ अणंतगुणं, सव्वागासप्पदेसरासीतो ? ।

भन्नइ जं एकेको, आगासस्सा पदेसो उ ॥

संजुत्तोऽणंतेहिं, अगुरुलघुपज्जवेहिं नियमेण ।

तेण उ अणंतगुणियं, सव्वागासप्पएसेहिं ॥

20 पुनरपि शिष्यः प्राह—कथमेतदवसीयते ‘एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तरगुरुलघुपर्यायैरुपेतः’ ?
उच्यते—इह द्विविधं वस्तु, रूपिद्रव्यमरूपिद्रव्यं च । तत्र रूपिद्रव्यं चतुर्धा, तद्यथा—गुरु लघु
गुरुलघु अगुरुलघु च । एतदप्युच्यते व्यवहारतः, निश्चयतः पुनर्द्विविधमेव गुरुलघु अगुरु-
लघु च । तथा चाह—

णिच्चयतो सव्वगुरुं, सव्वलहुं वा ण विज्जते दव्वं ।

ववहारतो तु जुज्जति, वादरखेधेसु णऽण्णेसु ॥ ६५ ॥

25

‘निश्चयतः’ निश्चयनयमतेन न किञ्चिद् द्रव्यं ‘सर्वगुरु’ एकान्तगुरु, यदि स्यादेकान्तगुरु
तत एकान्तेनैव पतनधर्मि स्यात्, न च पतति, तस्मान्न विद्यते सर्वगुरु; नाऽपि ‘सर्वलघु’
एकान्तलघु, यदि स्यादेकान्तलघु ततो न कदाचित् पतति, अथ कदाचित् पतति तस्मान्न सर्व-
लघ्वपि । ‘व्यवहारतः’ व्यवहारनयमतेन पुनर्युज्यते सर्वगुरु सर्वलघु च । केपु ? इत्याह—

30 ‘वादरस्कन्धेषु’ वादरत्वपरिणामपरिणतेष्वनन्तप्रादेशिकेषु स्कन्धेषु, ‘नान्धेषु’ सूक्ष्मपरिणामप-

पुद्गला-
स्तिकाय-
माश्रित्य
गुरु-ल-
घ्वादिप-
र्यायाणां
विचारः

१ से हुंति सभाव ता० ॥ २ “संजुत्तं ति द्व्यक्षरादि अभिधानं, जहा—कृणा मीणा (वीणा प्र०)
इत्यादि । असंजुत्तं एगवखरमभिधानं, जहा—घीः श्रीरत्नादि । इय ति एवं लभति ति पावति भावेसु ति
अभिधेतेसु विणियोगन्ति अभिधानत्वम्, ते से होंति सव्भावपज्जाया संवद्धा इति वाक्यशेषः ॥” इति चूर्णी ॥
३ “लघुत्वात् ततो कां० मो० ॥

रिणतेषु । तत्र गुरु द्रव्यं यथा—अयस्पिण्डः, लघु यथा—अर्कतूलम्, गुरुलघु यथा—वायुः, अगुरुलघु परमाण्वादि । निश्चयतः पुनरेवं द्विविधद्रव्यभावना—परमाण्वादेरारभ्य सङ्ख्यातप्रदेशात्मकोऽसङ्ख्यातप्रदेशात्मको यश्चानन्तप्रदेशात्मकः सूक्ष्मस्कन्धः कर्मणप्रभृतिक एते अगुरुलघवः, बादराः स्कन्धा औदारिकचैक्रिया-ऽऽहारक-तैजसरूपा गुरुलघवः । सम्प्रति गुरुलघुद्रव्याणामगुरुलघुद्रव्याणां चाऽल्पवहुत्वेन वर्गणाश्चिन्त्यन्ते—तत्र बादरस्कन्धेषु जघन्य-मध्यमो-त्कृष्टभेदभिन्नेष्वेकोत्तरवृद्ध्या प्रवर्धमाना वर्गणा अनन्ता भवन्ति, ताश्च तावद् द्रष्टव्या यावत् सर्वोत्कृष्टो बादरस्कन्धः ॥ ६५ ॥

ततो य वर्गणाओ, सुहुमाण भवंतऽणंतगुणियातो ।

परमाणूण य एका, संखे संखेयरेऽसंखा ॥ ६६ ॥

‘ताभ्यः’ समस्तबादरस्कन्धगताभ्यो वर्गणाभ्यः ‘सूक्ष्माणाम्’ सूक्ष्मानन्तप्रदेशकस्कन्धाना-10 मनन्तगुणिता वर्गणाः । तथा परमाणूनां समस्तानामेका वर्गणा । ‘संखे संखे’ति सङ्ख्येयप्रदेशेषु द्यादिप्रभृति उत्कृष्टं सङ्ख्यातं यावत्सङ्ख्याताः, सङ्ख्यातस्य सङ्ख्यातभेदभावात् । ‘इतरस्मिन्’ असङ्ख्येयप्रदेशेऽसङ्ख्येया वर्गणाः, असङ्ख्यातस्याऽसङ्ख्यातभेदभिन्नत्वात् ॥ ६६ ॥

इय पोगलकायम्मी, सन्वत्थोवा उ गुरुलहुं दव्वा ।

उभयपडिसेहिया पुण, अणंतकप्पा बहुवियप्पा ॥ ६७ ॥

‘इति’ एवमुपदर्शितेन प्रकारेण ‘पुद्गलकाये’ पुद्गलास्तिकाये गुरुलघुद्रव्याणि सर्वस्तोकानि । ‘उभयप्रतिषेधितानि’ सञ्ज्ञातगुरुलघुप्रतिषेधितानि अगुरुलघूनीत्यर्थः पुनर्द्रव्याणि ‘अनन्तकल्पानि’ अनन्तभेदानि । तत्रानन्तभेदत्वं गुरुलघुद्रव्येष्वप्यस्ति, तत आह—‘बहुविकल्पानि’ विकल्पातिशयेन बहुभेदानि ॥ ६७ ॥

सम्प्रति पर्यायपरिमाणमल्पवहुत्वेन चिन्त्यते—इह पञ्च राशयः क्रमेण स्थाप्यन्ते, तद्यथा—20 परमाणुराशिः सङ्ख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः असङ्ख्यातप्रदेशकस्कन्धराशिः सूक्ष्मानन्तप्रदेशकस्कन्धराशिः बादरानन्तप्रदेशकस्कन्धराशिश्च । तत्र बादरानन्तप्रदेशस्कन्धराशौ योऽन्तिमः स-

रूपिद्र-
व्यगत-
गुरुल-
घादिप-
र्यायाणा-
मल्पव-
हुत्वम्

१ “लघु यथा—उल्लकपत्रम् । गुरुलघु यथा—वायुः । अगुरुलघु आकाशम्” इति चूर्णौ ॥

२ “निश्चयान्तु गुरुलघवः सर्वे पुद्गलाः, यस्मात् परमाणोरपि गुरुलघुभावो विद्यते । कथम् ? यदि तस्यैकान्तेन गुरुभावो न स्यात् ततोऽनन्तपरमाणुसमवायेऽपि गुरुत्वं न स्यात्, ततश्चासत्कार्यप्रसङ्गः, असत्कार्यं च वैशेषिकादिसिद्धान्तप्रसङ्गः, यस्मादमी दोषास्तस्मात् परमाणौ गुरुत्वं विद्यते । एवं लघुत्वमपि । अगुरुलघवश्च सर्वेऽमूर्तास्तिकायाः । अतो आवेक्षिता पसिद्धी एतेसि ॥” इति चूर्णौ ॥

३ एतद्गाथासमनन्तरं चूर्णीकृद्भिः “पोगलत्थिकायगुरुलहुपज्जवाणं परिमाणं भण्णति” इत्यवतीर्य “ते गुरुलहुं” गाथा ६८ तथा टीकाकृद्भिर्नाहतां “णंतपएसाणं” इति गाथा व्याख्याताऽस्ति । दृश्यतां चतुर्विंशतितमे पत्रे टिप्पणी ३ ॥

४ “णूणं ए” ता० ॥ ५ इति पो” ता० ॥

६ “इति पोगल० गाथा । उभयपडिसेधिया णाम अगुरुलहुं, ते णयमयाउ अत्थि अन्नसिद्धंते, इह ण भणिया लुण्णिकारेण, सिद्धंते य “बादरमेह गुरुलहुं, अगुरुलहुं सेसयं सव्वं ।” इह पुण पगए वादरीहोताणं पोगलाणं गुरुपज्जाया वहुंति लहुपज्जाया हायंति, सुहुमीहवंताण पुण लहुपज्जवा वहुंति गुरुपज्जाया हायंति ॥ केण० गाहा ।” इति चूर्णौ ॥

તપા આચાર્ય શ્રીક્ષેમકીર્તિવિરચિત ટીકાની શરૂઆત થતાં (જુઓ પત્ર ૧૭૭) ઉપરોક્ત છ એ પ્રતિઓ આશ્ચર્ય પમાડે તેવી રીતે ત્રણ વર્ગમાં વહેંચાઈ ગઈ છે । પહેલો વર્ગ ત૦ અને હે૦ પ્રતિનો, વીજો વર્ગ મો૦ લે૦ અને કાં૦ પ્રતિનો અને ત્રીજો વર્ગ ભા૦ પ્રતિનો । આ રીતે ઉપરોક્ત છ પ્રતિઓના ત્રણ વિભાગ પડી ગયા છે ।

પ્રતિઓની સમાનતા અસમાનતા—ત૦ પ્રતિ અને હે૦ પ્રતિ કોઈ આપવા-દિક સ્થલ વાદ કરી લઈએ તો સર્વથા સમાનતા ધરાવતી પ્રતો છે । એ જ રીતે મો૦ લે૦ અને કાં૦ એ ત્રણે પ્રતો પરસ્પર સમાનતા ધરાવતી પ્રતો છે તેમ છતાં કાં૦ પ્રતિ મો૦ લે૦ પ્રતિઓ કરતાં કેટલીક વાર જુદું વલણ લે છે પણ તે વહુ જ ઓછા પ્રમાણમાં । આનું કારણ અમને એ જણાય છે કે—કાં૦ પ્રતિની નકલ જે પ્રતિ ઉપરથી કરવામાં આવી છે તેમાં તે પ્રતિના વિદ્વાન વાચકે ત૦ પ્રતિને મળતી કોઈ પ્રતિ સાથે સરખાવતાં નજરે પડેલ વધારાના પાઠો કોઈક કોઈક ઠેકાણે ઉમેર્યા છે એ છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૧૧ પંક્તિ ૪, પૃ. ૨૧૨ પં. ૨૪, પૃ. ૨૨૩ પં. ૯, પૃ. ૨૩૩ પં. ૩ इत्यादि । આ ઉમેરાને આપણે વાદ કરી લઈએ તો કાં૦ પ્રતિ મો૦ લે૦ પ્રતિઓને સળતી પ્રતિ ગણી શકાય । ભા૦ પ્રતિ વધી એ પ્રતો કરતાં જુદું વલણ ધરાવતી પ્રત હોવા છતાં ત૦ હે૦ પ્રતિ સાથે એનું સામ્ય વધારે છે ।

પ્રતિઓની વિશેષતા અને તેમાં થયેલ પરિવર્તન—ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતિઓમાં મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિઓ કરતાં ઠેકઠેકાણે વધારાના પાઠો આવે છે, એ કરતાં ય વધારે આશ્ચર્યકારક વાત તો એ છે કે એકલી ભા૦ પ્રતિમાં ડગલે ને પગલે ટીકાના સંદર્ભોના સંદર્ભો જ જુદા જુદા પ્રકારના ગુંથાયેલા આવ્યા કરે છે । આ વધા ય સંદર્ભોને અમે પાઠાન્તરરૂપે ટિપ્પણમાં આપ્યા છે ।

ભા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાનું આ મહાન્ પરિવર્તન ખુદ ટીકાકાર મહારાજે કરેલ છે કે તે પછીના કોઈ વિદ્વાન આચાર્યે કર્યું છે એ નિર્ણય કરવા માટેનાં કશાં ય નિશ્ચિત પ્રમાણો અમારા પાસે નથી; તો પણ ભા૦ પ્રતિમાં તૂટી ગયેલ અક્ષરો અને પંક્તિઓને સૂચવવામાટે ઠેકઠેકાણે खाली जगा મૂકવામાં આવી છે એ ઉપરથી એટલું સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય છે કે—ભા૦ પ્રતિ કોઈ જીર્ણ પ્રાચીન તાલપત્રીય અથવા કાગલના પુસ્તકાદર્શ ઉપરથી લખાઈ છે । અને તે ઉપરથી એમ કહી શકાય કે—ભા૦ પ્રતિમાં થયેલ ટીકાનું પરિવર્તન એ આધુનિક નથી પણ ટીકાકારના જમાનાના લગભગમાં જ થયેલ છે ।

ભા૦ ત૦ હે૦ પ્રતોમાં વધારે પડતા જે પાઠો છે, જે મો૦ લે૦ કાં૦ પ્રતિમાં નથી, તેમાંના કેટલાક પાઠો તો એવા છે કે જેના અભાવમાં ટીકાના અર્થનું અનુસંધાન જરા ય તૂટે નહિ; પરન્તુ કેટલા એક પાઠો એવા છે કે જેના વિના આપણે ચલાવી ન શકીએ; અર્થાત્ એ પાઠો માટે આપણે એમ ધારીતરીથી માની શકીએ કે એ પાઠો લેખકના પ્રમાદથી જ પડી ગયા છે । જુઓ પૃષ્ઠ ૨૩૧ પંક્તિ ૩, પૃ. ૨૪૦ પં. ૫,

तदेवं पर्यायपरिमाणमप्यल्पवहुत्वेन चिन्तितम् । साम्प्रतमरूपिद्रव्यं चिन्त्यते । तच्चतुर्धा,
तद्यथा—धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकायः जीवास्तिकायश्च । एतेषां क्रिम-
गुरुलघुपर्यायपरिमाणम् ? अत आह—

अरूपिणो
धर्मास्ति-
कायादी-
नाथित्य
अगुरु-
लघुप-
र्यायाणां
विचारः

केण हवेज्ज विरोहो, अगुरुलहूपज्जवाण उ अमुत्ते ।

अच्चंतमसंजोगो, जंहियं पुण तच्चिवक्खस्स ॥ ६९ ॥

यत्र 'अमूर्ते' धर्मास्तिकायादौ 'तद्विपक्षस्य' गुरुलघुपर्यायजातस्य 'अत्यन्तम्' एकान्तेन
'असंयोगः' अधटना तत्रागुरुलघुपर्यायाणां केन 'विरोधः' विनाशनं भवेत् ? नैव केनचित् ।
ततः केनापि विनाशाभावात् सदैव प्रतिप्रदेशमनन्ता अगुरुलघुपर्यायाः ॥ ६९ ॥ तथा चाऽऽह—

एवं तु अणंतेहिं, अगुरुलहूपज्जवेहिं संजुत्तं ।

होइ अमुत्तं दव्वं, अरुविकायाण उ चउण्हं ॥ ७० ॥

एवं तु सति चतुर्णामपि 'अरूपिकायानाम्' अरूपिणामस्तिकायानां धर्मास्तिकायप्रभृतीनामे-
कैकाख्यं यदमूर्तं (तै) द्रव्यं तद् भवति प्रत्येकमनन्तैरगुरुलघुपर्यायैः संयुक्तम् ॥ ७० ॥

तदेवं भावित एकैक आकाशप्रदेशोऽनन्तैरगुरुलघुपर्यवैरुपेतः । सम्प्रति यथा ज्ञानं सर्वा-
काशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं भवति तथा दर्शयति—

उवलद्धी अगुरुलहू, संजोग-सरादिणो य पज्जाया ।

एतेण हुंतउणंता, सव्वागासप्पएसेहिं ॥ ७१ ॥

चतुर्णामप्यस्तिकायानां पुद्गलास्तिकायस्य च ये अगुरुलघवः पर्यायाः, उपलक्षणमेतत्,
बादरस्कन्धानां गुरुलघुपर्यायाश्च, यावन्तश्चाक्षरेषु स्वरूपतोऽभिलाष्यभेदतो वा संयोगाः, यैश्चो-
दात्तादिभिः स्वरैरभिलप्यन्ते भावाः, आदिशब्दाद् ये चान्ये शकुनरुतादिगताः स्वरविशेषाः, ये
न जीव-पुद्गलगताश्चेष्टाविशेषास्ते सर्वेऽपि गृह्यन्ते, एतेषां सर्वेषामप्युपलब्धिर्भवति । न च येन २०
स्वभावेनैकस्य तेनैवान्यस्य किन्तु भिन्नेन । तत एतेन प्रकारेण ज्ञानस्य स्वभावाः सर्वाकाशप्रदेशे-
भ्योऽनन्तगुणाः ॥ ७१ ॥ तदेवमुक्तं सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं ज्ञानम् । इदानीं यथा तद-
क्षरमुच्यते तथा भावयति—

णाणं तु अक्खरं जेण खरति ण कयाइ तं तु जीवातो ।

तस्स उ अणंतभागो, न वरिज्जति सव्वजीवाणं ॥ ७२ ॥

१ निरोहो ता० । "निरुंभणं निरोहो" इति चूर्णी ॥ २ जहिये पुण ता० ॥
३ "उवलद्धी० गाहा । उपलम्भनमुपलब्धिः ज्ञानमित्यर्थः । कस्य ? इति, अत्रोच्यते—धर्मा-धर्म-जीव-
पोगलस्तिकाय-अद्धासमयाणं सव्वपगारेहिं उवलंभणं उपलब्धिः । अगुरुलहू ति सव्वागासपदेसाणं
एकेकस्स आगासपदेसस्स अणंता अगुरुलहूपज्जाया । संजोग ति ते भावा जावतिएहिं अक्खरसंजोगेहिं
अभिलपंति त्रिकालविषये । सरादि ति त एव भावा उदात्तादिभिः स्वरैरभिलप्यन्ते, आदिप्रहणाद् या
चान्या काचिच्चेष्टा, शकुनरुताद्या वा खरा गृह्यन्ते । पर्यायशब्दः अन्तेऽभिहितः प्रतिपदमुपतिष्ठते, यथा—
उपलब्धिपर्यायः, एवं सर्वत्रानेन करणेनानन्ता ज्ञानपर्यायाः सर्वाकाशप्रदेशेभ्यः ॥" इति चूर्णी ॥

४ सव्वाकासपदेसेहिं ता० ॥ ५ एतद्गाथाया अन्तर् चूर्णिकृता "अविभागेहिं" ताश्चा ७३
व्याख्याताऽस्ति । दृश्यतां प्रक्षिप्ततमे प्रश्ने टिप्पणी २ ॥

‘येन’ कारणेन न कदाचिदपि ‘तद्’ ज्ञानं जीवात् ‘क्षरति’ अंशमुपयाति तेन कारणेन ज्ञानमक्षरमुच्यते । कथमेतदवसीयते ‘न कदाचिदपि ज्ञानं जीवात् क्षरति’? इति, अत आह—‘तस्य’ अक्षरस्यानन्तभागोऽतिप्रवलेनापि ज्ञानावरणोदयेन संसारस्थानां सर्वजीवानां नाऽऽव्रियते । उक्तञ्च—

७ सच्चजीवाणं पि य णं अक्षरस्स अणंतो भागो निञ्जुग्याडिओ (नन्दीसूत्रे सूत्र ४२ पत्र १९५) इति । नित्योद्घाटो नाम नित्यापावृतः ॥ ७२ ॥

केन पुनराच्छाद्यते येन ज्ञानस्यानन्तभागो नित्यापावृतः? इत्याह—

एकैको जियदेशो, नाणावरणस्स हुंतऽणंतं हि ।

अविभागेहाऽऽवरितो, सच्चजियाणं जिणे मोत्तुं ॥ ७३ ॥

१० ‘जिनान्’ केवलज्ञानिनो मुक्त्वा शेषाणां सर्वजीवानाम् एकैको जीवप्रदेशो ज्ञानावरणी-
यस्य कर्मणोऽनन्तैः ‘अविभागैः’ अविभागपरिच्छेदैः, येषां ततोऽप्यधो विभागः कर्तुं न
शक्यते तेऽविभागपरिच्छेदाः, तैरावृतः ॥ ७३ ॥

यद्येवं कथमनन्तभागो ज्ञानस्य नित्यापावृतः? इत्याह—

जैति पुण सो वि वरिजेज्ज तेण जीवो अजीवयं गच्छे ।

१५ सुट्ठु वि मेहसमुदए, होति पभा चंद-सुराणं ॥ ७४ ॥

यथा ‘सुष्टुपि’ अतिशयेनापि मेघसमुदये जाते तथास्वभावत्वात् चन्द्र-सूर्याणां प्रभा
भवति, तथा प्रत्यक्षत उपलब्धेः; एवमेकैकस्य जीवप्रदेशस्यानन्तैर्ज्ञानावरणाविभागपरिच्छेदै-
रावरणेऽपि तथास्वभावत्वाद् ज्ञानस्यानन्तभागो नित्योद्घाटित एव । यदि पुनः सोऽप्याव्रियेत
तत एकान्ततो निश्चेतनत्वाजीवः ‘अजीवतां गच्छेत्’ अजीवो भूयात्, घटवत् ॥ ७४ ॥

२० ननु कथमुच्यते ‘अनन्तभागो नित्योद्घाटः’? यावता समन्ति पृथिव्यादीनां सर्वथा
ज्ञानमावृतम्, अत आह—

अव्वत्तमक्खरं पुण, पंचण्ह वि थीणगिद्धिसहिण्णं ।

णाणावरणुदण्णं, विंदियमाई कमविसोही ॥ ७५ ॥

१ °त्याप्रावृ° मा० । एवमग्रेऽपि ॥

२ गाधेयं मूलपुत्तकादयोऽप्यित्यर्थोपलभ्यते—

अविभागेहि अणंतं हि णाणावरणस्स एकमेको उ ।

होति पतेसो वरितो, सच्चजियाणं जिणे मोत्तुं ॥

चूर्णिकृद्भिरेतदनुसारं च व्याख्यातम् । तथाहि—“अविभागेहि” गाहा । अविभागेहि ति न सकंति
छटमः येन चकटुणा विभयितुं पट्टिच्छेदा इति वाक्यशेषः, अंशो भेदा उत्तरपगदीओ इत्यनर्थान्तरम् । तैर-
विभागैरनन्तैर्ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः सर्वजीवानामेकैकः प्रदेश आहतो जिनान्, मुक्ता ॥ अक्षरमित्येतस्या-
भिधानस्यैव व्याख्या—णार्णं तु अक्खरं गाथा । कहमजीवतं गच्छेत्? अज्ञानात् । यथाज्ञः स निश्चेतनो
भवति, घटवत् । तस्मात् सुष्टुस्याऽऽहतोऽसौ, न निश्चेतनः । कथम्? यथा सुट्ठु वि मेहसमुदयो ॥ आह णु
मुट्ठविमारीणं पंचण्हं सच्चहा धारितं णार्णं? उच्यते—अव्वत्तमक्खरं गाथा ।” इति ॥

३ गाधेयमनादृता चूर्णिकृद्भिः । इदयतां टिप्पणी २ ॥ ४ °प्याव्रियते तत मा० विना ॥

‘पञ्चानामपि’ पृथिवीकायिकादीनां वनस्पतिकायपर्यन्तानां स्त्यानगृद्धिनिद्राहितेन ज्ञाना-
वरणोदयेन ‘अक्षरं’ ज्ञानम् ‘अव्यक्तं’ सुप्त-मत्त-मूर्च्छितादेरिवास्फुटम्, अतो न तत्रापि सर्वथा
ज्ञानमावृतम्, तथापि पृथिवीकायिकानामत्यस्फुटम्, ततोऽप्यायिक-तेजस्कायिक-वायुकायिक-
वनस्पतिकायिकानां क्रमेण विशुद्धतरम् । इदं चूर्णिकारवचनाल्लिखितम् । ततः क्रमेण
द्वीन्द्रियादावक्षरस्य विशुद्धिस्तावद्दृष्टव्या यावदनुत्तरोपपातिनाम्, ततोऽपि चतुर्दशपूर्विणाम् ।⁵

उक्तञ्च—

तं चियं विसुज्झमाणं, विंदियमादी कमेण विन्नेयं ।

जा होंतऽणुत्तरसुरा, सबविसुद्धं तु पुवधरे ॥

इह यद्यपि प्रागक्षरं सर्वाकाशप्रदेशेभ्योऽनन्तगुणं केवलमभिप्रेतम्, नित्यापावृतोऽप्यनन्त-
भागस्तस्यैव, तथापि केवलज्ञानस्यैव श्रुतज्ञानस्याप्यनन्तभागो नित्यापावृत इति तेनान्ते¹⁰
योजना कृता ॥ ७५ ॥ उक्तमक्षरश्रुतम् । इदानीमनक्षरश्रुतमाह—

ऊंससियं नीससियं, णिच्छूढं खँसियं च छीयं च ।

णिस्सियमणुसारं, अणक्खरं छेलिआदीयं ॥ ७६ ॥

अनक्षर-
श्रुतम्

ऊर्ध्वं श्वसनमुच्छ्वसितम्, अधः श्वसनं निःश्वसितम्, निष्कृतं कासितं क्षुतं निस्सिद्धितं च
प्रतीतम्, ‘अनुस्वारम्’ अनुस्वारवत्, ‘शेणितम्’ गोपजनस्य प्रतीतम् । आदिशब्दाद् जृम्भित-¹⁵
मणितादिपरिग्रहः । एतद् ‘अनक्षरम्’ अनक्षरश्रुतम् । उच्छ्वसितादिभ्योऽपि हि विवक्षितार्थ-
प्रतिपत्तिर्भवति, न च तदक्षरात्मकम्, अतोऽनक्षरश्रुतम् ॥ ७६ ॥

तत्र यथाऽनक्षरादप्यर्थप्रतिपत्तिरुपजायते तथा निदर्शनेन प्रतिपादयति—

टिट्ठि त्ति नंदगोवस्स बालिया वच्छण निवारेइ ।

टिट्ठि त्ति य मुद्धण, सेसे लट्ठीनिवाणं ॥ ७७ ॥

20

नन्दगोपस्य बालिका क्षेत्रादिकं रक्षन्ती ‘वत्सकान्’ बालगोरूपान् ‘टिट्ठि’ इति अनुकरणानु-
रूपमनुकार्यमुच्चरन्ती निवारयति । तथा ये मुग्धाः-हरिणादयः तानपि ‘टिट्ठि’ इत्येवं निवारयति ।
‘शेषांस्तु’ षण्डप्रभृतीन् यष्टिनिपातेन निवारयति । अत्र ‘टिट्ठि’ इत्येतदनक्षरमपि वत्सादीनां
प्रतिषेधलक्षणार्थप्रतिपत्तिहेतुरुपजायत इत्यनक्षरश्रुतं निदर्शितम् । एवं शेषमपि भावनीयम् ॥ ७७ ॥

उक्तमनक्षरश्रुतम् । अधुना संज्ञिश्रुतमाह—

25

सँज्ञाणेणं सण्णी, कालिय हेऊ य दिट्ठिवाए य ।

आदेसा तिण्णि भवे, तेसिं च परूवणा इणमो ॥ ७८ ॥

संज्ञासं-
क्षिथ्यते

संज्ञानेन संज्ञी, ‘संज्ञानं संज्ञा, सा यस्यास्ति स संज्ञी’ इति व्युत्पत्तेः । तत्र त्रय आदेशा
भवन्ति, तद्यथा—“कालिय” त्ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् कालिक्शुपदेशेन हेतूपदेशेन
दृष्टिवादोपदेशेन च ॥ ७८ ॥

30

१ “तं च सव्वथोवं पुढविकाइयाणं, कस्मात् ? निश्चेष्टत्वात् । ततः क्रमाद् यावद् वनस्पतिकाइयाणं विसुद्ध-
तरम् ।” इति चूर्णिः ॥ २ उस्ससिं ता० ॥ ३ कासिं ता० ॥ ४ तित्ति त्ति ता० ॥ ५ छच्छ
त्ति ता० ॥ ६ संज्ञाणेण सं ता० ॥

तत्र कालिक्युपदेशेन संज्ञा यस्य ईहा-ऽपोह-मार्गण-गवेपणादयो मनोव्यापारास्ते कथं भवन्ति? इत्यत आह—

कालिक्यु-
पदेशेन
संज्ञासं-
क्षिप्ता

संज्ञेऽणंतपणसे, मणजोगे गिज्झ गणणतोऽणंते ।

तल्लद्धि मणैति तहा, भासादच्चे वे भासंते ॥ ७९ ॥

८ यथा भाषालब्धिसमेतो भाषाद्रव्याण्युपादाय भाषते, [तथा] तस्मिन्-मनसि लब्धिर्यस्य सः 'तल्लब्धिः' मनोलब्ध्युपेतो मनोयोग्यान् स्कन्धाननन्तप्रदेशान् 'गणनया' सङ्ख्यानेनानन्तान् गृहीत्वा मनुते । किमुक्तं भवति?—तैर्मनोद्रव्यैरीहा-ऽपोह-मार्गणातस्तांस्तान् भावान् जानाति ॥ ७९ ॥

कथम्? इत्याह—

रूवे जहोवलद्धी, चवखुमतो दंसिए पगासेण ।

१० इय छव्विहमुवओगो, मणदव्वपगासिए अत्थे ॥ ८० ॥

यथा चक्षुष्मतः 'रूपे' घटादौ 'प्रकाशेन' प्रदीपादिना 'दर्शिते' प्रकाशिते चक्षुषा उपलब्धिः 'इति' एवम्—उक्तेन प्रकारेण मनोद्रव्यैः प्रकाशिते—मनितेऽर्थे 'पड्विधः' शब्द-रूप-रस-गन्ध-स्पर्शा-स्तीताऽनागतभावविषयः स्पष्टतर उपयोगो भवति । यश्च ईहा-ऽपोहादिकरणतः स्पष्टतर उपयोगः स दीर्घकालिक्युपदेशेन संज्ञिश्रुतम् । यस्य तु मनोद्रव्याभावतो नेहादि सोऽसंज्ञी ॥ ८० ॥

१५ अथ मनोद्रव्याभावे कथमसंज्ञिनामर्थावगमः? तत आह—

एसेव य दिट्ठंतो, नातिफुडे खलु जहा पगासेण ।

होउवलद्धी रूवे, अस्सण्णीणं तहा विसए ॥ ८१ ॥

'एष एव' चक्षुर्लक्षणो दृष्टान्तोऽसंज्ञिनोऽर्थावगमे द्रष्टव्यः । यथा खलु चक्षुष्मतो रूपे 'प्रकाशेन' प्रदीपादिना मन्दतया नातिस्फुटे प्रकाशिते उपलब्धिर्मन्दा भवति तथा 'विषये' २० शब्दादौ असंज्ञिनां विशिष्टमनोद्रव्यलब्ध्यभावे उपयोगो मन्दो भवति ॥ ८१ ॥

अथवाऽन्यो दृष्टान्तः—

अहवा मुच्छित मत्ते, पासुत्ते वा वि होइ उवलंभो ।

इय होति असन्नीणं, उवलंभो इंदिर्या जेसिं ॥ ८२ ॥

'अथवा' इति दृष्टान्तस्य प्रकारान्तरोपदर्शने । मुच्छिते मत्ते प्रसुप्ते वा यथा अव्यक्त उप- २५ लम्भो भवति 'इति' एवं यति येषामिन्द्रियाणि तेषामसंज्ञिनां तत्तिविध उपयोगः स्फुटो भवति ॥ ८२ ॥ अथ तुल्ये चेतनत्वे किमिति संज्ञिनां प्रागल्भ्येन चैतन्यम्? अव्यक्तमसंज्ञिनाम्? इति, अत आह—

तुल्ले छेयणभावे, जं सामत्थं तु चकरयणस्स ।

तं तु जहकमहीणं, न होइ सरपत्तमादीणं ॥ ८३ ॥

१ तत्रो भा० ता० ॥ २ वि ता० विना ॥ ३ रूवे हांउवलद्धी चवखुमतोवदंसि० ता० ॥ ४ 'एवं सद् फरिस-रस-रूच-गंधेषु छटो य मुमिणादिसु उपयोगो भवति मणदव्वपगासिए अत्थे' इति चूर्णी ॥ ५ नेहा-ऽपोहादि भा० ॥ ६ पतासेण ता० ॥ ७ वि अत्थउव० ता० ॥ ८ याणि जइ ता० । 'इय होइ असण्णीणं उवलंभो अव्यक्तो इंदिर्याणि जति तेसिं तत्तिविधो' इति चूर्णिः ॥

एवं मणविसर्ईणं, जा पडुया होइ उगगहईसु ।

तुल्ले चैयणभावे, न होइ अस्सण्णिणं सा तु ॥ ८४ ॥

यथा तुल्ये 'छेदनभावे' छेदनत्वे यत् सामर्थ्यं चक्ररत्नस्य तद् यथाक्रमहीनं, हेतौ प्रथमा, यथाक्रमहीनत्वात् शरपत्रादीनाम्, आदिशब्दाद्दर्भादिपरिग्रहः, न भवति ॥ ८३ ॥

एवम् 'मनोविषयिणां' मनोग्राह्यो विषयो येषामस्ति ते मनोविषयिणस्तेषाम् अवग्रहादिषु या पटुता भवति सा तुल्येऽपि चेतनभावे न भवत्यसंज्ञिनाम्, मनोद्रव्यलब्ध्यभावात् ॥ ८४ ॥

उक्तः कालिक्युपदेशेन संज्ञी असंज्ञी च । अधुना हेतूपदेशतस्तमाह—

जेसि पवित्ति-निवित्ती, इट्ठा-ऽणिट्ठेसु होइ विसएसु ।

ते हेउवाउ सन्नी, वैहम्मणेणं घडो नायं ॥ ८५ ॥

'येषां' द्वीन्द्रियादीनां इष्टेषु विषयेषु प्रवृत्तिः अनिष्टेषु निवृत्तिः ते हेतुवादतः संज्ञिनः । 10

अत्र वैधर्म्येण 'ज्ञातं' दृष्टान्तो घटः, अनेन प्रयोगः सूचितः । स चायम्-द्वीन्द्रियादयः संज्ञिनः, इष्टा-ऽनिष्टविषयेषु यथाक्रमं प्रवृत्ति-निवृत्तिदर्शनात्, पुरुषवत्; ये तु न संज्ञिनस्तेषामिष्टा-ऽनिष्टविषयेषु प्रवृत्ति-निवृत्ती अपि न स्तः, यथा घटस्य, तथा च पृथिव्यादीनामपि न स्त इष्टा-ऽनिष्टविषयेषु प्रवृत्ति-निवृत्ती, तस्मादसंज्ञिनस्त इति ॥ ८५ ॥

उक्तो हेतुवादतोऽपि संज्ञी असंज्ञी च । सम्प्रति दृष्टिवादोपदेशेनोच्यते—ये सम्यग्दृष्टयस्ते 15 दृष्टिवादो-पदेशेन संज्ञिनो

दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञिनः, शेषाः सर्वेऽपि मिथ्यादृष्टयोऽसंज्ञिनः । उक्तञ्च—
सम्मदिट्ठी सन्नी, दिट्ठीवायस्स होंति उवएसा ।
सेसा होंति असन्नी, कालिय तह हेउसन्नी य ॥

ननु सम्यग्ज्ञानं मिथ्याज्ञानं च द्वे अपि क्षायोपशमिके, ततः कस्मादेकः संज्ञी अपरोऽसंज्ञी ? इति, अत आह—

होइ असीला नारी, जा खलु पतिणो न रक्खए सेज्जं ।

तं पि य हु होति सीलं, असोहणं तेण उ असीला ॥ ८६ ॥

एवं खओवसमिए, जे वट्ठंते उ नाणविसयम्मि ।

ते खलु हवंति सण्णी, अण्णाणी होंति अस्सण्णी ॥ ८७ ॥

या खलु लोके नारी पत्युः शय्यां न रक्षति सा भवत्यशीला, यतो यद्यपि 'तदपि' पत्युः 25 शय्याया अरक्षणं शीलं तथापि तदशोभनमिति कृत्वा सा अशीला ॥ ८६ ॥ एवं तुल्येऽपि क्षायोपशमिके भावे ये 'ज्ञानविषये' सम्यग्ज्ञाने वर्तन्ते ते संज्ञिनः, 'सम्यग्ज्ञानं संज्ञा, सा येषामस्ति ते संज्ञिनः' इति व्युत्पत्तेः । ये त्वज्ञानिनस्तेऽसंज्ञिनः, कुत्सितसंज्ञकत्वात् ॥ ८७ ॥

तदेवमुक्तं संज्ञिश्रुतमसंज्ञिश्रुतं च । सम्प्रति सम्यक्श्रुत-मिथ्याश्रुते द्वे अपि युगपदाह—

अंगा-ऽणंगपविट्ठं, सम्मसुयं लोइयं तु मिच्छसुयं ।

आसज्ज उ सामित्तं, लोइय लोउत्तरे भयणा ॥ ८८ ॥

30 सम्यक्श्रुतं मिथ्याश्रुतं च

स्वरूपेण लोकोत्तरिकम् अन्ता-ऽनन्तप्रविष्टं सम्यक्श्रुतम्, लौकिकं मिथ्याश्रुतम् । स्वामित्व-
मासाद्य पुनर्लौकिके लोकोत्तरे च 'भजना' लौकिकमपि कदाचित् सम्यक्श्रुतं लोकोत्तरमपि
मिथ्याश्रुतमित्यर्थः । तथाहि-लौकिकमपि सम्यग्दृष्टिपरिगृहीतं सम्यक्श्रुतम्, मिथ्यादृष्टिपरि-
गृहीतं लोकोत्तरमपि मिथ्याश्रुतमिति ॥ ८८ ॥

८ अथ येन सम्यक्त्वेन परिगृहीतं सम्यक्श्रुतं भवति तत् किंप्रत्ययम्? अत आह—

आमिनिबोधमवायं, वयंति तत्पञ्चायुः सम्मत्तं ।

जा मणपञ्चवर्णाणी, सम्मदिष्टी उ केवलिनो ॥ ८९ ॥

'आमिनिबोधिकः' आमिनिबोधिकमेदो योऽपायो यद्वाशाद् यथावस्थितार्थविनिश्चयस्तं सम्य-
क्त्वस्य प्रत्ययं वदन्ति पूर्वसूरयः, सम्यग्ज्ञाने सम्यक्श्रद्धानभावात् । 'तत्प्रत्ययाच्च' अपायप्र-
10 त्ययाच्च सम्यक्त्वं तावदवसेयं यावन्मनःपर्यायज्ञानिनः, ततः परमपायस्याभावात् । केवलिनः
केवलज्ञानप्रत्ययादेव सम्यग्दृष्टयः ॥ ८९ ॥ अथ तत् सम्यग्दर्शनं कतिविधम्? अत आह—
सम्यक्त्वस्वरूपम्

पञ्चधा
सम्यक्त्वम्

उवसमियं सासायण, खओवसमियं च वेदगं सुदयं ।

सम्मत्तं पञ्चविहं, जह लब्धह तं तद्वा वोच्छं ॥ ९० ॥

15 सम्यक्त्वं पञ्चविधम् । तद्यथा-औपशमिकं सासादनं क्षायोपशमिकं वेदकं क्षायिकं च ।
एतत् पञ्चप्रकारमपि यथा लभ्यते तथा वक्ष्यामि ॥ ९० ॥ तदेवाह—

सम्यक्त्व-
प्राप्तिक्रमः

बंधद्वितीपमाणं, सामित्तं चैव सञ्चपगडीणं ।

को केवदयं बंधह, खवेह वा किचित्तं कोह ॥ ९१ ॥

सम्यक्त्वं कर्मणां क्षयत उपशमतः क्षायोपशमतश्चोपजायते । क्षयादयश्च त्रयः प्रकारा
20 वद्धानां कर्मणां नावद्धानामिति प्रथमतो बन्धतः स्थितिप्रमाणं जघन्यत उत्कर्षतश्च वक्तव्यम्,
तच्चैवम्-ज्ञानावरण-दर्शनावरण-वेदनीया-ऽन्तरायाणां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्य उत्कृष्टं स्थिति-
परिमाणम्, मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटीकोट्यः, नाम-गोत्रयोर्विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः,
आयुर्पञ्चयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि; तथा जघन्यं वेदनीयस्य द्वादश सुहर्षाः, नाम-गोत्रयोरष्टौ,
शेषाणामन्तर्मुहूर्धम् । तथा सर्वप्रकृतीनां सत्तामविकृत्य स्वामित्वं वक्तव्यम्, तच्चैवम्-मिथ्या-
25 दृष्टि-सास्त्रादन-मिथ्या-ऽविरतसम्यग्दृष्टि-देशविरत-प्रमत्ता-ऽप्रमत्ता-ऽपूर्वकरणा-ऽनिवृत्तिवादर-
सूक्ष्मसम्परायो-पशान्तमोहा अष्टानामपि प्रकृतीनां स्वामिनः, मोहनीयवर्जानां सप्तानां क्षीण-
मोहाः, वेद्या-ऽऽयु-र्नाम-गोत्राणां सयोग्य-ऽयोगिकेवलिनः । तथा कः कियद् वध्नाति? इति
वक्तव्यम्, तत्र-मिथ्यादृष्टयोऽप्रमत्तान्ताः सप्तविधवन्धका वाऽष्टविधवन्धका वा, अपूर्वकरणा-
ऽनिवृत्तिवादराः सप्तविधवन्धकाः, सूक्ष्मसम्परायाः पट्टिवन्धकाः, उपशान्तमोह-क्षीणमोह-
30 सयोगिकेवलिनः सातवेदनीयैकवन्धकाः, अवन्धका अयोगिकेवलिनः । तथा को वा कियत्

१ °धयं तु स° ता० ॥ २ °नाणं स° ता० ॥ ३ उवज्ञानमग सासायं ता० ॥ ४ को
उ ता० ॥ ५ °वस्त्रिंशं को० विना ॥

क्षपयति? इति वक्तव्यम्, तत्र-मिथ्यादृष्टय उपशान्तमोहपर्यन्ता अक्षीणाष्टप्रकृतिकाः, क्षीण-
मोहाः क्षीणं मोहनीयमित्यक्षीणसप्तप्रकृतिकाः, सयोग्य-ऽयोगिकेवलिनः क्षीणघातिकर्मणः ॥ ९१ ॥

अथ कस्य कर्मण उत्कृष्टायां स्थितौ कस्य नियमत उत्कृष्टा स्थितिः? कस्य वा भजनया?
इति; अत आह—

आउयवज्जा उ ठिई, मोहोकोसम्मि होइ उकोसा ।

5

मोहविवज्जुकोसे, मोहो सेसा यं भइयाउ ॥ ९२ ॥

‘मोहोत्कर्षे’ मोहनीयस्योत्कृष्टायां स्थितौ सत्यां नियमत आयुर्वर्जयित्वा शेषाणां कर्मणा-
मुत्कृष्टा स्थितिर्भवति । मोहविवर्जस्य-ज्ञानावरणीयादेरुत्कर्षे-उत्कृष्टायां स्थितौ ‘मोहः’ मोहनीयं
शेषाश्च प्रकृतयः ‘भक्ताः’ विकल्पिताः, कदाचिदुत्कृष्टस्थितिका भवन्ति कदाचिन्नेति भावः ॥

तत्र सर्वेषां कर्मणामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानः प्रबलमोहाच्छादितत्वाच्च किमपि सम्यग्दर्शनं 10
लभते, उक्तञ्च—

अट्ठण्ह वि पगडीणं, उकोसठिईए वट्टमाणो उ ।

ण लभति सम्मदंसण, मिच्छत्तेणं विमोहाओ ॥

किन्तु सप्तानामायुर्वर्जानामभ्यन्तरकोटीकोट्यां वर्तमानाः (नः) । तथा चाह—

अंतिमकोडाकोडीए होइ सव्वासि कम्मपगडीणं ।

15

परिलीअसंखभागे, खीणे सेसे हवइ गंठी ॥ ९३ ॥

आयुर्वर्जानां सर्वाणां (सर्वासां) कर्मप्रकृतीनामन्तिमायां कोटीकोट्यां स्थितायां तत्रापि
पल्योपमस्यासङ्ख्येयतमे भागे क्षीणे शेषे स्थितिदलिके सति सम्यग्दर्शनलाभो भवति । केवलं तदानीं
सम्यग्दर्शनलाभान्तरायभूतः कर्कश-धन-रूढ-गुपिलवल्कग्रन्थिरिव दुर्भेदो धनराग-द्वेषपरिणाम-
रूपो ग्रन्थिर्भवति, ततस्तस्मिन् भिन्ने प्रतिपत्तव्यः ॥ ९३ ॥

20

तस्य च भेदः करणवशात्, अतः करणवक्तव्यतामाह—

तिविहं च होइ करणं, अहापवत्तं तु भव्व-ऽभव्वणं ।

त्रिविधं
करणम्

भवियाण इमे अन्ने, अपुव्वकरणाऽनियट्ठी य ॥ ९४ ॥

‘करणं’ नाम परिणामविशेषः । तत् ‘त्रिविधम्’ त्रिप्रकारं भवति । तद्यथा-प्रथमं यथाप्र-
वृत्ताख्यं भव्यानामभव्यानां च साधारणम् । भव्यानां पुनः इमे द्वे अन्ये करणे, अपूर्वकर- 25
णम् ‘अनिवृत्तिश्च’ अनिवृत्तिकरणं च ॥ ९४ ॥

साम्प्रतमेतेषामेव त्रयाणां करणानां कालविभागमाह—

जा गंठी ता पढमं, गठिं समतिच्छतो अपुव्वं तु ।

करणानां
स्थितिः

अनियट्ठीकरणं पुण, सम्मत्तपुरेक्खडे जीवे ॥ ९५ ॥

यावद् ग्रन्थिस्तावत् ‘प्रथमम्’ यथाप्रवृत्ताख्यं करणम् । ग्रन्थि ‘समतिक्रामतः’ भिन्दानस्ये- 30 कालः

१ उ ता० विना ॥ २ °ट्ठ्या च° डे० विना ॥ ३ °डीय हो° ता० ॥ ४ °यामसं° ता० विना ॥
५ °रूढगूढगुपि° भा० ॥ ६ °मे व्व(व)ऽण्णे ता० ॥ ७ °ट्ठीयं ता० ॥ ८ °तो भवे वीयं
ता० विना ॥ ९ °पुरेक्ख° ता० ॥

त्यर्थः पुनः 'अपूर्वम्' अपूर्वकरणम् । अनिवृत्तिकरणं तु सम्यक्त्वं पुरस्कृतं येन स सम्यक्त्वपुर-
स्कृतः तस्मिन् जीवे, सम्यक्त्वामिमुखे इत्यर्थः ॥ ९५ ॥

अथ यावद्बन्धिरिस्तावन्निर्गुणस्य सतः कथं कर्मराशेः क्षणम् ? उच्यते—गिरिसरित्प्रस्तरदृष्टा-
न्तात् । ततस्तमेव दृष्टान्तं तत्प्रसङ्गतः शेषकरणयोरपि दृष्टान्तानामिवित्युद्गारगाथामाह—

5 नदि पद् जलं वत्यं जले, पिपीलिया पुरिस कोद्वा चैव ।

सम्पदं सणलं मे, एते अद्द उ उदाहरणा ॥ ९६ ॥

सम्यक्त्व
लामेऽष्टा-
नुदाहर-
णानि

करणवशात् सम्यग्दर्शनलामे एतान्यष्टानुदाहरणानि । तद्यथा—“नदि”ति गिरिनदीप्रस्तरोदा-
हरणम् १ पथदृष्टान्तः २ ज्वरोदाहरणम् ३ वज्रोदाहरणम् ४ जलोदाहरणम् ५ पिपीलिको-
दाहरणम् ६ पुरुषोदाहरणम् ७ कोद्रोदाहरणम् ८ ॥ ९६ ॥

10 तत्र प्रथमतो गिरिसरित्प्रस्तरोदाहरणं भावयति—

गिरिसरित्पत्यरेहिं, आहरणं होद् पदमए करणे ।

एवमणामोगियकरणसिद्धितो खवण जा गंटी ॥ ९७ ॥

गिरिसरि-
त्प्रस्तर-
दृष्टान्तः

गिरिसरित्प्रस्तरेः 'आहरणं' दृष्टान्तः 'प्रथमे' यथाप्रवृत्तास्ये करणे भवति । तच्चैवम्—यथा
गिरिसरित्प्रस्तरा गिरिसरिज्जलावेगतो वर्षण-बोलनादिना केचिद्बर्तुला भवन्ति केचिद्भ्रमन्ताः
15 केचिच्चतुरन्ताः, एवम् 'अनामोगकरणसिद्धितः' यथाप्रवृत्तकरणप्रभावतः सुदीर्घाया अपि कर्मस्ति-
तेस्तावत् क्षणं यावद्बन्धिरिति ॥ ९७ ॥

अथ “अनिर्वृत्तिकरणं सम्यक्त्वपुरस्कृते जीवे भवति” (गाथा ९५) इत्युक्तं तत् सम्यक्त्वं
कथं लभते ? उच्यते—उपदेशतः स्वयं वा । तथा चात्र पथदृष्टान्तः—

पथ-
दृष्टान्तः

उवएसेण सयं वा, नद्वपहो कोद् मग्गमोतरति ।

20 नष्टपथः कोऽपि पुरुषः 'उपदेशेन' अन्यं पृष्ट्वा तस्योपदेशेन मार्गमवतरति, कश्चिन्मार्गा-
नुसारिप्रज्ञतया स्वयमेवेहा-ऽपोहं कृत्वा । एवमिहापि कोऽपि सम्यग्दर्शनमाचार्यादीनामुपदेशतो
लभते, कश्चित्स्वयमेव जातिसरणादिना ॥ अत्रैव ज्वरदृष्टान्तमाह—

ज्वर-
दृष्टान्तः

जरितो य ओसहेहिं, पउणद् कोद् विणा तेहिं ॥ ९८ ॥

ज्वरितोऽपि कश्चिदौषधैः 'प्रगुणति' प्रगुणीभवति, कश्चित्पुनः 'तैः' औषधैः 'विना' एवमेव ।
25 एवमत्रापि कस्यचिद्दर्शनमोह आचार्याद्युपदेशतोऽपगच्छति, कस्यचित्पुनरेवमेव मार्गानुसारितया
तत्त्वपर्यालोचनतः । इह ज्वरस्थानीयो दर्शनमोहः, औषधस्थानीय आचार्याद्युपदेशः ॥ ९८ ॥

इह यन्तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिरुपजायते सोऽपूर्वकरणवशान्मिथ्यात्वदलिकं
त्रिधा करोति । तद्यथा—मिथ्यात्वं सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च । अत्र वज्रदृष्टान्तं जल-
दृष्टान्तं चाऽऽह—

वज्रज-
लदृष्टा-
न्तौ

30 मँदल दरसुद्ध सुद्धं, जह वत्यं होद् किंचि सलिलं वा ।

एसेव य दिडुंतो, दंसणमोहम्मि तिविहम्मि ॥ ९९ ॥

१ एते खलु अद्दुदा तां ॥ २ अन्यं दृष्ट्वा मां विना ॥ ३ मतिल तां ॥ ४ च कां
तां विना ॥

यथा किञ्चिद् वस्त्रं सलिलं वा मलिनं भवति, किञ्चिद् 'दरशुद्धम्' ईषद्विशुद्धम्, किञ्चित् शुद्धम् । एष एव दृष्टान्तो दर्शनमोहे त्रिविधे भावनीयः—तदप्यपूर्वकरणवशात् किञ्चित् शुद्धं सम्यक्त्वरूपम्, किञ्चिदीषद्विशुद्धं सम्यग्मिथ्यात्वरूपम्, किञ्चित्तथैव मलिनं मिथ्यात्वरूपं स्थितमिति भावः ॥ ९९ ॥

अत्राह—कथमभव्यास्तस्मिन् ग्रन्थिदेशेऽवतिष्ठन्ते? कथं वा ततः प्रतिपतन्ति? भव्या वा ५ कथं ग्रन्थि विभिद्य ततः परतो गच्छन्ति? उच्यते—पिपीलिकादृष्टान्तात् । तमेवाह—

अहभावेण पसरिया, अपुव्वकरणेण खाणुमारूढा ।
चिड्ढंति तत्थ काई, पिपीलिया काइ उड्ढंति ॥ १०० ॥
पच्चोरुहणट्ठा खाणुआतो चिड्ढंति तत्थ एवावि ।
पक्खविहूणातो पिपीलियातो उड्ढंति उ सपक्खा ॥ १०१ ॥

करणं
त्रिकासौ
पिपीलि-
कादृष्टा-
न्तः

10

काश्चित्पिपीलिकाः 'यथाभावेन' अनाभोगतः 'प्रसरिताः' विलाग्निर्गत्य इतस्ततो गन्तुं प्रवृत्ताः । काश्चित्पुनरपूर्वकरणेन स्थाणुमारूढाः । तासामपि मध्ये काश्चित् 'तत्र' स्थाणावेव तिष्ठन्ति याः पक्षविहीनाः । काश्चित्सञ्जातपक्षास्ततः 'उड्डयन्ते' ऊर्ध्वमाकाशेन गच्छन्ति ॥ १०० ॥

उत्तरार्द्धस्यैव व्याख्यानार्थमनन्तरगाथा "पच्चोरुहणट्ठा" इत्यादि । काश्चित् पक्षविहीनाः पिपीलिकाः स्थाणोः प्रत्यवरोहणार्थं 'तत्रैव' स्थाणावेव तिष्ठन्ति, अपिशब्दात् प्रत्यवरोहन्ति च । 15 यास्तु सपक्षास्ता उड्डयन्ते । इह पिपीलिकानामितस्ततः प्रसरणं यथाप्रवृत्तकरणतः, स्थाण्वारोहणमपूर्वकरणतः, उड्डयनमनिवृत्तिकरणेन; एवमत्रापि ग्रन्थिदेशगमनं यथाप्रवृत्तिकरणेन, ग्रन्थिभेदनमपूर्वकरणतः, सम्यग्दर्शनमनिवृत्तिकरणेन । यथा च काश्चन पिपीलिकाः पक्षविहीनत्वात् स्थाणावेव स्थिताः, स्थित्वा च ततः प्रत्यवतीर्णाः, तथा कोऽपि मन्दाध्यवसायतया तीव्रविशोषिरहितोऽपूर्वकरणेन ग्रन्थिभिदामाघातुमुद्यतः समुच्छलितघनराग-द्वेषपरिणामस्तत्रैव 20 तिष्ठति, स्थित्वा च पुनः पश्चात्ततः प्रतिनिवर्त्तते ॥ १०१ ॥ अत्रैवार्थे पुरुषदृष्टान्तमाह—

जह वा तिणिण मणूसा, सभयं पयं भएण वच्चंता ।
वेलाइकमतुरिया, वयंति पत्ता य दो चौरा ॥ १०२ ॥
तत्थेगो उ नियत्तो, एगो थद्धो अतिच्छित्तो एको ।
कम्मगति अहापवत्तं, भिन्नेयर धावणं तइए ॥ १०३ ॥

करण-
त्रिकासौ
द्वितीयः
पुरुष-
25 दृष्टान्तः

वाशब्दो दृष्टान्तान्तरसमुच्चये । यथा त्रयो मनुष्याः सभयं पन्थानं भयेन पाठान्तरं क्रमेण ब्रजन्तः 'वेलातिक्रमत्वरिताः' सन्ध्यासमापतनेन गमनवेलातिक्रमतस्त्वरमाणा ब्रजन्ति । अत्रान्तरे चोभयपार्श्वतः प्राप्तौ पाणिकृपाणकरालौ द्वौ चौरौ । तौ च हक्यन्तावेवमाक्षिपतः—कयास्यथ यूयम्? मरणमेव युष्माकमिदानीं समापतितमिति ॥ १०२ ॥

तत्र 'एकः' पुरुषस्तौ समापतन्तौ दृष्ट्वा प्रथमत एव निवृत्तः । 'एकः' पुनर्द्वितीयो हक्काश्रव-30 णत उद्गीर्णकृपाणदर्शनतश्च भयेन 'स्तब्धः' तत्रैव स्थितः । 'एकः' तृतीयः पुनः परमसाहसिकः प्रत्युद्गीर्णखड्गस्तौ द्वावपि चौरौ पश्चात्कृत्य तत्स्थानमतिक्रान्तः । इह या त्रयाणामपि पुरुषाणां

१ कादी ता० ॥ २ °ति अंगगओ पासे । पक्ख° ता० ॥ ३ °मति य अ° ता० ॥

प्रथमतः क्रमेण गतिः सा यथाप्रवृत्तिकरणम्, यत् पुनस्तद्वयं भिन्नं तद् 'इतरद्' अपूर्वकरणम्, यत् ततः परतो धावनं तत् 'तृतीयै' अनिवृत्ताख्ये करणे द्रष्टव्यम् ॥ १०३ ॥

तदेवं दृष्टान्तद्वयमभिधाय साम्प्रतमुपनयन्नाह—

एवं संसारीणं, जोएँ सच्चाईं तिनि करणाई ।

८

भवसिद्धिसलद्वीण य, पैखालपिर्वालिया उवमा ॥ १०४ ॥

‘एवम्’ अमुना दृष्टान्तगतेन प्रकारेण यानि त्रीणि करणानि प्रागभिहितानि तानि सर्वाणि संसारिणां योजयेत् । तत्र पिर्वालिका दृष्टान्तमधिकृत्य प्रागेव योजिताः । नवरं याः पक्षवत्यः पिर्वालिका उक्तास्ताभिरुपमा भवसिद्धिसलद्विकानां द्रष्टव्या । भवैः सिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः— कतिपयभवमोक्षगामिन इत्यर्थः, तेऽपि कदाचित् प्रतिपतन्ति तत आह—सलद्विः—उत्तरो-
10 उत्तरविशुद्धाख्यवसायप्राप्तिर्येषां ते सलद्विकाः, ततो विशेषणसमासस्तेषाम् । किमुक्तं भवति?— सपक्षपिर्वालिका इव केचित् संसारिणो भवसिद्धिकाः सलद्विकाः स्थणोरिव ग्रन्थिदेशादपि परतो गच्छन्ति, केचित् पुनरभव्या भव्या वा केचन पक्षविहीनपिर्वालिका इव स्थणोरिव ग्रन्थिदेशात् प्रतिपतन्ति । पुरुषदृष्टान्तमधिकृत्यैवं योजना—पुरुषस्थानीयाः संसारिणीवाः, कर्मक्षपणस्थानीयः पन्थाः, भवस्थानीयो ग्रन्थिः, द्वौ चौरौ राग-द्वेषौ; यस्तु मन्दपराक्रमो न
15 पुरतो न मार्गतः किन्तु भयेन तत्रैव स्थितस्तत्सदृशो ग्रन्थिदेशे वर्तमानो मज्ज्योऽमज्ज्यो वा, स च तत्र सद्भवेयमसद्भवेयं वा कालं तिष्ठति ॥ १०४ ॥

तत्र स्थितस्य को लामः ? इति चेत्, उच्यते—श्रुतलामः । तथा चाह—

ददृण जिणवराणं, पूयं अण्णेण वा वि कजेण ।

सुयलंभो उ अमज्जे, हविज थंभेण उवर्णाए ॥ १०५ ॥

ग्रन्थिकसत्त्व-
स्यामज्जस्य
मज्जस्य च
श्रुतलामः

20 यः सम्मन 'उपनीतः' उपनयं प्रापितस्तस्मिन् अमज्जे तुयच्चाद् भव्ये च भवति 'श्रुत-
लामः' द्रव्यश्रुतलामः । कथम्? इति चेत्, अत आह—“ददृण”त्यादि । स हि ग्रन्थिकसत्त्वो मज्ज्योऽमज्ज्यो वा भगवतां जिणवराणां पूजां दृष्ट्वा ‘अहो ! कीदृशं तपसः फलम्?’ इति परि-
भाव्य तदर्थिकतया अन्येन वा कार्येण स्वर्गसुखार्थित्वादिना प्रव्रज्यामभ्युपगच्छति, ततः सामा-
यिकादिद्रव्यश्रुतलामः । ग्रन्थौ चैवं क्रियन्तं कालं स्थित्वा पुनः पश्चात् प्रतिनिवर्तते ॥ १०५ ॥
25 येनाप्यनिवृत्तिकरणतः सम्यक्त्वमासादितं तस्यापि द्वौ प्रकारौ—केचित् परिणामतो वर्धन्ते, केचिद् हानिसुपगच्छन्ति । तत्र ये हानिं गच्छन्ति ते प्रतिपतन्ति, इतरे श्रावकत्वा-
दानि पदानि लभन्ते । तत्र लयन्यतः समक्रमेव, यत उक्तम्—

सम्मत्त-चरिचाइं, जुगवं पुवं व सम्मत्तं ।

उत्तरयतः पुनरेवम्—

३०

सम्मत्तम्मि उ लद्धे, पलियपुहुत्तेण सावगो होज्जा ।

चरणोवसम-खर्याणं, सागरसंखंतरा हांति ॥ १०६ ॥

१ जोपयच्चाति ति भा० ता० ॥ २ पक्ष्वा ता० ॥ ३ थद्वेण ता० ॥ ४ सम्मत्ते पुण
ल ता० ॥ ५ या पुण सा ता० ॥

एवं अप्परिवडिए, सम्मत्ते देव-मणुयजम्मेसु ।

अन्नयरसेडिवज्जं, एगभवेणं च सव्वाइं ॥ १०७ ॥

सम्यक्त्वे लब्धे 'पल्यपृथक्त्वेन' पल्योपमपृथक्त्वे गते 'श्रावकः' देशविरतो भवति । ततश्चरणोपशम-क्षयाणामन्तराणि सङ्ख्यातानि सागरोपमानि भवन्ति । इयमत्र भावना—देशविरतिप्राप्त्यनन्तरं सङ्ख्यातेषु सागरोपमेषु गतेषु चरणलाभः, तदनन्तरं भूयः सङ्ख्यातेषु सागरोप-८ मेषु गतेषूपशमश्रेणिलाभः, ततोऽपि परतः सङ्ख्येयेषु सागरोपमेष्वतिक्रान्तेषु क्षपकश्रेणिः, ततस्तद्भवे मोक्षः ॥ १०६ ॥

'एवं' अमुना प्रकारेणाप्रतिपतितसम्यक्त्वे देव-मनुजजन्मसु वर्त्तमानस्य प्रतिपत्तव्यम् । यदि वा 'अन्यतरश्रेणिवर्जं' उपशमश्रेणिवर्जं क्षपकश्रेणिवर्जं वा एकभवेन सर्वाणि देशविरत्यादीनि प्रतिपद्यते, श्रेणिद्वयप्रतिपत्तिस्त्वेकस्मिन् भवे न भवति । यत् उक्तम्— 10

मोहोपशम एकस्मिन्, भवे द्विः स्यादसन्ततः ।

यस्मिन् भवे तूपशमः, क्षयो मोहस्य तत्र न ॥

॥ १०७ ॥

सम्प्रति यदुक्तं प्राग् "मिथ्यात्वमपूर्वकरणेन त्रिधा करोति" (गाथा ९९) तत्र कोद्रवदृष्टान्तमाह—

अप्पुच्चेण तिपुंजं, मिच्छं काऊण कोद्वोवमया ।

तिन्नि वि अवेययंतो, उवसामगसम्मदिट्ठीओ ॥ १०८ ॥

'कोद्रवोपमया' कोद्रवदृष्टान्तेन अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जं कृत्वाऽनिवृत्तिकरणेन तत्प्रथमतया क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमासादयति । ततः परिणामवशतः कालान्तरेण मिश्रं मिथ्यात्वं वा गच्छति । यस्त्वपूर्वकरणमारूढोऽपि मन्दाध्यवसायतया मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकर्तुमसमर्थः सोऽनिवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र प्रविष्टो न किञ्चिदपि वेदयते, स च 'त्रीण्यपि' 20 त्रयाणामन्यतमदप्यवेदयमान उपशमकः सम्यग्दृष्टिरुच्यते ॥ १०८ ॥

"कोद्रवोपमया" (गा० १०८) इत्युक्तम्, अतस्तामेव कोद्रवोपमां भावयति—

जह मयणकोद्वा ऊ, दरनिव्वलिया य निव्वलीया य ।

एमेव मिच्छ मीसं, सम्मं वा होति जीवाणं ॥ १०९ ॥

यथा कोद्रवास्त्रिविधा भवन्ति, तद्यथा—मदनकोद्रवाः 'दरनिर्मलिताः' ईषदपगतमदनभावाः 25 'निर्वलिताः' सर्वथाऽपगतमदनभावाः । एवं जीवानां मिथ्यात्वं त्रिधा भवति—मिथ्यात्वं 'मिश्रं' सम्यग्मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं वा ॥ १०९ ॥

कालेणुवक्कमेण व, जह नासति कोदवाण मदभावो ।

अहिगमसम्मं नेसगियं च तह होइ जीवाणं ॥ ११० ॥

यथा कोद्रवाणां मदनभावः केषाञ्चित् 'कालेन' एवमेवापगच्छति, केषाञ्चिद् गोमयादि- 30 भिरुपक्रमतः; एवं केषाञ्चिद् जीवानामुपक्रमसदृशमधिगमसम्यक्त्वं भवति, केषाञ्चित् कालेन

15 मिथ्यात्व-
स्य त्रिपु-
ञ्जकरणे
कोद्रव-
दृष्टान्तः

अधिगम-
जं नैस-
गिकं च
सम्य-
क्त्वम्

सत एवापगतमदनभावकोद्रवाणां सदृशं नैसर्गिकसम्यक्त्वम् । किमुक्तं भवति?—केषाञ्चिदधिगततो मिथ्यात्वपुद्गलाः सम्यक्त्वाभवन्ति, केषाञ्चित् सत एव तथापरिणामविशेषभावतः ॥ ११० ॥

एतदेव स्पष्टयति—

७

सोऽङ्ग अहिममेव च, करं सो वदुमाणपरिणामो ।

मिच्छे सम्मामिच्छे, सम्मे वि य पोगले समं ॥ १११ ॥

श्रुत्वा केवलप्रसृतीनां वचः 'अभिसमेत्य वा' जातिसरणादिना सम्यक्त्वमवगम्य 'सः' अपूर्वकरणे वर्तमानो वर्धमानपरिणामः 'समं' एककालं मिथ्यात्वपुद्गलान् त्रिधा करोति । तद्यथा—'मिच्छे' इति मिथ्यात्वपुद्गलान् सम्यग्मिथ्यात्वपुद्गलान् सम्यक्त्वपुद्गलानिति ॥ १११ ॥

10 अथैषां पुद्गलानां परस्परं सङ्गमो भवति? किं वा न? इति, उच्यते—भवतीति वृत्तः । तथा चाह—

मिच्छताओ मीसे, मीसस्स उ होज संकमो दोसुं ।

सम्मे वा मिच्छे वा, सम्मा मिच्छं न पुण मीसं ॥ ११२ ॥

'मिथ्यात्वात्' मिथ्यात्वदलिकात् सम्यग्दृष्टिः प्रवर्धमानपरिणामः पुद्गलानादप्य मिथे उप-
लक्षणमेतन् सम्यक्त्वे च सङ्गमयति । मिथस्य पुद्गलानां सङ्गमो द्वयोर्भवति । तद्यथा—सम्य-
क्त्वे मिथ्यात्वे च । तत्र सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्वे सङ्गमयति मिथ्यादृष्टिर्मिथ्यात्वे । 'सम्यक्त्वात्'
सम्यक्त्वदलिकान् पुनः पुद्गलान्मिथ्यात्वं सङ्गमयति न पुनर्मिश्रमिति ॥ ११२ ॥

साम्प्रतममुमेवार्थं प्रकारान्तरेणाह—

मिच्छताओ अहवा, मीसं सम्मं च कोइ संकमइ ।

20

मीसाओ वा सम्मं, गुणवुद्धी हायतो मिच्छं ॥ ११३ ॥

'अथवा' इत्युक्तस्यैवार्थस्य भणनप्रकारान्तरद्योतने । 'मिथ्यात्वात्' मिथ्यात्वदलिकात् पुद्ग-
लानादप्य कश्चिन्मिश्रं सम्यक्त्वं च सङ्गमयति । यदि वा कश्चिदुपैर्दृष्टिर्द्वयस्य स गुणवृद्धिः—
प्रवर्धमानपरिणामः सम्यग्दृष्टिरित्यर्थः 'मिश्रात्' मिश्रदलिकात् पुद्गलानादाय सम्यक्त्वं सङ्गम-
यति । 'हायकः' हीनपरिणामो मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः मिश्रात् पुद्गलानादप्य मिथ्यात्वं सङ्गम-
यति ॥ ११३ ॥

मिच्छता संकंती, अवरुद्धा होति सम्म-मीसेसु ।

मीसातो वा दुण्णि वि, ण उ सम्मा परिणंमे मीसं ॥ ११४ ॥

मिथ्यात्वात् पुद्गलसङ्क्रान्तिः सम्यक्त्व-मिश्रयोरवरुद्धा । 'मिश्रतो वा' सम्यग्मिथ्यात्वतो

१ "सोऽङ्ग" गाथापार्श्वकृत्य "चोइस दसय अभिसे" १३२ गाथापर्यन्ता गाथाध्वनिद्विः क्रमसेदेन व्याख्याताः । तद्यदि तत्कमः—सोऽङ्ग० गाथा । उवसामग० । हीनमि० । उपरेदेसं० । श्रानोभवन्ति० । उवकेपुण० । वाही असव्व० । आरुवण० । मिच्छतामि० । उवसमसम्मा० । आसदेउं० । जो उ उद्विणे० । जो चरिम० । ईसगमोहं० । मिच्छतातो मीसे० । मिच्छतातो अहवा० । मिच्छता संकंती० । हायते परि-
णामे० । सम्मसगोणाय० । विवर्गगी० । अय्यागमदी० । चोइस दस० ॥ २ "चा क" ता० विना ॥
३ मीसे वि य पोगले सम्मे ता० ॥ ४ मीसे तु सा० ता० विना ॥ ५ "णमति मी" ता० ॥

वा पुद्गलानादाय द्वावपि सङ्क्रमयति । तद्यथा—मिथ्यात्वं सम्यक्त्वं च । यथोक्तमनन्तरम् ।
'सम्यक्त्वात्' सम्यक्त्वदलिकात् पुनः पुद्गलानादाय न 'मिश्रं' मिश्रभावं परिणमयति ॥११४॥

हायंते परिणामे, न कुणति मीसे उ योगगले सम्मे ।

न य सोहिया सि विज्जंति केइ जे दाणि वेएज्जा ॥ ११५ ॥

सम्मत्तपोग्गलाणं, वेदेउं सो य अंतिमं गासं ।

5

पच्छाकडसम्मत्तो, मिच्छत्तं चैव संक्रमति ॥ ११६ ॥

यस्य तु सम्यग्दर्शनलाभे हीयमानः परिणामः स तस्मिन् हीयमाने परिणामे न मिश्रान् पुद्गलान् तुशब्दात् मिथ्यात्वपुद्गलांश्च सम्यक्त्वपुद्गलान् करोति । न च 'से' तस्य 'शोचिताः' पूर्वशोचिताः केचिदन्ये पुद्गला विद्यन्ते यान् 'इदानीम्' अधिकृतसम्यक्त्वपुद्गलनिष्ठाकाले वेदयेत् ॥ ११५ ॥ ततः सम्यक्त्वपुद्गलानामन्तिमग्रासं वेदयित्वा पश्चात्कृतसम्यक्त्वोऽपि मिथ्या-10 त्वमेव सङ्क्रमति ॥ ११६ ॥

मिच्छत्तम्मि अखीणे, तेपुंजी सम्मदिट्ठिणो नियमा ।

खीणम्मि उं मिच्छत्ते, दु-एकपुंजी व खवगो वा ॥ ११७ ॥

अक्षीणे मिथ्यात्वे ये सम्यग्दृष्टयस्ते नियमात् त्रिपुञ्जिनः । क्षीणे तु मिथ्यात्वे द्विपुञ्जी मिथ्यात्वपुञ्जस्य क्षीणत्वाद्, एकपुञ्जी वा मिश्रपुञ्जक्षये । यदि वा क्षपकः सम्यक्त्वपुञ्जस्यापि 15 क्षये ॥ ११७ ॥

तदेवं त्रयाणामपि पुञ्जानां दृष्टान्तेन निर्णयः कृतः स्वरूपं च व्यावर्णितम्, साम्प्रतं पुञ्जत्रयस्याप्यवेदनत औपशमिकसम्यग्दृष्टिमाह—

उवसामगसेटिगयस्स होति उवसामियं तु सम्मत्तं ।

जो वा अकयतिपुंजो, अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥ ११८ ॥

औपश-
20 मिकं स-
म्यक्त्वम्

उपशमकश्रेणिगतस्य भवति सम्यक्त्वमौपशमिकम्, यो वा 'अकृतत्रिपुञ्जः' अपूर्वकरणे पुञ्जत्रयाकरणतः । तत्र क्षपकोऽपि दर्शनसप्तकस्यापूर्वकरणमारूढः पुञ्जत्रयं न करोति ततस्तद्व्यवच्छेदार्थमाह—अक्षपितमिथ्यात्वो यल्लभते सम्यक्त्वं तदौपशमिकं सम्यक्त्वमिति ॥११८॥

एतौ च द्वावप्यौपशमिकसम्यग्दृष्टी सम्यक्त्वमौपशमिकमन्तर्मुहूर्तमनुभूय तदनन्तरमवश्यं प्रतिपततः, तत्र दृष्टान्तद्वयमाह—

25

वाही असव्वल्लिन्नो, कालाविकखंङ्कुरु व्व दड्ढुदुमो ।

उवसामगाण दोण्ह वि, एते खलु होंति दिट्ठंता ॥ ११९ ॥

यथा व्याधिरसर्वच्छिन्नः 'कालापेक्षं' क्रियाविशेषणमेतत् कालमपेक्षयेत्यर्थः पुनरुद्भवति, दग्धो वा द्रुमः कालापेक्षं यथाङ्कुरं मुञ्चति; एवमुपशमितमपि मिथ्यात्वं कालमपेक्ष्य पुनरुद्भि-
क्तीभवतीति द्वयोरपि प्रतिपातः । तथा चाह—द्वयोरप्युपशमकयोरेतौ भवतो दृष्टान्तौ ॥११९॥ 30

तत्रोपशमश्रेणिगत औपशमिकसम्यग्दर्शनी देशप्रतिपातेन वा प्रतिपतति सर्वप्रतिपातेन वा । इतरोऽवश्यमेव सर्वप्रतिपातेन प्रतिपतति, मिथ्यात्वं गच्छतीत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तमाह—

१ °देयुं सो भा० ॥ २ अखविण ते° ता० ॥ ३ य ता० ॥ ४ जो वि य अकयतिपुंजी ता० ॥

आलम्बणमलहंती, जह सङ्काणं न मुञ्चए इलिया ।

एवं अकयतिपुंजो, मिच्छं चिय उवसमी एति ॥ १२० ॥

इह या तृणादिषु मुखप्रदेशेन सर्वतोऽप्येतनं स्थानं परिभाष्य ततोऽप्येतनं स्थानं सङ्कामति
अन्यथा पश्चाद्वहते सा इलिका यथा पुरत आलम्बनमलममाना स्वस्थानं न मुञ्चति; एवमह-
८ तत्रिपुञ्जो गत्यन्तरामावाद् मिथ्यात्वमेवोपशमी याति । इयमत्र भावना-द्विविधस्तत्रयमतया
सम्यग्दर्शनप्रतिपत्ता, अतिविशुद्धो मन्दविशुद्धश्च । तत्र योऽतिविशुद्धः सोऽपूर्वेकरणमारुहो
मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकरोति, कृत्वा चानिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्तत्रयमतया क्षायोपशमिकं सम्यग्द-
र्शनमासादयति सम्यक्त्वपुञ्जोदयात् । यस्तु मन्दविशुद्धः सोऽपूर्वेकरणमप्यारुहस्तीव्राध्यवसा-
यामावात् न मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकर्तुमलम्, ततोऽनिवृत्तिकरणमुपगतोऽन्तरकरणं कृत्वा तत्र
10 प्रविष्टस्तत्रयमतया औपशमिकसम्यग्दर्शनमनुभवति, अन्तरकरणं चान्तर्मुहूर्त्तप्रमाणम्, अत-
न्तद्वाक्ष्येऽन्येषां पुद्गलानामभावतो मिथ्यात्वमेति ॥ १२० ॥ एतदेवाह—

स्त्रीणम्मि उदिन्नममी, अणुहज्जंते य सेसमिच्छते ।

अतोमुहूर्त्तकालं, उवसमसम्मं लह्व जीवो ॥ १२१ ॥

अनिवृत्तिकरणे प्रविष्टस्य यद् मिथ्यात्वं उदीर्णम्-उदयावलिकाप्रविष्टं तस्मिन् क्षीणे शेषे
15 च मिथ्यात्वेऽप्यन्तरालेऽन्तरकरणतोऽनुदीयमानेऽन्तर्मुहूर्त्तं कालमौपशमिकं सम्यक्त्वं जीवो
लभते, मिथ्यात्वदर्शनवेदनाऽमावात् ॥ १२१ ॥ सोऽपि कथम्? इत्यत आह—

ऊसरदेसं दहेल्लयं च विज्झाह वणदवो पप्प ।

इय मिच्छस्स अणुदए, उवसमसम्मं मुण्येयच्चं ॥ १२२ ॥

यथा वनदवः 'ऊसरदेशं' तृणादिरहितं प्रदेशं दग्धं वा प्राप्य विध्यायति, 'इति' एवम-
20 न्तरकरणे प्रविष्टस्य मिथ्यात्वपुद्गलमावात् 'मिथ्यात्वस्य' मिथ्यादर्शनस्य अनुदयः-अवेदनम्
ततस्तस्मिन् सत्यौपशमिकं सम्यक्त्वं ज्ञातव्यम् ॥ १२२ ॥ किञ्च—

जिह्मीमवन्ति उदया, कम्माणं अत्थि सुत्त उवदंसो ।

उववायादी सायं, जह नेरइया अणुमवन्ति ॥ १२३ ॥

द्विविधेऽप्यौपशमिकसम्यग्दर्शौ शेषाणामपि कर्मणामुदया जिह्मीमवन्ति । न चैतद्वचनमा-
25 त्रम्, यतोऽस्त्येव 'सूत्रे' ग्रन्थान्तररूपे साक्षादुपदेशः, यथा-नैरयिका उपपातादौ सात्रमनुभ-
वन्तीति ॥ १२३ ॥ एतमेव दर्शयति—

उववाएण व सायं, नेरइओ देवकम्मण्णा वा वि ।

अज्झवसाणनिमित्तं, अहवा कम्माणुमावेणं ॥ १२४ ॥

१. 'पुंजो मिच्छम्मि उ उव' ता० ॥ २. 'वतो मिथ्यात्वपुद्गलवेदना[व] मिथ्या' भा० ॥
३. 'म्मि य अ' ता० ॥ ४. 'त्तमित्ते उव' ता० विना ॥ ५. 'म्मं लभति जीवो ता० ॥
६. 'देसं उ' भा० चा० ॥ ७. 'जीर्मावन्ति ता० । "जीर्मावन्ति ति मरीमवन्ति" इति चूर्णा ॥
८. यथाऽस्त्येव भा० ॥ ९. 'इया दे' ता० ॥

नैरयिक उपपातेन सातमनुभवति । किमुक्तं भवति ?—उपपातकाले सातं वेदयते, तदानीं हि न तस्य क्षेत्रज्ञा वेदनां न परस्परोदीरिता नापि परमाधार्मिकोदीरितेति । अथवा 'देवक-र्मणा' देवक्रियया सातमनुभवति, देवो हि कश्चिन्महर्द्धिकः पूर्वभवस्नेहतस्तत्र गत्वा कस्यापि कञ्चित्कालं वेदनामुपशमयति, ततः सातं वेदयते । अथवा 'अध्यवसाननिमित्तं' तथाविधशु-भाध्यवसायप्रवृत्तिनिमित्तं सातमासादयति, यथा सम्यग्दर्शनं लभमानः, सम्यग्दर्शनलाभे हि 5 जात्यन्धस्य चक्षुर्लाभ इव जायते महान् प्रमोद इति । "अहंवा कम्माणुभावेण"ति अथवा तीर्थकरजन्माद्यधिकृत्य यः कर्मणां—सातवेदनीयप्रभृतीनां शुभानाम् अनुभावः—अनुभवनम् उदयेन वेदनं तेन सातमनुभवति । तथाहि—भगवतां तीर्थकृतां जन्मनि दीक्षायां ज्ञाने च तत्प्रभावतो नरकेऽप्यालोको जायते, नैरयिकाणामपि च शुभकर्मोदयप्रसरतः सातमिति ॥ १२४ ॥

अथ मिथ्यादृष्टिर्यदा सम्यक्त्वं सङ्गमति तदा स तत्समयं कति ज्ञानानि लभते ? उच्यते— 10 द्वे त्रीणि वा । तथा चाह—

विभङ्गी उ परिणमं, सम्मत्तं लहति मति-सुतोहीणि ।

तद्भावस्मि मति-सुते, सुतलभं केइ उ भयंति ॥ १२५ ॥

'विभङ्गी' विभङ्गज्ञानी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्समयं मति-श्रुता-ऽवधीन् लभते । 'तद-भावे' तस्य—विभङ्गस्याभावे मिथ्यादर्शनी सम्यक्त्वं परिणमयन् तत्कालं 'मति-श्रुते' मतिज्ञान- 15 श्रुतज्ञाने लभते । केचित् पुनः श्रुतलाभं 'भजन्ति' विकल्पयन्ति, 'यस्याधीतं श्रुतं स लभते श्रुतज्ञानम्, इतरो न लभते' इत्याचक्षत इति भावः । तथाहि—ये स्वयम्भूरमणसमुद्रे मत्स्यास्ते प्रतिमासंस्थितान् मत्स्यान् उत्पलानि वा दृष्ट्वा-ऽपोहादि कुर्वन्तो जातिस्मरणतः सम्यक्त्व-मासादयन्ति आभिनिबोधिकज्ञानं च, यत्तु श्रुतज्ञानं तन्नासादयन्ति, अनधीतश्रुतत्वात् । ये त्वधीतश्रुतास्ते त्रीण्यपि युगपदासादयन्ति ॥ १२५ ॥ एतद् दूषयितुमाह— 20

अन्नाण मती मिच्छे, जढम्मि मतिणाणत्तं जहा एइ ।

एमेव य सुयलंभो, सुयअन्नाणे परिणयम्मि ॥ १२६ ॥

यथा मिथ्यात्वे त्यक्ते मतिः 'अज्ञानम्' अज्ञानस्वरूपा मतिज्ञानतामेति एवमेव श्रुताज्ञाने 'परिणते' अपगते श्रुतलाभो भवति । किञ्च ते प्रष्टव्याः—सम्यक्त्वलाभसमये श्रुताज्ञानमस्ति ? किं वा न ? तत्र यथायः पक्षस्तर्हि तस्याज्ञानित्वान्मिथ्यादृष्टित्वप्रसङ्गः; अथ नास्ति तर्हि 25 श्रुताज्ञानमपि केवलमाभिनिबोधिकज्ञानी स्यात्; न चैतदुपपन्नम्, श्रुतज्ञानमन्तरेण केवलस्या-ऽऽभिनिबोधिकज्ञानस्याभावात्. "जत्थ मतिनाणं तत्थ सुयणाणं, जत्थ सुयणाणं तत्थ मति-नाणं, दो वि एयाइं अण्णोणमणुगयाइं" इति वचनादिति ॥ १२६ ॥

१ किञ्चि° डे० भा० ॥ २ "य एव मतिज्ञानस्य स्वामी स एव श्रुतज्ञानस्यापि, 'जत्थ मइनाणं तत्थ सुयणाणं, जत्थ सुयणाणं तत्थ मइनाणं' इत्यादिवक्ष्यमाणवचनप्रामाण्यात्" इत्युल्लिखन्ति स्म नन्दीवृत्तौ (पत्र. ७०-१) श्रीमन्तो मलयगिरिपूज्याः, किञ्च नेक्ष्यतेऽयं पाठो मुदितनन्द्याम्, परं "जत्थ आभिणिबोहियणाणं तत्थ सुयणाणं, जत्थ सुयणाणं तत्थ आभिणिबोहियणाणं, दो वि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं" (पत्र १४०-१) इतिरूपः पाठो दृश्यते ॥

तदेवमुक्तमौपशमिकं सम्यक्त्वम्, अधुना सासादनसम्यक्त्वमाह—

सासादनं
सम्यक्त्वम्

उवसमसम्मा पडमाणतो उ मिच्छत्तसंकमणकाले ।

सासार्यणो छावलितो, भूमिमपत्तो व पवडंतो ॥ १२७ ॥

‘मिथ्यात्वसङ्क्रमणकाले’ मिथ्यात्वसङ्क्रमणमिमुख उपशमसम्यक्त्वात् प्रतिपतन् जवन्यत
५ एकसामयिक उत्कर्षतः षडावलिकः सासादनो भवति । किरूपः सः? इत्याह—भूमिमप्राप्त इव
प्रपतन् । यथा मालात् प्रपतन् भूमिमप्राप्तोऽपान्तराले वर्तते तथोपशमसम्यक्त्वात् प्रपतन्
मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽपान्तराले वर्तमानः सासादन इति ॥ १२७ ॥

अथ कथं स सम्यग्दृष्टिः उपशमसम्यक्त्वतः प्रच्यवमानत्वात्? उच्यते—च्यवनेऽप्यव्यक्त-
मुपशमगुणवेदनात् । अत्रैव दृष्टान्तमाह—

10

आसादेउं व गुलं, ओहीरंतो न मुट्ठु जा सुंयति ।

यथा कश्चित् पुरुषो गुहमास्त्राय तदनन्तरं ‘ओहीरति’ निद्रायते, न पुनः सुष्टु अद्यापि
स्वपिति, स च निद्रायमाणोऽव्यक्तमास्त्रादितगुहमायुर्थमनुभवति; एवमुपशमसम्यक्त्वात् प्रच्य-
वमानो मिथ्यात्वमद्याप्यप्राप्तोऽव्यक्तमुपशमगुणं वेदयत इति सम्यग्दृष्टिः ॥

सम्प्रति सासादनशब्दव्युत्पत्तिमाह—

सासादनं
शब्दस्य
व्युत्पत्तिः

15

सं आयं सायंतो, सस्सादो वा वि सासाणो ॥ १२८ ॥

‘स्वं’ आत्मीयम् आयं सातयन् “सासादो वा वि सासाणो” ‘सास्त्रादः’ अव्यक्तोपशमगु-
णास्त्रादसहित इति कृत्वा ‘सास्त्रादनः’ सह आस्त्रादनं यस्य स तथेति व्युत्पत्तेः ॥ १२८ ॥

अधुना क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमाह—

क्षायोप-
शमिकं
सम्यक्त्वम्

20

जो उ उदिन्ने खीणे, मिच्छे अणुदिन्नगम्मि उवसंते ।

सम्मीभावपरिणतो, वेयंतो पोगगले मीसो ॥ १२९ ॥

यस्तु ‘उदीर्णं’ उदयावलिकाप्रविष्टे मिथ्यात्वे क्षीणे ‘अनुदीर्णं’ अनुदयप्राप्ते च ‘उपशान्तं’
उपशान्तं नाम किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपतामपनीय सम्यक्त्वरूपतया परिणतं किञ्चिन्मिथ्यात्वरूपमेव
सद् भस्मच्छन्नाग्निरिवानुद्रेकावस्थाप्राप्तम्, तस्मिन् तथारूपे सति ‘पुद्गलान्’ सम्यक्त्वरूपान्
‘वेदयमानः’ सम्यग्भावपरिणतः सः ‘मिश्र(श्रः)’ क्षायोपशमिकसम्यग्दृष्टिः । सम्यक्त्वरूपव-
25 र्त्तनिर्देशप्रक्रमेऽपि धर्मिणा निर्देशो धर्म-धर्मिणोः कथञ्चिदभेदस्यापनार्थः । एवं पूर्वत्र परत्र
च भावनीयम् ॥ १२९ ॥ इदानीं वेदकं सम्यक्त्वमाह—

वेदकं
सम्यक्त्वम्

जो चरमपोगगले पुण, वेदेती वेयगं तयं विति ।

कंसिंचि अणादंसो, वेयगदिङ्गी खओवसमो ॥ १३० ॥

‘यः’ दर्शनसप्तकक्षयको यतोऽनन्तरसमये क्षीणसम्यक्त्वो भविष्यति तस्मिन् समये वर्त्त-
30 मानः सम्यग्दर्शनस्य चरमान् पुद्गलान् वेदयते, तस्य ‘तत्’ चरमपुद्गलवेदनं वेदकसम्यक्त्वं पूर्व-

१ ‘यण’ छा० ता० ॥ २ टीकाकृता “ओहीरति” इति पाठानुसारेण व्याख्यातम् । “ओहीरंतो
निदायंतो” इति चूर्णो ॥ ३ सुचति ता० ॥ ४ ‘च्छते’ अणुइयस्मि ता० ॥

सूरयो ब्रुवते । 'केषाञ्चित् पुनः' वोटिकानामयमादेशः—'वेदकदृष्टिः' वेदकसम्यग्दर्शनं क्षायो-
पशमिकं सम्यग्दर्शनम्, सोऽनादेशः, सम्यक्त्वापरिज्ञानादिति ॥ १३० ॥

सम्प्रति क्षायिकदर्शनमाह—

दंसणमोहे स्त्रीणे, खयदिट्ठी होइ निरवसेसम्मि ।

केण उ सम्मो मोहो, पडुच्च पुव्वं तु पर्णवणं ॥ १३१ ॥

क्षायिकं

५ सम्यक्त्वम्

दर्शनमोहे 'निरवशेषे' त्रिप्रकारेऽपि स्त्रीणे 'क्षयदृष्टिः' क्षायिकं सम्यग्दर्शनं भवति । आह
यद् मिथ्यात्वदर्शनं तद् मोहः स्यात्, तस्य सम्यग्दर्शनमोहकत्वात्, यत् 'सम्यक्' सम्यग्दर्शनं
तत् केन कारणेन मोहः? सूरिराह—पूर्वा प्रज्ञापनां प्रतीत्य । किमुक्तं भवति?—यथा मदन-
कोद्रवाणां निर्मदनीकृतानामप्योदनः स एष मदनकोद्रवौदन इति व्यपदिश्यते, तेषां पूर्वं सम-
दनत्वात्; एवं तेऽपि सम्यक्त्वपुद्गलाः पूर्वं मिथ्यात्वपुद्गला आसीरन्, ते च दर्शनमोहकाः, 10
अतः पूर्वभावप्रज्ञापनामधिकृत्य तेऽपि दर्शनमोह इति व्यपदिश्यन्ते ॥ १३१ ॥

आह पूर्वमिदमुक्तम्—“आसज्ज उ सामित्तं, लोइय लोउत्तरे भयणा” (गा० ८८) तत्र
किं सर्वमेव द्वादशाङ्गं गणिपिटकं मिथ्यादृष्टिपरिगृहीतं भवति? किं वा किञ्चिद्? इत्यत आह—

चोइस दस य अभिन्ने, नियमा सम्मं तु सेसए भयणा ।

मति-ओहिधिवचासो, वि होति मिच्छे ण उण सेसे ॥ १३२ ॥

15

यस्य चतुर्दश पूर्वाणि यावद् दश च पूर्वाणि 'अभिज्ञानि' परिपूर्णानि सन्ति तस्मिन् नियमात्
सम्यक्त्वम् । 'शेषे' ('शेषके') किञ्चिद्दूतदशपूर्वधरादौ 'भजना' सम्यक्त्वं वा स्यान्मिथ्यात्वं
वेत्यर्थः । किञ्च मतेरवधेश्च मिथ्यात्वे विपर्यासो भवति । तद्यथा—मतेर्मत्यज्ञानम्, अवधेश्च
विभङ्गज्ञानमिति । श्रुतज्ञानस्य तु विपर्यासो दर्शित एव, “सेसए भयणा” इति वचनात् ।
'शेषके' ('शेषे') मनःपर्यवज्ञाने केवलज्ञाने च नास्ति विपर्यासः ॥ १३२ ॥ 20

अथ 'यदेवेदं भगवद्भिरुपदिष्टं तदेव तत्त्वम् युक्तियुक्तत्वाद् नेतरत्' इति सम्यग्दर्शनम्
ज्ञानमप्येवंरूपमेवेति कः सम्यग्दर्शन-ज्ञानयोः प्रतिविशेषः? उच्यते—

दंसणमोग्गह ईहा, नाणमवातो उ धारणा जह उ ।

तह तत्तर्हई सम्मं, रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥ १३३ ॥

सम्यग्दर्श-
नसम्यग्ज्ञा-
नयोर्विवेकः

यथा तुल्येऽवबोधे दर्शन-ज्ञानयोर्भेदः—अवग्रह ईहा दर्शनम्, सामान्यावबोधात्मकत्वात्; 25
अपायो धारणा च ज्ञानम्, विशेषावबोधरूपत्वात्; तथा यस्तत्त्वानामवगमः स ज्ञानम्, या
त्ववगतेषु तत्त्वेषु रुचिः—परमा श्रद्धा आत्मनः परिणामविशेषरूपा सा सम्यग्दर्शनम्, येन
तद् ज्ञानं 'रोच्यते' रुच्यात्मकं क्रियते ॥ १३३ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

सोच्चा व अभिससेच्च व, तत्तर्हई चेव होइ सम्मत्तं ।

तत्थेव य जा विरुई, इतरत्थ रूई य मिच्छत्तं ॥ १३४ ॥ सम्मत्तं गतं ॥ 30

श्रुत्वा केवलप्रभृतीनामुपदेशम् अभिसमेत्य वा जातिस्मरणादिना या तत्त्वेषु रुचिर्भवति सा
सम्यक्त्वम् । या तु 'तत्रैव' तत्त्वेषु विरुचिः 'इतरेषु' अतत्त्वेषु रुचिः सा मिथ्यात्वमिति ॥ १३४ ॥

उक्तं सम्यक्श्रुतं मिथ्यात्वश्रुतं च । सम्यगिति साधनादिश्रुते आह—

साधना-
दिश्रुते

अच्योच्छिन्नितयद्वा, एतत् तु अणादयं जहा लोण ।

चोच्छेद्यनया मादी, पण्य गह्वतो जहा जीवो ॥ १३५ ॥

अच्यवच्छिन्नितयो (ग्रन्थाग्रम्-१०००) नाम द्रव्यान्तिकनयः तस्य अर्थाद्-आदे-
यान् 'पतन्' श्रुतज्ञानमनादिकम् उपलक्षणमेतत् अन्वितं च, यथा लोकान्त्रियि कान्तेषु
भावाद्नादिरनियनश्च; तन्मतेन हि न सतः सर्वथा नाशः, नाऽप्येकान्तेनासन्न उत्याद् इत्य-
नाद्यनियनता । 'व्यवच्छेदयान्' पर्यायान्तिकमतेन पुनः सादि उपलक्षणमेतत् सपर्यवसितं
च, यथा गर्ताः 'प्राप्य' अचिकृत्य जीवः; तथाहि-नैरयिको नैरयिकत्वेनात्ययमानः सादिः,
तद्वत्तत्त्वज्ञानीमेव भावान्; नैरयिकत्वेन तु विनश्यत् सपर्यवसितः, तस्य हि पर्यायाः प्रधानम्,
ते चोत्पद्यन्ते विनश्यन्ति चेति सादि-सपर्यवसितता ॥ १३५ ॥

अथवा अन्यथा साधनादित्वम्, तदेवाह—

दृष्ट्वाहचउक्तं वा, पट्टच्च सादी व होञ्ज्यादी वा ।

दृष्ट्वस्मि पणपुरिमं, पट्टच्च सादी सनिर्दृष्टां च ॥ १३६ ॥

वाशब्दः प्रकाशान्तराद्योक्तं । 'द्रव्यादिचतुर्कं' द्रव्य-श्रेय-कार-भावान् प्रतीत्य श्रुतज्ञानं
सादि वा भावनादि वा, उपलक्षणमेतत्, सपर्यवसितसपर्यवसितं च । नत्र द्रव्ये एकं पुनर्य
प्रतीत्य सादि-निबन्धम् । कथम्? इति चेत्, उच्यते-यदा तत्त्वयमतया तदर्थीते तदा पूर्वम-
भावान् सादि । सपर्यवसानं पुनरेवमिदं द्यमायैः पञ्चभिः स्थानैः ॥ १३६ ॥ तान्येवाह—

पणगं ग्वलु पडिवाए, नत्थेगो देवमावमासज्ज ।

मणुये रोग-पमाया, केवल-मिच्छन्नगमणे वा ॥ १३७ ॥

प्रतिपाते' प्रतिपातविषयं ग्वलु पडिक्कम्, पडिक्कमिः स्थानैः प्रतिपात इत्यर्थः । तत्रैकः प्रति-
पातो देवमावमासाय वेदितव्यः । द्वितीयो मणुये रोगान् । तृतीयो मणुयमवे एव प्रमादान् ।
चतुर्थः केवलमायै । पडिक्कमि मिथ्यात्वगमने ॥ १३७ ॥

नत्र प्रथमं प्रतिपातं देवमावमासाय भावयति—

चउदसपुच्ची मणुओ, देवत्ते तं न भंसरह् सुच्चं ।

देसस्मि होह् मयणा, सट्ठाणमवे वि मयणा उ ॥ १३८ ॥

चतुर्दशपूर्वो मणुजो देवत्वे प्राप्ते मति 'तत्' श्रुतं सर्वं न संस्पृशति, विषय-प्रमादप्रत्यया-
विक्रमयोगाभावात्; देवो भवति 'भजना' विकल्पना, सा त्वेवम्-कश्चिद्देशं स्मरति, कश्चिद्-
शस्त्रादि देवम्, कश्चित्पुनरेकादशसंज्ञकेषु सर्वे स्मरति, कश्चित्प्रामादि देवमिति । तदेवं
भावितो देवमावमासाय प्रथमः प्रतिपातः । सम्यगिति शेषान् भावयति—“सट्ठाणमवे वि मयणा
उ” इत्यादि-मणुयत्वं तस्मिन्नायै मवे रोगादिभिः 'भजना' विकल्पना । तथाहि-रोगो मणु-
यत्वे नयाविवर्षादावगतः स्मृतेरुदहननात् स्मरति, प्रमादतो वा गुणनाभावनोऽप्यगच्छति श्रुत-
मर्थात्प, केवलज्ञानमायै वा श्रुतज्ञानस्य श्रयः, “नट्ठस्मि उ छाउमत्थिण् नाणे” (आव०

नि० गाथा ५३९) इति वचनात्, मिथ्यादर्शनगमने वा सर्वश्रुताभावः, अज्ञानीभवंता-
दिति ॥ १३८ ॥ आह श्रुतज्ञानं जीवादन्यत्? अनन्यत्? उच्यते—अनन्यत् । यत् आह—

नियमा सुयं तु जीवो, जीवे भयणा उ तीसु ठाणेषु ।

सुयनाणि सुयअनाणी, केवलनाणी व सो होजा ॥ १३९ ॥

श्रुतस्य
जीवाद-
नन्यता

श्रुतं नियमाज्जीवः, तत्परिणामत्वात् । जीवे पुनः 'त्रिषु स्थानेषु' त्रीणि स्थानान्यधिकृत्य ५
'भजना' विकल्पना । तथाहि—स जीवः कदाचित् श्रुतज्ञानी भवति कदाचित् श्रुताज्ञानी
कदाचित्केवलज्ञानीति ॥ १३९ ॥ सम्प्रति क्षेत्रतः कालतो भावतश्च सादि-सपर्यवसिततामाह—

खित्ते भरहेरवए, काले उ समत्तो दोणिण तत्थेव ।

भावे पुण पणवणं, पणवणिजे यं आसंजा ॥ १४० ॥

श्रुतस्य
सादिस-
पर्यव-

क्षेत्रतः पञ्च भरतानि पञ्चैरावतान्यधिकृत्य, काले 'तत्रैव' पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्रैरावतेषु 'द्वे 10 सितलम्
समे' अवसर्पिणीमुत्सर्पिणीं चाधिकृत्य सादि-सपर्यवसितम्, यावत् तीर्थकृतां तीर्थानुवृत्तिस्तावद्
भवति शेषकालं नेति कृत्वा । भावे पुनः प्रज्ञापकं प्रज्ञापनीयांश्च भावानासाद्य सादि पर्यव-
सितम् ॥ १४० ॥ कथम्? इत्याह—

उवयोग-सर-पयत्ता, ठाणविसेसा य हुंति पणवणे ।

गति-ठाण-भेय-संघाय-वन्नमादी य भावम्मि ॥ १४१ ॥

15

प्रज्ञापकस्य कदाचिदुपयोगः शुभो भवति कदाचिदशुभः । एकैकोऽपि कदाचित्तीव्रः कदा-
चिन्मध्यमः कदाचिन्मन्दः । स्वरोऽपि कदाचिदुदात्तः कदाचिदनुदात्तः कदाचित्स्वरितः ।
प्रयत्नो नाम—आदरः स क्षणे क्षणेऽन्यादृशः । 'स्थानविशेषाः' स्थानप्रकाराः वीरासनाद्याः । एषा-
मुत्पादे प्रज्ञापकस्यापि तेन तेन भावेनोत्पादो विनाशो च विनाशः । प्रज्ञापकस्योत्पादे विनाशो
च श्रुतज्ञानस्यापि तदात्मकत्वादुत्पादो विनाशश्च । तत एवं प्रज्ञापकमधिकृत्य सादि-सपर्यव- 20
सितम्, अधुना प्रज्ञापनीयान् भावानधिकृत्य तद् भावयति—“गति” इत्यादि । पदैकदेशे पद-
समुदायोपचाराद् ‘गतिः’ इति गतिलक्षणो धर्मास्तिकायः परिगृह्यते । स जीवस्य पुद्गलस्य वा
गतिपरिणामपरिणतस्योपग्रहे वर्तित्वात् तस्यैव स्थानपरिणामपरिणतस्योपग्रहे न वर्तते इत्यसौ
सादि-पर्यवसितः । एवमधर्मास्तिकायोऽपि स्थानलक्षणो जीवस्य पुद्गलस्य वा स्थानपरिणतस्योप-
ग्रहे वर्तित्वात् तस्यैव गतिपरिणामपरिणतस्योपग्रहे न वर्तते इति सादि-सपर्यवसितः । अथवा 25
गतिपरिणतं द्रव्यं भूत्वा स्थानपरिणतं भवति, स्थानपरिणतं भूत्वा गतिपरिणतम् । यदि चा
“ठाण”ति एकप्रदेशावगाढं भूत्वा द्विप्रदेशावगाढं भवति, द्विप्रदेशावगाढं भूत्वा एकप्रदेशा-
वगाढम्, एवं विस्तरेण सर्वाऽवगाहना द्रष्टव्या । तथा पुद्गलस्कन्धानां तेन तेन प्रकारेण भेदो
भवति । तेषामेव च द्विप्रदेशादीनां सङ्घातः । तथा “वण्ण”ति परमाणुः कालवर्णपरिणतो
भूत्वा नीलवर्णपरिणतो भवति, नीलवर्णपरिणतो भूत्वा कालवर्णपरिणतः, एवं विस्तरेण 30
वर्णपरिणामो वक्तव्यः । आदिशब्दाद् गन्ध-रस-स्पर्श-संस्थानानां परिग्रहः, तेऽप्येवं वक्तव्याः—

सुरभिगन्धपरिणतो भूत्वा दुरभिगन्धपरिणतो भवति इत्यादि विस्तरणोपयुज्य वक्तव्यम् । इत्थं च प्रज्ञापनीयभावानां प्रज्ञापने श्रुतज्ञानमपि तथा तथा परिणमत इति सादि-सपर्यवसितं द्रष्टव्यम् ॥ १४१ ॥ चतुष्कमधिकृत्यानाद्यपर्यवसितत्वमाह—

श्रुतस्या-
नाद्यप-
र्यवसि-
तत्त्वम्

5

दन्वे नाणापुरिसे, खेत्ते विदेहादौ कालो जो तेसु ।

खयउवसम भावम्मि य, सुयनाणं वट्ठए सययं ॥ १४२ ॥

‘द्रव्ये’ द्रव्यतो नानापुरुषान् प्रतीत्य, क्षेत्रतः पञ्च विदेहान्, ‘तेष्वेव च’ पञ्चसु विदेहेषु यः कालस्तं कालमधिकृत्य, भावे क्षयोपशमरूपे श्रुतज्ञानं ‘सततं’ सर्वकालं वर्तत इत्यनाद्यप-
र्यवसितता ॥ १४२ ॥ सम्प्रति गमिकमगमिकं चाह—

गमिकश्रुत-
मगमिक-
श्रुतं च

10

भंग-गणियादि गमियं, जं सरिसगमं चै कारणवसेणं ।

गाहादि अगमियं खलु, कालिय तह दिट्ठिवाए य ॥ १४३ ॥

‘दृष्टिवादो गमिकम्, कालिकश्रुतमगमिकम्’ एतद् बाहुल्येनोच्यते अतोऽपवादति—
“भंगगणिये”त्यादि पूर्वार्थम् । कालिकश्रुते दृष्टिवादे वा यत्र भङ्गाः—चतुर्भङ्गादयः गणितं—
सङ्कल्पादि, आदिग्रहणेन क्रियाविशाले पूर्वं यत् छन्दः प्रकृतं तत् सदृशगममिति तस्य
परिग्रहः; यच्च ‘कारणवशेन’ अर्थवशेन सदृशगमम्, यथा निशीथस्य विद्यतिवत् उद्देशकः,
15 एतद् गमिकम् । शेषं गाथादि आदिशब्दान् श्लोकादिपरिग्रहः अगमिकम् ॥ १४३ ॥

सम्प्रत्यङ्गतमनङ्गतं च प्रतिपादयति—

अङ्गश्रुत-
मनङ्गश्रुतं
च

गणहर-थेरकयं वा, आदेसा मुक्कवागरणतो वा ।

धुव-चलविसेसतो वा, अंगा-अण्णेषु णाणत्तं ॥ १४४ ॥

यद् गणधरैः कृतं तदङ्गप्रविष्टम् । यत्सुनर्गणधरकृतादेव स्वविरैरनिर्युद्धम्; ये चादेशाः,
20 यथा—आर्यमङ्कुराचार्येस्त्रिविधं शङ्कमिच्छति—एकमविकं बद्धायुष्कममिसुखनामगोत्रं च, आर्य-
समुद्रो द्विविधम्—बद्धायुष्कममिसुखनामगोत्रं च, आर्यमुहूर्ती एकम्—अमिसुखनामगोत्र-
मिति; यानि च मुक्तकानि व्याकरणानि, यथा—“वर्ष देव । कुणालायाम्०” इत्यादि, तथा

१ भावेसु य ता० ॥

२ सततं ता० ॥

३ तु ता० ॥

४ अत्र हि नयान्तरविकल्पिताः पदार्था आदेशत्वेन निर्दिष्टा अवसानाः, अन्यथा “वर्ष देव । कुणाला-
याम्” इत्यादिकानां पञ्चशतादेशानामत्र मुक्तकव्याकरणत्वेन निर्दिष्टतादेशानां मुक्तकानां चानेदापत्तेः ॥

५ ‘शङ्क’पदस्य द्रव्यनिक्षेपमधिकृत्यैतदादेशविक्रमः । एतच्चादेशविक्रमं निर्युक्तिकृता सूत्रकृताङ्गद्वितीय-
श्रुतसङ्ख्ये प्रथमे पौण्डरीकाध्ययने द्रव्यपौण्डरीकव्याख्यानं सहृद्दीप्तम् । तथाहि—

“एतदेव द्रव्यपौण्डरीकं विशेषतरे दर्शयितुमाह—

एगमविण य वट्ठाउए य अमिसुहियनामगोए य ।

एते तिथि वि देसा, दन्वम्मि य पौण्डरीयस्स ॥ १४६ ॥

वृत्तिः—‘एग’त्यादि । एकेन भवेन गतेनानन्तरमत्र एव यः पौण्डरीकपूजस्यते स एकमविकः । तथा
तदाग्रधरः पौण्डरीकेषु बद्धायुष्कः । ततोऽप्यासन्नतमः ‘अमिसुखनामगोत्रः’ अनन्तरप्रसंगेषु यः पौण्डरीकेषु-
त्ययते । ‘एते’ अतन्तराकारयोऽप्यादेशविशेषाः द्रव्यपौण्डरीकंऽवगन्तव्या इति ॥” पत्र २६७-६८ ॥

६ मुक्तकव्याकरणानि द्विज निर्युक्तिहृद्-भाष्यकृदादिभिरादेशान्तरतया निर्दिष्टानि यानि ग्रन्थान्तरे-
वितस्त्वतो विप्रक्षीर्णानि दृष्टिपथमवर्तीकानि तान्यत्र निश्च्यन्ते—

“मरुदेवा भगवती अनादिवनस्पतिकायिका तद्भवेन सिद्धा” इत्यादि; एतत्स्थविरकृतम् आदेशा मुक्तकव्याकरणतश्च अनङ्गप्रविष्टम् । अथवा ध्रुव-चलविशेषतोऽङ्गा-ऽनङ्गेषु नानात्वम् । तद्यथा—ध्रुवं अङ्गप्रविष्टम्, तच्च द्वादशाङ्गम्, तस्य नियमतो निर्यूहणात्; चलानि प्रकीर्णकानि, तानि हि कदाचिन्निर्यूहन्ते कदाचिन्न, तान्यनङ्गप्रविष्टमिति ॥ १४४ ॥ आह दृष्टिवादे सर्वमेव वचोगतमवतरति, ततः किमर्थमङ्गगतानां निर्यूहणम्? इति, तत आह—

5

जइ वि य भूयावादे, सव्वस्स वयोगयस्स ओयारो ।

निज्जूहणा तहा वि य, दुम्मेहे पप्प इत्थी य ॥ १४५ ॥

यद्यपि च ‘भूतवादे’ दृष्टिवादे सर्वस्य वचोगतस्यावतारः तथापि शेषाणामङ्गानामनङ्गानां च निर्यूहणा दुर्मेधसः पुरुषान् प्रतीत्य स्त्रियश्च । नहि प्रज्ञावत्योऽपि स्त्रियो दृष्टिवादं पठन्ति ॥ १४५ ॥ किं कारणम्? अत आह—

10

“अत्र वृद्धसम्प्रदायः—आरुहए पवयणे पंच आएससयाणि जाणि अणिवद्धाणि । तत्थेगं—मरु-देवा ण वि अंणे ण उवंणे पाठो अत्थि जहा—‘अचंतं थावरा होइऊण सिद्ध’ ति । विइयं—सयंभूरमणे समुद्धे मच्छाणं पउमपत्ताण य सव्वसंठाणाणि अत्थि वलयसंठाणं मोत्तुं । तइयं—विणहुस्स सातिरेगजोयण-सयसहस्सविउच्चणं । चउत्थं—करड-ओकुरुडा दोसट्टियस्वज्झाया, कुणालाणयरीए निद्धमणमूले वसही, वरिसासु देवयाणुकंपणं, नागरेहिं निच्छुहणं, करडेण रुसिएण वुत्तं—‘वरिस देव । कुणालाए,” उक्कुरुडेण भणियं—“दस दिवसाणि पंच य ।” पुणरवि करडेण भणियं—“मुट्ठिमेताहिं धाराहिं,” उक्कुरुडेण भणियं—“जहा रत्तिं तहा दिवं ॥ १ ॥” एवं वोत्तूणमवक्तंता, कुणालाए वि पण्णरसदिवसअणुवद्ध-वरिसणेणं सजाणवया सा जलेण उक्तंता, तओ ते तइयवरिसे साएए णयरे दो वि कालं काऊण अहे सत्त-माए पुढवीए काले णरगे वावीससागरोवमट्ठिइया णेरइया संवुत्ता । [पंचमं—] कुणालाणयरीविणासका-लाओ तेरसमे वरिसे महावीरस्स केवलणाणसमुप्पत्ती ।” आवश्यक हारिभद्री टीका पत्र ४६५ । आवश्यक चूर्णी प्रथमभाग पत्र ६०१ ॥

“वीरो आदेसंतरतो आर्यगुलेण चुलसीतिमंगुलव्विद्धो, उस्सेहंगुलतो पुण सत्तसट्ठसतं (सतमट्ठसतं) भवति ।” अनुयोगद्वार चूर्णी पत्र ५५ ॥

“यत्र तीर्थकरा विहरन्ति तत्र देशे पञ्चविंशतियोजनानाम् आदेशान्तरेण द्वादशानां मध्ये तीर्थकराति-शयात् न वैरादयोऽनर्था भवन्ति ।” विपाक टीका पत्र ६४ ॥

“आदेसेण वा गम्भट्टमस्स दिक्खति ति ।” निशीथचूर्णी ॥

“मरुदेवी वि आपसंतरेण नाभितुल्ल ति ।” सिद्धप्राभृतवृत्तौ पत्र १० ॥

“बाहुलाओ सुत्तम्मि सत्त पंच य जहणमुक्कोसं । इहरा हीणब्भहियं, होजंगुल-धणुपुहुत्तेहिं ॥
अच्छेरयाई किंवि वि, सामजसुए न देसियं सव्वं । होज व अणिवद्धं चिय, पंचसयाएसवयणं व ॥”

विशेषावश्यकै गाथा ३१७०-७१ ॥

“अहवाऽऽअमुच्चत्तं, च सुत्तभणिअं जहणमियरं च । सामणं ण विसेसा, पंचसयादेसवयणं व ॥”

विशेषणवती गाथा ८१ ॥

“करड-महकरड निरओ, वीरंगुट्टेण चालिओ मेरु । तह मरुदेवा सिद्धा, अचंतं थावरा होउं ॥ १ ॥

वलयगाारं मोत्तुं, सयंभूरमणम्मि सव्व आगारा । मीण-पउमाण एवं, बहु आपसा ॥ २ ॥

सुरलोयवाविमज्जे, मच्छाई नत्थि जलयरा जीवा । गेविजे न हु वावी, वाविअभावे जलं नत्थि ॥ ३ ॥”

सिद्धान्तविचारग्रन्थे ॥

दृष्टिवादा-
द्यध्ययने
स्त्रीणाम-
नधिकारि-
त्वं तत्का-
रणानि च

तुच्छा गारवबहुला, चलिंदिया दुब्बला य धीर्दृष्ट ।

इति अतिसेसज्झयणा, भूयावादो उ नो श्रीणं ॥ १४६ ॥

दृष्टिवादे हि बहवो विद्यातिशयाः सर्वकामप्रदा उपवर्ण्यन्ते, सा च स्त्री स्वभावात् 'तुच्छा' अल्पसत्त्वा, तथा 'गौरवबहुला' स्तोकायामप्यर्थवृद्धौ मानातिरेकतो व्यर्थसम्भवात्, 'चलेन्द्रिया' 5 स्वभावत एव तदिन्द्रियाणामतिलम्पटत्वात्, तथा 'दृष्ट्या' मानसेनाऽवष्टम्भेन दुर्बला, 'इति' अस्मात् कारणात् अतिशेषाणि—अतिशयानि अध्ययनानि—महापरिज्ञा-ऽरूपोपपातादीनि 'भूतवादश्च' दृष्टिवादो न स्त्रीणामनुज्ञातः ॥ १४६ ॥

तदेवमुक्तं चतुर्दशमेदं श्रुतज्ञानम् अङ्गगता-ऽनङ्गगतविशेषश्च । आह परः—केन पुनः कारणेनाक्षरा-ऽनक्षरश्रुते प्रथममुपात्ते ? तत आह—

अक्षरान- 10
क्षरश्रुतयोः
पूर्वोपादाने
कारणम्

सुणतीति सुयं तेणं, सवणं पुण अक्षरेयरं चैव ।

तेणऽक्षरेयरं वा, सुयनाणे होति पुच्चं तु ॥ १४७ ॥

इह यस्मात् प्रतिपत्ता तद् उच्यमानं शृणोति तेन कारणेन तत् श्रुतमित्युच्यते, 'श्रूयंत इति श्रुतम्' इति व्युत्पत्तेः । श्रवणं पुनः 'अक्षरेतरं चैव' अक्षरस्य इतरस्य च—अनक्षरस्य, 'तेन' कारणेन श्रुतज्ञाने प्ररूप्यमाणे पूर्वमक्षरमनक्षरं चोपात्तमिति ॥ १४७ ॥

15 सम्प्रति यदुक्तं मूलद्वारगाथायां "प्रकृतम्" (गाथा ३) इति तत्परूपणार्थमाह—

इत्थं पुण अहिगारो, सुयनाणेणं जतो हवति तेणं ।

सेसार्णमप्यणो वि य, अणुयोग पईव दिड्ढंतो ॥ १४८ ॥

अत्र प्र-
कृते श्रुत-
ज्ञानेना-
धिकारः

तदेवं मङ्गलनिमित्तं पञ्च ज्ञानानि प्ररूपितानि । एतेषु च पञ्चसु ज्ञानेषु मध्येऽत्राधिकारः श्रुतज्ञानेन । किं कारणम् ? अत आह—'यतः' यस्मात् कारणात् 'तेन' श्रुतज्ञानेन 'शेषाणाम्' 20 आमिनिबोविका-ऽवधि-मनःपर्याय-केवलानामात्मनश्च 'अनुयोगः' भाषणं भवति । अत्र दृष्टान्तः प्रदीपः—यथा प्रदीपो वटादीनामात्मनश्च प्रकाशकः एवं श्रुतज्ञानं शेषाणामात्मनश्चानुयोगकारकम् । उक्तं च—

सुयनाणं महिद्धीयं, केवलं तदणंतरं ।

अप्यणो सेसगाणं च, जम्हा तं पविमावगं ॥

25 तेन कारणेन अत्र श्रुतज्ञानेनाऽधिकारः ॥ १४८ ॥ तस्य च श्रुतज्ञानस्योद्देशक-समुद्देशादि चतुष्टयं भवति, तत्राऽनुयोगेऽधिकारः, स चैतद्वारैरनुगन्तव्यः—

[अनुयोगाधिकारः]

निरुद्धेवेगद्व निरुत्त विहि पविच्छी य केण वा कस्स ।

तदार मेय लक्खण, तदरिह परिसा य सुत्तथो ॥ १४९ ॥

द्वारगाथा

30 अनुयोगस्य 'निक्षेपः' नामादिन्यासो वक्तव्यः । तदनन्तरं तस्यैकार्थिकानि । तदनु निरुक्तं वक्तव्यम् । ततः को विधिरनुयोगे कर्तव्ये इति विविर्वक्तव्यः । तथा 'प्रवृत्तिः' प्रसवोऽनुयो-

१ °ला धितीय य ता० ॥ २ °वातो य नो श्रीय ता० ॥ ३ सुणेती° ता० विना ॥ ४ °ण अप्य° ता० ॥ ५ तत्र कां० ले० ॥

गस्य वक्तव्यः । तदनन्तरं केनाऽनुयोगः कर्तव्य इति वक्तव्यम् । ततः परं कस्य शास्त्रस्य कर्तव्य इति । तदनन्तरं तस्य—अनुयोगस्य द्वाराणि—उपक्रमादीनि वक्तव्यानि, तत्र तेषामेव भेदः । ततः परं सूत्रस्य लक्षणम् । तदनन्तरं तस्य—सूत्रस्य अर्हाः—योग्याः । ततः परं परिपत् । ततः सूत्रार्थः । एष द्वारगाथासङ्केपार्थः, व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥ १४९ ॥ तत्र प्रथमतो निक्षेपद्वारमाह—
निक्षेपद्वारम्

निक्खेवो नासो त्ति य, एगंडं सो उ कस्स निक्खेवो ।

अणुओगस्स भगवओ, तस्स इमे वन्निया भेया ॥ १५० ॥

निक्षेपस्यै-
कार्थिकानि

निक्षेपः न्यास इत्येकार्थम् । पर आह—स निक्षेपः कस्य कर्तव्यः ? सूरिराह—अनुयोगस्य भगवतः । 'तस्य च' निक्षेपस्य 'इमे' वक्ष्यमाणा वर्णिता भेदाः ॥ १५० ॥ तानेवाह—

नामं ठवणा दविए, खेत्ते काले य वयण भावे य ।

एसो अणुओगस्स उ, निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥ १५१ ॥

10 अनुयोगस्य
निक्षेपाः

नामानुयोगः स्थापनानुयोगो द्रव्यानुयोगः क्षेत्रानुयोगः कालानुयोगो वचनानुयोगो भावानुयोगश्च । एषोऽनुयोगस्य सप्तविधो निक्षेपः ॥ १५१ ॥

तत्र नाम-स्थापने प्रतीते इति ते अनादृत्य शेषाणां द्रव्याद्यनुयोगानां भेदानाह—

सामित्त-करण-अहिगरणतो य एगत्त तह पुहत्ते य ।

नामं ठवणा मोत्तुं, इति दव्वादीण छब्भेया ॥ १५२ ॥

15 द्रव्याद्य-
नुयोगा-
नां प्रभेदाः

'सामित्तं' सम्बन्धः 'करणं' साधकतमम् 'अधिकरणं' आधारः, एतैः प्रत्येकमेकत्वेन 'पृथक्-
क्त्वेन च' बहुत्वेन पञ्चानां द्रव्यादीनामनुयोगो वक्तव्यः । 'इति' एवं नाम स्थापनां च मुक्त्वा
द्रव्यादीनामनुयोगस्य प्रत्येकं षड् भेदा भवन्ति । तद्यथा—द्रव्यस्य वा १ द्रव्याणां वा २ द्रव्येण
वा ३ द्रव्यैर्वा ४ द्रव्ये वा ५ द्रव्येषु वा ६ अनुयोगो द्रव्यानुयोगः । एवं क्षेत्र-काल-वचन-20
भावानुयोगानामपि प्रत्येकं षड्भेदाऽवसेया ॥ १५२ ॥ तत्र प्रथमतो द्रव्यस्यानुयोगमाह—

दव्वस्स उ अणुओगो, जीवदव्वस्स वा अजीवस्स ।

एकैकस्मि य भेया, हवन्ति दव्वाइया चउरो ॥ १५३ ॥

द्रव्यस्या-
नुयोगः

द्रव्यस्यानुयोगो द्विधा—जीवद्रव्यस्य वा अजीवद्रव्यस्य वा । एकैकस्मिन्ननुयोगे द्रव्यादिका-
श्चत्वारो भेदाः । किमुक्तं भवति ?—जीवद्रव्यानुयोगोऽजीवद्रव्यानुयोगो वा प्रत्येकं द्रव्यतः 25
क्षेत्रतः कालतो भावतश्च भवति ॥ १५३ ॥ तत्र जीवद्रव्यानुयोगं द्रव्यादित आह—

दव्वेणिकं दव्वं, संखातीतप्पदेसमोगाढं ।

काले अणादिनिहणं, भावे नाणाइयाऽणंता ॥ १५४ ॥

जीवद्रव्या-
नुयोगः

द्रव्यतो जीवद्रव्यमेकम्, क्षेत्रतोऽसङ्ख्येयप्रदेशावगाढम्, कालतोऽनाद्यनिधनम्, भावतो ज्ञा-
नादिकाः पर्याया अनन्ताः, तद्यथा—अनन्ता ज्ञानपर्यायाः, अनन्ता दर्शनपर्यायाः, अनन्ताश्चा- 30
रित्रपर्यावाः, अनन्ता अगुरुलघुपर्यावाः ॥ १५४ ॥

१ °गट्ठा सो ता० ॥ २ °घणं मो° ता० ॥ ३ °व्वेणेगं द° ता० ॥ ४ °खादीत° ता० ॥
५ °लेऽणादिअणिह° ता० ॥

अधुना द्रव्यादिभिरजीवद्रव्यस्यानुयोगमाह—

अजीव-
द्रव्यस्या-
नुयोगः

एमेव अजीवस्स वि, परमाणु द्रव्यमेगद्वयं तु ।

खेत्ते एगपएसे, ओगाढो सो भवे नियमा ॥ १५५ ॥

समयाद् दिति असंखा, ओसप्पिणीओ हवंति कालम्मि ।

वण्णादि भावऽणंता, एवं दुपदेसमादी वि ॥ १५६ ॥

5

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण ‘अजीवस्यापि’ अजीवद्रव्यस्याप्यनुयोगो वक्तव्यः । तद्यथा—
परमाणुद्रव्यत एकं द्रव्यम्, क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढः, कालतो जघन्यतः स्थितिः ‘समयादि’
एको द्वौ त्रयो वा समयाः, उत्कर्षतः ‘असङ्ख्याः’ असङ्ख्येया अवसर्पिण्य उत्सर्पिण्यश्च भवन्ति,
भावतोऽनन्ता वर्णादिपर्यायाः, तद्यथा—अनन्ता वर्णपर्यवाः, अनन्ता गन्धपर्यवाः, यावदनन्ताः
10 स्पर्शपर्यवा इति । एवं ‘द्विप्रदेशादेरपि’ द्विप्रदेशिकस्य त्रिप्रदेशिकस्य यावदनन्तप्रदेशिकस्यो-
पयुज्य वक्तव्यम्, तद्यथा—द्विप्रदेशिकः स्कन्धो द्रव्यत एकं द्रव्यम्, क्षेत्रत एकप्रदेशावगाढो
द्विप्रदेशावगाढो वा, कालतो जघन्यतः स्थितिः समयादिः, उत्कर्षतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य
इत्यादि ॥ १५५ ॥ १५६ ॥ सम्प्रति द्रव्याणामनुयोगमाह—

दच्चाणं अणुयोगो, जीवमजीवाण पज्जवा नेया ।

द्रव्याणा-

मनुयोगः 15

तत्थ वि य मग्गणाओ, णेगा सट्ठाण परठाणे ॥ १५७ ॥

द्रव्याणामनुयोगो द्विधा—जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । किंरूपोऽसौ ? इत्याह—‘पर्यायाः’
प्रवृत्त्यमाणा ज्ञेयाः, तथाहि—कैतिविधा भदन्त ! पर्यायाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! द्विविधाः, तद्यथा—
जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां च । तत्राप्यनेकाः स्वस्थाने परस्थाने च मार्गणाः, ताश्चैवम्—नैर-
यिकाणामसुरकुमाराणां च कति पर्यायाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! अनन्ताः । अथ केनार्थेनेदमुच्यते ?
20 गौतम ! नैरयिकोऽसुरकुमारस्य द्रव्यार्थतया तुल्यः प्रत्येकमेकद्रव्यत्वात्, प्रदेशार्थतयाऽपि तुल्यः
प्रत्येकं लोकाकाशप्रदेशतुल्यप्रदेशत्वात्, स्थित्या चतुःस्थानपतितः, भावतः पदस्थानपतितः,
ततो भवन्ति नैरयिकाणामसुरकुमाराणां च प्रत्येकं पर्याया अनन्ताः । अजीवद्रव्याणां पर्याये-
ष्वेवं स्वस्थाने परस्थाने च मार्गणा—यैरमाणुपोग्गलाणं भंते ! दुपएसियाण य खंधाणं
केवइया पज्जवा पणत्ता ? गोयमा ! अणंता । से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ ? गोयमा ! पर-
25 माणुपोग्गले दुपएसियस्स खंधस्स दवइयाए तुल्ले पएसइयाए हीणे, नो तुल्ले नो अहिए, जइ
हीणे पएसहीणे ठिईए चउट्ठाणवडिए वण्णादिपज्जवेहिं छट्ठाणवडिए । ततो भवन्ति द्रव्या-
नामपि प्रत्येकमनन्ताः पर्यायाः । एवमनेकधा जीवद्रव्याणामजीवद्रव्याणां चाऽनुयोगः सूत्रे तत्र
तत्र प्रदेशेऽभिहितो भावनीयः ॥ १५७ ॥ तदेवं द्रव्यस्य द्रव्याणां चेति स्वामित्वं गतम्, इदानीं
करणे एकत्व-बहुत्वान्यामनुयोगमाह—

वत्तीए अक्खेण व, करंगुलादीण वा वि दच्चेण ।

अक्खेहि उ दच्चेहिं, अहिगरणे कप्प कप्पेसु ॥ १५८ ॥

द्रव्येण

30

द्रव्यैः

द्रव्ये

द्रव्येष्व-

नुयोगः

१ द्रव्ये एकद्रव्यं तु ता० ॥ २ ०या उत्सर्पिण्य अवसर्पिण्यश्च भा० विना ॥ ३-४ एतानि
सर्वाण्यपि सूत्रानि प्रज्ञापनोपाद्वे पञ्चमे पर्यायाख्ये पदे बरीकृतान्ते ॥

वर्तिः—नाम खटिका तथा कृता शलाका तथा, अक्षेण वा कराङ्गुल्या वा, आदिशब्दात् प्रलेपकादिना वा यः क्रियतेऽनुयोगः स द्रव्येणाऽनुयोगः । द्रव्यैरनुयोगो यद्वहुभिरक्षैः क्रियतेऽनुयोगः । ‘अधिकरणे’ एकस्मिन् द्रव्येऽनुयोगः, यदा एकस्मिन् कल्पे स्थितोऽनुयोगं करोति । यदा तु बहुषु कल्पेषु स्थितस्तदा द्रव्येष्वनुयोगः ॥ १५८ ॥

उक्तो द्रव्यानुयोगः पङ्क्त्युद्देशः, सम्प्रति क्षेत्रस्य क्षेत्राणां चानुयोगमाह—

5

पन्नत्ति जंबुदीवे, खित्तस्सेमादि होइ अणुयोगो ।

खित्ताणं अणुयोगो, दीवसमुद्धान पन्नत्ती ॥ १५९ ॥

क्षेत्रस्य
क्षेत्राणां
चानुयोगः

क्षेत्रस्यानुयोगो भवति जम्बूद्वीपस्य प्रज्ञप्तिः, आदिशब्दादन्यस्यापि द्वीपस्य योऽनुयोगः स क्षेत्रस्यानुयोगः । क्षेत्राणामनुयोगो द्वीपसमुद्धानां प्रज्ञप्तिः, द्वीपसागरप्रज्ञप्तिरित्यर्थः ॥ १५९ ॥

क्षेत्रेणानुयोगमाह—

10

जंबुदीवपमाणं, पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं ।

एवं मविजमाणा, हवंति लोका असंखिजा ॥ १६० ॥

क्षेत्रेणा-
नुयोगः

जम्बूद्वीपप्रमाणं प्रस्थकं पृथिवीकायिकानां मापनाय कृत्वा जम्बूद्वीपप्रमाणेन प्रस्थकेन ते पृथिवीकायिका माप्यन्ते, मापयित्वा मापयित्वा चालोके प्रक्षिप्यन्ते, एवं माप्यमाना असह्येया लोका भवन्ति, असह्येयलोकाकाशप्रमाणमलोकखण्डमापूरयन्तीत्यर्थः ॥ १६० ॥

15

पृथिवी-
जीवानां
परिमाणम्

क्षेत्रैरनुयोगमाह—

खित्तेहिं बहू दीवे, पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं ।

एवं मविजमाणा, हवंति लोका असंखिजा ॥ १६१ ॥

क्षेत्रैर-
नुयोगः

क्षेत्रैरनुयोगो यथा—‘बहून्’ त्रिप्रभृतीन् द्वीपान् पृथिवीकायिकानां मापकरणाय प्रस्थकं कृत्वा तेन पृथिवीकायिकान् मापयेत्, मापयित्वा मापयित्वा चालोके प्रक्षिपेत्, ते चैवं माप्यमाना असह्येया लोका भवन्ति ॥ १६१ ॥ सम्प्रति क्षेत्रे क्षेत्रेषु चानुयोगमाह—

20

पृथिवी-
जीवानां
परिमाणम्

खित्तम्मि उ अणुयोगो, तिरियंलोगम्मि जम्मि वा खेत्ते ।

अट्टाइयदीवेसुं, अट्टलवीसाएँ खित्तेसु ॥ १६२ ॥

क्षेत्रे क्षे-
त्रेषु चा-
नुयोगः

क्षेत्रेऽनुयोगो यथा—तिर्यग्लोकेऽनुयोगो यस्मिन् वा ग्रामे नगरे उपाश्रये वा । क्षेत्रेष्वनुयोगो यथा—अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु यदि वाऽर्द्धपङ्क्तिषु जनपदेषु ॥ १६२ ॥

25

अधुना कालस्य कालानां [कालेन कालैः] चानुयोगमाह—

कालस्स समयरूवण, कालाण तदादि जाव सव्वद्धा ।

कालेणऽणिलवहारो, कालेहि उ सेसकायाणं ॥ १६३ ॥

कालस्य
कालानां
कालेन
कालैश्चा-

कालस्यानुयोगो यत् समयस्य प्ररूपणा । कालानामनुयोगो यत् समयादीनां—समया-ऽऽव-
लिकाप्रभृतीनां यावत् सर्वाद्धा तावत् प्ररूपणम् । कालेनानुयोगः अनिलानां—वायुकायिका-

30

नुयोगः

१ “वत्ती णाम सेडिया सलागकयल्लिया” इति चूर्णिः ॥ २ “अधिकरणे—द्रव्ये एगम्मि कप्पे, सामलीए त्ति भणियं होति” इति चूर्णिः ॥ ३ प्रक्षिप्यन्ते ते चै० भा० ॥ ४ त् तत्रैवं मो० दे० ॥ ५ ०रिए लो० ता० ॥ ६ वेसू ता० ॥

वाय्वादि-
भिर्वैद्वानां
देहानां
परिमाणम्

नामपहारः, यथा—वायुकायिकवैक्रियशरीराणि वद्धानि पत्योपमस्यासङ्ख्येयभागमात्रेण काले-
नापह्रियन्ते । कालैरनुयोगः 'शेषकायानां' पृथिवीकायिकादीनाम्, यथा—औदारिकशरीराणि
वद्धानि असङ्ख्येयामिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियन्त इति ॥ १६३ ॥

अधुना काले कालेषु चानुयोगमाह—

काले
कालेषु
चानुयोगः

5

कालम्नि विइयपोरिसि, समासु तिसु दोसु वा वि कालेषु ।

कालेऽनुयोगः द्वितीयस्यां पौरुष्याम् । कालेष्वनुयोगः अवसर्पिण्यां तिसृषु समासु,
तद्यथा—सुषमदुःषमायाः पश्चिमे भागे दुःषमसुषमायां दुःषमायामिति; उत्सर्पिण्यां द्वयोः सम-
योः—दुःषमासुषमायां सुषमादुःषमायां च ॥

उक्तः षट्प्रकारोऽपि कालानुयोगः, सम्प्रति वचनस्य वचनानां चानुयोगमाह—

वचनस्य
वचनानां
चानुयोगः

10

वयणस्सेगवयाई, वयणाणं सोलसण्हं तु ॥ १६४ ॥

“वयणस्ते”त्यादि । वचनस्यानुयोगः ‘एकवचनादेः’ एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानामन्य-
तमस्य, यथा—ईदृशमेकवचनमित्यादि । वचनानामनुयोगः त्रयाणामप्येकवचनादीनां स्वरूपक-
थनं षोडशानां वा वचनानाम् । तानि च षोडश वचनान्यमूनि—

वचन-
षोडश-
कम्

15

लिंगितियं वयणतियं, कालतियं तह परुक्ख पच्चक्खं ।

उवणय-ऽवणयचउक्कं, अज्झत्थिययं तु सोलसमं ॥

अस्या [अ]क्षरगमनिका—‘लिङ्गत्रयम्’ इयं स्त्री अयं पुमान् इदं कुलम् । ‘वचन-
त्रिकम्’ एकवचनं द्विवचनं बहुवचनमिति । ‘कालत्रिकम्’ अकरोत् करोति करिष्यति च ।
परोक्षवचनं यथा स इति । प्रत्यक्षवचनम् एष इति । उपनयः—स्तुतिः अपनयः—निन्दा
तयोश्चतुष्कमुपनया-ऽपनयचतुष्कम्, यथा—रूपवती स्त्रीत्युपनयवचनम्, कुरूपा स्त्रीत्युपनय-
वचनम्, रूपवती स्त्री किन्तु दुःशीलेत्युपनया-ऽपनयवचनम्, कुरूपा स्त्री किन्तु सुशीलेत्युप-
नयोपनयवचनम् । तथा अन्यच्चेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्या अन्यद् विभणिपुरपि सहसा
यच्चेतसि तदेव यद् वक्ति तत् षोडशमध्यात्मवचनम् ॥ ॥ १६४ ॥

वचनेन
वचनेः
वचने
वचनेषु
चानुयोगः

25

वयणेणाऽऽयरियाई, इकेणुचो बहूहि वयणेहिं ।

वयणे खओवसमिए, वयणेषु उ णत्थि अणुओगो ॥ १६५ ॥

वचनेनानुयोगो यथा—कोऽप्याचार्यः केनाऽप्याचार्येण मिश्रुणा श्रावकेण वा मणितः ‘अनु-
योगमिच्छाकारेण कुरु’ ततः सोऽनुयोगं करोति । वचनैरनुयोगः बहुमिराचार्यादिभिर्भणितोऽनु-
योगं करोति । अथवा वचनेनानुयोगो नाम आचार्यादीनामन्यतम एकेन वचनेनानुयोगं करोति,
यथा—समभावः सामायिकमिति । कश्चिद् बहुभिर्वचनैः सविस्तरमिति । वचने क्षायोपशमिके
स्थितस्यानुयोगो वचनेऽनुयोगः । वचनेष्वनुयोगो नास्ति, क्षयोपशमभावस्य सर्वत्राप्येकत्वेन
वहुत्वासम्भवात् । यदि वा व्यक्तिविवक्षया बहुप्राचारादिषु वचनेषु स्थितस्यानुयोगो बहुवचने-
ष्वनुयोगः ॥ १६५ ॥ सम्प्रति भावानुयोगं षट्प्रकारमाह—

भावस्य
भावानां
चानुयोगः

भावस्सेगतरस्स उ, अणुयोगो जो जहड्डिओ भावो ।

दोमाइसन्निकासे, अणुयोगो होति भावाणं ॥ १६६ ॥

भावस्यानुयोगः औदयिकादीनां भावानामन्यतमो यो यथास्थितो भावस्तस्य कथनम् ।
भावानामनुयोगो द्विकादीनां भावानां सन्निकाशे-संयोगे यावन्तो भक्ता भवन्ति तेषां
कथनम् ॥ १६६ ॥

भावेण संगहाईअन्नयरेणं दुगाइभावेहिं ।

भावम्मि खओवसमे, भावेसु य नत्थि अणुयोगो ॥ १६७ ॥

भावेन
भावेः
भावे
भावेपु
चातुयोगः

भावेनानुयोगः सङ्ग्रहादीनां पञ्चानां भावानामन्यतमेन । ते च सङ्ग्रहादयः पञ्च भावा इमे—
पंचहिं ठाणेहिं सुयं वाइज्जा, तं जहा-संगहट्टयाए, उवगहट्टयाए, निज्जरट्टयाए, सुंयप-
ज्जवजाएणं, अव्वुच्छितीए य । (स्थानाङ्के ५ स्थाने ३ उद्देशे सूत्रं ४६८ पत्रं ३५०)

तत्र-कथं ममैते शिष्याः सूत्रार्थसङ्ग्राहकाः सम्पत्स्यन्ते? इति सङ्ग्रहार्थता, कथं नु नाम
गीतार्थं भूत्वा वस्त्राद्युत्पादनेन गच्छस्योपग्रहकरा भविष्यन्ति? इत्युपग्रहार्थता, ममाप्येतान् 10
वाचयतः कर्मनिर्जरा विपुला भविष्यतीति निर्जरार्थता, तथा श्रुतपर्यवजातं-श्रुतपर्यायराशिर्म-
मापि वृद्धिं यास्यतीति चतुर्थं श्रुतपर्यवजातं कारणम्, श्रुतस्य शिष्यपरम्पराङ्गतया अव्यव-
च्छित्तिर्भूयादिति पञ्चममव्यवच्छित्तिकारणम् ॥

भावैरनुयोगः एतेषां पञ्चानां भावानां द्वित्रादिभिर्भावैः । भावेऽनुयोगः क्षायोपशमिके ।
भावेषु त्वनुयोगो नास्ति, क्षायोपशमिकभावस्यैकत्वात् ॥ १६७ ॥

15

अहवा आयाराइसु, भावेसु उ एस होइ अणुओगो ।

सामित्तं आसज्ज व, परिणामेसुं बहुविहेसुं ॥ १६८ ॥

अथवा भावेष्वप्येषोऽनुयोगो भवति । केषु? इत्याह-आचारादिषु द्वादशस्वङ्गेषु ये भावास्तेषु,
अथवा स्वामित्वमासाद्य ये औदयिकादयो बहवः परिणामास्तेषु, यदि वा क्षायोपशमिकोऽपि
भावः प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा परिणमते ततस्तेषु व्यवस्थितस्य व्याख्यां कुर्वतो भावेष्वनुयोगः 20
॥ १६८ ॥ अथ द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावानां परस्परं समवतारोऽस्ति? न वा? अस्तीति ब्रूमः ।
कथम्? इत्याह—

द्रव्ये नियमा भावो, न विणा ते यावि खित्त-कालेहिं ।

खित्ते तिण्ह वि भयणा, कालो भयणाय तीसुं पि ॥ १६९ ॥

द्रव्यादीनां
परस्परं
समवतारः

द्रव्ये नियमाद्भावः, भावं विना द्रव्यस्याऽसम्भवात्, नहि तदस्ति द्रव्यं यद्भावशून्यमिति । 25
“न विणा ते यावि खित्त-कालेहिं” इति न च ‘तावपि’ द्रव्य-भावौ क्षेत्र-कालाभ्यां विना ।
तथाहि-क्षेत्रं विना न द्रव्यम्, आधारमन्तरेणाऽऽधेयस्याऽसम्भवात्; ततस्तद्गतो भावोऽपि न
क्षेत्रं विना; कालं विना द्रव्य-भावाभावः समयक्षेत्रापेक्षया, नहि समयक्षेत्रे तदस्ति द्रव्यं भावो
वा यः कालं विना । अन्यत्र तु नैव नियमः, तथा चाह-क्षेत्रे ‘त्रयाणामपि’ द्रव्य-काल-
भावानां भजना । तत्र कालः समयक्षेत्रे भवति अन्यत्र नेति कालभजना । द्रव्य-भावावपि 30

१ “सुते वा मे पञ्चवयाते भविस्सति, सुतस्स वा अवोच्छित्तिणयट्टयाते” इति पाठो मुद्रितस्थानाङ्के ॥
२ °लो नियमा उ तीसुं ता० । “एतेषु पुण द्रव्य-क्षेत्र-भावेसु नियमा कालो भवति । आह कथमेतदव-
गन्तव्यम्? इति, उच्यते—.....‘कालो नियमा तु तीसुं पि’ति समयक्षेत्रमहिक्किचा ।” इति चूर्णो ॥

लोकाकाशे स्तो नाऽलोके । यद्यप्यलोकेऽप्यगुरुलघवः पर्यायाः सन्ति तथापि द्रव्यस्य भावो नाद्रव्यस्य, अलोकाकाशं च क्षेत्रत्वे न विवक्षितमिति भावस्याप्यभाव इति । कालः पुनर्मजनया 'त्रिष्वपि' द्रव्य-क्षेत्र-भावेषु, समयक्षेत्रादन्यत्र कालस्यासम्भवात् ॥ १६९ ॥

साम्प्रतमाधारा-ऽऽधेयभावयोजनामाह—

द्रव्यादीना- ६
माधारा-
ऽऽधेय-
लविभागः

आधारो आधेयं, च होइ द्रव्यं तहेव भावो य ।
स्वित्तं पुण आधारो, कालो नियमा उ आधेयो ॥ १७० ॥
द्रव्यं भावश्चाधार आधेयश्च भवति । तत्र द्रव्यमाधारो भावस्य, आधेयं क्षेत्रस्य । भाव आधारः कालस्य, आधेयो द्रव्यस्य । क्षेत्रं पुनर्नियमादाधारः, तस्याऽन्यस्याऽऽधारस्याऽभावात्, "स्वप्रतिष्ठितमाकाशम्" इति वचनात् । कालो नियमादाधेयः, तस्य द्रव्ये क्षेत्रे भावे चावस्या-
10 नात् ॥ १७० ॥ उक्तोऽनुयोगः, तद्विपरीतोऽननुयोगः । तत्र दृष्टान्तानमिवित्सुराह—

द्रव्याद्य-
नुयोग-
विषयेऽ-
ननुयोग-
विषये च
दृष्टान्ताः

वत्स(च्छ)ग गोणी खुज्जा, सञ्ज्ञाए चेव बहिरउल्लावे ।
गामिल्लए य वयणे, सत्तेव य हुंति भावम्मि ॥ १७१ ॥
द्रव्यानुयोगे द्रव्याननुयोगे च वत्स-गावाबुदाहरणम्—जइ गोदोहगो जो पाडलाए वत्संगो तं बाहुलाए सुयइ, बाहुलेयं वा वत्संगं पाडलाए सुयइ तो अणुणयोगो भवइ, दुद्ध-
15 कज्जस्स य अप्सिद्धी । एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणं दोहयत्थाणीओ साहू अजीवं पल्ल-
वेइ, अजीवलक्खणेण वा जीवं तो अणुणयोगो । तं भावं अन्नहा गिण्हइ, तेण अत्थो विसं-
वयइ, अत्थे विसंवइए चरणं विसंवयइ, चरणेणं विसंवइएणं सुक्खामावो, मोक्खामावे दिक्खा निरत्थिया । जइ पुण जो जाए वत्संगो तं ताए सुयइ तो अणुणयोगो भवइ, तस्स य दुद्धकज्जस्स पसिद्धी । एवमिहावि जइ जीवलक्खणेणं जीवं पल्लवेइ, अजीवलक्खणेणमजीवं
20 तो अणुणयोगो भवइ । तस्स य सुक्खलक्खणस्स कज्जस्स पसिद्धी ॥

क्षेत्रस्याप्यननुयोगोऽनुयोगश्च भवति । तत्राननुयोगे कुजोदाहरणम्—पइड्डाणं नयरं । सालवाहणो राया । सो वरिसे वरिसे भरयच्छे नैहवाहणं रोहेइ । जाहे य वरिसारत्तो भवति ताहे सयं नयरं पडियाइ, एवं कालो वच्चइ । अन्नया तेणं रत्तो रोहणेणं गइल्लएणं अत्थाणियमंडवियाए निच्छूवं । तस्स पडिग्गह्वारी खुज्जा । सा चित्तेइ—अपरिमोगा एसा-
25 ऽऽदिट्ठा, नृणमेस राया जाइउकामो । तीसे राउल्लो जाणसालिओ परिजियओ । तीए तस्स कहियं । सो पए जाणाइ पमक्खिओ, पयड्डियाणि य । तं दट्ठं सेसगो वि संवावारो पयड्डिओ । राया रहसि एकल्लो धूलिमएण पयट्ठो, जाव सन्नो संवावारो पयड्डिओ दिट्ठो । राया चित्तेइ—न मए कस्सइ कहियं, कहमेएहिं नायं ? । गविट्ठं परंपरगेणं जाव खुज्ज चि । सा पुच्छिया । तीए तहेव अक्खायं । अत्र यन्मण्डपिकायां निष्ठयूतमेयोऽनु-
30 योगः । एवं यदि क्षेत्रं जीवा-धनुःपृष्ठादिभिर्गणितविसंवादेन प्ररूपयति तदाऽननुयोगः, यदा त्वविसंवादि कथयति तदाऽनुयोगः, यथा कुज्जायाः 'अपरिमोगं क्षेत्रं जातम्' इति प्ररूपयन्त्याः ॥

१ द्रव्ये तहेव भावे य ता० ॥ २ ०णो नाम रा० सो० डे० ॥ ३ नरयः पूर्णं भा० विना । चूर्णो—“गववाहणं” इति । आव० मल० वृत्तौ चूर्णो च “गववाहणं” इति पाठः ॥

कालस्यानुयोगेऽननुयोगे च स्वाध्याय उदाहरणम्—एगो साह पाओसियं परिय-
इंतो रहसेण कालं न याणाति । सम्मदिट्ठियां य देवया तं हियट्ठयाए संवोहेइ मिच्छादिट्ठि-
याए भएणं । सां तक्कस्स घडं भरेउं महया सद्देणं उग्घोसेइ—महियं महियं ति । सो तीसे
कन्नारोडयं असहमाणो भणइ—अहो ! तक्कस्स वेळ ति । सा भणइ—जहा तुज्झं सज्झायस्स
वेला । उवउत्तो ‘मिच्छा दुक्कडं’ भणइ । देवतोए अणुसासिओ—मा एवं काहिसि, मा मि-
च्छादिट्ठिगाए छलिज्जिहिसि । तस्स अकाले सज्झायंतस्स अणुयोगो । तम्हा काले पढियेवं,
तो अणुयोगो भवति ॥

वचनस्यानुयोगेऽननुयोगे च द्वे उदाहरणे—बधिरोल्लापो ग्रामेयकश्च ।

एगम्मि य गामे बहिरकुडुवं परिवसइ, थेरो थेरी य । ताणं पुत्तो हलं वाहेइ । अन्नया सो
हलं वाहेउं गओ खित्ते हलं वाहेइ । अण्णो य मणूसो तेण पासेणं जाइ । तेण सो पंथं 10
पुच्छिओ—सो बहिरो चित्तेइ—एस बलदे सिंगेइ । तओ भणइ—अरे ! मम घरे जाइल्ला
बलदा, कहमेए सिंगेसि ? न हवसि—त्ति हलं उवत्तेउं तस्स पहाविओ । इयरो चित्तेइ—
गहिल्लओ एस । संपट्ठिओ । तस्स य भज्जा भत्तं धित्तुमागया । सो भज्जाए कहेइ—वइल्ला
सिंगिय ति । सा चित्तेइ—एस भणइ ‘अलोणयं भत्तं’ति । तओ भणइ—लोणियं भवउ मा वा,
ते माऊए सिद्धं । सा घरं गया सासूए कहेइ—‘अलोणयं’ तव पुत्तो भणइ । सा य कत्तं-15
तिया चिट्ठइ । तओ चित्तेइ—एसा भणइ ‘अइथूलं कत्तेसि’ । ताए पडिभणियं—थूलं वा भवउ
वरडं वा, थेरस्स पुत्तं होहिइ । सा थेरं सदावेत्ता भणइ—सवं एयं अतिथूलं तो तव पुत्तं
होहिइ । तत्थ तिला विसारियां । सो रक्खगो आसि । सो चित्तेइ—एसा भणइ ‘तुमे तिला
खाइया’ । तंतो सवहं करेइ—पीएमि ते जीवियं जइ एगं पि तिलं खाएमि । एवं जइ एग-
वयणेणं परूवेयवं दुवयणेण परूवेइ, दुवयणेण वा एगवयणेणं तो अणुयोगो । अह तह 20
चेव परूवेइ तो अणुयोगो ॥

ग्रामेयकोदाहरणमेवम्—एक्कां नागरमहिला भत्तारे मए ‘कट्ठाईणि विं ता अक्कीयाणि
घेच्छामु’ ति अजीवमाणी खुड्डुलयं पुत्तं घेतुं गामे पवुत्था । सो दारतो वडुंतो मायरं पुच्छइ—
कहिं मम पिया ? । तीए भणियं—मओ सो । केण इ जीवियाइओ ? । भणइ—ओल्लगाए ।
तो खायं अहमवि ओल्लगामि । सा भणइ—न याणसिं । तओ पुच्छइ—कहमोल्लगिज्जइ ? । 25
भणिओ—विणयं करेज्जासिं । केरिसो विणओ ? । जुक्कारो कायवो, नीयं चंक्रमियवं, छंदा-
णुवत्तिणा भवियवं । सो भणइ—एवं काहामो । सो नगरं पहाविओ । अंतरा य तेण वाहा
निलुक्का दिट्ठा, वडुणं सद्देणं जुक्कारो कओ । तेण सद्देणं मिगा पलाया । तेहिं घेतुं पहाओ ।
तेण सवभावो कहिओ । मुक्को भणिओ य—जया एरिसं पिच्छिज्जासि तथा निलुक्कंतेण सणि-
यंमागंतवं, न उल्लाविज्जइ, सणियं वा । तओ इंतेण रयगा दिट्ठा । ताहे निलुक्कंतो सणियं 30
एइ । तेसिं च रयगाणं दिणे दिणे पुत्ताइं हीरंति । तओ ठाणयं वडुं रक्खंति इंतो चोरे ।
‘एस चोरो निलुक्कंतो एति’ तओ वंधिउं पिट्ठिओ । सवभावे कहिए मुक्को भणिओ य—भणि-

ज्जासि 'मुद्धं भवउ, खारो पडउ' । सो नगरसमुद्धं एह । एगत्थ वीयाणि वाविज्जंति ।
 तेण मणियं-मुद्धाणि हवंतु, खारो पडउ । तथो तेहि 'किमकारणं वेरिओ एवं मासइ ?' ति
 पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए सुओ मणिओ य-एरिसे कजे एवं भवइ 'एरिसे वहुं हवतु,
 गड्डाओ मरह एयम्स' । तथो वचंतो एगत्थ मयगं निज्जंतं दड्डुण भणइ-वहुं भवउ एरिसे ।
 ८ तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए सुओ मणिओ य-एरिसे कजे एवं भवइ 'अचंनवि-
 यौगो भवउ एरिसेण कज्जणं' । तथो गच्छंतो एगत्थ विवाहं भणइ-एरिसेण कज्जणं अचं-
 नवियौगो भवउ । तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए सुओ मणिओ य-एरिसे कजे एवं
 मणियवं 'निचं एरिसयाणि पिच्छंतया होइ, सासयं भवउ' । तथो वचंतो एगत्थ नियत्तवं
 दंडियं दड्डुण भणइ-निचं एरिसयाणि पिच्छता होइ, सासयं च एवं हवउ । तत्थ वि
 १० इओ । सम्भावे कहिए सुओ मणिओ य-एरिसे कजे एवं मणिज्जासि 'एयाओ मे लहुं
 सुओ भवउ' । तथो गच्छंतो एगत्थ केह मिउसंयाइयं करिसे पिच्छइ । तत्थ भणइ-
 एयाओ मे लहुं मोक्खो भवउ । तत्थ वि पिट्ठिओ । सम्भावे कहिए सुओ गथो नगरे ।
 तत्थ एगत्थ दंडिहुत्तपुत्तगत्थ अडीणो सेवतो अच्छइ । अत्रया दुम्मिकजे अंविउजाऊ सिद्धि-
 छिया । मज्जाए सो मणिओ-जाहि महायणमज्जाओ सदावेहि जेण सुंजइ, सीयला अजोणा
 १२ भविस्सइ । तेण गंतुण महायणमज्जे वड्डेणं सदेणं मणिओ-एहि एहि सीयली किल होइ
 अंविउजाऊ । सो लज्जिओ वरं गथो । तेणं अंवाडिओ मणिओ य-एरिसे कजे
 सणियं कजे कहिज्जइ । अत्रया गेहं पळितं । तस्स मज्जाए मणियं-लहुं सदावेह उट्ठुरं ।
 सो गंतुं मणियं कहेइ । जाव सो तस्स अक्खाइ ताव सवं वरं ज्झामियं । तत्थ वि अंवा-
 डिओ मणिओ य-एरिसे कजे न वि आगम्सइ, अक्खायरेण अण्णया चैव पाणिण्ण वा
 २० गोमतेण वा विज्झविज्झइ, गोरसो वा लुत्तमइ, अंविओ वि पत्थसिज्जइ, जहा तथ विज्झ-
 विज्झइ । अत्रया तस्स दंडिहुत्तपुत्तगत्थ प्हाऊण धुवंतस्स वृत्तो निगच्छइ । तथो सो
 गोमत्तं गोमुत्ताइयं च लुत्तमेइ । एवं जो अत्रान्नि कहेयवे अत्तं कहेइ तस्स अण्णुओगो ।
 तस्सं कहिज्जमाणे अण्णुओगो ॥

मावे मावस्स विषयेऽनुयोगेऽनुयोगे च सदोदाहरणानि भवन्ति ॥ १७१ ॥ तान्येवाह—

२५

सावगमज्जा सूचवहए य कुंकणगदारए नउत्ते ।

कसलामेला संवस्स साइसं सेणिए कोवे ॥ १७२ ॥

प्रथममुदाहरणं श्रावकमार्या । द्वितीयं सावगदिकः पुनः । तृतीयं कौड्ढगदारकः । चतुर्थं
 नकुलः । पञ्चमं कलामेला । षष्ठं सम्पत्त साइसम् । सप्तमं 'श्रेणिके' श्रेणिकस्य कोपः ॥

तत्र श्रावकमार्यादाहरणमिदम्—एगो सावगो अत्तं महिलं दड्डुं अज्झोववतो दुत्तल्ल-
 २७ भवइ । मज्जाए पुच्छिओ । निज्जंवे कहियं । ताए मणियं-आणेलि । ताहे सा संज्झासम्सए
 तीसे अविउदयाए तणएहि वयेहि अण्णायं नेवत्थिजा अंवरार अडीणा । सो तीरे समं
 अच्छिओ । तथो वीयदिवसे अदिहं पकओ 'वयं लंडियं' । ताए मणियं-मा अदिहं पकएहि,

न खंडियं, अहं चेव आगया । साभिन्नाणं पत्तियावियो । एवं जो ससमयवत्तवियं परसमय-
वत्तवियं भणइ, ओदइयभावलक्खणेणं उवसमियभावलक्खणं परूवेइ ताहे अणुयोगो
भवति । सम्मं परूविज्जमाणे अणुयोगो ॥

साप्तपदिकोदाहरणमेवम्—एगम्मि पचंतगामे एगो ओलगांयमणूसो साहु-माहणाईणं
न सुणेइ नेव अल्लियइ न वा वसहिं देइ 'मा मम धम्मं कहेहिइ, तो हं मा सदयो होहा-
मि'त्ति । अन्नया तं गामं साहुणो आगया पडिस्सयं मगंति । ताहे सो गोद्विण्णहिं 'एएसिं
वसहिं न देसि ति एएहि य पवंचिओ होउ'त्ति तस्स घरं कहियं । 'इत्थ एरिसो तारिसो
सावगो'त्ति ते पुच्छंता गया । दिट्ठा, जाव न चेव आढाइ । तत्थ एगेण साहुणा भणियं—
जइ न चेव सो एसो, अहवा पवंचिया मो ति । तं सोऊण ते पुच्छिया । जहावत्तं कहियं ।
सो चितेइ—अहो ! अकज्जं, मं ताव पवंचंतु, साहुणो कहं पवंचिति ? । ताहे 'मा तेसिं 10
समो होउ'त्ति तेण भणियं—देमि वसहिं जइ मम धम्मं न कहेह । साहुहिं भणियं—एवं होउ
ति । दिन्नं घरं । वासारत्ते वत्ते आपुच्छंति—विहरामो । ताहे पयट्ठा साहुणोऽन्नत्थ विहरिउं ।
तेण अणुवइया । सीमापज्जंते धम्मो कहिओ । तत्थ न किंचि तरइ वेत्तुं मूलगुणं उत्तरगुणं
वा मंसविरई वा । पच्छा सत्तवइयं वयं दिन्नं—मारेउकामेणं जावइएणं कालेणं सत्तपयाइं
ओसक्किज्जंति एवइयं कालं पडिक्खित्ता मारेयव्वं 'संवुज्झिस्सइ'त्ति काउं । गया साहुणो 15
अन्नया चोरियाए गओ । अवसउणेण नियत्तो रत्तिं सणियं घरं एइ । तद्विसं तस्स भगिणी
आगएल्लया पुरिसनेवत्थं काउं भाउज्जाइयाए समं नडपिच्छंगा गया । चिरेण आगया निह-
क्कंता तह चेव एगंतस्सयणे सइया । इयरो य आगओ पिच्छइ 'परपुरिसो' ति असिं उक्क-
रिसित्ता 'आहणामि' ति ववसिओ । वयं संभरियं । ठिओ 'सत्तपयंतरं अच्छामि' ति ।
एयम्मि अंतरे भगिणीए वाहा भाउज्जाइयाए अकंतिया । ताए दुक्खाविज्जंतीए भणियं—20
अवणेहि मे वाहातो सीसं । तेण सरो सन्नाओ—भगिणी मे एसा पुरिसनेवत्थिय ति । दिट्ठा ।
लज्जिओ जाओ 'अहो ! मणेणं अकज्जं कयं' ति । उवणओ जहा सावगभज्जाए । सो
संवुद्धो पवइओ ॥

कोङ्कणकदारकोदाहरणमिदम्—कोंकणगविसए एगो दारगो । तस्स माया मया ।
पिया से अन्नमहिलं न लहइ 'सवत्तिपुत्तो अच्छइ' ति काउं । अन्नया सपुत्तो कट्ठाणं गओ, 25
ताहे णेण चितियं—एयस्स भएणं महिलियं न लभामि—ति मारेमि । तओ पुत्तो भणिओ—
वच्छ ! कंडं आणेहि । सो पहाविओ । अण्णेण कंडेण विद्धो । दारएण लवियं—किं कंडं
खित्तं ? विद्धो मि । पुणो वि खित्तं । रडंतो मारिओ । पुव्वं 'अयाणंतेण विद्धो मि'त्ति अण-
णुयोगो, 'मारिज्जामि' ति एवं नाए अणुयोगो । अहवा 'सारक्खणिज्जं मारेमि'त्ति अणु-
योगो, सारक्खंतस्स अणुयोगो । एवं अन्नम्मि परूवियवे अन्नं परूवेमाणस्स विपरीतत्वादननु- 30
योगः, यथाभूतं प्ररूपयतोऽनुयोगः ॥

नकुलोदाहरणमिदम्—एषा चारमडिया गन्निणी । अत्रा वि नउलिणी गन्निणी तत्थ
य लिहए एह य जाइ य । ताओ समगं पसुयाओ । चारमडाए चितियं—मम पुत्तस्स रमणओ
नउलो भविस्सइ—त्ति तस्स पाहयं देह खीरं च । अत्रया दुवारे तीसे अविरइयाए कंडंतीए
तत्थ मंचुलियाए सो दारगो ओयारिओ । तत्थ सप्पेण चडित्ता खाइओ मैओ । इओ य
इयरेण नउलेण मंचुलियाए उयरंतो दिट्ठो खंडीकओ । ताहे सो रुहिरलित्तेणं तुंडेण तीसे
अविरइयाए मूलं गंतुं चाइणि करइ । ताए नायं—एएण मम पुत्तो खतिओ । मुसलेण आह-
णित्ता मारिओ । ताहे धावती गया पुत्तमूलं, जाव सप्यं खंडाखंडीकैयइयं पासेइ, ताहे दुगु-
णतरमइइ पगया । तीसे अविरइयाए पुत्रमणुयोगो, पच्छा अणुयोगो । एवं जो अन्नं
परुवेयवं अन्नं परुवेइ तस्स अणुयोगो, जो तं चेव परुवेइ तस्स अणुयोगो ॥

- 10 कमलामेलोदाहरणम्—चारवईए बलदेवपुत्तस्स पुत्तो सागरचंदो नाम कुमारो, लुवेण
य उक्किट्ठो सव्वेसिं संवाईणं इट्ठो । तत्थ य चारवईए वत्थवस्स चेव अण्णस्स रण्णो कम-
लामेला नाम धूया उक्किट्ठसरीरा । सा य उग्गसेणनत्तुस्स धणदेवस्स वरिइया । इओ य
नारओ सागरचंदस्स कुमारस्स सगासं आगओ । अब्भुट्ठिओ । उवविट्ठं समाणं पुच्छइ—
किंचि भयवं ! अच्छेरयं दिट्ठं ? । आमं दिट्ठं । कीहं ? । इहेव चारवईए नयरीए कमला-
15 मेला नामं दारिया । कस्सइ दिन्निया ? । आमं । कस्स ? । उग्गसेणनत्तुस्स धणदेवस्स ।
तओ सो भणइ—कहं मम ताए समं संजोगो होजा ? । ‘न याणासु’ त्ति भणित्ता गओ । सो
यं सागरचंदो तं सोउं न वि आसणे न वि सयणे थिइं लहइ । तं दारियं फलए पासंतो
नामं च गिण्हंतो अच्छइ । नारओ वि कमलामेलाए अंतियं गओ । ताए पुच्छिओ—
किंचि अच्छेरयं दिट्ठं ? । नारओ भणइ—हुवे दिट्ठाणि, लुवेण सागरचंदो, विहवत्तेण
20 धणदेवो । तओ सागरचंदं मुच्छिया धणदेवे विरत्ता । नारएण आसासिया । तेण गंतुं
सागरचंदस्स आइक्खियं, जहा ‘इच्छइ’त्ति । ततो य सागरचंदस्स माया अवे य कुमारा
अइत्ता—भरति नूणं सागरचंदो । संवो आगओ जाव पिच्छइ सागरचंदं विलवमाणं ।
ताहे अणेण पच्छओ धाइऊण अच्छीणि दोहि वि हत्थेहिं च्छाइयाणि । सागरचंदेण
भणियं—कमलामेले ! । संवेण भणियं—नाहं कमलामेला, कमलामेलो हं । सागरचंदेण
25 भणियं—आमं, तुमं चेव कमलामेलं दारियं मेलेहिसि । ताहे तेहिं कुमारहिं संवो भणिओ—
कमलामेलं मेलेहि सागरचंदस्स । न मज्जइ । तओ मज्जं पाएऊण अब्भुवगच्छाविओ ।
तओ विगयमओ चित्तेइ—अहो ! मए आलो अब्भुवगओ, किं सक्का इयाणि निवहिउं ?—त्ति
पजुन्नं पन्नत्तिं विज्जं मगाइ । तेण दित्ता । तओ जम्मि दिवसे धणदेवस्स विवाहो तम्मि
दिवसे विजाए पडिइवं विउव्विऊणं कमलामेला अवहरिया रेवए उज्जाणे नीया । संवप्य-
30 मुहा कुमारा उज्जाणं गंतुं नारयस्स रहस्सं मिंदित्ता कमलामेलं सागरचंदं परिणावित्ता
तत्थ किहुत्ता अच्छंति । विजापडिइवगं पि विवाहे वइमाणे अइइहासं काऊणं उप्पइयं ।

१ मओ य । इयरेण सो० चूर्णी च ॥ २ पुत्तगो खं का० ॥ ३ ‘कइइ’ मा० ॥
४ चूर्णी आत्र० हारि० वृत्ती च ‘णमयेण’ इति इत्यत ॥ ५ कुरुवेण मा० ॥

तओ जाओ खोभो । न नज्जइ 'केण इहरिय ?' ति । नारओ पुच्छिओ भणइ—दिट्ठा रेवइए उज्जाणे केण वि विजाहरेण अवहरिया । तओ सवल-वाहणो नारायणो निग्गओ । संवो विजाहररूवं काऊण जुज्झिउं संपलगो । सव्वे दसाराहणो पराइया । तओ नारायणेण सद्धि लग्गो । तओ जाहे णेणं णायं 'रुद्धो ताउ' ति तओ से चलणेसु पडिओ । कण्हेण अंवाडिओ । तओ संवेण भणियं—एसा अम्हेहिं गवक्खेण अप्पाणं मुयंती दिट्ठा । ६ तओ कण्हेण उग्गसेणो अणुगमिओ । पच्छा इमाणि भोगे मुंजमाणानि विहरंति । अन्नया भयवं अरिद्वेनेमिसामी समोसरिओ । तओ सागरचंदो कमलामेला य सामिसगासे धम्मं सोऊण गहियाणुवयाणि संवुत्ताणि । तओ सागरचंदो अट्ठमि-चउइसीसुं सुत्तघरे वा सुसाणे वा एगराइयं पडिमं ठाइ । धणदेवेणं एयं नाऊणं तंविआओ सुईओ घडावियाओ । तओ सुत्तघरे पडिमं ठियस्स वीससु वि अंगुलीनहेसु अक्कोडियाओ । तओ सम्ममहियासमाणो 10 वेयणाभिभूओ कालगतो देवो जाओ । ततो विइयदिवसे गवेसितेहिं दिट्ठो । अक्कंदो जाओ । दिट्ठाओ सुईओ । गवेसितेहिं तंवकुट्टगसगासे उवलद्धं—धणदेवेण कारावियाओ । रूसिया कुमारा धणदेवं मरंति । दुण्ह वि बलाणं जुद्धं संपलगं । तओ सागरचंदो देवो अंतरे ठाऊण उवसामेइ । पच्छा कमलामेला भयवओ सगासे पवइया । इत्तियं पसंगेण भणियं । इत्थं सागरचंदस्स कमलामेलं संवं मत्तमाणस्स अणुणुयोगो, 'नाहं कमलामेल' ति भणिए 15 अणुयोगो । एवं जो विवरीयं परूवेइ तस्स अणुणुयोगो, जहाभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो ॥

सम्बस्य साहसमुदाहरणम्—जंववती नारायणं भणइ—एक्का वि मए पुत्तस्स अणा-डिया न दिट्ठा । नारायणेण भणियं—अज्ज दाएमि । ताहे नारायणेणं जंववईए आभीरी-रूवं कथं, अप्पणो आभीररूवं । दो वि तक्कं घेतुं वारवई उइत्ताणि महियं विकंति । संवेण दिट्ठाणि । आभीरी भणिया—महियं किणामि ति एहि । सा अणुगच्छइ । आभीरो से मरगेण 20 एइ । सो संवो एगं देउलियं पवेसइ । आभीरी भणइ—नाहं पविसामि, मोल्लं देहि । सो भणइ—दिज्जइ, पविसाहि । सा भणइ—एत्थ चेव ठिओ तक्कं गिण्हाहि । सो भणइ—अवस्स पविसियवं । नेच्छइ ताहे हत्थे लग्गो । आभीरो उद्धाइऊण समं लग्गो । संवो जुद्धमहि-ट्ठिओ । आभीरो वासुदेवो जाओ, इयरी वि जंववई । तओ लज्जिओ अंगुट्ठिं काऊण पलाइओ । विइयदिवसे मड्डाए आणिज्जंतो खीलगं घडेइ । वासुदेवेण पुच्छिओ—किं एयं 25 घडिज्जइ ? । संवो भणइ—जो परिवासियं बोल्लं काहिइ तस्स मुहे कुट्ठिज्जिहि ति । इत्थं पढमं अणुणुयोगो, नाए अणुयोगो । एवं जो विरूवं परूवेइ तस्स अणुणुयोगो, तहभावं परूवेमाणस्स अणुयोगो ॥

श्रेणिककोपोदाहरणम्—रायगिहे नयरे सेणिओ राया । चिल्लणा तस्स भारिया । सा वद्धमाणसामिं तित्थयरं वंदित्ता वेयालियवेलाए माहमासे नगरं पविसइ । अंतरा पहे 30 साह पडिमापडिवण्णतो दिट्ठो । तीए रत्तिं सुत्तियाए कह वि हत्थो विलंविओ । जया

सीएणं गहिओ तया चेह्यं । पवेसिओ सउडिमज्जे हत्थो । तस्स हत्थस्स तणणं सीएणं
 सव्वं सरीरं, सीएण गहियं । पच्छा ताए भणियं—स तपसी किं करिष्यति साम्प्रतम् ? ।
 पच्छा रत्ता सेणिएण चित्तिं—संगारदिण्णओ को वि । रुट्ठेण पमाए अभओ भणिओ—
 सिग्वं अंतेउरं पलीवेहिं । सेणिओ गओ सामिणो मूलं । अभएण हत्थिसाला पलीविया ।
 5 सामिं पुच्छद्—चिह्णणा एगपत्ती अणेगपत्ती वा ? । सामिणा भणियं—एगपत्ती । तओ ‘मा
 ढज्झिहि’ ति तुरियं नियतो । अभओ य निगच्छद् । तेण भणियं—पलीवियं ? । अभओ
 भणइ—आमं । सेणिओ भणइ—तुमं किं तत्थेव न पडिओ ? । पडिभणइ—अहं पव्वहस्सामि, किं मे
 अगिपवेसेण ? । ताहे ‘मा ज्झिज्झिहि’ ति पच्छा अभएण भणियं—न ढज्झद् । सेणियस्स
 चेह्णणाए पुवं अणणुयोगो, पुच्छिए अणुयोगो । एवं विवरीए परूविए अणणुयोगो, जहाभावं
 10 परूविए अणुयोगो ॥ १७२ ॥

तदेवमुक्तं निक्षेपद्वारम् । इदानीमेकार्थिकद्वारं वक्तव्यम्, तत्र तिष्ठतु तावदेतत्, एकार्थि-
 कामिधाने को गुणः ? इत्यत आह—

एकार्थिकद्वारम्

एकार्थि-
 कामि-
 धाने
 गुणः

वंधाणुलोमया खलु, सुत्तम्मि यं लाववं असम्मोहो ।
 15 सत्थगुणदीवणा वि य, एगट्टगुणा हवंतेए ॥ १७३ ॥
 एकार्थिकामिधाने यान्यर्थपदानि गाथादिभिर्वद्भु(र्वन्द्भु)मिष्यन्ते तेषां वन्धेऽनुलोमता भवति,
 अननुकूलमिधानपरिहारेणानुकूलमिधाने वन्धो भवतीत्यर्थः । अनुकूलेन चामिधानेन वद्धे
 सूत्रे सूत्रस्य लाववं भवति । तथा विवक्षितार्थस्य ‘असम्मोहः’ निस्सन्दिग्धा प्रतीतिः, यथा शक्र
 इति वा पुरन्दर इति वा इन्द्र इति वा इत्याद्युक्ते शक्रशब्दार्थस्य । तथा शास्त्रा—तीर्थकरस्तस्य
 20 गुणास्तेषां दीपना—प्रकाशना भवति, यथा—अहो ! भगवान् एकैकस्यार्थस्य बहूनि पर्यायना-
 मानि जानाति स्म । एते एकार्थिनाममिधाने गुणा भवन्ति ॥ १७३ ॥ सम्प्रत्येकार्थिकानि
 वक्तव्यानि, तानि द्विधा—सूत्रस्याऽर्थस्य च । तत्र प्रथमतः सूत्रस्याऽऽह—

सूत्रस्यै-
 कार्थि-
 कानि

सुय सुत्त गंथ सिद्धंत सासणे आण वयण उवएसो ।
 पण्णवणमागमे इय, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ १७४ ॥
 25 श्रुतं सूत्रं ग्रन्थः सिद्धान्तः शासनम् आज्ञा वचनम् उपदेशः प्रज्ञापना आगमः ‘इति’
 एते दश ‘पर्यायाः’ एकार्थाः सूत्रस्य ॥ १७४ ॥

एतेषां च सर्वेषामपि पदानां नामादिकश्चतुष्को निक्षेपः । तत्र सर्वत्रापि नाम-स्वापने द्रव्यत
 आगमतो नोआगमतो ज्ञशरीर-भञ्जशरीरे प्रतीते । शेषं वक्तव्यम् । तत्र श्रुतमधिकृत्याह—

श्रुतस्य
 निक्षेपाः

30 दध्वसुयं पत्तग-पुत्थएसु जं पढह वा अणुवउत्तो ।
 आगम-नोआगमओ, भावसुयं होइ दुविहं तु ॥ १७५ ॥
 आगमओ सुयनाणी, सुओवउत्तो य होइ भावसुयं ।
 सो सुयभावोऽणचो, सुयमवि उवओगओऽणचं ॥ १७६ ॥

नोआगमतो द्रव्यश्रुतं ज्ञशरीर-भव्यशरीरव्यतिरिक्तं पत्रक-पुस्तकेषु न्यस्तम्, यच्च वाऽनु-
पयुक्तः पठति तद् नोआगमतो द्रव्यश्रुतम् । भावश्रुतं द्विविधम्-आगमतो नोआगमतश्च
॥ १७५ ॥ तत्राऽऽगमतो भावश्रुतं श्रुतज्ञानी 'श्रुतोपयुक्तः' श्रुतज्ञानोपयोगवान्, "उपयोगो
भावनिक्षेपः" इति वचनात् । अथ कथं श्रुतज्ञानी श्रुतोपयुक्तो भावश्रुतम् ? अत आह-
यस्मात् 'सः' श्रुतज्ञानी श्रुतभावादनन्यः, श्रुतमपि जीवस्वभावादुपयोगादनन्यत्, ततः स एव
श्रुतज्ञानी भावश्रुतम् ॥ १७६ ॥ नोआगमतो भावश्रुतमाह—

जं तं दुसत्तगविहं, तमेव नोआगमो सुयं होइ ।

सामित्तासंवद्धं, समिईसहियस्स वा जं तु ॥ १७७ ॥

यत् 'तत्' प्रागभिहितं 'द्विसप्तविधं' चतुर्दशविधमक्षरश्रुतादि, यदि वा द्वादशप्रकारमङ्गप्र-
विष्टमाचारादि द्विविधमङ्गबाह्यं कालिकमुत्कालिकं चेति चतुर्दशविधं श्रुतज्ञानं तदेव 'स्वामि-10
त्वासम्बद्धं' पुरुषेषु स्वामित्वेनासम्बद्धम्, पुरुषेभ्यः पृथग्विवक्षितमित्यर्थः, नोआगमतो भाव-
श्रुतम् । यदि वा समितिसहितस्य पुरुषस्योपयुक्तस्य 'यत्' श्रुतं तद् नोआगमतो भावश्रुतम् ।
अत्र नोशब्दो मिश्रवाची ॥ १७७ ॥ अधुना सूत्रद्वारमाह—

पंचविहं पुण दव्वे, भावम्मि तमेव होइ सुत्तं तु ।

सूत्रस्य
निक्षेपाः

द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तं सूत्रं पञ्चविधम्, तद्यथा-अण्डजं हंसगर्भादि, वोण्डजं 15
कार्पासिकम्, कीटजं कृमिरागम्, बालजमूर्णमयम्, बल्कजं सनसूत्रादि । नोआगमतो भाव-
सूत्रं 'तदेव' यदनन्तरं नोआगमतो भावश्रुतमुक्तम् ॥ ग्रन्थद्वारमाह—

सच्चित्ताई गंथो, दव्वे भावे इमं चेव ॥ १७८ ॥

ग्रन्थस्य
निक्षेपाः

द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तो ग्रन्थस्त्रिविधः 'सच्चित्तादिः' सचित्तः अचित्तो मिश्रश्च ।
एष त्रिविधोऽप्युपरि प्रथमसूत्रे वक्ष्यते । भावे ग्रन्थः 'इदमेव' कल्पाध्ययनम् ॥ १७८ ॥ 20
अधुना सिद्धान्तद्वारमाह—

जेण उ सिद्धं अत्थं, अंतं णयतीति तेण सिद्धंतो ।

सिद्धान्त-
निक्षेपाः

सो सव्व-पडीतंतो, अहिगरणे अब्भुवगमे य ॥ १७९ ॥

येन कारणेन प्रमाणतः सिद्धमर्थम् 'अन्तं नयति' प्रमाणकोटिमारोहयतीति तेन कारणेन
सिद्धान्त उच्यते । स एष द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्तः पुस्तक-पत्रन्यस्तः । भावतश्चतु-25
विधः, तद्यथा-सर्वतन्त्रसिद्धान्तः प्रतितन्त्रसिद्धान्तः अधिकरणसिद्धान्तः अभ्युपगमसिद्धान्तश्च
॥ १७९ ॥ तत्र सर्वतन्त्रसिद्धान्तमाह—

संति पमाणानि पमेयसाहगोइ तु सव्वतंतो उ ।

सर्वतन्त्र-
सिद्धान्तः

येज्जवई य वसुमई, आपो य दवा चलो वाँऊ ॥ १८० ॥

सन्ति 'प्रमाणानि' प्रत्यक्षादीनि प्रमेयसाधकानि, तथा स्थैर्यवती पृथिवी, आपो द्रवाः, 30
चलो वायुः, एष सर्वतन्त्रसिद्धान्तः, सर्वेषु तन्त्रेष्वस्यार्थस्य सिद्धत्वात् ॥ १८० ॥

१ °गमे सुयं ता० ॥ २ तत्र मो० भा० ॥ ३ पुण सुत्तं, दव्वे भावम्मि होइ सुत्तं तु
ता० विना ॥ ४ °णाणि प० ता० ॥ ५ °गाइं ति सव्व० ता० ॥ ६ वातो ता० ॥

प्रतितन्नसिद्धान्तमाह—

प्रतितन्न-
सिद्धान्तः

जो खलु सतंतसिद्धो, न य परतंतं गु सो उ पडितंतो ।

निचमणिचं सच्चं, निचानिचं च इच्छाई ॥ १८१ ॥

यः खल्वर्थः सतन्नसिद्धो न परतन्नेषु स प्रतितन्नसिद्धान्तः । यथा—सर्वं नित्यं साक्षा-
नाम्, सर्वमनित्यं क्षणिकवादिनाम्, सर्वं नित्याऽनित्यमार्हानामित्यादि ॥ १८१ ॥

अधिकरणसिद्धान्तमाह—

अधिक-
रणसि-
द्धान्तः

सो अहिगरणो जहियं, सिद्धे सेसं अणुत्तमवि सिद्धं ।

जह निचत्ते सिद्धे, अन्नत्ताऽऽणुत्तंसिद्धी ॥ १८२ ॥

यस्मिन् सिद्धे शेषमनुक्तमपि सिध्यति, यथा आत्मनो नित्यत्वे सिद्धे शरीरादन्यत्त्वसंसि-
द्धिरमूर्तत्वसंसिद्धिश्च । एषोऽधिकरणसिद्धान्तः ॥ १८२ ॥ अभ्युपगमसिद्धान्तमाह—

अभ्युप-
गमसि-
द्धान्तः

जं अब्धुविच कीरह, सिच्छाएँ कहा स अब्धुवगमो उ ।

सीतो वन्ही गयजूह तणग्गे मग्गु-ग्गरसिंहा ॥ १८३ ॥

यत् 'अभ्युपेत्य' स्वेच्छया अभ्युपगम्य वादकथा क्रियते, यथा—सीतो वद्धिः, गजयूथं
तृणाग्रे, मद्गोः—जलकाकस्य स्वरस्य च शृङ्गमिति । स एषोऽभ्युपगमसिद्धान्तः ॥ १८३ ॥

16 सम्प्रति शासनमाज्ञां चाह—

शासना-
ऽऽज्ञयो-
र्निक्षेपाः

कडकरणं दच्चे सासणं तु दच्चे व दच्चओ आणा ।

दच्चनिमित्तं वुमयं, दुँन्नि वि भावे इमं चेव ॥ १८४ ॥

नोआगमतो द्रव्यशासनं व्यतिरिक्तं 'कडकरणं' मुद्रा इत्यर्थः । आज्ञाऽपि द्रव्यतो नोआ-
गमतो व्यतिरिक्ता सैव मुद्रा । अथवा 'द्रव्यनिमित्तं' द्रव्योत्पादननिमित्तं यत् 'उमयं' शास-
नाज्ञा तद् द्रव्यशासनं सा द्रव्याज्ञा । 'द्वे अपि च' शासनाऽऽज्ञे भावत इदमेवाध्ययनम् ।
20 किमुक्तं भवति ?—नोआगमतो भावशासनं भावाज्ञा च इदमेव कल्पारूपमध्ययनम् । तथाहि—
य एतस्याज्ञां न करोति सोऽनेकानि मरणादीनि प्राप्नोति ॥ १८४ ॥

इदानीं वचनद्वारम्, वचनं वागित्येकार्थम्, ततो वाचमधिकृत्याह—

वचनस्य
निक्षेपाः

25

दच्चयती दच्चाइं, जाइं गहियाइं मुँचइ न ताव ।

आराहणि दच्चस्स विँ, दोहि वि भावस्स पडिचक्खो ॥ १८५ ॥

यानि माषायोग्यानि द्रव्याणि माषात्वेन गृहीतानि, न तावदद्यापि मुञ्चति सा नोआग-
मतो व्यतिरिक्ता द्रव्यवाक् । अथवा द्रव्यस्य 'आराधनी' यथास्वरूपप्रतिपादिका सा द्रव्यवाक् ।
द्वाम्यामपि प्रकाराम्यां भावस्य प्रतिपक्षो वक्तव्यः । किमुक्तं भवति ?—यानि माषायोग्यानि
द्रव्याणि माषात्वेन परिणमय्य मुञ्चति सा नोआगमतो भाववाक्, अथवा या जीवस्य भावं
20 ज्ञानादिकमाराधयति अजीवस्य घटादेर्वर्णादिकं सा नोआगमतो भाववाक् ॥ १८५ ॥

१ सन्तीति नित्यं दे० ॥ २ दोण्ह वि ता० । "दोण्ह व ति सज्ज-आगमं" इति चूर्णिः ॥
३ व ता० ॥

साम्प्रतमुपदेश-प्रज्ञापना-ऽऽगमानाह—

दद्याण द्रव्यभूओ, द्रव्यद्राए व विज्ञमाईया ।

अह द्रव्ये उवएसो, पन्नवणा आगमे चेव ॥ १८६ ॥

उपदेश-
प्रज्ञाप-
नाऽऽ-
गमानां
निक्षेपाः

द्रव्याणां द्रव्यभूतो द्रव्यार्थं वा वैद्यादय उपदेशादि कुर्वन्ति एष द्रव्यतो नोआगमतो व्यतिरिक्त उपदेशः प्रज्ञापना आगमश्च । इयमत्र भावना—यद्वैद्य आतुरस्यौषधद्रव्याणामुपदेशं ८ करोति, यं वा साधुरनुपयुक्त उपदेशं (ग्रन्थाग्रम्—११००) कथयति, अथवा यद्वैद्य ‘एष मम द्रव्यं दास्यति’ इति द्रव्यनिमित्तमौषधद्रव्याणामुपदेशं करोति एष नोआगमतो व्यतिरिक्तो द्रव्योपदेशः । तथा यः कश्चिद्रव्याणि प्रज्ञापयति, भावं वा प्रज्ञापयन् अनुपयुक्तः, यदि वा ‘एष मम किञ्चिद्दास्यति’ इति द्रव्यनिमित्तं प्रज्ञापनां द्रव्यादीनां करोति एषा नोआगमतो व्यतिरिक्ता द्रव्यप्रज्ञापना । तथा यद्विरण्यादीनामागमं सङ्ग्रहं करोति, यो वा साधुरनुपयुक्त आगमं पठति, यं वाऽऽगमं वैद्यो वृत्तिनिमित्तं पठति स नोआगमतो व्यतिरिक्तो द्रव्यागमः । तथा य उपयुक्त उपदिशति प्रज्ञापयति पठति वाऽऽगमम् एते नोआगमतो भावत उपदेश-प्रज्ञापना-ऽऽगमाः ॥ १८६ ॥ साम्प्रतमर्थैकार्थिकान्याह—

अणुयोगो य नियोगो, भास विभासा य वत्तियं चेव ।

एए अणुओगस्स उ, नामा एगद्धिया पंच ॥ १८७ ॥

अर्थस्यै-
कार्थि-
१५ कानि

अनुयोगो नियोगो भाषा विभाषा वार्त्तिकं च, एतानि पञ्चानुयोगस्यैकार्थिकानि । तत्रानुकूलः सूत्रस्यार्थेन योगोऽनुयोगः । निश्चितो योगो नियोगः । अर्थस्य भाषणं भाषा । विविध-प्रकारैर्भाषणं विभाषा । वृत्तौ भवं वार्त्तिकम्, यदेकस्मिन् पदे यदर्थपन्नं तस्य सर्वस्यापि भाषणम् ॥ १८७ ॥ उक्तान्यैकार्थिकानि, सम्प्रति निरुक्तद्वारमाह—

निरुक्तद्वारम्

20

निच्छियमुत्त निरुत्तं, तं पुण सुत्ते य होइ अत्थे य ।

सुत्ते उवरिं वुच्छं, अत्थनिरुत्तं इमं तत्थ ॥ १८८ ॥

निश्चितमुक्तं निरुक्तम् । तच्च द्विधा—सूत्रस्यार्थस्य च । तत्र सूत्रस्योपरि “नेरुत्तियाणि तस्स उ०” (गाथा ३८१) इत्यादिना ग्रन्थेन वक्ष्ये । अर्थनिरुक्तं पुनः ‘इदं’ वक्ष्यमाणम् ॥ १८८ ॥

तदेव विवक्षुः प्रथमतस्तद्विषयान् दृष्टान्तान् वक्तव्यान् सूचयति—

अणु वायरे य उंडिय, पडिसुया चेव अब्भपडले य ।

वत्तिय चउकमंगो, निरुत्तादी वत्तणी व जहा ॥ १८९ ॥

25

अर्थनि-
रुक्तं त-
त्र दृष्टा-
न्ताश्च

अनुयोगे अणुत्वे वादरत्वे च दृष्टान्तो वक्तव्यः । नियोगे ‘उण्डिका’ उण्डिकापत्रक-दृष्टान्तः, उण्डिका—मुद्रा । भाषायां प्रतिश्रुतदृष्टान्तः । विभाषायामग्रपटलः । वार्त्तिके चत्वारो भङ्गाः, तत्र मङ्गदृष्टान्तः । तथा निरुक्तादीनि यथा वर्द्धमानस्वाम्याख्यातवान् तथा किमृष-30 भादयोऽपि ? उतान्यथा ? उच्यते—तथेति, केवलज्ञानस्य तुल्यत्वात् ; यथा ‘वर्त्तनी’ मार्गः सा सर्वजनपदेषु प्रमाणत एकैव भवति ॥ १८९ ॥ तत्र प्रथममनुयोगद्वारमाह—

१ वोच्छिति अर्थ० ता० ॥ २ “उंडिया णाम लेहस्स मुद्रा” इति चूर्णो ॥

अनुयोगः

अणुणा जोगो अणुजोगो, अणु पच्छाभावओ य थेवे य ।

जम्हा पच्छाऽमिहितं, सुत्तं थोवं च तेणाणु ॥ १९० ॥

इह अनुयोग [इति अणुयोग] इति वा शब्दसंस्कारः । तत्र 'अनुना' पश्चाद्भूतेन योगोऽनुयोगः, अथवा 'अणुना' स्तोकेन योगः अणुयोगः । तथा चाह—अणु इति पश्चाद्भावे ५ स्तोके च । यस्मात् पश्चात् 'अमिहितं' कृतं सूत्रं स्तोकं च तेन अणु इति भण्यते । अर्थः पुनरनुना, पूर्वमुक्तत्वात्, वादरश्च, बहुत्वात् ॥ १९० ॥ एवमाचार्यणोक्ते शिष्यः प्राह—

पुञ्चं सुत्तं पच्छा, य पगासो लोदया वि इच्छंति ।

पेलासरिसे सुत्ते, अत्थपया हुंति बहुया वि ॥ १९१ ॥

ननु पूर्वं सूत्रं पश्चात् 'प्रकाशः' अर्थः, 'तान् तान् भावान् प्रकाशयतीति प्रकाशः' इति 10 व्युत्पत्तेः, सूत्राभावे तु स कस्य स्यात्?; अपि च लौकिका अप्येवमेवेच्छन्ति, तथा चोक्तं तैरेव—

पूर्वं सूत्रं ततो वृत्तिवृत्तेरपि च वार्त्तिकम् ।

सूत्र-वार्त्तिकयोर्मध्ये, ततो भाष्यं प्रवर्त्तते ॥

ततो यद्वदथ यूयं 'पूर्वमर्थः पश्चात्सूत्रम्' इति तत्र घटां प्राञ्चति । यदपि च ब्रूथ 'सूत्र- 15 मणुः, अर्थो वादरः' इति तदपि न सम्यक्, यत एकस्यां पेडायां बहूनि वस्त्राणि मान्ति तत्र पेडाया एव वादरत्वं युज्यते, तद्वशाद् बहूनि वस्त्राणि मान्ति स्म; एवमत्रापि 'पेडासदृशे' पेडास्थानीये सूत्रे बहून्यर्थपदानि वर्त्तन्ते, ततः सूत्रमेव वादरीभविष्यतीति नार्थ इति ॥ १९१ ॥

न च महत्त्वमेकान्तेनार्थस्य, कस्मात्? इत्याह—

इकं वा अत्थपयं, सुत्ता बहुगा वि संपयंसंति ।

20 उक्त्विस्तत्तनायमाहसु, अयमवि तम्हा अणेगंतो ॥ १९२ ॥

एकमर्थपदं बहूनि सूत्राणि सम्प्रदर्शयन्ति, यथा उक्त्विस्तत्तनायमाहसु 'अनुकम्पा कर्त्तव्या' इत्यर्थो बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः । आदिशब्दात् सङ्घाटादिषु ज्ञातेषु 'न वणेहेतोराहारयितव्यम्' इत्यादिपरिग्रहः । तस्मादयमनेकान्तो यत् 'अर्थो महान्' इति ॥ १९२ ॥

आचार्यः प्राह—यत्त्वयोक्तं 'पूर्वं सूत्रं पश्चादर्थः' इति तत्र भवति, कथम्? इत्याह—

25 अत्थं भासह अरिहा, तमेव मुत्तीकरंति गणधारी ।

अत्थं च विणा सुत्तं, अणिसियं करिसं होजा ॥ १९३ ॥

अर्थं आपतेऽहन् । 'तमेव' अर्हद्भाषितमर्थं सूत्रीकुर्वन्ति गणधारिणः । अर्थं च विना सूत्रम् 'अनिश्रितम्' अर्थनिश्रितं कीदृशं स्यात्? असम्बद्धं स्यात्, "दशदाडिमे"त्यादिवाक्यवदिति भावः । अपि च लौकिका अपि शालारः प्रथमतोऽर्थं दृष्ट्वा सूत्रं कुर्वन्ति, 30 अर्थमन्तरेण सूत्रस्यानिष्पत्तेः । यदप्युक्तं 'पेडावद्वादरं सूत्रम्, अर्थोऽणुः' इति तदप्युक्तीलम्, यतस्तस्या एव पेडाया एकं वस्त्रमादाय तेनानेकाः पेडा बध्यन्ते, तथैकस्मादर्थोऽहन्नि सूत्रा-

१ जोगणुजोगो ता० ॥ २ पेडासं ता० ॥ ३ अतमं ता० ॥ ४ ज्ञाताधर्मकथाङ्गे प्रथमं ज्ञातमिदम् ॥ ५ ज्ञाताधर्मकथाङ्गे द्वितीयं ज्ञातमिदम् ॥ ६ होइ ता० विना ॥

प्यर्वाक् तेनैव बध्यन्ते । एवं च वस्त्रस्थानीयस्यार्थस्य महत्त्वम्, पेडास्थानीयस्य तु सूत्रस्याणु-
त्वमेव । यदप्युक्तं 'न च महत्त्वमेकान्तेनार्थस्य' इत्यादि तदप्यपरिभावितपरिभाषितम्, यत्
उत्तिष्ठज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽर्थस्तावन्मात्रस्य सूत्रस्य, अशेषस्य तु शेषोऽर्थः ॥१९३॥

उक्तोऽनुयोगः, अधुना नियोगमाह—

अहिगो 'जोगो निजोगो, जहाऽइदाहो भवे निदाहो त्ति ।

६ नियोगः

अत्थनिउत्तं सुत्तं, पसवइ चरणं जओ मुक्खो ॥ १९४ ॥

'निः' आधिक्ये, अधिको योगो नियोगः, यथाऽतिदाहो निदाहः । कस्य केन सहाधि-
क्यम्? इति चेद् उच्यते—सूत्रस्यार्थेन । आधिक्येन योगस्य किं फलम्? इति चेद् अत
आह—अर्थेन सममाधिक्येन नियुक्तं सूत्रं 'चरणं' चारित्रं प्रसूते, यतः संसाराद् मोक्षः
॥ १९४ ॥ अत्रैव प्रसवने दृष्टान्तमाह—

10

वच्छनियोगे खीरं, अत्थनियोगेण चरणमेवं तु ।

पत्तग दंडियमुभयं, दंडियसरिसो तहिं अत्थो ॥ १९५ ॥

उण्डिका-
पत्रक-
दृष्टान्तः

यथा गौर्वत्सेन नियुक्ता सती क्षीरं प्रसूते, एवमर्थेन समं नियुक्तं सूत्रं चरणं प्रसूते ।
यदि पुनरेकं केवलं सूत्रं स्यात् नार्थस्तेन सङ्गृहीतो भवेत् ततश्चरणप्रसवस्याभावः, यथा वत्स-
नियोगाभावे गोः क्षीरप्रसवस्याभावः । अर्थोऽपि केवलः सूत्रविहीनो न कार्यसाधकः, यथा 15
केवलो वत्सः । अत्रैव दृष्टान्तान्तरमाह—“पत्तग दंडिय उभयं”ति 'पत्रकं' लेखः 'दण्डिका'
लेखस्योपरि मुद्रानियोगः 'उभयं' पत्रकं दण्डिका च । इयमत्र भावना—

तिन्नि पुरिसा रायाणमोलगंति । राया तुट्ठो । कम्मिइ नगरे पसाओ कओ । तत्थ एगेण
पुरिसेण जे तम्मि नयरे रायपुरिसा तेसिं जोगं पत्तयमाणीयं परं मुद्दारहियं । विइएण दंडिया
चेव केवला । तइएणोभयं । तत्थ जेण मुद्दारहियं पत्तयमाणीयं सो रायपुरिसेहिं भणिओ—20
नत्थि पत्तगस्सोपरि मुद्दाविणिओग त्ति न मत्तेमो । विइओ भणिओ—अत्थि इयं मुद्दा, परं
को रत्ता पसाओ कओ? को वा न कउ? त्ति न जाणामो त्ति, तम्हा न देमो त्ति । तइए-
णोभयं दरिसियं । सबं जहत्थियं लद्धं । एव दृष्टान्तः ॥

अयमर्थोपनयः—पत्रकसदृशं सूत्रम्, दण्डिकासदृशोऽर्थः । यथा पत्रकं केवलं दण्डिका
वा न कार्यस्य प्रसाधिका, उभयं तु प्रसाधकम्, एवं सूत्रमर्थश्च पृथग् न चरणप्रसाधकः, 25
उभयं तु प्रसाधकम् ॥ १९५ ॥ सम्प्रति प्रतिश्रुतदृष्टान्तोपेतं भाषाद्वारमाह—

पडिसइगस्स सरिसं, जो भासइ अत्थमेगु सुत्तस्स ।

सामइय बाल पंडिय, साहु जईमाइया भासा ॥ १९६ ॥

भाषा
अत्रार्थे
प्रतिश्रु-
तदृष्टा-
न्तश्च

यथा गिरिकुहर-कन्दरादिषु यादृशः शब्दः कियते तादृशः प्रतिशब्द उत्तिष्ठति, एवं यो

१ जोग नि० ता० ॥ २ दाहा भवे ता० ॥ ३ मोक्खो ता० ॥ ४ पत्तग उंडियमुभयं,
उंडियसरिसो ता० । चूर्णिकृताऽयमेव पाठः खीकृतोऽस्ति ॥ ५ अत्थमो उ सुत्तस्स । सामातिथ्य
बाल पंडिय साहु जतिमातिथ्या ता० ॥ ६ “जघा जलतले जारिसो सहो फीरति तारिसो चेव पडि-
सइतो उट्टति” इति चूर्णो ॥

यादृशं सूत्रं तस्य तादृशमर्थमेकं भाषते तस्य तद् भाषणं भाषा । यथा समभावः सामायिकम्, द्वाभ्यां-बुभुक्षया तृषा वाऽऽगलितो बालः, पापात् डीनः-पलायितः पण्डितः, अथवा पण्डा-बुद्धिः सा संवाताऽप्येति पण्डितः, साधयति मोक्षमार्गमिति साधुः, यतते सर्वात्मना संयमा-नुष्ठानेष्विति यतिः, आदिशब्दात् तपतीति तपन इत्यादिपरिग्रहः ॥ १९६ ॥

८ साम्प्रतमप्रपटलदृष्टान्तसमन्वितं विभाषाद्वारमाह—

विभाषा
ध्वनार्थ-
ऽप्रपट-
लदृष्टा-
न्तश्च

एकेण एकदलं, तद्विं कयं विंशेण बहुतरगा ।

तद्वेण छादयं तं, तिलं-ऽविलमादुवाएद्विं ॥ १९७ ॥

एगएण उ दुगाई, जो अत्थे भणइ सा विभासा उ ।

असइ य आसुं य धावइ, न य सम्मइ तेण आसो उ ॥ १९८ ॥

10 एकेन च्छत्रकारेण त्रयाणामात्मीयशिष्याणां छात्राच्छादनार्थमप्रपटलानि दत्तानि 'छात्रा-
प्याच्छादयत' । तत्रैकेन शिष्येण एकमप्रपटलदलं तत्र च्छत्रे कृतम्, द्वितीयेनाऽऽत्मीय-
च्छत्रे बहुतराणि द्वि-त्रि-चतुःप्रभृतीनि अप्रपटलानि लापितानि, तृतीयेन च बहून्यप्रपट-
लानि दत्त्वा तैला-ऽम्लदिभिरुपायैश्च च्छत्रं सर्वात्मनाऽऽच्छादितम् । किमुक्तं भवति ?-तान्य-
प्रपटलदलानि लापितानि तैला-ऽम्लदिभिर्मीमित्वा सर्वथा निभेदं कृतम् । एष दृष्टान्तः,

15 अयमर्थोपनयः-प्रथमशिष्यसदृशो भाषकः, द्वितीयशिष्यसदृशो विभाषकः ॥ १९७ ॥

तथा चाह-य एकस्मिन् द्वि-त्रादीनर्थान् वक्ति, यथाऽन्वातीत्यर्थः, यदि वाऽऽशु धावति न
च श्राम्यतीत्यर्थः, एष विभाषकः, तस्य भाषणं विभाषा । तृतीयशिष्यसदृशो व्यक्तिकरः ।

उक्तञ्च—

पटमसरिच्छो भासगो, विदय विभासो य तदय विचिकरो । इति ॥ १९८ ॥

20 सम्प्रति महद्दृष्टान्तोपेतं वार्तिकद्वारमाह—

वार्तिकम्

सामाह्यस्म अत्यं, पुच्वधर समत्तमो विभासेई ।

चउरो खलु मंसुसुया, वचीकरणम्मि आहरणा ॥ १९९ ॥

यः सामायिकमर्थं 'पूर्वधरः' चतुर्दशपूर्वधारी सन् समस्तम् 'ओ' इति पादपूर्णे विभा-
षते, यतः परं किमपि न वक्तव्यमस्ति स व्यक्तिकरो वार्तिककर इत्येकार्थः । तस्मिन् व्यक्ति-

25 करणे चत्वारः खलु महसुता आहरणानि ॥ १९९ ॥ तान्येवाह—

फैल्लगिको गाहाहि, विदओ तदओ य वाहयत्थेणं ।

तिनि वि अकुइवमरा, तिगजोग चउत्थओ मरइ ॥ २०० ॥

मह-
चतुष्क-
दृष्टान्तः

१ "अथवा पण्डा-बुद्धिः, इषु गतौ, पण्डामनुगतः पण्डितः । साधुकार्य साधुः ।" इति चूर्णौ ॥

२ गाथायुगलमिदं सूत्र-टीकाविविधप्रतिकृतिषु "एगएण उ दुगाई० १९७ एकेण एकदलं० १९८" इत्येवं
व्यस्ततया बरीकृत्यते, किञ्च वृत्तिकृता चूर्णिकृता चापि क्रमभेदेनैतद्गाथायुगलं व्याख्यातमिति यथातद्भा-
ष्याक्रममुपन्यस्तमस्माभिः ॥ ३ वित्तियणं बहुतरगा ता० ॥ ४ एष दुत्तिगाई ता० ॥ ५ सु
पथा० ता० ॥ ६ संति ता० ॥ ७ गाथेयं चूर्णौ "जे जम्मि०" गाथा २०१ अनन्तरं व्याख्याताऽस्ति ॥
८ फलपणेको गाहाय वित्तियओ तदयओ वाचित्थेणं । ता० ॥

चत्वारो भङ्गाः । तेषामेकः फलकं गृहीत्वा हिण्डते, न गाथा उच्चरति, नापि वाचा कमप्यर्थं भाषते स न किञ्चिन्नभते । द्वितीयो न फलकं गृह्णाति, केवलं गाथाः पठन् हिण्डते सोऽपि न किञ्चिन्नभते । तृतीयो न फलकं गृह्णाति, नापि गाथा उच्चरति, परं वाचा कमप्यर्थं भाषते सोऽपि न किञ्चिन्नभते । चतुर्थस्तु फलकं गृहीत्वा गाथाः पठन् तासामर्थं च भाषमाणो हिण्डते, सर्वत्र लभते । आद्याख्योऽकुटुम्बभराः, चतुर्थः 'त्रिकयोगे' त्रिकयोगसम्प्रः युक्तः कुटुम्बभरः । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—व्यक्तावपि चत्वारो भङ्गाः—एकस्य सूत्रमायाति नार्थः, द्वितीयस्यार्थो न सूत्रम्, तृतीयस्य सूत्रमप्यायाति अर्थोऽपि, चतुर्थस्य न सूत्रं नाऽप्यर्थः । अत्र द्वावाद्यौ चतुर्थश्च आद्यत्रिमङ्गुपुरुषवन्न मोक्षलक्षणस्वकार्यप्रसाधकाः, तृतीयस्तु चतुर्थमङ्गवदात्मनो मोक्षप्रसाधकः ॥ २०० ॥

आह सम्प्रति कीदृशो व्यक्तिकरः ? इत्यत आह—

10

जे जम्मि जुगे पवरा, तेसि सगासम्मि जेण उग्गहियं ।

व्यक्तिकरः

परिवाडीण पमाणं, बुच्छं वत्तीकरो स खलु ॥ २०१ ॥

ये यस्मिन् युगे 'प्रवराः' प्रधानाः तेषां 'सकाशे' समीपे 'येन' ग्रहण-धारणासमर्थेन अवगृहीतम्, कतिभिः परिपाटीभिः ? इत्यत आह—परिपाटीनां परिमाणमग्रे वक्ष्ये, स खलु तदा व्यक्तिकरः ॥ २०१ ॥ अत्र शिष्यः प्राह—

15

निक्खेवा य निरुत्ताणिं जा य कहणा भवे पगासस्स ।

जह रिसभाईयाऽऽहं सु किमेवं वद्धमाणो वि ॥ २०२ ॥

ये निक्षेपाः चतुष्क-सप्तकादयः, यानि च निरुक्तानि सूत्रा-ऽर्थयोरनन्तरमुक्तानि, यौ च चतुर्भिरनुयोगद्वारैः 'प्रकाशस्य' अर्थस्य कथना, चशब्दादेकार्थिकानामपि यौ च कथना, एतानि यथा 'ऋषभादयः' त्रयोविंशतिस्तीर्थकरा आख्यातवन्तः तथा किमेवं भगवान् वर्ष-20 मानस्वाम्यप्याख्याति ? किं वाऽन्यथा ? इति, उच्यते—तथैव ॥ २०२ ॥ ननु ते उच्चतराः, भगवान् वर्षमानस्वामी पुनः सप्तरत्निप्रमाणः, ततः कथं तस्य तथैवाख्यानम् ? अत आह—

धिय-संघयणे तुल्ला, केवलभावे य विसमदेहा वि ।

केवलनानं तं चिय, पन्नवणिज्जा य चरमे वि ॥ २०३ ॥

यथा विषमदेहा अपि तीर्थकृतो धृति-संहनने केवलभावे च तुल्याः तथा प्ररूपणायामपि 25 तुल्याः । यतः 'चरमेऽपि' भगवति वर्षमानस्वामिनि तदेव केवलज्ञानं त एव च प्रज्ञापनीया भावा ये ऋषभादीनाम्, ततः कथं न तुल्या प्ररूपणा ? ॥ २०३ ॥

यस्तु विशेषस्तमुपदर्शयति—

नायज्झयणाहरणा, इसिभासियमो पइन्नगसुया य ।

एए हुंति अनियया, निययं पुण सेसमुस्सण्णं ॥ २०४ ॥

30

१ 'गसंयुक्तः भा० ॥ २ वोच्छिति वं ता० ॥ ३ वित्तिं ता० विना ॥ ४ णि चैव जा त कहणा पकासस्स । जह रिसभादी आहु य तहेव किं वद्धं ता० । चूर्णिकृद्भिमतोऽयं पाठः ॥ ५ यावच्चतुं कां भा० ॥ ६ यावत्कथं भा० ॥

ज्ञाताभ्ययनेषु यानि आहरणानि-दृष्टान्ताः ते हि कदाचित् एव भवेयुषं ऋषिमापितानि-
रूपन्यन्ताः, केचिदन्यथा वा ये प्रत्युत्तरा इति । तथा यानि ऋषिमापितानि प्रकीर्णकशु-
तानि च एतानि 'अनियतानि' कदाचिद् भवन्ति कदाचिद् भवन्ति; यानि च भवन्ति
तान्यपि कदाचित् तथार्थयुक्तानि कदाचिद् अन्यथार्योपेतानि । शेषं पुनः 'उत्सर्गं' प्रायेण
नियतम् ॥ २०१ ॥

आह कः पुनरत्र दृष्टान्तो यथा वर्धमानस्त्रान्यपि तथैवाग्न्याति ? इति दृष्टान्तमाह—

वर्धमानो-
दृष्टान्तः

जह सन्वज्जनवण्मुं, एकं चिय सगडवत्तिणिपमाणं ।

विसमाणि य वत्थूणी, सगडार्हणं तह निरुत्ता ॥ २०५ ॥

यथा शकटादीनाम्, आदिशब्दाद् गज्यादिपरिमद्, यद्यपि 'विषमाणि वस्तूनि' केषाञ्चि-
10 न्महान्ति केषाञ्चिन् दुल्लभानि तथापि सर्वेष्वपि जनपदेषु एकमेव तदा तदा शकटवर्तिन्याः
प्रमाणम्, सर्वत्राक्षाणां चतुर्हस्तप्रमाणत्वात्; तथा निरुक्तानि, उपलक्षणमेव, निशेवादीनि
च प्ररूपणामविकृत्य तुल्यानि ॥ २०५ ॥

आह नन्ववश्यं पूर्वस्थानां सम्यतिस्थानां च विस्तरस्याति विशेषः, एवं महाप्रमाणानां
पूर्वमनुप्याणामन्यप्रमाणानामबुनातनमनुप्याणां [च] विशेषो भवति, तत्र आह—

15

जह वि य वत्थू हीणा, पुच्चिउरहेहि संपयरहाणं ।

तह वि जुगम्मि जुगम्मी, सइत्थचउहत्थगा अक्खा ॥ २०६ ॥

यद्यपि पूर्वजनस्थान्यः साम्यजनस्थानां वस्तूनि हीनानि तथापि युगे युगे सर्वत्राऽऽमहस्तेन
चतुर्हस्तका अक्षाः, ततः सर्वेष्वपि जनपदेष्वेकं शकटवर्तिन्याः प्रमाणम् । तथा यद्यपि
पूर्वकाले महाप्रमाणा मनुप्याः सम्यतिकाले त्वल्पप्रमाणाः, तथापि सर्वेषां तदेव केवलज्ञानं
20 तदेव संज्ञनं त एव च प्रज्ञापनीया भावा इति तुल्या प्ररूपणा ॥ २०६ ॥

ननु पञ्चवनुःशतिकप्रमूर्तानां महान्ति इन्द्रियाणि, तेन तेषां प्रमूर्ततरक्षेत्रे विषयोपलम्भ-
विशेषः तथा केवलोपलम्भविशेषोऽपि स्याद् ? अत्र आह—

पुरिमेहि जह वि हीणा, इंदियमाणा उ संपयनराणं ।

तह वि य सि उवलही, छिचविभागेण तुछा उ ॥ २०७ ॥

25 'पूर्वेभ्यः' पूर्वकालमाविश्यः पूर्वमेभ्यो यद्यपि 'साम्यजनराणां' सम्यतिमनुप्याणामिन्द्रि-
यमानानि हीनानि तथाप्यात्माङ्गुलमविकृत्य क्षेत्रविभागैर्नैषां तुल्या उपलब्धिः । तथाहि—
श्रोत्रादीन्द्रियप्रमाणं श्रोत्रादीन्द्रियविषयप्रमाणं चाऽऽत्माङ्गुलः, तच्च यथा पूर्वमनुप्याणां द्वाद-
शयोजनादिकं क्षेत्रप्रमाणं तथाऽबुनातनमनुप्याणामपि । तथा चोक्तम्—

सोर्हदियस्स णं मेने ! केवद्वं विसए पवते ? गोयमा ! जह्वेणं अंगुलस्स असंसिज्जह-
30 माणाओ उच्चोत्तणं वारमहिंते जोयणेहिंते अच्छिण्णे पोणले पुडे पविट्ठतिं सदातिं सुणेति]
इत्यादि (प्रज्ञापना पञ्चदशमिन्द्रियपदम् उ० १ सू० १९५) ।

एवं हीना-उपलक्ष्यशीलप्रमाणत्वेऽपि केवललोपलम्भस्तुल्यं पूर्वैति न कश्चिदोषः । अन्यच्च

१ 'हीनाणि इमे तह निरुत्तं ता० ॥ २ 'भानो तेषां भा० ३० ॥

शरीराश्रितानीन्द्रियाणि, ततः शरीरप्रमाणविषये तदाश्रितानामिन्द्रियाणामपि प्रमाणविशेष-
भावात् तद्विषयक्षेत्रोपलम्भविशेषः ॥ २०७ ॥

गतं निरुक्तद्वारम् । अधुना विधिद्वारावसरः, तत्र प्रथमतो विधेरेकार्थिकान्याह—

विधिद्वारम्

अणुपुष्पी परिवाडी, कमो य नायो ठिई य मज्जाया ।

५ विधेरे-
कार्थिकानि

होइ विहाणं च तहा, विहीएँ एगट्टिया हुंति ॥ २०८ ॥

आनुपूर्वी परिपाटी क्रमो न्यायः स्थितिः मर्यादा विधानमित्येतानि विधेरेकार्थिकानि
भवन्ति ॥ २०८ ॥ तत्र येन विधिनाऽनुयोगः कर्तव्यस्तमाह—

सुत्तथो खलु पढमो, विहओ निज्जुत्तिमीसिओ भणियो ।

धीमतः
शिष्याना-
श्रित्यानु-
योगस्य
विधिः

तहओ य निरवसेसो, एस विही भणिय अणुयोगे ॥ २०९ ॥

10

प्रथमस्य श्रोतुः प्रथमं तावत् सूत्रार्थः कथनीयः । यथा—“नो कप्पह् निगंथाण वा निगं-
थीण वा आमे तालपल्लवे अभिन्ने पडिगाहित्तए” (उ० १ सू० १) इति सूत्रम् । अस्यार्थः—
न इति प्रतिषेधे, ‘न कल्पते’ न वर्तते इत्यर्थः, नैषां ग्रन्थो विद्यत इति निर्ग्रन्थाः तेषाम्,
वा विभाषायाम्, निर्ग्रन्थीनां वा, ‘आमस्’ अपक्वम्, तलो वृक्षः, तले भवं तालं फलमित्यर्थः,
प्रलम्बं—मूलम्, तदपि तस्यैव तलवृक्षस्य प्रतिपत्तव्यम्, ततः समाहारः, ‘अभिन्नम्’ अव्यपग-
तजीवं प्रतिग्रहीतुमिति । एवं तावत् कथयितव्यं यावदध्ययनपरिसमाप्तिः । ततो द्वितीयस्यां
परिपाठ्यां ‘निर्युक्तिमिश्रितः’ पीठिकया सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्त्या च समन्वितः, सोऽपि यावदध्य-
यनपरिसमाप्तिस्तावत् कथनीयः । ‘तृतीयः’ तृतीयस्यां परिपाठ्यामनुयोगो निरवशेषो वक्तव्यः,
पद-पदार्थ-चालना-प्रत्यवस्थानादिभिः सप्रपञ्चं समस्तं कथयितव्यमिति भावः । एष विधिरनु-
योगे ग्रहण-धारणादिसमर्थान् शिष्यान् प्रति वेदितव्यः ॥ २०९ ॥

20

मन्दमतीन् प्रति प्रकारान्तरेणाऽनुयोगविधिमाह—

मूयं हुंकारं वा, वाढकार पडिपुच्छ वीमंसा ।

मन्दम-
तीन् शि-
ष्यानाश्रि-
त्यानुयोग-

तत्तो पसंगपारायणं च परिणिट्ठ सत्तमए ॥ २१० ॥

प्रथमतो मूकं शृणुयात्, किमुक्तं भवति ?—प्रथमश्रवणे संयतगात्रस्तूष्णीमासीत् । ततो
द्वितीये श्रवणे हुंकारं दद्यात्, वन्दनं कुर्यादित्यर्थः । तृतीये ‘वाढकारं कुर्यात्’ ‘वाढमेवमे-
तत्, नान्यथा’ इति प्रशंसेदित्यर्थः । चतुर्थे गृहीतपूर्वा-ऽपरसूत्राभिप्रायो मनाक् प्रतिपृच्छां
कुर्यात्, यथा ‘कथमेतद्?’ इति । पञ्चमे ‘मीमांसां’ प्रमाणजिज्ञासां कुर्यात् । पष्ठे तदुत्तरो-
त्तरगुणप्रसङ्गः पारगमनं चाऽस्य भवति । ततः सप्तमे परिनिष्ठा, गुरुवदनुभाषत इत्यर्थः ।
यत एवं मन्दमेधसां श्रवणपरिपाठ्या विवक्षिताध्ययनार्थावगमः ततस्तान् प्रति सप्तवारान्
अनुयोगो यथाप्रतिपत्तिं कर्तव्यः ॥ २१० ॥ अत्र परावकाशमाह—

30

चोएइ राग-दोसा, समत्थ परिणामगे पस्सवणया ।

एएसि नाणत्तं, वुच्छामि अहाणुपुष्पीए ॥ २११ ॥

शिष्येणा-
नुयोग-
दातरि
गुरो राग-
द्वेषत्वा-
पादनम्

शिष्यः 'नो(चो)दयति' प्रश्नयति—'समर्थे'-ग्रहण-धारणासमर्थे तथा परिणामके, उपलक्षण-
मेतत्, ग्रहण-धारणा[ऽ]समर्थेऽतिपरिणामके[ऽपरिणामके] च या प्ररूपणा तयां युष्माकं राग-
द्वेषौ प्रसन्नतः । तथाहि—तिष्ठमिः परिपाटीमिरैकान् ग्राहयतो रागः, अपरान् सप्तमिः परिपा-
टीमिग्राहयतो द्वेषः; तथा परिणामकान् ग्राहयतो रागः, इतरानतिपरिणामका-ऽपरिणामकान्
परिहरतश्च द्वेषः । 'एतेषां' ग्रहण-धारणासमर्थ्या-ऽसमर्थ्यानां परिणामकादीनां च 'यथाऽऽनु-
पूर्व्या' क्रमेण नानात्वं वक्ष्ये ॥ २११ ॥ तत्र प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयन् प्रथमतो ग्रहण-धार-
णासमर्थ्या-ऽसमर्थ्यान् प्रति राग-द्वेषावाह—

मच्छरया अविमुक्ती, पृथासकार गच्छद् य खिन्नो ।

दोसो गहणसमत्थे, इयरे रागो उ वृच्छेयो ॥ २१२ ॥

- 10 ग्रहण-धारणासमर्थं शिष्यं तिष्ठमिः परिपाटीमिग्राहयत एतावन्ति कारणानि स्युः—एष
बहुशिक्षितो मेम सपत्नो भविष्यति, ततो मत्सरतया तिष्ठमिः परिपाटीमिस्तस्य त्र(आ)हणम्,
अन्यथा एकया परिपाट्या तं ग्राहयेत् । 'अविमुक्तिः' इति एष सूत्रा-ऽर्थेषु समाप्तेषु मां मोक्षयते,
इतरथा तु शिष्यपरिवारत्वेन वर्त्तत इत्यविमुक्तिकारणम् । अथवा गृहीतसूत्रा-ऽर्थस्यास्य पूजा-
सत्कारो भविष्यति । 'खिन्नो वा' परिश्रान्तोऽन्यं गणं गमिष्यति । "वोच्छेय(यो)"ति
15 मद्रसतौ चानुयोगस्य व्यवच्छेदो भविष्यति, अन्यस्य तथाविधशिष्यस्याभावात् । एवं
कारणानि सम्भाव्य ग्रहण-धारणासमर्थं तिष्ठमिः परिपाटीमिरनुयोगं वदतो द्वेषः । 'इतरस्मिन्'
जडे रागः, यथातदवबोधमनुयोगस्य प्रवर्त्तनात् ॥ २१२ ॥ अत्राऽऽचार्यः प्राह—

निरवयवो न ह्यु सैको, सयं पगासो उ संपयंसेउ ।

कुंमजले वि ह्यु तरिउज्झियमि न ह्यु तिम्मए लिहू ॥ २१३ ॥

- 20 'न ह्यु' नैव सूत्रस्य 'प्रकाशः' अर्थः 'सहृद्' एकया परिपाट्या 'निरवयवः' समस्तः
सम्पदशेयितुं शक्यः, तस्य ग्रहण-धारणासमर्थस्यापि तथाऽवधारयितुमशक्यत्वात् । एतदेव
प्रतिवस्तूपमया द्रवयति—न हि कुंमजलेऽपि त्वरितमुज्झिते लेष्टुः सर्वात्मना तिन्त्यते, एवमे-
योऽपि ग्रहण-धारणासमर्थोऽपि नैकया परिपाट्याऽवधारयितुमीश इति तिष्ठमिः परिपाटीमिर-
नुयोगकथनमित्यदोषः ॥ २१३ ॥

- 25 साम्प्रतमतिपरिणामका-ऽपरिणामकान् परिहरतो द्वेषाभावमाह—

मुत्त-ऽस्थे कहयंतो, पारोक्खी सिस्सभावमुवल्लम् ।

अणुकंपाए अपत्ते, निखूह्द मा विणस्सिज्जा ॥ २१४ ॥

- 'परोक्षी' परोक्षज्ञानोपेतः शिष्येभ्यः सूत्रा-ऽर्थो कथयन् विनया-ऽविनयकरणादिना तेषां
शिष्याणां भावम्—अभिप्रायमुपलभ्य 'अपात्राणि' अपात्रमूतान् शिष्यान् अनुकम्पया
30 'निर्युहयति' अपवदति—न तेभ्यः सूत्रा-ऽर्थो कथयति, श्रुताशासनादिना मा विनयेयुरिति
कृत्वा ॥ २१४ ॥ अत्रैवार्थं दृष्टान्तमा(न्ताना)ह—

१ गच्छति य ता० ॥ २ दोस्ता ग० ता० ॥ ३ य वोच्छेदो ता० ॥ ४ मम प्रसन्नो भवि
मा० विना ॥ ५ सक्का मा० ता० ॥ ६ वि ता० ॥ ७ 'त्त'ऽर्थं क० ता० ॥ ८ 'पाय' अ० ता० ॥
९ "जिह्वति ति न तेभ्य अवयव कथयतीत्यर्थः" इति चूर्णो ॥

दारुं धातुं वाही, वीए कंकडुय लक्खणे सुमिणे ।

एगंतेण अजोग्गे, एवमाई उदाहरणा ॥ २१५ ॥

दार्वादयो
दृष्टान्तः

‘एकान्तेनायोग्ये’ अपरिणामकेऽतिपरिणामके च दारु धातुः व्याधिः बीजानि काङ्कटुको लक्षणं स्वम् इत्येवमादीनि ‘उदाहरणानि’ दृष्टान्ताः ॥ २१५ ॥ तत्र दारुदृष्टान्तमाह—

को दोसो एरंडे, जं रहदारुं न कीरए तत्तो ।

५ दारु-
दृष्टान्तः

को वा तिणिसे रागो, उवजुज्जइ जं रहंगेसु ॥ २१६ ॥

‘एरण्डे’ एरण्डद्रुमे को द्वेषो यत् तस्मात् ‘रथदारु’ रथयोग्यं दारुं न क्रियते?, को वा तिनिशे रागो यदुपयुज्यते स रथाङ्गेषु? ॥ २१६ ॥

जं पि य दारुं जोगं, जैस्स उ वत्थुस्स तं पि हु न सका ।

जोएउमणिम्मँविउं, तच्छण-दल-वेह-कुस्सेहिं ॥ २१७ ॥

10

‘यदपि’ वस्तु ‘[यस्य] वस्तुनः’ अक्षादेर्योग्यं दारु तदपि तक्षण-दल-वेध-कुशैरनिर्माप्य योजयितुमशक्यं किन्तु निर्माप्य, एवमिहापि योग्योऽपि यावदवीक्तनैः सूत्रैर्न परिकर्मितस्तावन्न कल्पं व्यवहारं वाऽध्यापयितुं योग्यः । तत्र तक्षणं प्रतीतम्, दलानि द्विधा त्रिधा वा काष्ठस्य पाटनम्, वेधः प्रतीतः, कुशो यो वेधे प्रान्तः प्रवेश्यते ॥ २१७ ॥ सम्प्रति धातुदृष्टान्तमाह—

एमेव अधातुं उज्झिऊण धाऊण कुणइ आयाणं ।

16 धातु-
दृष्टान्तः

न य अक्कमेण सका, धाउम्मि वि इच्छियं काउं ॥ २१८ ॥

‘एवमेव’ राग-द्वेषौ विना अधातुं त्यक्त्वा धातूनामादानं करोति, न च धातावप्यक्रमेण-प्सितं कर्तुं शक्यं किन्तु क्रमेण; एवमिहाप्ययोग्यान् परिहरतो योग्यानपि क्रमेण ग्राह्यतो न द्वेषः ॥ २१८ ॥ अधुना व्याधिदृष्टान्तमाह—

सुहसज्झो जत्तेणं, जत्तासज्झो असज्झवाही उँ ।

20 व्याधि-
दृष्टान्तः

जह रोगे पारिच्छा, सिस्ससभावान वि तहेव ॥ २१९ ॥

यथा रोगे वैद्येन परीक्षा क्रियते, यथा—एष सुखसाध्यः, एष यत्नेन साध्यः, एष चासा-ध्यव्याधिः यत्नेनाप्यसाध्यः । परीक्षाऽनन्तरं च राग-द्वेषौ विना तदनुरूपा प्रवृत्तिः, एवं शिष्यस्वभावानामपि ‘तथैव’ राग-द्वेषाभावेन परीक्षा क्रियते, तदनुरूपा च प्रवृत्तिः ॥ २१९ ॥

अधुना बीजदृष्टान्तमाह—

25

वीयमवीयं नाउं, मोत्तुमवीए उ करिसतो सालिं ।

बीज-
दृष्टान्तः

प्रवइ विरोहणजोग्गे, न यावि से पक्खवाओ उ ॥ २२० ॥

यथा कर्षको बीजमवीजं च ज्ञात्वा अबीजानि मुक्त्वा ‘शालिं’ शालिवीजानि वपति, न च तस्मिन् विरोहणयोग्ये बीजे “से” तस्य कर्षकस्य ‘पक्षपातः’ रागः, एवमत्रापि भावनीयम् ॥ २२० ॥ सम्प्रति काङ्कटुकदृष्टान्तमाह—

30

१ रती त° ता° ॥ २ रातो उ° ता° ॥ ३ तस्स ता° ॥ ४ °म्मवियं त° ता° ॥ ५ °त्तेण य जतणासज्झो ता° ॥ ६ य ता° ॥ ७ °वीए ना° ता° ॥ ८ साली ता° ॥

काङ्क्षदृक्-
दृष्टान्तः

कंकडुए को दोसो, जं अग्गी 'तं तु न पयई दित्तो ।

को वा इयरे रागो, एमेव यं स्रवकारस्स ॥ २२१ ॥

को द्वेषोऽस्मैः काङ्क्षदृके यदभिर्दीप्तोऽपि तं न पचति १, को वा इतरस्मिन् रागो यत् पाचयति १, नैव कश्चित् । एवमत्रापि भावनीयम् ॥ २२१ ॥ अधुना लक्षणदृष्टान्तमाह—

लक्षण-
दृष्टान्तः

४ जे उ अलक्खणजुत्ता, कुमारा ते निसेहिउं इयरे ।

रज्जरिहे अणुमन्नद, सामुदो नेय विसमो उ ॥ २२२ ॥

यथा 'सामुद्रः' सामुद्रलक्षणपरिज्ञाता राज्ञि व्यपगते तस्य ये कुमारा अलक्षणयुक्तास्तान् निषिध्य 'इतरान्' लक्षणोपेतान् राज्याहाननुमन्यते, न च स तथाऽनुमन्यमानः—'विषमः' राग-द्वेषवान्, एवमत्रापि द्रष्टव्यम् ॥ २२२ ॥ स्वमदृष्टान्तमा(न्ताना)हं—

स्वम-
दृष्टान्तः

10 जो जह कहेइ सुमिणं, तस्स तह फलं कहेइ तन्नाणी ।

रत्तो वा दुट्ठो वा, न यावि वत्तव्वयमुवेह ॥ २२३ ॥

यो यथा स्वमं कथयति तस्य तथा 'तज्जानी' स्वमज्ञानी स्वमफलं कथयति, न च स तथा कथयन् रक्त इति वा द्विष्ट इति वा वक्तव्यतामुपैति, एवमत्रापि ॥ २२३ ॥

एवमेकान्तेनायोग्या ये शिष्यास्तेषां परिहारे राग-द्वेषामावे दृष्टान्ता अभिहिताः । सम्प्रति

15 कालान्तरयोग्यानपरिणतान् क्रमेण परिणामयतो राग-द्वेषामावे दृष्टान्तमाह—

अभ्यासयो-
दृष्टान्तः

अग्गी बाल गिलाणे, सीहे रुक्खे करीलमाईया ।

अपरिणयजणे एए, सप्पडिवक्खा उदाहरणा ॥ २२४ ॥

'अपरिणते जने' कालान्तरयोग्ये एतानि 'सप्रतिपक्षाणि' पूर्वमयोग्यतायां पश्चाद् योग्यता-यामित्यर्थः उदाहरणानि । तद्यथा—अभिर्बालो ग्लानः सिंहो वृक्षः 'करीलं' वंशकरीलम्,

20 आदिशब्दाद्वक्ष्यमाणहस्त्यादिदृष्टान्तपरिग्रहः ॥ २२४ ॥ तत्र प्रथममभिदृष्टान्तमाह—

अभि-
दृष्टान्तः

जह अरणीनिम्मविओ, थोवो विउल्लिंघणं न चाएइ ।

दहिउं सो पज्जलिओ, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥ २२५ ॥

एवं सुं थूलवुद्धी, निउणं अत्थं अपच्चलो घेत्तुं ।

सो चेव जणियवुद्धी, सव्वस्स वि पच्चलो पच्छा ॥ २२६ ॥

25 यथा अरणिनिर्मापितः स्तोको बह्विर्बिपुलमिन्वनं न दग्धुं शक्नोति, स एव पश्चात् प्रज्व-लितः सर्वस्वार्पान्वनजातस्य दहने 'प्रत्यलः' समर्थः ॥ २२५ ॥

एवमभिदृष्टान्तेन प्रथमतः शिष्यः स्थूलवुद्धिः सन् निपुणमर्थं ग्रहीतुमप्रत्यलः । पश्चात् स एव शास्त्रान्तरेः 'जनितवुद्धिः' उत्पादितवुद्धिः सर्वस्यापि शास्त्रस्य ग्रहणप्रत्यलो भवति ॥ २२६ ॥ बालदृष्टान्तमाह—

बाल-
ग्लान-
दृष्टान्तः

30 देहे अभिवट्ठंते, बालस्स उ पीहगस्स अभिवट्ठी ।

अद्वद्वएण विणस्सइ, एमेवऽहुण्डिय गिलाणे ॥ २२७ ॥

१ तं न पचते इद्वो ता० ॥ २ य सुत्तकारस्स ता० ॥ ३ निसिद्धिउं ता० ॥ ४ रत्तो चि य दुट्ठो चि य न ता० ॥ ५ तु ता० ॥

‘बालस्य देहे’ अभिवर्द्धमाने तदनुसारेण दातव्यस्य ‘पीहकस्य’ आहारस्यापि (स्याभि) वृद्धिर्भवति, देहवृद्ध्यनुसारतः पीथकमपि क्रमशो वर्द्धमानं दीयते इति भावः । यदि पुनरतिबहु दीयते तदा स विनश्यति । ग्लानदृष्टान्तमाह—‘एवमेव’ बालगतेन प्रकारेणाधुनोत्थितेऽपि ग्लाने वक्तव्यम्—यथा ग्लानोऽप्यधुनोत्थितः क्रमेणाभिवर्द्धमानमाहारं गृह्णाति, एकवारमति-प्रभूतग्रहणे विनाशप्रसङ्गात् । एवं शिष्योऽपि क्रमेण योग्यतानुरूपं शास्त्रमादत्ते, प्रथमत एवा-८ तिनिपुणार्थशास्त्रग्रहणे बुद्धिभङ्गप्रसक्तेः ॥ २२७ ॥ सिंहादिदृष्टान्तानाह—

क्षीर-मिउपोग्गलेहिं, सीहो पुट्टो उ खाइ अट्टी वि ।

रुखलो विवन्नओ खलु, वंसकरिल्लो य नहछिज्जो ॥ २२८ ॥

ते चेव विवहुंता, हुंति अछेज्जा कुहाडमाईहिं ।

तह कोमला वि बुद्धी, भज्जइ गहणेसु अत्थेसु ॥ २२९ ॥

सिंह-
वृक्ष-
करील-
दृष्टान्ताः

10

सिंहः प्रथमतः क्षीर-मृदुपुद्गलैः स्वमात्रा पोष्यते । ततः पुष्टः सन् अस्थीन्यपि स खादति । तथा वृक्षो द्विषणो वंशकरीलम् एतौ द्वावपि प्रथमतो नखच्छेद्यौ, ततः पश्चादभिवर्द्धमानौ यतस्ततः कुठारादिभिरप्यच्छेद्यौ भवतः । एवं शिष्यस्यापि प्रथमतः कोमला बुद्धिर्भवति, ततः सा गहनेष्वर्थेषु ‘भज्यते’ भङ्गमुपयाति । क्रमेण तु शास्त्रान्तरदर्शनतोऽभिवर्द्धमाना कठोरा कठोरतरोपजायते इति न कचिदपि भङ्गमुपयाति ॥ २२८ ॥ २२९ ॥ 15

एतदेवोपदिशन्नाह—

निउणे निउणं अत्थं, धूलत्थं धूलबुद्धिणो कहए ।

बुद्धीविवद्वणकरं, होहिइ कालेण सो निउणो ॥ २३० ॥

निपुणे निपुणमर्थं कथयेत्, स्थूले स्थूलमर्थं कथयेत् । कथम्भूतम्? इत्याह—बुद्धिविवर्द्धनकरम् । एवं सति स कालेन निपुणो भवति, अन्यथा बुद्धिभङ्गप्रसङ्गतो न स्यात् ॥ २३० ॥ साम्प्रतमादिशब्दसूचितान् हस्त्यादीन् दृष्टान्तानाह—

सिद्धत्थए वि गिण्हइ, हत्थी धूलगहणे सुनिम्माओ ।

सरवेह-छिज्ज-पवए, घड-पड-चित्ते तहा धमए ॥ २३१ ॥

हस्त्यादयो
दृष्टान्ताः

हस्ती स्थूलग्रहणे सुनिर्मातः सन् पश्चात् सिद्धार्थकानपि गृह्णाति । तथाहि—नवको हस्ती शिष्यमाणः प्रथमं काष्ठानि ग्राह्यते, तदनन्तरं क्षुल्लकान् पाषाणान्, ततो गोलिकाः, ततो 25 चदराणि, तदनन्तरं सिद्धार्थकानपि । यदि पुनः प्रथमत एव सिद्धार्थकान् ग्राह्यते ततो न शक्नोति ग्रहीतुमिति । एवं खरवेध-पत्रच्छेद्य-प्लवक-घटकारक-पटकारक-चित्रकारक-धमकाश्च दृष्टान्ता भावनीयाः । ते चैवम्—प्रथमं धानुष्कः स्थूलद्रव्यं व्यङ्ग्यं शिक्षति, पश्चात्स बालम्, पश्चादति-सुनिर्मातः खरेणापि विध्यति । तथा पत्रच्छेद्यकार्यपि प्रथममकिञ्चित्करैः पत्रैः शिक्ष्यते, ततो यदा निर्मातो भवति तदा ईप्सितं पत्रच्छेद्यं कार्यते । तथा प्लवकोऽपि प्रथमं वंशे लग्नित्वा 30 प्लाव्यते, ततः पश्चादभ्यसन् आकाशेऽपि तानि तानि करणानि करोति । घटकारोऽपि प्रथमतः शरावादीनि कार्यते, पश्चात् शिक्षितो घटानपि करोति । पटकारोऽपि प्रथमतः स्थूलानि

चीवराणि शिक्ष्यते, ततः सुशिक्षितः शोभनानपि पदान् वयति । चित्रकारोऽपि प्रथममण्डकं चित्रयितुं शिक्ष्यते, ततः शेषानवयवान्, पश्चात् सुशिक्षितः सर्वं चित्रकर्म सम्यक् करोति । धमकोऽपि पूर्वं शृङ्गादीनि धमयति (धमति), पश्चाच्छङ्खम् ॥ २३१ ॥ अत्रैवोपनयन्नाह—

जत्थ मई ओगाहइ, जोग्गं जं. जस्स तस्स तं कहए ।

परिणामा-ऽऽगमसरिसं, संवेगकरं सनिव्वेयं ॥ २३२ ॥

यथैते हस्त्यादयः क्रमेण निर्माप्यन्ते एवं शिष्यस्यापि यत्र मतिरवगाहते यस्य च यद् योग्यं शास्त्रं तस्य तत् कथयति । कथम्भूतम्? इत्याह—‘परिणामा-ऽऽगमसदृशं’ यस्य यादृशः परिणामो यस्य च यावानागमस्तत्सदृशम्, यथा—ईदृशपरिणामस्येदम् एतावदागमस्य पुनरिदमिति । पुनः किंविशिष्टं कथयितव्यम्?, अत आह—‘संवेगकरं’ सिद्धिर्देवलोकः सुकुलो-
10 त्पत्तिरित्यादेरभिलाषः संवेगस्तत्करणशीलं संवेगकरम्, तथा नरकः तिर्यग्योनिः कुमानुषत्व-
मित्यादेर्विरक्तता निर्वेदस्तत्करणशीलं निर्वेदकरम् ॥ २३२ ॥

तदेवं योग्येऽपि क्रमेण दाने राग-द्वेषाभाव उक्तः । ‘सम्प्रति शिष्येष्वामाचार्येण परिणाम-
कत्वं परीक्ष्यानुयोगः कर्तव्यः, शिष्यैरप्याचार्यं परीक्ष्य तस्य सकाशे श्रोतव्यम्’ इति शिष्या-ऽऽचार्यपरस्परविधिमतिदेशत आह—

15 गिण्हंत-गाहगाणं, आइसुएसु उ विही समक्खाओ ।

सो चेव य होइ इहं, उज्जोगो वन्निओ नवरं ॥ २३३ ॥

गृह्णतां—शिष्याणां ग्राहकस्य—आचार्यस्य ‘आदिसूत्रेषु’ सामायिकादिषु यो विधिः समाख्यातः “गोणी चंदण०” (आव० निर्यु० गाथा १३६) इत्यादिलक्षणः स एवेह निर-
वशेषो वक्तव्यः । यस्तु शिष्याणामनुयोगकथने ‘उद्योगः’ उद्यमो यथा तिसृभिः परिपाटीभि-
20 रथवा सप्तभिः कर्तव्यः, स नवरं सप्रपञ्चमुपवर्णितः ॥ २३३ ॥

गतं विधिद्वारम् । अधुना प्रवृत्तिद्वारं वक्तव्यम् । प्रवृत्तिः प्रवाहः प्रसूतिरित्येकार्थाः । कथ-
मनुयोगः प्रवर्तते? इति । सा च प्रवृत्तिर्द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः प्रवृत्तिमाह—
प्रवृत्तिद्वारम्

अणिउत्तो अणिउत्ता, अणिउत्तो चेव होइ उ निउत्ता ।

25 नि(ने)उत्तो अणिउत्ता, उ निउत्तो चेव उ निउत्ता ॥ २३४ ॥

निउत्ता अनिउत्ताणं, पवत्तई अहव ते वि उ निउत्ता ।

दव्वम्मि होइ गोणी, भावम्मि जिणादयो हुंति ॥ २३५ ॥

द्रव्यतः प्रसवे गौर्दृष्टान्तो भवति, भावे जिनादयः । तत्र गवि दोहकेन सह चत्वारो भङ्गाः, तद्यथा—दोहकोऽनियुक्तो गौरप्यनियुक्ता १ दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्ता २ दोहको
30 नियुक्तो गौरनियुक्ता ३ दोहको नियुक्तो गौरपि नियुक्ता ४ । एवमाचार्य-शिष्येष्वपि भङ्ग-
चतुष्टयं योजनीयम्, तच्चाग्रे योक्ष्यते । तत्र तृतीये भङ्गे नियुक्त आचार्यो बलादप्यनियुक्तानां

१ “सिद्धी य देवलोगो, सुकुलपत्ती य होति संवेगो । नरओ तिरिक्खजोणी, कुमाणुसत्तं च णिव्वेतो ॥ १ ॥” इति चूर्णौ ॥ २ “रणीयशी” भा० ॥ ३ “व ते वि उ ता० ॥

शिष्याणामनुयोगं प्रवर्त्तयति । यदि वा द्वितीये भङ्गे तेऽपि शिष्या नियुक्ता अनियुक्तमाचार्य-
मनुयोगे प्रवर्त्तयन्ति । एवं तृतीये द्वितीये च भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः । प्रथमे तु सर्वथा न
भवति । चतुर्थे प्रवृत्तिर्निःप्रतिपक्षा ॥ २३४ ॥ २३५ ॥

तत्र गोदृष्टान्तविषयं भङ्गचतुष्टयं व्याख्यानयति—

अप्पण्हुया य गोणी, नेव य दुद्धा समुज्जओ दुद्धुं ।

5

खीरस्स कओ पसवो, जइ वि य सा खीरदा धेणू ॥ २३६ ॥

वीए वि नत्थि खीरं, थेवं व हविज्ज एव तइए वि ।

अत्थि चउत्थे खीरं, एसुवमा आयरिय-सीसे ॥ २३७ ॥

अहवा अणिच्छमाणमवि किंचि उज्जोगिणो पवत्तंति ।

तइए सारिंते वा, होज्ज पविच्ची गुणिते वा ॥ २३८ ॥

10

गौरप्रसूता, नैव च दोग्धा तां दोग्धुं समुद्यतः, ततो यद्यपि सा क्षीरदा धेनुस्तथाप्यस्मिन्
प्रथमभङ्गे कुतः क्षीरस्य प्रसवः ? नैव कुतश्चित् ॥ २३६ ॥

द्वितीयेऽपि भङ्गे 'दोहकोऽनियुक्तो गौर्नियुक्ता' इत्येवंरूपे नास्ति क्षीरम्, दोहकस्या-
नियुक्तत्वात् । अथवा गौः प्रसूतेति स्तनेषु गलत्सु स्तोकं क्षीरं भवेत् । एवं तृतीयेऽपि भङ्गे
'दोहको नियुक्तो गौरनियुक्ता' इत्येवंलक्षणे नास्ति क्षीरप्रसवः, स्तोकं वा स्याद् दोहकगुणेन । 15
चतुर्थे पुनर्भङ्गे गौरपि प्रसूता दोहकोऽपि नियुक्त इत्यस्ति क्षीरप्रसवः । 'एषा उपमा' भङ्गचतु-
ष्टयात्मिका आचार्य-शिष्ययोरप्यनुयोगस्य प्रसवे वेदितव्या । तथाहि—आचार्योऽप्यनियुक्तः
शिष्या अपि अनियुक्ता इति प्रथमभङ्गे नास्त्यनुयोगस्य प्रवृत्तिः । अनियुक्त आचार्यः शिष्या
नियुक्ता इति द्वितीयेऽपि भङ्गे नानुयोगः, आचार्यस्यानियुक्तत्वात् ॥ २३७ ॥

अथवा अनियुक्तमाचार्यमनिच्छन्तमपि उद्योगिनः शिष्याः किञ्चित्प्रतिपृच्छादिभिरनुयोगं 20
कर्तुं प्रवर्त्तयन्ति, ततो भवति द्वितीयेऽपि भङ्गेऽनुयोगस्य प्रवृत्तिः । 'तृतीये' 'आचार्यो नियुक्तः
शिष्या अनियुक्ताः' इत्येवंरूपे नास्त्यनुयोगस्य सम्भवः, अथवा पुनः पुनः सारयत्याचार्यं
अथवा श्रोतुमनिच्छन्तमपि शैलसमानं कञ्चिच्छ्रोतारं पुरतो विन्यस्य 'मा नश्यत्वनुयोगः'
इति 'गुणयति' गुणननिमित्तमनुयोगं कुर्वति भवेदनुयोगः ॥ २३८ ॥

अत्र दृष्टान्तः कालकाचार्यः । तमेवाह—

25

सागारिर्यमप्पाहण, सुवन्न सुयसिस्स खंतलक्खेण ।

कहणा सिस्सागमणं, धूलीपुंजोवमाणं च ॥ २३९ ॥

कालका-
चार्यक-
थानकम्

उज्जेणीए नयरीए अज्जकालगा नाम आयरिया सुत्त-ऽत्थोववेया बहुपरिवारा विहरंति ।
तेसिं अज्जकालगाणं सीसस्स सीसो सुत्त-ऽत्थोववेओ सागरो नाम सुवन्नभूमीए विहरइ ।
ताहे अज्जकालया चिंतंति—'एए मम सीसा अणुओगं न सुणंति तओ किमेएसिं मज्जे 30
चिट्ठामि ?, तत्थ जामि जत्थ अणुओगं पवत्तेमि, अवि य एए वि सिस्सा पच्छा लज्जिया

१ दोद्धा ता० ॥ २ दोद्धुं ता० ॥ ३ विइए ता० ॥ ४ थोवं ता० ॥ ५ चार्याः भा० ॥
६ °य अप्पा° ता० ॥

सोच्छिहिति । एवं चित्तिरूपं सैजायरमापुच्छंति—कहं अन्नत्थ जामि ? तथो मे सिस्सा
 सुणेहिति, तुमं पुण मा तेसिं कहेज्जा, जइ पुण गाढतरं निव्वंथं करिज्जा तो खरंटेउं साहेज्जा,
 जहा—सुवन्नभूमीए सागराणं सगासं गया । एवं अप्पाहिच्चा रत्तिं चेव पमुत्ताणं गया सुवण्ण-
 भूमिं । तत्थ गंतुं खंतलक्खेण पविट्ठा सागराणं गच्छं । तथो सागरायरिया 'खंत'त्ति काउं
 ५ तं नादाइया अन्मुट्ठाणाईणि(ईहिं) । तथो अत्थपोरिसवेलाए सागरायरिणं मणिया—खंता !
 तुव्वं एयं गमइ ? । आयरिया भणंति—आमं । 'तो खाई सुणेह'त्ति पकहिया, गन्नायंता य
 कहिति । इयरे वि सीसा पमाए संते संभंता आयरियं अपासंता सन्नत्थ मग्गिउं सिज्जायरं
 पुच्छंति । न कहेइ, भणइ य—तुव्वं अप्पणो आयरियो न कहेइ मम कहं कहेइ ? । ततो
 आउरीमूएहिं गाढनिव्वंथे कए कहियं, जहा—तुव्वमच्चएण निव्वेएण सुवन्नभूमीए सागराणं
 10 सगासं गया । एवं कहिच्चा ते खरंटिया । तथो ते तह चेव उच्चलिया सुवन्नभूमिं गंतुं ।
 पंथे लोगो पुच्छइ—एस कयरो आयरियो जाइ ? । ते कहिति अज्जकालगा । तथो सुवन्न-
 भूमीए सागराणं लोणेण कहियं, जहा—अज्जकालगा नाम आयरिया बहुसुया बहुपरिवारा
 इहागंतुकामा पंथे वडंति । ताहे सागरा सिस्साणं पुरओ मणंति—मम अज्जया इंति, तेसिं
 सगासे पयत्थे पुच्छीहामि ति । अचिरेणं ते सीसा आगया । तत्थ अग्गिहोहिं पुच्छिज्जंति—
 15 किं इत्थ आयरिया आगया चिट्ठंति ? । नत्थि, नवरं अन्ने खंता आगया । केरिसा ? ।
 वंदिए नायं 'एए आयरिया' । ताहे सो सागरो लज्जियो 'वहुं मए इत्थ पलवियं, खमास-
 मणा य वंदाविया' । ताहे अवण्हवेलाए 'मिच्छा दुक्कडं' करेइ 'आसाइय'त्ति । मणियं च
 पेण—केरिसं खमासमणो ! अहं वागरेमि ? । आयरिया भणंति—सुंदरं, मा पुण गव्वं करि-
 ज्जासि । ताहे धूलीपुंजदिट्ठं करे(रं)ति—धूली हत्थेण धेत्तुं तिसु टाणेसु ओयारंति—जहा एस
 20 धूली ठविज्जमाणी उत्तिप्पमाणी य सन्नत्थ परिसडइ, एवं अत्थो वि तित्थगरोहिंतो गणहराणं
 गणहरोहिंतो जाव अहं आयरि-उवज्जायाणं परंपरएणं आगयं, को जाणइ कस्स केइ
 पज्जाया गल्लिया ? , ता मा गव्वं काहिसि । ताहे 'मिच्छा दुक्कडं' करिच्चा आदत्ता अज्जकालिया
 सीस-पसीसाण अणुयोगं कहेउं ॥

सम्यत्यक्षरगमनिका—सागारिकः—शय्यातरस्तस्य अप्पाहणं—सन्देशकथनम् । स्वयमा-
 25 चार्याणां सुवर्णभूमौ सुतश्चिप्यस्य—चिप्यस्यापि चिप्यस्य सागराभिधानस्य “खंतलक्खेण”
 वृद्धव्याजेन गमनम् । पश्चाच्छिप्याणां सागारिकेण कथना, यथा—आचार्याः सुवर्णभूमौ
 सागरस्यान्तिकं गताः । ततः शिप्याणां तत्रागमनम् । सागरं गव्वमुद्रहन्तं प्रति धूलीपुञ्जोप-
 मानमिति ॥ २३९ ॥ चतुर्थमद्रमविकृत्याह—

30 निउत्तो उमउकालं, भयवं कइणाए वट्ठमाणो उ ।
 गोयममाई वि सया, सोयव्वे हुंति उ निउत्ता ॥ २४० ॥

‘नियुक्तः’ उभयकालमनुयोगं करोति । ‘नियुक्ताः’ उभयकालं शृण्वन्ति । अत्र कथनायां
 दृष्टान्तो भगवान् वर्द्धमानस्त्वामी । श्रोतव्ये सदा नियुक्ता दृष्टान्ता भवन्ति गौतमादयः
 ॥ २४० ॥ गतं प्रवृत्तिद्वारम् । इदानीं केन वेति द्वारमाह—

केन वेति द्वारम्

देस-कुल-जाइ-रूबी, संवइणी धिइजुओ अणासंसी ।
 अविकंथणो अमाई, थिरपरिवाडी गहियवको ॥ २४१ ॥
 जियपरिसो जियनिहो, मज्झत्थो देस-काल-भावन् ।
 आसन्नलद्धपइभो, नाणाविहदेसभासन् ॥ २४२ ॥
 पंचविहे आयारे, जुत्तो सुत्तज्जत्तदुभयविहन् ।
 आहरण-हेउ-उवणय-नयनिउणो गाहणाकुसलो ॥ २४३ ॥
 ससमय-परसमयविऊ, गंभीरो दित्तिमं सिवो सोमो ।
 गुणसयकलिओ जुत्तो, पवयणसारं परिकहेउं ॥ २४४ ॥

अनुयोग-
दातुर्गुणाः

5

युतशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—देशयुतः कुलयुत इत्यादि । तत्र यो मध्यदेशे जातो यो 10
 वाऽर्द्धपङ्क्तिं शतपु जनपदेषु स देशयुतः, स ह्यर्थदेशभणितिं जानाति, ततः सुखेन तस्य
 समीपे शिष्या अधीयत इति तदुपादानम् । कुलं पैतृकम्, तथा च लोके व्यवहारः—इक्ष्वाकु-
 कुलजोऽयम् नागकुलजोऽयमित्यादिः, तेन युतः प्रतिपन्नार्थनिर्वाहको भवति । जातिर्मा-
 तृकी, तथा युतो विनयादिगुणवान् भवति । रूपयुतो लोकानां गुणविषयबहुमानभाग् जायते,
 “यत्राकृतिस्तत्र गुणा वसन्ति” इति प्रवादात् । संहननयुतो व्याख्यायां न श्राम्यति । धृति-15
 युतो नातिगहनेष्वर्थेषु अममुपयाति । ‘अनाशंसी’ श्रोतृभ्यो वस्त्राद्यनाकाङ्क्षी । ‘अविकल्थ-
 नः’ नातिबहुभाषी । [‘अमायी’ न शास्त्रेण शिष्यान् बाहयति ।] स्थिरा—अतिशयेन निरन्त-
 राभ्यासतः स्वैर्यमापन्ना अनुयोगपरिपाठ्यो यस्य स स्थिरपरिपाठिः, तस्य हि सूत्रमर्थो वा न
 भनागपि गलति । ‘गृहीतवाक्यः’ उपादेयवचनः, तस्य ह्यल्पमपि वचनं महार्थमिव प्रति-
 भाति ॥ २४१ ॥ ‘जितपरिपत्’ न महत्यामपि पर्पदि क्षोभमुपयाति । ‘जितनिद्रः’ रात्रौ सूत्र-20
 मर्थं वा परिभावयन् न निद्रया बाध्यते । ‘मध्यस्थः’ सर्वेषु शिष्येषु समचित्तः । देशं कालं
 भावं जानातीति देश-काल-भावज्ञः, स हि देशं कालं भावं च लोकानां ज्ञात्वा सुखेन विह-
 रति, शिष्याणां चाभिप्रायान् ज्ञात्वा तान् सुखेनानुवर्त्तयति । ‘आसन्नलब्धप्रतिभः’ परवादिनां
 समाक्षिप्तः शीघ्रमुत्तरदारी । नानाविधानां देशानां भाषा जानातीति नानाविधदेशभाषाज्ञः,
 स हि नानादेशीयान् शिष्यान् सुखेन शास्त्राणि ग्राहयति ॥ २४२ ॥ पञ्चविध आचारः—25
 ज्ञानाचारादिरूपस्तस्मिन् ‘युक्तः’ उद्युक्तः, स्वयमाचारेष्वस्थितस्यान्यानाचारेषु प्रवर्त्तयितुमश-
 क्यत्वात् । सूत्रा-सर्थग्रहणेन चतुर्मङ्गी सूचिता—एकस्य सूत्रं नार्थः, द्वितीयस्यार्थो न सूत्रम्,
 तृतीयस्य सूत्रमप्यर्थोऽपि, चतुर्थस्य न सूत्रं नाप्यर्थः; तत्र तृतीयमङ्गग्रहणार्थं तदुभयग्रहणम्,
 सूत्रा-सर्थ-तदुभयविधीन् जानातीति सूत्रार्थतदुभयविधिज्ञः । आहरणं—दृष्टान्तः, हेतुश्चतुर्विधो
 यापकादिः यथा दशवैकालिकनिर्युक्तौ, यदि वा द्विविधो हेतुः कारको ज्ञापकश्च, तत्र 30

१ अहवा वि इमो हेऊ, विजेओ तत्त्विमो चउविअण्णो । जावण थावग वंसग, लूमग हेऊ चउत्थो उ ॥
 अर्ध० १ गाथा ८६ ॥ २ “तत्र कारको यथा—गृत्विण्ड-चक्र-सूत्रोदक-कुलालसामग्रीलक्षणो हेतुर्घटादीनां
 निर्वर्त्तकत्वात् कारकः । ज्ञापको यथा—तैल-स्थाल-वर्त्ति-ज्योतिःसामग्रीनिष्पन्नः प्रदीपलक्षणो हेतुः वस्त्र-शयना-
 ऽसनानामनेकेषां तमस्यतिव्यञ्जकत्वाद् ज्ञापकः ।” इति चूर्णिरुतः ॥

कारको घटस्य कर्ता कुम्भकारः, जापको यथा—तमसि घटादीनामभिव्यञ्जकः प्रदीपः,
 उपनयः—उपसंहारः, नयाः—नैगमादयः, एतेषु निपुण आहरण-हेतूपनय-नयनिपुणः, स हि
 श्रोतारमपेक्ष्य तत्प्रतिपत्त्यनुगोचतः कचिद् दृष्टान्तोपन्यासं कचिद् हेतूपन्यासं करोति, उपसंहार-
 निपुणतया सम्यगधिकृतमर्थमुपसंहरति, नयनिपुणतया नयवक्तव्यतावसरे सम्यक्प्रपञ्चं वैवि-
 ५ क्तयेन नयानमिषते । 'ग्राहणाकुशलः' प्रतिपादनशक्त्युपेतः ॥ २४३ ॥ स्वसमयं परसमयं
 वेत्तीति स्वसमय-परसमयवित्, स च परेणाक्षिप्तः सुप्तेन स्वपक्षं परपक्षं च निर्वहति । 'गम्भीरः'
 अनुच्छिन्नभावः । 'दीप्तिमान्' परवादिनामनुद्वयर्णायः । 'शिवः' अकोपनः, यदि वा यत्र तत्र
 वा विहरन् कल्याणकरः । 'सोमः' शान्तदृष्टिः । गुणाः—मूलगुणा उत्तरगुणाश्च तेषां शतानि
 तैः कलितो गुणशतकलितः । 'युक्तः' समीचीनः प्रवचनस्य—द्वादशाङ्गस्य सारम्—अर्थं कथ-
 10 यितुम् ॥ २४४ ॥ कस्माद्गुणशतकलित इत्यते ? इति चेद् अत आह—

गुणमुद्दिश्यस्व वयणं, वयपरिसितुं च पावओ भाह ।

गुणहीणस्स न सोदह, नेहविहीणो जह पईवो ॥ २४५ ॥

यो मूलगुणादिषु गुणेषु सुखितस्तस्य वचनं वृत्तपरिसिक्त्यावक्त इव 'माति' दीप्यते ।

गुणहीनस्य तु न शोभते वचनम्, यथा नेहविहीनः प्रदीपः । उक्तञ्च—

15 आयारे वडंता, आयारपरवणायसंकंता ।

आयारपरिष्मट्टो, सुदुचरणदेसणे मडओ ॥

॥ २४५ ॥

गतं केन वेति द्वारम् । अद्वुना कस्येति द्वारमाह—

कस्येति द्वारम्

जह पवयणस्स सारो, अत्यो सो तेण कस्सै कायव्वो ।

20 एवंगुणाचिण्णं, सच्चमुयस्ताऽऽउ देसस्ता ॥ २४६ ॥

यदि प्रवचनस्य सारो अर्थस्तर्हि स तेन एवंगुणान्वितेन कस्य कर्तव्यः ? किं सर्वश्रुतस्य ?
 उत 'देयस्य' श्रुतस्कन्धादेः ? इति ॥ २४६ ॥ अत्र सूरिराह—

को कट्ठाणं निच्छह, सच्चस्स वि एरिसंण वत्तव्वो ।

कथञ्चव्वहाराण उ, पणयं सिस्साण यिज्जत्थं ॥ २४७ ॥

25 को नाम जगति कल्याणं नेच्छति ? ततः सर्वस्यापि श्रुतस्यानुयोग ईदृशेन वक्तव्यः ।
 केवलं कल्यो व्यवहारश्चापवादवहुलैर्नैतयोरनुयोगः विशेषत एतादृशेन 'प्रकृतम्' अविद्वत-
 मविकारः, एवंगुणयुक्तेनैव कल्य-व्यवहारयोरनुयोगः कर्तव्य इत्यर्थः । कस्मादेवमुच्यते ?
 इति चेत्, उच्यते—शिष्याणां स्मिरीकरणार्थम् ॥ २४७ ॥ तदेव स्मिरीकरणं भावयति—

एमुस्सग्गट्ठिय्या, जयणाशुच्चातो दरिसयंतो वि ।

30 तामु न वड्ढ नृणां, निच्छयओ ता अकरणिज्जा ॥ २४८ ॥

यदा नाम यथोक्तगुणशतकलितः कल्य-व्यवहारयोरनुयोगं करोति तदा शिष्या एवमव-

१ न भावयति ने० ता० ॥ २ कहेन वि० ड० ॥ ३ एस्स वत्तव्वो ता० ॥ ४ एस्स कां०
 ड० ता० ॥ ५ एस्सेन तयो० ना० सो० विना ॥ ६ वम्? उच्यते—शिष्या० मा० विना ॥

बुध्यन्ते—एष स्वयमुत्सर्गस्थितात्मा, अथ च कल्पे व्यवहारे च यतनया पञ्चकादिपरिहाणिरूपया प्रतिसेवना अनुज्ञाताः प्रदर्शयति, ततः प्रतिसेवना यतनयाऽनुज्ञाता अपि प्रदर्शयन् स्वयं तासु न वर्तते, किन्तु केवलमुत्सर्गमाचरति, तदेवं ज्ञायते नूनम्—निश्चयेनैता यतनानुज्ञाता अपि प्रतिसेवनाः ‘अकरणीयाः’ न समाचरितव्याः ॥ २४८ ॥ किञ्च—

जो उत्तमेहिं पहओ, मग्गो सो दुग्गमो न सेसाणं ।

5

आयरियम्मि जयंते, तदणुचरा केण सीईज्जा ॥ २४९ ॥

यः ‘उत्तमैः’ गुरुभिः ‘प्रहतः’ क्षुण्णः ‘मार्गः’ पन्थाः स शेषाणां दुर्गमो न भवति, किन्तु सुगमः । तत्र आचार्ये ‘यतमाने’ यथोक्तसूत्रनीत्या प्रयत्नवति ‘तदनुचराः’ तदाश्रिताः शिष्याः केन हेतुना सीदेयुः ? नैव सीदेयुरिति भावः । तत एतेन कारणेन कल्प-व्यवहार-योरनुयोगे विशेषत एतादृशेन प्रकृतम् ॥ २४९ ॥

10

अणुओगम्मि य पुच्छा, अंगाई कप्प छक्कनिक्खेवो ।

सुय खंधे निक्खेवो, ईकेको चउव्विहो होइ ॥ २५० ॥

अनुयोगेऽज्ञादेः पृच्छा वक्तव्या, तदनन्तरं कल्पस्य पट्को निक्षेपः, ततः श्रुते स्कन्धे च एकैकस्मिन् निक्षेपश्चतुर्विधो भवति वक्तव्यः । एष द्वारगाथासमासार्थः ॥ २५० ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतोऽनुयोगेऽज्ञादेः पृच्छामाह—

15

जइ कप्पादणुयोगो, किं सो अंगं उयाहु सुयखंधो ।

अज्झयणं उद्देशो, पडिवक्खंगादिणो बहवो ॥ २५१ ॥

यदि कल्पादेः आदिशब्दाद् व्यवहारस्य ग्रहणम् अनुयोगः ततः किं सोऽङ्गम् ? उताहो श्रुतस्कन्धः ? अध्ययनम् ? उद्देशो वा ? । अमीषां चाङ्गानां प्रतिपक्षा बहवोऽज्ञादयो द्रष्टव्याः । इयमत्र भावना—यदि नामैतादृशेनाचार्येणानुयोगः कल्पस्य व्यवहारस्य च कर्तव्यः ततः स कल्पो व्यवहारो वा किमङ्गम् अङ्गानि ? श्रुतस्कन्धः श्रुतस्कन्धाः ? अध्ययनम् अध्ययनानि ? उद्देश उद्देशाः ? ॥ २५१ ॥ अत्र सूत्रमाह—

सुयखंधो अज्झयणा, उद्देशा चैव हुंति निक्खिप्पा ।

सेसाणं पडिसेहो, पंचण्ह वि अंगमाईणं ॥ २५२ ॥

श्रुतस्कन्धोऽध्ययनानि उद्देशा एते त्रयः पक्षा भवन्ति ‘निक्षेप्याः’ स्थाप्या आदरणीया इत्यर्थः । शेषाणां पञ्चानामप्यज्ञादीनां प्रतिषेधः । तद्यथा—कल्पो व्यवहारो वा नाङ्गं नाङ्गानि श्रुतस्कन्धो नो श्रुतस्कन्धाः अध्ययनं नाध्ययनानि नो उद्देशः उद्देशाः ॥ २५२ ॥

तम्हा उ निक्खिविस्सं, कप्प-व्यवहारमो सुयक्खंधं ।

अज्झयणं उद्देशं, निक्खिवियव्वं तु जं जत्थ ॥ २५३ ॥

यस्मादेवं तस्मात् कल्पं निक्षेप्यामि व्यवहारं निक्षेप्यामि श्रुतं निक्षेप्यामि स्कन्धं निक्षेप्यामि अध्ययनं निक्षेप्यामि उद्देशं निक्षेप्यामि । यच्च यत्र निक्षेप्यं नामादि चतुष्प्रकारं पट्प्रकारं वा [तत्] तत्र वक्ष्यामि । तत्र कल्पस्य पट्विधो नामादिको निक्षेपः ।

यत् उक्तं प्राग् द्वारगाथायाम्—

“कम्प छक्कनिकखेवो” (गा० २५०)

व्यवहारस्य चतुर्विधो नामादिनिक्षेपः ॥ २५३ ॥ एतयोः स्वस्थानमाह—

आह्वलाणं दुण्ह वि, सट्ठाणं होह नामनिष्फन्ने ।

अज्झयणस्स उ ओहे, उद्देसस्सऽणुगमे भणियो ॥ २५४ ॥

‘आद्ययोर्द्वयोः’ कल्प-व्यवहारयोर्यथाक्रमं पदकस्य चतुष्कस्य च निक्षेपस्य स्वस्थानं भवति नामनिष्फन्ने निक्षेपे, ततः स तत्र वक्तव्यः; तत्र कल्पस्य पञ्चकल्पे व्यवहारस्य पीठिका-याम् । अध्ययनस्य चतुष्प्रकारो निक्षेपः ओवनिष्फन्ने निक्षेपेऽभिवास्यते । उद्देशस्य च ‘अनु-गमे’ उपोद्घातनिर्मुक्त्यनुगमे भणितः करिष्यते ॥ २५४ ॥

10 सम्प्रति “मुय खंधे निकखेवो” (गा० २५०) इत्यादिज्याख्यानार्थमाह—

नाममुयं ठवणमुयं, दब्बमुयं चेव होह भावमुयं ।

एमेव होह खंधे, पन्नवणा तेसि पुच्चुत्ता ॥ २५५ ॥

श्रुतस्य चतुष्प्रकारो नामादिको निक्षेपः, तद्यथा—नामश्रुतं स्थापनाश्रुतं द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं च । ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण स्कन्धेऽपि चतुःप्रकारो निक्षेपः, तद्यथा—नामस्कन्धः स्थाप्र-
15 नास्कन्धो द्रव्यस्कन्धो भावस्कन्धश्च । एतेषां प्रज्ञापना पूर्वमावश्यकं उक्ताऽवधारणीया ॥ २५५ ॥ गतं कस्येति द्वारम् । अबुना तद्धारिद्वारं वक्तव्यम्—

अनुयोगद्वारद्वारम्

अनुयोग-
द्वारमि

चत्वारि दुवाराहं, उवकम निकखेव अणुगम नया य ।

कालण परवणयं, अणुगम-निज्जुत्ति मुत्तस्स ॥ २५६ ॥

20 कल्पस्य चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्ति, तद्यथा—उपक्रमो निक्षेपोऽनुगमो नयाश्च । एतेषां च प्ररूपणा यथाऽनुयोगद्वारे तथा कर्तव्या । सा च तावद् यावत् सूत्रानुगमः सूत्रसार्थिक-निर्मुक्त्यनुगमश्च । अनुयोगद्वाराणि नाम अनुयोगस्य—अर्थस्य सुज्ञानि उपाया इत्यर्थः ॥ २५६ ॥

आह किमर्थमनुयोगद्वाराणि कृतानि ? किमर्थं वा चत्वारि ? एकमेव द्वारमस्तु, अत आह—

अद्वारं अनगरं, एगद्वारं य होह पल्लिमंथो ।

25 चउद्वारं तेण भवे, देस पएसे य छिडीओ ॥ २५७ ॥

यथा ‘अद्वारकम्’ अकृतद्वारमनगरम्, एकस्मिन् द्वारे कृते भवति ‘परिमन्थः’ निर्गच्छद्विः प्रविशद्विश्चाश्च-हस्त्यादिभिः सङ्घट्टः, तेन कारणेन तद्वारं चतुर्द्वारं भवति । तत्रापि ‘देशे’ द्वारद्वयादिलक्षणे प्रदेशे च तत्र तत्रानेकादिछिण्डिका भवन्ति । एवमकृतानुयोगद्वारमेकान्ते-नागम्यम्, अकृतद्वारमनगरम्; कृतैकानुयोगद्वारमपि दुरविगमम्, कृतैकद्वारकनगरम्;
30 तेन चत्वार्यनुयोगद्वाराणि कृतानि । गतं तद्वारद्वारम् ॥

भेदद्वारम्

इदानीं भेदद्वारम्—यथा नगरस्य देशेषु प्रदेशेषु च छिण्डिका भवन्ति तथाऽनुयोगस्यापि

चतुर्णां द्वाराणामवान्तरमेदाः । तत्रोपक्रमो द्विमेदः, तद्यथा—लौकिकः शास्त्रीयश्च । लौकिकः उपक्रम-
पद्धतिः—नामोपक्रमः स्थापनोपक्रमो द्रव्योपक्रमः क्षेत्रोपक्रमः कालोपक्रमो भावोपक्रमश्च ॥ २५७ ॥ द्वारम्

तत्र नाम-स्थापने प्रतीते । द्रव्योपक्रममाह—

सच्चित्ताई तिविहो, उवक्रमो दन्वि सो भवे दुविहो ।

लौकिको
द्रव्योप-

परिकम्मणम्मि एको, विहो संवट्ठणाए उ ॥ २५८ ॥

5 क्रमः

नोआगमतो व्यतिरिक्तो द्रव्योपक्रमस्त्रिविधः—‘सच्चित्तादिः’ सचित्तोऽचित्तो मिश्रश्च ।
एकैको द्विविधः—परिकर्मणि संवर्त्तनायां च ॥ २५८ ॥ एतदेव व्याख्यानयति—

जेण विसिस्सइ रुवं, भासा व कलासु वा वि कोसल्लं ।

परिकम्मणा उ एसा, संवट्ठण वत्थुनासो उ ॥ २५९ ॥

येन रूपं ‘विशिष्यते’ विशिष्टतरं क्रियते, यथा सुवर्णे कटक रूपतापादनं कृष्णवर्णे वा 10
गौरवर्णताजननम्; तथा येन भाषा विशेष्यते—स्पष्टवर्णोच्चारणादिरूपा क्रियते, यथा शुक्र-
सारिकादीनाम्; यच्च वा ‘कलासु’ द्वासप्ततिसङ्ख्यासु कौशलमुपजन्यते एषा परिकर्मणा । संव-
र्त्तना वस्तुनाशः, यथा—सुवर्णे कटकत्वं भज्यते पुरुषो वा मार्यते । तत्र सचित्ते परिकर्मणा
यथा—नटस्य नेपथ्यं क्रियते, शुक्रो वा पाठ्यते, पुरुषो वा द्वासप्ततिकला अवगाह्यते, संवर्त्तना
यथा—पुरुषो मार्यते । अचित्ते परिकर्मणा यथा—सुवर्णे कटकं क्रियते, संवर्त्तना—कटकं भज्यते । 15
मिश्रे परिकर्मणा यथा—सामरणो नटो चारुवेपं कार्यते, पुरुषो वा सामरणो द्वासप्ततिकला
ग्राह्यते, संवर्त्तना यथा—सायुधः पुरुषो मार्यते ॥ २५९ ॥

गतो द्रव्योपक्रमः । सम्प्रति क्षेत्रोपक्रममाह—

नावाए उवक्रमणं, हल-कुलियाईहिं वा वि खित्तस्स ।

लौकिकः
क्षेत्रोप-
क्रमः

सम्मज्ज-भूमिकम्मे, पंथ-तलागाइएसुं तु ॥ २६० ॥

20

यन्नावा आदिशब्दादुडुपादिभिश्च नदीं तरति, अथवा हल-कुलिकादिभिर्यत् ‘क्षेत्रस्य’
इल्लुक्षेत्रादेरुपक्रमणम्, यदि वा यत् क्रियते गृहादीनां सम्मार्जनं भूमिकर्म वा देवकुलादीनाम्,
यच्च वा पथः—मार्गस्य शोधनम् तडागं वा खन्यते, आदिग्रहणेनावदादिषु यत् परिकर्मं
खननादिलक्षणम् । एष समस्तोऽपि क्षेत्रोपक्रमः ॥ २६० ॥ कालोपक्रममाह—

छायाए नालियाई व, कालस्स उवक्रमो विउपसत्थो ।

25 लौकिकः
कालोप-
क्रमः

रिक्खाईचारेसु व, साव-विओहेसु व दुमाणं ॥ २६१ ॥

‘छाया’ शङ्कुच्छायाया ‘नालिकया’ घटिकया यः कालो ज्ञायते, यथा एतावान् कालो
गत इति । किंविशिष्टः ? इत्याह—“विउपसत्थो” विदः—विद्वंसस्यैः प्रशस्तः—प्रशंसितः, यथा
सुष्ठु ज्ञात इति, एष कालोपक्रमः । यदि वा रि(क्)लं—नक्षत्रम् आदिशब्दाद्ग्रहपरिग्रहः तेषां
चारेषु यत्परिज्ञानम्, यथा—नक्षत्रमिदमेतावन्तं कालमशुभम्, ग्रहो वाऽमुकराशावेतावन्तं कालं 30
स्थायी इत्यादि । यच्च वा ‘दुमाणं’ शमी-चिञ्चिनिकाप्रभृतीनां स्वापे विबोधे च दृष्टे ज्ञायते,
यथा—गतोऽस्तमादित्य उदितो वेति । एष कालोपक्रमः ॥ २६१ ॥

भावोपक्रमो द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च । उभयमप्याह—

लौकिकोऽ-
प्रशस्तो
भावोप-
क्रमः
तत्रार्थे
दृष्टान्तात्

गणिगा मरुगीऽमचे, अपसत्थो भावुवक्रमो होइ ।

आयरियस्स उ भावं, उवक्रमिजा अह पसत्थो ॥ २६२ ॥

अप्रशस्तं संसारनिबन्धनत्वादशोभनं यद् भावस्योपक्रमणमेव भावोपक्रमोऽप्रशस्तः । अत्र
५ दृष्टान्तो गणिगा 'मरुकी' ब्राह्मणी तृतीयोऽमात्यः ।

एगा गणिगा चउसट्टिकलापंडिया । तीणं चित्तसभाए सव्वमणूसजार्द्धणं जाइकम्मं सिप्पाणि
कुवियपसायणं च लिहावियं । ताहे जो कोइ मेहुणट्ठी एइ तं भणइ—चित्तसभं पिच्छ जेण
नज्जइ किंजार्द्धो ? केरिसो वा एस ? । ताहे सो तत्थ जाइकम्मं सिप्पाणि कुवियपसायणं
च दट्ठमवस्समेव भणइ जं जत्थ मुकयं दुक्कयं वा । ताहे सा जाणइ—अमुगजार्द्धो, अमुगं
10 सिप्पं जाणइ, कुवियपसायणे दारुणसभावो इत्थिनिज्जिओ वा । एवं नाइं तहा उवचरइ ।
एस गणिगादिट्ठंतो ॥

मरुगीदिट्ठंतो इमो—एगा मरुगी । सा चित्तेइ—कहं मज्झ धीयाओ सुहियाओ हवे-
जा ? । तथो जा जाहे परिणिज्जइ ताहे तं सिक्खवेइ—भत्तारस्स दुक्कमिच्चा चडंतं पण्हीए
आहणिज्जासु । तत्थ पढमाए आहओ पायं मद्धिउमारदो, परिचुंभिया 'हा । दुक्खविच'ति ।
15 ताए माऊए सिट्ठं । मायाए भन्नइ—दांसो मे जातो (दासभोजतो) एस तव । विट्ठयाए
आहओ । सो रुंठित्ता उवसंतो । माऊए सिट्ठं । सा भणति—तुमं पि दासभोगेण एयं भुंजाहि,
परं मा अतिआयतं । तइयाए आहतो । रुट्ठो । पिट्ठिया । उट्ठित्ता गतो । माऊए कहियं ।
तीए भणियं—एस उत्तमो, चक्रिया चिट्ठिजा, देवयमिव उवचरेजा, भर्तृदेवताका हि नारी ।
पच्छा कहं कह वि गमिच्चा पसाइओ । जहा—एस अम्हं कुलघम्मो, उवायकं वा इच्छियं,
20 कोउगा वा कयं ॥

अमात्यदृष्टान्तो यथा—एगस्स रण्णो आहंइण्णं निग्गयस्स आसेण सुत्थियं । पडि-
नियत्तो राया तेणैव मग्गेणाऽऽगयो पासइ सुत्तं तह चेव द्वियं । तथो सुचिरं निरिक्खित्ता
चित्तियमणेण—जइ इत्थ तडागं होइ तो मुंदरं । अमच्चेण तस्स भावं नाऊण तडागं खणा-
वियं । तडे पायववण(ग्रन्थाग्रम्-२०००)संडाणि आरोवियाणि । अन्नया रत्ता निग्गाण्णं
25 दिट्ठं, पुच्छियं—कस्सेयं तडागं ? । अमच्चेण भणियं—तुज्जं । कहं ? । तथो अमच्चेण सव्वं
सिट्ठं । राया तुट्ठो अमच्चस्स ॥

उक्तोऽप्रशस्तो भावोपक्रमः । प्रशस्तमाह—आचार्यस्य यद् भावमुपक्रामति एष प्रशस्तो
भावोपक्रमः ॥ २६२ ॥ आचार्यस्य भावमुपक्रम्य किं कर्त्तव्यम् ? अत आह—

जो जेण पमारेंणं, तूसइ कार-विणयाणुवत्तीहि ।

आराहणाइ भग्गो, सु चिय अच्चाइओ तस्स ॥ २६३ ॥

'यः' आचार्यो येन प्रकारेण 'कार-विनयानुवृत्तिभिः' कारण-वैयावृत्यादिकरणेन यथा-
पादौ प्रक्षालनीयौ, विश्रामणा कर्त्तव्या, श्लानादीनां नित्यं वैयावृत्यं कर्त्तव्यमित्यादि; तथा

१ "रुगाऽम" ता० ॥ २ "दासभोजो एय तव" इति चूर्णी पाठः ॥

लौकिकः
प्रशस्तो
भावोप-
क्रमः

30

विनयस्य यावन्तो भेदास्तेषां मध्ये या येन विनयेनानुवृत्तिः—सर्वेष्वर्थेष्वप्रतिकूलता तथा तुप्यति तस्य तमवश्यं कुर्यात् । किं कारणं येन येन कृतेन तुप्यति तत् कर्तव्यम्? अत आह—‘तस्य’ आचार्यस्याराधनाया एषोऽव्याहृतः ‘मार्गः’ पन्थाः ॥ २६३ ॥ किञ्च—

आगारिगियकुसलं, जइ सेयं वायसं वए पुज्जा ।

तह वि य सिं न विकूडे, विरहम्मि य कारणं पुच्छे ॥ २६४ ॥ ८

आकारः—दिगवलोकनादिस्तेन इज्जितं—परिज्ञानं यदन्तर्गतस्य भावस्य तत्र कुशल आकारे-
ज्जितकुशलः, अथवाऽऽकारः—दिगवलोकनादिरिज्जितं—सूक्ष्मचेष्टाविशेषस्ताभ्यामन्तर्गताभिप्राय-
लक्षणे कुशल आकारेज्जितकुशलंस्तं शिष्यं ‘पूज्याः’ आचार्या [वदेयुः । किं] वदेयुः ?
इत्याह—‘श्वेतं वायसं’ यथा परतः श्वेतो वायसस्तिष्ठतीति, तथापि “सिं” तेषां पूज्यानां तद्
वचनं स शिष्यः ‘न विकुट्टयेत्’ न प्रतिषेधयेत्, यथा—न भवत्ययं श्वेतः, वायसः कृष्ण इति; 10
केवलं ‘विरहे’ जनापगमे एकान्ते कारणं पृच्छेत्—कथं तदा गुरुपादैरुपदिष्टं ‘श्वेतो वायसः’ ?
इति । तत्राऽऽचार्येण वक्तव्यम्—सत्यम्, न भवति श्वेतो वायसः किन्तु मया त्वत्परिज्ञानार्थ-
मुक्तम्, यथा—किमेष मद्बचनं कोपयति न वा ? इति ॥ २६४ ॥ उक्तो भावोपक्रमः, तदभि-
धानाच्च लौकिकः । सम्प्रति शास्त्रीयो वक्तव्यः, स च भावेऽन्तर्भवतीति भावोपक्रमतया तमेवाह—

भावे उवक्कमं वा, छव्विहमणुपुविमाइ वण्णेउं ।

15 पद्विधः
शास्त्रीय
उपक्रमः

जत्थ समोयरइ इमं, अज्झयणं तत्थ ओयारे ॥ २६५ ॥

वाशब्दः प्रकारान्तरसूचने । अथवा भावोपक्रमं ‘पद्विधं’ आनुपूर्वी-नाम-प्रमाण-वक्त-
व्यता-ऽर्थाधिकार-समवतारलक्षणं वर्णयित्वा यत्रेदमध्ययनं समवतरति तत्रावतारयितव्यम् ।
तद्यथा—आनुपूर्वी त्रिधा, पूर्वानुपूर्वी पश्चादानुपूर्वी अनानुपूर्वी च ॥ २६५ ॥ तत्र—

दुण्हं अणाणुपुव्वी, न हवइ पुव्वाणुपुविओ पढमं ।

20

पच्छाणुपुवि विइयं, जइ उ दसा तेण वारसमं ॥ २६६ ॥

द्वे एवाध्ययने कल्पो व्यवहारश्च, न च द्वयोरनानुपूर्वी भवति, ततोऽत्र पूर्वानुपूर्वी
वा प्रतिपत्तव्या पश्चानुपूर्वी वा । तत्र पूर्वानुपूर्व्या प्रथमं पश्चादानुपूर्व्या द्वितीयम् । केचिदा-
चार्याः प्राहुः—कल्प-व्यवहार-दशा एकश्रुतस्कन्धः, तन्मतेन यदि दशा अपि गण्यन्ते
तदा पूर्वानुपूर्व्या प्रथमं पश्चानुपूर्व्या द्वादशमम् अनानुपूर्व्या एकादिकाया एकोत्तरिकाया 25
द्वादशगच्छगतायाः श्रेणेरन्योऽन्याभ्यासे यावन्तो भङ्गकाः प्रथमान्तिमवर्जास्तावन्तो भेदा
द्रष्टव्याः ॥ २६६ ॥

सव्वज्झयणा नामे, ओसन्नं मीसए अवतरंति ।

जीवगुण नाण आगम, उत्तरऽणंगे य काले य ॥ २६७ ॥

‘नास्ति’ पद्विधनास्ति समवतरति । पद्विधे च नास्ति भावाः प्ररूप्यन्ते । तत्र ‘मिश्रके’ 30
क्षायोपशमिके भावे समवतरन्ति यतः सर्वाण्यप्यध्ययनानि उत्सन्नम् अत इदमपि क्षायो-

पशमिकनाश्यवतरति । प्रमाणद्वारमङ्गीकृत्य गुणप्रमाणे । तदपि द्विधा—जीवगुणप्रमाणमजीव-
गुणप्रमाणं च, तत्र जीवगुणप्रमाणे समवतरति । तदपि ज्ञान-दर्शन-चारित्र्यभेदात् त्रिधा, तत्र
ज्ञानगुणप्रमाणे समवतरति । तदपि चतुर्धा—प्रत्यक्षमनुमानमागम उपमानं च, तत्राऽऽगमे ।
सोऽपि द्विधा—लौकिको लोकोत्तरिकश्च, तत्र लोकोत्तरिके । सोऽपि द्विधा—अङ्गप्रविष्टोऽनङ्ग-
प्रविष्टश्च, तत्रानङ्गप्रविष्टे । सोऽपि द्विधा—कालिक उत्कालिकश्च, तत्र कालिके । नयप्रमाणे
तु न समवतरति, कालिकश्रुते नयानां समवताराभावात् । सङ्ख्याप्रमाणे तु कालिकश्रुतपरि-
माणसङ्ख्यायां समवतरति ॥ २६७ ॥

पञ्चव पुण्ड्रिद्धा, संघाया पञ्चव-ऽवखराणं च ।

मुत्तूण पञ्चवा खलु, संघायार्ई उ संखिज्जा ॥ २६८ ॥

10 कल्पस्य व्याख्यानेऽनन्ताः पर्यवाः, ते च पूर्व-नन्द्याम्—

“सद्वागासपएसगं सद्वागासपएसोहिं अणंतगुणियं पञ्चवखरं निष्कज्जइ” (पत्र १९५)
इत्यनेनोद्दिष्टाः—कथिताः । सङ्घाता द्विधा—पर्यवाणामक्षराणां च । तत्र पर्यवसङ्घाता
अनन्तास्तान् ‘पर्यवान्’ पर्यवसङ्घातान् मुक्त्वा शेषाः खलु ‘सङ्घातादयः’ अक्षरसङ्घातादयः
सङ्ख्येयाः, तद्यथा—सङ्ख्येया अक्षरसङ्घाताः, सङ्ख्येयाः श्लोकाः, सङ्घाता वेष्टका इत्यादि ॥ २६८ ॥

15 उस्सन्नं सुव्वसुयं, ससमयवत्तव्वया समोयरइ ।

अहिगारो कप्पणाए, समोयारो जो जहिं एस ॥ २६९ ॥

‘उत्सन्नं’ सर्वकालं सर्वश्रुतं स्वसमयवक्तव्यतायां समवतरति । अर्थाधिकारे मूलगुणैर्पुत्रगुणेषु
चापराधमापन्नानां प्रायश्चित्तकल्पनायाम् ॥ २६९ ॥ सम्प्रति यदुक्तं ‘स्वसमयवक्तव्यतायां
समवतरति’ तदिदानीं सिंहावलोकितेनापवदति—

20 परपक्खं दूसित्ता, जम्हा उ सपक्खसाहणं कुणइ ।

नो खलु अदूसियम्मी, परे सपक्खंजसा सिद्धी ॥ २७० ॥

परसमयवक्तव्यतायामप्यवतरति, यस्मात् परपक्षं दूषयित्वा स्वपक्षसाधनं करोति, न खल्व-
दूषिते परपक्षे स्वपक्षस्याञ्जसा व्यक्ता प्रधाना वा सिद्धिर्भवति, ततः परसमयवक्तव्यतायामव-
तारः । तदेवमिदं कल्पाध्ययनमुपक्रमे आनुपूर्व्यादौ यत्र यत्र समवतरति तत्र तत्र समवतारि-

25 तम् ॥ २७० ॥ गत उपक्रमः । सम्प्रति निक्षेपमाह—

निक्खेवो होइ तिहा, ओहे नामे य सुत्तनिष्फन्ने ।

अज्झयणं अज्झीणं, आओ झवणो य तत्थोहे ॥ २७१ ॥

निक्षेपस्त्रिविधः—ओघनिष्पन्नो नामनिष्पन्नः सूत्रालापकनिष्पन्नश्च । तत्रौघनिष्पन्नश्चतुर्विधः,
तद्यथा—अध्ययनमक्षीणमायः क्षपणा च ॥ २७१ ॥

30 इक्किं तं चउहा, नामाईयं विभासिउं ताहे ।

भावे तत्थ उ चउसु वि, कप्पज्झयणं समोयरइ ॥ २७२ ॥

१ “प्रमाणे भावप्रमाणे समोतरति, तं त्रिविहं—गुणप्रमाणं नयप्रमाणं संख्यप्रमाणं, गुणप्रमाणे समो-
तरति” इति चूर्णौ ॥ २ “व्वयं खं तां ॥ ३ “ण त्ति तं तां ॥ ४ “उं ओहे तां ॥

निक्षेप-
द्वारम्

ओघनि-
ष्पन्नो
निक्षेपः

‘एकैकम्’ अध्ययनादिकं यथा अनुयोगद्वारे तथा नामादीनां भेदतश्चतुर्धा विभाष्य चतुर्विधं ‘तत्र’ तेष्वध्ययनादिषु ‘भावे’ भावविषये तु कल्पाध्ययनमिदं समवतरति ॥२७२॥
गत ओघनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति नामनिष्पन्नमाह—

नामे छविह कण्पो, दन्वे वासि-परसादिएहिं तु ।

खेत्ते काले जहुवकमम्मि भावे उ पंचविहो ॥ २७३ ॥

नामनि-
ष्पन्नो
५ निक्षेपः

नामनिष्पन्ने निक्षेपे कल्प इति नाम । स च षोढा, तद्यथा—नामकल्पः स्थापनाकल्पो द्रव्यकल्पः क्षेत्रकल्पः कालकल्पो भावकल्पश्च । तत्र नाम-स्थापने प्रतीते । द्रव्यकल्पो येन वासी-परश्वादिना द्रव्येण कल्प्यते तद् द्रष्टव्यम् । क्षेत्रकल्पो यथाक्षेत्रोपक्रमः । कालकल्पो यथाकालोपक्रमः । भावकल्पः ‘पञ्चविधः’ पञ्चप्रकारः ॥ २७३ ॥ तमेवाह—

छव्विह सत्तविहे वा, दसविह वीसइविहे य चायाला ।

जस्स उ नत्थि विभागो, सुवत्त जलंधकारो से ॥ २७४ ॥

10

भावतः कल्पः षड्विधः सप्तविधो दशविधो विंशतिविधो द्वाचत्वारिंशद्विधश्च । एते पञ्चापि प्रकाराः पञ्चकल्पे व्याख्यातास्तथा ज्ञातव्याः । यस्य त्वेषः ‘विभागः’ पञ्चप्रकारभावकल्पपरि-
ज्ञानं नास्ति ‘से’ तस्य सुव्यक्तं जडान्धकारः ॥ २७४ ॥

गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः । सम्प्रति सूत्रालापकनिष्पन्नं प्रत्याह—

पत्तो वि न निक्खिप्पइ, सुत्तालावस्स इत्थ निक्खेवो ।

सुत्ताणुगमे वुंछं, इति अत्थे लाघवं होइ ॥ २७५ ॥

15

सूत्राला-
पकनि-
ष्पन्नो
निक्षेपः

यद्यपि सूत्रालापकस्य निक्षेपः ‘प्राप्तः’ प्राप्तावसरस्तथापि स प्राप्तोऽपि ‘अत्र’ निक्षेपप्रक्रमे न निक्षिप्यते, किन्त्वितोऽस्ति तृतीयमनुयोगद्वारमनुगम इति तत्र सूत्रानुगमे वक्ष्ये । यतः ‘इति’ एवं सति अर्थे लाघवं भवति । तथाहि—सूत्रालापकनिक्षेपः सूत्रगतानामालापकानां 20
निक्षेपः, ते च सूत्रगता आलापाः सूत्रे सति सम्भवन्ति, ततः सूत्रानुगम एव तन्निक्षेपो ज्यायान्, इह तु तन्निक्षेपकरणे महत् प्रतिपत्तिकष्टम् ॥ २७५ ॥ अनुगमे च त्रीणि द्वाराणि, तद्यथा—लक्षणं तदर्हा पर्यत् सूत्रार्थश्च । प्रथमं लक्षणद्वारमाह—

अनुगम-
द्वारम्

लक्षणद्वारम्

लक्खणओ खलु सिद्धी, तदभावे तं न साहए अत्थं ।

सिद्धमिदं सच्चत्थं वि, लक्खणजुत्तं सुयं तेण ॥ २७६ ॥

25

इह लक्षणहीनं सूत्रं न भवति, यतो लक्षणयुक्तस्य सूत्रस्यार्थः लक्षणहीनस्य त्वर्थाभावः, ततो यन्निमित्तमुपनिवर्द्धं सूत्रं तस्याप्रसिद्धिरेव । तथा चाह—लक्षणतः खलु विवक्षितस्यार्थस्य सिद्धिः, ‘तदभावे’ लक्षणाभावे ‘तत्’ सूत्रं न साधयति विवक्षितमर्थम् । इदं च ‘सर्वत्रापि’ लोके सिद्धम्—यत् किञ्चिन्मण्यादि द्रव्यं लाभार्थं क्रीतं तल्लक्षणहीनं लाभं न साधयति । 30
तेन कारणेन लक्षणयुक्तं सूत्रमिष्यते ॥ २७६ ॥ अथ कीदृशं लक्षणयुक्तं सूत्रम् ? अत आह—

१ °परसुमाईसु । खेत्ते ता० विना ॥ २ “दव्वकण्पो जं वासि-परसुमाईहिं दन्वेहिं किं पि कप्पि-
ज्जति” इति चूर्णी ॥ ३ या ता० ॥ ४ “एसा गाथा जथा पंचकप्पे तथा विभासितव्वा” इति
चूर्णिः ॥ ५ वोच्छिति इति सत्ये ता० ॥ ६ लोकसि० कां० डे० विना ॥

सूत्रस्य
लक्षणानि

अप्परगंथ महत्तयं, वत्तीसादोसविरहियं जं च ।

लक्खणजुत्तं सुत्तं, अट्टहि य गुणेहि उववेयं ॥ २७७ ॥

‘अल्पग्रन्थम्’ अल्पाक्षरम् महार्थम्, अत्र चत्वारो भङ्गाः—अल्पाक्षरमर्थम् यथा—
कार्पासादिकम्, अल्पाक्षरं महार्थम् यथा—सामायिक-कल्प-व्यवहारादि, महाक्षरमर्थम्
यथा—“जामूते इति वा अज्जणे इति वा” इत्यादिभिर्वहुमिरक्षरैर्वेणव्यावर्णेनम्, महाक्षरं
महार्थम् यथा—दृष्टिवादः । तत्र यद् अल्पाक्षरं महार्थं तादृशं सूत्रमिष्यते । तथा यद् द्वात्रिं-
शदोषविरहितं तदिष्यते । ते च द्वात्रिंशदोषा वक्ष्यमाणाः । तथाऽष्टभिर्गुणैर्वक्ष्यमाणैर्यद्
उत्पेतं तदिष्यते । एवन्मृतं सूत्रं लक्षणयुक्तम् ॥ २७७ ॥ अबुना द्वात्रिंशदोषानाह—

अलियमुववायजणयं, अवत्यग निरत्थयं छलं दुहिलं ।

निस्सारमहियमूणं, पुणरुत्तं वाहयमजुत्तं ॥ २७८ ॥

कममिन्न वयणमिन्नं, विमत्तिमिन्नं च लिंगमिन्नं च ।

अणमिहियमपयमेव य, समावहीणं ववहियं च ॥ २७९ ॥

काल-जह-च्छविदोसो, समयविरुद्धं च वयणमिन्नं च ।

अत्थावर्त्तादोसो, हवइ य असमासदोसो उ ॥ २८० ॥

उवमा-रुवगदोसो, परप्पवत्ती य संघिदोसो य ।

एए उ मुत्तदोसा, वत्तीसं हुंति नायव्वा ॥ २८१ ॥

अलीकं द्विविधम्—अमृतोद्भावनं मृतनिहवश्च । तत्रामृतोद्भावनं यथा—द्वयामाकतन्दुल-
मात्रो जीव इत्यादि । मृतनिहवो यथा—नास्ति जीव इत्यादि १ । ‘उपघातजनकं’ यत् पर-
स्पोपघाते वर्तते, यथा—“न मांसमक्षणे दोषः” (मनुस्मृति अ० ५ श्लो० ५६) इत्यादि २ ।
‘अपार्थक्यं’ यस्यावयवेष्वर्थो विद्यते न समुदाये, असन्धद्वमित्यर्थः, यथा—“शङ्खः कदल्यां
कदली च मेर्यान्” अथवा—

वंजुलपुण्णुमीसा, उंवर-वडकुमुममालिया मुरमी ।

वरतुरगस्स विरायइ, ओलह्या अग्गसिंसेसु ॥

३ ।

‘निरर्थकं’ यस्यावयवेष्वर्थो न विद्यते, यथा—डित्थः डवित्थः वाजनः ४ । छलं यथा—
अस्त्यात्मा यद्यपि आत्मा तर्हि यद् यदस्ति स स आत्मा प्राप्नोति, नवकन्वल्लो देवदत्त
इत्यादि वा ५ । द्रोहणशीलं दुहिलं यत् पुण्य-पापपलपनादि, यथा—

एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः ।

इत्यादि ६ ।

‘निस्सारं’ यत्र सारः—अर्थो न विद्यते, यथा—अस्मिन् चर्मशिलापृष्ठं वृद्धाः ७ । ‘अविकं’ यत्
पञ्चानामवयवानामन्यतरेण समविकम् ८ । ‘ऊनम्’ एषामन्यतमेन हीनम् ९ । पुनरुक्तं त्रिवि-
धम्—अर्थपुनरुक्तं वचनपुनरुक्तं उभयपुनरुक्तं च । तत्रार्थपुनरुक्तं यथा—इन्द्रः शक्रः पुरन्दर
इति, वचनपुनरुक्तं यथा—सैन्यवमानय लवणं सैन्यवमानयेत्यादि, उभयपुनरुक्तं यथा—क्षीरं
क्षीरम् १० । ‘व्याहृतं’ यत्र पूर्वमपरेण वाच्यते, यथा—

कर्म चास्ति फलं चास्ति, मोक्ता नास्ति च निश्चयः ।

११ ।

१ लिंगविमिन्नं विमत्तिमिन्नं च ता० विना ॥ २ य ता० ॥

‘अयुक्तं’ यद् बुद्ध्या विचिन्त्यमानं न युक्तिं संहते, यथा—

तेषां कटतटभ्रष्टैर्गजानां मदविन्दुभिः ।

प्रावर्त्तत नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥

१२ ॥ २७८ ॥

क्रमभिन्नं यथा—धरणीधरेन्द्र-चन्द्र-पद्म-सागरान् गम्भीर-नयन-मुख-बल-स्यैर्यगुणैर्जयति १३ । ‘वचनभिन्नं’ यत्रैकवचनप्रसङ्गे द्विवचनं बहुवचनं वा क्रियते, द्विवचन-बहुवचनव्य-5 त्यासो वा १४ । ‘विभक्तिभिन्नं’ यत्र विभक्तेरन्यथा प्रयोगः १५ । ‘लिङ्गभिन्नं’ यत्र स्त्रीलिङ्गे पुल्लिङ्गं नपुंसकलिङ्गं वा क्रियते, एवं शेषयोरपि द्रष्टव्यम् १६ । ‘अनभिहितं’ नाम यत् स्वसमयेऽनुक्तमात्मन इच्छया भण्यते १७ । ‘अपदं’ नाम यत्र गाथापदे गीतिकापदं वान-वासिकापदं वा क्रियते १८ । ‘स्वभावहीनं’ यस्य यो यत्रात्मीयः स्वभावस्तेन तत् शून्यमभि-धीयते, यथा—स्थिरो वायुरिति १९ । ‘व्यवहितं’ नाम यत्र किञ्चिद् निर्दिश्याऽन्यद् विस्तरेण 10. वर्णयित्वा पुनस्तत् प्रकृतमभिधीयते २० ॥ २७९ ॥

कालदोषो यत्रातीता-ऽनागत-वर्त्तमानकालव्यत्यासकरणम् २१ । यतिः नाम विश्रामस्तस्य दोषो यतिदोषः, यत्र श्लोके गाथायां वृत्ते वा खलक्षणप्राप्तः पदच्छेदो न क्रियतेऽस्थाने वा क्रियते, यथा—

जयति जईणं पवरो, गुणनिगरो नाणकिरणउज्जोओ ।

15

लोईसरो मुणिवरो, सिरिवच्छधरो महावीरो ॥

२२ ।

छविदोषो नाम यत्र परुषा छविः क्रियते २३ । समयविरुद्धं यथा—वैशेषिको ब्रूते ‘प्रधानं कारणम्’ जैनो वदति ‘नास्ति जीवः’ इत्यादि २४ । वचनमात्रं यथा—कश्चि-त्कीलकं निहत्य ब्रूयात्—इदं लोकमध्यमित्यादि २५ । अर्थापत्तिदोषो यथा—ब्राह्मणो न हन्तव्यः अर्थादापन्नं शेषजो हन्तव्य इति २६ । ‘असमासदोषः’ यत्र समासे प्राप्ते समा- 20 सरहितानि पदानि भण्यन्ते २७ ॥ २८० ॥

उपमादोषो यथा—काञ्चिकमिव ब्राह्मणस्य सुरा पेया २८ । रूपकदोषो यथा—पर्वतो रूप्यमान आत्मीयैरङ्गैः शून्यो वर्ण्यते २९ । ‘परप्रवृत्तिदोषः’ यत्र सुबहुमप्यर्थं वर्णयित्वा निर्देशं न करोति ३० । ‘पददोषः’ स्याद्यन्ते तिवाद्यन्तं तिवाद्यन्ते वा स्याद्यन्तं करोति ३१ । ‘सन्धिदोषः’ यत्र भवन्नपि सन्धिर्न क्रियते विसर्गलोपं वा कृत्वा पुनः सन्धिं करोति ३२ । 25 एते द्वात्रिंशत्सूत्रदोषा भवन्ति ज्ञातव्याः ॥ २८१ ॥

अष्टभिर्गुणैरुपेतमित्युक्तम् अतस्तानेवाष्टौ गुणानाह—

निर्दोषं सारवंतं च, हेउजुत्तमलंकियं ।

उवणीयं सोवयारं च, मियं महुरमेव य ॥ २८२ ॥

सूत्रस्या-
ष्टौ गुणाः

निर्दोषं १ सारवत् २ हेतुयुक्तम् ३ अलङ्कृतम् ४ उपनीतं ५ सोपचारं ६ मितं ७ 30 मधुरम् ८ इति ॥ २८२ ॥ तत्र निर्दोषादिपदव्याख्यानार्थमाह—

१ “गुणनिगरो कामियनिरुवमसुहओ” इति चूर्णौ ॥ २ “छविः अलङ्कारविशेषः” इति आव०
हारि० वृत्तौ पत्र ३७५ ॥

दोसा खलु अलियाई, बहुपञ्चायं च सारवं मुत्तं ।

साहम्मेयरहेऊ, सकारणं वा वि हेउजुयं ॥ २८३ ॥

उवमाइ अलंकारो, सोवणयं खलु वयंति उवणीयं ।

काहलमणोवयारं, दंडगममियं तिहा महरुं ॥ २८४ ॥

- ४ दोषाः खल्वलीकादयः प्रागमिहितास्तैर्वर्जितं निर्दोषम् १ । सारवद् नाम 'बहुपर्यायम्' एकैकस्मिन्मिथेये यत्रानेकान्यमिधानानीत्यर्थः २ । हेतुयुक्तं साधर्म्येण वैधर्म्येण वा हेतुना युक्तम्, अथवा हेतुः कारणं निमित्तमप्यनर्थान्तरम्, ततो यत् सकारणं तद् हेतुयुक्तमिति, यथा—"सुत्तत्तं सेयं जागरियत्तं वा सेयं" इत्यादि ३ ॥ २८३ ॥ अलङ्कृतं यत्रोपमादिरलङ्कारः । तत्रोपमायुक्तम्, यथा—"सूरेव सेणाइ समत्तमाउहे" । आदिग्रहणं—

- 10 नियमा अक्खरलंमो, माउक्कमनिहुंरं छर्वाजमगं ।

महरुत्तणमत्थवणत्तणं च सुत्ते अलंकारा ॥

इति परिग्रहः ४ । उपनीतं खलु वदन्ति 'सोपनयं' सोपसंहारम् ५ । अनुपचारं नाम यत् 'काहलं' फल्गुप्रायम्, तद् विपरीतं सोपचारम् ६ । मितं पदैः श्लोकादिभिर्वा, अमितं दण्डकैः ७ । महरुं त्रिधा—सूत्रमधुरमर्थमधुरमुमयमधुरम् ८ । एतैरष्टभिर्गुणैरुपेतम् ॥ २८४ ॥

- 15 चयन्दत्त—

अप्पक्खुरमसंदिद्धं, सारवं विस्सओमुहं ।

अत्थोममणवज्जं च, मुत्तं सच्चलुभासियं ॥ २८५ ॥

अल्पाक्षरमसन्दिग्धं सारवद् विश्रुतोमुखं 'अन्तोमं' स्तोमकरहितं अनवद्यम् इत्यम्भूतं सूत्रं सर्वज्ञमापितम् ॥ २८५ ॥ तत्राल्पाक्षरं प्रतीतम् । असन्दिग्धादिपदव्याख्यानार्थमाह—

- 26 अत्थेसु दोसु तीसु च, सामन्नमिहाणओ उ संदिद्धं ।

जह सिध्वं तु आणय, अत्थवहुत्तम्मि संदेहो ॥ २८६ ॥

उय-वहकारो ह त्ति य, हीकाराई य थोमगा हुंति ।

वज्जं होइ गरहियं, अगारहियं होइ अणवज्जं ॥ २८७ ॥

- यस्मिन्नर्थेऽभिधीयमाने द्वयोस्त्रिषु चार्थेषु सामान्याभिधानतः सन्देह उपजायते तत् सन्दिग्धम्, यथा—सैन्यवमानयेत्युक्ते किं वस्त्रस्य ग्रहणम्? आहोश्चित्तुरयस्य? उताहो लवणस्य? इत्यर्थबहुत्वे सन्देहः । सारवत् नवनीतमृतम् । विश्रुतोमुखं यत् सर्वतोऽविद्वत्तमर्थं प्रयच्छति ॥ २८६ ॥ अन्तोमा-अनवद्ययोन्याख्यानामाह—

"उय इत्यादि" उत-वै-हो-हिप्रसृतीनामकारणप्रक्षेपाः स्तोमकाः तद्रहितमस्तोमकम् ।

अवद्यं भवति गर्हितं तत्प्रतिषेवादगर्हितमनवद्यम् ॥ २८७ ॥

- 20 एवंगुणजातीयं सूत्रं कथमुच्चरितव्यं पठनीयं वा? तत्त आह—

१ तद्वा ता० विना ॥ २ "सुत्तत्तं मेवे! साहू? जागरियत्तं साहू?" इत्यादिहं सूत्रं भगवत्प्रा. य० १२. ३० २ पत्र. ५१. ७ ॥ ३ "उय वै ह ही अकारणे एवमार्यनां प्रक्षेपः" इति चूर्णो ॥ ४ "हादि-प्रभृ" भा० विना ॥

अहीणऽक्खरं अण्हियमविचामेलियं अवाइद्धं ।

अक्खलियं च अमिलियं, पडिपुनं चैव घोसजुयं ॥ २८८ ॥

सूत्रोच्चारः
णपद्धतिः

अहीनाक्षरम् । 'अनधिकम्' अधिकाक्षररहितम् । 'अव्यत्याग्रेडितं' नाम यदस्यानेन पदघटनम्, यथा—

प्रासराज्यस्य रामस्य, राक्षसाः प्रलयं गताः ।

६

इत्यत्र "प्रासराज्यस्य रामस्य राक्षसाः" इत्यादि तद्रहितम् । यदि वाऽन्यान्यदर्शनानुगत-
शास्त्रान्तरपल्लवप्रक्षेपरहितमव्यत्याग्रेडितम् । 'अव्याविद्धं' यत् तस्य सूत्रस्याधस्तनपदमुपरि
उपरितनमधो न क्रियते । 'अस्खलितं' यद् उपलङ्कुलभूमौ हलमिव पदादिभिर्न स्खलितम् ॥
'अमिलितं' यद् ग्रन्थान्तरवर्त्तिभिः पदैरमिश्रितम्, यथा—सामायिकसूत्रे दशवैकालिको-
त्तराध्ययनादिपदानि न क्षिपतीति । प्रतिपूर्णं पदादिभिः । 'घोषयुतं' यथावस्थितैरुदात्तादि- 10
भिर्घोषैर्युक्तम् ॥ २८८ ॥ तत्र यदुक्तमहीनाक्षरमिति तत्र हीनं द्विधा—द्रव्यहीनं भावहीनं
च । द्रव्यहीने उदाहरणमाह—

तित्त-कडुओसहाइं, मा णं पीलिज्जज्ज ण ते देइ ।

पउणइ न तेहि अहिण्हिं मरइ वालो तहाहारे ॥ २८९ ॥

द्रव्यहीने
द्रव्याधि-
के चावि-
रतिका-
द्विकोदा-
हरणम्

एगाए अविरइयाए पुत्तो गिलाणो । तीए विज्जो पुच्छिओ । तेण ओसहाणि दिन्नाणि । 15
सा चित्तेइ—इमाणि कडुय-तित्ताणि मा निपीडिज्जा । तओ णाए अद्धाणि अवणीयाणि । सो
तेहिं न पगुणीकओ, मओ ॥ तओ एगा ऊणगं पीहगं देइ, तीसे वि मओ ॥

अक्षरगमनिका—तित्त-कडुकौषधानि माऽमुं वालं पीडयेयुरिति न तानि परिपूर्णानि
ददाति किन्त्वर्द्धानि । न च तैरर्द्धितैर्वालः प्रगुणति किन्तु म्रियते । तथा आहारे ऊने
म्रियते । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—यथा तौ वालावेकभविक् दुःखं प्राप्तौ एवं यो 20
भावहीनं सूत्रमुच्चरति पठति वाऽक्षरैर्हीनमित्यर्थः तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु । आर्ज्ञा तीर्थङ्क-
राणामतिचरतश्चतुर्गुरु । अनवस्थायां चतुर्गुरु । मिथ्यात्वे चतुर्लघु । विराधना द्विविधा—
आत्मविराधना संयमविराधना च । तत्राऽऽत्मविराधना प्रमत्तं देवता छलयेत्, अन्यो वा
साधुर्ब्रूयात्—किं विद्रवसि सूत्रम् ?, तत्र कलहप्रसङ्गेऽस्थिभङ्ग-मरणादिदोषप्रसङ्गः । सूत्रं हीनं
कुर्वता संयमो विराधित एव ॥ २८९ ॥ कथम् ? इत्याह— 25

अक्खर-पयाइण्हिं, हीणऽहरेगं च तेसु चैव भवे ।

दोसु वि अत्थविवत्ती, चरणे य अयो य न य मुक्खो ॥ २९० ॥

हीनाक्ष-
रमधिका-
क्षरं वा
सूत्रं पठ-
तां संय-
मादिनाशः

हीनं नाम अक्षर-पदादिभिरूनम् । 'तैरेव' अक्षर-पदादिभिः 'अतिरेकं' साधिकम् ।
'द्वयोरपि' हीनाक्षरेऽधिकाक्षरे चेत्यर्थः 'अर्थव्यापत्तिः' अर्थस्य विसंवादः । 'अतश्च' अर्थस्य
विसंवादे चरणस्य विसंवादः । चरणविसंवादात् 'न मोक्षः' मोक्षाभावः । मोक्षाभावे सर्वा 30
दीक्षा निरर्थिका । एष भावहीने दोषः ॥ २९० ॥ तस्मिन्नेव भावहीने दृष्टान्तमाह—

१ "आणं तित्थयराणं अतिचरति ण्का, अणवत्याए ण्का, मिच्छते ण्क" इति चूर्णो ॥ २ "रणे
आया य न य ता० विना ॥

भावहीने-
विद्यावर-
अमय-
कुमारोदा-
हरणम्

विज्ञाहर रायगिहे, उपपय पडणं च हीणदोसेणं ।

मुणणा सरणा गमणं, पयाणुसारिस्स दाणं च ॥ २९१ ॥

रायगिहे सामी समोसद्धो । तस्य एगो विज्ञाहरो वंदिउं पडिनियत्तो विज्जं आवाहेह । तस्स तीए विज्ञाए कइ वि अक्खराणि विस्सरियाणि । सो उपपयणं पडणं च करेह । अमओ तं दड्ढण तस्स सगासं गथो पुच्छह । तेण सिद्धं । अमएण मणियं—जइ ममं पि देसि तो उज्जयारेमि । इयरेण पडिवत्तं । तओ अमओ मणह—तो स्वायं मण एगं पयं । तेण मणियं । अमएण सुयं । ताहे अमयेण पयाणुसारिणा ताणि अक्खराणि सरियाणि । विज्ञाहरो उपपइत्ता गथो अमयस्स विज्जं दाउं ॥

अक्षरगमनिका—राजगृहे विद्यावरः कतिपयविद्याक्षरगलनाद् हीनदोषेणोत्पन्नं पत्रं 10 च करोति । ततो विद्यापदानाममयस्य श्रवणाद्(णा) । तच्छ्रवणतोऽमयस्य पदानुसारिपत्र्यां विस्मृतपदानां स्मरणात्(णा) । तदनन्तरं पदानुसारिणोऽमयस्य विद्यादानं कृत्वा विद्यावरस्य स्वस्थाने गमनम् ॥ २९१ ॥ अविक्रमपि द्विवा—द्रव्ये भावे च । तत्र द्रव्याधिके तथैव द्वे अविरतिके दृष्टान्त औपचैः पार्हकैश्च । एवं तावदक्षर-पदादिभिरविके सूत्रे दोषा मासलवुप्राय-श्चित्तादयः प्रांगुक्ताः । सन्त्यति भावाधिके एवोदाहरणमाह—

भावाधि- 15
केऽशोक-
कुणाल-
वप्यति-
राजोदा-
हरणम्

पाडलऽसोग कुणाले, उज्जेणी लेहलिहण सयमेव ।

अहिय सवत्ती मत्ताहिण्ण सयमेव वायणया ॥ २९२ ॥

मुरियाण अप्पडिहया, आणा सयमंजणं निवे णाणं ।

गामग सुयस्स जम्मं, गंधच्चाऽऽउट्ठणा कोह ॥ २९३ ॥

चंदगुत्तपपुत्तो यं, विंदुसारस्स नत्तओ ।

असोगसिरिणो पुत्तो, अंओ जायइ कागिणि ॥ २९४ ॥

पाडलिपुत्ते नयरे चंदगुत्तपुत्तस्स विंदुसारस्स पुत्तो असोगो नाम राया । तस्स असो-
गस्स पुत्तो कुणालो उज्जेणीए । सा ने कुमारसुत्तीए दित्ता । सो खुट्ठलओ । अन्नया तस्स
रत्तो निवेहयं, जइ—कुमारो सायरंगड्ढासो जाओ । तओ रत्ता सयमेव लेहो लिहियो,
जइ—अवीयतां कुमारः । कुमारस्स मायसवत्तीए रत्तो पासे ठियाए मणियं—आणेह, पासामि
25 लेहं । रत्ता पणामिओ । ताहे तीए रत्तो अन्नचित्तणओ सत्तागाप्रान्तेन निष्ठ्यूतेन
तीमित्ता अकारस्सोपरि अनुस्वारः कृतः । ‘अन्वीयताम्’ इति जायं । पडिअण्णियो रत्तो
लेहो । रत्ता वि पमत्तेण न चैव पुणो अणुवाइओ । सुदित्ता उज्जेणिं पेसिओ । वाइओ ।
वाइगा पुच्छिया—किं लिहियं ? ति । पुच्छिया न कइति । ताहे कुमारेण सयमेव वाइओ ।
चित्तिर्यं च णेणं—अहं मोरियवंमाणं अप्पडिहया आणा, तो कइं अप्पणो पिउणो आणं
30 अइक्कमेमि ? । तत्तसिउगाए अच्छीणि अंजियाणि । ताहे रत्ता नायं । परितप्पिता उज्जेणी अन्न-

१. ले० विनाऽन्यत्र—तो उज्जयारेमि भा० अं० । तो अज्जयारेमि दे० सो० । “तो उज्जयारेमि”
छूणीं ॥ २. ०णि । तओ विज्ञा० भा० ॥ ३. को च्ति ता० ॥ ४. तु ता० ॥ ५. ०पणा पि०
अं० ले० दे० ॥

कुमारस्स दिन्ना । तस्स वि कुमारस्स अन्नो गामो दिन्नो । अन्नया तस्स कुणालस्स अंधयस्स पुत्तो जाओ । सो य अंधकुणालो गंधवे अईव कुसलो । अन्नया अन्नायचज्जाए गायंतो हिंडइ । तत्थ रत्तो निवेइयं, जहा-एरिसो तारिसो गंधविओ अंधलओ । रत्ता भणियं-आणेह । आणीओ । जवणीअंतरिओ गायइ । ताहे अईव राया असोगो अक्खित्तो । ताहे भणइ-किं देमि ? । इत्थ कुणालेण गीयं-“चंदगुत्तपुत्तो य” (गाथा २९४) इत्यादि ६ गाथा । ताहे रत्ता पुच्छियं-को एस तुमं ? । तेण कहियं-तुमं पुत्तो । जवणियं अवसारेउं कंठे घेतुं अंसूपाओ कओ । भणियं च णेण-किं कागिणीए वि नारिहसि जं कागिणिं जायसि ? । अमच्चेहिं भणियं-रायपुत्ताणं रज्जं कागिणी । रत्ता भणियं-किं काहिसि अंधगो रज्जेणं ? । कुणालो भणइ-मम पुत्तो अत्थि । कया जाओ ? । संपइ मूओ । आणीओ । संपइ त्ति से नामं कयं । रज्जं दिन्नं ॥

10

अक्षरगमनिका—‘पाटले’ पाटलिपुत्रके नगरे अशोको राजा । कुणालस्तस्य पुत्रः । उज्जयिन्यां राज्ञः स्वयमेव तद्योग्यलेखलिखनम्-अधीयतामिति । मात्राधिके सति न वाचकैर्वाच्यते । ततः स्वयमेव वाचना । ततो ‘मौर्याणामप्रतिहता आज्ञा’ इति विचिन्त्य स्वयं तप्तशिलाकया नेत्रयोरञ्जनम् । ततो नृपे ज्ञानं । ततः परितप्य स राज्ञा ग्रामगतः कृतः । ततः सुतस्य जन्म । गन्धर्वेण समस्तस्यापि लोकस्य ‘आवर्त्तना’ आवर्जनं निवेदनम्-कोऽप्य-15 न्योऽतीव गन्धर्वे कुशल इति । ततस्तस्याऽऽनयनम् । परितोषे याच्या गाथा-“चन्द्रगुप्त-प्रपौत्र” इत्यादि । अत्राप्युपनयः स एव ॥ २९२ ॥ २९३ ॥ २९४ ॥

अथवा भावाधिके इदं लौकिकमाख्यानम्—

भावाधिके
वानरोदा-
हरणम्

कामियसरस्स तडे वंजुलरुक्खो महइमहालओ । तत्थ किर रुक्खे विलगिउं जो सरे पडइ सो जइ तिरिक्खजोणिओ तो मणूसो भवइ, अह मणूसो पडति तो देवो भवइ, 20 अह विइयं वारं पडइ तो प्रकृतिमेव गच्छइ । तत्थ वानरो सपत्तिओ पाणियं पाउं ओयरइ । अन्नया पाणीयपायणट्टाए आगओ । सो संलावं प्रकृतिगमनविरहितं श्रुत्वा सपत्नीकश्चिन्तयति-रुक्खं विलगिउं सरे पडामो जा माणुसजुयलं भवामो । पडियाणि । उरालं माणुसजुयलं जायं । सो भणइ-पुणो पडामो जाव देवजुयलं होमो । इत्थी वारेइ-को जाणइ जइ न हुज्जा ? । पुरिसो भणइ-जइ न हुज्जामो किं माणुसत्तणं पि अम्हं नासिहिइ ? । वारिज्ज-25 माणो वि पडिओ वानरो जाओ । पच्छा रायपुरिसेहिं गहिया सा इत्थी रत्तो भज्जा जाया । इयरो वि मायारएहिं गहिओ खेडाओ सिक्खाविओ । अन्नया ते मायारगा रत्तो पुरओ पेच्छं दिति । राया देवीए समं पिच्छइ । ताहे सो वानरो देविं निज्जायंतो अभिलसइ । ताहे ताए अणुकंपाए वानरो भणिओ—

जो जहा वड्डए कालो, तं तहा सेव वानरा ।

30

मा वंजुलपरिभट्ठो, वानरा पडणं सर ॥ २९५ ॥

यो यथा वर्त्तते कालः ‘तं’ कालं तथा सेवस्व वानर ! । वंजुलवृक्षादेकवारं परिभ्रष्टः—

१ °इओ ज° मो० डे० त० ॥

वृ० १२

पतितः सन् मया तदा भणितः—‘मा मृत्यो वञ्चुलवृक्षान् सरसि पतनं कुरु, प्रकृतिं यास्यसि’
इति एतन् सर । एवं भावतोऽधिकोऽर्थस्य विसंवाद इत्यादिका विमाया तथैव ॥ २९५ ॥

सम्यति ‘अविचामेलियं अज्वादद्वं’ इत्येते द्वे पदे व्याख्यानयति—

विचामेलण अलुनसत्यपलवविमिस्म पयसो वा ।

तं चैव य हिद्वर्गं, वायन्दे आवली नायं ॥ २९६ ॥

अन्या-
त्रेडिनम्
अन्याविदं
च

व्यत्यात्रेडितं नाम अन्यान्यशालपलवविमिश्रणम् । तत्र द्रव्यतो व्यत्यात्रेडितं पायस-
मृदाहरणम्—

जहा कोलिया वदयं गया । तस्य तेहि ‘परमदं रंमो’ [ति] दुदं आद्रहितं । इत्थ जं जं
हुम्भद तं तं पायसो भवद ति तंदुला चवज मुगा तिज कुहुसा दूदा । तं सवं विणदं
10 अकिंचिकरं नायं ॥

एवमेव भावे सूत्रं व्यत्यात्रेडयति—“सबमृयंमृयस्स, सम्मं मृयाई पासउ ।” (दृश०
अ० १ गा० ९) अत्रेदमपि वदत इति कृत्वा क्षिपति—

श्रुतां वमंसर्वसं, श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।

आत्मनः प्रतिदृष्टानि, परेषां न समाचरेत् ॥ (इतिहाससमुच्चये)

15 भावतो व्यत्यात्रेडितं सूत्रं कुर्वतोऽर्थस्य विसंवाद इत्यादि विमाया प्रागिव यावद् दीक्षा
निरर्थिका । तदेव च सूत्रमत्र उपरि व्यत्यान्नेन क्रियमाणं व्याविद्धम् । तच्च द्विधा—द्रव्यतो
भावतश्च । तत्र द्रव्यव्याविद्धे आवली ‘जातम्’ उदाहरणम्—

एगा आसीरा नगरं गया । तामे वयंसिया वाणिगिणी । सा हारं पोम्ह । इयरी भणद—
आणेहि, अहं हारं पोम्मि । ताण पणामिओ । इयरीण उपरिवाडीए पोइओ । वाणिगिणी
20 वकिन्ता आसि । पच्छा ताण ददुं भणिया—हा पावे ! विणासिओ हारो, महहुक्कर्म कृतम् ॥

भावव्याविद्धमेवम्, यथा—

अहिंसा संजमो तवो, वम्मो मंगलमुक्कटं ।

जस्स वम्मं मया मणो, देवा वि तं नमंसंति ॥ (दृश० अ० १ गा० १)

एवं व्याविद्धे भावतोऽर्थस्य विसंवाद इत्यादि विमाया पूर्ववद् यावद् दीक्षा निरर्थिका ।

25 तस्माद्व्याविद्धमुच्चरितव्यम् ॥ २९६ ॥

अधुना स्मरित-मिलिता-अतिपूर्णा-अवोपयुक्तानां व्याख्यानमाह—

उल्लिप् पत्थरसीया, मिलिए मिस्साणि वन्नवावणया ।

भत्ताह-विदु-वन्ने, वोर्मा इ उदत्तमाईया ॥ २९७ ॥

स्मरित-
मिलिता-
दिपदानां
व्याख्या

स्मरितं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्ये ‘पत्थरसीया’ प्रसंगकृतं क्षेत्रम्, तस्मिन् हि
26 वाद्ययानानि हल-कुलिकादीनि उत्स्फुर्य अन्यत्र निवसन्ति । एवं भावस्मरितं यदन्तराज्जरा
आलापकान् मुञ्चति, यथा—वम्मो, अहिंसा, देवा वि तं नमंसंति, (दृश० अ० १ गा० १)
पुण्येसु ममरा जहा (दृश० अ० १ गा० २) । पच्छित्तं तं चैव, दोसा य । मिलितमपि

द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो मिलितं बहूनां त्रीहि-यवादीनां धान्यानामेकत्र मिश्रीकृतानां वापनता—वापनम् । भावतो मिलितं यद् अन्यस्यान्यस्योद्देशकस्याध्य-यनस्य वा आलापकानेकत्र मील्यति सर्वं जिनवचनमिति कृत्वा । यथा—“सबे पाणा पियाउगा” (आचा० श्रु० १ अ० २ उ० ३) “सबजीवा वि इच्छंति, जीविउं न मरि-जिउं” इत्थं न नज्जइ किं कालियं उक्कालियं छेयसुयं वा ? । अत्र प्रायश्चित्तं दोषाश्च प्राग्वत् । परिपूर्णं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः परिपूर्णो घटः । भावे परिपूर्णं मात्रादिभिः—मात्राभिः आदिग्रहणात् पदैः बिन्दुभिः वर्णैः—अक्षरैश्चापरिपूर्णं तदेव प्रायश्चित्तं दोषाश्च । मात्राभिरपरिपूर्णं यथा—“धम्म मंगलमुक्कट्टं” । पदैरपरिपूर्णं यथा—“धम्मो उक्किट्टं” । बिन्दुभि-रपरिपूर्णं यथा—“धम्मो मंगलमुक्किट्टं” इति । वर्णैरपरिपूर्णं यथा—“धं मं ल उक्कट्टं” इत्यादि । दोषा उदात्तादयः, तत्र उच्चैरुदात्तः, नीचैरनुदात्तः, समाहारः स्वरितः । उच्चैःशब्देन यथा—10 “उप्पन्ने इ वा” इत्यादि । नीचैःशब्देन यथा—“जे भिक्खू हत्थकम्मं करेइ” (निशीथ उ० १ सू० १) इत्यादि । घोषैरयुक्तं कुर्वतस्तदेव प्रायश्चित्तं त एव च दोषाः ॥ २९७ ॥

सम्प्रति व्यत्याग्रेडितादीनां पञ्चानां प्रकारान्तरेणार्थमभिधातुकाम आह—

मुत्तूण पढम-वीए, अक्खर-पय-पाय-विंदु-मत्ताणं ।

सन्वेसि समोयारो, सट्ठाणे चेव चरिमस्स ॥ २९८ ॥

प्रथमं—हीनाक्षरं द्वितीयम्—अधिकाक्षरम् एते द्वे पदे मुत्तवा शेषाणां पञ्चानां घोषयुतवर्जा-नाम् अक्षर-पद-पाद-विन्दु-मात्राणां समवतारः कर्तव्यः । यथा—व्यत्याग्रेडितं नामान्यान्य-शास्त्राणामक्षरैः पदैः पादैर्विन्दुभिर्मात्राभिर्घोषैर्वा । व्याविद्धं तस्यैव शास्त्रस्य अधस्तनान्युपरि उपरितनान्यधोऽक्षर-पदा[दी]नि यत् करोति । स्खलितं पञ्चभिरेव पदादिभिः । मिलितं यथा—सामायिकपदे दशवैकालिकोत्तराध्ययनप्रभृतीनामनेकानि पदानि मील्यति । अपरिपूर्णं 20 पञ्चभिरेवाक्षरादिभिः स्वगतैः । “सट्ठाणे चेव चरिमस्स” [अ]घोषयुतं घोषैरेवापरिपूर्णं नाक्षरा-दिभिः ॥ २९८ ॥ साम्प्रतमेतेषु हीनाक्षरादिषु प्रायश्चित्तमाह—

खलिय मिलिय वाइद्धं, हीणं अचक्खरं वयंतस्स ।

विच्चामेलिय अप्पडिपुन्ने घोसे य मासलहुं ॥ २९९ ॥

स्खलितं मिलितं व्याविद्धं हीनाक्षरमत्यक्षरं व्यत्याग्रेडितमपरिपूर्णघोषं च वदतः प्रत्येकं 25 प्रायश्चित्तं मासलघु । स्वामिन आज्ञाभङ्गे चतुर्गुरु, यथा स तथाऽन्येऽपि करिष्यन्तीति चतुर्गुरु । यथोक्तकारी न भवतीति मिथ्यात्वे चतुर्लघु । विराधना द्विविधा—आत्मविराधना संयमविराधना च । आत्मविराधना—देवतया छलनम् । संयमविराधना—कोऽपि साधुर्वारयेत् ‘मा स्खलितादीनि कुरु’ ततः कलहतोऽस्थिभङ्गाद्यात्मविराधनायां परिताप-महाग्लानाद्यारोपणा संयमविराधना । सूत्रस्यान्यथोच्चारणेऽर्थविसंवादः, अर्थविसंवादे चरणाभावः, चरणाभावे मोक्षाभाव इति 30 दीक्षा निरर्थिका । लघुग्रहणाद् गुरुकमपि सूचितम्, ह्रस्वोक्त्या यथा दीर्घस्य सूचनम् । तत्र गुरुकमिति वा अनुद्धातीति वा कालकमिति वा गुरुकस्य नामानि । लघुकमिति वा उद्धा-तितमिति वा शुक्लमिति वा लघुकस्य नामानि ॥ २९९ ॥

व्यत्याग्रे-
डितादि-
पदानां
व्याख्या-
न्तरम्

सूत्रं हीना-
क्षराद्यु-
चरतां
प्रायश्चि-
त्तम्

अत्र गुरु-लघुविशेषविस्तरपरिज्ञानार्थमाचार्यद्विविधं प्रायश्चित्तं दर्शयति, तद्यथा—दानप्राय-
श्चित्तं तपःप्रायश्चित्तं कालप्रायश्चित्तं च । तत्र दानप्रायश्चित्तं गुरुकं लघुकं च । एवं तपः-काल-
प्रायश्चित्ते अपि गुरु-लघुके प्रत्येकं वक्तव्ये । तत्र दानप्रायश्चित्तं गुरुकमाह—

जं तु निरन्तरदानं, जस्स व तस्स व तवस्स तं गुरुं ।

८

जं पुण संतरदानं, गुरु वि सो खलु भवे लहुओ ॥ ३०० ॥

यस्य वा तस्य वा तपसो गुरुकस्याष्टमादेर्गुरुकस्य निर्वृत्तिकादेः (निर्विकृतिकादेः) र्यनिरन्तर-
दानं तद् भवति दानप्रायश्चित्तं गुरु । यत् पुनः सान्तरमष्टमादेर्गुरुकस्य तपसो दानं तद्
गुर्यपि खलु भवति लघु, यथा—आपत्तिश्चतुर्लघुकस्य षड्लघुकस्य वा तत्राष्टम-दशमानि सान्त-
राणि दीयन्ते । एष दानप्रायश्चित्ते गुरु-लघुकयोर्विशेषः ॥ ३०० ॥ सम्प्रति तपः-कालयोगाह—

10

काल-तवे आसज्ज व, गुरु वि होइ लहुओ लहु गुरुगो ।

कालो गिम्हो उ गुरु, अड्ढाइ तवो लहु सेसो ॥ ३०१ ॥

कालं तपश्चासाद्य गुर्यपि लघु भवति, लघ्वपि च गुरु । तत्र कालो ग्रीष्मो गुरुः, तपोऽ-
ष्टमादि, शेषः कालस्तपश्च लघु । इयमत्र भावना—लघ्वपि यद् अष्टमादिना तपसा उच्यते
तत् तपोगुरु, यन्निर्विकृतिकादिना षष्ठपर्यन्तेनोच्यते तत् तपोलघु; तथा यद् ग्रीष्मे काले उच्यते
15 तत् कालगुरु, वर्षागत्रे हेमन्ते बोध्यमानं काललघु ॥ ३०१ ॥ तदेवं यतः स्त्रलिताद्युच्चारणे
प्रायश्चित्तमाज्ञा-अवस्था-मिथ्यात्व-विग्राहनाश्च दोषाः तस्मात् सूत्रं स्त्रलितादिदोषरहितमुच्चा-
रणार्थं पठनीयं च । एवं च पठितस्य सूत्रस्य व्याख्या कर्तव्या । तत्र व्याख्यालक्षणमाह—

व्याख्यायाः
षड् भेदाः

संहिया य पयं चेव, पयत्थो पयविग्गहो ।

चालणा य पसिद्धी यँ, छव्विहं विद्धि लक्खणं ॥ ३०२ ॥

20 संहिता १ पदं २ पदार्थः ३ पदविग्रहः ४ चालना ५ प्रसिद्धिश्च ६ । एवं 'पड्विं'
पदप्रकारं व्याख्यालक्षणं 'विद्धि' जानीहि ॥ ३०२ ॥ तत्र संहितेति कोऽर्थः ? इत्याह—

संहिता

सन्निकरिसो परो होइ संहिया संहिया व जं अत्था ।

लोगुत्तर लोगम्मि य, इवइ जहा धूमकेउ त्ति ॥ ३०३ ॥

यो द्वयोर्वह्नां वा पदानां 'परः' अस्त्रलितादिगुणोपेतो विविक्ताक्षरो इदिति मेवाविना-
25 मय्येवप्राप्य 'सन्निकर्षः' सम्पर्कः स संहिता । अथवा यद् अर्थाः संहिता एषा संहिता । सा
द्विधा—लौकिकी लोकोत्तरा च । तत्र लौकिकी 'यथा धूमकेतुः' इति, यथा इति पदं धूम इति
पदं केतुरिति पदम् ॥ ३०३ ॥

पदं
पदार्थः
पदवि-
ग्रहश्च

तिपयं जह ओवस्से, धूम अभिमवे कंउ उस्सए अत्थो ।

को सु त्ति अग्नि उत्ते, किंलक्खणो दहण-पयणाई ॥ ३०४ ॥

१ गिम्हो उ त० ॥ २ अत्र चूर्णिकृता "तेन दोषविहृतं सुतं विविधे उच्चारयेत्वं" इत्यवतीर्थं "सुतं
पदं पदार्थो" इति गाथा ३०१ व्याख्याताऽस्ति । तदनन्तरं च "अग्ने मग्निं" इत्यवतीर्थं "संहिता य
पदं" इति गाथा ३०२ व्याख्याताऽस्ति ॥ ३ संहिया ता० ॥ ४ य पंचहा वि० ता० ॥ ५ को
सो त्ति ता० ॥

‘यथा धूमकेतुः’ इति संहितासूत्रं त्रिपदम् । सम्प्रति पदार्थ उच्यते—यथेत्यौपम्ये, धूम इत्यभिभवे, “धूवि धूनने” इति वचनात्, केतुरित्युच्छ्रये । एष पदार्थः । धूमः केतुरस्येति धूमकेतुरिति पदविग्रहः । कोऽसौ ? इति चेत् अग्निः । एवमुक्ते पुनराह—स किलक्षणः ? । सूरिराह—‘दहन-पचनादि’ दहन-पचन-प्रकाशनसमर्थोऽर्चिष्मान् ॥ ३०४ ॥

अत्र चालनां प्रत्यवस्थानं चाह—

5

जह एव सुत्त-सौवीरगाई वि होंति अग्निमखखेवो ।

न वि ते अग्नि पइन्ना, कसिणग्निगुणन्निओ हेऊ ॥ ३०५ ॥

दिडुंतो घडगारो, न वि जे उक्खेवणाइ तकारी ।

जम्हा जहुत्तहेऊसमन्निओ निगमणं अग्गी ॥ ३०६ ॥

चालना
प्रत्यव-
स्थानं च

यदि नाम दहन-पचनादिस्तर्हि शुक्ल-सौवीरकादयोऽपि दहन्ति, करीषादयोऽपि पचन्ति, 10 खद्योत-मणिप्रभृतयोऽपि प्रकाशयन्ति ततस्तेऽप्यग्निर्भवितुमर्हन्ति, एषः ‘आक्षेपः’ चालना । अत्र प्रत्यवस्थानमाह—‘नैव शुक्लादयोऽग्निर्भवन्ति’ इति प्रतिज्ञा, ‘कृत्स्नगुणसमन्वितत्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः, यथा हि घटकर्ता मृत्पिण्ड-दण्ड-चक्र-सूत्रोदक-प्रयत्नहेतुकस्य घटस्य कात्स्न्येनाभिनिर्वर्तकः, अभिनिर्वृतस्य चोत्क्षेपणोद्बहनसमर्थः, यथाऽन्ये पुरुषाः; न च ये घटस्योत्क्षेपणादयस्तत्कारी घटस्याभिनिर्वर्तकः । एवमत्रापि यो दहति पचति प्रकाशयति 15 च यथास्वगतेन लक्षणेनासाधारणः स एव यथोक्तहेतुसमन्वितः परिपूर्णोऽग्निर्न शुक्लादय इति निगमनम् ॥ ३०५ ॥ ३०६ ॥ सम्प्रति लोकोत्तरे संहितादीनि दर्शयति—

उत्तरिणं जह दुमाई, तदत्थहेऊ अविग्गहो चेव ।

को पुण दुमु त्ति बुत्तो, भण्णइ पत्ताइउववेओ ॥ ३०७ ॥

तदभावे न दुमु त्ति य, तदभावे वि स दुमु त्ति य पइन्ना ।

तग्गुणलद्धी हेऊ, दिडुंतो होइ रहकारो ॥ ३०८ ॥

लोकोत्तरे
संहिता-
दीनां यो-
जनम्

लोकोत्तरे “जहा दुमस्स पुप्फेसु, भमरो आवियइ रसं” (दश० अ० १ गा० २) इति संहिता । अत्र पदानि—यथा इति द्रुम[स्य] इति पुष्पेष्वाति अमर इति आपिवतीति रस-मिति । अधुना पदार्थ उच्यते—‘यथा’ इत्यौपम्ये । द्रुं गतौ, द्रवति—गच्छति अथ उपरि चेति द्रुमः, औणादिको मक्षप्रत्ययः, तस्य द्रुमस्य । पुष्प विकसने, पुष्पन्ति—विकसन्तीति 25 पुष्पाणि, अच्, तेषु । अम अनवस्थाने, आम्यति निरन्तरमिति अमरः, औणादिको अरः

१ “एकपदलाजास्ति विग्रहः” इति चूर्णो ॥

२ ०ग्नि अक्खे० ता० ॥

३ “अत्र प्रसिद्धिं करोत्याचार्यः—यदभिहितमनेन ‘यदि दहनादिलक्षणोऽग्निर्भवति तेन तर्हि शुक्ला-दयोऽप्यग्निर्भवन्ति’ इत्यत्र द्रुमः—‘असदेतत्’ इति नः प्रतिज्ञा, ‘कृत्स्नाग्निगुणसमन्वितत्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो घटकारः, यथा हि घटकर्ता मृत्पिण्ड-चक्र-सूत्रोदक-प्रयत्नहेतुकस्य घटस्य कात्स्न्येनाभिनिर्वर्तको भवति अभिनिर्वृतस्य चोत्क्षेपणोद्बहनसमर्थो यथा भवति तथाऽन्येऽपि पुरुषाः, नद्योत्क्षेपणोद्बहनदिसामर्थ्यादेव तेषां घटकर्तृत्वं भवति, किमेवं न गृह्यते ? घटकर्तुर्वैकस्य घटकारत्वं विद्यते नेतरेषाम् ? तस्मात् कृत्स्नगुणान्वितत्वात् पश्यामोऽग्नेर्वैकस्याभिलं विद्यते न शुक्लादीनामिति निगमनम् ।” इति चूर्णिः ॥

४ “इ द्रु गतौ, द्रुमः, दोहि वा मातो द्रुमः ।” इति चूर्णिः ॥

प्रत्ययः । पां पांने, आङ् मर्यादायामभिविधौ वा, तस्य तिपि आपिबतीति रूपम् । रस आस्वादने, रस्यते—आस्वाद्यत इति रसः, कर्मण्यौणादिकः अकारप्रत्ययः, तम् । अत्र व्यस्यपदत्वाद्विग्रहभावः, तथा चाह—“तदत्यहेज्ज अविग्रहो चेव” तेषां—पदानामर्थस्य हेतुः ‘अविग्रह एव’ न विग्रहद्वारेणात्र पदार्थ इत्यर्थः । अत्र चालना—नोदक आह—‘कः’ कीदृ-
गलक्षणो द्रुम उक्तः ? । सूरिराह—भण्यते, ‘पत्राद्युपेतः’ पत्र-पुष्प-फलादिसमन्वितः । उक्तञ्च—

पत्र-पुष्प-फलोपेतो, मूल-स्कन्धसमन्वितः ।

एष वृक्ष इति ज्ञेयो, विपरीतमतोऽन्यथा ॥

॥ ३०७ ॥

यदि पत्राद्युपेतो द्रुमस्तर्हि यदा परिशदितपाण्डुपत्रादिर्द्रुमो भवति तदा तस्याद्रुमत्वं प्राप्नोति, एषा चालना । अत्र प्रत्यवस्थानम्—‘तदभावेऽपि स द्रुमः’ इति प्रतिज्ञा, ‘तद्रुण-
लब्धित्वात्’ इति हेतुः, दृष्टान्तो रथकारः; यथा हि रथकारस्य रथकरणे प्रयत्नमकुर्वाणस्यापि
रथकर्तृत्वं तद्रुणलब्धित्वात्, एवं परिशदितपाण्डुपत्रस्यापि द्रुमस्य तद्रुणलब्धेरनिवृत्तत्वादव्या-
हतं द्रुमत्वमिति ॥ ३०८ ॥ सम्प्रति मतान्तरणान्यथा व्याख्यालक्षणमाह—

मुत्तं पयं पयत्यो, पयनिकखेवो य निन्नयपसिद्धी ।

पंच विगप्पा एए, दो मुत्ते तिन्नि अत्यम्मि ॥ ३०९ ॥

मतान्त-
रेण व्या-
ख्याल-
क्षणम्

प्रथमतोऽस्त्रलितादिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारणीयम् । ततः ‘पदं’ पदच्छेदो विधेयः । तदन-
न्तरं पदार्थः क्रयनीयः । ततः ‘पदनिक्षेपः’ पदार्थनोदना । तदनन्तरं ‘निर्णयप्रसिद्धिः’ निर्ण-
यविधानम् । पदविग्रहः पदार्थेऽन्तर्भूतः । एवमेते पञ्च ‘विकल्पाः’ प्रकारा व्याख्यायां
भवन्ति । अत्र सूत्रं पदमिति द्वौ विकल्पौ सूत्रे प्रविष्टौ । ‘त्रयः’ पदार्थ-तदाक्षेप-निर्णयप्र-
सिद्ध्यात्मका अर्थे इति ॥ ३०९ ॥ यदुक्तमवस्थात् “सूत्रनिरुक्तमुपरि वक्ष्यामि” (गा० १८८)

इति तद् वक्तुकाम आह—

मुत्तं तु मुत्तमेव उ, अहवा मुत्तं तु तं भवे लेसो ।

अत्यस्स सुयणा वा, सुवुत्तमिदं वा भवे मुत्तं ॥ ३१० ॥

सूत्र-
निरुक्तम्

अर्थेन अवोचितं सुसमिव सुप्तं प्राकृत्यैल्या मुत्तं । अथवा सूत्रं नाम तद् भवति ‘क्षेपः’
तन्तुरुपमित्यर्थः, तथा (यथा) तन्तुना द्वे त्रीणि बहूनि वा वस्तूनि एकत्र संहन्यन्ते एवमे-
केनापि सूत्रेण बहवोऽर्थाः सङ्घात्यन्त इति सूत्रमिव सूत्रम् । अर्थस्य सूचनाद्वा सूत्रम् । सुष्ठु
उक्तमिति वा सूक्तम्, प्राकृत्यैल्या तु सुत्तमिति ॥ ३१० ॥

सम्प्रति सूत्रशब्दस्यैव निरुक्तान्याह—

नैरुत्तियादं तस्स उ, सुयदं सिज्जइ तहेव सुवइ त्ति ।

अणुसरति त्ति य मेया, तस्स उ नामा इमा हुंति ॥ ३११ ॥

१ °तस्ततो° मो० डे० ॥ २ चूर्णिकारेण “मुत्तं पयं०” इति गावयाऽनन्तरमेवोच्यमानं व्याख्या-
लक्षणे मौलिकवेनाहीदृतम्, “संहिया य०” (गा० ३०२) इत्यादिनोक्तं पुनर्व्याख्यालक्षणे मतान्तरतयो-
पदर्शितम् । दृश्यतां पत्र १२ टि० २ ॥ ३ त ता० ॥ ४ सूत्रणा ता० ॥ ५ °सिद्धि व भ० ता० ॥
६ एगाद्वियादं तस्स ता० । गावेयं चूर्णिकृता “प्राकृत०” ३१२ गायाऽनन्तरं विवृता वर्तते ॥

‘तस्य’ सूत्रस्य निरुक्तान्यमूनि-सूचयतीति सूत्रम्, अथवा सीव्यतीति सूत्रम्, यदि वा सुवतीति सूत्रम्, अथवाऽनुसरतीति सूत्रम् इति निरुक्तस्य भेदाः । नामानि पुनस्तस्य ‘इमानि’ सुप्तादीनि वक्ष्यमाणार्थानि भवन्ति ॥ ३११ ॥ तान्येवार्थतो व्याख्यानयति—

पामुत्तसमं सुत्तं, अत्थेणाबोहियं न तं जाणे ।

लेससरिसेण तेणं, अत्था संघाइया बहवे ॥ ३१२ ॥

5

यथा द्वासप्ततिकलापण्डितो मनुष्यः प्रसुप्तः सन् न किञ्चित्तासां कलानां जानाति, एवमर्थेनावोधितं न किञ्चिदर्थविशेषं जानाति । यदा त्वर्थेन प्रबोधितं भवति तदा सर्वेषां तदन्तर्गतानां भावानां ज्ञायकमुपजायते, यथा स एव पुरुषः प्रबोधितस्तासां कलानाम्, अतः प्रसुप्तसमं सूत्रम् । अथवा श्लेषसदृशं तत् सूत्रं, तथाहि—तेन ‘श्लेषसदृशेन’ तन्तुसदृक्षेण बहवोऽर्थाः सङ्घातितास्ततः श्लेषसदृशम् ॥ ३१२ ॥

10

सम्प्रति ‘अर्थस्य सूचनात्’ (गा० ३१०) इति व्याख्यानयति—

सुइज्जइ सुत्तेणं, सुई नट्टा वि तह सुएणऽत्थो ।

सिक्खइ अत्थपयाणि व, जह सुत्तं कंचुगाईणि ॥ ३१३ ॥

यथा सूची नट्टा ‘सूत्रेण सूच्यते’ सूत्रेणैवोपलक्ष्यते तथा श्रुतेनार्थः सूच्यत इति अर्थस्य सूचनात् सूत्रम् । एतेन ‘सूचयति’ (गा० ३११) इति निरुक्तं व्याख्यातम् । अधुना 15 ‘सीव्यति’ (गा० ३११) इति व्याख्यानयति—यथा सूत्रं कञ्चुकादीनि सीव्यति एवमर्थपदान्यनेकानि सीव्यतीत्यर्थस्य सीवनात् सूत्रम् ॥ ३१३ ॥

“सुवति ति” (गा० ३११) अस्य व्याख्यानमाह—

सूरमणी जलकंतो, व अत्थमेवं तु पसवई सुत्तं ।

वणियंसुयंध कचवरे, तदणुसरंतो रयं एवं ॥ ३१४ ॥

20

यथा सूर्यकान्तोऽग्नौ जलकान्तो जले दीप्तिं श्रवति एवं सूत्रमर्थं प्रसवतीति सूत्रम् । अनुसरणं द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतो वणिक्सुतोऽन्धः कचवरे दृष्टान्तः—

एकस्य वणिजः पुत्रोऽन्धः । वणिजा चिन्तितम्—मा एष वराकोऽनिर्विष्टं भक्तं भुङ्क्षाम्, ‘परिमवस्थानमन्यथा गाढतरं भविष्यति’ इति द्वौ स्तम्भौ निहत्य तत्र रज्जुर्बद्धा । ततः सोऽन्ध-पुत्रो रज्ज्वनुसारेण कचवरं बहिस्त्याज्यते ॥

25

एष दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—वणिक्स्थानीय आचार्यः, अन्धस्थानीयाः साधवः, रज्जुस्थानीयं सूत्रम्, कचवरस्थानीयमष्टप्रकारं कर्म । तथा चाह—‘एवं’ वणिक्सुतान्धदृष्टान्तप्रकारेण ‘तत्’ सूत्रमनुसरन् ‘रजः’ अष्टप्रकारं कर्म कचवरस्थानीयमपनयति, ततः सरणात् सूत्रम् । सुष्ठुक्तं सूक्तमिति नाम तु सुप्रतीतमिति न व्याख्यातम् ॥ ३१४ ॥

अथ तत् सूत्रं कतिविधम् ? इत्यत आह—

सन्ना य कारगे पकरणे य सुत्तं तु तं भवे ति विहं ।

उत्सग्गे अववाए, अप्पे सेए य बलवंते ॥ ३१५ ॥

30

सूत्रस्य
भेदाः

सूत्रं त्रिविधम्, तद्यथा—संज्ञासूत्रं कारकसूत्रं प्रकरणसूत्रं च । अथवा द्विविधं सूत्रम्—
“उत्सर्गो”ति औत्सर्गिकं “अववादि”ति आपवादिकम् । तत्र किं उत्सर्गो अल्पे ? उत
अपवादाः ? । तथा उत्सर्गोऽपवादो वा तस्याने श्रेयान् बलवाँश्च, अपरस्यानेऽवलवाँश्चाश्रे-
याँश्च । एष द्वारगाथासमासार्थः ॥ ३१५ ॥

६ साम्प्रतमेनामेव विवरीयुः प्रथमतः संज्ञासूत्रमाह—

संज्ञा-
सूत्रम्

उच्यार अनिदुरया, कज्जित्थीदाणमाहु नित्यका ।

जे छेए आमगंघादि, आरं सन्ना मुयं तेणं ॥ ३१६ ॥

यत् सामयिक्या संज्ञया सूत्रं भण्यते तत् संज्ञासूत्रम् । यथा—“जे छेए से सागारियं
परियाहरे ।” तथा—‘आमगंघा’ इति “सञ्चामगंघं परिक्काय निरामगंघो परिक्खए” (आचारांग
१० शु० १ अ० २ उ० ५) तथा—‘आरं’ति “आरं दुगुणेणं पारं एगुणेणं” इति । यच्छेकः
सः ‘सागारिकं’ मैयुनं ‘परियाहरे’ परिवर्जयति । तथा आमन्—अविशोविकोटिः, गन्धं—
विशोविकोटिः, परिज्ञा द्विविधा—ज्ञपरिज्ञा प्रत्याख्यानपरिज्ञा च, तत्र ज्ञपरिज्ञया सर्वमाम-
गन्धं परिज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया च प्रत्याख्याय निरामगन्धः सन् परि—समन्तात् व्रजेत्—
अप्रतिवद्वो विहरेदित्यर्थः । आरः—संसारस्त्वं ‘द्विगुणेन’ रागेण द्वेषेण च परिवर्जयति, ‘पारं’
१५ मोक्षममेकेन गुणेन—राग-द्वेषपरिहारलक्षणेन साधयति । अथ कः संज्ञासूत्रेण गुणः ? इत्यत
आह—“उच्यारे”त्यादि पूर्वार्द्धम् । संज्ञावचनं हि क्वचिज्जुगुप्सितेऽर्थे प्रयुज्यमानं तद्विषयमुप-
चारवचनं भवति । उपचारवचनेन च भण्यमाने तस्मिन् जुगुप्सितेऽर्थे न निष्ठुरतेति अनिदु-
रता । तथाकार्ये समापतिते स्त्रियाः—साध्याः सूत्रदानमाहुः पूर्वसूरयः, तत्तत्तस्याः साबुस-
मीपे पठन्त्याः सुखेनालापको दीयते, अन्यथा व्यक्तमभिधीयमाने कथा मित्रा भवति, ततः
२० सा ‘नित्यका’ निर्लज्जा जायते । यादृशे च कार्ये साध्या साबुसमीपे पठति तदुपरिष्ठाद्वक्ष्यते ।
तेन संज्ञासूत्रमिष्यते ॥ ३१६ ॥

कारक-
सूत्रम्

कारकसूत्रं नाम यथा—आहाकम्मत्तं मुंजमाणे समणे निगंथे कइ कम्मपगडाओ
बंधंति ? गोयमा । आउवज्जाओ सत्त कम्मपगडाओ । ने केणट्टेणं भंते ! एवं बुच्चइ ?
(शु० १ उ० ९) इत्यादि प्रवृत्तेरालापकः । ननु सर्वज्ञप्रामाण्यादेवैतच्छ्रद्धीयते—यथाऽऽचारकं
२५ मुञ्जान आयुर्वेर्जानां सत्तानां कर्मप्रकृतीनां बन्धकः, ततः कस्मादुच्यते “केनार्थेन भदन्त !
एवमुच्यते” इत्यादि ? तत् आह—

सच्चक्षुपमाणाओ, जइ वि य उत्सर्गओ मुयपसिद्धी ।

वित्थरओऽप्यायाण य, दरिसणमिह कारगं तम्हा ॥ ३१७ ॥

यद्यपि सर्वज्ञप्रामाण्यात् ‘उत्सर्गतः’ एकान्तेन श्रुतस्य सर्वस्यापि प्रसिद्धिः तथापि वित्तर-
३० तोऽप्यायानां दर्शनं स्यात् ‘इति’ तस्मादधिकृतार्थप्रसिद्धिकारकं “से केणट्टेण”मित्यादि सूत्र-
मुपन्यस्यते ॥ ३१७ ॥ इदानीं प्रकरणसूत्रमाह—

१ “जे छेए से सागारियं न भेवए” इति सूत्रमाचाराङ्के शु० १ अ० ५ उ० १ ॥ २ “सुप्पामण्णा
जति वि ता० ॥

पगरणओ पुण सुत्तं, जत्थ उ अक्खेव-निन्नयपसिद्धी ॥

नमि-गोयमकेसिजा, अद्दग-नालंदइजा य ॥ ३१८ ॥

प्रकरण-
सूत्रम्

प्रकरणतः सूत्रं नाम यत्र स्वसमय एवाक्षेप-निर्ने(र्ण)यप्रसिद्धिरुपवर्ण्यते, यथा—नमिप्रव्रज्या
गौतमकेशीयं आर्द्रकीयं नालन्दीयमिति ॥ ३१८ ॥

तदेवमुक्तं सञ्ज्ञादिभेदतस्त्रिप्रकारं सूत्रम् । अधुनोत्सर्गा-ऽपवादभेदतो द्विविधमुच्यते । ४ उत्सर्ग-
तत्रोत्सर्गसूत्रम्—नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा आमे तालपलंवे अभिन्ने पडिगाहि-
त्तए (उ० १ सू० १) । अववाइयं जहा—कप्पइ निग्गंथाणं पके तालपलंवे भिन्नेऽभिन्ने अपवाद-
वा पडिगाहित्तए (उ० १ सू० ३) । अथवा त्रिविधं सूत्रम्—उत्सर्गसूत्रमपवादसूत्रमुत्सर्गा-
पवादसूत्रं च । तत्रोत्सर्गिकमापवादिकं चोक्तम् । उत्सर्गापवादसूत्रं पुनरिदम्—नो कप्पइ निग्गं- उत्सर्ग-
थाण वा निग्गंथीण वा अन्नमन्नस्स मोयं आदित्तए वा आयमित्तए वा अन्नत्थागाढेहिं रोगा- 10 पवाद-
यंकेहिं (उ० ५ सू० ४७-४८) । अथवा चतुर्विधं सूत्रम्—औत्सर्गिकमापवादिकमुत्सर्गा- सूत्रम्
पवादमपवादौत्सर्गिकम् । तत्राऽऽद्यानि त्रीण्युक्तानि चतुर्थमपवादौत्सर्गिकमिदम्, यथा— अपवादो-
चैम्मं मंसं च दलाहि मा अट्ठियाणि ॥ आह उत्सर्ग इत्यपवाद इति वा कोऽर्थः ? उच्यते— उत्सर्गाऽ-
उत्सर्गाऽपवादयो-

उज्जयंसगुस्सग्गो, अववाओ तस्स चेव पडिक्खो ।

उत्सग्गा विनिवत्तियं, धरेइ सालंमववाओ ॥ ३१९ ॥

१५ रर्थः

उच्यतः सर्गः—विहार उत्सर्गः । 'तस्य च' उत्सर्गस्य प्रतिपक्षोऽपवादः । कथम् ? इति चेद्
अत आह—उत्सर्गाद् अध्वा-ऽवमौदर्यादिषु 'विनिपत्तितं' प्रच्युतं ज्ञानादिसालम्बमपवादो
धारयति ॥ ३१९ ॥ ननु स उत्सर्गादपवादं गतः सन् कथं न भग्नवतो भवति ? उच्यते—

धावंतो उन्वाओ, मग्गन्नू किं न गच्छइ कमेणं ।

किं वा मउई किरिया, न कीरये असहुओ तिकखं ॥ ३२० ॥

२०

सर्वोऽप्यस्माकं प्रयासो मोक्षसाधननिमित्तम्, स च मोक्षं तथा साधयति नेतरथा । दृष्टा-
न्तोऽयम्—यथा कोऽपि पाटलिपुत्रं गच्छन् धावन् 'उद्घातः' श्रान्तो भवति तदा किं न
'कमेण' स्वभावगत्या मार्गज्ञः सन् गच्छति ? गच्छत्येवेति भावः, केवलं चिरेण तत् पाटलिपुत्र-
मवाप्नोति, यदि पुनः श्रान्तोऽपि धावति तदा अपान्तराल एव म्रियते; एवमत्राप्यध्वादौ तादृशो
कार्येऽपवादमप्रतिपद्यमानो विनश्यति । किं वा रोगिणस्तीक्ष्णां क्रियामसहमानस्य मृद्वी क्रिया २५
न क्रियते ? क्रियत एवेत्यर्थः । यथैतद् एवमत्राप्युत्सर्गात् परिब्रष्टस्यापवादगमनम् ॥ ३२० ॥

ननु किमुत्सर्गादपवादप्रसिद्धिः ? उतापवादादुत्सर्गस्य ? तत आह—

उन्नयमविकख निन्नस्स पसिद्धी उन्नयस्स निन्नाओ ।

इय अन्नपसिद्धा, उत्सग्गज्वायमो तुल्ला ॥ ३२१ ॥

१ नमिप्रव्रज्या गौतमकेशीयं—केशिगौतमीयमिति द्वे अध्ययने उत्तराध्ययने क्रमशः नवम-त्रयोविंशति-
तमे ॥ २ आर्द्रकीयं नालन्दीयमिति द्वे अध्ययने सूत्रकृदङ्गे द्वितीयश्रुतस्कन्धे क्रमशः षष्ठ-सप्तमे ॥
३ "अभिकंखसि मे दाडं जावइयं तावइयं पुग्गलं दलायाहि, मां य अट्ठियाणि" इति आचाराङ्गे शु० २
बू० १ अ० १ उ० १० ॥ ४ "यमग्गु" ता० ॥

दं दे य बहुवीही,^१ कम्मधारय दिगूय ए चैव ।

सामासिकः
पदार्थः

तत्पुरिस अव्वईभावे, एगसेसे य सत्तमे ॥

तत्र द्वन्द्वो यथा—दन्ताश्च ओष्ठौ च दन्तोष्ठौ । बहुव्रीहिर्यथा—फुल्ला इमम्मि गिरिम्मि
कुडय-कयम्मा सो इमो गिरी फुल्लकुडय-कयंनो । कम्मधारयः—श्वेतः पटः श्वेतपटः ।

द्विगुः—त्रीणि मधुराणि त्रिमधुरम् । तत्पुरुषो—वने हस्ती वनहस्ती । अव्ययीभावः—गङ्गायाः ५
समीपं उपगङ्गम् । एकशेषो यथा—पुरुषश्च पुरुषश्च पुरुषश्च पुरुषाः, एवं वृक्षा इत्यादि ॥

उक्तः सामासिकः । सम्प्रति तद्धित उच्यते—सोऽष्टप्रकारः । उक्तञ्च—

कम्मे सिप्पे सिलोगे य, संजोग-समीवओ य संजूहे ।

ताद्वितिकः
पदार्थः

ईसरियाऽवच्चेण य, तद्धियअत्थो उ अट्टविहो ॥

तत्र कर्मतो यथा—तृणहारकः । शिल्पतो यथा—तन्तुवायः । ‘श्लोकतः’ श्लाघातो 10
यथा—श्रमणः संयत इत्यादि । संयोगतो यथा—राज्ञः श्वसुरः । समीपे यथा—गिरिसमीपे नग-
रम् । संब्यूहतो यथा—मलयवतीकार इत्यादि । ऐश्वर्यतो यथा—राजा युवराज इत्यादि ।
अपत्यतः—तीर्थकरमाता चक्रवर्त्तिमाता इत्यादि ॥

उक्तस्तद्धितः । सम्प्रति धातुकृत उच्यते—भू सत्तायाम् परस्मैभाषा इत्यादि । नैरुक्तः—
मह्नां शेते महिष इत्यादि ॥ ३२६ ॥ आद्यानां त्रयाणां पदानामेष पदार्थः । सम्प्रत्यारूपा- 15
तिकपदस्य मिश्रपदस्य च पदार्थमाह—

धातुकृतः
नैरुक्तश्च
पदार्थः

कारगकओ चउत्थे, मिस्सपदे मिस्सओ चउत्थो उ ।

आख्याति-
कः मिश्रश्च
पदार्थः

सामासिओ सत्तविहो, हवइ पयत्थो उ नायव्वो ॥ ३२७ ॥

‘चतुर्थे’ आख्यातिके पदे पदार्थः ‘कारककृतः’ क्रियाकृतः । मिश्रपदे मिश्रपदार्थः । तत्र
यः सामासिकः पदार्थः स सप्तविधो ज्ञातव्यः, स च प्रागेवोपदर्शितः ॥ ३२७ ॥ 20

उक्तः पदार्थः । इदानीमाक्षेपं प्रसिद्धिं चाह—

अवखेवो सुत्तदोसा, पुच्छा वा ततो निन्नयपसिद्धी ।

आक्षेपः
निर्णय-
प्रसिद्धिश्च

आयपया दो सुत्ते, उवरिच्छा तिन्नि अत्थम्मि ॥ ३२८ ॥

आक्षेपो नाम यत् सूत्रदोषा उच्यन्ते पृच्छा वा क्रियते । ‘ततः’ तदनन्तरं ‘निर्णयप्र-
सिद्धिः’ प्रत्यवस्थानम् । एतेषु च सूत्र-पदादिषु पञ्चसु मध्ये आवे द्वे पदे सूत्रेऽन्तर्भवतः, 25
‘उपरितनानि त्रीणि’ पदार्थप्रभृतीनि पदानि अर्थे भवन्ति ॥ ३२८ ॥

अथ पदस्य किं परिमाणम् ? अत आह—

अत्थवसा हवइ पयं, अत्थो इच्छियवसेण विन्नेओ ।

इच्छा य पकरणवसा, पकरणओ निच्छओ सत्थे ॥ ३२९ ॥

यत्रार्थोपलब्धिस्तत् पदम्, अतोऽर्थवशाद्भवति पदम् । अर्थस्य किं परिमाणम् ? अत 30
आह—अर्थे ईप्सितवशेन विज्ञेयः, इच्छावशेनेत्यर्थः । इच्छायाः किं प्रमाणम् ? अत
आह—इच्छा च ‘प्रकरणवशात्’ प्रकरणानुरोधत इच्छायाः परिमाणम् । प्रकरणस्य च निश्चयः

१ ०ही, वोद्धव्वे कम्मधारय दिगू य । तत्पुरिसऽव्वईभावे इतिरूपा गाथा चूर्णौ ॥

‘शास्त्रे’ शास्त्रानुसारतः ॥ ३२९ ॥ गतं लक्षणद्वारम् । एवंगुणयुक्तस्य सूत्रस्य कोऽर्हः ? इत्यनेन सम्बन्धेन तदर्थद्वारमापतितम् । तत्र सोऽर्ह उण्डिकादिदृष्टान्तस्योपनयभूतस्तत आह—
तदर्थद्वारम्

उडिय भूमी पेडिय, पुरिसगहणं तु पढमओ काउं ।

४

एवं परिक्रियम्मी, दायव्वं वा न वा पुरिसे ॥ ३३० ॥

नवे नगरे निवेश्यमाने प्रथमतः ‘उण्डिका’ या यस्य योग्या भूमिस्तस्य तत्पदानार्थं मुद्रा पात्यते, ततो भूमिशोधनम्, तदनन्तरं पीठिका । एवमत्रापि प्रथमतः पुरुषग्रहणं कृत्वा तदनन्तरं परीक्षा कर्तव्या—किमयमपरिणामकः ? अतिपरिणामकः ? परिणामको वा ? इति । एवं पुरुषे परीक्षिते दातव्यं न वा ? अपरिणामिकेऽतिपरिणामिके वा न दातव्यं परिणामिके
10 दातव्यमिति गाथासङ्केपार्थः ॥ ३३० ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीपुराह—

अमिनवनगरनिवेशे, समभूमिविरेयणऽक्खरविहन्नू ।

पाडेइ उडियाओ, जा जस्स सठाणसोहणया ॥ ३३१ ॥

खणणं कोट्टण ठवणं, पेढं पासाय रयण सुहवासो ।

इय संजम नगरुडिय, लिंगं मिच्छत्तसोहणयं ॥ ३३२ ॥

15

वय इडुगठवणनिभा, पेढं पुण होइ जाव सयगडं ।

पासाओ जहि पगयं, रयणनिभा हुंति अत्थपया ॥ ३३३ ॥

अमिनवे नगरे निवेश्यमाने प्रथमतो भूमिः परीक्ष्यते । परीक्ष्य च तस्याः समभूमिवि-
रेचनं विधीयते । तदनन्तरमक्षरविधिज्ञो या यस्य योग्या भूमिस्तस्य तस्याः प्रदानार्थं
‘उण्डिका’ अक्षरसहिता मुद्रिकाः पातयति । (ग्रन्थाग्रं २५००) ततः स्वस्थानस्य शोध-
20 नता—शोधनम् ॥ ३३१ ॥

ततः स्वस्थाः स्वस्था भूमेः खननम् । तदनन्तरं द्रुघणैरिष्टकाशकल्याणि प्रक्षिप्य तेषां
कुट्टनम् । ततस्तस्योपरि इष्टकानां स्थापनम्, तच्च तावद् यावत् पीठम् । ततस्तस्य पीठकस्योपरि
प्रासादकरणम् । तदनन्तरं तेषां प्रासादानां रत्नैरापूरणम् । ततः सुखेन वासः—परिवसनम् ।
एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—भूमिग्रहणस्थानीयं पुरुषग्रहणम्, शुद्धं पुरुषं परीक्ष्य तस्य
25 प्रव्रज्यादानमित्यर्थः । ततः ‘इति’ एवमुक्तप्रकारेण नगरस्थानीये संयमे स्थाप्यते । तत
उण्डिकास्थानीयं रजोहरणादि लिङ्गं दीयते । तदनन्तरं मिथ्यात्वस्याज्ञानस्य च कचवरस्थानी-
यस्य शोधनम् ॥ ३३२ ॥

ततः शोधयित्वा मिथ्यात्वं समूलमुत्खल्य स्थिरीकरणनिमित्तं सम्यक्त्वद्रुघणैर्यच्छेपमवतिष्ठते
मिथ्यात्वपुद्गलात्मकं तत् कुट्टयित्वा भस्मच्छन्नामिमिव कृत्वा तत उपरि इष्टकास्थापननिमानि
30 व्रतानि दीयन्ते । तत आवश्यकमादि कृत्वा यावत् सूत्रकृतं तावत् पीठं भवति । ततो
यकाभ्यां प्रकृतं तौ कल्प-व्यवहारौ प्रासादस्थानीयौ दीयेते । तत्रार्थपदानि यानि तानि
रत्ननिमानि ॥ ३३३ ॥

गतं तदहद्वारम् । अधुना पर्पद्धारम्, यस्याः कल्प-व्यवहारौ दीयेते सा शैलघनादिभिर्दृष्टान्तैः परीक्षितव्येति तानेव दृष्टान्तानाह—

पर्पद्धारम्

सेलघ्नं कुडम चालिणि, परिपूर्णं हंस महिस मेसे य ।

मसग जलूग विराली, जाहग गो मेरि आभीरी ॥ ३३४ ॥

प्रथमः शैलघनेन दृष्टान्तः । तत्र शैल इति मुद्रप्रमाणः पाषाणो मुद्रशैलः, घनः पुष्कर-संवर्त्तको महामेघः । तद्दृष्टान्तभावना एवम्—

मुग्गसेलस्स पुक्खलसंवट्ठगस्स य महामेहस्स विसंवाओ । मुद्रसेलगो भणइ—जइ तुमं मम तिलतुसमित्तमवि सक्केसि खंडिउं तो सच्चं तुमं पोक्खलसंवट्ठउं चि । सो पडिभणइ—जइ तुमं एगधारानिवायमत्रि सक्केसि सहिउं तो सच्चं तुमं मुग्गसेलो चि । एवं पडिभणित्ता मुट्ठिप-
माणमित्ताहिं धाराहिं वरिसिउं पयट्ठो । ततो सत्तरत्तं वरिसित्ता चित्तेइ—सो विराओ होजा । तओ ट्ठिओ । तओ मुग्गसेलो चिगचिगंतो अच्छइ । ताहे सो मुग्गसेलो तं गज्जइ आगारेइ य, जहा—जं तं भणियं तं कहिं गयं ? ति । मेहो लज्जिओ विलक्खीभूओ । एवं सेलसमं सिस्समेगो आयरिओ गाहेउं न सक्को । तओ अन्नो भणइ—अहं गाहेमि । सो वि किलि-
स्सित्ता निव्विज्जइ, न सक्कइ गाहेउं ॥ ॥ ३३४ ॥ एतदेवाह—

उल्लेखणं न सका, गज्जइ इय मुग्गसेलो रत्ने ।

तं संवट्ठगमेहो, सोउं तस्सोवरिं पडइ ॥ ३३५ ॥

रैविउं चि ठिओ मेहो, उल्लो य न व चि गज्जइ य सेलो ।

सेलसमं गाहिस्सं, निव्विज्जइ गाहगो एवं ॥ ३३६ ॥

आर्द्राकर्तुं न शक्यः 'इति' एवं मुद्रशैलकोऽरण्ये गर्जयति । 'तच्च' मुद्रशैलवचनं श्रुत्वा संवर्त्तकमेघस्तस्योपरि 'पतति' सप्तरात्रं वर्षतीत्यर्थः ॥ ३३५ ॥

तदनन्तरं द्रावित इति विचिन्त्य स्थितो मेघः । आर्द्रो न वा ? 'इति' एवं 'शैलः' मुद्रशैलो गर्जयति । एष दृष्टान्तः, उपनयमाह—शैलसमं ग्राहयिष्यामि इति कृतप्रतिज्ञः 'एवं' पुष्करावर्त्तकदृष्टान्तप्रकारेण ग्राहको निर्विधते ॥ ३३६ ॥

न केवलं निर्विधते किञ्चायमपरो दोषः—

आयरिए सुत्तम्मि य, परिवाओ सुत्त-अत्थपलिमंथो ।

अण्णेसिं पि य हाणी, पुट्ठा चि न दुद्धदा वंझा ॥ ३३७ ॥

आचार्ये परिवादो यथा—अयमयोग्यः शिक्षापयितुम्, कथमन्यथा ईदृशं शिक्षयति ? । सूत्रपरिवादो यथा—नूनमेतादृशमेवेदं सूत्रं यदेतादृशः पठति । सूत्रा-ऽर्थपलिमन्थ एवम्—यावत् स ग्राह्यते तावदात्मना न गुणयति न चार्थं परिभावयति ततः स्वतः सूत्रा-ऽर्थव्याघातः । तथा 'अन्येषामपि' श्रोतॄणां सूत्रा-ऽर्थहानिः, निरन्तरं तच्छिक्षणे व्यापृतत्वात् । न च तस्य

१ प्रथमतः शैल° त° ॥ २ मुग्गसे° आ° ॥ ३ तत्थ अ° मो° ॥ ४ तस्सुप्परि ता° ॥ ५ ववि° मो° ॥

मुद्रशैल-
घनदृष्टा-
न्तः

15

20

25

मुद्रशैल-
समं वि-
क्षयतो
दोषाः

तथाशिक्षणे कश्चिदुपकारः, केवलं सुबहुरपि तत्र क्लेशः क्रियमाणो निरर्थकः । एतदेव प्रति-
वस्तूपमया दर्शयति—स्पृष्टाऽपि वन्ध्या गौर्न दुग्धदा भवति, एवं सोऽपि शिष्यमाणो न
किञ्चिदवगाहते ॥ ३३७ ॥ शैलवनप्रतिपक्षे च शिष्ये कृष्णभूमिकल्पे दातव्यम् । तथा चाह—

बुद्धे वि दोणमेहे, न कण्हभोमाउ लोद्वए उदयं ।

कृष्णभू-
म्युदाह-
रणम्

६७

ग्रहण-धारणासमर्थे, इय देयमच्छित्तिकारिम्मि ॥ ३३८ ॥

कृष्णभूमे प्रदेशे द्रोणमेवेऽपि वृष्टे यद् यत्र पतत्युदकं तत्तथैव प्रविशति, न पुनस्तस्मात्
कृष्णभूमादन्यत्र लोटते । 'इति' एवं ग्रहण-धारणासमर्थं अव्यवच्छित्तिकारिणि देयं सूत्रम्
॥ ३३८ ॥ अधुना कुटद्वारमाह—

कुटोदा-
हरणम्

१०

भावि य इयरे य कुडा, पसत्थ-अपसत्थभावि या दुविहा ।

पुप्फाईहि पसत्था, सुर-तिछाईहि अपसत्था ॥ ३३९ ॥

वम्मा य अवम्मा वि य, पसत्थवम्मा य हुंति अग्गिज्झा ।

अपसत्थवम्मा वि य, तप्पडिक्खवा भवे गिज्झा ॥ ३४० ॥

'कुटाः' घटाः । ते द्विधा—भाविता इतरे च । तत्र ये भावितास्ते द्विधा—प्रशस्तभाविता
अप्रशस्तभाविताश्च । तत्र ये पुष्पादिभिर्भावितास्ते प्रशस्तभाविताः । सुरा-तेलादिभिर्भाविताः
१५ 'अप्रशस्ताः' अप्रशस्तभाविताः । पुष्पादिभिरित्यत्राऽऽदिग्रहणात् कर्पूरादिपरिग्रहः । सुरा-
तेलादिभिरित्यत्र वशादिग्रहणम् ॥ ३३९ ॥

तत्र ये प्रशस्तभावितास्ते द्विविधाः—वाम्या अवाम्याश्च । वाम्या नाम ये तं भावं च्याव-
यितुं शक्याः, इतरे अवाम्याः । येऽप्यप्रशस्तभावितास्तेऽपि द्विधा—वाम्या अवाम्याश्च । तत्र
ये प्रशस्तभाविता वाम्या ये चाप्रशस्तभाविता अवाम्यास्तेऽग्राह्याः । ये तु 'तत्प्रतिपक्षाः'
२० प्रशस्तभाविता अवाम्या ये चाप्रशस्तभाविता वाम्यास्ते ग्राह्याः । एते द्रव्यकुटाः । एवं भाव-
'कुटाः शिष्या अपि परिभावंनीयाः ॥ ३४० ॥ तथा चाह—

कुप्पवयण-ओसन्नेहि भावि या एवमेव भावकुडा ।

संविग्गेहि पसत्था, वम्माऽवम्मा य तह चेव ॥ ३४१ ॥

'एवमेव' अनेनैव द्रव्यकुटदृष्टान्तप्रकारेण भावकुटा अपि द्रष्टव्याः । तद्यथा—भाविता
२५ अभाविताश्च । तत्र भाविता द्विविधाः—प्रशस्तभाविता अप्रशस्तभाविताश्च । तत्र ये कुप्पवच-
नैरवसन्नैश्च भावितास्तेऽप्रशस्तभाविताः, ये संविग्गैर्भावितास्ते 'प्रशस्ताः' प्रशस्तभाविताः ।
एकैके द्विविधाः—वाम्या अवाम्याश्च । तत्र ये प्रशस्तभाविता वाम्या ये चाप्रशस्तभाविता
अवाम्या एते अग्राह्याः । ये च प्रशस्तभाविता अवाम्या ये चाप्रशस्तभाविता वाम्या एते
द्वयेऽपि ग्राह्याः । ये अवाम्यास्ते सुचिरेणापि कालेन तं भावं न परित्यजन्ति, ततः पश्चाच्चे
३० निश्चापदं लब्ध्वा पापपरा जायन्ते । ग्राह्या नाम कथनयोग्याः, अग्राह्या अकथनीयग्राह्याः ॥ ३४१ ॥

जे पुण अभावि या ते, चउच्चिहा अहविमो गमो अत्तो ।

छिद्वकुड खंड वोडे, सगले य पखवणा तेसि ॥ ३४२ ॥

ये पुनस्तैलादिभिरभावितास्ते निर्विवादं परिग्राह्याः । एतदेकेषामाचार्याणां मतेन भणितम् । अथवाऽयमन्यो गमः, किमुक्तं भवति?—अन्ये आचार्या यदा कुट्टद्वारं प्राप्तं भवति तदा ते एवं प्ररूपयन्ति—द्विविधाः कुटाः—द्रव्यकुटा भावकुटाश्च । द्रव्यकुटाश्चतुर्विधाः, तद्यथा—छिद्रकुटाः खण्डकुटो बोटकुटाः सकलकुटाः । 'तेषां' चतुर्णामपि प्ररूपणां कर्तव्या, सा चैवम्—छिद्रकुटो नाम यस्याधश्छिद्रम्, तत्र यत् प्रक्षिप्यते तत् सर्वं गलति । खण्डकुटो नाम यस्य कर्णौ बोटौ, स पानीयमूनं गृह्णाति । बोटकुटो यस्यैकपार्श्वे कपालभेदः, तत्र स्तोकं तिष्ठति । सकलो नाम सम्पूर्णस्तत्र यत् क्षिप्यते तत् सर्वं तिष्ठति । एवं शिष्या अपि चत्वारो भवन्ति, तद्यथा—छिद्रकुटसमानः खण्डकुटसमानो भिन्नकुटसमानः सकलकुटसमानश्च । एते भावकुटाः । छिद्रकुटसमानो यावत् कथ्यते तावत् स्मरति, उत्थितः किमपि न स्मरति । खण्डकुटसमान ऊनं गृह्णाति । भिन्नकुटसमानः स्तोकम् । सकलकुटसमानः समस्तम् । तथा 10 चास्या एव गाथाया इयं व्याख्यानभूता गाथा—

जे पुण अभाविता ते, वि गज्ज चउहा कुडा व होंतण्णे ।

छिद्रकुड बोड खंडे, सगले य परूवणा तेसिं ॥

ततो नाधिकृतव्याख्यानविरोधः । एतेषां सकलकुटसदृशं वर्जयित्वा शेषाणां ये सुद्रशैलसमानस्य दोषास्ते द्रष्टव्याः । सकलकुटसमानस्य त्वव्यवच्छित्तिकारित्वात् कथनीयम् ॥ ३४२ ॥ 15

सम्प्रति चालनीदृष्टान्तो यथा—चालिन्यामुदकं प्रक्षिप्यमाणमेवाधस्तादपगच्छति । एवं यस्यैकेन कर्णेन प्रविशति द्वितीयेन निर्गच्छति स चालनीसमानस्तस्यापि न कथनीयम्, सुद्रशैलस्येवानेकदोषप्रसङ्गात् ॥

सेले य छिद्र चालिणि, मिहो कहा सोउ उट्टियाणं तु ।

छिद्राऽऽह तत्थ विट्ठो, सरिसु सुमरामि नेयारिणि ॥ ३४३ ॥

एगेण विसइ वीएण नीइ कन्नेण चालिणी आह ।

धन्न त्थ आह सेलो, जं पविसइ नीई वा तुज्झं ॥ ३४४ ॥

तेषां सुद्रशैल-छिद्रकुट-चालनीसमानानां शिष्याणां व्याख्यां श्रुत्वोत्थितानामेवंरूपा मिथः कथा प्रावर्त्तत—कथयत आर्याः । केन किमवधारितम्? । तत्र छिद्रकुटसमानो ब्रूते—यावत् तत्र मण्डल्यामुपविष्ट आसीत् (आसं) तावत् स्मृतवान्, उत्थितस्य सर्वं 25 विस्मृतम् ॥ ३४३ ॥

चालनीसमान आह—ममैकेन कर्णेन 'विशति' प्रविशति द्वितीयेन निर्गच्छति । शैलसमानः प्राह—धन्याः स्य यूयम् यद् युष्माकं कर्णेषु प्रविशति निर्गच्छति च, मम तु मन्दभागस्य मूलत एव न प्रविशति ॥ ३४४ ॥ चालनीप्रतिपक्षस्य कथयितव्यम्, यत आह—

तावसखउरकटिणयं, चालणिपडिवक्खु न सवइ दवं पि ।

चालिन्याः प्रतिपक्षस्तापसस्य भाजनं खरम्, बिल्वरस-भङ्गातकरसाभ्यां लिप्तत्वात् 'कठि-

१ धन्नो त्थ ता० विना ॥ २ नीति वि य तु० ता० ॥ ३ "जाव तत्थ मंडलीए अच्छिताइओ ताव सुमरियाइओ अहं, उट्टियस्सं सव्वं विस्सरितं" इति चूर्णिकृतः ॥

सुद्रशैल-
छिद्रकुट-
चालनी-
समानां
शिष्याणां
मिथः
संख्याः

20

25

30

नम्' अतिशयेन धनं तद् 'द्रवमपि' पानीयमपि, आस्तामन्यदित्यपिशब्दार्थः, न श्रवति, तादृशस्याव्यवच्छित्तिकारित्वाद् दातव्यम् ॥ अधुना परिपूर्णकदृष्टान्तः—

परि-
पूर्णक
दृष्टान्तः

परिपूर्णं पिव गुणा, गलन्ति दोषा य चिद्वन्ति ॥ ३४५ ॥

परिपूर्णको नाम येन घृतपूर्णयोग्यं पानं गाल्यते, तत्र सारो गलति कल्मषं तिष्ठति, एवं यस्य गुणा गलन्ति दोषास्तिष्ठन्ति स परिपूर्णकसमानः, तस्मिन् कथनीयम्, शैलसमानोक्तदोष-प्रसङ्गात् ॥ ३४५ ॥

आह किं भट्टारकवचनेऽपि दोषाः सन्ति येनोच्यते 'दोषास्तिष्ठन्ति' इति ? तत्राह—

सञ्चक्षुष्यामन्ना, दोषा उ न हुन्ति जिणमये के वि ।

जं अणुवउत्तकहण, अपत्तमासज्ज व हवन्ति ॥ ३४६ ॥

10 सर्वज्ञप्रामाण्यात् केचिद् जिनमते दोषा विद्यन्ते । उक्तञ्च—

नीतरागा हि सर्वज्ञाः, न मिथ्या ब्रुवन्ते वचः ।

यस्मात् तस्माद् वचस्तेषां, तथ्यं भूतार्थदर्शनम् ॥

केवलं यद् अनुपयुक्तस्याचार्यस्य कथनम् अथवा परः श्रोता अपात्रं तद् आसाद्य गुणा अपि सर्पमुखे प्रविष्टं दुग्धमिव दोषीभवन्ति ॥ ३४६ ॥ सम्प्रति हंसदृष्टान्तभावनामाह—

हंसद-
ष्टान्तः

15 अन्तर्गणेण जीहाद् कूडया होद् क्षीरमुदगमि ।

हंसो मौत्तुण जलं, आपियद् पयं तद् मुसीसो ॥ ३४७ ॥

परिपूर्णकप्रतिपक्षो हंसः । तथाहि—हंसस्य जिह्वा अम्ला, ततो जिह्वायां अम्लत्वेन तत्सम्पर्कतः क्षीरमुदके कूचिका भवन्ति, ततो जलं मुक्त्वा यत् 'पयः' क्षीरं कूचिकामृतं तद् आपिवति । एवं यो गुणान् गृह्णाति दोषान् त्यजति तस्य हंससमानस्य दातव्यम् ॥ ३४७ ॥

20 महिषदृष्टान्तमाह—

महिष-
दृष्टान्तः

सयमवि न पियद् महिसो, न य जूहं पिबेद् लोलियं उदयं ।

विग्गह-विकहाहिं तहा, अथक्पुच्छाहि यं कुसीसो ॥ ३४८ ॥

यथा महिषस्तृणार्पाडितः पानीयं पास्यामीति बुद्ध्या कञ्चिद् हृदयवतीर्णः । स प्रथममेव प्रविष्टः सन् सर्वमुदकं लोलयति—कलुषयति तावद् यावत् कर्दमीभवति । तच्च तथाकर्दमी-
25 भूतं नात्मना पिवति नापि यूथं पिवति । एवं यः शिष्यः प्रारब्धे व्याख्याने विग्रहेण—यथा अमुको भिक्षायां न गच्छति अमुक एतादृशस्तादृश इति विकथामिर्नानाप्रकाराभिः यदि वा 'अथक्पृच्छामिः' अप्रस्तावपृच्छामिराचार्यं तथा परिश्रमयति यथा न तस्य कथयति नाप्य-
न्यस्य गणस्य स एव कुशिष्यस्तस्यै न कथनीयम् ॥ ३४८ ॥

यस्तु महिषसदृशप्रतिपक्षो मेघसदृशस्तस्यै कथनीयम् । तथा चाह—

मेघद-
ष्टान्तः

80 अवि गोपयमि वि पिबे, मुढियो तणुयत्तणेण तुडस्स ।

न करेद् कलुस तोयं, मेसो एवं मुसीसो वि ॥ ३४९ ॥

१ हवेज्जा ता० ॥ २ जिम्मणं कूतिगा ता० ॥ ३ आतियति पयं तद् मुसिस्सो ता० ॥
४ पियति कलुसितं तोयं ता० ॥ ५ यं अमागी ता० ॥

‘मेषः’ एडकः सः ‘अपि’ सम्भावनायां गोष्पदेऽपि ‘तोयं’ पानीयं जानुभ्यामधो निपत्य “सुद्धिओ”त्ति सुष्ठादतो मूत्वा ‘तुण्डस्य’ वदनस्य तनुत्वेन पिबति, न च तथा पिबन् तत् तोयं कलुषं करोति । एवं यः सुशिष्य आचार्यमनुत्तेजयन् गृह्णाति स मेषसदृश इति तस्मै दातव्यम् ॥ ३४९ ॥ सम्प्रति मसकदृष्टान्तमाह—

मसगो व्व तुदं जच्चाइएहिं निच्छुम्भई कुसीसो वि ।

5 मशक-
दृष्टान्तः

यथा मसगो लंग्नेव दुःखापयति, ततः पश्चादुड्वाप्यते । एवं यः शिष्यो जात्यादिभिस्तु-
दति—हीलयति स तुदन् निष्काश्यते, तादृशस्य दानेऽसङ्ख्येयादिदोषप्रसङ्गात् ।

जलुगा व अदूमितो, पियइ सुसीसो वि सुयंनानं ॥ ३५० ॥

जलौका-
दृष्टान्तः

मसकप्रतिपक्षो जलौका, यथा सा शरीरे लम्बा अदुःखापयन्ती रुधिरमापिबति, उक्तञ्च—

दंसो तिक्खनिवाणं, अप्पणो वहमिच्छई ।

10

जलुगा वि तदेवत्थं, मद्देवणोपसप्पई ॥

एवं यः शिष्य आचार्यम् ‘अदूनयन्’ अदुःखापयन् श्रुतज्ञानमापिबति तस्मिन् सुशिष्ये
दातव्यम् ॥ ३५० ॥ अधुना विडालीदृष्टान्तमाह—

छट्टेउं भूमीए, खीरं किल पिबइ मुद्ध मज्जारी ।

विडाली-
दृष्टान्तः

परिसुद्धियाणं पासे, सिक्खइ एवं विणयंभसी ॥ ३५१ ॥

15

‘मुग्धा’ अपण्डिता मार्जारी किल क्षीरं भूमौ छर्दयित्वा पिबति । एवं यो गौरवमात्मनो
धारयन् मण्डल्यां न शृणोति, किन्तु यदा पर्षदः श्रोतार उत्थिता भवन्ति तदा तेषामनुभा-
षमाणानां पार्श्वे उपविश्य शृणोति तस्मै न दातव्यम् ॥ ३५१ ॥ अधुना जाहकदृष्टान्तमाह—

पाउं थोवं थोवं, खीरं पासाणि जाहगो लिहइ ।

जाहक-
दृष्टान्तः

एमेव जियं काउं, पुच्छइ मइमं न खेएइ ॥ ३५२ ॥

20

जाहकः स्तोकं स्तोकं क्षीरं पीत्वा पार्श्वणि लेढि । एवमेव यो मतिमान् पूर्वगृहीतं जितं
कृत्वा पृच्छति न पुनः खेदयति गुरुम्, तस्मिन् जाहकसदृशो दातव्यम् ॥ ३५२ ॥

गोदृष्टान्तमाह—

अन्नो दुज्झहिं कलं, निरत्थयं किं वहामि से चारिं ।

गोदृष्टान्तः

चउचरणगवी य मया, अवण्ण हाणी य मरुयाणं ॥ ३५३ ॥

25

मा णे हुज्ज अवन्नो, गोवज्झा मा पुणो य न दलिज्जा ।

वयमवि दोज्झामो पुण, अणुग्गहो अन्नदूढे वि ॥ ३५४ ॥

सीसा पडिच्छगाणं, भरो त्ति ते वि य हु सीसगभरो त्ति ।

न करिंति सुत्ताहाणी, अन्नत्थ वि दुल्लहं तेसिं ॥ ३५५ ॥

एकेनाविरतेन चतुर्णां चरणानां—चतुर्वेदब्राह्मणानां गौर्दत्ता । ते तां दिने दिने वारकेण 30
दुहन्ति । तत्र यदा यस्य वारको भवति स तदा चिन्तयति—सुपोषितामप्येनां कल्येऽन्यो
धोक्षयति, ततः पोषणफलं नैवाहमुपजीविष्यामीति किमिति निरर्थिकामस्य(मस्याः) चारिं

बहामि ? । एवं चिन्तयित्वा दुग्ध्वा तां मुञ्चति । तत एवं सा चारिरहिता मृता । तेषां च मरुकाणामवर्णो जातः, यथा—अमी गोहन्तार इति । पुनर्दानहानिश्च जाता, मारयन्तीति कृत्वा न कोऽपि तेभ्यः पुनर्गोदानं ददातीत्यर्थः । एवं गोस्थानीया आचार्याः, विंजातिस्यानीयाः शिष्याः, ते चिन्तयन्ति—वयं ध्रुवाः, प्रतीच्छकाः सूत्रार्थं गृहीत्वा गन्तुकामाः, ततस्ते करिष्यन्ति प्रत्युपेक्षण-मिक्षा-पादधावनानि । प्रतीच्छका अपि चिन्तयन्ति—एष शिष्याणां भारः, वयं सूत्रा-ऽर्थो गृहीमः । एवं शिष्यैः प्रतीच्छकैश्चाचार्यस्याक्रियमाणे स सर्वमात्मना करोति । ततो वातिक-पैत्तिक-श्लेष्मिकै रोगातङ्कैर्गृहीतः किं ददातु ?, एवं सूत्रा-ऽर्थहानिर्जाता । अन्यत्रापि च गच्छान्तरे तेषां श्रुतज्ञानं दुर्लभम् ॥

तथैकेजाविरतेन चतुर्णां चतुर्वेदानामेका गोर्दत्ता । तत्र यदा यस्य वारको भवेति स तदा चिन्तयति—साऽस्माकमवर्णो भूयात्, यथा—अमीभिर्गोहृत्या कृता, सा च पुनर्गोधातकत्वमवधार्य भूयो गां न दद्यात्, अन्यच्च वयं पुनरपि स्ववारके बोक्ष्यामः, अन्यदुग्धेऽपि च मम महाननुग्रहः । एवं चिन्तयित्वा प्रभूतं तृणपानीयं ददाति । इदंशेषाचार्यमक्तिमस्तु दातव्यम् ॥ ३५३ ॥ ३५४ ॥ ३५५ ॥

सम्यति मेरीद्वयान्तमाह—

नेति १६
द्वयान्तः

कौमुदीया संगामि[य]या य दुग्ध्वा य मेरीओ ।

कण्हस्स आसि तद्वया, असिवोवसमी चउत्थी उ ॥ ३५६ ॥

वारवती नगरी । कण्हो वासुदेवो । तस्स तिणिण मेरीतो—कौमुदीया संगामिया दुग्ध्वा तिया य गोसीसचन्द्रणमईयातो देवयापेरिगहियातो । चउत्थी असिवोवसमणी, सा जत्य तालिज्जइ तत्य छम्मासे संबरोगा पसमेति जो तं सहं सुणति ॥

२० अक्षरगमनिका—कृष्णस्य तदा तिलो मेर्य आसन्, तद्यथा—कौमुदिकी सङ्ग्रामिकी दुर्भृतिका च । चतुर्थी अशिवोपग्रमनी ॥ ३५६ ॥ तस्या उत्पत्तिमाह—

सकपसंसा गुणगाहि केसवा नेमिवंद सुणदंता ।

आसरयणस्स हरणं, कुमारमंगे य पुययुद्धं ॥ ३५७ ॥

नेहि जितो मि चि अहं, असिवोवसमीए संपयाणं च ।

२३ छम्मासिय घोसणया, पसमेति न जायए अन्नो ॥ ३५८ ॥

आगतु वाहिखोभो, महिद्धि मोल्लेण कंथ डंढणया ।

अद्धम आराहण अन्न मेरि अन्नस्स ठवणं च ॥ ३५९ ॥

सकौ समाप्तं मणति—केसवा सर्वे गुणगाहिणो नीययुद्धं च न करंति । तस्य एगो देवो असद्वहंतो मणइ—अहं अगुणे गिण्हावेमि नीययुद्धं च कारेमि चि । कण्हस्स नेमिवंदगस्स ससंधवारस्स पट्टिलियस्स अंतरा सुणहरुवं कसिणं दुग्धिमंगं मयल्लयं विडवियं । दंतो से पंडरया अतीवं सोममाणा विडविया । ताहे सो खंधावारो जाहे तं पपंसं पत्तो ताहे उचरिज्जं एहिं मुहं ठइत्ता अन्येन प्रदेशेन गया (गयो) । कण्हेणं पच्छा एतेण पुच्छियं । सुणहो कुहियो

ति । ताहे सो तेण चेव पणसेण आगतो, मुह न चेव ठइयं, न वि य विरुवं कयं, एयं च पुणो भणियं-अहो ! सुणयस्स पंडुरा दंता सोहंति । जाहे न खुभितो ताहे पडिइत्तस्स आसरयणमणेण अवहरियं । कहियं वासुदेवस्स । संवाइया कुमारा निग्गया । ते युद्धे भग्गा । ततो सयं वासुदेवो निग्गतो । दिट्ठो अणेण आसो निज्जंतो । भणितो अणेणं-किं आसं हरसि ? । देवो भणइ-अमुगो विज्जाहरो, जुद्धं मग्गामि । वासुदेवो भणइ-वाढं जुज्झामो । १५ 'केरिसेणं ?' ति पुच्छितो भणति-पुण्हिं । वासुदेवो भणति-नाहमेरिसेणं जुद्धेण जुज्झामि, पराजितो हं, नेहि आसं । ताहे देवो सरुवं काउं भणइ-सच्चं सक्को भासइ । कहियमणेण सच्चं । भणइ-वरं मग्गसु । वासुदेवो भणइ-मम असिचोवसमणिं मेरिं देह, जीए ताडि-याए जत्थं सहो सुवइ तत्थं छम्मासे रोगायंको न भवइ, पुव्वुप्पण्णा खिप्पामेव उवसमंति । दिन्ना मेरी । गतो देवो ॥

10

अक्षरगमनिका—शकस्य स्वसभायां केशवानां प्रशंसा, यथा-गुणग्राहिणः केशवा इति, उपलक्षणमेतत्, नीचयुद्धाकारिणश्च । ततो नेमिवन्दनार्थं कृष्णे प्रचलितेऽन्तरा शुनो विकुर्वणम्, दन्ताश्च शोभनाः कृताः । कृष्णेन तथैव दन्ताः प्रशंसिताः । ततः प्रत्यागच्छतोऽश्वरत्नहरणम् । तत्र च शम्भुप्रभृतीनां कुमारानां भङ्गे स्वयं वासुदेवे युद्धार्थमुपस्थिते देवः पुतयुद्धमुक्तवान् । ततो वासुदेवो ब्रूते-नय अश्वम्, जितोऽहमंसीति । ततः प्रत्यक्षी- १५ भूय वरयाञ्जानन्तरमश्वोपशमिन्या मेर्याः सम्प्रदानं कृतवान् । ततः 'षण्मासिकी' षष्ठे षष्ठे मासे तस्या घोषणा । ततः पूर्वोत्पन्नो रोगः प्रशाम्यति, अन्यश्च षण्मासान् यावन्न जायते ॥ ३५७ ॥ ३५८ ॥

तत्थ अन्नदेसीओ महद्धितो वाणिओ सीसवेयणाते गहिओ आगओ । तस्स वेज्जेण गोसीसचंदणमुवइट्ठं । अण्णत्थ अलब्भमाणे रहस्सिययं बहुमुल्लं दाउं ततो मेरीए खंडमेगं २० गहियं । तेण मेरीताडणं तत्थऽण्णं खंडं लाइयं । एवमन्नन्नखंडप्पयाणेण तेण सा मेरी कंथा कया । पच्छा से तारिसो सहो न होइ, न य रोगा उवसमंति । ततो लोगस्स बहू रोगे जाणित्ता सहं च तारिसं असुणमाणेण कण्हेण मेरी जोयाविया जाव कंथा कया । ततो सो मेरिपालो सकुलो उच्छादितो । ततो पुणो वि अट्ठमेणं भत्तेणं तं देवं आराहित्ता अण्णा मेरी मग्गिया । लद्धा । अण्णो मेरीपालो ठवितो । सो आयरेण रक्खइ । एवं जो सीसो २५ आलावए लद्धे समाणे अण्णं लोइयं लोउत्तरियं वा आलावगं लाएइ सो वि कंथं करेइ । तस्मात् तस्यापि न दातव्यम् ॥

अक्षरगमनिका—व्याधिना क्षोभो यस्यासौ व्याधिक्षोभः आगन्तुको महर्द्धिकः, तस्य मूल्येन मेरीखण्डप्रदानम् । एवमन्यान्यदाने सा कन्थाऽभवत् । ततो मेरीपालस्य दण्डनम् । अष्टमेन देवस्थाराधनम् । अन्यमेरीप्रदानम् । अन्यस्य मेरीपालस्य स्थापनम् । एवं सूत्रा-३० कन्थीकुर्वतो न दातव्यम् ॥ ३५९ ॥ इदानीमाभीरीदृष्टान्तमाह—

मुक्कं तथा अगहिण, दुपरिग्गहियं कयं तथा कलहो ।

पिट्ठणय इयर विक्किय, गणसु चोरेहि ऊणऽधो ॥ ३६० ॥

धामीरी-
दृष्टान्तः

मा निहव इय द्राउं, उवजुंजिय देहि किं विचिंतेसि ।

विचामेलणदाणे, किलिस्ससी 'तं च हं चेव ॥ ३६१ ॥

एगा आभीरी सगडाणि घयस्स भरित्ता भत्तारेण समं नगरं विक्रया गया अण्णेहिं
आभीरेहिं घयविक्रएहिं समं । तत्थ सो आभीरो उवरिं विलगओ सगडस्स हेद्दा आभीरी
५ तीसे आभीरीए घयघडए पणामेति । तत्थ तेण नायं-गहितो । तीए नायं-न ताव मुंचति ।
ततो घडो पडित्ता भित्तो । ताहे सा आभीरी भणति-तुमे अगहितो चेव मुक्को । आभीरो
भणइ-तुमाए दुग्गहियं कयं । एवं तेसि 'तुमं तुमं'ति भणंताणं कलहो जातो । पच्छा
सो आभीरो सगडातो उयरित्ता निसंइं पिडित्ता । जं पि चिट्ठइ घयं तं पि छड्डियल्लयंतं
तेसि भंडंताणं सुणएहिं चड्डियं भूमीए वा पविट्ठं । ताव अण्णेहिं घयविक्रएहिं घयं विक्रीयं ।
10 ताहे ताइं पविक्रीयाइं । जाओ ऊणो अग्वो । तेसु य घयविक्रगेसु सगामं गएसु सायं
एकल्लयाइं जायाइं चोरेहिं उच्छूदाइं ॥

अक्षरगमनिका—आभीरी वृत्ते-त्वयाऽगृहीते मुक्तम् । आभीरः ग्राह-दुःपरिगृहीतं त्वया
कृतम् । एवं तयोर्विवदतोः कलहो जातः । आभीर्याः पिट्टनम् । इतरेषु च विक्रयकेषु गतेषु
चौरग्रहणं घृतस्य च ऊनोऽर्थः । एष दृष्टान्तः, अयमर्थोपनयः—एवं यः शिष्य आलापकं
15 व्यत्याग्रेडयन् आचार्यः 'मा एवं भण' इत्युक्तो वृत्ते-त्वयैवैवमालापको दत्तः । आचार्यः
ग्राह-नाहमेवं दत्तवान् किन्तु त्वया विनाशितः । स ग्राह-मा निहुज्ज, न वर्तते स्वयमेव
दत्त्वाऽन्यथा वक्तुम्, अद्यापि न किमपि विनष्टम्, उपयुज्य देहि, माऽन्यद् विचिन्तय,
व्यत्याग्रेडनेन हि दाने त्वं चाहं च क्षिप्रयावृद्धे इति । एवं यो निष्ठुरं वदति कलहं वा
कुरुते तस्मै न दातव्यम् ॥ ३६० ॥ ३६१ ॥

20 विइया आभीरी तहेव नगरं गया । तहेव घयघडो भित्तो । ताहे आभीरी भणइ-न तुमं
दोसो, सम एस दोसो । आभीरो भणइ-न तुमं, ममं ति । ताहे सा चालया गहिया ।
उण्होदएण ताविच्चा सीयलं काउं सबं घयं निरवसेसं गहियं । सत्थिल्लएहिं समं गया । न
य चोरेहिं गहिया । न य घयस्स ऊणो अग्वो जातो ॥

एवं यः शिष्यो 'मा व्यत्याग्रेडय' इत्युक्तः सन् मिथ्यादुष्कृतं ददाति 'मया विनाशितम्'
25 इति । यदि वाऽऽचार्यैरेवानुपयुक्तैस्तदा दत्तं ततस्ते ब्रुवते-मिथ्यादुष्कृतम्, सयैवानुपयुक्तेना-
न्यथा प्रदत्तमिति । तत एतावता उपशाम्यति । तस्मादेतादृशस्य दातव्यम् ॥

साम्प्रतमेतेषां मुद्गशैलसदृक्षादीनामामीरीसदृशपर्यवसानानां दाना-ऽदाने प्रायश्चित्तमाह—

सेल कुडडिह-चालिणि, मुद्धो चउगुरुग घडदुवे होंति ।

परिपूण महिस मसए, चिरालि आभीरि एमेव ॥ ३६२ ॥

एमेव गोणि भेरी, हंसे भेसे य जाहग जल्लगा ।

चउल्लहुगमदाणस्मी, पावति एएसु आयरितो ॥ ३६३ ॥

योग्या-ऽ-
योग्यशि-
ष्यवाच-
नाऽदान-
दाने प्रा-
यश्चित्तम्

30

१ तं अहं ता० ॥ २ °सइं पि° भा० चूर्णी च ॥ ३ विक्रयके° कां० मो० त० । विक्र-
यिके° ३० ॥

मुद्गशैल-च्छिद्रकुट-चालनीसमानानां गुणनालक्षणे कार्ये समापतिते सूत्रमर्थं वा प्रयच्छन् शुद्धः, न खलु तत्र स्वस्यान्येषां वा शिष्याणां सूत्रा-ऽर्थहानिः । अकार्ये पुनरेतेषु सूत्रा-ऽर्थो प्रयच्छतश्चतुर्गुरु । तथा 'घटद्विके' प्रशस्तवाम्येऽप्रशस्तावाम्ये अथवा चोडकुटे भिन्नकुटे व्याख्यानद्वयेन सङ्ग्रहतश्चतुर्ष्वेतेषु प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चतुर्गुरु । परिपूर्णकसदृशे [महिषसमाने] मशकतुल्ये विडालीसमाने आमीरीसदृशेऽप्रशस्तगौसमुपलक्षितभिग्जातीयतुल्ये कन्थाकारिमेरी-५ पालकसदृशे एतेषु सप्तसु सूत्रा-ऽर्थो प्रयच्छतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तम् 'एवमेव' चतुर्गुरुकमित्यर्थः ॥ ३६२ ॥

एतेषां ये प्रतिपक्षा हंसादयो ये च प्रशस्तगो-मेरीदृष्टान्तसूचितास्तेषां सूत्रा-ऽर्थो प्रयच्छन् शुद्धः । यदि पुनर्न ददाति तदा प्रायश्चित्तं प्राप्नोति चतुर्लघु ॥ ३६३ ॥

प्रकारान्तरेण पर्पन्निरूपणार्थमाह—

10

जाणंतिया अजाणंतिया य तह दुव्वियद्विया चेव ।

पर्पत्तः

तिविद्वा य होइ परिसा, तीसे नाणत्तगं वोच्छं ॥ ३६४ ॥

अथवा त्रिविधा पर्पत्, तद्यथा—जानती अजानती दुर्विदग्धा च । 'तस्याः' त्रिविधाया अपि नानात्वं वक्ष्ये ॥ ३६४ ॥ प्रतिज्ञातमेव करोति—

गुण-दोषविसेसन्नू, अणभिग्गहिया य कुस्सुइमतेसु ।

15 जानती
पर्पत्त

सा खलु जाणगपरिसा, गुणतत्तिह्वा अगुणवज्जा ॥ ३६५ ॥

या गुण-दोषविशेषज्ञा 'कुश्रुतिमत्तैः' अपरकुतीर्थिकसिद्धान्तमतैरनभिगृहीता, गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे, सा खलु "गुणतत्तिह्वा" गुणयत्नवती अगुणवर्जा जानती पर्पत् ॥ ३६५ ॥

सम्प्रति येऽस्याध्ययनस्य योग्यास्तानाह—

खीरमिव रायहंसा, जे घोइंति उ गुणे गुणसमिद्धा ।

20

दोसे वि य छडंता, ते वसभा धीरपुरिसं चि ॥ ३६६ ॥

ये 'गुणसमृद्धाः' विनयादिगुणसमन्विताः क्षीरमिव राजहंसा गुणान् 'घोटयन्ति' आस्वादयन्ति, येऽपि केवनानुपयोगप्रभवा दोषास्तानपि च 'छर्दयन्ति' परित्यजन्ति ते 'वृषभाः' निशीथेन गीतार्था धीरपुरुषा अधिकृतस्याध्ययनस्य योग्याः ॥ ३६६ ॥ अजानतीं पर्पदमाह—

जे होंति पगयमुद्धा, मिगळावग-सीह-कुङ्कुरगभूया ।

25 अजानती
पर्पत्त

रयणमिव असंठविया, सुहसणप्पा गुणसमिद्धा ॥ ३६७ ॥

ये प्रकृत्या—स्वभावेन मुग्धा मृग-सिंह-कुङ्कुरशावभूता, गाथायां शावशब्दस्यान्यत्रोपनिपातः प्राकृतत्वात्, भूतशब्द औपम्ये, ततोऽयमर्थः—यथा मृगादिशावा अरण्यादानीय यदि रोचते तर्हि भद्रकाः क्रियन्ते अथवा क्रूराः, एवं ये प्रकृत्या मुग्धाः परतीर्थिकैश्चाभावितास्ते यथा भण्यन्ते तथा कुर्वन्ति । तथा रत्नमिव असंस्थापिताः, यथा रत्नमसंस्थापितं यादृशोऽभिप्रायः-30 स्तादृशं घटित्वा क्रियते एवमेतेऽपि यथा रोचते तथा क्रियन्ते । तथा चाह—सुखप्रज्ञापनीयाः 'गुणसमृद्धाः' विनयादिगुणनिधयः ॥ ३६७ ॥

जे खलु अमावियां कुसुतीहि न य ससमए गहियसारा ।

अकिलेसकरा सा खलु, वयरं छकोडिसुद्धं वा ॥ ३६८ ॥

ये खलु 'कुशुतिभिः' कुसिद्धान्तैः अमाविता न च स्वसमये गृहीतसारा सा खल्वह्नेय-
करा अजानती पर्यत् । पट्कोटिशुद्धं वज्रमिव गुणनिधानम् । पट्कोटिशुद्धं नाम यत् स्वभावतः

५ पट्सपि दिक्षु शुद्धम् ॥ ३६८ ॥ सम्प्रति दुर्विदग्धा पर्यदमाह—

किंचिन्मात्रग्राही, पल्लवग्राही य तुरियग्राही य ।

दुवियद्गगा उ एसा, भणिया परिसा भवे तिविहा ॥ ३६९ ॥

किञ्चिन्मात्रग्राहिणः पल्लवग्राहिणः त्वरितग्राहिणः । एवमेवा दुर्विदग्धा पर्यत् 'त्रिविधा'
त्रिप्रकारा मणिता ॥ ३६९ ॥ तत्र किञ्चिन्मात्रग्राहिणीमाह—

10: नाऊण किंचि अन्नस्स जाणियवे न देति ओगासं ।

न य निजितो वि लज्जइ, इच्छइ य जयं गलरवेण ॥ ३७० ॥

ज्ञात्वा किञ्चिद् अन्यस्य ज्ञातव्ये नावकाशं ददाति, न च निजितोऽपि लज्जते, केवलं
'गलरवेण' महागलप्रमाणेनारदन् जयमिच्छति ॥ ३७० ॥ पल्लवग्राहिणीमाह—

न य कत्थइ निम्मातो, ण य पुच्छइ परिमवस्स दोसेण ।

वत्थी व वायपुण्णो, फुट्ठइ गामिल्लगवियद्दो ॥ ३७१ ॥

ग्रामेयकेषु विदग्धो ग्रामेयकविदग्धो न च कुत्रचिन्निर्मातः, सर्वत्र पल्लवमात्रग्राहित्वात् ।
न च परं पृच्छति, 'परिमवो मे भविष्यति' इति परिमवस्य दोषेण । केवलं वस्तिरिव वातपूर्णः
'पण्डितोऽयम्' इति लोकप्रवादगर्वितः 'स्फुटति' स्फुटन्निव तिष्ठति ॥ ३७१ ॥

त्वरितग्राहिणीमाह—

दुरहियविज्जो पचंतनिवासो वावदूक कीकाको ।

खलिकरण मोहपुरतो, लोगुत्तर पेदियांगीते ॥ ३७२ ॥

एकः पुरुषो व्याकरणसूत्राणि किञ्चित् पठितानि कृत्वा प्रत्यन्तं ग्रामं गत्वा व्रुते—अहं
वैयाकरणः । तत्र स ग्रामेयकैरामारैः परिगृहीतः । वृत्तिः पुष्टा कृता । ततः मुखेन तत्र निव-
सति । अन्यदा तत्र वावदूकद्वयैः परिवृतः पुस्तकमारेण समागतः । ततस्तैः प्रत्यन्तग्राम-

25 वासिमिस्तस्य शिष्याः पृष्टाः—क एष समागतः ? । तैरवादि—वैयाकरणः । ततस्ते प्रत्यन्त-
ग्रामवासिनो व्रुते—अस्माकमप्यस्मि वैयाकरणः, तेन सह शब्दगोष्ठी भवतु । तैः प्रतिशु-
तम् । जात एकत्र मेलापकः । ततो दुरधीतविद्येनोक्तम्—काग इति कथं भण्यते ? । वैयाक-
रणेनोक्तम्—काक इति । (एवमुक्ते स मौनमव्यतिष्ठत् ।) दुरधीतविद्येनोक्तम्—अन्योऽपि

30 लोकः काकमेव भणति, को विदोषो व्याकरणस्य ? अहं भणामि 'क्रीकाकः' । ततो ग्रामेयकै-
र्हसितम् उच्छृष्टिश्च कृता 'अस्माकं पण्डितेनैव पराजितः' इति । पश्चात् स वैयाकरणः
प्रेष्टव्यमापन्नो नगरं गत्वा यस्य भोजिकस्य स ग्रामस्तेन कर्षयित्वा तस्य पुरतः खलीकृत्य
ग्रामान्निष्काशितः । एष दृष्टान्तः ।

१. छकोडिपरिसुद्धं मा० ता० विना ॥ २. ०ति ऊंवासं ता० ॥ ३. ०कारो ता० विना ॥

४. कोष्टान्तगतोऽयं पाठो लेखकप्रमादप्रविष्टः । अनुयुक्तश्चायमत्र ॥

दुर्विदग्धा
पर्यत्

15

दुर्विदग्ध- 20:
वैयाकरण-
दृष्टान्तः

एवं लोकोत्तरेऽपि कोऽपि कस्याप्याचार्यस्य शिष्यः किञ्चित् पीठिकामात्रं शिक्षयित्वा
एकाकी प्रत्यन्तनगरं गत्वा तद्गतानन्यानगीतार्थान् द्रावयति, अकरणीयान्यपि च करोति,
अप्रायश्चित्तेऽपि च प्रायश्चित्तं ददाति, अन्यं पूजा-सत्कार-गौरवहानिभ्यतो न च पृच्छति ।
पश्चादन्ये गीतार्थास्तत्रागतास्तैर्द्रावितः प्रायश्चित्तं च तस्य दत्तं दिक् च तस्यापहृताः ॥
गीताक्षरयोजना त्वियम्-दुरधीतविद्यः कोऽपि प्रत्यन्तनिवासः । तत्रैको 'वावदूकः' ६
महाविद्वान् वैयाकरणः समागतः । तस्य तेन विवादे 'क्रीकारः कृतः' उपहासपूर्वकमुत्कृष्टिः
कृता । ततः स वैयाकरणो वावदूको नगरं गत्वा भोजिकपुरतस्तस्य खलीकरणमकार्षीत् ।
एवं लोकोत्तरेऽपि 'पीठिकागीते' पीठिकामात्रेण गीतार्थकर्त्तव्यं या करोति सैषा दुर्विदग्धा
पर्वतः ॥ ३७२ ॥

आयरियत्तनुरितो, पुष्टं सीसत्तणं अकाऊणं । १०

हिण्डति चोप्पायरितो, निरकुसो मत्तहत्थि व ॥ ३७३ ॥

कोऽपि शिष्यो दशवैकालिकमात्रं पठित्वा आचार्यत्वत्वरितः प्रत्यन्तं ग्रामं नगरं वा
गत्वा पीठिकायां निविष्ट आत्मानमाचार्यमभिमन्यते । स एवं शिष्यत्वमकृत्वा निरङ्कुशो
मत्तहत्थीव 'चोप्पो' चोक्षो मूर्खः सन् आचार्यो 'हिण्डते' परिभ्रमति ॥ ३७३ ॥

कीदृशं तस्य मूर्खत्वम् ? अत आह—

१५

छन्नालयम्मि काऊण कुण्डियं अभिमुहंजली सुद्धितो ।

मेरु पुच्छति पसिणं, किन्तु हु सा वागरे किंचि ॥ ३७४ ॥

'मेरुकः' परिव्राजकः 'पटनाले' त्रिदण्डे कुण्डिकां कृत्वा कृताञ्जलिरभिमुखः 'स्वादतः'
पादपतितः 'पृच्छति' प्रश्नयति, किन्तु सा कुण्डिका तथाऽऽपृच्छयमाना किञ्चित् परिव्राजकस्य
व्यागृणो(णा)ति ? नैव किञ्चन । यादृशं तस्याः कुण्डिकाया आचार्यत्वं तादृशमेतस्यापि ॥ ३७४ ॥ २०

सीसा वि य तूरंती, आयरिया वि हु लहुं पसीयंति ।

तेण दरसिक्खियाणं, भरितो लोगो पिसायाणं ॥ ३७५ ॥

शिष्या अप्याचार्यपदपरिपालनाय त्वरन्ते, आचार्या अपि 'लघु' शीघ्रं प्रसीदन्ति, न
पुनः परिभावयन्ति, यथा—नाद्यापि परिपूर्णमधीतमिति । तत ईषच्छिक्षितानामत एव 'पिसा-
चाना' ग्रथिलानां लोको मृतः ॥ ३७५ ॥ २५

तेगिच्छ मते पुच्छा, अन्नहि वालुंक देवि कहि चिन्ना ।

तोसत्थेण कहंति य, विज्जनिस्सिद्धे ततो दंडो ॥ ३७६ ॥

एगो विज्जो राउले ओलम्माइ । सो मतो । रण्णा पुच्छियं-अत्थि से पुत्तो ? । कहियं-
अत्थि; नवरं विज्जयमसिक्खितो । रण्णा भणियं-वच्च, पढाहि, तदवत्था चेव ते भोगा ।
ततो अन्नत्थ गंतुं पढितुमारद्धं । तत्थ अइयाए पुरोहडे चरंतीए गलए वालुंक लगं, चिभिं ३०
टमित्यर्थः । सा विज्जसमीत्रमाणिया । विज्जेण पुच्छियं-कहिं चिण्णा एसा ? । कहियं-पुरो-
हडे । तेण नायं-चिभिंमंडं लगं ति । पोत्तं गलए बंभिउं तहा वलियं जहा तस ति भगं,

१. 'वर्कं चोत्कृ' मा० ॥ २. तो उ दर० ता० ॥ ३. ओस० ता० ॥

निर्गम्यं गलयातो । तेण वेज्जपुत्तेण चित्तिं—एस उवातो विज्जियाए किरियाए । पंडिनियत्तो रण्णो अल्लीणो । पुच्छित्तो रण्णा—सिक्खियं विज्जियं ? ति । तेण भणियं—सिक्खियं । ततो रण्णा 'सियं सिक्खियं, अहो ! मेहावी'ति सक्कारो कतो । अजया रण्णो महादेवीए गल-
गंडं उट्ठितं । सो बाहितो भणइ—कहिं चिण्णेछिया ? । तेहिं भणियं—पुच्छामो । इयरेण
५ भणियं—भण 'पुरोहडे' । तेहिं चित्तिं—नृणं वेज्जरहस्समेयं । ततो भणियं—पुरोहडे चिण्णा ।
पच्छा तेण गलए साडगेण आवेदेत्ता मारिया । पच्छा रण्णा अण्णे विज्जा पुच्छियां—किं
सत्थनिदेसेण कयां किरिया ? उयाहु ओसत्थेण ? । तत्थं विवादे विज्जेहिं निसेहियो ।
पच्छा सारीरेण दंडेण दंडितो ॥

अक्षरगमनिका—'चिकित्सके' वैद्ये मृते राज्ञः पृच्छा—अस्ति तस्य पुत्रः ? । कथितम्—अस्ति;
10 परमशिक्षितो वैद्यकस्य । राज्ञां भणितम्—अन्यत्र गत्वा पठ । स गतः । तत्र बालकमजागले
ब्रह्मावेष्टनेन मियमानं दृष्ट्वा 'लब्धं वैद्यरहस्यम्' इति विचिन्त्य प्रतिनिवृत्तः । तत्र देव्या
गलाण्डमभवत् । स आकारितः पृष्टवान्—कं चीर्णा ? । 'तोषार्थं' तोषनिमित्तं कथयन्ति—
पुरोहडे । ततः सा पोतावेष्टनेन मारिता । स विवादे वैद्येन निषिद्धः । ततः शारीरो दण्डस्य
राज्ञा कृतः । एष दृष्टान्तः ॥ ३७६ ॥ उपनयमाह—

16

कारणनिसेवि लहुसग, अगीयपच्चय विसोहि दड्डुण ।

सत्त्वत्य एव पच्चतगमण गीयागतै दडो ॥ ३७७ ॥

आचार्येणान्यस्य कस्यापि साधोः कारणनिषेविणोऽगीतप्रत्ययनिमित्तं किञ्चिद् यथालु
प्रायश्चित्तं दत्तम्, विद्योषिः प्रायश्चित्तमित्यनर्थान्तरम्, तद् दृष्ट्वा चिन्तयति—सर्वत्रैव प्राय-
श्चित्तं दातव्यम् । ततः प्रत्यन्ते ग्रामे नगरे वा तस्य गमनम् । तत्र गतः स व्रतै—अहं-
20 मपि जानामि प्रायश्चित्तम् । तत्र निष्कारणं प्रतिसेचित्ते भणति—भण 'मया कारणं प्रतिसेवि-
तम्' । तत एवमुक्ते स व्रतै—त्वं शुद्धस्तथापि किञ्चिदगीतार्थत्वंप्रत्ययं प्रायश्चित्तं ददामि । एवं-
कुर्वन् पश्चादन्येषां गीतार्थानामगमनम् एतैरन्यैर्गीतार्थैर्दृष्टः । तैर्द्रवितो दिक् च तस्यापहता ।
इदृशां ये पुरुषाः सा दुर्विदग्धा पर्यन्त । एतस्या यो ददाति सूत्रमर्थं वा तस्मै प्रायश्चित्तं चतु-
गुरु । जानित्यां अनानत्याश्च सूत्रा-ऽर्थाप्रदाने चतुर्लघु ॥ ३७७ ॥ अथवा द्विविधां पर्यन्त
25 लौकिकी लोकोत्तरा च । तत्र लौकिकी पञ्चविधा, तामेवाह—

पूरंती छत्ततिय, बुद्धी मंती रहस्सिया चैवं ।

पंचविहा खलु परिसा, लोइय लोउत्तरा चैवं ॥ ३७८ ॥

पूरयन्ती छत्रवती बुद्धिमैत्री रहस्यिकी च एवं लौकिकी लोकोत्तरा च खलु पञ्चविधा पर्यन्त
॥ ३७८ ॥ तत्र लौकिकी पञ्चप्रकारामपि दर्शयति—

पूरंतिया महाणो, छत्तविदिजा उ ईसरा वित्तिया ।

समयकुमला उ मंती, लोइय तह रोहिणिज्जा या ॥ ३७९ ॥

महाजनः पूरयन्तिका पर्यन्त । वित्तीर्णच्छत्रा ईश्वरा द्वितीया छत्रान्तिका । स्वसमयकु-

द्विविधा
पर्यन्त

पञ्चविधा
लौकिकी
पर्यन्त

30

शला तृतीया बुद्धिपर्यत् । चतुर्थी मन्त्री । पञ्चमी राहस्यिकी 'रोहिणीया नाम' वक्षिका-अन्तः-
पुरमहत्तरिका । एषा लौकिकी पञ्चप्रकारा पर्यत् ॥ ३७९ ॥ तत्रे पूरयन्तिकामाह—

नीहम्मियम्मि पूरति, रण्णो परिसा न जा धरमतीति ।

जे पुण छत्तविदिन्ना, अयंति ते बाहिरं सालं ॥ ३८० ॥

पूरय-
न्तिका
छत्रान्ति-

का च

यदा राजा निर्गच्छति तस्मिन् निर्गते यः कोऽपि महान् जनः स सर्वोऽपि राज्ञो दौकते
यावद्ब्रह्म नायाति सा पर्यत् पूरयन्तिका । ये पुनः 'छत्रवितीर्णाः' प्रदत्तच्छत्रा राजानो भट-
भोजिकाश्च ते बाह्यां शालां यावदागच्छन्ति शेषा वार्यन्ते एषा छत्रान्तिका छत्रवती पर्यत्
॥ ३८० ॥ बुद्धिपर्यदमाह—

जे लोग-वेय-समएहिं कोविया तेहिं पत्थिवो सहिओ ।

बुद्धि-
पर्यत्

समयमतीतो परिच्छइ, परप्पवायागमे चेव ॥ ३८१ ॥

10

ये 'लोक-वेद-समयेषु' लोके वेदे समये चेत्यर्थः 'कोविदाः' कुशलास्तैः सहितः पार्थिवः
'समयम्' अवसरम् 'अतीतः' प्राप्तः सन् परप्रवादानामागमाः परप्रवादागमास्तान् परीक्षते
एषा बुद्धिपर्यत् ॥ ३८१ ॥ मन्त्रिपर्यदमाह—

जे रायसत्थकुसला, अतकुलीया हिता परिणया य ।

मन्त्रि-
पर्यत्

माइकुलीया वसिया, मंतेति निवो रहे तेहिं ॥ ३८२ ॥

15

ये 'राजशास्त्रेषु' कौटिल्यप्रभृतिषु कुशला राजशास्त्रकुशलाः 'अतकुलीयाः' न राजकुले
भवाः न पैतृकेण सम्बन्धेन सम्बद्धा इत्यर्थः 'हिताः' हितान्वेषिणः 'परिणताः' वयसा
'मातृकुलीयाः' मातृकेण सम्बन्धेन सम्बद्धाः 'वशिकाः' आयत्ताः तैः सह रहसि नृपो मन्त्रयति
एषा मन्त्रिपर्यत् ॥ ३८२ ॥ रोहिणीयां पर्यदमाह—

कुविया तोसेयन्वा, रयस्सला वारअण्णमासत्ता ।

20 रोहिणीया
पर्यत्

छण्ण पगासे य रहे, मंतयते रोहिणिजेहिं ॥ ३८३ ॥

या देवी राज्ञः कुपिता तां रोहिणीया निवेदयन्ति । ते वा दूतत्वेन प्रसादननिमित्तं
प्रेष्यन्ते, यथा-युष्माभिः सा देवी तोषयितव्या । तथा या 'रजस्वला' ऋतुस्त्राता तां रोहि-
णीयाः कथयन्ति । यस्या वा यस्मिन् दिवसे वारकस्तं राज्ञस्तस्याः कथयन्ति । याऽपि कन्या
यौवनप्राप्ता तामपि परिणयनाय राज्ञे निवेदयन्ति । 'अन्नमासत्त'ति अन्यासक्ता-व्यभिचारि-
णीत्यर्थः तामपि राज्ञः कथयन्ति, यथा-एषा देवी दुश्चारिणीति । अन्यान्यपि यानि च्छत्रानि
प्रकाशानि च 'रहांसि' रतिकार्याणि तानि रोहिणीयैः सह राजा मन्त्रयते । एषा पञ्चमी
राहस्यिका पर्यत् ॥ ३८३ ॥

तदेवमुक्ता पञ्चप्रकाराऽपि लौकिकी पर्यत् । सम्प्रति लोकोत्तरे पञ्चविधां पर्यदमाह—

आवासगमादी या (जा), सुत्तकड पुरंतिया भवे परिसा ।

30 पञ्चविधा
लोकोत्तरा
पर्यत्

दसमादि उवरिमसुया, हवति उ छत्तंतिया परिसा ॥ ३८४ ॥

आवश्यकमादि कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावदधीतश्रुता पूरयन्ती पर्यत्, न खल्वत्र

कश्चनापि साधुः पठन् निरुध्यते । दशाश्रुतस्कन्धमादि कृत्वा येषामुपरितनानि श्रुतानि सा छत्रान्तिका पर्यत्, तत्र हि ये परिणामिकास्ते न निवार्यन्ते, शेषास्तत्रपरिणामिका अति-परिणामिकाश्च निवार्यन्ते ॥ ३८४ ॥

लोड्य-वेड्य-सामाङ्गसु सत्येसु जे समोगाढा ।

8 ससमय-परसमयविसारया य कुसला य बुद्धिमती ॥ ३८५ ॥

ये च लौकिकेषु वैदिकेषु सामायिकेषु च शास्त्रेषु समवगाढाः त्वसमय-परसमयविशारदाः कुशलाः सा बुद्धिमती पर्यत् ॥ ३८५ ॥ आह किं प्रयोजनं बुद्धिपर्यदा ? तत आह—

आसन्नपतीभक्तं, खेयपरिस्समजतो तहा सत्ये ।

कहमुत्तरं च दाहिसि, अमुगो किर आगतो वादी ॥ ३८६ ॥

10 बुद्धिपर्यदा सह श्रमं कुर्वत आसन्नप्रतिभत्त्वमुपजायते । तथा यः शास्त्रे निरन्तरव्याख्या-करणतः खेदपरिश्रमस्तस्य जयो भवति । कदाचित् परिश्रमे जातेऽपि व्याख्याकरणतस्तं परि-श्रममपनयति । तथा सा बुद्धिपर्यद् एवं शिक्षयते—अमुकः किल आगतो वादी ततः कथं त्वमुत्तरं दास्यसि ? । एवं बुद्धिपर्यदा सह कृताभ्यासः सुखं परप्रवादिनं निगृह्णाति ॥ ३८६ ॥

उक्ता बुद्धिपर्यद् । मन्त्रिपर्यदमाह—

15 पुर्वं पच्छा जेहिं, सिंगणादितविही समणुभूतो ।

लोए वेदे समए, कयागमा मंतिपरिसा उ ॥ ३८७ ॥

यैः पूर्वं गृहवासे पश्चात् श्रमणमात्रे 'शृङ्गनादितविधिः' सर्वेषु कार्येषु मध्ये शृङ्गमूर्तं यत् कार्यं तत् शृङ्गनादितमुच्यते तद्विधिः समनुमृतः सा लोके वेदे समये च कृतागमा मन्त्रिपर्यद् ॥ ३८७ ॥ एतदेव व्याचिख्यासुराह—

20 गिहवासे अत्थसत्येहिं कोविया केह समणभावम्मि ।

कज्जेसु सिंगभूयं, तु सिंगनादिं भवे कज्जं ॥ ३८८ ॥

पूर्वं गृहवासे अर्थशास्त्रेषु पश्चात् श्रमणभावे त्वसमय-परसमयेषु ये केचित् कोविदाः सा मन्त्रिपर्यद् । कार्येषु शृङ्गमूर्तं यत् कार्यं तत् शृङ्गनादितं भवति ॥ ३८८ ॥

किं तद् ? इत्याह—

25 तं पुण चेइयनासे, तहज्वविणासणे दुविहमेदे ।

भत्तोवहिवोच्छेदे, अमिवायण-बन्ध-वायादी ॥ ३८९ ॥

'तत्' पुनः शृङ्गनादितं कार्यं 'चैत्यविनाशः' लोकोत्तममवन-प्रतिमाविनाशः, 'तद्रव्यवि-नाशनं' चैत्यद्रव्यविनाशनं चैत्यद्रव्यविद्रावणम्, तथा द्विविवो मेदः—मरणमुत्स्राजनं वा, यो वा 'भक्तं' भिक्षां वारयति उपधिं वा, यथा—सा कोऽप्यमीषां भक्तमुपधिं वा दद्यादिति भक्त-30 व्यवच्छेद उपविन्यवच्छेदो वा, तथा कोऽपि विज्जातीयो वृत्ते—ब्राह्मणान् अमिवादयत—बन्धध्वमिति, यो वा बन्धापयति पिडयति, आदिग्रहणाद् यो निर्विषयानाज्ञापयति आक्रोशयति वा प्रदिष्टो राजादि, तद् अमिवादन-बन्ध-धातादि च शृङ्गनादितं कार्यम्, तद्विधिर्यैः सम-नुमृतः सा मन्त्रिपर्यद् ॥ ३८९ ॥

वितहं व्यवहरमाणं, सत्त्वेण वियाणतो निहोडेइ ।

अहं सपक्खदंडो, न चेरिसो दिक्खिए दंडो ॥ ३९० ॥

॥ राजादि वितथं व्यवहरन्तं मन्त्रिपर्यदन्तर्गतो 'विज्ञायकः' स्वसमय-परसमयशास्त्रकुशलः
शास्त्रेण 'निहेठयति' सुखं वारयति, यथा—अस्माकं सपक्षे दण्डो भवति सङ्घो दण्डं करोती-
त्यर्थः, न च राजा प्रभवति, नापि प्रपन्नदीक्षाकस्यैतादृशो दण्डः । एषा मन्त्रिपर्यत् ॥ ३९० ॥ ५

सम्प्रति राहस्यिकीं पर्यदमाह—

सल्लुद्धरणे समणस्स चाउकण्णा रहस्सिया परिसा ।

अज्जाणं चउकण्णा, छकण्णा अट्ठकण्णा वा ॥ ३९१ ॥

द्विविधं शल्यम्—द्रव्यशल्यं भावशल्यं च । द्रव्यशल्यं कण्टकादि । भावशल्यं माया-
निदान-मिथ्यात्वानि, अथवा भावशल्यं मूलोत्तरगुणातिचारः । ततः श्रमणस्य भावशल्योद्ध-10
रणे आचार्यसमीपे आलोचयत इत्यर्थः राहस्यिकी पर्यद् भवति । कथम्भूता ? इत्यत आह—
'चतुष्कर्णा' द्वावाचार्यस्य द्वौ साधोरिति चत्वारः कर्णा यत्र सा । तथा आर्याणां चतुष्कर्णा
षट्कर्णा वा । तत्र यदा निर्ग्रन्थी निर्ग्रन्थ्याः पुरत आलोचयति तदा चतुष्कर्णा, यथा निर्ग्र-
न्थस्य निर्ग्रन्थपार्श्वे आलोचयतः । यदा त्वद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे आलोचयति सद्वितीया
भिक्षुकी तदा षट्कर्णा । सद्वितीयतरुणगुरुसमीपे सद्वितीयाभिक्षुक्या आलोचयन्त्या अष्ट-15
कर्णा ॥ ३९१ ॥ तत्र प्रथमतः संयतस्य चतुष्कर्णा भावयति—

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जितो गुरुसगासे ।

एगंतमणावाए, एगो एगस्स निस्साए ॥ ३९२ ॥

एकान्ते अनापाते 'एकः' अद्वितीयः 'एकस्य' अद्वितीयस्याचार्यस्य 'निश्चया' तत्पुरत
इत्यर्थः 'गौरवपरिवर्जितः' ऋद्धि-रस-सातगौरवपरित्यक्तः, गौरवाद्धिः सम्यगालोचयितव्यं न 20
भवतीति तत्प्रतिषेधः, 'गुरुसमीपे' आलोचनार्हाचार्यसमीपे आलोचनां प्रयुक्ते ॥ ३९२ ॥

कथम् ? इत्याह—

विरहम्मि दिसाभिग्गह, उट्ठुतो पंजली निसेज्जा वा ।

एस सपक्खे परपक्खे मोत्तु छण्णं निसिज्जं च ॥ ३९३ ॥

एकान्तेऽपि यत्र कोऽपि न तिष्ठति तत्र 'विरहे' छन्ने प्रदेशे पूर्वं गुरोर्निषद्यां कृत्वा पूर्वा-25
मुत्तरां चरन्तिकां वा दिशमभिगृह्य वन्दनकं दत्त्वा उत्कुटुकः प्रवद्धाञ्जलिः अथाऽसौ व्याधि-
मान् प्रभूतं चाऽऽलोचनीयं ततो निषद्यामनुज्ञाप्यालोचयति । एष सपक्षे आलोचनाविधिः ।
'परपक्षे' नाम संयती तत्र छन्नं मुक्त्वा आलोचना दातव्या, निषद्या च न कार्यते । इय-
मत्र भावना—यदा संयती संयतस्य पुरत आलोचयति तदा छन्नं वर्जयति, किन्तु यत्र
लोकस्य संलोकस्तत्राऽऽलोचयति, निषद्यां चाऽऽचार्यस्य न करोति, आत्मनाऽप्युत्थिता आलो-30
चयति ॥ ३९३ ॥ श्रमणीमधिकृत्यालोचनाविधेश्चतुष्कर्णत्वमाह—

आलोयणं पउंजइ, गारवपरिवज्जिया उ गणिणीए ।

एगंतमणावाए, एगा एगाए निस्साए ॥ ३९४ ॥

श्रमणी गौरवपारेर्वाजितां गणिन्याः पुरत आलोचनां प्रयुञ्जे । क ? इत्याह—एकान्तेऽना-
पाते 'एका' अद्वितीया 'एकस्याः' अद्वितीयाया गणिन्या निश्रया । ततो गुरुसमीपे श्रमण-
सेव श्रमण्या अपि गणिन्याः पुरत आलोचयन्त्याश्चतुर्कर्णा पर्यद् भवति ॥ ३९४ ॥
षट्कर्णामाह—

५ ॥ आलोयणं पञ्जद, एगंते बहुजनस्स संलोए ।

अन्वितियथेरगुरुणो, सन्विइया भिक्खुणी निहुया ॥ ३९५ ॥

अद्वितीयस्य विरगुरुसमीपे सद्वितीया भिक्षुकी 'निमृता' निर्व्यापारा न दिशो नापि विदिश
आलोकयति, नापि यत्किञ्चिदुल्लापयतीत्यर्थः । एवम्भूता सती एकान्ते बहुजनस्य संलोके
आलोचनां प्रयुञ्जे ॥ ३९५ ॥ अथ कीदृशी तस्या द्वितीया भवति ? इत्यत आह—

10 ॥ नाण-दंसणसंपन्ना, पोढा वयस परिणया ।

इंगियागारसंपन्ना, भणिया तीसे विइजिया ॥ ३९६ ॥

ज्ञान-दर्शनसम्पन्ना 'प्रौढा' समर्था या संयतस्य तस्या वा भावं विज्ञाय न मन्त्रणं कर्तुं
देदाति; किन्तु वदति यच्चालोचितं तर्हि ब्रजामो नो चेदालोचनयाऽपि न प्रयोजनमिति ।
तथा 'वयसा परिणता' परिणतवयाः । तथा 'इङ्गिताकारसम्पन्ना' इङ्गितेनाऽऽकारेण च यस्य
15 यादृशो भावस्तस्य ते जानातीत्यर्थः । एवम्भूता सा तस्या द्वितीया भणिता । सा पुनः क्रिय-
द्वरे तिष्ठति ? उच्यते—एके सूरयो वदन्ति—यत्रोभयोरकारा दृश्यन्ते तावन्मात्रे । अपरे
ब्रुवते—यत्र श्रवणं शब्दस्येति ॥ ३९६ ॥ अष्टकर्णामाह—

आलोयणं पञ्जद, एगंते बहुजनस्स संलोए ।

सन्वितियतरुणगुरुणो, सन्विइया भिक्खुणी निहुया ॥ ३९७ ॥

20 ॥ एकान्ते बहुजनस्य संलोके सद्वितीयस्य तरुणगुरोः समीपे सद्वितीया भिक्षुकी निमृता
आलोचनां प्रयुञ्जे । तत्र भिक्षुक्या यादृशी द्वितीया तादृशी प्रागुक्ता ॥ ३९७ ॥

सम्प्रति यादृश आचार्यस्य द्वितीयस्तादृशमाह—

नाणेण दंसणेण य, चरित्त-तव-विणय-आलयगुणेहि ।

वयपरिणामेण य अभिगमेण इयरो हवइ जुत्तो ॥ ३९८ ॥

25 ॥ ज्ञानेन दर्शनेन चारित्र्येण तपसा विनयेन 'आलयगुणैः' बहिश्चेष्टाभिः प्रतिलेखनादिभिरु-
पशमगुणेन च तथा वयःपरिणामेन 'अभिगमेन' सम्यक्शास्त्रार्थकौशलेन युक्तो भवति आचार्यस्य
'इतरः' द्वितीयः ॥ ३९८ ॥

उक्ता पञ्चप्रकाराऽपि पर्यद् । सम्प्रति 'कथाऽधिकारः ?' इति प्रतिपादयति—

उत्तंतियाएँ-पगयं, जइ पुण सा होजिमेहि उववेया ।

30 ॥ तो देंति जेहि पगयं, तदमावे ठाणमादीणि ॥ ३९९ ॥

अत्र च्छत्रान्तिकया पर्यदा 'प्रकृतम्' अधिकारः । शेषाः पर्यद उच्चरितसदृशा इति प्ररू-
पिताः । तत्र यदि सा च्छत्रान्तिका पर्यद् 'एमिः' वक्ष्यमाणैर्गुणैरुपेता भवति तदा यकाम्या-

मन्त्रं प्रकृतं तौ कल्प-व्यवहारौ सूरयो ददति । तदभावे वक्ष्यमाणगुणाभावे स्थानादीति
आदिग्रहणेन प्रकीर्णकानां परिग्रहः ददति ॥ ३९९ ॥ अथ के ते गुणाः ? इत्यत आह—

बहुस्सुए चिरपञ्चइए, कप्पिए य अचंचले ।

अवट्टिए य मेहावी, अपरिस्सावी य जे विऊ ॥ ४०० ॥

पसे य अणुण्णाते, भावतो परिणामगे ।

एयारिसे महाभागे, अणुओगं सोउमरिहइ ॥ ४०१ ॥

बहुश्रुतश्चिरप्रव्रजितः कल्पिकोऽचञ्चलः अवस्थितो मेघावी अपरिश्रावी यश्च 'विद्ध' विद्वान्
प्रभूताशेषशास्त्रपरिमलितबुद्धिः ॥ ४०० ॥

'पत्ति'ति पात्रं प्राप्तो वा, तथा अनुज्ञातः सन् भावतः परिणामकः, एतादृशो महाभा-
गोऽनुयोगं श्रोतुमर्हति, सामर्थ्यात् कल्प-व्यवहारयोः । एष द्वारगाथाद्वयसङ्केपार्थः । विस्तरार्थः १७
प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥ ४०१ ॥ तत्र प्रथमं बहुश्रुतद्वारमाह—

तिविहो बहुस्सुओ खलु, जहण्णओ मज्झिमो उ उकोसो ।

आयारपकप्पे कप्प नवम-दसमे य उकोसो ॥ ४०२ ॥

त्रिविधः खलु बहुश्रुतः, तद्यथा—जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च । तत्र 'आचारप्रकल्पः'
निशीथं तद्वारी जघन्यो बहुश्रुतः । मध्यमः 'कप्प' ति कल्प-व्यवहारधरः । उत्कृष्टो नवम-
दशमपूर्वधरः ॥ ४०२ ॥ सम्प्रति चिरप्रव्रजितद्वारमाह—

चिरपञ्चइओ तिविहो, जहण्णओ मज्झिमो य उकोसो ।

तिवरिस पंचग मज्झो, वीसतिवरिसो य उकोसो ॥ ४०३ ॥

चिरप्रव्रजितस्त्रिविधः, तद्यथा—जघन्यो मध्यम उत्कृष्टश्च । तत्र त्रिवर्षप्रव्रजितो जघन्यश्चि-
रप्रव्रजितः । पञ्चवर्षप्रव्रजितो मध्यमः । विंशतिवर्षप्रव्रजित उत्कृष्टः ॥ ४०३ ॥

अथ केन बहुश्रुतेन चिरप्रव्रजितेन चाधिकारः ? इत्यत आह—

बहुसुय चिरपञ्चइओ, उ एत्थ मज्झेसु होति अहिगारो ।

एत्थ उ कमे विभासा, कम्हा उ बहुस्सुओ पढमं ॥ ४०४ ॥

अत्र बहुश्रुतश्चिरप्रव्रजितश्च यो मध्यस्ताभ्यामधिकारः । गाथायां सप्तमी तृतीयार्थे । अत्र
'कमे' क्रमविषये विभाषा कर्तव्या, सा चैवम्—कस्मात् प्रथमं बहुश्रुत उक्तः ? यतः प्रथमं
प्रव्रज्या भवन्ति, ततः श्रुतम्, ततः प्रथमं चिरप्रव्रजितस्योपादानं युज्यते; नैष दोषः, नियम-
विशेषप्रदर्शनार्थं क्षेत्रमुपादानम्—यो बहुश्रुतः स नियमाच्चिरप्रव्रजितः, येन त्रिवर्षप्रव्रजितस्य
निशीघ्रमुद्दिश्यते, पञ्चवर्षप्रव्रजितस्य कल्प-व्यवहारौ, विंशतिवर्षप्रव्रजितस्य दृष्टिवादः, तेन च
दोष इति ॥ ४०४ ॥ सम्प्रति कल्पिकद्वारमाह—

सुचे अत्थे तदुभय, उव्वट्ट विचार लेव पिंडे य ।

सिज्जा वत्थे पाए, उरगहण विहारकप्पे य ॥ ४०५ ॥

कल्पिकोद्वादशविधः, तद्यथा—सूत्रे १ अर्थे २, 'तदुभयस्मिन्' सूत्रार्थोभयलक्षणे, ३

१ पढमो ता० ॥ २ उव्वट्ट वीचा ता० ॥

कल्प-
व्यवहार-
श्रवणाऽ-
ध्ययना-
धिकारिणां
गुणाः

बहुश्रुत-
द्वारम्

चिरप्र-
व्रजितद्वारम्

कल्पिक-
द्वारम्

उपस्थापनायां ४ विचारे ५ पात्रलेपे ६ पिण्डे ७ तथा शय्यायां ८ वस्त्रे ९ पात्रे १० अवप्र-
हणे ११ विहारकल्पे च १२ । एष प्रतिद्वारगाथासमासार्थः ॥ ४०५ ॥

साम्यतमेनामेव विवरीयुः प्रथमतः सूत्रकल्पिकमाह—

सूत्रस्य कल्पितो खलु, आवस्सगमादि जात्र आयारो ।

कल्पिकः ४

तेण पर तिवरिसादी, पकण्यमादी य भावेण ॥ ४०६ ॥

आवश्यकमादिं कृत्वा यावदाचारस्तावत् सर्वोऽपि सूत्रस्य कल्पिको भवति, न खल्वे-
तावत् सूत्रं यावत् कोऽपि पठन् विनिवार्यते । ततः परं त्रिवर्षप्रव्रजितमादिं कृत्वा यद् यद्
व्यवहारे दशमोद्देशकपर्यन्ते यथा मणितं तत् तथोपदिश्यते यावद्विंशतिवर्षपर्ययः सर्वशु-
चानुपाती भवति । त्वरमाचारप्रकल्पमादिं कृत्वा यान्यपवादबहुलान्यध्ययनानि यानि चाति-
१९ शायीन्स्वर्णोपपातप्रभृतीनि तानि यदा भावे परिणतो भवति तदोद्दिश्यन्ते ॥ ४०६ ॥

आह त्रिषु वर्षेष्वपरिपूर्णेष्वप्येव पठितं किं कुर्यात् ? अत आह—

सूत्रं कृणति परिजितं, तदस्थगहणं पदणगाहं वा ।

इति अंग-ऽञ्जयणेमुं, होति कमो जाहगो नायं ॥ ४०७ ॥

यत् पठितं सूत्रं तत् परिजितं कुर्यात् । यदि वा तस्य सूत्रस्यार्थग्रहणं विदध्यात्, प्रकी-
११ णेकादि वा सूत्रतोऽर्थतश्चाधीते । एवमज्ञानामध्ययनानां चातिशयिनां यावत् कल्पिको
भवति तावदेव कमो ज्ञातव्यः । जाहकजातं चात्र पूर्वापिन्यस्तमुपन्यसनीयम्, जाहक इव
परिजितो सूत्रा-ऽर्थो कुर्यादिति भावार्थः ॥ ४०७ ॥ अर्थकल्पिकमाह—

अत्यस्स कल्पितो खलु, आवासगमादि जात्र मयगडं ।

अर्थ-

कल्पिकः

मोत्तूणं छेयमुयं, जं जेणऽहियं तददुस्स ॥ ४०८ ॥

२० आवश्यकमादिं कृत्वा यावत् सूत्रकृतमङ्गं तावद् यद् येनाधीतं स तस्यार्थस्य कल्पिको
भवति । सूत्रकृताङ्गस्योपर्यपि छेदश्रुतं सुक्त्वा यद् येनाधीतं सूत्रं स तस्य-सूत्रस्य समस्त-
स्याप्यर्थस्य कल्पिको भवति । छेदसूत्राणि पुनः पठितान्यपि यावदपरिणतस्तावन्न श्राव्यते,
यदा तु परिणतो भवति तदा कल्पिकः ॥ ४०८ ॥ अधुना तदुभयकल्पिकमाह—

तदुभय-

कल्पिकः

तदुभयकल्पिय जुत्तो, तिरम्मि एगाहिण्णु टाणेसु ।

२१ प्रियधम्मस्वज्जमीरु, ओवम्मं अल्लवदरेहि ॥ ४०९ ॥

तदुभयं-सूत्रमर्थश्च तस्मिन् कल्पिको युक्तः । कियुक्तं भवति ?—यो द्वावपि सूत्रा-ऽर्थौ युग-
मद् ग्रहीतुं समर्थः स तदुभयकल्पिकः । अथवा तदुभयकल्पिकः 'त्रिके एकाधिकयोः स्थान-
योयुक्तः' त्रिकं नाम सूत्रमर्थस्तदुभयं च, तत्र सूत्रार्थोऽधिकः, अर्थादधिकमुभयम्, एव-
मेकस्मादर्थोद्विकं ये उभे स्थाने सूत्रा-ऽर्थरूपे तत्र युक्तः—योयः स तदुभयकल्पिकः ।

३० अथवा प्रियधर्मा इति चत्वारो भक्ताः सूचिताः—प्रियधर्मा नामैको न दृढधर्मा १ दृढधर्मा
नामैको न प्रियधर्मा २ एकः प्रियधर्माऽपि दृढधर्माऽपि ३ एको न प्रियधर्मा नापि दृढधर्मा
४ । अत्र चतुर्थमङ्गोऽवस्तु । दोषमङ्गत्रिके यत् एकस्मादेकैकगुणयुक्तात् स्थानात् प्रथममङ्गरू-

पाद् द्वितीयभङ्गरूपाद् वा येऽधिके स्थाने प्रियधर्मत्व-दृढधर्मत्वलक्षणे तयोर्युक्तः । स च नियमादवद्यमीरुर्भवति, अवद्यं-कर्म तस्माद्वीरुः, तत आह—“अवज्जमीरु” स तदुभयकल्पिकः । अत्रौपम्यमार्थवज्रैः, [सः] बालभावे कर्णाभ्याहतं सूत्रं कृतवान्, पश्चात् तस्योद्दिष्टं समुद्दिष्टमनुज्ञातम् अर्थश्च तदैव द्वितीयपौरुष्यां कथितः । एवमन्यस्यापि द्रष्टव्यम् ॥ ४०९ ॥

तथा चाह—

पुण्वभवे वि अहीयं, कण्णाहडगं व बालभावम्मि ।

उत्तममेहाविस्स व, दिज्जति सुत्तं पि अत्थो वि ॥ ४१० ॥

यस्य पूर्वभवेऽधीतमागच्छति बालभावे वा कर्णाहतं कृतं तस्य, उत्तममेधाविनो वा युगपत्सूत्रमप्यर्थोऽपि च दीयते । एष उभयकल्पिकः ॥ ४१० ॥ साम्प्रतमुपस्थापनाकल्पिकमाह—

अप्पत्ते अकहिता, अणहिगयऽपरिच्छणे य चउगुरुगा ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ४११ ॥

10 उपस्थाप-
नाकल्पिकः

सूत्रेऽसमाप्ते उपस्थाप्यमाने उपस्थापयितुः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । कथम्भूताः ? इत्याह—द्वाभ्यां गुरवः, तद्यथा—तपसाऽपि गुरुकाः कालेनापि गुरुकाः । अथ सूत्रं प्राप्तस्तथापि तस्यार्थमकथयित्वा यदि तमुपस्थापयति तदा तस्य चत्वारो लघुकाः, नवरं कालेनैकेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यधिगतः अथवाऽधिगतः परमद्यापि न सम्यक् तं श्रद्धाति तमनधिगतार्थमश्रद्धयानं वा उपस्थापयतश्चत्वारो लघुकाः, नवरमेकेन तपसा लघवः । अथाधिगतार्थमप्यपरीक्ष्योपस्थापयति तदा चत्वारो लघुकाः, तपसाऽपि कालेनापि च लघवः । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किन्त्वाज्ञादयश्च दोषाः । तथा सर्वत्र षण्णां जीवनिकायानां यद् विधास्यति तत् सर्वमुपस्थापयन् प्राप्नोति । तस्माद् यत एवं प्रायश्चित्तमाज्ञादयश्च दोषास्तस्मान्नापठिते षड्जीवनिकासूत्रे नाप्यनधिगतेऽर्थे नापि तस्मिन्नपरीक्षिते उपस्थापना कर्तव्या ॥ ४११ ॥ 20

अथ कियन्तः षड्जीवनिकायामर्थाधिकाराः ? तत आह—

जीवा-ऽजीवाभिगमो, चरित्तधम्मो (ग्रन्थाग्रम्-३०००) तहेव जयणा य ।

उवएसो धम्मफलं, छज्जीवणियाएँ अहिगारा ॥ ४१२ ॥

षड्जीव-
निकाया
अर्थाधि-
काराः

षड्जीवनिकायामिमे पञ्चाधिकाराः, तद्यथा—प्रथमो जीवा-ऽजीवाभिगमः । द्वितीयो महाव्रतसूत्रादारभ्य चारित्रधर्मः । तृतीयो “जयं चरे जयं चिट्ठे” (दश० अ० ४ गा० ८) इत्या-25 दिना यतना । तदनन्तरमुपदेशः । ततो धर्मफलम् । एते च विस्तरतो दशवैकालिकटीकातः परिभावनीयाः ॥ ४१२ ॥ तत्राऽऽस्तामुपस्थापना, कथं स प्रव्राजयितव्यः ? इति तदेवोच्यते । तत्र षड्विधो द्रव्यकल्पो वक्तव्य इति तमभिधित्सुराह—

पन्वावण मुंडावण, सिक्खावण उवट्ट संभुजणा य संवसणा ।

एसो उ दवियकप्पो, छव्विहतो होति नायव्वो ॥ ४१३ ॥

पदप्रकारो
30 द्रव्यकल्पः

१ इत आरभ्याप्रेतना गाथाश्रुणिंकृता क्रममेदेन व्याख्याता दृश्यन्ते—अप्पत्ते अकहिता० ४११ पट्ठि ए य कहिय० ४१४ पन्वावण मुंडावण० ४१३ जीवाजीवाभिगमो० ४१२ अप्पत्ते अकहिता० ४१५ ॥

२ सिक्खावण उवट्ट भुंज संवसणा ता० ॥

प्रव्रजन्ता नाम यो धर्मं कथितेऽकथिते वा प्रव्रजामीत्यभ्युत्थितः [सः] प्रथमतः पृच्छ्यते-
 कस्त्वम्? कुतो वा समागतः? किंनिमित्तं वा प्रव्रजिष्यति? । तत्र यदा पृच्छापरिशुद्धो भवति
 तदा प्रव्रजयितुमभ्युपगम्यते, अभ्युपगम्य च प्रशस्तेषु द्रव्यादिपञ्चाचार्यः स्वयमेवाष्टाग्रहणं
 करोति । एतावता प्रव्रजनाद्वारम् । तदनन्तरं स्थिरहस्तेन लोचे कृते रजोहरणमर्पयित्वा तस्य
 ८ सामायिकसूत्रं दीयते, ततः—“सामायिकं मे दत्तम् इच्छामोऽनुशिष्टिम्” इति; सूरयो ब्रुवते—
 निस्तारकपारगो भव, क्षमाश्रमणानां गुणैर्वर्षस्व । एषा मुण्डापना । “सिक्खावण”ति तदन-
 न्तरं द्विविधमपि शिक्षां ग्राह्यते, तद्यथा—ग्रहणशिक्षामासेवनाशिक्षां च । ग्रहणशिक्षा नाम
 पाठः, आसेवनाशिक्षा सामाचारीशिक्षणम् । यदा द्विविधमपि शिक्षां ग्राहितो भवति तदा
 स उपस्थाप्यते प्रशस्तेषु द्रव्य-क्षेत्रादिषु । द्रव्यतः शालिकरणे इक्षुकरणे चैत्यवृक्षे वा । क्षेत्रतः
 १० पद्मसरसि सानुनादे चैत्यगृहे वा । कालतश्चतुर्यष्टम्यादिवर्जितास्तु तिथिषु । भावतोऽनुकूले
 नक्षत्रे, यदि तस्य जन्मनक्षत्रं न ज्ञायते तदाऽऽचार्यस्यानुकूले नक्षत्रे सुन्दरे सुहृत्तं यथाजातेन
 लिङ्गेन; तद्यथा—रजोहरणेन निषद्याद्रयोपेतैर्न मुखपोतिकया चोलपट्टेन च वामपार्श्वे स्थाप-
 यित्वा एकैकं महाव्रतं त्रीन् वारान् उच्चार्यते यावद् रात्रिमोजनम् । अथ ते द्वौ त्रयो ब्रह्मर्षौ
 वा भवेयुस्ततो यथावयोवृद्धम्; अथ ते क्षत्रिया राजपुत्राः तत्र यः स्वत एवासन्नतर आचार्यस्व
 १६ स रक्षाधिकः क्रियते, इतरो लघुः; अथ द्वावप्युभयतः पार्श्वयोः समौ व्यवस्थितौ तदा तौ
 द्वावपि समरक्षाविकौ व्रतेष्वचारितेषु प्रदक्षिणां कारयित्वा पादयोः प्रात्यते (पात्येते) भाण्यते
 (भाण्येते) च—महाव्रतानि ममारोपितानि, इच्छामोऽनुशिष्टिम्, शेषाणामपि साधूनां निवेद-
 यामि । गुरुर्भणति—निवेदय । इदं च भणति—निस्तारकपारगो भव, क्षमाश्रमणानां च
 गुणैर्वर्षस्व । एवमुपस्थिते द्विविधः सङ्ग्रहः साधोः, यथा—अहं तव आचार्यः, अमुकस्ते उपा-
 २६ ध्यायः । साध्व्यास्त्रिविधः सङ्ग्रहः, तत्र तृतीया अमुका ते प्रवर्तिनी । एवमुपस्थाप्य केषां
 चित् पञ्चकल्याणकं केषाञ्चिदमकार्यं केषाञ्चिदाचाम्लं केषाञ्चिन्निर्विकृतिकमपरेषां न किञ्चित्,
 किञ्चिन्नाः? यद् यस्य तपःकर्म आवल्लिकागतं स तद् दत्त्वा तेन सहैकत्र मण्डल्यां सम्मुद्धे,
 संवसनं च करोति । शैक्षकपरिपालना चैवम्—यावन्नोपस्थाप्यते तावन्न भिक्षां हिण्डाप-
 यितव्यः ॥ ४१३ ॥ कथं पुनरुपस्थापनीयः? इत्यत आह—

२४ पठिष्य यः कहिय अहिगय, परिहर उवठावणाए सो कप्पो ।

उक्कं तीहि विमुद्धं, परिहर नवगेण भेदेण ॥ ४१४ ॥

सूत्रं प्रथमतः पाठयित्वा तदनन्तरमर्थं कथयित्वा ततः ‘अविगतोऽनेनार्थः, सम्यक् श्रद्धान-
 विषयीकृतश्च’ इति परीक्ष्य यदा ‘पट्कं’ षड्जीवनिकायान् ‘त्रिमिः’ मनो-वाक्-कायैर्विशुद्धं
 भावतो न परानुवृत्त्या परिहरति । कथं परिहरति? इत्यत आह—नवकमेदेन पट्कम्, मनसा स्वयं
 ३० परिहरति अन्यैः परिहारयति परिहरन्तमन्यं समनुजानाति, एवं वाचा कायेन च प्रत्येकं त्रय-
 स्त्रयो भेदा द्रष्टव्याः ॥ ४१४ ॥

एष उपस्थापनायाः कल्पः । सम्प्रति विचारकल्पमाह—

अप्येते अकहिता, अणहियऽपरिच्छणम्मि चउगुखा ।

विचार-
कल्पः

दोहि गुरु तवगुखा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ४१५ ॥

पठिते य कहिंय अहिय, परिहरति विचारकपितो सो उ ।

तिविहं तीहि विसुद्धं, परिहर नवणेण भेदेण ॥ ४१६ ॥

5

सूत्रे सप्तसप्तकलक्षणे ओघनिर्युक्तिलक्षणे वा अप्राप्ते यदि विचारभूमावेकाकिनं प्रस्थापयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । ते च द्वाभ्यां गुरुकाः, तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तेऽपि श्रुते तदर्थमकथयित्वा कथनेऽपि 'अधिगतस्तदर्थो न वा !' इत्यपरिज्ञाय अधिगतमपि 'सम्यक् श्रद्धधाति न वा ?' इत्यपरीक्ष्य यदि प्रेषयति तदा प्रत्येकमकथनेऽनधिगमेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । ते च विचाराधिकारात् सर्वत्रापि 10 च द्वाभ्यां लघवः, तद्यथा—तपोलघुकाः काललघुकाश्च । न केवलमेतत् प्रायश्चित्तं किन्त्वाज्ञादयश्च दोषाः । संयमविराधना त्वेवम्—सोऽप्राप्तश्रुतादित्वादेकाकी प्रस्थापितः षट्सु जीवनीकायेषु संज्ञां व्युत्सृजेत्, उद्धाहं चाऽस्थण्डिले व्युत्सृजन् कुर्यात् । विरुद्धदिगादिषु व्युत्सर्जने नाऽऽयुषोऽपगमत आत्मविराधना ॥ ४१५ ॥ तस्माद्—

यदा सूत्रं सप्तसप्तकादिरूपं पठितं भवति तस्य चार्थः कथितोऽधिगतोऽधिगम्य च सम्यक् 15 श्रद्धानविषयीकृतस्ततो निशीथोक्तेन प्रकारेण परीक्ष्यमाणः 'त्रिविधं' सचित्तमचित्तं मिश्रं च स्थण्डिलं परिहारविषयेण नवकभेदेन 'त्रिभिः' मनो-वाक्-कायैर्विशुद्धं परिहरति, तद्यथा—सचित्तं स्थण्डिलं तद् मनसा स्वयं न गच्छति नाप्यन्यान् गमयति न चाप्यन्यं गच्छन्तमनुजानाति । एवं वाचा ३ कायेनापि ३ । एवं मिश्रमचित्तं चापातसंलोकादिदोषदुष्टम् । स भवति विचारकल्पिकः ॥ ४१६ ॥ विचारभूमौ गतेन स्थण्डिले उपवेष्टव्यम्, अतः स्थण्डिले 20 वक्तव्ये येऽर्थाधिकारास्तानभिहितुर्द्वारगाथामाह—

स्थण्डिलनिरूपणा

मेया सोहि अवाया, वज्जणया खलु तहा अणुण्णा य ।

कारणविही य जयणा, थंडिले होति अहियारा ॥ ४१७ ॥

स्थण्डिल-
निरूप-
णायाम-
र्थाधिकाराः

प्रथमतो भेदाः स्थण्डिलस्य वक्तव्याः । तदनन्तरं स्थण्डिले व्युत्सृजतः 'शोधिः' प्रायश्चित्त- 25 त्तम् । ततोऽपायाः । तदनन्तरं वर्जनद्वारम् । ततः परमनुज्ञा । ततः कारणविधिः । तदनन्तरं यतना । एते वक्ष्यमाणाः स्थण्डिले आधिकाराः ॥ ४१७ ॥

तत्र प्रथमतो भेदद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

अचित्तेण अचित्तं, मीसेण अचित्त छक्कमीसेण ।

सचित्त छक्कणं, अचित्त चउभंग एक्के ॥ ४१८ ॥

स्थण्डिल-
स भेदाः

अचित्ते स्थण्डिले पन्थानमधिकृत्य त्रयो भेदाः—अचित्तं स्थण्डिलमचित्तेन पथा गम्यते १; अचित्तं मिश्रेण पथा २, केन मिश्रेण ? इत्यत आह—षट्कायमिश्रेण; तथा अचित्तं 'सचि-

१ सप्तसप्तिकाख्या आचाराङ्गसूत्रे द्वितीयश्रुतस्कन्धे द्वितीया चूलिका ॥

तेन पथा' स पन्थाः सचितः, कथम् ? इत्याह—'षट्केन' षड्भिर्जीवनिकायैः ३; एवमचिते स्थण्डिले त्रयो मेदाः । एवं मिथे ३ सचिते ३ च । एतेषां अचित्त-मिश्र-सचित्तानामेकैक-स्मिन् भङ्गे चतुर्मङ्गी ॥ ४१८ ॥ तामेवोपदर्शयति—

अणवायमसंलोए, अणवाए चैव होति संलोए ।

5 आवायमसंलोए, आवाए चैव संलोए ॥ ४१९ ॥

अनापातमसंलोकमिति प्रथमो भङ्गः, अनापातं संलोकवदिति द्वितीयः, आपातवदसंलोकमिति तृतीयः, आपातवत् संलोकवदिति चतुर्थः । गाथायां मत्वर्थीयप्रत्ययस्य लोपः प्राकृत-त्वात्, अत्रादित्वाद्वा अकारप्रत्ययः । अमीषां चतुर्णां भङ्गानां प्रथमो भङ्गोऽनुज्ञातः, शेषाः प्रतिक्रुष्टाः । निर्ग्रन्थीनां तृतीयोऽनुज्ञातः ॥ ४१९ ॥ चतुर्थं स्थण्डिलं व्याख्यानयति—

आपात-
वत् सं-
लोकवत्
स्थण्डिलम्

10 तत्थाऽऽवायं दुविहं, सपक्ख-परपक्खतो उ नायव्वं ।

दुविहं होइ सपक्खे, संजय तह संजतीणं च ॥ ४२० ॥

संविग्गमसंविग्गा, संविग्ग मणुण्ण एतरा चैव ।

असंविग्गा वि य दुविहा, तप्पक्खिय एयरा चैव ॥ ४२१ ॥

'तत्र' आपातवत्-संलोकवतोर्मध्ये 'आपातम्' आपातवद् द्विविधं ज्ञातव्यम्, तद्यथा—
15 'स्वपक्षतः परपक्षतश्च' स्वपक्षापातवत् परपक्षापातवच्चेत्यर्थः । तत्र 'स्वपक्षे' स्वपक्षविषये द्विविध-
मापातवत्, तद्यथा—'संयतानां संयतीनां च' संयतापातवत् संयत्यापातवच्चेति भावः ॥ ४२० ॥

संयता अपि द्विविधाः—संविम्मा असंविम्माश्च । संविम्मा उद्यतविहारिणः, असंविम्माः
शिथिलाः पार्श्वस्थादयः । संविम्मा अपि द्विविधाः—'मनोज्ञाः' साम्मोगिकाः 'इतरे' अमनोज्ञाः—
असाम्मोगिकाः । असंविम्मा अपि द्विविधाः—'तत्त्वाक्षिकाः' संविम्मापक्षिकाः 'इतरे' असंविम्म-

20 पक्षिकाः ॥ ४२१ ॥ उक्तं स्वपक्षापातवत् । सम्प्रति परपक्षापातवत् प्राह—

परपक्खे वि य दुविहं, माणुस तेरिच्छगं च नायव्वं ।

एकैकं पि य तिविहं, पुरिसित्थि नपुंसगं चैव ॥ ४२२ ॥

'परपक्षेऽपि' परपक्षविषयेऽप्यापातवद् द्विविधं ज्ञातव्यम्—'मानुषं तैरश्वं च' मनुष्यापातवत्
तिर्यगापातवच्चेत्यर्थः । 'एकैकमपि' मानुषं तैरश्वं च त्रिविधम्, तद्यथा—पुरुषवत् स्त्रीवद् नपुं-

25 सकवच्च, पुरुषापातवत् स्त्र्यापातवद् नपुंसकापातवच्चेति भावः ॥ ४२२ ॥

पुरिसावायं तिविहं, दंडिय कोडुंविण य पागइए ।

ते सोयऽ-सोयवादी, एमेव नपुंस-इत्थीसु ॥ ४२३ ॥

'पुरुषापातं' पुरुषापातवत् त्रिविधम्, तद्यथा—'दण्डिके कौडुम्बिके प्राकृते च' दण्डिक-
पुरुषापातवत् कौडुम्बिकपुरुषापातवत् प्राकृतपुरुषापातवच्चेत्यर्थः । दण्डिका राजकुलानुगताः,
30 कौडुम्बिकाः शेषा महर्द्धिकाः, इतरे प्राकृताः । 'ते च' त्रयोऽपि प्रत्येकं द्विविधाः—शौचवा-
दिनोऽशौचवादिनश्च । 'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण नपुंसक-स्त्रियोरपि वक्तव्यम् । किमुक्तं
भवति ?—नपुंसकापातवत् स्त्र्यापातवच्च प्रत्येकं प्रथमतो दण्डिकादिमेदतस्त्रिविधम् । ततः
शौचवाद्यशौचवादिमेदतः पुनरेकैकं द्विविधम् ॥ ४२३ ॥

उक्तं मनुष्यापातवद् । अधुना तिर्यगापातवदाह—

दित्तमदित्ता तिरिया, जहण्णमुक्कोस मज्झिमा तिविहा ।

एमेवेत्थि-नपुंसा, दुगुंछिय-ऽदुगुंछिया नवरं ॥ ४२४ ॥

तिर्यञ्चो द्विविधाः—दृष्टा अदृष्टाश्च । दृष्टा दर्पवन्तः, अदृष्टाः शान्ताः । ते प्रत्येकं त्रिविधाः—जघन्या उत्कृष्टा मध्यमाश्च । जघन्या एडकादयः, मध्यमा महिपादयः, उत्कृष्टा हस्त्यादयः । एते किल पुरुषा उक्ताः । एवमेव स्त्री-नपुंसका अपि वक्तव्याः । नवरं ते दृष्टा अदृष्टाश्च प्रत्येकं द्विविधा विज्ञेयाः, तद्यथा—जुगुप्सिता अजुगुप्सिताश्च । जुगुप्सिता गर्दभ्यादयः, इतरे अजुगुप्सिताः । उक्तमापातवत् । संलोकवद् मनुष्येष्वेव द्रष्टव्यम् । ते च मनुष्यास्त्रिविधाः, तद्यथा—पुरुषाः स्त्रियो नपुंसकाश्च । एकैके प्रत्येकं त्रिविधाः—प्राकृताः कौटुम्बिका दण्डिकाश्च । पुनरेकैके द्विविधाः—शौचवादिनोऽशौचवादिनश्च । उक्तञ्च— 10

आलोगो मणुएसुं, पुरिसिस्थि-नपुंसगाण बोधव्वो ।

पायय कुडुंवि दंडिय, असोय तह सोयवादीणं ॥

सदेवमापात-संलोकौ चरमभेदे, द्वितीयेऽऽपातः, तृतीये संलोकः । उक्ता भेदप्रभेदयुक्ता एते क्षण्डिलभेदाः ॥ ४२४ ॥ गतं भेदद्वारम् । अधुना शोधिद्वारमाह—

मणुय-तिरिएसु लहुगा, चउरो गुरुगा य दित्ततिरिएसु ।

तिरियनपुंसिस्थीसु य, मणुयत्थि-नपुंसगे गुरुगा ॥ ४२५ ॥

१० शोधिद्वारम्

मनुष्याणां शौचवादिनां पुरुषाणां तिरश्चां च पुरुषाणामदृष्टानामापाते गाथायां सप्तमी पष्ठ्यर्थे संज्ञां ध्युत्सृजतः प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । “गुरुगा य दित्ततिरिएसु” इति दृष्टानां तिरश्चामापाते चत्वारो गुरुकाः । तथा ‘तिर्यङ्नपुंसक-स्त्रीषु’ तिर्यग्योनीनां नपुंसक-स्त्रीणां दृष्टानामापाते “मणुस्सत्थी (मणुयत्थि) नपुंसगे” इति मनुष्याणां स्त्री-नपुंसकानां शौचवादिना- 20 मापाते प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः ॥ ४२५ ॥

मणुय-तिरियपुंसेसुं, दोसु वि लहुगा तवेण कालेण ।

कालगुरु तवगुरुगा, दोहिं गुरु अद्धोकंती वा ॥ ४२६ ॥

मनुष्याणामशौचवादिनां पुरुषाणां तिरश्चामदृष्टानां पुरुषाणामापाते द्वयानामपि पृथक् पृथक् प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकास्तपसा कालेन च लघवः । मनुष्यस्त्री-नपुंसकानामशौचवादिनामापाते 25 चत्वारो गुरुकाः द्वाभ्यां गुरुकाः, तद्यथा—कालगुरुकास्तपोगुरुकाः । अर्द्धापक्रान्तिर्वा द्रष्टव्या । सा चैवम्—तिरश्चां दृष्टानां पुरुषाणामापाते मनुष्याणां गृहिणां पापण्डिनां वा पुरुषाणामशौचवादिनामापाते चत्वारो लघुकाः कालगुरुकाः, तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामदृष्टानामजुगुप्सिता-

१ “मणुयतिरिएसु” गाथाष्टकं कण्ठ्यम् । सोपि ति गतम् ।” इत्यनेन चूर्णिग्रन्थेन चूर्णिकृता “मह तिरी पासंडे०” ४२९-गाथां यावत् शोधिद्वारसत्कं गाथाष्टकमावेदितम् इति “पागय कोडुंवि०” इति ४२७ गाथाटीकायां टीकाकृद्भिः “उक्तं च” इति उल्लिख्य यत् “पागइयऽसोयवादी०” इत्यादि गाथात्रिकं निष्ठकृतं तत् चूर्णिकारमतेन भाष्यसत्कमिति सम्भावयामः । न खल्वेतत् “पागइयसोयवादी०” इत्यादिकं गाथा-त्रिकमसत्पार्श्ववर्तिनीषु भाष्यप्रतिषु क्वापि दृश्यते ॥

नामापाते कालगुरुकाः चत्वारो लघुकाः, तेषामेव तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानां दृष्टानां जुगुप्सितानां चापाते चत्वारो लघुकास्तपोगुरवः, मनुष्यस्त्री-नपुंसकानामशौचवादिनामपि त एव तपोगुरवश्चत्वारो लघुकाः ॥ ४२६ ॥ इयमेकेषामाचार्याणां मतेनार्द्धावकान्तिरुपदर्शिता । सम्प्रति भाष्यकारोऽन्यथाऽर्द्धावकान्तिमाह—

५ प्रागय क्रोडं चि य दंडि य अस्सोय-सोयवादीसु ।

चउगुरुगा जमलपया, अहवा चउ छ च गुरु-लहुगा ॥ ४२७ ॥

प्राकृते कौटुम्बिकं दण्डिनि च प्रत्येकमशौचवादिनि शौचवादिनि चार्द्धावकान्तिरवसेया । सा चैवम्—प्राकृतानामशौचवादिनां पुरुषाणामापाते चत्वारो लघुकान्तपसा कालेन च लववः, तेषामेव शौचवादिनां प्राकृतपुरुषाणामापाते त एव चत्वारो लववः कालगुरुकाः; कौटुम्बिकानामशौचवादिनां पुरुषाणामापाते कालगुरुकाश्चत्वारो लववः, तेषामेव कौटुम्बिकपुरुषाणां शौचवादिनामापाते चत्वारो लववस्तपोगुरुकाः; दण्डिकपुरुषाणामशौचवादिनामापाते तपोगुरुकाश्चतुर्लववः, तेषामेव शौचवादिनामापाते चतुर्लववो द्वाभ्यां गुरुकास्तपसा कालेन च । उक्तञ्च—

प्रागद्वयऽसोयवादी, पुरिसाणं लहुग दोहि वी लहुगा ।

ते चैव य कालगुरु, तेसिं चिय सोयवादीणं ॥

ते चिय लहु कालगुरु, क्रोडंवाणं असोयवादीणं ।

तेसिं चिय ते चैव उ, तवगुरुगा सोयवादीणं ॥

दंडिय असोय ति चिय, सोयन्मि य दोहि गुरुग चउलहुगा ।

एस पुरिसाण भणिओ, इत्थि-नपुंसाण वी एवं ॥

“चउगुरुगा जमलपदा” इति ‘यमलपदानि’ स्त्री-नपुंसकलक्षणाणि चतुर्गुरुकानि वक्तव्यानि । तानि चैवम्—प्राकृतस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते चत्वारो गुरुकाः द्वाभ्यां लववः, तद्यथा—तपसा कालेन च, तासामेव शौचवादिनीनां चत्वारो गुरुकाः कालगुरवः; कौटुम्बिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते कालगुरवश्चत्वारो गुरुकाः, तासामेव शौचवादिनीनामापाते तपोगुरुकाश्चत्वारो गुरवः; एवमेव दण्डिकस्त्रीणामशौचवादिनीनामपि, शौचवादिनीनां च चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरवस्तपसा कालेन च; एवमेव नपुंसकानामप्यापाते वक्तव्यम् । अत्रैव मतान्तरमाह—अथवा स्त्रीणामापाते चतुर्गुरुका उक्तप्रकारेण तपसा कालेन च विशेषिताः । नपुंसकानामापाते षड्लववो यथोक्तक्रमेण तपः-कालविशेषिताः ॥ ४२७ ॥

सम्प्रति तिर्यगापातमधिकृत्यार्द्धावकान्तिमाह—

तिरिण्णु वि एवं चिय, अहुगुंछ-हुगुंछ-दिच्छ-दिच्छेत्तु ।

अमणुण्णोय लहुगो, संजतिवग्गम्मि चउगुरुगा ॥ ४२८ ॥

२० ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण तिर्यक्ष्वजुगुप्सित-जुगुप्सित-दृष्टा-ऽदृष्टेष्वर्द्धावकान्तिरवसेया, तद्यथा—प्राकृतपुरुषगृहीतानामदृष्टानां तिर्यक्पुरुषाणामापाते चत्वारो लववो द्वाभ्यां लघुकास्तपसा कालेन च, तेषामेव च दृष्टानां त एव चत्वारो लववः कालगुरुकाः; कौटुम्बिकपरि-

गृहीतानामपि तिर्यक्पुरुषाणामदसानामापाते च त एव कालगुरुकाश्चत्वारो लघवः, तेषामेव दसानां तपोगुरुवश्चत्वारो लघुकाः; दण्डिकपरिगृहीतानां तिर्यक्पुरुषाणामदसानामापाते त एव चत्वारो लघवस्तपोगुरुकाः, तेषामेव दसानामापाते चतुर्लघुका द्वाभ्यां गुरुवस्तपसा कालेन च; तथा प्राकृतपरिगृहीतानां स्त्रीणां नपुंसकानां च तिरश्चामजुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां लघवस्तपसा कालेन च, तेषामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकाः कालगुरुवः; कोटुम्बिकपरिगृहीतानां तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामापाते त एव कालगुरुकाश्चत्वारो गुरुवः, तेषामेव जुगुप्सितानामापाते चत्वारो गुरुकास्तपोगुरुवः; एत एव दण्डिकपरिगृहीतानामपि तिर्यक्स्त्री-नपुंसकानामदसानामापाते द्रष्टव्याः, दसानामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरुवः कालेन तपसा च । उक्ता तिर्यक्स्वप्यर्द्धापक्रान्तिः, सम्प्रति स्वपक्षापाते शोधिमाह-अमनोज्ञानाम्-असाम्भोगिकानां संविज्ञानाम् इतरेषां च-असंविज्ञानामापाते प्रायश्चित्तं लघुको मासः । 'संयतीवर्गे समापतति' संयतीनामापाते चत्वारो गुरुकाः ॥ ४२८ ॥

सम्प्रति प्रागुक्तमेवार्थमुपदिदर्शयिपुराह—

भद तिरी पासंडे, मणुयाऽसोएहि दोहि लहु लहुगा ।

कालगुरु तवगुरुगा, दोहि गुरु अट्टोकंति दुगे ॥ ४२९ ॥

भद्रेषु-अद्वेषेषु तिर्यक्षु पुरुषेषु मनुष्येषु गृहस्थेषु पापण्डिषु चाऽशौचवादिज्वापतस्तु चत्वारो लघुकाः द्वाभ्यां लघवः । मनुष्यस्त्री-नपुंसकानां शौचवादिनामापाते चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरुवः, तद्यथा-तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । शेषेषु तु तिर्यग्-मनुष्यभेदेषु 'द्विके' तपः-काललक्षणे 'अर्द्धापक्रान्तिः' कचित् तपोगुरुका कचित् कालगुरुकेत्येवंरूपाऽवसातव्याः सा च प्राक् प्रदर्शिता ॥ ४२९ ॥ गतं शोधिद्वारम् । इदानीमपायद्वारमाह—

अमणुण्णेरगमणे, वितहायरंणम्मि होइ अहिगरणं ।

पउरदवकरण दट्ठुं, कुसील सेहादिगमणं च ॥ ४३० ॥

अमनोज्ञानाम्-असाम्भोगिकानां संविज्ञानाम् इतरेषां च-असंविज्ञानां गमने-आपाते सति वितथाचरणे दृश्यमाने भवति परस्परमधिकरणम् । इयमत्र भावना-आचार्याणां परस्परमन्यथा सामाचार्यः; ततोऽसाम्भोगिकानां सामाचारीवितथाचरणदर्शने 'नैषा सामाचारी' इति परस्परमधिकरणं प्रवर्तते । इतरे कुशीलाः पार्श्वस्थादयस्ते प्रचुरेण वारिणा पुतप्रक्षालनं कुर्वन्ति, ततस्तेषां कुशीलाणां प्रचुरद्रवेण पुनर्निलेपकरणं दृष्ट्वा शैक्षकाणाम् आदिशब्दात् शौचवादिनां मन्दधर्मिणां च गमनं तेषां समीपे भवति ॥ ४३० ॥

निगंथाणं पढमं, सेसा खलु होंति तेसि पडिकुट्टा ।

दव अप्प कलुस असती, अवण्ण पुरिसेसु पडिसेहो ॥ ४३१ ॥

यत एवमापाते दोषास्तस्मान्निर्ग्रन्थानां प्रथमं स्थण्डिलम्-अनापातमसंलोकमित्येवंरूपम्, शेषाणि त्रीणि खलु 'तेषां' निर्ग्रन्थानां 'प्रतिकुट्टानि' प्रतिपिद्धानि । अथ परपक्षापातं तत्रापि पुरुषापातं व्रजति तदा नियमतो द्रवमकलुषं परिपूर्णं च नेतव्यम्, अन्यथा 'द्रवे' पानीये अल्पे कलुषे वा यदि वा 'असति' विना पानीयेन गतो भवेत् ततस्ते दृष्ट्वा 'अवण्णम्'

अश्लाघां कुर्युः, यथा—अशुचयोऽमी, न केवलमवर्णं कुर्युः किन्तु प्रतिषेधोऽपि तैः क्रियते, यथा—मां कोऽप्यमीषामशुचीनां भक्तं पानं वा दद्यात् । एष पुरुषेषु—पुरुषापाते दोषः ॥४३१॥

सम्प्रति स्त्री-नपुंसकापाते दोषानाह—

आय पर तदुभए वा, संकाईया हवन्ति दोसाओ ।

८

पंडित्यसंगगहिते, उद्वाहो पडिगमणमादी ॥ ४३२ ॥

स्त्रीणां नपुंसकानां चापाते आत्मनि परे तदुभयस्मिन् वा शक्तादयो दोषा भवन्ति । तत्रात्मनि साधुः शक्ताविषयीक्रियते, यथा—एष किमप्युद्ग्रामयति? ; परैः स्त्री नपुंसको वा शक्न्यते, यथा—एते पापकर्माण एनं साधुं कामयन्ते इति; तदुभयस्मिन् यथा—द्वावप्येतौ परस्परमत्र मैथुनार्थमागतौ । तदेवमुक्ता शक्ता । आदिशब्दादवर्णादिदोषपरिग्रहः । तथा रुपापाते नपुंसकापाते वा स साधुरात्म-परोमयसमुत्थेन दोषेण स्त्रिया पण्डकेन वा सार्द्धं सङ्गं—मैथुनं कुर्यात्, तत्र केनचिदगारेण दृष्ट्वा गृहीतः स्यात् ततः प्रवचनस्योद्वाहः । तथा स उद्वाहित इति कृत्वा प्रतिगमनादीनि कुर्यात् ॥ ४३२ ॥

अस्मिन्नेव चतुर्थे स्पण्डिले तिर्यगापाते दोषानाह—

आहणणादी दिक्ते, गरहियतिरिण्णु संकमादीया ।

१५

एमेव य संलोए, तिरिण्णु वज्जिचु मणुएणु ॥ ४३३ ॥

‘द्वे’ दसतिर्यगापाते आहननादयो दोषाः । आहननं शृङ्गादिभिस्त्राडनम्, आदिशब्दाद् मूर्च्छागमन-मारणादिपरिग्रहः । ‘गर्हितेषु तिर्यङ्गु’ गर्हिततिर्यङ्गस्त्री-नपुंसकापाते शक्ता मैथुने, आदिशब्दात् प्रतिसेवेतापीत्यादयो दोषाः । यथा आपाते दोषा उक्ता एवमेव संलोकेऽपि तिर्यङ्गोक्तिकान् वर्जयित्वा मनुष्येषु द्रष्टव्याः । किमुक्तं भवति?—एषां संलोके नास्ति कश्चिदन-
२० न्तरोदितो दोषः, मनुष्याणां तु स्त्री-पुरुष-नपुंसकानां संलोके ये आपाते दोषास्ते वेदितव्याः ॥ ४३३ ॥ यद्यपि कदाचिदात्म-परोमयसमुत्था मैथुने दोषा न भवेयुस्तथाप्यमी सम्भाव्यन्ते—

जत्थंम्हे पासामो, जत्थ य आयरइ नातिवग्गो णे ।

परिमव कामेमाणो, संकेयगदिन्नको वा वि ॥ ४३४ ॥

यत्र वयममुमागच्छन्तं पश्यामो यत्र चाऽस्माकं ज्ञातिवर्गो निरन्तरम् ‘आचरति’ विचा-
२५ र्थमागच्छति तत्रास्माकं परिमवं कामयमानो दत्तसङ्केतो वा समागच्छति ॥४३४॥ किञ्च—

कलुस दवे असत्तीय व, पुरिसालोए हवन्ति दोसाओ ।

पंडित्यीसु वि य तहा, खद्धे वेउच्चिए मुच्छा ॥ ४३५ ॥

‘द्रवे’ पानीये कलुषे ‘असति’ अविद्यमाने वा पुरुषालोके ‘दोषाः’ प्रागुक्ता अवर्णादयो भवन्ति । तथा पण्डः—नपुंसकः, पण्डेषु स्त्रीषु च संलोकमानेषु खद्धे वैकुर्विके वा सागारिके
३० दृष्टे मूर्च्छा भवेत् । इयमत्र भावना—नपुंसकः स्त्री वा सागारिकं स्वभावत एवातिस्थूलं लम्बं च यदि वा कषायितम् अथवा वातदोषेण वैकुर्विकं दृष्ट्वा तद्विषयामिलापमूर्च्छामापन्ना तं साधुमुपसर्गयेत् तस्मात् त्रयाणामपि संलोको वर्जनीयः ॥ ४३५ ॥

गतं चतुर्थं स्थण्डिलम्, इदानीं तृतीयमापातवदसंलोकमधिकृत्य दोषानाह—

आयसमुत्था तिरिण, पुरिसे दव कलुस असति उड्ढाहो ।

आयोभय इत्थीसुं, अतिति णिते य आसंका ॥ ४३६ ॥

तिर्यगापाते आत्मसमुत्था दोषाः, तद्यथा—स्त्रीणां नपुंसकानां चापाते मैथुनाशङ्कादयो दोषाः । दृप्तानां तिर्यक्पुरुषाणामापाते आत्मन उपवातः । तथा 'पुरुषे' मनुष्यपुरुषापाते द्रवे कलुषे असति वा प्रवचनस्योड्ढाहः । तथा स्त्रीषु चशब्दान्नपुंसकेष्वागच्छत्सु गच्छत्सु च 'आत्मोभयविषया' आत्मोभयग्रहणं परस्योपलक्षणं आत्म-परोभयविषया आशङ्का । सा च प्रागेव भाविता ॥ ४३६ ॥

आवायदोस तइए, विइए संलोयतो भवे दोसा ।

ते दो वि नत्थि पढमे, तहिं गमणं तत्थिमा मेरा ॥ ४३७ ॥ 10

तृतीये स्थण्डिले आपातदोषाः, द्वितीये च संलोकतो दोषा भवन्ति ते वेदितव्याः । ते च 'द्वयेऽपि' आपातदोषाः संलोकदोषाश्च प्रथमे स्थण्डिले न सन्ति ततस्तत्र गमनं विधेयम् । तत्रेयं मर्यादा ॥ ४३७ ॥ तामेवाह—

कालमकाले सन्ना, कालो तइयाएँ सेसगमकालो ।

पढमा पोरिसि आपुच्छ पाणगमपुण्णिअण्णदिसिं ॥ ४३८ ॥ 15

द्विविधा संज्ञा, तद्यथा—कालेऽकाले च । तत्र काले तृतीयस्यां पौरुष्याम्, 'शेषकं' सर्वमपि प्रातःप्रभृतिकमकालः । तत्र तावदकालसंज्ञायां विधिरुच्यते 'कथं गन्तव्यम्?'—तत्र यदि प्रथमायां पौरुष्यां भवेत् तदा पात्रमुद्गाह्य पानकनिमित्तं व्रजति; अथ नोद्गाहयति पात्रं ततो कोको जानीयात्, यथा—एष बहिर्गमननिमित्तं पानीयं गृह्णाति, ततश्चतुर्थरसिकं न दद्यात् । अपि चोद्गाहिते पात्रेऽयमधिको गुणः—कोऽपि श्राद्धो ग्रामान्तरं नगरान्तरं वा गन्तुकामः 20 प्रधावितः श्रद्धायामुत्पन्नायां तं प्रतिलभयेत्, सोऽपि लाभो भवति शङ्काऽपि च नोपजायते, यथा—एष बहिर्गमनाय पानकनिमित्तं हिण्डते । स पुनः कीदृशं पानीयं गृहीयाद्? अत आह—'अपुष्पितं' अच्छं सुगन्धं चतुर्थरसिकम्, न भवति तादृशं तत उष्णोदकादि गृहीयात् । "अण्णदिसि"मिति यस्यां दिशि संज्ञाभूमिः तस्यां पानकस्य न गन्तव्यम्, यदि पुनस्तस्यां गच्छति ततोऽतिरिक्तं ग्रहीतव्यम् । यदि द्वौ जनौ तदा तथा गृह्णाति यथा तृतीयस्याप्युद्ध- 25 रति, किं बहुना? यावन्तो व्रजन्ति तावतां योग्यमतिरिक्तं तथा गृह्णाति यथैकस्योद्धरति । एवं पानीयं गृहीत्वा समागतो बहिः प्रतिश्रयस्य पादौ प्रमार्ज्य दण्डकं स्थापयित्वा ऐर्यापथिकीं प्रतिक्रम्य आलोच्य गुरोः पानकं दर्शयित्वाऽऽपृच्छति । गुरुमापृच्छ्य 'संज्ञाभूमिं व्रजामि' इति गच्छति । तत्र यद्यन्योऽपि कश्चिद्व्रजति तर्हि यथैकस्योद्धरति तावत्प्रमाणं मात्रके पानकं गृह्णाति । तच्चोद्गाहितं पात्रमन्यस्य समर्प्य दण्डकं प्रमार्ज्य आवश्यकं कृत्वा व्रजति । यथो- 30 क्तविधेरकरणे सर्वत्र प्रायश्चित्तं मासलघु ॥ ४३८ ॥ उक्तमेवार्थं स्पष्टतरमुपदर्शयति—

अतिरेगगहणमुग्गाहियम्मि आलोय पुच्छियं गच्छे ।

एसा उ अकालम्मी, अणहिडिय हिडिए काले ॥ ४३९ ॥

पात्रे उद्वाहिते एकजनातिरेकेण पानीयस्य ग्रहणं कर्तव्यम् । कृत्वा च गुरोः पुरतः
आलोच्य गुरुमापृच्छ्य संज्ञाम्निं गच्छेत् । एषाऽकाले संज्ञा उक्ता । सम्यग्ति कालसंज्ञा
वक्तव्या—‘काले’ कालसंज्ञा अहिण्डिते हिण्डिते वा । इयमत्र भावना—नृतीयस्यां पौन्यां
कालस्य प्रतिक्रमणे कृते यावन्नाद्यापि मिश्रावेला भवति तावत् संज्ञाम्निं व्रजति; अथवा
हिण्डिते समुद्दिष्टे माजनेषु च प्रदत्तकल्पेषु यावन्नावगाहते चतुर्थपौन्याकालमावदच्छति;
अथोत्सुरे मिश्रावेला चिरं वा हिण्डितन्ततोऽवगादायामपि चरमपौन्यां गच्छति ॥ ४३९ ॥

तत्र को त्रिभिः ? इत्याह—

कप्येऊणं पाए, एकंकस्स उ द्रुवे पडिग्गहणे ।

दाउं दो दो गच्छे, तिण्हड्ढ दवं च वेत्तुणं ॥ ४४० ॥

10 ‘पात्राणि कल्पयित्वा’ त्रीन् कल्पान् पात्राणां निर्लेपनाय दत्त्वा ‘एकंकस्स’ आत्मायात्मा-
यसङ्घादकस्य द्वौ द्वौ पतङ्गहकौ दत्त्वा द्वौ द्वौ संज्ञाम्निं गच्छेयान् । कथम् ? इत्याह—
त्रयोणामर्थाय दवं गृहीत्वा । पानकं हि तावत्प्रमाणं ग्रहीतव्यं यावत् पश्चादेकस्योद्धरति ।
इयमत्र भावना—ये ये सङ्घादवन्तस्तेषां तेषामेकौ द्वौ पतङ्गहौ धारयति, द्वितीयश्चान्येन समं
याति, तेषु चागतेषु ये प्रागितरे स्थितान्ते व्रजन्ति, इतरे चागताः पात्राणि धारयन्ति, याव-
15 त्तश्च गच्छन्ति तावतां योग्यमेकातिरिक्तं पानकं मात्रकं गृह्णन्ति ॥ ४४० ॥

कथं पुनस्तं गच्छन्ति ? इत्यत्र आह—

अजुयलिया अनुरिया, विगहारहियां वयंति पट्ठमं तु ।

निसिद्धु डगल्लगहणं, आवडणं वच्चमासज्जा ॥ ४४१ ॥

‘अजुगलितः’ न समश्रेणीकयुगलपदया म्लिताः ‘अत्तरिताः’ त्वरितहिताः ‘विकथार-
20 हिताः’ स्त्री-भक्तादिकया अकुर्वणाः ‘प्रथमम्’ अनायासासंलोकलक्षणं स्पष्टितं व्रजन्ति । तत्र
‘निसिद्धु’ उपविश्य नोद्धृष्टिता इत्यर्थः, ऊर्ध्वस्थितानां सम्यक्प्रत्युपेक्षणाऽसम्भवान् ‘डगल्लग्रहणं
कुर्वन्ति’ ये समावसम्भवाः पुनर्निर्लेपनाय लेपुकामे डगल्लकात्तानाददत्ते, आदाय चैतेषां
समावापपत्तं कुर्वन्ति येन वृश्चिकादिमृजोऽपसरति । उक्तञ्च—

“ते डगले दिड्ढिद्वे ततो जो कस्य विच्छुगादां सोऽपसरति” इति ।

25 तेषां च डगल्लकानां प्रमाणं ‘वचः’ पुरीषमासाद्य प्रतिवक्तव्यम् । यो भिन्नवर्चाः स त्रीन्
डगल्लकान् गृह्णाति, अन्यो द्वावेकं वा ॥ ४४१ ॥

आलोहज्जम् य दिसा, संडासगमेव संपमज्जिता ।

पेहिय पमज्जिण्णु य, जयणाए थंडिणे निसिरे ॥ ४४२ ॥

१. “तं च अतिरेणं वेत्तव्यं, केतिर्यं ? इदं दो केत्या तो तदा गच्छति इवा एगस्स उच्चरति । एवं
जनिता वर्षति तत्तिर्याणं वेत्तुं इवा उच्चरि एगस्स उच्चरति इवा वेत्तव्यं । अततो व हिं पडित्सवस्स पाए
पमज्जता दंदयं छेत्ता शरीरावहिं पडिक्केत्ता आलोहज्जा दंडिता अनुच्छिता “जमो सग्गामूलि” इति
ओद ववति डगल्लमयतो दण्डमार्गं मत्तए पाण्यं गच्छति इवा एगस्स उच्चरतं, तावे डगल्लगहणं अगस्स
दातुं दंदयं पमज्जिता आवत्तिर्यं कटं वर्षति । एतत् सव्वस्य अट्टमे मत्तल्लह । एतत् अट्टालसग्गाए
विवा ।” इति चूर्णिका ॥ २ तथा हि ॥ ५० ॥ १२ ॥ ३ ॥ अ जंति दा, विता, ॥

स्थण्डिलं गत्वा तत्र दिशामापात-संलोकवर्जनार्थमालोकनं कुर्यात् । दिश आलोक्य तदन-
न्तरं सण्डासकं सम्प्रमार्ज्य प्रेक्षितेषु प्रमार्जितेषु च भूप्रदेशेषु स्थण्डिले पुरीषं 'निसृजेत्'
व्युत्सृजेत् । कथम् ? इत्याह—'यतनया' 'दिसि पवण गाम सूरिए' (गा० ४५६) त्यादिव-
क्ष्यमाणलक्षणया । तत् पुनरनापातासंलोकं स्थण्डिलमेभिर्वक्ष्यमाणैर्दशभिः स्थानैर्विशुद्धं ज्ञात-
व्यम् ॥ ४४२ ॥ तान्येवाह—

अणावायमसंलोए, परस्स अणुवधातिए ।

समे अञ्जुसिरे यावि, अचिरकालकयम्मि य ॥ ४४३ ॥

विच्छिन्ने दूरमोगाढेऽनासन्ने विलवज्जिए ।

तसपाण-वीयरहिए, उच्चारदीणि वोसिरे ॥ ४४४ ॥

अनापातमसंलोकं १ परस्यानौपधातिकं २ समं ३ अशुषिरं ४ अचिरकालकृतं ५ 10
विस्तीर्णं ६ दूरमवगाढं ७ अनासन्नं ८ विलवर्जितं ९ त्रसपाण-वीजरहितं १० यत् स्थण्डिलं
तत्र 'उच्चारदीनि' उच्चार-प्रश्रवणप्रभृतीनि व्युत्सृजेत् ॥ ४४३ ॥ ४४४ ॥

एष एककः संयोगो दर्शितः । सम्प्रति द्विकादिसंयोगानुपदर्शयति—

एग-दु-ती-चउ-पंचग-छग-सत्तग-अट्ट-नवग-दसगेहिं ।

संजोगा कायव्वा, भंगसहस्सं चउव्वीसं ॥ ४४५ ॥

अमीषामनन्तरोदितानां दशानां पदानामेक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्च-षट्-सप्ता-ऽष्ट-नव-दशकैः
संयोगाः कर्तव्याः । तेषु च भङ्गाः सर्वसङ्ख्याया 'चतुर्विंशं' चतुर्विंशत्यधिकं सहस्रम् ।

अथ कस्मिन् संयोगे कियन्तो भङ्गाः ? उच्यते—इह भङ्गानामानयनाय करणमिदम्—दशा-
दयोऽङ्का एकैकेन हीनास्तावत् स्थाप्यन्ते यावत् पर्यन्त एकः । ततस्ते यथाक्रममेभी राशिभिर्गुण-
यितव्याः, तद्यथा—दशक एककेन, नवकः पञ्चभिः, अष्टकः पञ्चदशभिः, सप्तकस्त्रिंशता, षट्को 20
द्वाचत्वारिंशता, पञ्चकोऽपि द्वाचत्वारिंशता, चतुष्कस्त्रिंशता, त्रिकः पञ्चदशभिः, द्विकः पञ्चकेन,
एकक एककेन । स्थापना—

१०	९	८	७	६	५	४	३	२	१
१	५	१५	३०	४२	४२	३०	१५	५	१

अमीषां चामीभिर्गुणाकारैर्गुणे जाता एकादिसंयोगेष्वियं भङ्गसङ्ख्या, तद्यथा—एकक-25
संयोगे दश, द्विकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत्, त्रिकसंयोगे विंशं शतम्, चतुष्कसंयोगे द्वे शते
दशोत्तरे, पञ्चकसंयोगे द्वे शते द्विपञ्चाशदधिके, षट्कसंयोगे द्वे शते दशोत्तरे, सप्तकसंयोगे
विंशं शतं, अष्टकसंयोगे पञ्चचत्वारिंशत्, नवकसंयोगे दश, दशकसंयोगे एकः; एकं च
वसत्यादिषु विविक्ते प्रदेशे स्थण्डिलमिति । सर्वभङ्गसङ्ख्या एकत्र मीलयित्वा रूपाधिका
क्रियते ततश्चतुर्विंशं भङ्गसहस्रं भवति । [उक्तं च—]

भंगाणयणे करणं, दसगातो ओसरंतो जावेक्को ।

एए उ गुणेयव्वा, इमेहिं रासीहिं जहकमसो ॥

एकग पंचग पत्तर, तीसा बायाल पंच जा टाणा ।
 परतो बायालीसा, पडिलोममवेहि जावेको ॥
 एकगसंजोगादी, गुणिया लद्धा हवन्ति एमेते ।
 मिलिया रुवाहिकया, भंगसहस्सं चउवीसं ॥ ४४५ ॥

८ सम्प्रत्येतानि दश शुद्धानि पदानि व्याख्यातव्यानि । ये च यत्र दोषास्ते तत्र कथनीयाः ।
 तत्राऽऽपातवत् संलोकवच्च पूर्वं व्याख्यातम् । इदानीं परस्यौपधातिकमाह—

परस्यौ-
 पधातिकं
 स्थण्डिलम्

आया पवयण संजम, तिविहं उवधातिवं मृणयवं ।
 आराम वच्च अगणी, बायादऽमुती य अन्नत्थ ॥ ४४६ ॥

इह पूर्वाद्विपदानां पश्चाद्विपदानां च यथाक्रमं योजना । सा चैवम्—‘औपधातिकम्’ उप-
 १० धातप्रयोजनकं स्थण्डिलं त्रिविवं ज्ञातव्यम्, तद्यथा—आत्मोपधाति प्रवचनोपधाति संयमोप-
 धाति च । तत्राऽऽमोपधाति आरामः, तत्र हि संज्ञां व्युत्सृजतो ‘धातादि’ पिट्टनादि । प्रवचनो-
 पधाति ‘वचः’ वचोऽगृहम्, तद्धि जुगुप्सितमशुच्यात्मकत्वात्, ततस्तत्र संज्ञाव्युत्सर्गे ईदृशा एते
 इति प्रवचनोपधातः । संयमोपधाति ‘अग्निः’ अग्निस्थानम्, तत्र हि संज्ञाव्युत्सर्गे तेऽग्न्यार-
 म्भिणः ‘अन्यत्र’ अस्थण्डिलेऽग्निस्थानं कुर्वन्ति त्यजन्ति वा तां संज्ञामस्थण्डिले ॥ ४४६ ॥

१५ सम्प्रति विषमे स्थण्डिले दोषानाह—

विषमं
 शुषिरे
 च स्थ-
 ण्डिलम्

विसम पलोदृणि आया, इयरस्स पलोदृणम्मि छकाया ।
 शुसिरम्मि विच्छुरादी, उमयक्कमणे तसादीया ॥ ४४७ ॥

विषमे स्थण्डिले साधुः प्रलोदते—पतेदिति भावः, तत्र चाऽऽमा विराध्येत । ‘इतरस्स’ पुरी-
 पस्स प्रश्रवणस्स च प्रलोदने षट् काया विराध्यन्ते, तथाहि प्रतीतमेतत्—पुरीषं प्रश्रवणं वा
 २० प्रलोदन् षट् कायान् विराधयति, एषा संयमविराधना । शुषिरे दोषानाह—शुषिरे संज्ञादि व्युत्सृ-
 जतो वृश्चिकादिमिरात्मनो विराधना, आदिशब्दात् सर्पादिपरिमहः । उमयं—संज्ञा प्रश्रवणं
 तेनाऽऽक्रमणे ‘व्रसादयः’ व्रस-स्वावरप्राणा विराध्यन्ते, एषा संयमविराधना ॥ ४४७ ॥

अथ कीदृशं चिरकालकृतं स्थण्डिलम् ? अत आह—

चिरका-
 लकृतं
 स्थण्डिलम् २४

जे जम्मि उरम्मि कया, पयावणादीहि थंडिला ते उ ।
 हांति इयरं चिरकया, वासावुत्थे य वारसगं ॥ ४४८ ॥

यानि स्थण्डिलानि यस्मिन् ऋतौ प्रतापनादिभिः कृतानि तानि तस्मिन्नचिरकालकृतानि
 भवन्ति । यथा—हेमन्ते कृतानि हेमन्त एवाचिरकालकृतानि । ‘इतराणि तु’ ऋत्वन्तरव्यव-
 हितानि चिरकालकृतानि, अस्थण्डिलानि तानीति भावः । यत्र पुनरेकं वर्षावसानं सगोघनो
 ग्राम उपितस्तत्र ‘द्वादशकं’ द्वादश संवत्सराणि स्थण्डिलम्, ततः परमस्थण्डिलं भवति ॥ ४४८ ॥

विस्तीर्णं
 द्वाद-
 शार्द्धं च
 स्थण्डिलम्

३० सम्प्रति विस्तीर्णमाह—

हत्यायामं चउरस्स, जहण्ण उक्कोस जोयणचिउक्कं ।
 चउरंगुलप्पमाणं, जहण्णयं दूरमोगाढं ॥ ४४९ ॥

जघन्यं विस्तीर्णं 'चतुरस्रं' चतसृष्वपि दिक्षु हस्तायामम्, उत्कृष्टं 'योजनद्विषट्कं' द्वादश योजनानि, तच्च चक्रवर्त्तिस्कन्धावारनिवेशे प्रतिपत्तव्यम् । दूरावगाढमाह—यत्राधस्तात् 'चतुरङ्गु-
लप्रमाणमचित्तं' चत्वार्यङ्गुलान्यचित्ता भूमिः तद् जघन्यं दूरमवगाढम्, अर्थात् पञ्चाङ्गुलप्रभृति-
कमचित्तं यस्याधस्तात् तद् उत्कृष्टं दूरमवगाढम् ॥ ४४९ ॥ साम्प्रतमासन्नमाह—

दवासन्नं भवणाइयाण तहियं तु संजमा-ऽऽयाए ।

५ आसन्नं
स्थण्डिलम्

आया-पवयण-संजमदोसा पुण भावमासन्ने ॥ ४५० ॥

आसन्नं द्विविधम्—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यासन्नं भवनादीनां निकटम्, आदिग्रह-
णाद् देवकुलानां ग्रामस्य क्षेत्रस्य पथो वृक्षस्य च परिग्रहः । यस्य हि वृक्षस्य हस्तिपदप्रमाणः
स्कन्धस्तस्य समन्ततो हस्तो वर्जयितव्यः । तत्र यदि द्रव्यासन्ने व्युत्सृजति ततः संयमे आत्मनि
च विराधना । तत्र यद् गृहादीनामासन्नं तत् स्थण्डिलं परित्यज्यान्यत्र स्थण्डिलं कुर्युः, 10
अथवा पानीयेन तत् प्रक्षालयेयुः ततः संयमविराधना । आत्मविराधना पिट्टनादिभावात् ।
भावासन्नं नाम तावत् तिष्ठति यावत् संज्ञा मनाग् नागच्छति, ततोऽनधिसहः स्थण्डिलं
गन्तुमशक्नुवन् अस्थण्डिले भवनादीनां वा प्रत्यासन्ने व्युत्सृजेत्, तत्र चाऽऽत्मविराधना संयम-
विराधना च प्राग्वत् । अथास्थण्डिलमिति कृत्वा सागारिको वा तिष्ठतीति संज्ञां धारयत्यात्म-
विराधना, मरणस्य ग्लानत्वस्य वाऽवश्यम्भावात्; अनधिसहेन च सता तेन लोकपुरतोऽस्थाने 15
संज्ञाव्युत्सर्गे पुनर्जङ्घादिलेपने वा प्रवचनोपघातः ॥ ४५० ॥

सबिले त्रसप्राण-बीजोपेते दोषानाह—

होंति बिले दो दोसा, तसेसु बीएसु वा वि ते चेव ।

संजोगतो य दोसा, मूलगमा होंति सविसेसा ॥ ४५१ ॥

सबिलं
त्रसप्राण-
बीजस-
हितं च
स्थण्डिलम्

बिले संज्ञां व्युत्सृजतो द्वौ दोषौ, तद्यथा—आत्मविराधना संयमविराधना च । तत्र यदा 20
बिले प्रविशन्त्या संज्ञया प्रश्रवणेन तद्गता जीवा बाध्यन्ते तदा संयमविराधना, सर्पादिभक्षणे
आत्मविराधना । त्रसेषु बीजेषु च 'तावेव' द्वौ दोषौ संयमा-ऽऽत्मविराधनालक्षणौ । तत्र
त्रसेषु बीजेषु च प्राणव्यपरोपणात् संयमविराधना सुप्रतीता । त्रसेष्वात्मविराधना तेभ्य उप-
द्रवसम्भवात्, बीजेष्वात्मविराधना बीजकोशावयवानामतितीक्ष्णानां पदेषु लग्नतः (लग्नतः)
पादप्रलोटनतः पतनतो वा । तदेवमेकैकस्मिन् वर्जनीये स्थण्डिले दोषा उक्ताः । अस्माच्च 25
'मूलगमाद्' एककसंयोगरूपाद् द्विक-त्रिकादिपदानां संयोगतः 'सविशेषाः' बहुबहुतरका
[दोषाः] भवन्ति ज्ञातव्याः—द्विकसंयोगे द्विगुणाः त्रिकसंयोगे त्रिगुणा यावद् दशसंयोगे दशगुणा
इति ॥ ४५१ ॥ सम्प्रति प्रागुक्तमपि प्रायश्चित्तमन्याचार्यपरिपाठ्या मनाग् विशेषप्रदर्श-
नार्थतया च पुनराह—

पंथम्मि य आलोए, झुसिरम्मि तसेसु चेव चउल्लङ्गा ।

पुरिसावाए य तहो, तिरियावाए यं ते चेव ॥ ४५२ ॥

30

पथ आसन्ने पुरुषाणामालोके झुपिरे त्रससङ्कुले च संज्ञां व्युत्सृजतः प्रायश्चित्तं चत्वारो

१ य तह चेव ता विना ॥

लघुकाः । तथा सर्वमनुप्यपुरुषापाते सर्वतिर्यक्पुरुषापाते च प्रत्येकं 'त एव' चत्वारो लघवः । सर्वग्रहणं मनुष्येषु कौटुम्बिकादिभेदपरिग्रहार्थम् ॥ ४५२ ॥ तिर्यक्लघुकादिभेदसङ्ग्रहार्थमाह—

इत्थि-नपुंसावाए, भावासन्ने विले य चउगुरुगा ।

पणगं लहुयं गुरुगं, बीए सेसेसु मासलहुं ॥ ४५३ ॥

८ सर्वासां प्राकृतादिभेदमिन्नानां स्त्रीणामापाते सर्वनपुंसकापाते च तथा भावासन्ने विलसहिते च स्पण्डिले व्युत्सृजतः प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । प्रत्येकबीजसङ्कुले स्पण्डिले लघूनि पञ्चरात्रि-
न्दिवानि, अनन्तबीजसङ्कुले गुरुकाणि । 'शेषेषु' अशुद्धेषु स्पण्डिलेषु मासलघु । यच्चान्यदापद्यते
तदपि सर्वमाप्नोति । यत्रासामाचारीकरणं तत्रापि मासलघु ॥ ४५३ ॥

अपमज्जणा अपडिलेहणा य दुपमज्जणा दुपडिलेहा ।

१० त्रिय मासिय त्रिय पणगं, लहु काल तवे चरिम सुद्धो ॥ ४५४ ॥

संज्ञां व्युत्सृष्टकामो न प्रत्युपेक्षते न प्रमार्जयति मासलघु तपोगुरु काललघु, न प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयति मासलघु कालगुरु तपोलघु, न प्रमार्जयति प्रत्युपेक्षते मासलघु द्वाभ्यां लघु । एवं
'त्रिके' त्रिषु स्थानेषु मासिकं लघु कालेन तपसा चोक्तप्रकारेण विशेषितम् । अयं प्रत्युपेक्षते
प्रमार्जयति तत्र दुप्यत्युपेक्षिते दुप्प्रमार्जिते रात्रिन्दिपञ्चकं लघु तपोगुरु काललघु, दुप्यत्यु-
१५ पेक्षिते सुप्रमार्जिते रात्रिन्दिपञ्चकं लघु तपोलघु कालगुरु, सुप्रत्युपेक्षिते दुप्प्रमार्जिते रात्रि-
न्दिपञ्चकं लघु द्वाभ्यां लघुकम् । एवं 'त्रिके' त्रिषु स्थानेषु पञ्चकं कालेन तपसा चोक्तप्र-
कारेण विशेषितम् । 'चरमे' सुप्रत्युपेक्षितं सुप्रमार्जितमित्येवं रूपे महे 'शुद्धः' न प्रायश्चित्त-
माह ॥ ४५४ ॥

खुद्धो धावण झुसिरे, तिकखुत्तो अपडिलेहणा लहुगो ।

२० वर-वावि-वच्च-गोवय-टिय-मल्लगलङ्गणे लहुगा ॥ ४५५ ॥

इयमपि गाथाऽन्याचार्यपरिप्राटिसूत्रिका ततो न पुनरुक्तत्वा नाऽपि विरोधः, मतान्तरत्वात् ।
'शुद्धकं' स्तोकं यदि 'धावनं' प्रलोठनमित्यर्थः तत्र, तथा झुपिरे स्पण्डिले, तथा त्रिकृत्वोऽप्र-
त्युपेक्षणायां प्रत्येकं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । तथा यदि गृहे संज्ञां व्युत्सृजति, वाप्याम्,
वर्चोगृहे वर्चस उपरि वा, गोप्यदे वा, ऊर्द्धस्थितो वा, तथा मल्लके व्युत्सृज्य यदि परिष्ठाप-
२५ यति तदा सर्वेष्वेतेषु स्थानेषु प्रायश्चित्तं प्रत्येकं चत्वारो लघवः ॥ ४५५ ॥

गतमपायद्वारम् । इदानीं वर्जनाद्वारमाह—

दिसि-पवण-गाम-सरिय-छायाए पमज्जिज्जा तिकखुत्तो ।

जस्सुगगद्दो चि काउण वोसिरे आयमे वा वि ॥ ४५६ ॥

उत्तरदिक् पूर्वदिक् च लोके पूज्या, ततस्तस्याः पृष्ठप्रदाने लोकमध्येऽवर्णवादी भवति,
३० वानमन्तरं वा किञ्चिन्मिथ्यादृष्टिं कुप्येत्, तथा च सति जीवितव्यस्य विनाशः; तस्माद् दिवा
रात्रौ च पृष्ठं पूज्येत्, उत्तरस्यां तु दिवा, दक्षिणस्यां दिशि रात्रौ निशाचराः सञ्चरन्ति तज-
स्तस्यां पृष्ठं रात्रौ वर्जयेत् । उक्तञ्च—

उमे सूत्र-पुरीषे तु, दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।

रात्रौ दक्षिणतश्चैव, तथा चाऽऽयुर्न हीयते ॥

तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठं न कुर्यात्, मां लोको ब्रूयात्-अर्धन्येतदेत इति, नाशिकायां चाशीसि मा भूवन् । तथा ग्रामस्य सूर्यस्य च पृष्ठं न दातव्यम्, लोकेऽवर्णवादसम्भवात् । तथाहि-सूर्यस्य ग्रामस्य वा पृष्ठदाने लोको ब्रूते-न किञ्चिज्ज्ञानन्येते यल्लोकोद्द्योतकरस्यापि सूर्यस्य यस्मिन् ग्रामे स्थीयते तस्यापि च पृष्ठं ददतीति । तथा संसक्तग्रहणिच्छायायां व्युत्सृजेद् येन द्वीन्द्रियविनाशो न भवति । तथा 'त्रिकृत्वः' त्रीन् चारान् प्रमार्ज्य उपलक्षण-६ मेतत् प्रत्युपेक्ष्य च व्युत्सृजेत् । तत्राप्रत्युपेक्षणेऽप्रमार्जने दुष्प्रत्युपेक्षणे दुष्प्रमार्जने च प्रायश्चित्तं प्रागुक्तम् । तथा "यस्यावग्रहः सोऽनुजानीयात्" इति अनुज्ञाय व्युत्सृजेद् आचमेद्वा । एष गाथार्थः ॥ ४५६ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीपुराह—

उत्तर पुन्वा पुञ्जा, जम्माएँ निसीयरा अभिवडंति ।

घाणारसा य पवणे, सूरिय गामे अवन्नो उ ॥ ४५७ ॥

10

उत्तरा पूर्वा च लोके पूज्या, ततो दिवा रात्रौ च पूर्वस्यामुत्तरस्यां वा पृष्ठं न दद्यात् । तथा यान्या-दक्षिणा तस्यां रात्रौ 'निशाचराः' देवाः 'अभिपतन्ति' समागच्छन्ति, ततस्तस्यां रात्रौ पृष्ठं न दद्यात् । तथा यतः पवनस्ततः पृष्ठकरणेऽशुभगन्धघ्राणिः नाशिकायां चाशीस्युपजायन्ते, तस्मात् पवनस्यापि पृष्ठं न कर्त्तव्यम् । सूर्यस्य ग्रामस्य च पृष्ठकरणे अवर्णो लोकमध्ये यथाऽभिहितः प्राक्, ततस्तयोरपि न दातव्यं पृष्ठमिति ॥ ४५७ ॥

15

"छायाए" (गाथा ४५६) इति व्याख्यानार्थमाह—

संसक्तग्रहणी पुण, छायाए निग्गयाएँ वोसिरइ ।

छायाऽसति उण्हम्मि वि, वोसिरिय मुहुत्तगं चिट्ठे ॥ ४५८ ॥

संसक्ता द्वीन्द्रियैर्ग्रहणिः-कुक्षिर्यस्यासौ संसक्तग्रहणिः, स द्वीन्द्रियरक्षणार्थं छायायां वृक्षादेर्निर्गतायां व्युत्सृजति । अथ छायाऽद्यापि न निर्गच्छति मध्याह्ने एव संज्ञाप्रवृत्तेः, तत-20 श्छायायाः असति-अभावे उण्णेऽपि स्वशरीरच्छायां पुरीपस्य कृत्वा व्युत्सृजति, व्युत्सृज्य च 'मुहूर्त्तकम्' अल्पं मुहूर्त्तं तथैव तिष्ठति, येनैतावता कालेन स्वयोगतः परिणमन्ति । अन्यथोण्णेन महती परितापना स्यात् ॥ ४५८ ॥

अथ व्युत्सृजन् स्वोपकरणं कथं धरति ? इत्यत आह—

उवगरणं वामगऊरुगम्मि मत्तो य दाहिणे हत्थे ।

25

तत्थऽण्णत्थ व पुंसे, तिहिं आयमणं अदूरम्मि ॥ ४५९ ॥

'उपकरणं' दण्डकं रजोहरणं च वामे ऊरौ स्थापयति, मात्रकं दक्षिणहस्ते क्रियते, ङगलकानि च वामहस्तेन धरणीयानि । ततः संज्ञां व्युत्सृज्य तत्रान्यत्र वा प्रदेशे ङगलकैः पुतं 'पुंसयति' रक्षयति । पुंसयित्वा त्रिभिः नावापूरकैः चुल्लकैरित्यर्थः 'आचमनं' निर्लेपनं करोति ।

उक्तञ्च—

30

तिहिं नावाए पूरण्हिं आयमइ निलेवेति वा । नावापूरओ नाम पंसती इति ।

१ "लोगो भणति-एयं चेव अगधाति, अरिसाओ वा खुब्भंति" इति चूर्णिः ॥ २ निसियराऽणिंसं देवा ता० ॥ ३ च मुहूर्त्तं तथैव भा० मो० विना ॥

तदपि चाचमनमदूरे करोति । यदि पुनर्दूरे आचमति तत उद्धाहः । कश्चिद् दृष्ट्वा चिन्तयेत्-अनिलेप्य पुते गत एष इति ॥ ४५९ ॥ सम्प्रत्यालोके प्रायश्चित्तविधिमाह—

आलोकं पि य त्रिविहं, पुरिसि-त्थि-नपुंसकं च बोधयन् ।

लहुगा पुरिसालोए, गुरुगा य नपुंस-इत्थीसु ॥ ४६० ॥

- 8 आलोकमपि च 'त्रिविधं' त्रिप्रकारम्, तद्यथा—पुरुषालोकं स्त्रियालोकं नपुंसकालोकम् । गाथायां पदैकदेशे पदसमुदायोपलक्षणानि । तत्र पुरुषालोके प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः, स्त्रियालोके नपुंसकालोके च चत्वारो गुरुकाः ॥ ४६० ॥ तदेवमचित्तं स्थण्डिलमचित्तेन पथा भणितम् । अथ सचित्तेन मिश्रेण वा यदा तद् गच्छति तदेदं प्रायश्चित्तम्—

छक्काय चउसु लहुगा, परिच्छ लहुगा य गुरुग साहारे ।

- 10 संघट्टण परियावण, लहु गुरुगऽतिवायणे मूलं ॥ ४६१ ॥

- 'पट्कायाः' पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतिवसरूपाः । तेषां मध्ये 'चतुर्षु' पृथिव्यसेजोवायुरू-
पेषु सङ्घट्टनादिषु लघुकाः प्रायश्चित्तम्, 'परिते' प्रत्येकवनस्पतिकायेऽपि च लघुकाः, "साहारे"
अनन्तवनस्पतिकायिके सङ्घट्टनादिषु गुरुकाः, तथा द्वीन्द्रियादीनां सङ्घट्टने परितापने च
यथायोगं लघुका गुरुकाश्च प्रायश्चित्तम्, 'अतिपातने' विनाशे मूलम् । इयमत्र भावना—पृथि-
15 वीकायं सङ्घट्टयति मासलघु, परितापयति मासगुरु, अपद्रावयति जीविताद् व्यपरोपयतीत्यर्थः
चतुर्लघु । एवमप्याये तेनस्काये वायुकाये प्रत्येकवनस्पतिकाये च द्रष्टव्यम् । उक्तञ्च—

छक्कायादिमचउसू, तह य परित्त्तम्मि होति वणकाए ।

लहु-गुरुमासो चउलहु, घट्टण परिताव उदवणे ॥

- एतत् प्रायश्चित्तमेकैकस्मिन् दिवसे सङ्घट्टनादिकरणे । यदि पुनर्द्वौ दिवसौ पृथिव्यादि
20 सङ्घट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, जीविताद् व्यपरोपयति चतुर्गुरु । त्रीन् दिव-
सान् निरन्तरं पृथिव्यादीन् सङ्घट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, अपद्रावयति षड्लघु ।
निरन्तरं चतुरो दिवसान् सङ्घट्टने चतुर्गुरु, परितापने षड्लघु, अपद्रावणे षड्गुरु । पञ्च
दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने षड्लघु, परितापने षड्गुरु, अपद्रावणे मासिक-
च्छेदः । षड् दिवसान् निरन्तरं सङ्घट्टने षड्गुरु, परितापने मासिकच्छेदः, अपद्रावणे चतु-
25 र्मासच्छेदः । सप्त दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने मासिकच्छेदः, परितापने चतु-
र्मासिकः, अपद्रावणे पाण्मासिकः । अष्टौ दिवसान् निरन्तरं पृथिव्यादीनां सङ्घट्टने चातुर्मा-
सिकच्छेदः, परितापने पाण्मासिकः, अपद्रावणे मूलम् । उक्तञ्च—

द्वोहिं दिवसेहिं मासगुरुए आदवेत्ता चउगुरुए ठाति जाव अट्टहिं सपर्यं ति ।

- अनन्तवनस्पतिकं यदि सङ्घट्टयति तदा मासगुरु, परितापयति चतुर्लघु, अपद्रावयति
30 चतुर्गुरु । द्विदिवसादिनिरन्तरसङ्घट्टनादिषूत्तरोत्तरैकैकस्थानवृद्धितः सप्तभिर्दिनैर्मूलम् । द्वीन्द्रियं
सङ्घट्टयति चतुर्लघु, परितापयति चतुर्गुरु, जीविताद् व्यपरोपयति षड्लघु । अत्र व्यादिदि-
वसानिरन्तरसङ्घट्टनादिषु पञ्चभिर्दिवसेर्मूलम् । त्रीन्द्रियं सङ्घट्टयतश्चतुर्गुरु, परितापयतः षड्लघु,

जीविताद्यपरोपयतः पङ्गुरु, अत्र पञ्चभिर्दिवसैर्मूलम् । चतुरिन्द्रियं सङ्घट्टयतः पङ्गुरु, परि-
तापयतः पङ्गुरु, जीविताद्यपरोपयतो मासिकच्छेदः, अत्र चतुर्भिर्दिवसैर्मूलम् । पञ्चेन्द्रियं
सङ्घट्टयतः पङ्गुरु, परितापयतः छेदः, अपद्रावयतो मूलम्, अत्र द्वयोर्दिवसयोरनवस्थाप्यम्,
त्रिषु दिवसेषु पाराश्रितम् ॥ ४६१ ॥ गतं वर्जनाद्वारम्, अधुनाऽनुज्ञाद्वारमाह—

पठमिह्लुगस्त असती, वाधातो वा इमेहिं ठाणेहिं ।

५ अनुज्ञा-
द्वारम्

पडिणीय तेण वाले, खेतुदग निविट्ठ थी अपुमं ॥ ४६२ ॥

प्रथममेव प्रथमिह्लुकम्, प्राकृतत्वात् स्वार्थे इह्लुकप्रत्ययः । प्रथमम्—अनापातासंलोकक्षणं
स्थण्डिलं तत् नास्ति ततस्तस्य प्रथमस्याभावे । अथवा सतोऽप्येभिः स्थानैर्व्याघातो भवेत् ।
तान्येव स्थानान्याह—“पडिणीय” इत्यदि । प्रत्यनीकस्तत्र तिष्ठति । स्तेना वा पथि द्विविधाः,
तद्यथा—उपकरणस्तेनाः शरीरस्तेना वा । ‘व्याला वा’ तत्र सर्पादयो विद्यन्ते । क्षेत्रं वा तत्र 10
जातम् । उदकेन वा तत् स्थण्डिलमास्त्वृतम् । ग्रामो व्रजिका स्कन्धावारो वा तत्र निविष्टः ।
स्त्री नपुंसको वा तत्र मैथुनार्थी संयतानागच्छतः प्रतीक्षते ॥ ४६२ ॥

पठमासति वाधाए, पुरिसालोगम्मि होति जयणाए ।

मत्तग अपमज्जण डगल कुरुअ तिविहे दुविहमेदो ॥ ४६३ ॥

एवं प्रथमस्य स्थण्डिलस्याभावे व्याघाते वा द्वितीयं स्थण्डिलमनापातसंलोकवद् गन्तव्यम् । 15
तत्र संयतानां साम्भोगिकानां संविद्यानामालोके गन्तव्यम्, तदभावे असाम्भोगिकानामपि ।
तत्रापरिणताः पूर्वमेव ग्राहयितव्याः, यथा—केषाञ्चिदाचार्याणां विसदृश्यः सामाचार्यः ततो
यूयं मा तान् वितथसामाचारीकान् दृष्ट्वा प्रतिनोदयेत, तेऽपि यदि नोदयन्ति तर्ह्युदासीनाः
तिष्ठथ (तिष्ठत) । एवमसङ्खडादयो दोषाः परिहृता भवन्ति । असाम्भोगिकानामप्यापातस्यास-
म्भवे यत्र पार्श्वस्थादीनामालोकस्तत्र गच्छन्ति । तस्याप्यभावे यत्र पार्श्वस्थादीनामापातस्तत्र 20
व्रजन्ति । तत्र क्षुलकादयोऽपरिणताः पूर्वं ग्राहयितव्याः, यथा—एते निर्धर्माणो जिनाज्ञा-
प्रकोपिनो वितथमाचरन्ति, तद् मा यूयमेतेषां चेष्टितं चित्ते कुरुत यथा ‘एतत् सुन्दरम्’
इति । संयत्यापातवच्च सर्वप्रयत्नेन परिहरेत्, अन्यथा कृतसङ्केतका अत्र समागच्छन्तीति
शङ्कादयः आत्म-परोभयसमुत्थाश्च दोषाः सम्भवन्ति । एषा स्वपक्षे यतना । सम्प्रति परपक्षेऽ-
भिधीयते । तत्र—पार्श्वस्थाद्यापातवतोऽसम्भवे “पुरिसालोगम्मि होति जयणाए” इति ‘पुरु-25
पालोके’ पुरुषालोकवति गन्तव्यम्, तत्र यतनया भवति कर्त्तव्यमाचमनादि । तामेव यतना-
माह—“मत्तग अपमज्जण डगल कुरुअ” इति प्रत्येकं मात्रकं ग्रहीतव्यम्, प्रत्येकं च प्रचुरं द्रवम्,
डगलकानां चाप्रमार्जनम्—न तानि डगलकानि प्रमार्ज्यन्ते हीलनादोषसम्भवात्, कुरुकुचा-
श्चाचमनानन्तरं कर्त्तव्या । “तिविहे दुविहमेदो” इति, त्रिविधे प्रत्येकं द्विविधो भेदो
द्रष्टव्यः । इयमत्र भावना—त्रिविधः परपक्षः, तद्यथा—पुरुषः स्त्री नपुंसकः । एकैकः पुन-30
द्विधा—शौचवादी अशौचवादी च, अथवाऽन्यथा प्रत्येकं द्विभेदता—श्रावकोऽश्रावकश्च ।
अथवा त्रिविधो भेदो नाम स्थविरो मध्यमस्तरुणश्च, यदि वा प्राकृतः कौटुम्बिको दण्डिकश्च ।

एते च त्रयो भेदा यथा पुरुषस्य तथा स्त्री-नपुंसकयोरपि द्रष्टव्याः । तेषु यतनया गन्तव्यम् ॥ ४६३ ॥ कथम्? इत्यत आह—

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच आवायं ।

इत्थि-नपुंसालोए, परम्मुहो कुरुकुया सा य ॥ ४६४ ॥

८ 'ततः' पुरुषालोकवतः स्पण्डिलात् 'परतः' पुरुषालोकवतः स्पण्डिलस्यासति पुरुषाणाम-
शौचवादिनाम् 'आपातव' आपातवन् स्पण्डिलं व्रजेत् । तत्र च यतना प्रागुक्ता द्रष्टव्या ।
तस्याप्यसम्भवे शौचवादिनामप्यापातवद् गन्तव्यम् । तस्यासम्भवे क्वालोके नपुंसकालोके
वा गन्तव्यम् । इयमत्र भावना—प्रथमतोऽशौचवादिनीनां स्त्रीणामालोके गन्तव्यम्, तत्र गतः
सन् तासां पराङ्मुख उपविशेत्, यतना च सा कुरुकुचादिका कर्तव्या । तस्याप्यसम्भवे
10 शौचवादिनीनामप्यालोके गन्तव्यम् । तदभावे नपुंसकानामशौचवादिनामालोके । तस्यासम्भवे
शौचवादिनामप्यालोके । यतना सर्वत्र सैव ॥ ४६४ ॥

तेण परं आवायं, पुरिसेयर-इत्थियाण तिरियाणं ।

तत्थ वि य परिहरेज्जा, दुगुंछिण् दिच्चइदिचे य ॥ ४६५ ॥

'ततः परं' शौचवादिनामपि नपुंसकानामालोकस्यासम्भवे 'पुरुषेतरस्त्रीणां' पुरुष-नपुंसक-
15 स्त्रीणां तिरश्चामापाते व्रजेत्, तत्रापि दक्षानदक्षांश्च जुगुप्सितान् परिहरेत्, अपरिहारे यतनां
कुर्यात् । अयमत्र भावार्थः—शौचवादिनां नपुंसकानामालोकासम्भवे तिर्यक्पुरुषाणामदुष्टाना-
मापाते व्रजेत्, तस्यासम्भवे दुष्टानामापाते व्रजेत्, तत्रेयं यतना—दण्ड-दस्ता वारंवारं व्युत्स-
रन्ति । उक्तञ्च—

तेण परं पुरिसाणं, असोयवादीण वच आवायं ।

20

पच्छित्थि-नपुंसाणं, आलोय परम्मुहो कुरुया ॥

पच्छा तिरिपुरिसाणमदुद्ध-दुद्वान वच आवायं ।

दुद्वेसु दंड-दस्ता, वारंवारं वोसिरणं ॥

तस्याप्यभावे तिर्यक्स्त्रीणामजुगुप्सितानामापातं व्रजेत् । तदसम्भवे जुगुप्सितानामप्यापा-
तम् । तदभावे तिर्यमपुंसकानामजुगुप्सितानामापातम् । तदभावे जुगुप्सितानामप्यापातम्,
25 केवलं तत्र तयोपविशन्ति यथा परस्परं सर्वे सर्वे प्रेक्षन्ते ॥ ४६५ ॥

ततो इत्थि-नपुंसा, तिविहा तत्थ वि असोयवादीणं ।

तद्वियं च सद्वकरणं, आउल्लगमणं कुरुकुया य ॥ ४६६ ॥

ततः स्त्री-नपुंसकानामापाते गन्तव्यम् । ते च स्त्री-नपुंसकान्निविधाः, तद्यथा—प्राकृताः
कौटुम्बिका दण्डिकाश्च । ते च प्रत्येकं द्विधा—शौचवादिनोऽशौचवादिनश्च । तत्र प्रथमतोऽशौच-
30 वादिनामापाते व्रजनीयम् । तत्र च शब्दकरणमाकुलामनं कुरुकुचा च कार्या । इयमत्र
भावना—जुगुप्सितानामपि नपुंसकानामापातवतोऽसम्भवे मनुष्यस्त्रीणामशौचवादिनीनामापाते
गन्तव्यम्, केवलं सविरसहितैः प्रविशद्भिश्च परस्परं महान्तः शब्दा उच्चारणीया येन तास्तान्

शब्दान् श्रुत्वा निर्गच्छन्ति, आकुलीभूताश्च तत्र प्रविशन्ति येन 'व्याकुला अमी' इति ता दृष्टिविक्षेपादिकं न कुर्वन्ति, अगर्त्तादिषु च स्थानेषु संज्ञां व्युत्सृजन्ति यथा शेषोऽपि लोको दूरस्थः प्रेक्षते, तेऽपि च साधवस्तथा उपविशन्ति यथा परस्परं प्रेक्षन्ते । तत एवमात्म-
परोभयदोषा न सम्भवन्ति । उक्तं च—

तत्थ पुण थेरसहिया, आउलसद्दं करिंति पविसंता ।

5

जह सदेणं ताओ, निंति ततो अगत्तमादीसु ॥

ठाणेषु चोसिरंती, पेच्छंति य जह परोप्परं सबे ।

आय-परोभयदोसा, ते एवं वज्जिया होंति ॥

आचमनानन्तरं च कुरुकुचा कर्तव्या, चशब्दान्मृत्तिकया हस्त-पुत्रप्रक्षालनं बहिर्मात्रकस्य कल्प इति परिग्रहः । तदसम्भवे शौचवादिनीनामपि मनुष्यस्त्रीणामापाते, तस्याभावे नपुंसका-10 नामशौचवादिनामप्यापाते, तदसम्भवे शौचवादिनामप्यापाते गन्तव्यम् । सर्वत्रापि यतनाऽ-
नन्तरोक्तैव ॥ ४६६ ॥

इत्थि-नपुंसावाते, जा उण जयणा उ मत्तगादीया ।

पुरिसावाए जयणा, स चैव उ मत्तगादीया ॥ ४६७ ॥

रूपापाते नपुंसकापाते च या पुनर्थतना मात्रकादिका अनन्तरमुक्ता सैव पुरुषापातेऽपि 15 प्राग् मात्रकादिका यतना द्रष्टव्या । एवं तावदचित्तं स्थण्डिलं चतुःप्रकारमचित्तेन पथा गम्य-
मुक्तम् । तदभावे मिश्रेणापि पथा तदपवादेन गच्छेत्, तदभावे सचित्तेनापि, तत्रापि यतना सैव प्रागुक्ता । उक्तं च—

एवं अचित्तेणं, पहेण जयणाओ भणिय चउभंगो ।

मीस-सचित्तपहेसु य, एस चिय भंग-जयणाओ ॥

20

सम्प्रति मिश्रं वक्तव्यम्, यतोऽचित्तस्थण्डिलासम्भवेऽपवादतो मिश्रमपि गम्यते । तदपि चानापातासंलोकादिभेदतश्चतुष्प्रकारम्, तस्यापि च त्रयः पन्थानः, तद्यथा—अचित्तो मिश्रः सचित्तश्च ॥ ४६७ ॥ तानेवाह—

अचित्तेणं मीसं, मीसं मीसेण छक्कीसेणं ।

सचित्तछक्कणं, मीसे चउभंगिग पदेसे ॥ ४६८ ॥

25

मिश्रं स्थण्डिलमचित्तेन पथा गम्यम् । तदभावे मिश्रेण, केन मिश्रेण ? इत्यत आह—'पट्क्-
मिश्रेण' षड्जीवनिकायमिश्रेण । तदभावे मिश्रे स्थण्डिले पट्कायसचित्तेन पथा गन्तव्यम् ।

उक्तञ्च—

पढममचित्तपहेणं, मीसं मीसेण छक्कीसेणं । (ग्रन्थाग्रम्— ३५००)

सचित्तछक्कणं, मीसं तू थंडिलं गच्छे ॥

30

तच्च मिश्रं स्थण्डिलमध्वनि ग्रामानुग्रामं पथि व्रजतो द्रष्टव्यम् । तत्र मात्रकैर्यतना कर्तव्या । अथ मात्रकाणि न विद्यन्ते व्युत्सृजतां परिष्ठापयतां च सागारिकसम्पातस्तदा धर्मास्तिकाया-
दिप्रदेशान् निश्रीकृत्य व्युत्सृज्यम् । उक्तञ्च—

जहियं पुण सागारिय, धम्मादिपणस तहिय निस्साण ।

वोसिरह एय मीसं, भणिय समासेण थंडिलं ॥

उक्तं मिश्रं स्थण्डिलम् । तदभावेऽपवादतः सचित्तमपि गन्तव्यम् । तदप्यनापातासंलोका-
दिमेदतश्चतुःप्रकारम् । तस्यापि च त्रयः पन्थानः, तद्यथा—अचित्तो मिश्रः सचित्तश्च
४॥ ४६८ ॥ तत्र येन क्रमेण गन्तव्यं तं क्रममाह—

अचित्तेण सचित्तं, मीसेण सचित्तं छक्कमीसेण ।

सचित्तं छक्कणं, सचित्तं चउमंगिय पदेसे ॥ ४६९ ॥

सचित्तमपि स्थण्डिलं चतुर्भङ्गिकम् । तत्र प्रथमतोऽनापातासंलोकं गन्तव्यम्, तदभावे
द्वितीयम्, तदभावे तृतीयम्, तदभावे चतुर्थमपि । तत्र यतना प्रागेवोक्ता । तत्र च प्रथमतोऽ-
१० चित्तेन पथा गन्तव्यम् । तदभावे तत् सचित्तं मिश्रेण पथा गम्यम्, केन मिश्रेण ? इत्यत
आह—‘पट्कमिश्रेण’ पट्जीवनिकायमिश्रेण । तस्यासम्भवे सचित्तेन पथा सचित्तं गन्तव्यम्,
केन सचित्तेन ? ‘पट्केन’ पट्जीवनिकायैः । अत्रापि मात्रकैर्यतना कर्तव्या । मात्रकाणाम-
भावे व्युत्सर्गे परिष्ठापने वा सागारिकसम्भवे धर्मास्तिकायादिप्रदेशानां निश्चा कर्तव्या । उक्तञ्च —

ज चिय मीसे जयणा, सेव सचित्ते वि होइ कायवा ।

१५

मत्तादि अपरिसेसा, वा धम्मादीपणसा उ ॥

॥ ४६९ ॥

तदेवमुक्तं स्थण्डिलम् । इदानीमेतस्य यः कल्पिकस्तममिधित्पुराह—

पटिय मुय गुणियमगुणिय, धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोयाऽऽवरियादी, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ४७० ॥

यस्मादजानतः प्रायश्चित्तं तस्माद् येन सप्तसप्तकादिसूत्रं पठितं पाठतः श्रुतमर्थतः तच्च
२० ‘गुणितम्’ अभ्यस्तं वा स्वादगुणितं वा धारितं वा स्वादनवधारितं वा तथापि यः उपयुक्तः सन्
स्थण्डिलं ‘परिहरति’ उक्तप्रकारेणोपयुक्तः परिभोगयति स विचारे कल्पिकः । तथा तेन
स्थण्डिलसूत्रेण पठितेन वा श्रुतेन वा गुणितेन वा अगुणितेन वा धारितेन वा अधारितेन
वा उपयुक्तो वाऽनुपयुक्तो वा यां विराधनां करोति तामाचार्यादेरालोचयति । प्रथमत आचा-
र्यस्य पुरत आलोचयति, तदभावेऽन्यस्याप्युपाध्यायादेरालोचिते च ‘से’ तस्य ‘विशोधिकारः’
२५ प्रायश्चित्तप्रदानेन शुद्धिकर्त्ता आचार्यः । किमुक्तं भवति ?—यद् आचार्याः प्रायश्चित्तं ददति
तेन स शुद्धिमापद्यते ॥ ४७० ॥ गतं विचारद्वारम् । अधुना लेपद्वारमाह—

पात्रलेपनिरूपणा

लेप-
कल्पिक-
द्वारम्

अप्पत्ते अकहिता, अणहिगयऽपरिच्छणे य चउगुरुका ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ४७१ ॥

३० ‘सूत्रे’ पात्रैर्पात्रालक्षणे अप्राप्ते यदि लेपस्याऽऽनयनाय प्रेषयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो
गुरुकाः [द्वाभ्यां गुरुकाः,] तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । अथ प्राप्तेऽपि श्रुते तदर्थे-

१ चतुर्विधम् भा० ॥ २ यदा आचा० त० डे० ॥ ३ पात्रपगाह्यमात्राराह्णसूत्रे द्वितीयश्रुत-
स्त्वन्ये पशमध्ययनम् ॥

मकथयित्वा कथनेऽपि 'अधिगतस्तदर्थो न वा' इत्यपरीक्षाय अधिगतमपि 'सम्यक् श्रद्धाति न वा' इत्यपरीक्ष्य यदि प्रेषयति तदा प्रत्येकमकथनेऽनधिगतेऽपरीक्षणे च तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका द्वाभ्यां लघवः, तद्यथा—तपोलघुकाः काललघुकाश्च । यत् एवं प्रायश्चित्तमाज्ञा-
दयश्च दोषास्तस्मात् सूत्रे प्राप्ते तत्रापि कथिते तत्राप्यधिगते स परीक्ष्य लेपस्यानयनाय प्रे-
षणीयः । एष लेपस्य कल्पिकः ॥ ४७१ ॥

5

अञ्जकालिय लेवं, वयंति अविद्याणिऊण सञ्भावं ।

ते वक्तव्या लेवो, दिट्ठो तेलोकदंसीहिं ॥ ४७२ ॥

केचित् प्रवचनस्य 'सद्भावं' रहस्यम् 'अविज्ञाय' अविदित्वा अद्यकालिकं लेपं पात्रस्य
वदन्ति—न एष पात्रस्य लेपः सर्वज्ञैरुक्तः किन्त्वद्य कल्पेऽधुनातनसूरिभिः प्रवर्तितः; ते वक्त-
व्याः—दृष्टः खलु पात्रस्य लेपस्यैलोक्यदर्शिभिः ॥ ४७२ ॥ एनामेव गाथां व्याचिर्यायुः 10
प्रथमतः पूर्वाद्धं व्याख्यानयन् लेपस्य जिनानुपदिष्टत्वं भावयति—

आया पवयण संजम, उवघाओ दिस्सए जओ तिविहो ।

तम्हा वयंति केई, न लेवगहणं जिणा वेति ॥ ४७३ ॥

यस्माल्लेपे गृह्यमाणे त्रिविध उपघातो दृश्यते, तद्यथा—आत्मनः प्रवचनस्य संयमस्य च;
तस्मात् केचिद् वदन्ति—न लेपग्रहणं जिना ब्रुवते; न खलु भगवन्तः सावधं वचनमुच्चरन्ति 15
॥ ४७३ ॥ कथं पुनरात्म-प्रवचन-संयमोपघातः ? इत्यत आह—

रहपडण उत्तमंगादिभंजणा घट्टणे य करघातो ।

अह आयविराहणया, जक्खुल्लिहणे पवयणम्मि ॥ ४७४ ॥

गमणाऽऽगमणे गहणे, तिट्ठाणे संजमे विराहणया ।

महि सरि उम्मुग हरिया, कुंथू वासं रयो व सिया ॥ ४७५ ॥

20

रथस्य—शकटस्य पतने उत्तमाङ्गादेः शरीरावयवस्य भङ्गः, तथा भाजनस्य लेपे दत्ते घट्टकेन
तद् दत्तलेपं पात्रं घट्टयतः 'करघातः' करस्य पीडा, एषा आत्मविराधना । यक्षाः—श्वानसैः
शकटस्याक्षोऽनेकधा जिह्योल्लिखितः, साधुरपि च तत्र लेपं गृह्णाति, तमपि च भोजनयोग्ये पात्रे
दास्यति ततो 'यक्षोल्लिखने' यक्षोल्लिखितलेपग्रहणे 'प्रवचने' प्रवचनस्योपघातः ॥ ४७४ ॥

तथा 'त्रिस्थाने' त्रिषु स्थानेषु च 'संयमे' संयमस्य विराधना, तद्यथा—लेपग्रहणाय गमने 25
लेपं गृहीत्वा पुनर्वसतावागमने लेपग्रहणे च । तथाहि—गच्छतामागच्छतां तत्र वा मद्याः—
सचित्तपृथिवीकायस्य विराधना, सरित्—नदी तत्र गमने आगमने चाऽऽकायविराधना, तथा
कदाचित् तैः शाकटिकैरमिकाय उद्दीपितो भवेत् तत्र कथमप्यनुपयोगत उल्मुकचालनेऽग्नि-
कायविराधना, यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना, हरितकायाक्रमणे वनस्पतिकायविरा-
धना, तथा लेपे कुन्ध्यादयः प्राणा लम्बा भवेयुस्ततस्तद्ग्रहणे त्रसकायविराधना, तथा गमने 30
आगमने तत्र वा वर्षं पतेत् रजो वा सचित्तवातोद्भूतमापतितं स्यात् ततस्तद्विराधनाऽपि तत्रा-
वसेया । तदेवं यत् आत्म-प्रवचन-संयमानामुपघातो न च यथा पिण्डैषणा पात्रैषणा वा

जिनैर्भणिता तथा लेपैपणाऽपि तस्मान्न जिनोपदिष्टः पात्रस्य लेपः । तदेतदसमीचीनम्, पात्र-
लेपस्य जिनैरर्थत उक्तत्वात् । पात्रपणायां हि त्रिविधं पात्रमुक्तम्, तद्यथा—यथाकृतमल्पप-
रिकर्म सपरिकर्म च । तत्राल्पपरिकर्मणः सपरिकर्मणश्चावश्यं लेपेन कार्यमिति सामर्थ्यादुक्तो
जिनैः पात्रस्य लेपः । अन्यच्चौघनिर्युक्तां प्रपञ्चेन लेपैपणाऽप्यभिहिता । तस्माद् दृष्टस्त्रैलोक्य-
५ दर्शिमिलेषः ॥ ४७५ ॥ यच्च वदसि आत्मोपघातादयो दोषा इति तत्र प्रत्युत्तरमाह—

दोषाणं परिहारो, चोयग जयणाएँ कीरण तेसिं ।

पाते उ अलिप्पंते, ते दोसा हांतऽणेगगुणा ॥ ४७६ ॥

हे नोदक ! ये दोषास्त्वया प्रागात्मोपघातादय उक्तास्तेषां परिहारो यतनया क्रियते, यत-
नया गच्छत आगच्छतो लेपग्रहणं च कुर्वतो न कश्चिदात्मोपघातादिको दोष इति भावः ।
१० पात्रे तु अलिप्यमाने ते आत्मोपघातादयो दोषाः 'अनेकगुणाः' अनेकप्रकारा भवन्ति
॥ ४७६ ॥ कथम् ? इति चेद् अत आह—

उद्धादीणि उ विरसम्मि भुंजमाणस्स हांति आयाए ।

दुग्गंघि भायणं ति य, गरहति लोगो पवयणम्मि ॥ ४७७ ॥

अलेपितं किल पात्रमतीव विरसं भवति, तस्मिन् भुञ्जानस्य विरसगन्धाघ्राणत ऊर्ध्वादीनि
१५ भवन्ति । ऊर्ध्व—वसनम्, आदिशब्दादरुचि-मान्यादिपरिग्रहः । एते आत्मनि दोषाः ।
तथा लोको भिक्षां ददानो दुर्गन्धि भाजनं दृष्ट्वा 'गर्हयति' ईदृशा एवामी पापोपन्विता इति ।
एष प्रवचने उपघातः ॥ ४७७ ॥ यदप्युक्तम् "यक्षोल्लिखितलेपग्रहणे प्रवचनोपघातः"
(गा० ४७४) तदेतत् तावदतिसूक्ष्मम्, अन्येऽपि खलु महान्तः प्रवचनोपघाता अवश्यकर्त्तव्य-
तया यतनया परिह्रियन्ते किं पुनर्नपः ? इति प्रतिपादयन्नाह—

२० पवयणवाया अन्ने, चि अत्थि ते उ जयणाएँ कीरंति ।

आयमणभोयणाई, लेवे तव मच्छरो को णु ॥ ४७८ ॥

अन्येऽपि खलु 'आचमन-भोजनादयः' काञ्चिकेनाचमनं कायिकया आचमनमनाचमनं
वा पात्रे भोजनं मण्डरयां भोजनमित्येवमादयः 'प्रवचनघाताः' प्रवचनोपघाताः सन्ति परं
तेऽप्यवश्यकर्त्तव्यतया 'यतनया' सागारिकरक्षणारूपया क्रियन्ते । एवमवश्यग्रहीतव्ये लेपे
२५ यतनया तत्कालदृष्टदोषपरिहारादिलक्षणया गृह्यमाणे को नु तव मत्सरः ? नैवासौ युक्त इति
॥ ४७८ ॥ सम्प्रत्यन्यानपि पात्रालेपे दोषानाह—

खंडम्मि मग्गियम्मी, लोणे दिन्नम्मि अवयवविणासो ।

अणुकंपादी पाणम्मि होति उदगस्स उ विणासो ॥ ४७९ ॥

अलेपिते पात्रे कस्मिंश्चित् प्रयोजने समापतिते खण्डं याचितम्, तथा चाऽविरत्या खण्ड-
३० मिति आन्त्याऽनाभोगेन सैन्यवादि लवणं दत्तम्, तस्मिंश्चालेपिते भाजने केचिदवयवा
अद्याप्यम्लाः सन्ति, ततस्तैरवयवैस्तस्य लवणस्य पृथिवीकायस्य विनाशः । तथा पानके याचिते
कयाचिदविरत्या एते उदकस्य सार्दं न जानन्तीत्यनुकम्पया आदिशब्दादनाभोगेन वा उदकं
दीयते तत एवमुदकस्याम्लावयवसंस्पर्शतो विनाशः ॥ ४७९ ॥

पूयलियलग्ग अगणी, पलीवणं गाममादिणं होजा ।

रोट्टपणगा तरुम्मि, भिगु-कुंथादी य छट्टम्मि ॥ ४८० ॥

कयाचिदविरत्याऽनाभोगतः साङ्गारा पूषलिका दत्ता भवेत् तत्राम्लावयवसंस्पर्शतस्तस्य विध्वंसः; यद्वा स पूषलिकालग्नोऽग्निर्दहेत्, स च साधुर्न चेतयते ततः प्रदीप्ते पात्रे परितापलग्नतः सहसा तत् पात्रं त्यजेत्, तच्च कण्टकवृत्त्यादिमध्ये पतितमिति कृत्वा तद्वाहप्रस-५ ज्जतो 'ग्रामादीनां' ग्रामस्य नगरस्य पाटकस्य वा प्रदीपनं भवेत्, ततो महती अग्निकायस्य विराधना । यत्राग्निस्तत्र वायुरिति वायुविराधना । वैनस्पतिविराधनामाह—“रुट्टे”त्यादि । कयाचिदविरत्या 'रोट्टः' लोट्टो दत्तः, सोऽम्लावयवसंस्पर्शतः प्राणविपत्तिमाप्नोति । तथा भृगु-र्नाम श्लक्ष्णा राजिस्तासु पनकः सम्मूर्च्छति, सोऽन्न-पानग्रहणतो विध्वंसमापद्यते । एषा 'तरौ' वनस्पतिकाये विराधना । भृगुपु पनके सम्मूर्च्छिते कुन्धादयोऽपि सम्मूर्च्छन्ति, 10 तेऽवयवानामम्लभावेनान्न-पानग्रहणतो वा विराध्यन्ते । एषा 'पट्टे' त्रसकाये विराधना । एवं पण्णामपि कायानां पात्रस्यालेपने विराधना ॥ ४८० ॥

यदप्युक्तम् “लेपैषणा भगवद्विर्नोक्ता” (गा० ४७५) इति तत्र प्रतिविधानमाह—

पायग्गहणम्मि उ देसियम्मि लेवैसणा वि खलु बुत्ता ।

तम्हा उ आणणा लिंपणा य लेवस्स जयणाए ॥ ४८१ ॥

15

पात्रग्रहणे देशिते खलु लेपैषणाऽप्युक्ता द्रष्टव्या, लेपमन्तरेणावश्यं पट्टजीवनीकायविराधनात्, यथोक्तमनन्तरम् । तस्माज्जिनोपदिष्टत्वालेपस्य यतनया आनयनम्, तेन च पात्रस्य लेपनं कर्त्तव्यम् ॥ ४८१ ॥ पर आह—यतनया लेपस्यानयनादि कर्त्तव्यं तत एवं क्रियताम्—

हत्थोवघाय गंतूण लिंपणा सोसणा य हत्थम्मि ।

सागारिए पभू जिंघणा य छकायजयणाए ॥ ४८२ ॥

20

‘यस्मालेपस्यानयने भारेण हस्तोपघातः तस्मात् तत्र गत्वा पात्रस्य लेपनं कर्त्तव्यम्’ इति नोदकवचनम् । इदमपि नोदकवचः—लिप्तस्य पात्रस्य हस्ते धरणतः शोषणा कर्त्तव्या । अत्रोभयत्रापि प्रत्युत्तरमग्रे दास्यते । तथा व्रजता प्रत्यासन्नं शय्यातरशकटमवलोक्य ‘सागारिकपिण्ड एषः’ इति कृत्वा न वर्जनीयम् किन्तु तत्रैव लेपग्रहणं कार्यम्, तथा तस्य शकटस्य यः प्रभुः प्रभुसन्दिष्टो वा तमनुज्ञापयेत्, अनुज्ञाप्य च कटुगन्धपरिज्ञानाय नाशामसंस्पर्शयन् तं लेपं 25 जिघ्रेत्, तदनन्तरं लेपस्य ग्रहणं पट्काययतनया कर्त्तव्यमित्येव द्वारगाथासङ्केपार्थः ॥ ४८२ ॥

साम्प्रतमेनामेव विवरीयुः प्रथमतः “गंतूण लिंपणे”ति द्वारं व्याख्यानयति—

चोयगवयणं गंतूण लिंपणा आणणे वहू दोसा ।

संपातिमादिघातो, अहिउस्सग्गो य गहियम्मि ॥ ४८३ ॥

नोदकवचनम्—तत्र शकटसमीपे गत्वा पात्रस्य लेपनं कर्त्तव्यम्, यतो लेपस्यानयने 30 वहवो दोषाः; तथाहि—भारेण हस्तोपघातः पूर्ववत्, तथा सम्पातिमानाम् आदिशब्दादसम्भा-

तिमानां च जीवानां तत्र पतितानामुपधातः, स च कदाचिदधिको लेपो गृहीतो भवेत् तत्-
स्तस्मिन्नधिके गृहीते 'उत्सर्गः' परिग्रापनिकादोषः सम्पद्यते । उक्तञ्च—

भारे हत्युपधातो, तस्य य संपादिणो पडंते य ।

पारिद्वावणिदोसो, अहिगमि य होद् आर्णाए ॥

६ एवमुक्तं आचार्यः प्राह—नोदक । तत्र पात्रं लिप्यमाने सविशेषतया आत्मोपधातादयो
दोषाः ॥ ४८३ ॥ तथा चाह—

एवं पि भाणभेदो, विधावडे अत्तणो उ उवधाओ ।

निसंक्रियं च पायमि गिण्ढणे ईयरहा संका ॥ ४८४ ॥

'एवमपि' तत्र गत्वा पात्रलेपनेऽपि ऊर्द्धस्थितो लेपं गृहीत्वा भाजने प्रक्षिपति, तत्र व्याधृ-
10 तस्य सतः कदाचिद् हस्ताद् भाजनं पतन्, तत्र पूर्वं व्याधृते भाजनभेदः । तथा कथमपि शक-
टस्य पतनत आत्मनश्चोपधातः । किञ्च पात्रं लेपस्य ग्रहणे गृहीत्वा च तत्रैव पात्रस्य लेपने
क्रियमाणे तेषां साक्षान् पश्यतामेवं निःशङ्कितं भवति, यथा—पतनाशुचिना लेपेन भोजनपा-
त्रमसौ लिप्यन्ति; ततो महान् प्रवचनोपधातः । 'इतरथा' तत्र पात्रालेपने शरावे च लेपस्य
ग्रहणे शङ्कोपजायते—किं पात्रस्य लेपनाय उत दुःस्वयतः पादस्य पिण्डीबन्धनाय लेपमाददते ?
15 ततो न प्रवचनोपधातः ॥ ४८४ ॥

यदप्युक्तं "भारेण हस्तोपधातः" (गा० ४८२) इति तत्रापि प्रत्युत्तरमाह—

जैह वा हत्युपधातो, आणिजंतमि होद् लेवमि ।

पडिलेहणादि चेड्हा, तम्हा उ न काह कायच्चा ॥ ४८५ ॥

यदि लेपे आनीयमाने भारेण हस्तोपधात इति नानयनं क्रियते तर्हि न कदाचिदपि प्रति-
20 लेखनादिका क्रिया कर्तव्या, तत्रापि यथायोगं हस्त-यादादेरुपधातसम्भवात् । तस्माद्यथा प्रति-
लेखनादिका क्रियाऽवश्यं कर्तव्या तत्करणे गुणसम्भवाद् एवं लेपानयनमपि ॥ ४८५ ॥

तदेवं "हत्योपधाय संतूण लिपणा" (गा० ४८२) इति व्याख्यानम् । अधुना "सोसणा
य हत्यमि" (४८२) इति व्याख्यानयति—

जति नेवं तो पुणरवि, आण्डं लिपिऊण हत्यमि ।

25 अञ्छति धारमाणो, सद्वनिक्खेवपरिहारी ॥ ४८६ ॥

यदि नाम तत्र गत्वा पात्रं लेपनीयमिति नैवमिष्यते अनन्तरोदितानेकदोषप्रसङ्गात् ततः
पुनरपि किञ्चिद् वक्तव्यम्—लेपनीयं पात्रं कृत्वा 'सद्वनिक्खेवपरिहारी' सद्वनिक्खेवपरि-
हारमिच्छन् हस्ते पात्रं धारयन् तावन् तिष्ठति यावद्वेपस्य दोषो भवति एवं क्रियताम् ॥ ४८६ ॥

अत्राऽऽचार्यः प्राह—

30 एवं पि हु उवधातो, आयाए संजमे पवयणे य ।

मुच्छादां पवडंते, तम्हा उ न सोमए हत्ये ॥ ४८७ ॥

१. 'य' आह डे० त० ॥ २. चोदक डॉ० सो० का० ॥ ३. एवं भाषणं ता० ॥ ४. इहरं ता० ॥
५. माययं नास्तीति चूर्णिकृता ॥ ६. 'इयं क्रियते त' डे० त० ॥

‘एवमपि’ हस्ते धृत्वा पात्रलेपस्य शोषणेऽपि ‘हुः’ निश्चितमुपघातः आत्मनः संयमस्य प्रवचनस्य च । तत्राऽऽत्मोपघातो मूर्च्छया आदिशब्दात् पात्रभारेण च प्रतिपतति वेदितव्यः । संयमोपघातः पट्कायानामुपरि पतनात् । प्रवचनोपघातः पतन्तं दृष्ट्वा लोको ब्रूयात् ‘दुर्दृष्ट-धर्माणोऽमी’ इति । उक्तञ्च—

कायाणमुवरि पडणे, आयाए संजमे पवयणे य ।

5

उण्हेण व भारेण व, मुच्छा पवडंति आयाए ॥

कायोवरि पवडंते, अह होही संजमे विराहणया ।

पवयणे अदिदृधम्मा, पडंत दट्ठं वए लोगो ॥

यस्मादेते दोषास्तस्मान्न हस्ते पात्रं शोषयितव्यम् । अत्र सर्वत्र नोदकस्यैवं भ्रुवतो यथा-च्छन्द इति कृत्वा चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तम् ॥ ४८७ ॥

10

एवमाचार्यो नोदकं प्रतिहत्य साम्प्रतमात्मना यतनासामाचारीमाह—

दुविहा य होंति पाता, जुण्णा य नवा य जे उ लिप्पंति ।

जुण्णे दाएऊणं, लिपति पुच्छा य इयरेसिं ॥ ४८८ ॥

यानि पात्राणि लिप्यन्ते तानि द्विविधानि भवन्ति । तद्यथा—जीर्णानि नवानि च । तत्र यानि जीर्णानि तानि नियमत आचार्याणां दर्शनीयानि, यथा—ईदृशो लेपः क्षमाश्रमणाः ! 15 पात्राणामग्रेतनो वर्तते ततः सम्प्रति लिप्सामि न वा ? । तत्रैवं दर्शयित्वा यद्यनुज्ञा जाता ततस्तानि जीर्णानि लिम्पति नेतरथा । अदर्शयित्वा लेपने प्रायश्चित्तं मासलघु । यानि पुनर्नवानि तान्यवश्यं लेपनीयानीति कृत्वा आचार्यस्यापृच्छयाऽपि तेषाम् ‘इतरेषां’ नवानां लेपनं कर्त्तव्यम् ॥ ४८८ ॥ अथ जीर्णानामदर्शने को दोषः ? इत्यत आह—

पाडिच्छग-सेहाणं, नाऊणं कोइ आगमण मायी ।

20

दढलेवे वि उ पाए, लिपति मा तेसि दिज्जिजा ॥ ४८९ ॥

अहवा वि विभूसाए, लिपति जा सेसगाण परिहाणी ।

अपडिच्छणे य दोसा, सेहे काए यतोऽदाए ॥ ४९० ॥

कश्चिन्मायी शिष्याणां प्रातीच्छिकानां चाऽऽगमनं ज्ञात्वा ‘मा तेषां दद्याद्’ इति कृत्वा दृढ-लेपान्यपि पात्राणि भूयो लिम्पति ॥ ४८९ ॥

25

अथवा ‘न शोभनोऽग्रेतनो लेपः’ इति विभूपानिमित्तमजीर्णलेपमपि पात्रं भूयः कोऽपि लिम्पति । एवं मायया विभूपानिमित्तं वा भाजनेषु तेषु लिप्तेषु या ‘शेषकाणां’ साधूनां प्रातीच्छिकानां शिष्याणां च परिहाणिस्तां स मायी विभूपार्थी वा प्राप्नोति । तमेव दर्शयति—
“अपडिच्छणे य” इत्यादि । केचित् प्रातीच्छिकाः समागतास्तद्योग्यानि च पात्राणि न सन्ति लिप्तानि तिष्ठन्तीति कृत्वा, तत एवं पात्रैर्विना तेषां प्रातीच्छिकानामप्रतीच्छने ज्ञान-दर्शन- 30 चारित्रपरिहाणिः । “सेहे काए”ति तथा शैक्षः कश्चिदुपस्थितोऽथ च भाजनं न विद्यते

१ जुण्ण नवा चेव जे उ ता० ॥ २ °गमं मा° ता० ॥ ३ °ए अतो गो° विना ॥ ४ °योऽपि लि° डे० कां० ॥

लिप्तमर्त्ताति कृत्वा, ततो भाजनं विना कथं स प्रवाज्यते इति सोऽप्रवाजितः कायविराधनां कुर्यात्, सा च तन्निमित्तेति ज्ञान-दर्शन-चारित्रपरिहाणिप्रत्ययं कायविराधनाप्रत्ययं च प्राय-श्चित्तं प्राप्नोति । यत् एवमदर्शितं दोषास्तस्माद् जीर्णानि दर्शयेत् ॥ ४९० ॥

अथ केन विधिना लेपस्य ग्रहणादि कर्त्तव्यम्? अत आह—

लेपग्रहण- 5
विधिः

पुन्वण्हे लेपग्रहणं, लेपग्रहणं मुसंवरं काटं ।

लेपस्य आणणा लिपणा य जयणाए कायन्वा ॥ ४९१ ॥

पूर्वाहे लेपनिमित्तं गमं—गमनं कृत्वा तत्र च यतनया लेपग्रहणं च कृत्वा ततः मुसंवरं यथा भवत्येवं लेपस्य यतनयाऽऽनयनं कर्त्तव्यम् । आनीते च यतनया पात्रस्य लेपना ॥ ४९१ ॥ एनामेव गार्था व्याचिन्त्यासुराह—

10

पुन्वण्हे लेपग्रहणं, काटं ति चउत्थगं करंजाहि ।

असह् वासियभक्तं, अकारऽलंभे व दितियरे ॥ ४९२ ॥

साधुना प्रतिक्रमणचरमकायोत्सर्गस्थितेन चिन्तनीयम्—किमय भाजनानि लेपनीयानि न वा ?, तत्र यदि लेपनीयानि ततः पूर्वाहे लेपग्रहणमहं करिष्यामीति विचिन्त्य 'चतुर्थकम्' अभक्तकं कुर्याद् । अथ 'असहः' असमर्थश्चतुर्थकं कर्तुं तर्हि पर्युषितं गृह्णाति भक्तम् । 15 अथ पर्युषितम् 'अकारकम्' अपथ्यं यदि वा न लभ्यते ततः पौरुष्यं न करोति किन्त्वितरे साधवो मय्याहे हिण्डित्वा तस्मै भक्तं ददति ॥ ४९२ ॥

कयकिङ्कम्पो छंदेण छंदितो भणति लेव विच्छामि ।

तुवमं वियाणिमट्टो, आमं तं कित्तिरं किं वा ॥ ४९३ ॥

सेसे वि पुच्छिउणं, कयउस्सगो गुरुण नमिउण ।

20

मह्ग-रूपे गेण्हह, जति तेमिं कप्पितो होति ॥ ४९४ ॥

कृतं कृतिकर्म—चन्दनं येन स कृतकृतिकर्मा । किमुक्तं भवति?—स लेपानयनाय गन्ता प्रथ-ममाचार्याणां चन्दनकं ददाति, दत्त्वा वृत्ते—इच्छाकारेण सन्दिशत । एवमुक्ते सूरयोऽभिद-धति—“छन्देण” छन्दसा विज्ञपयति भावः । एवं छन्दसा ‘छन्दितः’ निमज्जितः सन् भणति— 25 गत्वा लेपं ग्रहीष्यामि । एवमुक्त्वाऽऽचार्यान् शेषसाधूँश्च वक्ति—युष्माकमप्यस्मि लेपेन प्रयो-जनमानीयताम् । तत्र यो वक्ति आमं तं प्रति वृत्ते—कियन्तमानयामि ? किं वा लेपम् ? । तत्र यद् भणति तद् इच्छामीति प्रतिपद्य ‘कृतोत्सर्गः’ उपयोगकायोत्सर्गं कृत्वा गुरुन् नमस्कृत्य आवश्यकानि कृत्वा यदि तेषां पात्र-वस्त्राणां कल्पिकस्ततो गृहेषु गत्वा महकं कृतं च गृह्णाति ॥ ४९३ ॥ ४९४ ॥ अथाकल्पिकस्तत आह—

गीयत्थपरिगहिते, अयाणओ रुय-मह्गए वेत्तुं ।

30

छारं च तत्थ वच्चति, गहिण् तसपाणरक्खुट्ठा ॥ ४९५ ॥

यः ‘अजायकः’ अर्गीतार्थः स गीतार्थेन परिगृहीतानि कृत-महकानि ‘गृहीत्वा’ गृहीते सति लेपे सम्पातिमत्रसपाणरक्षार्थं तत्र महकेषु छारं च गृहीत्वा व्रजति ॥ ४९५ ॥

सम्प्रति यदधस्ताद् भणितं “सागारिय” (गा० ४८२) चि तद्व्याख्यानार्थमाह—

वचंतेण य दिट्ठं, सागारिदुचकगं तु अब्भासे ।

तत्थेव होइ गहणं, न होति सो सागरियपिण्डो ॥ ४९६ ॥

तेन गृहीतरूत-मल्लक-क्षारेण व्रजता यदि सागारिकस्य-शय्यातरस्य द्विचक्रकं-शकटम् ‘अभ्यासे’ निकटे प्रदेशे दृष्टम् ततस्तत्रैव तस्य लेपग्रहणं भवति । यतः स न भवति सागा- 6
रिकपिण्ड इति ॥ ४९६ ॥ सम्प्रति प्रभुद्वारमाह—

गतं दुचकमूलं, अणुणविजा पशुं तु साहीणं ।

एत्थ य पशु चि भणिए, कोई गच्छे निवसमीवं ॥ ४९७ ॥

किं देमि चि नरवई, तुब्भं खरमक्खिया दुचकि चि ।

सो य पसत्थो लेवो, एत्थ य भद्देयरे दोसा ॥ ४९८ ॥

10

गत्वा द्विचक्रमूलं शकटस्य ‘स्वाधीनं’ प्रत्यासन्नं प्रभुमनुज्ञापयेत्, अननुज्ञापने प्रायश्चित्तं मासलघु, तस्मात् प्रायश्चित्तभीरुणा नियमतः प्रभोरनुज्ञापना कर्तव्या । अत्र प्रभुरित्युक्ते कश्चिच्चिन्तयति—राजानं मुक्त्वा कोऽन्यः प्रभुः ? इति राजाऽनुज्ञापनीय उक्तः, एवं चिन्तयित्वा नृपसमीपं गच्छेत्, गत्वा च तं राजानं धर्मलाभयेत् ॥ ४९७ ॥

तत्र स नरपतिर्ब्रूयात्—किं ददामि ? । साधुर्वदति—युष्माकं ‘द्विचक्राणि’ शकटानि खरेण— 15
तैलेन अक्षितानि सन्ति, तत्र च यो लेपः स प्रशस्त इति तमनुजानीत । अत्र ‘भद्रेतरदोषाः’ भद्रकदोषाः प्रान्तदोषाश्च । तत्र भद्रकदोषा इमे—स राजाऽनुज्ञापितः सन् ब्रूयाद्—अहो ! निर्ममत्वा भगवन्त एतदप्ययाचितं न गृह्णन्ति, ततः स आज्ञापयेत्—यानि कानिचिन्मम विषये शकटानि तानि सर्वाण्यपि तैलेन अक्षणीयानि । प्रान्तः पुनरेवं चिन्तयेत्—अहो ! अमी अशुचयो यदेतन्मां याचन्ते, नूनं सर्वमिदं नगरममीभिर्धर्षयितव्यमिति प्रद्वेषं यायात्, प्रद्विष्टश्च 20
घोषापयेत्, यथा—मम राज्ये न कोऽपि शकटं तैलेन अक्षयेत् किन्तु घृतेनान्येन वा ॥ ४९८ ॥

तम्हा दुचकपतिणा, तस्संदिट्ठेण वा अणुण्णाते ।

कटुगन्धजाणणट्ठा, जिंघे नासं अघट्ठतो ॥ ४९९ ॥

यस्मादेवं भद्रक-प्रान्तदोषास्तस्माद्राजा नानुज्ञापयितव्यः । कोऽनुज्ञापयितव्यः ? इति चेद् उच्यते—यस्तस्य द्विचक्रस्य-शकटस्य पतिः—स्वामी यो वा तेन-शकटपतिना सन्दिष्टः, तेन 25
द्विचक्रपतिना तत्सन्दिष्टेन वाऽनुज्ञाते तैलस्य किल कटुको गन्ध इति ‘कटुगन्धज्ञानार्थं’ कटु-
गन्धोऽस्ति न चेति परिज्ञानार्थं नासाम् ‘अघट्टयन्’ असंस्पृशन् तं लेपं दूरस्थो जिघ्रति ।
प्राते च यदि कटुको गन्धः समायाति ततस्तैललेप इति कृत्वा तं समादत्ते ॥ ४९९ ॥

सम्प्रति “छक्कायजयणाए” (गा० ४८२) इति व्याख्यानयति—

हरिए वीए चले जुत्ते, वच्छे साणे जलट्टिए ।

30

पुढवी संपातिमा सामा, महावाते महियाऽमिते ॥ ५०० ॥

हरिते बीजे वा साधौ शकटे वा प्रतिष्ठिते, तथा चले वलीवर्दाभ्यां युक्ते वा शकटे,

तथा शकटेन सह वद्धे वत्से, शकटस्याधः स्थिते शुनि वा, तथा जलस्योपरि स्थिते, पृथिव्यां वा—सचित्तपृथिवीकायस्योपरि प्रतिष्ठिते शकटे, तथा सम्पातिमेषु—त्रसगणेषु सत्सु, तथा 'श्यामा' रात्रिस्तस्याम्, महावाते वा वाति, महिकायां निपतन्त्यां लेपग्रहणं नानुज्ञातम् । नाप्यमितस्य लेपस्य ग्रहणम् । एष द्वारगाथासङ्केपार्थः । व्यासार्थस्तु प्रतिद्वारं वक्ष्यते ॥५००॥

5 तत्र यद्यप्यनन्तरं प्रायश्चित्तगाथाद्वयं तथापि नाव्याख्यातेषु द्वारेषु तद् व्याख्यातुं शक्य-
मिति प्रथमतो द्वाराणि व्याख्यायन्ते । तत्र हरितद्वारं बीजद्वारं चाधिकृत्याह—

हरिण बीजं पतिद्विय, अणंतर परंपरे य बोधन्वे ।

परिताणंते य तहा, चउमंगो होति नायव्यो ॥ ५०१ ॥

हरिते बीजे च साधौ शकटे वा अनन्तरं परम्परके वा प्रतिष्ठिते प्रत्येकं चतुर्भङ्गी भवति
10 ज्ञातव्या । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । तथा हरिते बीजे च प्रत्येकं परितोऽनन्ते च साधौ
शकटे वाऽनन्तर-परम्परप्रतिष्ठिते प्रत्येकं चतुर्भङ्गी । इयमत्र भावना—हरितेषु साधुरनन्तरप्र-
तिष्ठितो नो परम्परप्रतिष्ठितः १ परम्परप्रतिष्ठितो नानन्तरप्रतिष्ठितः २ अनन्तरप्रतिष्ठितोऽपि
परम्परप्रतिष्ठितोऽपि ३ नानन्तरप्रतिष्ठितो नापि परम्परप्रतिष्ठितः ४ । एवं बीजेष्वपि साधुम-
धिकृत्य चतुर्भङ्गी । एवं गत्रीमप्यधिकृत्य हरितेषु बीजेषु च प्रत्येकं चतुर्भङ्गी द्रष्टव्या—हरि-
15 तेऽप्यनन्तरं प्रतिष्ठिता गत्री नो परम्परप्रतिष्ठिता इत्यादि । एवं सर्वसङ्कलनया चतुर्भङ्गीचतुष्टयं
ज्ञातम् । चतुर्भङ्गीद्विकं तु साधु-गत्रीसंयोगतो द्रष्टव्यम् । तद्यथा—हरितेषु साधुर्गत्री वाऽन-
न्तरप्रतिष्ठिता नो परम्परप्रतिष्ठिता इत्यादि भङ्गचतुष्टयं प्राग्वत् । एवं बीजेष्वपि । सर्वस-
ङ्कलनया पट् चतुर्भङ्गयः । एतच्च चतुर्भङ्गीपट्कं किल प्रत्येकेषु हरित-बीजेषूक्तम् । एवमनन्ते-
ष्वपि द्रष्टव्यम् । एवं मिश्रेष्वपि ॥ ५०१ ॥ साम्प्रतमत्रैव प्रायश्चित्तमुच्यते—

20 चउरो लहुगा गुरुगा, मासो लहु गुरु य पणग लहु गुरुयं ।

लसु परित्तणंत मीसे, बीजे य अणंतर परं य ॥ ५०२ ॥

हरिते चयब्दसंस्मृचिते प्रत्येकेऽनन्तर-परम्परमेदतस्त्रिप्रायेषु भङ्गेषु चत्वारो लघुका
वक्तव्याः । इयमत्र भावना—प्रत्येकेषु हरितेषु साधवनन्तरप्रतिष्ठिते प्रथमे भङ्गे प्रायश्चित्तं
चतुर्लघु, द्वितीये परम्परप्रतिष्ठिते चतुर्लघु, तृतीये भङ्गेऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके,
25 चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा प्रत्येकहरितेषु साधौ गत्र्यां चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुनी,

१-नाथेयं चूर्णिकृता इत्यंरुधा स्वीकृताऽस्ति—

हरिते बीजसु तहा, अणंतर परंपरे य विचउक्के ।

आता दुपदं च पयद्वितं तु एत्थं तु चउमंगो ॥

चूर्णिः—हरिते० गाथा । हरितेषु साधू अणंतरपतिद्विषो णो परंपरपतिद्विषो वा चउमंगो । एवं बीजेषु
वि चउमंगो । हरितेषु भंजी अणंतरपतिद्विषा णो परंपरपतिद्विषा चउमंगो । एवं बीजेषु वि चउमंगो । विच-
उक्कं ति साधुम्मि हरितेषु एणो चउमंगो, विविशो बीजसु । एवं भंजीए वि दो चउमंगो भगिता । आता दुपदं
च पतिद्वितं तु एत्थं तु (पतिद्वितं ति एत्थं पि प्र०) चउमंगो । दो इति वाक्यशेषः । आय ति साधू ।
हरितेषु साधू भंजी य अणंतरपतिद्विषाणि णो परंपरपतिद्विषाणि चउमंगो । एवं बीजेषु वि चउमंगो ॥

द्वितीयभङ्गेऽपि परम्परप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके, तृतीये भङ्गे उभयोरुभयत्र प्रतिष्ठितयोश्चत्वारि चतुर्लघुकानि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा हरितेष्वनन्तेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम्, द्वितीयेऽपि परम्परप्रतिष्ठिते चतुर्गुरु, तृतीयेऽनन्तरपरम्परप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्गुरुके, चरमे शुद्धः । गङ्ग्रामप्यनन्तरहरितेऽनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्गुरु, परम्परप्रतिष्ठितायामपि चतुर्गुरु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्गुरुके, चरमे शुद्धः । अनन्तरहरितेषु साधौ गङ्ग्यां ५ चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्गुरुके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे चतुर्गुरुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि चतुर्गुरुकाणि, चरमे शुद्धः । तथा मिश्रेषु प्रत्येकहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मासलघु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । गङ्ग्रामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां मासलघु, परम्परप्रतिष्ठितायामपि मासलघु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके, चरमे भङ्गे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चाऽनन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासलघुके, परम्पर- 10 प्रतिष्ठितायामपि द्वे मासलघुके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि मासलघूनि, चरमे भङ्गे शुद्धः । तथा मिश्रेष्वनन्तरहरितेषु साधावनन्तरप्रतिष्ठिते मासगुरु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि मासगुरु, उभय-प्रतिष्ठिते द्वे मासगुरुके, चतुर्थे शुद्धः । गङ्ग्रामपि अनन्तरप्रतिष्ठितायां मासगुरु, परम्पर-प्रतिष्ठितायामपि मासगुरु, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, चरमे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे मासगुरुके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे मासगुरुके, उभयप्रतिष्ठितायां 15 चत्वारि मासगुरुकाणि, चरमभङ्गे शुद्धः । “पणग लहु गुरुग”मिति बीजेषु प्रत्येकेषु सचित्तेषु मिश्रेषु वा प्रत्येकं साधावनन्तरप्रतिष्ठिते लघुरात्रिन्दिवपञ्चकम्, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि लघु-पञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठिते द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । तथा गङ्ग्रामनन्तरप्रतिष्ठितायां लघुपञ्चकम्, परम्परप्रतिष्ठितायामपि लघुपञ्चकम्, उभयप्रतिष्ठितायां द्वे लघुपञ्चके, चरमभङ्गे शुद्धः । साधौ गङ्ग्यां चानन्तरप्रतिष्ठितायां द्वे लघुपञ्चके, परम्परप्रतिष्ठितायामपि द्वे लघु- 20 पञ्चके, उभयप्रतिष्ठितायां चत्वारि लघुपञ्चकानि, चरमभङ्गे शुद्धः । एवमनन्तेषु रात्रिन्दिव-पञ्चकं गुरुकं द्रष्टव्यम् । एवं बीजे चशब्दाद्धरिते च प्रत्येके सचित्तेऽनन्ते सचित्ते मिश्रे चानन्तरे परम्परे च ‘पट्यु’ पट्यु भङ्गेषु यथायोगं प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ॥ ५०२ ॥

इदानीं चलादिद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दन्वे भावे य चलं, दन्वम्मी दुष्टियं तु जं दुपयं ।

25

आयाए संजमम्मि य, दुविहा उ विराहणा तत्थ ॥ ५०३ ॥

चलं नाम द्विविधम्, तद्यथा—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतश्चलं यद् ‘द्विपदं’ शकटं दुस्थितम्, तत्र लेपं गृह्यतश्चतुर्गुरुकम् । यतस्ततो द्विविधा विराधना—आत्मनि संयमे च । तत्रात्मविराधना शकटेन पतताऽभिधातसम्भवात् । संयमविराधना शकटे सञ्चाल्यमाने प्राण- 30 जाल्युपमर्दनात् ॥ ५०३ ॥

भावचल गंतुकामं, गोणार्इअंतराहयं तत्थ ।

जुत्ते वि अंतरायं, वित्तसचलणे य आयाए ॥ ५०४ ॥

भावचलं नाम 'गन्तुकामं' योज्यमानमित्यर्थः, तत्र यावद् लेपो गृह्यते तावद् बलीवर्दानां चारि-पानीयनिरोधनम्, आदिशब्दान्मनुष्याणामप्यन्तरायम् । ततो भावचलेऽपि लेपं गृह्यत-
श्चत्वारो लघुकाः । गतं चलद्वारम् । अथुना युक्तद्वारमाह—“जुचे वी”त्यादि, युक्तं नाम—
योक्तिवलीवर्द्धं तत् स्थापयित्वा यदि लेपं गृह्णाति ततः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, यतस्तत्रापि
८ स एवान्तरायदोषः । अन्यश्चायम्—ते बलीवर्दा वित्रत्येयुः, तत्र गङ्गा चलन्त्या चरणाक्रमणे
आत्मविराघना, संयमविराघना त्रसादिनिपातः ॥ ५०४ ॥ सम्प्रति वत्सद्वारं श्वद्वारं चाह—

वच्छो भएण नासति, भंडिक्खोमे य आयवावत्ती ।

आया पवयण साणे, काया य भएण नासंते ॥ ५०५ ॥

यत्र शकटे वत्सो वद्धः श्वा वा यस्यावस्तात् तिष्ठति वद्धो वा वर्चते, तत्र वत्से लेपं गृह्यतश्च-
10 त्वारो लघुकाः शुनि चत्वारो गुरुकाः; यतो वत्सो मयेन नश्यति, तस्मिंश्च नश्यति गङ्गाः
'क्षोमे' चलने आत्मव्यापत्तिः; तथा श्वा समागच्छन्तमपूर्वं दृष्ट्वा दगति तत्रात्मोपवातः,
शुना लीढं लेपनमी गृह्णन्तीति प्रवचनोपवातः, मयेन नश्यति शुनि 'कायाः' पृथिवीकाया-
दयो विनाशमापद्यन्ते ततः संयमोपवातश्च ॥ ५०५ ॥

सम्प्रति जलस्थितद्वारं पृथिवीस्थितद्वारं चाह—

15 जो चेव य हरिण्मुं, सो चेव गमो उ उदग पुटवीए ।

य एव गमः प्राग् हरितेशूक्तः स एवोदके पृथिव्यां च वेदितव्यः । इयमत्र भावना—सच्चित्ते
उदके साधुरनन्तरप्रतिष्ठितो न परम्परप्रतिष्ठित इत्यादि चतुर्भङ्गी, गङ्ग्यामप्येवं चतुर्भङ्गी,
उमयोरपि चतुर्भङ्गी, तदेवं चतुर्भङ्गीत्रयं सच्चित्ताङ्काये । एवं मिश्राङ्कायेऽपि चतुर्भङ्गी-
त्रयमवसातव्यम् । उमयमीलने चतुर्भङ्गीषट्कम् । एवं चतुर्भङ्गीषट्कं पृथिवीकायेऽपि भावनी-
20 यम् । तत्र सच्चित्तेऽङ्काये साधवावनन्तरप्रतिष्ठिते प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, परम्परप्रतिष्ठितेऽपि चतु-
र्लघु, उमयप्रतिष्ठिते द्वे चतुर्लघुके, चरममङ्गे शुद्धः । गङ्ग्यामप्यनन्तरप्रतिष्ठितायां चतुर्लघु,
परम्परप्रतिष्ठितायामपि चतुर्लघु, उमयप्रतिष्ठितायां द्वे चतुर्लघुके, चरमे शुद्धः । साधु-गङ्ग्यो-
रनन्तरप्रतिष्ठितयोर्द्वे चतुर्लघुके, परम्परप्रतिष्ठितयोरपि द्वे चतुर्लघुके, उमयोऽुमयत्र प्रतिष्ठितयो-
श्चत्वारि चतुर्लघुकानि, चरममङ्गे शुद्धः । मिश्रेऽङ्काये साधवावनन्तरप्रतिष्ठिते मासलघु, पर-
25 म्परप्रतिष्ठितेऽपि मासलघु, उमयप्रतिष्ठिते द्वे मासलघुके, चरमे शुद्धः । एवं गङ्ग्यामपि मङ्ग-
चतुष्टये वक्तव्यम् । साधु-गङ्ग्योरनन्तरप्रतिष्ठितयोर्द्वे मासलघुके, परम्परप्रतिष्ठितयोरपि द्वे
मासलघुके, उमयोऽुमयत्र प्रतिष्ठितयोश्चत्वारि मासलघुकानि, चरममङ्गे शुद्धः । एवं पृथिवी-
कायेऽपि चतुर्भङ्गीषट्के प्रायश्चित्तमवगन्तव्यम् ॥ सम्प्रति सन्यातिमद्वारं श्यामाद्वारं चाह—

संपादमा तसगणा, सामाए होइ चउमंगो ॥ ५०६ ॥

30 “संपातिमा” इत्यादि । अयं के नाम सन्यातिमा येषु पतस्यु लेपो न गृह्यते ? किं त्रसाः
स्यावरा वा ? तत्राह—सन्यातिमात्रसगणा न स्यावराः । तेषु सन्यातिमेषु पतस्यु यदि लेपं
गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । श्यामा—रात्रिस्तत्र चतुर्भङ्गी, तद्यथा—रात्रौ
लेपं गृह्णाति रात्रावेव च माजनस्य लेपं ददाति, अत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकान्तपसा कालेन

च गुरवः, रात्रौ लेपं गृहीत्वा दिवसे भाजनस्य ददाति चत्वारो लघुकास्तपोगुरुकाः कालल-
घवः, दिवसे लेपं गृहीत्वा रात्रौ भाजनस्य ददाति चत्वारो लघुकास्तपोलघवः कालगुरुकाः,
दिवसे गृहीत्वा दिवस एव ददाति शुद्धः ॥ ५०६ ॥ महावातादिद्वारत्रयमाह—

वायम्मि वायमाणे, महियाए चैव पवडमाणीए ।

नाणुण्णायं ग्रहणं, अमियस्स य मा विगिंचणया ॥ ५०७ ॥ 5

‘वाते’ महावाते वाति तथा महिकायां प्रपतन्त्यां लेपस्य ग्रहणं नानुज्ञातं तीर्थकर-गण-
धैरैः, महावाते वाति तदुद्धृतानां त्रस-स्थावराणां लेपसम्पर्कतो विनाशसम्भवात् महिकायां
निपतन्त्यामप्यायविराधनात् । तथा अमितस्यापि लेपस्य ग्रहणं नानुज्ञातम्, मा भूद् ‘विवेचनि-
का’ परिष्ठापनिकेति कृत्वा । तत्र महावाते वाति लेपं गृह्यतः प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । महिका-
यामपि निपतन्त्यां चतुर्लघु । अमितग्रहणे मासलघु ॥ ५०७ ॥ 10

एतदेव प्रायश्चित्तं प्रतिपादयन्नाह—

चल-जुत्त-वच्छ-महिया-तसेसु सामाएँ चैव चतुलहुगा ।

दव्वचल साण गुरुगा, मासो लहुओ उ अमियम्मि ॥ ५०८ ॥

भावतश्चले बलीवर्दयुक्ते वत्से निवद्धे तथा महिकायां निपतन्त्यां त्रसेषु सम्पातिमेषु
निपतत्सु श्यामायां च लेपं गृह्यतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । द्रव्यचले शुनि वा 15
स्थिते चत्वारो गुरुकाः । अमिते गृहीते लघुको मासः । विशेषभावना तु प्रतिद्वारं प्रागेव
कृता ॥ ५०८ ॥

एतदोसविमुक्कं, घेतुं छारेण अक्कमित्ताणं ।

चीरेण वंधिऊणं, गुरुमूल पडिक्कमाऽऽलोए ॥ ५०९ ॥

ये एते हरितादयोऽनन्तरं दोषा उक्तास्तैर्मुक्तं लेपं गृहीत्वा ‘मा सम्पातिमानां वधो 20
भूयात्’ [इति] तं ‘क्षारेण’ भस्मना आक्रम्य चीवरेण बद्धा गुरुपादमूलमागच्छति, आगम्य
चैर्यापथिकीं प्रतिक्रम्यालोचयति ॥ ५०९ ॥

दंसिय छंदिय गुरु सेसए य ओमत्थियस्स भाणस्स ।

काउं चीरं उवारिं, रूयं च छुमेज्ज तो लेवं ॥ ५१० ॥

आलोच्य लेपं गुरोर्दर्शयति । दर्शयित्वा गुरुं लेपेन ‘छन्दयति’ निमग्नयति । गुरुनिम- 25
घ्रणानन्तरं शेषकानपि साधून् निमग्नयति । ततो यावता यस्यार्थस्तस्य तावन्तं दत्त्वा एकस्य
भाजनस्य ‘अवमन्थितस्य’ अवाङ्मुखीकृतस्योपरि चीवरं कृत्वा तत्र लेपं रूतं च प्रक्षिपेत् ॥ ५१० ॥
सम्प्रति लेपदानविधिमाह—

अंगुट्ट-पएसिणि-मज्झिमाहिं घेतुं घणं तैतो चीरं ।

आलिंपिऊण भाणं, एकं दो तिन्नि वा घट्टे ॥ ५११ ॥ 30

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या मध्यमया चाङ्गुल्या लेपं गृहीत्वा घनं च चीवरमादाय तत्र लेपं
प्रक्षिप्य निष्पीडयेत्, निष्पीड्य च एकैकभाजनमेकं द्वौ त्रीन् वा वारान् लेपयेत् । अधिकं

तु लेपमट्टकनिमित्तं सक्तकं पेययेत् । अथ न दातव्योऽट्टको यदि वा तत्राप्युद्धरितः ततः सक्तकं तं द्वारं परिष्ठापयेत् । अन्यच्चान्यच्च भाजनं लिह्वाऽन्यदन्यद् वारंवारं वट्टणपा-
षाणेन वट्टयति ॥ ५११ ॥ तथा चाह—

अण्णोण्णे अंक्रम्मी, अण्णं वट्टति वारवारं ।

८ आण्ह तमेव दिणे, दवं रएउं अमत्तट्ठा ॥ ५१२ ॥

अन्यस्मिन् भाजने वट्टिते अन्यद् अन्यद् भाजनमट्टे स्थापयित्वा वारंवारं वट्टयति । तत्र यदि उद्धानो लेपो यदि च तस्य द्रवेण कार्यं समुत्पन्नं स चाऽऽत्मनाऽमत्तार्थी ततः सोऽम-
त्तार्थी तस्मिन्नेव दिने पात्रं लेपोनोपरज्य उद्धाने लेपे तेन 'दवं' पानीयमानयति । अथ नोद्धान-
मत्ततोऽन्येषाममत्तार्थिनामहिण्डमानानां वा तन् पात्रं समर्प्यान्येन पानीयमानयेत् ॥ ५१२ ॥

10 अमत्तट्ठाणं दाउं, अण्णसिं वा अहिण्डमाणानं ।

हिण्डेज्ज असंशरणे, असती वेतुं अरह्यं तु ॥ ५१३ ॥

यदि स मत्तार्थी न च पात्रस्य लेपोऽद्यापि शुष्कस्ततः 'असंशरणे' भोजनमन्तरेण संस्त-
रीतुमशक्ती अमत्तार्थिनामन्येषां वा साधूनामहिण्डमानानां तन् पात्रं समर्प्य हिण्डेत । असति
अन्येषाममत्तार्थिनामहिण्डमानानां वा अभावे तद् 'अरञ्जितम्' अद्याप्यपरिणतलेपं गृहीत्वा
15 हिण्डेत ॥ ५१३ ॥

न तरिज्जा जति तिणिण उ, हिण्डावेउं ततो णु छारंण ।

औयत्तेउं हिण्डह, अन्ने व दवं से गिण्हंति ॥ ५१४ ॥

यदि त्रीणि पात्राणि हिण्डापयितुं न शक्नोति ततः 'तु' निश्चितं तत् पात्रमुपाश्रये छारंण
'अवनम्य' सगयित्वा हिण्डते । यदि वा 'से' तस्य योग्यं द्रवमन्ये गृह्णन्ति ततो रिक्तपात्रव-
20 द्धाने न कश्चिद्धार इत्यदोषः ॥ ५१४ ॥

लित्थारियाणि जाणि उ, वट्टुगमादीणि तस्य-लेवेण ।

संजमभृतिनिमित्तं, ताहं भृहंए लिपिज्जा ॥ ५१५ ॥

'तत्र' पात्रलेपने यानि लेपेन वट्टकादीनि 'लित्थारियाणि' देशीपदमेतद् स्वरणिटानि
'संजमभृतिनिमित्तं' संजमविभृतिहेतोः 'भृत्या' क्षारेण तानि लिपेद् येन तत्संस्पर्शतत्त्वसानां
25 स्थावराणां वा विनाशो न भवति ॥ ५१५ ॥

एवं लेवग्गहणं, आणयणं लिपणाय जयणा य ।

भणियाणि अतो वोच्छं, परिकम्मविहिं तु लित्तस्स ॥ ५१६ ॥

'एवम्' उक्तेन प्रकारेण लेपस्य ग्रहणम् आनयनं पात्रस्य लेपनाय सर्वत्र यत्ना एतानि
भणितानि । अत ऊर्ध्वं पुनर्लिप्तस्य परिकर्मविधिं वक्ष्यामि ॥ ५१६ ॥ तमेवामिधातुकाम आह—
29 लिप्ते छाणिय छारो, धणेण चीरणं वेण्डिउं उण्हे ।

उच्चत्तण परियत्तण, अंछिय धोए पुणो लेवो ॥ ५१७ ॥

पात्रं लिप्ते मति यः 'छाणितः' गालितः 'छारः' मस म तत्र प्रक्षिप्यते, ततो वनेन

१ अक्रमिउं अण्णं ता० ॥ २ असह वेतुं ता० ॥ ३ उच्चुण्णेउं ता० ॥ ४ लेवे ता० ॥

चीरेण बद्धा उष्णे ध्रियते, तत्र च पात्रस्योद्वर्तनं परिवर्तनं च तावत् कर्तव्यं यावद् लेपः शुष्को भवति, ततः पात्रम् 'अच्छद्यते' आकृष्यते, आकृष्य पानीयेन प्रक्षाल्यते, ततः प्रक्षालिते सति पुनरपि लेपो दीयते ॥ ५१७ ॥

काउं सरयत्ताणं, पत्तावंधं अवंधगं कुज्जा ।

साणाइरक्खणट्ठा, पमज्ज छाउण्हसंकमणा ॥ ५१८ ॥

5

पात्रे भूयो लिप्ते सति तस्योपरि 'सरजस्त्राणं' रजस्त्राणसहितं पात्रावन्धम् 'अवन्धकम्' अग्रन्थिकं कुर्यात् । कस्मादवन्धकं कुर्याद् ? अत आह—'श्वादिरक्षणार्थं' शुन आदिशब्दा-
न्मर्कट-मार्जारादिभ्योऽपि रक्षणार्थम्, अन्यथा हि ग्रन्थौ दत्ते सपात्रवन्धं पात्रं श्वादिभिर्नी-
यते । तथा छायायामुष्णे च पात्रस्य 'सङ्क्रमणे(णा)' प्रमृज्य तत् पात्रं स्थापयितव्यम् ॥ ५१८ ॥

तद्विसं पडिलेहा, कुंभमुहादीण होइ कायव्वा ।

10

छण्णे य निर्सि कुज्जा, कयकज्जाणं विवेगोऽ ॥ ५१९ ॥

यस्मिन् दिने पात्रलेपनं तस्मिन्नेव दिवसे 'कुम्भमुखादीनां' घटकण्ठादीनाम् आदिशब्दात् स्थालीकण्ठादिपरिग्रहः 'प्रत्युपेक्षा भवति कर्तव्या' कुटकण्ठादीनि तस्मिन् दिने आनेतव्यानी-
त्यर्थः । किमर्थम् ? इत्यत आह—'निशि' रात्रौ तेषामुपरि छत्रे प्रदेशे लिप्तानि पात्राणि
कुर्यादित्येवमर्थम् । तदनन्तरं तेषां घटमुखादीनां कृतकार्याणां 'विवेकः' परिष्ठापनिका ॥ ५१९ ॥ 15

अट्ठगहेउं लेवाहिगं तु सेसं सरूयगं पीसे ।

अहवा वि न दायव्वो, सरूयगं छारे तो उज्जे ॥ ५२० ॥

'शेषम्' अधिकं लेपम् 'अट्ठकहेतोः' अट्ठकनिमित्तं सरूतकं पेपयेत् । अथवाऽपि न दात-
व्योऽट्ठकस्ततस्तमधिकं सरूतकं लेपं 'क्षारे' भस्मनि 'उज्जेत्' परिष्ठापयेत् । अयं चार्थो यत्र
भणितुमुचितस्तत्र प्रागेवोपदर्शितः (गा० ५११) । सम्प्रति तु गाथाक्रमानुलोमत उक्तः ॥ ५२० ॥ 20

पढम-चरिमाउ सिसिरे, गिम्हे अद्धं तु तासि वज्जित्ता ।

पायं ठवे सिणेहादिरक्खणट्ठा पवेसे वा ॥ ५२१ ॥

'शिशिरे' शीतकाले प्रथमचरमे पौरुष्यौ वर्जयित्वा 'ग्रीष्मे' उष्णकाले 'तयोः' प्रथमचर-
मपौरुष्योरर्द्धमर्द्धं वर्जयित्वा पात्रमुष्णे स्थापयेत् । प्रथमचरमपौरुष्यादिकाले तु मध्ये प्रवेश-
येत् । किमर्थम् ? इत्याह—'स्नेहादिरक्षणार्थं' स्नेहः—अवश्यायः आदिशब्दाद् महिका-हिम-
वर्षादिपरिग्रहः तद्रक्षणार्थम् । इयमत्र भावना—शिशिरकाले प्रथमायां पौरुष्यामतिक्रान्ताया-
मुष्णे ददाति, चरमायां तु पौरुष्यामनवगाढायां मध्ये प्रवेशयति, अन्यथा शिशिरकाले
कालस्य स्निग्धतया प्रथमायां चरमायां च पौरुष्यामवश्यायादिपतनभावतो लेपविनाशप्रस-
ङ्गात् । उष्णकाले तु प्रथमायाः पौरुष्या अर्धेऽपक्रान्ते पात्रमुष्णे दद्यात्, चरमायास्तु
पौरुष्याः पश्चिमेऽर्धेऽनवगाढे मध्ये प्रवेशयेत्, कालस्य रुक्षतया तत ऊर्द्धं पश्चाच्चावश्यायादि-
सम्भवात् ॥ ५२१ ॥ 25

उच्चयोगं च अभिक्खं, करेति वासादि-साणरक्खट्ठा ।

वावारेति च अण्णे, गिलाणमादीसु कज्जेसु ॥ ५२२ ॥

उण्णे च पात्रे दत्ते सति स वर्षादिभ्यो रक्षणार्थम्, वर्ष-वृष्टिः आदिशब्दाद् हिमपपा-
तादिपरिग्रहः, श्वा-कुङ्कुमद्रक्षणार्थम् 'असीक्षणम्' अन्तरतमुपयोगं करोति । यदि वा
ग्लानादिप्रयोजनेषु समापतितेष्वन्यान् साधून् व्यापारयति, स तु तत्रैव रक्षयन् तिष्ठति ॥ ५२२ ॥

५ अथ कियन्तः पात्रस्य लेपो दीयन्ते ? इत्याह—

एको र्थं जहन्नेणं, विथ तिय चैत्तारि पंच उक्कोसा ।

संजमहंउं लेवो, वज्जिचा गारव विभृत्तं ॥ ५२३ ॥

पात्रस्य संयमद्वेतोर्जिघन्त्येको लेपो दातव्यः, मन्थमतो द्वौ त्रयो वा, उत्कर्षतश्चत्वारः पञ्च
वा वर्जयित्वा गौरवं विभृत्तं च । गौरवेणात्मनो महद्विक्रममननलक्षणेन विभृत्तया वा न लेपो
१० दातव्यः, किन्तु संयमप्रातिनिमित्तमिति ॥ ५२३ ॥

अणवडुंते तद् वि उ, सच्चं अवणेलु तो पुणो लिपे ।

तज्जाय सच्चोप्पडयं, वट्ट रण्डं ततो घोवे ॥ ५२४ ॥

उत्कर्षतः पञ्चस्यपि लेपेषु यदि स लेपः नावतिष्ठते—न पात्रेण सह लोकीभवति 'ततः'
तस्मिन्नवतिष्ठमाने सर्वं लेपमपनीय ततः पुनर्मुञ्चतः पात्रं लिप्तेन् यथा स लेपोऽवतिष्ठते ।
१५ "तज्जाय" इत्यादि । इह यद् अलञ्चादिपात्रं तैलादिना 'सच्चोप्पडं' सन्देहं तत्र च धूलिः प्रभूता
लम्बा तं लेपं वट्टकपाषाणेन वट्टयित्वा तद्गतैव च लेपेन भूयस्तत् पात्रं रज्जयित्वा ततः
प्रक्षालयति एष तज्जातो नाम लेपः ॥ ५२४ ॥ सम्प्रति लेपस्यैव सेदानाह—

तज्जाय-शुचिलेवो, दुचकलेवो य होह नायव्वो ।

मृदियनावावंधो, तेणगवंधो य पडिक्कुटो ॥ ५२५ ॥

२० त्रिविधो लेपो भवति ज्ञातव्यः, तद्यथा—तज्जातलेपो शुचिलेपो द्विचकलेयश्च । द्विचकलेयो
नाम शकटलेयः । तत्र लिप्यमानं लिप्तं वा यदि पात्रं कथमपि भङ्गमाभूयात् ततोऽन्यस्याभावे
मुद्रितनौबन्धेन बन्धीयात् न स्नेनकवन्धेन, यतो मुद्रितनौबन्ध एव तीर्थकरैरनुज्ञातः स्नेनकव-
न्धस्तु प्रतिकुष्टः ॥ ५२५ ॥ साम्प्रतमेनामेव गाथां विवरीषुस्तज्जातलेपस्य प्राग्व्याख्यात-
त्वात् शेषपदव्याख्यानार्थमाह—

२५ जुत्ती उ पत्थराथी, पडिक्कुट्टा सा उ सन्निही काउं ।

दय सुकुमाल असन्निहि, दुचकलेवो अतो इट्ठो ॥ ५२६ ॥

'शुक्तिः' पदैकदेशे पदसमुदायोपचाराद् शुक्तिलेयः 'प्रत्तरादिः' प्रत्तरादिकृतः, आदिश-
ब्दाच्चर्कता-श्लोदिकृद्-केदारमृत्तिकादिपरिग्रहः, सा च शुक्तिः सन्निविरिति कृत्वा तीर्थकर-
गणधरैः 'प्रतिकुष्टा' निराकृता । तज्जातलेयश्च कदाचिदवाप्यते । तत्र एतेषु लेपेषु मध्ये शक-
२० टलेयः सुन्दरः, यत्तस्मिन् सुकुमारतया पानजातयो जन्तवः स्पष्टा दृश्यन्ते, दृश्यमानेषु च
तेषु दया (दया) कर्तुं शक्यते, न च तत्र सन्निविदोषः, अतः सुन्दरत्वात् स एव द्विचकलेय
इष्टः ॥ ५२६ ॥

संजमहेउं लेवो, न विभूसाए वयंति तित्थयरा ।

सति-असतीदिट्ठतो, विभूसाए होंति चउगुरुगा ॥ ५२७ ॥

लेपः पात्रस्य दातव्यः संयमहेतोर्न विभूषया, उपलक्षणमेतत्, नापि गौरवेण इति भगवन्तस्तीर्थकरा वदन्ति । संयमहेतोः पुनर्दीयमाने लेपे यदि विभूषा भवति तथापि सा संयमहेतुरेव । अत्र सत्या असत्याश्च दृष्टान्तः । तथाहि—सत्यप्यात्मानं विभूषयति असत्यपि, केवलं सती कुलाचारनिमित्तमात्मानं विभूषयतीति तुल्यमपि तद्विभूषणमदुष्टम्, इतरा जारतोषणनिमित्तमिति दोषवत् । एवं यथा सत्यसत्यौ तथा साधू, यथा विभूषणं तथा लेपः, यथा कुलाचारस्तथा संयमः, यथा जारतोषणं तथा असंयमः । विभूषया लेपं ददतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, उपलक्षणमेतत्, तेन गौरवेणापि ददत एतत् प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।

उक्तञ्च—

10

संजमहेउं लेवो, न विभूसा गारवेण वा देयो ।

चउगुरुग विभूसाए, लिपिते गारवेणं वा ॥

॥ ५२७ ॥

भिज्जिज्ज लिप्पमाणं, लिचं वा असइए पुणो वंधे ।

मुदियनावावंधे, न तेणवंधेण वंधेज्जा ॥ ५२८ ॥

तत् पात्रं लिप्यमानं लिप्तं वा कथमपि हस्तपतनादिना भिद्येत न चान्यत् पात्रं विद्यते ततस्तत् पात्रं भूयो मुद्रितनौबन्धेन बध्नीयात् न स्तेनकबन्धेन ॥ ५२८ ॥

सम्प्रति लेपस्य जघन्यादिभेदानाह—

खर अयसि-कुसुंभ सरिसव, कमेण उक्कोस मज्झिम जहन्नो ।

नवणीए सप्पि वसा, गुले य लोणे अलेवो उ ॥ ५२९ ॥

खरसंज्ञकेन तिलतैलेन यो लेपः स उत्कृष्टः, अतसीतैलेन कुसुमतैलेन च मध्यमः, सर्प-20 पतैलेन जघन्यः । उक्तञ्च—

सो पुणं लेवो खरसन्हएण उक्कोसओ मुणेयवो ।

अयसि-कुसुंभिय मज्झो, सरिसवतिलेण य जहन्नो ॥

‘नवनीतेन’ प्रक्षणेन ‘सर्पिणा’ घृतेन वसया च निर्वृत्तो लेपोऽलेपो ज्ञातव्यः, तस्य पात्रे सम्यग् लगनाभावाद् जुगुप्सितत्वाच्च । तथा गुडभृतेषु लवणभृतेषु वा शकटेषु तिलतैलप्रक्षि-25 तेष्वपि यो लेपः सोऽप्यलेपः, तस्यापि लवणाद्यवयवयोगतोऽप्यशस्तत्वात् ॥ ५२९ ॥

तदेवमुक्तो लेपस्य विधिः । साम्प्रतं लेपकल्पिकमाह—

पठिय सुय गुणियमगुणिय, धारमधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोयायरियादी, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ५३० ॥

यस्मादजानतः प्रायश्चित्तं तस्माद् येन ओषनिर्गुक्तिसूत्रम् इयं वा कल्पपीठिका पठिता 30 स्यात् शुता वा ‘गुणिता’ अत्यन्तस्वभ्यस्तीकृता स्याद् अगुणिता वा सा धारिता वा स्याद्

१ गाथेयं चूर्णो भिज्जिज्ज ५२८ गाथाऽनन्तरं व्याख्याताऽस्ति ॥ २ °तो भूसा° ता° ॥ ३ तेण-एणं तु वं° ता° ॥

अधारिता वा तथापि चेदुपयुक्तः सन् सूत्रोक्तप्रकारेण लेपं 'परिहरति' परिभोगयति स लेपकल्पिकः । तेन च लेपसूत्रेण पठितेनापठितेन वा गुणितेनागुणितेन वा धारितेनाधारितेन वा उपयुक्ते वाऽनुपयुक्ते वा यां विराधनामापद्यते तामाचार्यादेः पुरत आलोचयति, प्रथमत आचार्यस्य, तदभावे उपाध्यायादेरपि । आलोचिते च "से" तस्य प्रायश्चित्तप्रदानेन विशेष-
कारक आचार्यः ॥ ५३० ॥ उक्तो लेपकल्पिकः । सम्प्रति पिण्डकल्पिकमाह—

पिण्डक-
ल्पिकः

अप्पत्ते अकहिच्चा, अण्हिगयऽपरिच्छणे य चउगुग्गा ।

दोहिं गुरु तवगुग्गा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ५३१ ॥

सूत्रं नाम प्रागासीदाचारगतं पिण्डैपणाध्ययनम्, इदानीं तु दशैकालिकगतं पिण्डैप-
णाध्ययनम्, तस्मिन् 'अप्राप्ते' अपठिते यदि पिण्डस्यानयनाय तं प्रेषयति तदा तस्य प्राय-
श्चित्तं चत्वारो गुरुकाः, कथम्भूताः? इत्याह—द्राम्यां गुरुवः, तद्यथा—तपसाऽपि गुरुकाः
कालेनापि च गुरुकाः । अथ सूत्रं प्राप्तस्तथापि यदि तस्यार्थमकथयित्वा प्रेषयति तदा चत्वारो
लघुकाः, नवरमेकेन कालेन लघवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्याप्यविगतः अथवाऽविगतः
परमद्यापि न तं सम्यक् श्रद्धयाति तमनविगतार्थमश्रद्धयानं वा प्रेषयतश्चत्वारो लघुकान्तपक्ष-
केन लघवः । अथाविगतार्थमप्यपरीक्ष्य प्रेषयति तदा चत्वारो लघुका द्राम्यां लघवः,
तद्यथा—तपसा कालेन च ॥ ५३१ ॥ यत एवं प्रायश्चित्तमतः—

पटिए य कहिय अहिगय, परिहरती पिण्डकप्पितो एसो ।

तिविहं तीहिं विगुहं, परिहरनवगेण भेदणं ॥ ५३२ ॥

पिण्डैपणाध्ययने पठिते तस्यार्थं कथिते तेन चाविगते उपलक्षणमेतत् सम्यक् श्रद्धिते
च यः 'त्रिविधम्' उद्गमशुद्धसुखादनाशुद्धमेषणाशुद्धं 'त्रिमिः' मनोवाङ्मयैर्विशुद्धं परि-
हारविषयेण नवकेन भेदेन परिहरति, तद्यथा—मनसा न गृह्णाति नाप्यन्यैर्ग्राहयति न च
गृह्णन्मनुजानीते, एवं वाचा कायेनापि प्रत्येकं त्रिकं त्रिकमवसातव्यम्, एष पिण्डकल्पिकः ।
अत्र पिण्डनियुक्तिः सर्वा वक्तव्या, सा च ग्रन्थान्तरत्वान् स्वस्यान एव स्थिता प्रतिपत्तव्या
॥ ५३२ ॥ इह तु षोडशानामुद्गमदोषाणां प्रायश्चित्तमभिव्यक्त्युगाह—

गुरुगा अहे य चरमतिग मीम वायर सपच्चवायहंडे ।

कड पृहए य गुरुगो, अज्जोवरए य चरमदुगे ॥ ५३३ ॥

"अहे य"ति आवाकर्म गृह्यतः प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः । "चरमतिग"ति औद्देशिकं
द्विविधम्—औघेन विमाणेन च; तत्र विमागतो द्वादशविधम्, तद्यथा—उद्दिष्टं कृतं कर्म
च; उद्दिष्टं चतुर्विधम्—औद्देशिकं समुद्देशिकमादेशिकं समादेशिकं च; कृतमपि चतुर्विधम्,
तद्यथा—उद्देशकृतं समुद्देशकृतमादेशकृतं समादेशकृतं च; कर्मापि चतुःप्रकारम्, तद्यथा—उद्दे-
शकर्म समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेशकर्म च; त्रयश्चतुष्कका द्वादश । इह यावन्तः
केचन भिक्षाचराः समागच्छन्ति तावतः सर्वान् उद्दिश्य यत् कियते तद् उद्देशिकमुच्यते,
पाषण्डिन उद्दिश्य क्रियमाणं समुद्देशम्, श्रमणानुद्दिष्टाऽऽदेशम्, निर्ग्रन्थानविहृत्य समा-
देशम् । उक्तञ्च—

जावंतिय उद्देशो, पासंडीणं भवे समुद्देशो ।

समणाणं आदेशो, निगंथाणं समादेशो ॥

एतस्मिन् द्वादशविधे विभागोद्देशिके यत् चरमं त्रिकं-समुद्देशकर्म आदेशकर्म समादेश-
कर्म च तत्र गृह्यमाणे प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः तपः-कालविशेषिताः । “मीस”ति मिश्रजातं
त्रिविधम्-यावन्तिकमिश्रं पापण्डिकमिश्रं स्वगृहमिश्रं च; तत्र पापण्डिमिश्रे स्वगृहमिश्रे च
प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः तपः-कालगुरुवः । “वायर”ति द्विविधा प्रामृतिका-सूक्ष्मा वादरा
च; तत्र वादरायां गृह्यमाणायां चत्वारो गुरुकाः । “सपच्चवायहडे”ति यत्र यत्र ग्रामादौ सप्र-
त्यपायमभ्याहृतं तत्र तत्र चत्वारो गुरुकाः । तदेवं येषूद्गमभेदेषु गुरुकास्ते उक्ताः, सम्प्रति
येषु मासगुरु तान् प्रतिपादयति-“कड पूहणं य” इत्यादि । कृते उद्देशिके चतुःप्रकारेऽपि
प्रत्येकं मासगुरुकं तपः-कालविशेषितम्, तद्यथा-यावन्तिके मासगुरु, समुद्देशकृते तपोगुरुकं 10
मासगुरु, आदेशकृते कालगुरुकं मासगुरु, समादेशकृते मासगुरु द्वाभ्यां गुरुकं तपोगुरुकं
कालगुरुकं च । “पूतिण”ति भावपूतिकं द्विविधम्-सूक्ष्मं वादरं च; तत्र सूक्ष्मे नास्ति
प्रायश्चित्तम्; वादरं द्विविधम्-उपकरणे भक्तपाने च; अत्र भक्तपानपूतिके मासगुरु ।
“अज्झोयरणं य चरमदुगे”ति अध्यवपूरकं त्रिविधम्, तद्यथा-यावन्तिकमध्यवपूरकं पापण्डा-
ध्यवपूरकं स्वगृहाध्यवपूरकं च; तत्र पापण्डाध्यवपूरके स्वगृहाध्यवपूरके च प्रत्येकं मासगुरु 16
॥ ५३३ ॥ उक्तानि गुरुकप्रायश्चित्तानि । अधुना लघुकप्रायश्चित्तान्यभिधित्वुराह—

ओह-विभागुद्देशे, चिरठविण पागडे य उवगरणे ।

लोगुत्तर पामिच्चे, परियट्टिय कीय परभावे ॥ ५३४ ॥

सग्गामभिहडि गंठी, जहन्न जावंति ओयरं लहुओ ।

इत्तरठविण सुहुमा, पणगं लहुगा य सेसेसु ॥ ५३५ ॥

20

ओघौद्देशिके मासलघु । विभागौद्देशिके-उद्देशे मासलघु, समुद्देशे मासलघु तपोगुरु,
आदेशे मासलघु कालगुरु, समादेशे मासलघु द्वाभ्यां गुरु । स्थापितं द्विविधम्-चिरस्थापित-
मित्त्वस्थापितं च; तत्र चिरस्थापिते मासलघु । प्रादुष्करणं द्विविधम्-प्रकटकरणं प्रकाशकरणं
[च]; तत्र प्रकटकरणे मासलघु । उपकरणपूतिके मासलघु । प्रामित्यं द्विविधम्-लौकिकं
लोकोत्तरिकं च; लोकोत्तरिके मासलघु । परिवर्तितमपि द्विधा-लौकिकं लोकोत्तरिकं च; 25
तत्र लोकोत्तरिके परिवर्तिते मासलघु । कीतं द्विविधम्-द्रव्यकीतं भावकीतं च; तत्र द्रव्यकीतं
द्विविधम्-आत्मद्रव्यकीतं परद्रव्यकीतं च; भावकीतमपि द्विधा-आत्मभावकीतं परभावकीतं
च; परभावकीते मासलघु । स्वग्रामाभ्याहृते मासलघु । “गंठि”ति ग्रन्थिपिहितमुच्यते, यत्र
गुड-घृतादिभाजनमुखे पोतेन चर्मणा वा स्वगयित्वा दवरकेणोपरि ग्रन्थिर्दायते, ग्रन्थिस-
हिता मुद्रा वा तदुपचाराद् ग्रन्थिरित्यर्थः, तस्मिन्नुद्दिष्टमाने मासलघु । मालापहृतं द्विवि-30
धम्-जघन्यमुत्कृष्टं च; तत्र जघन्ये मालापहृते मासलघु । तथा यावन्तिकेऽध्यवपूरके
मासलघु । तदेवं यत्र यत्र मासलघु तत् तत् स्थानमुक्तम्, इदानीं ययोः पञ्च रात्रिन्दिवानि
ते वदति-“इत्तरठविण” इत्यादि । इत्तरस्थापिते पञ्च रात्रिन्दिवानि । सूक्ष्मप्रामृतिकाया-

मपि पञ्च रात्रिन्दिवानि । “लघुका य संसेतु”ति येऽन्ये उद्गमदोषास्तेषु सर्वेष्वपि प्रत्येकं चत्वारो लघुकाः, तद्यथा—औद्देशिके कर्मणि १ यावन्तिके मिश्रजाते २ प्रकाशकरणे ३ आत्मद्रव्यक्रीते ४ परद्रव्य(ग्रन्थाग्रम्-४०००)क्रीते ५ आत्ममावक्रीते ६ लौकिकेऽप्यमित्ये ७ लौकिके परिवर्तिते ८ परग्रामाभ्याहते निष्प्रत्ययाये ९ पिहितोद्भिन्ने १० कपाटोद्भिन्ने ११ उत्कृष्टे मालापहते १२ आच्छन्ने १३ अनिसृष्टे १४ एतेषु चतुर्दशसु स्थानेषु चत्वारो लघुकाः ॥ ५३४ ॥ ५३५ ॥

तदेवमुक्तमुद्गमदोषेषु प्रायश्चित्तम् । इदानीमुत्पादनादोषेषु तदभिविल्लुराह—

दुविह निमित्ते लोमे, गुरुगा मायाएँ मासियं गुरयं ।

सुह्रुमे वयणे लहुयो, सेसे लहुगा य मूलं च ॥ ५३६ ॥

- 10 निमित्तं त्रिविधम्—अर्तातविषयं प्रत्युत्पन्नविषयमनागतविषयं च; तत्र ‘द्विविधे निमित्ते’ प्रत्युत्पन्नविषयेऽनागतविषये च तथा लोमे च प्रत्येकं चत्वारो गुरुकाः । मायायां मासगुरुः । ‘सूक्ष्मे’ [सूक्ष्म]वैकित्ये वचनसंज्ञे च प्रत्येकं लघुको मासः । दोषेषु तु समस्तोत्पादनादोषेषु प्रत्येकं चत्वारो लघवः, नवरं मूलकर्मणि मूलम् ॥ ५३६ ॥

सम्यग्नि दक्षत्वेऽप्यादोषेषु प्रायश्चित्तमाह—

- 15 ससरक्खे ससिणिद्धे, पणगं लहुगा दुगुंछ संसत्ते ।

उद्धुङ्गन्ते गुरुगो, सेसे सव्वेसु मासलहू ॥ ५३७ ॥

- शङ्किते—पञ्चविंशतेर्दोषाणां मध्ये यत् शङ्कितं तन्नियन्तमापद्यते प्रायश्चित्तम् । अङ्किते—
‘संज्ञस्केन’ सचित्त-निश्रयिर्वाकायरजोऽङ्कितेन हस्तेन मात्रकेण वा मिश्रां गृह्यतः पञ्च रात्रि-
न्दिवानि; सचित्त-मिश्राप्रायश्चित्त्येन हस्तेन मात्रकेण वा मिश्रामाददानस्य पञ्च रात्रिन्दि-
20 वानि; अचित्तेन जुगुप्सितेन—विश्रान्त्त-नद्य-मांस-लघुन-पलायुप्रभृतिना अङ्किते गृह्यमाणे
चत्वारो लघुकाः; गुह्य-वृत्त-तैलादिमिरपि कीटिकासंसर्गैर्अङ्कितमाददानस्य चत्वारो लघवः;
पुरःकर्मणि पश्चात्कर्मणि च चतुर्लघुकाः, अन्ये मासलघु प्रतिपन्नवन्तः; उत्कृष्टितेऽनन्ते
सचित्ते वनस्पतिकायिके मासगुरुः; चूर्णेऽप्यनन्ते सचित्ते मासगुरुः; “सेसे सव्वेसु मासलहू”
परीते प्रत्येके कुट्टिते चूर्णे वा प्रत्येकं मासलघुः; मिश्रे परीते सर्वत्र मासलघुः अनन्ते
25 मासगुरुः; तथा मृत्तिकालिप्तहस्ते यावन्तः सेंदिकादयो मृत्तिकाया मेदान्तेषु सर्वेषु मासलघु
॥ ५३७ ॥ निश्चिते प्रायश्चित्तमाह—

चउलहुगा चउगुत्ता, मासो लहु गुरु य पणग लहु गुरुगं ।

लसु परित्थन्त मीसे, वीए य अणत्तर परं य ॥ ५३८ ॥

- प्रत्येकसचित्तानन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य चत्वारो लघुकाः, प्रत्येकसचित्परम्परप्रतिष्ठितमपि
30 चत्वारो लघवः । अनन्तसचित्तानन्तरप्रतिष्ठितमाददानस्य चत्वारो गुरुकाः, अनन्तसचित्-
परम्परप्रतिष्ठितमपि गृह्यतश्चत्वारो गुरुकाः । प्रत्येकमिश्रेऽनन्तरप्रतिष्ठितं परम्परप्रतिष्ठितं वा
गृह्यतो मासलघु । अनन्तमिश्रेऽनन्तरं परम्परया वा प्रतिष्ठितमाददानस्य मासगुरु । वीजेषु

परीत्तेष्वनन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितं गृह्यतः पञ्च रात्रिन्दिवानि लघुकानि, अनन्तेषु गुरु-
काणि । अन्ये तु ब्रुवते—प्रत्येकमिश्रेऽनन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितमाददानस्य लघु रात्रिन्दि-
वपञ्चकम्, अनन्तमिश्रेऽनन्तरं परम्परं वा प्रतिष्ठितं गृह्यतो गुरुकमिति । तथाऽपरे—प्रत्येके
सचित्तमनन्तरप्रतिष्ठितं गृह्यतश्चतुर्लघवः, परम्परप्रतिष्ठितं मासलघुः; तथा प्रत्येके मिश्रेऽनन्तर-
प्रतिष्ठितमाददानस्य लघुको मासः, परम्परप्रतिष्ठितं गृह्यतो लघु रात्रिन्दिवपञ्चकम्; अनन्तेऽ
मिश्रेऽनन्तरप्रतिष्ठिते मासगुरु, परम्परप्रतिष्ठिते गुरु रात्रिन्दिवपञ्चकमिति । उक्तञ्च—

पुढवी आऊ तेऊ, [य] परिचे चेव तह य वणकाये ।

चउलहु अणंतरम्मी, सच्चित्ते परंपरे मासो ॥

मीसाणंतर लहुगो, लहुपणग परंपरे परिचेसु ।

एए चेव य गुरुगा, होति अणंते पइङ्गणे ॥

इति । 10

त्रसकायेऽनन्तरप्रतिष्ठितं गृह्यतश्चतुर्लघुकम्, परम्परप्रतिष्ठितं गृह्यतो मासलघुः; “तसकाये
चउलहुगा, अणंतर परंपरडिए लहुगो” इति वचनात् ॥ ५३८ ॥ एवं पइजीवनिकायेषु
प्रत्येकेऽनन्ते मिश्रे च पृथिव्यादौ बीजे च प्रत्येकेऽनन्ते मिश्रे चानन्तरं परम्परं च प्रतिष्ठित-
माददानस्य प्रायश्चित्तमिति । अधुना पिहितं संहरणं चाधिकृत्य प्रायश्चित्तमाह—

एमेव य पिहियम्मी, लहुगा दव्वम्मि चेव अपरिणए ।

15

‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण पिहितेऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यम् । किमुक्तं भवति ?—यथा
निक्षिप्ते प्रायश्चित्तमुक्तमेवं येन द्रव्येण सचित्तेनाचित्तेन मिश्रेण वाऽनन्तरं परम्परकं वा पिधी-
यते तत्रापि द्रष्टव्यम्, नवरमचित्तेन गुरुकेण पिहिते गृह्यतश्चतुर्गुरुकम् । संहरणे—येन मात्र-
केण भिक्षां दातुकामस्तत्र यदि किञ्चित् प्रक्षिप्तं वर्तते तदन्यत्र संहृत्य ददाति तच्च संह्रिय-
माणमद्याप्यपरिणतं तस्मिन्नपरिणते द्रव्ये संहृते गृह्यतश्चत्वारो लघुकाः । दायके—प्रगलिते 20
नपुंसके चत्वारो गुरुकाः, पिञ्जन-कर्त्तन-श्लक्ष्णखण्डकरण-प्रमर्दनप्रवृत्तेषु प्रत्येकं मासलघु,
शेषेषु दायकदोषेषु चत्वारो लघुकाः । उन्मिश्रे—सचित्तानन्तमिश्रे चतुर्गुरु, मिश्रानन्तमिश्रे
मासगुरु, सचित्तप्रत्येकमिश्रे चतुर्लघु, प्रत्येकमिश्रमिश्रे मासलघु ॥

वीसुम्मीसे पणगं, अणंतवीए य पणग गुरु ॥ ५३९ ॥

‘विष्वगुन्मिश्रे’ प्रत्येकबीजोन्मिश्रे लघु रात्रिन्दिवपञ्चकम्, अनन्तबीजोन्मिश्रे गुरु रात्रि-25
न्दिवपञ्चकम् । अपरिणते—द्रव्यापरिणते कायनिष्पन्नम्, ये कायाः प्रत्येकरूपा अनन्तरूपा
वा अपरिणतास्तन्निष्पन्नमित्यर्थः; तत्र पृथिव्यादिष्वपरिणतेषु चतुर्लघुकम्, अनन्तेष्वपरिणतेषु
चतुर्गुरु । उक्तञ्च—

दव्वापरिणते चउलहु, पुढवादी चउगुरु अणंतेसु ।

“भावापरिणते दोण्हं तु भुंजमाणाणमेगो तत्थ निमंतए” इत्येवंरूपे लघुको मासः, “भावा-30
परिणते लघुगो” इति वचनात् । लिप्ते—आद्येषु त्रिषु भक्तेषु चत्वारो लघुकाः, चरमभक्तेऽनेपणायां
चतुर्गुरवः । छर्दिते—आद्येषु त्रिषु भक्तेषु प्रत्येकं चतुर्लघुकम्, चरमभक्तेऽनाचीर्णम् ॥ ५३९ ॥

संयोग संहंगाले, अणंतमीसे वि चउगुरु होंति ।

वीसुम्मीसे मासो, सेसे लघुका उ सव्वेसु ॥ ५४० ॥

संयोजना द्विविधा—अन्तर्वहिश्च; तत्रान्तःसंयोजनायां चत्वारो लघवः, वहिःसंयोजनायां चत्वारो गुरुकाः । अन्ये त्वन्तर्वहिर्वा संयोजनायां चत्वारो गुरुका इति प्रतिपन्नाः । प्रमाणा-
तिरिक्तमाहारयति चत्वारो लघवः । “संहंगाले”ति साक्षारे आहार्यमाणे चत्वारो गुरुकाः ।
सधूमे-चतुर्लघु । निष्कारणे चतुर्लघु । सचित्तानन्तमिश्रे चतुर्गुरुकम्; एतच्च प्रागेव स्वस्थाने-
ऽभिहितम् । तथा ‘विष्वगुन्मिश्रे’ पृथिवीकायादिभिः प्रत्येकैर्मिश्रैरुन्मिश्रे लघुको मासः,
अनन्तैरुन्मिश्रे गुरुकः । “सेसे लहुगा उ सव्वेसु” ‘शेषेषु सर्वेष्वपि’ ग्रहणैषणामेदेषु त्रैस-
णामेदेषु च चत्वारो लघुकाः, ते च तथैव योजिताः ॥ ५४० ॥

10 गतः पिण्डकल्पिकः । सम्प्रति शय्याकल्पिकमाह—

दुविहा हवन्ति सेजा, दव्वे भावे य दव्व खायाती ।

शय्या-
कल्पिकः

साहहि परिग्गहिया, ते चेव उ भावओ सेजा ॥ ५४१ ॥

द्विविधा भवन्ति शय्याः—द्रव्यतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः ‘खातादयः’ खातमुच्छ्रितं
खातोच्छ्रितं च । एता द्रव्यशय्याः साधुभिः परिगृहीता भावतः शय्या भवन्ति ॥ ५४१ ॥

15 रक्खण गहणे तु तहा, सेजाकप्पो उ होइ दुविहो उ ।

सुन्ने वाल गिलाणे, अव्वत्ताऽऽरोवणा भणिया ॥ ५४२ ॥

शय्यायां कल्पते इति शय्याकल्पः शय्याकल्पिक इत्यर्थः । स द्विविधः—तस्या भावश-
य्याया रक्षणे ग्रहणे च । तत्र रक्षणे प्रोच्यते—वसतिर्नियमतन्नावद् रक्षयितव्या, यदि पुनर्मि-
क्षादिप्रयोजनतो गच्छन्तः शून्यां वसतिं कुर्वन्ति बालं ग्लानमव्यक्तं वा वसतिपालं स्थापयन्ति
20 तदा ‘आरोपणा’ प्रायश्चित्तं भणिता ॥ ५४२ ॥ तामेवोपदर्शयति—

पढमम्मि य चउलहुया, सेसेसुं मासियं मुण्येयच्च ।

दोहि गुरु इक्केणं, चउथपए दोहि वी लहुयं ॥ ५४३ ॥

प्रथममिह गाथाक्रमप्रामाण्यात् शून्यमुच्यते । यदि शून्यां वसतिं कुर्वन्ति तदाऽऽरोपणा
चत्वारो लघुका द्वाभ्यां गुरवः, तद्यथा—तपोगुरुकाः कालगुरुकाश्च । अथ बालं स्थापयन्ति
25 तदा मासलघु तपोगुरु काललघु । ग्लानं स्थापयन्ति मासलघु तपोलघु कालगुरु । ‘चतुर्थपदे’
अव्यक्तस्थापनलक्षणे मासलघु द्वाभ्यामपि लघुकम्, तद्यथा—तपसा कालेन च ॥ ५४३ ॥
उक्ताऽऽरोपणा । साम्प्रतमेतेष्वेव दोषा वक्तव्याः, तत्र प्रथमं तावच्छून्ये दोषानाह—

मिच्छत्त बडुग चारण, भडाण मरणं तिरिक्ख-मणुयाणं ।

आदेस वाल निकेयणे य मुन्ने भवे दोसा ॥ ५४४ ॥

वसति-
शून्यकरणे
दोषाः

30 शून्यायां वसतौ कृतायां कदाचित् शय्यातरस्य मिथ्यात्वगमनम्, बडुकप्रवेशः, चारण-
प्रवेशः, मटप्रवेशः, तिरश्चां मनुष्याणां वा तत्र मरणम्, ‘आदेशः’ प्रावृर्णकास्तत्प्रवेशः,
व्यालप्रवेशः । एते शून्ये उपाश्रये कृते दोषा भवन्ति । तथा ‘निकेतने’ प्रसूतायाः स्त्रियास्ति-
रश्वा वा निष्कासने दोषाः ॥ ५४४ ॥ तत्र प्रथमं मिथ्यात्वद्वारमाह—

१ °हा य होति ता० ॥ २ स च्चव य भा० ता० ॥ ३ °हुयं ता० ॥

सोच्चा पत्तिमपत्तिय, अकयन्तु अदक्खिणा दुविह छेदो ।
 भरियभरागमनिच्छुभ, गरिहां न लभंति वऽन्नत्थ ॥ ५४५ ॥
 भेदो य मासकप्पे, जदलंभे विहारादि पावते अन्नं ।
 बहिभुत्त निसागमणे, गरिह विणासा य सविसेसा ॥ ५४६ ॥
 ते साधवो भिक्षादिनिमित्तं सर्वमात्मीयं भाण्डमादाय शून्यां वसतिं कृत्वा गताः, शय्या-5
 तरश्चागतः, दृष्टा तेन शून्या वसतिः, पृष्टं कस्यापि पार्श्वे—क गताः साधवः ?, गृहमानुषैरुक्तम्—
 दृश्यते शून्या वसतिस्तस्मादवश्यमन्यत्र गताः । इदं तेषां वचः श्रुत्वा यदि प्रीतिकमुपजायते
 यथा—यदि ‘गता गता नाम’ इति तदाऽऽरोपणा चत्वारो लघुकाः । अथ तस्याप्रीतिकमुत्पद्यते
 यथा—‘अकृतज्ञाः’ एते एनमप्युपचारं न जानन्ति यथा ‘आपृच्छय गन्तव्यम्’ अथवा ‘अदा-
 क्षिण्याः’ निःस्नेहास्ततोऽनापृच्छया गता इति तदा चतुर्गुरुकम् । तथा द्विविधश्छेदः, तथाहि—10
 स प्रद्विष्टस्तेषामन्येषां वा साधूनां तद्व्यस्य वसतिलक्षणस्यान्यद्रव्याणां वा भक्तपानादीनां
 व्यवच्छेदं कुर्यात् । “भरियभरागमनिच्छुभ”ति ततः स कपायितः शय्यातरो यदा ते साधवो
 भरितभाजनभरेणावनमन्त आगच्छन्ति तदा स्थानं न दद्यात् । तत्र यदि दिवा निष्कासयति
 तदा चत्वारो लघवः । तथा तैर्भरितैर्भाजनैः सहान्यां वसतिं याचमाना आगाढादिपरिताप-
 नामामुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । तथा जनमध्ये गर्हामामुवन्ति—किं यूय-15
 मकाण्डे एवं निष्कासिताः? । ततः ‘न भव्या एते’ इत्यन्यत्रापि ते वसतिं न लभन्ते । अन्यत्र
 च वसतिमलभमाना ग्रामादौ व्रजन्ति ततो मासकल्पभेदः । तत्र च विहारक्रमे या विराधना
 तन्निष्पन्नाऽपि तेषामारोपणा । तथाऽन्ये साधवो विहारादिनिर्गतास्तत्र समागताः, तत्र चान्या
 वसतिर्न विद्यते, स च शय्यातरस्तेषां दोषेणान्येषामपि न ददाति, ततो विहाराद्यागता वस-
 तेरलाभे यत्ते श्वापद-स्तेनादिभ्योऽनर्थमामुवन्ति तन्निष्पन्नमपि तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावत् 20
 कृतभिक्षाटनमात्राणामुक्ता दोषाः । अथ बहिरेव भुक्त्वा रात्रावागता वसतिं न लभन्ते
 तदाऽऽरोपणा चतुर्गुरु, सविशेषतराश्च गर्हादयो दोषाः, विनाशश्च श्वापदादिभ्यः । अथवा स
 शय्यातरः प्रथमं सम्यग्दृष्टिर्भूतः पश्चाद् ‘अनापृच्छया गताः’ इति भावविपरिणामतो मिथ्यात्वं
 यायात् ॥ ५४५ ॥ ५४६ ॥ गतं मिथ्यात्वद्वारम् । अधुना वटुकद्वारमाह—

सुन्नं दट्टुं वडुगा, उभासिते ठाह जइ गया समणा ।

25

आगम पवेसऽसंखड, सागरि दिन्नं ति य दियाणं ॥ ५४७ ॥

संमिच्चेण व अच्छह, अलियं न करेमं हं तु अप्पाणं ।

उट्टुं चग अहिगरणं, उभयपयोसं च निच्छुटा ॥ ५४८ ॥

सागरिय-संजयाणं, निच्छुटा तेण-अगणिमाईहिं ।

जं काहिति पदुट्टा, उभयस्स वि ते तमावज्जे ॥ ५४९ ॥

30

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा ‘वटुकाः’ चाटाः सागारिकम् ‘अवभापन्ते’ याचन्ते—अस्माकमुपाश्रयं
 प्रयच्छत । शय्यातरो वृत्ते—तत्र श्रमणास्तिष्ठन्ति । वटुकैरुक्तम्—गतास्ते । शय्यातरः प्राह—

तर्हि तिष्ठत यूयं यदि गताः श्रमणाः । ते स्विताः । आगताः साधवः प्रवेष्टुं प्रवृत्ता वसतो
 बहुकैर्निवारिताः—माऽत्र प्रविश्य, वयमग्रे तिष्ठामः । ततः 'असङ्गदं' कलहः परस्परमुप-
 जायते । बहुका ब्रुवते—वसतिरस्माकं स्वामिना दत्ता, किमत्र युष्माकम्? । इतरेऽपि वदन्ति—
 स्वामिनेवास्माकमपि वसतिरदायि । ततः साधवः शय्यातरसकाशं गच्छन्ति । स नृते—यूयम्-
 ८ नापृच्छया शून्यं कृत्वा गताः, मया ज्ञातम्—गता यूयं येन शून्यीकृता दृश्यते वसतिः,
 अतो मया 'द्विजानां' बहुकानां दत्ता वसतिः 'इति' तस्मात् 'संवृत्येन' परस्परसञ्चिन्त्या
 यूयं बहुकाश्चैकत्र स्थाने तिष्ठत, नाहमात्मानमस्तीकं करोमि । तत्र यदि संवृत्येन तिष्ठन्ति
 तत्र पठतां प्रतिलेखनां च कुर्वतां संयतमाषाभिश्च 'उद्वेगकान्' देशापदमेतद् उपहासान्
 कुर्युः, ततः 'अधिकरणम्' असङ्गदम् । अथवा शय्यातरो भद्रकः ततस्तान् बहुकान् निष्काश-
 10 येन, तथा च सति 'अधिकरणं' संयतप्रयोगेण वयं निष्काशिताः तस्माद् ज्ञातव्यं संयतानाम् ।
 अथवा 'निच्छृद्धाः' निष्काशिताः सन्त उभयेषामपि सागारिकस्य संयतानां चोपरि प्रद्वेषं
 गच्छेयुः । ततस्ते एवं 'निक्षिप्ताः' निष्काशिताः सन्तः प्रद्विष्टाः स्तेनप्रयोगतोऽभ्यादिप्रक्षेप-
 तश्च 'उभयस्यापि' सागारिकस्य संयतानां च यद् अनर्थजातं करिष्यन्ति 'तदपि' तन्निष्पन्नमपि
 प्रायश्चित्तं 'ते' संयताः शून्यवसतिकारिण आपद्यन्ते ॥ ५४७ ॥ ५४८ ॥ ५४९ ॥

13 गतं बहुकद्वारम् । इदानीं चारणद्वारं भद्रद्वारं चाह—

एमेव चारण भटे, चारण उद्वेगगा उ अहिगतरा ।

निच्छृद्धा व पदोसं, तेणा-ऽगणिमाद् जह बडुया ॥ ५५० ॥

'गन्धमेव' बहुकान्तैरेव प्रकारेण चारणे भटे च दोषा वक्तव्याः । किमुक्तं भवति?—ये
 बहुकेषु दोषा उक्तास्ते चारणे भटे च प्रत्येकमवसातव्याः । नवरं चारणा(ण) बहुकेभ्योऽधिक-
 20 तराः, यतस्ते 'उद्वेगकाः' याचकाः । इयमत्र भावना—ते चारणाः प्रपञ्चबहुलाः, ततः संयतान्
 प्रपञ्च्य तेभ्यो याचन्ते, ततस्ते सदैकनिवासेऽधिकतरा दोषाः । तथा चारणा भद्राश्च
 निष्काशिताः प्रद्वेषमापन्नाः स्तेनाभ्यादिभिरुभयेषामप्यनर्थं कुर्युर्वथा बहुका इति ॥ ५५० ॥

इदानीं तिर्यक्चारणद्वारं मनुष्यमरणद्वारमादेशद्वारं चाह—

छट्टणिका उड्डाहो, घाणारिस सुत्तञ्चन अच्छंते ।

25 इति उभयमरणदोषा, आप्स जहा बडुगमाई ॥ ५५१ ॥

शून्यां वसतिं दृष्ट्वा गवादिभिर्यद् अनाथमनुष्यो वा प्रविश्य त्रियते तं यदि गृहस्थैरसं-
 यतैः परिग्राहयन्ति तदा 'छर्दने' परिग्राहने कृष्णां कायानां पृथिव्यादीनां विराधना । अथा-
 ३० ऽऽत्मना परिग्राहयन्ति तदा प्रवचनस्योद्वाहः 'उचिता एतेऽस्य कर्मणः' इति । अथवा कोऽ-
 प्येवं शङ्केत, यथा—एतैरेवायं मारितः । अथवा जुगुप्सा भवेत्—अशुचयोऽस्मी यद् मृतक-
 ३० माकर्षन्ति । अथैतदोषमयात्र ते स्वयं परिग्राहयन्ति नाप्यन्येऽस्याजयन्ति तर्हि मृतकगन्धेन
 संयतानां नासाशंसि जायेरन् । तथाऽन्त्राभ्याधिकमिति कृत्वा सूत्रपौरुषी न कुर्वन्ति मास-
 ल्यु, अर्थपौरुषी न कुर्वन्ति मासगुरु । सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं चाकुर्वतां यदि सूत्रं नश्यति

चतुर्लघु, अर्थो नश्यति चतुर्गुरु । अवर्णश्च लोकेषूपजायते—ग्राममध्येऽपि वसन्तः स्मशाने तिष्ठन्ति । 'इति' उपप्रदर्शने, एवम् 'उभयस्य' तिरश्चो मनुष्यस्य वा मरणे दोषाः । गतं तिर्यग्-मनुष्यमरणद्वारम् । अधुनाऽऽदेशद्वारमाह—“आदेश जहा वडुगमादी” । ‘आदेशाः’ प्राघूर्णकास्ते केचन शय्यातरेष्य समागताः, शून्यां च वसतिं दृष्ट्वा शय्यातरेण तत्र मुक्ताः, ततो वटुक-चारण-भट्टेषु ये दोषास्तेऽत्रापि योजनीयाः ॥ ५५१ ॥ 6

गतमादेशद्वारम् । अधुना व्यालद्वारं निष्केतनद्वारं चाह—

अहिगण मारणाऽणीणियम्मि अच्छंते वालि आयवहो ।

तिरितीय जहा वाले, स्रुतिमणुस्सीएँ उड्डाहो ॥ ५५२ ॥

‘व्यालः’ नाम सर्पः शून्यं दृष्ट्वा वसतौ प्रविशेत्, तत आगताः सन्तः श्रमणा यदि तं निष्काशयन्ति तदाऽधिकरणम्, हरितकायादीनां मध्येन तस्य गमनात् । अथवा स निष्का-10 शयमानः प्रद्वेषगमनतो दशेत् ततो मरणम् । अथवा निष्काशने जनसम्मिलनतः स सर्पो लोकेन मार्येत । अथैतद्वोपमीता न तं सर्पं निष्काशयन्ति ततस्तस्मिन् व्याले तिष्ठति आत्म-विराधना, तेन भक्षणात् । एते च व्याले दोषाः । अथ निष्केतने तानाह—“तिरितीय” इत्यादि । यदि तिर्यक्स्त्री प्रसूता निष्काशयते ततः सा यथा व्यालस्तथैव नियमत इतस्ततो गच्छन्ती हरितकायादीन् व्यापादयेत्, बालकानां च तत्सम्बन्धिनां तां विना तथा चानीय-15 मानानां मरणसम्भवः । अथैवं दोषभयात् सा न निष्काशयते तदा सा तिष्ठन्ती यदा तदा वा साधूनामनर्थं कुर्यात्, तत आत्मविराधना । अथ प्रसूता मानुषी निष्काशयते तथा (तदा) ‘एतेषामियम्’ इति प्रवचनोड्डाहः । साऽपि च निष्काशयमाना कायान् विराधयेत् । लोको वा ब्रूयात्—निरनुकम्पा एते यद् बालसहितामिमां निष्काशयन्ति । सा वा निष्काशयमाना प्रद्वेषतः साधूनामालं दद्यात् चेटरूपं वा मारयेत् ॥ ५५२ ॥ 20

छड्डेउं व जह गया, उज्झमणुज्झंति होंति दोसा उ ।

एवं ता सुन्नाए, वाले ठविते इमे दोसा ॥ ५५३ ॥

अथवा सा तत्र प्रसूता सती तं चेटरूपं त्यक्त्वा गच्छेत् ततस्तं यदि ‘उज्झन्ति’ परित्य-जन्ति तदा निरनुकम्पतादोषः । अथ नोज्झन्ति तदा उड्डाहः । एवमेते तावत् शून्यायां वसतौ दोषाः । वाले स्थाप्यमाने पुनरिमे ॥ ५५३ ॥— 25

बलि धम्मकहा किड्डा, पमज्जणाऽऽवरिसणा य पाहुडिया ।

खंधार अगणि भंगे, मालव-तेणां य नाती य ॥ ५५४ ॥

बलिद्वारं धर्मकथाद्वारं क्रीडाद्वारं प्रमार्जनद्वारम् आवर्षणद्वारं प्राभृतिकाद्वारं स्कन्धावार-द्वारम् अग्निद्वारं भङ्गद्वारं मालव[द्वारं] स्तेनद्वारं ज्ञातिद्वारं च । एतैर्द्वारैर्वाले रक्षके स्थाप्यमाने दोषा वक्तव्याः ॥ ५५४ ॥ तत्र प्रथमं बलिद्वारमधिकृत्य दोषानाह— 30

साभाविय तन्नीसाएँ आगया भंडगं अवहरंति ।

नीणेमि ति व वाहिं, जा पविसइ ता हरंतंजे ॥ ५५५ ॥

१ °स्थीप जहा ता० ॥ २ चाल ठवेंते ता० ॥ ३ °णा त नायी य ता० ॥

समावतः कदाचनपि कारणवशतः सप्रासृतिकायां शय्यायां स्थिताः, सप्रासृतिका नाम सान्नेजनिका यत्राऽऽगत्य बलिः प्रक्षिप्यते, तत्र ये बलिकारकास्तै द्विधा तत्र समागच्छेयुः, तद्यथा—समावेन वा 'उपकरणं वा हरिष्यामि' इति कैतवेन वा । तत्र ये बलिकारकाः सामा-
 ६ विका नोपकरणहरणप्रवृत्तान्ते 'तन्निश्रया' बलिनिश्रयाऽऽगताः सन्तो बलिं कुर्वन्तो बालमे-
 काकिनं दृष्ट्वा सज्जातहरणबुद्धयो भाण्डकमपहरन्ति । अथवा बलिना प्रक्षिप्यमाणेनोपकरणं
 लेपयुक्तं क्रियते ततः स बालो बलि-बहिर्नयान्युपकरणं येन न लेपयुक्तं क्रियते, ततः
 स बालो यावद् बहिर्निर्गतः प्रविशति तावदत्रान्तरेऽपहरन्त्युपकरणमन्ये ॥ ५५५ ॥

समावत इति गतम् । कैतवमधिकृत्याह—

एमेव कथ्यन्ते, निच्छृण्वं तं हरन्ति से उवाहि ।

10 वाहिं च तुमं अच्यमु, अवणेदुवाहिं व जा कुणिमो ॥ ५५६ ॥

'एवमेव' अनेनैव प्रकारेण कैतवान् 'तं' समागता उपविमपहरन्त्युः, तथाहि—कैचन
 धूर्ता उपाधिं हर्तुकामाः कैतवान् समागत्य शुद्धकं ब्रुवन्ते—शुद्धक ! एष बलिः समागच्छति
 तत्तत्त्वं बहिर्निर्गच्छ, एवं तं बहिर्निष्काश्य 'से' तस्योपविमपहरन्ति । अथवेदं वदन्ति—वयं बलिं
 करिष्यामः, ततो यावद् वयं बलिं कुर्मन्तावत् त्वं बहिर्निष्ठ, मा कृरेण खरण्डयिष्यते (प्यसे),
 15 एवं तं निष्काश्य तस्योपविमपहरन्ति । यदि वा ते एवं ब्रूयुः—यावद् वयं बलिं कुर्मन्तावद्-
 २० म्यन्तरादात्मोयमुपविमुपनय, स च बालस्तत्कार्यमजानन् एकवारं च सर्वमुपकरणं नेतुम-
 शक्नुवन् शोकं गृहीत्वा निर्गत्य बहिः स्थापयित्वा यावदन्यस्य प्रविशति तावत् तदुपकरणम-
 म्यन्तरस्मितं धूर्तरपद्रियते ॥ ५५६ ॥ तदेवं बलिद्वारं गतम् । अथुना धर्मकथाद्वारमाह—

कतिपयं समावेण व, कदापमत्ते हरन्ति से अण्णे ।

20 किडा सयं व रिखा, पामति व तदेव किडुदुगं ॥ ५५७ ॥

कैचन पुल्याः 'धर्मं शृणुमः' इति कैतवेन वा समावेन वा समागच्छेयुः । तत्र समावत
 आगतानां बालमेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपजायते । इतरे तु प्रथमत एव हरणबुद्धौव समा-
 गतास्तै शुद्धकं ब्रुवन्ते—कथय धर्मकथामस्माकमिति; ततः स कथां कथयितुं प्रवृत्तः प्रवृत्त्येन
 च कथयति, कथाप्रमत्ते केचिदग्रत उपविष्टाः शृण्वन्ति, अन्ये तस्योपकरणमपहरन्ति । गतं
 25 धर्मकथाद्वारम् । क्रीडाद्वारमाह—“किडु” इत्यादि । क्रीडायामपि द्विकं वक्तव्यम् । किमुक्तं
 भवति ?—क्रीडातिमितमपि कैचन समावर्त आगच्छेयुः कैतवेन वा । समावतोऽप्यागतानां बाल-
 मेकाकिनं दृष्ट्वा हरणबुद्धिरुपसति, तत्र स स्वयं बालः क्रीडति गोडादिना । अथ कदाचित् स
 शुद्धको ब्रूयान्—न वरतेऽस्माकं क्रीडा; ततस्तै वदन्ति—यथेवं ताहिं रिद्धाः कुरु, कः क्रियन्तो
 वारान् रिद्धति ? एवं स बालो रिद्धाः करोति; अथ ब्रूते—न कल्पन्ते संयतानां रिद्धा अपि
 29 कर्तुमिति; ततस्तै वदन्ति—यथेवमस्मान् क्रीडतः पश्य, ततः स कौतुकेन क्रीडतः पश्यति; एवं
 स्वयं क्रीडया रिद्धामिवा पश्यन् वा क्रीडाप्रमत्त उपजायते; ततस्तथैवान्ये तेन सह क्रीडन्ति,
 अन्ये हरन्त्युपकरणमिति ॥ ५५७ ॥ संश्रयति प्रमार्जनद्वारमावर्षणद्वारं च शुगपदाह—

जो चैव बलीएँ गमो, पमज्जणाऽऽवरिसणे वि सो चैव ।

य एव बलिद्वारे गम उक्तः स एव प्रमार्जने आवर्पणे च द्रष्टव्यः । किमुक्तं भवति ?—
प्रमार्जननिमित्तमावर्पणनिमित्तं वा केचित् स्वभावेन अपरे कैतवेन समागच्छन्ति, समागत्य च
बलिद्वारोक्तेन प्रकारेणोपकरणमपहरन्तीति ॥ इदानीं प्राभृतिकाद्वारमाह—

पाहुडियं वा गेण्हसु, परिसाडणियं वं जा कुणिमो ॥ ५५८ ॥ ६

‘प्राभृतिका’ भिक्षाऽपि भण्यते अर्चनिकाऽपि । तत्रोभयमप्यधिकृत्य दोषानाह—कैतवेन
स्वभावेन वा केचन ब्रूयुः—क्षुल्लक ! भिक्षां गृहाण, अथवा द्वारे निर्गच्छ यावद् वयं ‘परिसाट-
निकाम्’ अर्चनिकां कुर्मः । एवमुक्तः स यावद् भिक्षामाददाति बहिर्वा निर्गच्छति तावत् तस्यो-
पकरणं हरन्तीति ॥ ५५८ ॥ गतं प्राभृतिकाद्वारम् । अधुना स्कन्धावारद्वारमभिद्वारं चाह—

खंधारभया नासति, एस व एहं चि कंइयवे णस्स । 10

अगणिभया व पलायति, नस्ससु अगणी वे एति चि ॥ ५५९ ॥

कोऽपि स्वभावतः स्कन्धावारभयान्नश्यति ब्रूते च—एष सराजकः स्कन्धावारः समाग-
च्छति, स च तथा स्वभावतो नश्यन् बालमेकाकिनं दृष्ट्वाऽपहरेत् । अपरः कैतवेन ब्रूते—एष
क्षुल्लक ! स्कन्धावारः समायाति तस्माल्लघु पलायस्व पलायस्व, ततः स बालो नश्यति; इतरे
उपधिमपहरन्ति । अभिभयादपि कोऽपि स्वभावतः पलायते, स च पलायमानो वक्ति—बहिरा-
गच्छति नश्यतामिति । केचित् पुनः कैतवेन ब्रूयुः—मन्दभाग्याः ! नश्यत नश्यत, अग्निः
समागच्छति ॥ ५५९ ॥ ततः किम् ? इत्याह—

उवहीलोभ भया वा, न नीति न य तत्थ किंचि नीणेह ।

गुत्तो व सयं डज्झइ, उवहिं च विणा उ जा हाणी ॥ ५६० ॥

‘उपधिलोभात्’ ‘उपधर्मध्ये तिष्ठति तं मुक्त्वा कथमहं यामि ? मा कश्चिदपहरेत्’ इत्युप-20
धेलोभतोऽग्निभयाद् वा स बालो बहिर्न निर्गच्छति, न च तत्र बहिः किञ्चिद् निष्काशयति,
ततः कथमप्यग्निसमागमने स मध्ये गुप्तः सन् स्वयं दहते । कैतवेनाभ्यागमं कथयित्वा बालं
विप्रलम्भ्योपधिमपहरन्ति । उपधिं च विना या हानिस्तां साधवः प्राप्नुवन्ति ॥ ५६० ॥

गतं स्कन्धावारद्वारमभिद्वारं च । सम्प्रति मालवद्वारं स्तेनद्वारं चाह—

मालवतेणा पडिया, इयरे वा नासती अणेण समं । 25

न य गेण्हइ सारुवहिं, तप्पडिवद्धो व हीरेज्जा ॥ ५६१ ॥

मालवा एव स्तेना मालवस्तेनाः, ते मालवग्रहणेन द्वारगाथायां (गा० ५५४) सूचिताः ।
‘इतरे’ अन्ये स्तेनाः, स्तेनग्रहणेन । केचित्तु कैतवेन स्वभावेन वा ब्रूयुः—मालवस्तेना इतरस्तेना
वा पतिताः, तत्र ये कैतवेन ब्रुवते ते पत्तनस्य ग्रामस्य वा भङ्गे जाते उपधिमपहरन्ति । स्वभावेन
कथने स बालो भयान्न सारमुपधिं गृह्णाति, अग्रहणे च तदभावे महती हानिः । अथवा स 30
तस्मिन्नुपधौ प्रतिबद्धः सन् मालवस्तेनैरितरैर्वा सोपधिरपह्रियेत ॥ ५६१ ॥

गतं मालवद्वारं स्तेनद्वारं च । सम्प्रति ज्ञातिद्वारमाह—

सन्नायगेहि नीते, एति व नीय ति नट्टे जं उवहिं ।

कहिं नीय ति कइयवे, कहिए अन्नस्स सो कहए ॥ ५६२ ॥

चिंधेहिं आगमेउं, सो वि य साहेइ तुह निया पत्ता ।

‘नेमो उवहिग्गहणं, तेहिं व हं पेसितो हरइ ॥ ५६३ ॥

- ८ स्वज्ञातिकाः स्वभावत आगताः, तैरेकाकी दृष्टः क्षुल्लकः, तैर्नीतेऽन्ये पश्चादुपधिमपहरेयुः, ततस्तन्निष्पन्नं तेषां साधूनां प्रायश्चित्तम् । अथवाऽन्येन केनापि ते स्वज्ञातय आगच्छन्तो दृष्टाः, तेनाऽऽगत्य क्षुल्लकस्य कथितम्—निजकास्तव समागच्छन्तीति, ततः स पलायितः, तस्मिन्नेष्टे यमुपधिं जघन्यं मध्यमुत्कृष्टं वाऽपहरन्ति तन्निष्पन्नं तेषां प्रायश्चित्तम् । एवं तावत् स्वभावतः स्वज्ञातीनामागमने दोषा उक्ताः, अधुना कैतवेन तदागमनकथनतो दोषानाह—
- १० कोऽपि कैतवेनागत्य धूर्त्तो ब्रूते—क्षुल्लक ! क ते निजकाः सन्ति ? । तेन कथितम् अमुके ग्रामे नगरे वा । तेनान्यस्य धूर्त्तस्य कथितं ‘मा स्वयमहं ब्रुवाणो लक्ष्ये’ इति ॥ ५६२ ॥

- सोऽपि अन्यो धूर्त्तस्तेषां स्वज्ञातीनां चिह्नानि नामानि चागम्य तस्य क्षुल्लकस्य समीपमागच्छति, आगत्य ब्रूते—स त्वममुकानां निजकः; क्षुल्लको वक्ति—कुतस्त्वं जानासि ?; इतरो ब्रूते—किं न जानामि ते मातरममुकनामिकां पितरं चामुकमीदृशेन वर्णेन रूपेण वा ? । एवं
- १५ संवादे कृते स क्षुल्लको वदति—सत्यमहं तेषां निजकः; ततः स धूर्त्तो भाषते—ते निजकास्तव कृते समागता मयाऽमुकप्रदेशे दृष्टाः, सम्प्रति अन्ये प्रविशन्ति वदन्ति च ते—तमात्मीयं नेष्याम इति; ततः स पलायते, इतरे उपधिमपहरन्ति । अथवा वक्ति—तैरहं तवोदन्तवाहकः प्रेषितः; ततः स विश्वासं गच्छति, विश्वस्तस्य चोपधिमपहरेत् । अथवा वदेत्—तवाऽऽनयननिमित्तमहं तैः प्रेषितः; एवमुक्ते स बालः पलायते, इतरे तूपधिमपहरन्ति ॥ ५६३ ॥

- २० एते पदे न रक्खति, बाल गिलाणे तहेव अव्वत्ते ।

निदा-कहापमत्ते, वत्ते वि य जे भवे भिक्खू ॥ ५६४ ॥

- ‘एतानि’ बलिप्रभृतीनि ‘पदानि’ स्थानानि बालो न रक्षति, स्वाभाविकेषु कैतवेषु वैतेषु स्थानेषु बालो विप्रतार्यते इति भावः । तथा ग्लानः ‘अव्यक्तो वा’ अगीतार्थो यद्वा ‘व्यक्तः’ गीतार्थोऽपि च यो भवेद् भिक्षुर्निद्रा-कथाप्रमत्तः सोऽप्येतानि पदानि न रक्षति । कथास्तरङ्गव-
- २५ त्यादयो द्रष्टव्याः ॥ ५६४ ॥ ग्लानद्वारमव्यक्तद्वारं चाधिकृत्यैतदेव विशेषत आह—

एमेव गिलाणे वी, सयकिडु-कहा-पलायणे मोत्तुं ।

अव्वत्तो उ अगीतो, रक्खणकप्पे परोक्खो उ ॥ ५६५ ॥

- ‘एवमेव’ अनेनैव प्रकारेण ग्लानेऽपि दोषा वक्तव्याः, नवरं स्वयंक्रीडा-कथा-पलायनानि मुक्त्वा । इयमत्र भावना—ये बाले दोषास्ते ग्लानेऽपि, नवरं यस्तस्यात्मसमुत्थो दोषः
- ३० स्वयंक्रीडात्मकः कथादोषो भयेन पलायनदोषश्च स न भवति, किन्तु स वारयितुमसमर्थः, न वा तं कोऽपि गणयति, ग्लानत्वात् । अन्यच्च स क्षुधा पिपासयाऽन्यथा वा वेदनया परिताप्यमानः सन् कूजेत्, ततो लोको ब्रूयात्—अहो ! निरनुकम्पाः साधवो यदमुं त्यक्त्वा हिण्डन्ते;

१ नट्टे उव° ता० ॥ २ मो० विनाऽन्यत्र—°षु चैतेकेषु स्था° ले० । °षु चैकेषु स्था° कां० ॥

अपश्यं वा लोकानीतमकल्पिकं स प्रतिसेवेतेति । तथा अव्यक्तो नाम 'अगीतः' अगीतार्थः स रक्षणकल्पे परोक्षः । किमुक्तं भवति ?—सः 'स्वाभाविके कैतवे वा कथमुपकरणं रक्षणीयम्?' इति न जानाति, न वा 'स्वाभाविकेषु ग्लानत्वादिषु केन प्रकारेणात्मा निस्तारयितव्यः?', कथं वा उपकरणम्? अतः प्रागुक्तं (गा० ५६४) "ग्लानोऽव्यक्तश्चैतानि पदानि न रक्षति" । योऽपि च व्यक्तः सोऽपि यदि निद्रालुर्भवति तरङ्गवत्यादिकथाकथनव्यसनी वा तदा न रक्षति, प्रमादबहुलत्वात् ॥ ५६५ ॥

तम्हा खलु अवाले, अगिलाणे वत्तमप्पमत्ते य ।

कप्पइ य वसहिपालो, धिइमं तह वीरियसमत्थो ॥ ५६६ ॥

यस्माद् बालादीनामेते दोषास्तस्माद् यः खल्ववालोऽग्लानो व्यक्तो निद्रा-कथादिभिरप्रमत्तः, पुनः कथममृतः? इत्याह—'धृतिमान्' यस्तृषा क्षुधा वा परितापितोऽपि न शून्यां वसतिं कृत्वा 10 भक्तपानाय गच्छति स इति भावः, 'वीर्यसम्पन्नः' बलवान्, यः स्तेनानापततो निरोद्धुं समर्थः अश्यादिसम्भवे तूपधिमात्मानं च निस्तारयति ईदृशः कल्पते वसतिपालः ॥ ५६६ ॥

अथ कियन्त ईदृशा वसतिपालाः स्थापयितव्याः? तत आह—

सति लंभम्मि अणियया, पर्णगं जा ताव होति अच्छिती ।

जहनेण गुरु चिड्डइ, तस्संदिड्डो विमा जयणा ॥ ५६७ ॥

15

सति भैक्षस्य लाभे अनियता वसतिपालाः स्थापयितव्याः । अयमत्र भावः—यत्रैकः सङ्घा- टको भैक्षस्य प्रचुरस्य लाभतोऽन्येषां त्रयाणां चतुर्णां चात्मनश्च पर्याप्तमानयति तत्र यावद्वि- स्तिष्ठद्विर्गच्छस्य पर्याप्तं भवति तावन्तस्तिष्ठन्ति; अथवा आचार्यादयः पञ्च तिष्ठन्ति यैर्गच्छः समस्तोऽपि सङ्गृहीतो वर्त्तते; अथवा यो ज्ञायते 'एष सूत्रा-ऽर्थग्रहण-धारणासमर्थोऽव्यव- च्छिर्त्ति करिष्यति' स आचार्यस्य सहायस्तिष्ठति । अथैवमपि न निस्तरन्ति ततो जघन्यतो 20 गुरुरेककस्तिष्ठति शेषाः सर्वे हिण्डन्ते । अथाऽऽचार्योऽपि कुलादिकार्येषु निर्गच्छति ततो य आचार्येण सन्दिष्टः 'मयि निर्गते सर्वमेतस्य पुरत आलोचनादि कार्यम्' स तिष्ठति । ततो- यत्र तानि बलिप्रभृतीनि पदानि स्वभावतः कैतवेन वा प्राप्तानि भवन्ति तत्र तेन वसतिपा लेनेयं यतना कर्त्तव्या ॥ ५६७ ॥ तत्र बलिपाते तावदाह—

अप्पुव्वमतिहिकरणे, गाहा ण य अण्णमंडगं छिविमो ।

25

भणइ व अठायमाणे, जं नासइ तुज्झ तं उवरिं ॥ ५६८ ॥

साधवो हि कारणेन सप्राभृतिकायामपि शय्यायां स्थिता भवेयुः । साधूनां चेयं सामा- चारी-ऋतुवद्धे काले वद्ध उपधिस्तिष्ठति वर्षास्ववद्धः, तत्र सप्राभृतिकायां वसतो वर्षास्वपि समस्तं भाण्डकमेकायोगं प्रकुर्वन्ति, ततो यदि बलिकाराः समागच्छन्ति तथापि न कश्चिद् दोषः । अथ ते कथमपहरणं कर्तुकामा ज्ञातव्याः? उच्यते—अपूर्वान् दृष्ट्वा, ये स्वाभावि-30 कास्ते प्रतिदिवसमागच्छन्तः परिचिताः, ये स्वपूर्वास्ते हर्तुकामा विज्ञेयाः । ये वा अतिथौ—

विशिष्टतिथ्यभावे बलिकरणाय समागतान्तेऽपि हस्तिकामा द्रष्टव्याः । तेऽपि यदि ब्रूयुः—निर्गच्छत वयं बलिं करिष्यामः, तदा गाथा वक्तव्या—

न वि लोणं लोणिज्जह, न वि तुप्पिज्जह धयं व तेहं वा ।

किह नाम लोगडंभग!, वड्ढम्मि ठविज्जए वड्ढो? ॥

६. अन्नं भंडेहि वणं, वणकुट्टग! जत्थ ते बहइ चंचू ।

भंगुरवणवुग्गाहित!, इमे हु खदिरा बहरसारा ॥

ततो जानते 'वयं प्रत्यभिज्ञाताः' इति । अथवा वक्तव्यम्—येषामेतदुपकरणं ते भैक्षस्थान-यनाय गताः, वयं तु 'अन्यमाण्डकम्' अन्येषामुपकरणं न स्पृश्यामः । ततो यदि न तिष्ठन्ति ततो भूयो भणति—शृणुत, अस्माभिर्वारिता यूयं न तिष्ठथ ततो यदत्र नश्यति तद् शुष्माकशु-
10 परे; एवमुक्ते ते तिष्ठन्ति ॥ ५६८ ॥

कारणे सपाट्टुंडि टिया, वासे वि करंति एगमायोगं ।

संज्ञाविय दिट्ठा वा, भण्णाह जा सारवैमुवहिं ॥ ५६९ ॥

कारणे सप्रामृत्तिकार्यां वसतो स्थिता वर्षास्तपि समस्तस्यापि माण्डकस्यैकमायोगं कुर्वन्ति ततो न किञ्चित् पलायते । तत्र ये कैतवेन बलिकारकाः समागच्छन्ति तेषु यतनाविविरक्तः ।
15 सम्प्रति स्वाभाविकेनाह—“संज्ञाविय” इत्यादि । ये शय्यातरेणान्येन वा बलिकाराः संज्ञापिता दृष्टा वा स्वयमन्यदाऽपि बलिं कुर्वाणास्तान् प्रति भणति वसतिपालः—तावत् प्रतीक्षध्वं यावदुपरि सारयामि; एवमुक्ते ते प्रतीक्षन्ते ॥ ५६९ ॥

उंवरए कोणे वा, काउण भणाति मा हु लेवाडे ।

बहु पेछणससारविण, तहेव जं नासती तुज्जं ॥ ५७० ॥

20 ततो वसतिपालो यदि कश्चिदस्त्यपवरकस्तत्र तदुपकरणं प्रक्षिपति, अथ नास्त्यपवरकस्तत एकस्मिन् कोणे सर्वमुपकरणं संलीकरोति भणति च—अनैवलिविधानं कुरुते, मा उपकरणं कृतसिक्कैः खण्डयत । अथ ते बहवोऽगारा उन्मत्तकाः सहसैव प्रेर्य प्रविष्टा नैव सार्यमाणमुपरि प्रतीक्षन्ते ततस्तथैव वक्तव्यं यथोक्तं प्राक्त, यथा—यदत्र नश्यति तद् शुष्माकशुपरीति ॥ ५७० ॥ धर्मकथाद्वारे यतनामाह—

25 नरिय कहालद्धी मे, पुज्जं दिट्ठे व वेति गेलणं ।

दाणादि असंकाण व, आउज्जंतो परिकहेइ ॥ ५७१ ॥

यदि ते कैतवेन स्वभावेन वा समागत्य धर्मकथामापृच्छन्ति तदा वक्तव्यम्—नास्ति मे कथालब्धिः । अथ धर्म कथयन् स पूर्वं दृष्टः ततो वदति—‘ग्लानत्वं’ शिरो मे दुःखयति गलको वेति । अथ ते धर्मकथाप्रष्टारो दानश्राद्धा आदिशब्दादभिगमसम्यक्तत्वादयश्च सम्यग्ज्ञाता
30 वर्तन्ते ततस्तेषां दानादिश्रावकाणाम् ‘अशङ्कानां’ शङ्काया अविषयाणां द्वारमूले स्थिता

‘आयोजयन्’ भाण्डकविषयसुपयोगं ददानः परिकथयति, मा कथाप्रमत्ते मयि कोऽपि हरेदिति हेतोः ॥ ५७१ ॥ सम्प्रति क्रीडाद्वारे यतनामाह—

ददुं पि णे न लभामो, मा किहुह मा हरिजिहं को वि ।

संमञ्जणाऽऽवरिसणे, पाहुडिया चेव वलिसरिसा ॥ ५७२ ॥

यदि केचित् तत्र कैतवेन स्वभावेन वाऽऽगत्य क्रीडन्ति तदा तान् प्रति वक्तव्यम्—वयमा-6
चार्यादिपार्श्वतो द्रष्टुमपि क्रीडतो न लभामहे तस्मादत्र मा क्रीडत, एतच्चैवमुच्यते ‘मा कश्चिद्
हरेत्’ इति कृत्वा । प्रमार्जने आचर्षणे प्राभृतिकायां च यथा वलिद्वारे तथा यतना
कर्त्तव्या ॥ ५७२ ॥

खमणं निमंतिते ऊ, खंधारे कइये इमं भणति ।

किं णे निरागसाणं, गुत्तिकरो काहिई राया ॥ ५७३ ॥

10

भिक्षां यदि कोऽपि निमन्त्रयति तदा वक्तव्यम्—ममाद्य क्षपणमिति । कैतवे च स्कन्धा-
वारे इदं भणति—किं “णे” अस्माकं ‘निरागसां’ निरपराधानां ‘गुत्तिकरः’ रक्षकरो राजा
करिष्यति ? ॥ ५७३ ॥ यत्र तु स्वाभाविकः स्कन्धावारः समागच्छति तत्रैयं यतना—

पभु अणुपभु[णो व] निवेयणं तु पेळंति जाव नीणेमि ।

तह वि य अठायमाणे, पासे जं वा तरति नेउं ॥ ५७४ ॥

15

प्रभुः नाम राजा, अनुप्रभुः सेनाधिपतिप्रभृतिकः, तं गत्वा धर्मलाभयति—विविक्तम-
स्माकमुपाश्रयं कुरुत । ततः स मनुष्यान् ददाति, ते प्रेरयन्ति समस्तानपि लोकानुपाश्रय-
प्रविष्टानिति । अथ स्कन्धावारो न व्रजति किन्तु तथैव स्थितवान्, तत्र यदि कोऽपि वसतिं
स्थाननिमित्तं प्रेरयेद् अत्रापि प्रभोरनुप्रभोर्वा निवेदनं कर्त्तव्यं येन स वारयति । अथ प्रभुर-
नुप्रभोर्वा न वारयति अस्वाधीना वा ते पुरुषास्ततो ब्रूते—यावदुपकरणं नयामि तावत् प्रती-20
क्षस्व(क्षध्वम्) । ततः कल्पं विस्तार्य सर्वमुपकरणं तत्र प्रक्षिप्योपरि बद्ध्वा निष्काशयति ।
अथ प्रभूतमुपकरणं न शक्नोति सर्वमेकवारं नेतुं तदा त्रिषु चतुर्षु वा कल्पेषु बद्ध्वा कोलुकपर-
म्परकेण महाराष्ट्रप्रसिद्धकोलुकचक्रपरम्परन्यायेन निष्काशयति । अथ ते हरन्त्युपकरणं
ततो यत् पार्श्वे सारभाण्डमक्षादि यद्वा नेतुं शक्नोति तद् नयति ॥ ५७४ ॥

सम्प्रति स्वाभाविकामौ यतनामाह—

25

कोलुपरं पर संकलि, आगासं नेइ वायपडिलोमं ।

अच्छुलूढा जलणे, अक्खाई सारभंडं तु ॥ ५७५ ॥

ज्वलने प्रवर्द्धमाने सर्वमुपकरणमेकवारमशक्नुवन् कल्पेषु चतुर्षु पञ्चसु वा बध्नाति, बद्ध्वा
च कोलुकचक्रन्यायेन परम्परया “संकलि”ति तान् पोटलकान् दवरकेण सङ्कलय्य यत्र न
तृणादिसम्भवस्तत आकाशं तदपि वातप्रतिलोमं तत्र नयति । अथ ज्वलनेनातिप्रसरता ते 30
‘अच्छुलूढाः’ स्वस्थानं त्याजितास्ततो यत् सारं भाण्डमक्षादि तद् निष्काशयन्ति ॥ ५७५ ॥

मालव-स्तेनेषु यतनामाह—

असरीरतेणभंगे, पवलाए जणे उ जं तरति नेउं ।

न वि धूमो न वि वोलो, न द्वति जणो कइयवेसुं ॥ ५७६ ॥

‘अशरीरस्तेनभङ्गे’ ये शरीरं नापहरन्ति तैः स्तेनैर्भङ्गे—प्रपलायमाने जने यद् नेतुं शक्नोति तद् नयति । यदि पुनः कैतवेन केचन ब्रुवते ‘अग्निः समुच्छलितः स्तेना वा द्विविधाः समा-पतिताः’ तदा ते वक्तव्याः—न वै धूमो दृश्यते “न वि वोलो”ति नापि जनस्य प्रपलायमानस्य बोलः तस्मान्न ब्रुवति जनो विदग्धः कैतवेष्विति ॥ ५७६ ॥ स्वज्ञातिद्वारे यतनामाह—

अन्नकुल-गोत्रकहणं, पत्तेसु वि भीयपरिस पेछेह ।

पुच्चं अभीयपरिसे, भणाति लज्जाएँ न भणामि ॥ ५७७ ॥

10 जा ताव ठवेमि वए, पत्ते कुडादिछेय संगारो ।

मा सिं हीरे उवहिं, अच्छह जा सिं निवेएमि ॥ ५७८ ॥

यदि केचन स्वज्ञातय आगता वर्त्तन्ते न च ते तं प्रत्यभिजानते तदा ‘अन्यकुल-गोत्रक-थनं’ कर्त्तव्यम् अन्यन् कुलमन्यच्च गोत्रमात्मनः कथयति । अथ ते सम्यग् ज्ञातारः समागतास्तत्र यदि ते मीतपर्षदस्तदा तान् प्रेरयति—ईदृशास्त्रादृशा यूयम्, बन्धयामि युष्मान् राजकु-
15 लेनेति । अथैवमुक्तास्ते न विभ्यति तर्हि तान् अमीतपर्षदो वक्ति—समाप्येतदभिप्रेतमुन्निष्क्रमणं परं लज्जया न भणामि युष्मान्, यथा—अहमुन्निष्क्रमामीति, न वा शक्नोमि लज्जया युष्मार्कं समीपमागन्तुम्, तद् भव्यं कृतं यद् यूयमागताः किन्तु तिष्ठत क्षणमात्रं यावदागच्छन्ति साधवः, ततस्तेषां समीपे व्रतानि निक्षिपामि; मा वा तेषां भट्टारकाणामुपकरणं शून्ये उपा-
20 ष्रये केनापि ह्रियेत, यावच्च तेषां निवेदयामि यथा—‘अहं गमिष्यामि’ इति तावत् तिष्ठत । एतावतोपायेन तावत् तिष्ठति यावत् साधवः प्राप्ता भवन्ति, तत उपाश्रयकुड्यस्य च्छिद्रं पातयित्वा नश्यति सङ्केतं च करोति—अमुकस्थाने मां गवेषयत, आगत्य वा मम मिलितव्यमिति ॥ ५७७ ॥ ५७८ ॥

खंधारादी नाउं, इयरे वि तर्हि दुयं समभिंएति ।

अप्पाहेई तेसिं, अमुगं कज्जं दुयं एह ॥ ५७९ ॥

25 ‘इतरेऽपि’ मिक्षार्थमटन्तः साधवः स्कन्धावारमग्नि-मालव-स्तेनपतनं वा ज्ञात्वा ‘द्रुतं’ सत्त्वरं ‘समभियन्ति’ समागच्छन्ति । स वा वसतिपालो मिक्षार्थं गतानां सन्देशं कथयति, यथा—अमुकं कार्यमापतितमिति द्रुतमागच्छत ॥ ५७९ ॥

गतं रक्षणद्वारम् । इदानीं ग्रहणकल्पिकमाह—

दुविहकरणोवघाया, संसत्ता पच्चत्राय सिज्जविही ।

30 जो जाणति परिहरिउं, सो गहणे कप्पितो होति ॥ ५८० ॥

वसतोद्विविधं करणम्—मूलकरणमुत्तरकरणं च, तेन द्विविधेन करणेनोपघातो यस्याः सा द्विविधकरणोपघाता, मूलकरणोपघाता उत्तरकरणोपघाता चेत्यर्थः । तथा पृथिव्युदक-तेजो-हरित-त्रसप्राण-सागारिकसंयुक्ता संसत्ता । ब्रह्मव्रतादिविराधनाकारिणी प्रत्यवाया । तथा विधिविधानं

भेदः प्रकार इत्यनर्थान्तरम्, शय्याया विधिर्वक्ष्यमाणा (गा० ५९३) नव शय्याया भेदाः ।
एतैर्मूलकरणादिदोषैर्यः सम्यक् परिहर्तुं जानाति स शय्याग्रहणे कल्पिको भवति ॥ ५८० ॥

अथ कतिविधं मूलकरणमुत्तरकरणं वा शोधनीयम् ? अत आह—

सत्तेव य मूलगुणे, सोही सत्तेव उत्तरगुणेषु ।

संसत्तम्मि य छक्कं, लहु-गुरु-लहुगा चरम जाव ॥ ५८१ ॥ 5

‘सत्तेव’ सप्तप्रकारैव शोधिर्मूलगुणेषु, गाथायामेकवचनमार्थत्वात्, ‘सत्तेव’ सप्तप्रकारैवो-
त्तरगुणेषु शोधिः । किमुक्तं भवति ?—मूलकरणं सप्तभेदं शोधनीयं वसतेः साधुभिः, उत्तरक-
रणमपि सप्तविधमिति । तथा संसक्ते उपाश्रये ‘पट्कं’ पृथिव्यप्तेजो-वनस्पति-त्रसकाय-सागारि-
कलक्षणं शोधनीयम् । किमुक्तं भवति ?—यथोक्तरूपेण पट्केन संसक्तायामपि न स्थातव्यम् ।
यदि तिष्ठति ततो लघु-गुरु-लघुका यावत् ‘चरमं’ पाराश्रितं तावत् प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—पृथि-10
व्यादिभिः कायैः संसक्तायां तिष्ठन्ति (तिष्ठति) चत्वारो लघुकाः, हरितैरनन्तैश्चत्वारो गुरुकाः,
प्रत्येकवीजैः पञ्च रात्रिन्दिवानि लघुकानि, अनन्तवीजैस्तान्येव गुरुकाणि, मिश्रैः पृथिव्यादि-
भिर्मांसलघु, मिश्रैरनन्तैर्मांसगुरु, वीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सचित्तरिव, त्रसैः संसक्तायां
चतुर्गुरु, एवं तिष्ठतः प्रायश्चित्तम् । अथ तिष्ठन् पृथिवीकायादिसङ्घट्टनादि करोति तदा लघु-
क-गुरुकादि प्रायश्चित्तम् “छक्काय चउसु लहुगा” इत्यादि(४६१)गाथया प्रागुक्तप्रकारेणामि-15
हितं तावदवसेयं यावच्चरमं पाराश्रितमिति ॥ ५८१ ॥

“सप्तविधं मूलकरणं शोधनीयम्” इत्युक्तम् अतः सप्त मूलभेदानाह—

पट्टीवंसो दो धारणाउ चत्तारि मूलवेलीतो ।

मूलगुणेहि उवहया, जा सा आहाकडा वसही ॥ ५८२ ॥

उपरितनस्तिर्यक्पाती पृष्ठवंशः, द्वौ मूलधारणौ ययोरुपरि पृष्ठवंशस्तिर्यग् निपात्यते, चतस्रश्च 20
मूलवेलय उभयोर्धारणयोरुभयतो द्विद्विवेलिसम्भवात् । एते वसतेः सप्त मूलभेदाः । एतैर्मूल-
गुणैः सप्तभिरुपहता या वसतिः सा आधाकृता भवति । साधून् आधाय—सम्प्रधार्य कृता
आधाकृता, पृषोदरादित्वादिष्टरूपनिष्पत्तिः ॥ ५८२ ॥ उत्तरकरणं पुनरिदं सप्तविधम्—

वंसग कडणोकंचण, छावण लेवण दुवार भूमी य ।

सप्परिकम्मा वसही, एसा मूलोत्तरगुणेषु ॥ ५८३ ॥ 25

वंशका ये वेलीनामुपरि स्थाप्यन्ते, पृष्ठवंशस्योपरि तिर्यक् ‘कटनं’ कटादिभिः समन्ततः
पार्श्वानामाच्छादनम्, ‘उत्कञ्चनम्’ उपरि कम्बिकानां बन्धनम्, ‘छादनं’ दर्भादिभिराच्छाद-
नम्, ‘लेपनं’ कुड्यानां कर्दमेन गोमयेन च लेपप्रदानम्, “दुवार” त्रि संयतनिमित्तमन्यतो
वसतेर्द्वारकरणम्, “भूमि” त्रि समभूमिकरणम् । एतत् सप्तविधमुत्तरकरणम् । एषा सपरिकर्मा
वसतिर्मूलगुणैरुत्तरगुणैश्च । एषा नियमेनाविशोधिकोटिः । अन्येऽपि चोत्तरगुणा वसतेर्वि-30
द्यन्ते तैः कृता विशोधिकोटिः ॥ ५८३ ॥ के तेऽन्ये उत्तरगुणाः ? इत्यत आह—

दूमिय धूविय वासिय, उज्जोविय बलिकडा अवत्ता य ।

सित्ता सम्मट्टा वि य, विसोहिकोडी कया वसही ॥ ५८४ ॥

‘दूमिया’ नाम सुकुमारलेपेन सुकुमारीकृतकुड्या सेटिकया ववलीकृतकुड्या च, धूपिता अगुरुप्रभृतिभिः, वासिता पटवास-कुशुमादिभिः, ‘उद्ध्योतिता’ अन्धकारेऽग्निकायेन कृतोद्ध्योता, ‘वलिकृता’ यत्र संयतनिमित्तं वलिविधानं कृतम्, ‘अवात्ता’ नाम यत्र भूमिरुपलिप्ता, सिक्ता आवर्षणकरणतः, सम्मृष्टा सम्मार्जन्या संयतनिमित्तम् । एवमुत्तरगुणैः कृता वसतिर्विशोषिकोदिर्भवति ॥ ५८४ ॥ अत्रैव प्रायश्चित्तविधिमाह—

अप्तासुएण देसे, सन्वे वा दूमियादि चउलहुगा ।

अप्तासु धूमजोती, देसम्मि वि चउलहु होंति ॥ ५८५ ॥

सेसेसु फासुएणं, देसे लहु सन्वाहिं भवे लहुगा ।

सम्मज्जण साह-कुसादि छिन्नमेत्तं तु सच्चित्तं ॥ ५८६ ॥

- 10 यत्र देशतः सर्वतो वा अप्राशुकेन दूमितादि आदिशब्दात् समस्तान्यपि पदानि गृहीतानि तत्र तिष्ठतः प्रत्येकं प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । यत्र पुनरगुरुप्रभृतिभिर्धूपनमन्धकारेऽग्निकायेनोद्ध्योतनं तत्र नियमादप्राशुकः—सच्चित्तोऽग्निकाय इति देशेऽपि चत्वारो लघुकाः क्लिप्त सर्वतः ? ॥ ५८५ ॥

- ‘शेषेषु’ धूपितमुद्ध्योतितं च मुक्त्वा अन्येषु दूमित-वासित-वलिकृता-ऽवात्त-सिक्त-सम्मृष्टरूपेषु भेदेषु प्राशुकेन देशतः करणे मासलघु, सर्वतश्चत्वारो लघवः । तथा यद्मार्ज्यते तत्र सच्चित्तं शाखा-कुशादि छिन्नमात्रं तद् यदि देशतः सर्वतो वा सम्मार्ज्यते तदा चतुर्लघु ॥ ५८६ ॥

मूलत्तरचउमंगो, पढमे वीए य गुरुग सविसेसा ।

तइयम्मि होइ भयणा, अत्तइकडो चरम सुदो ॥ ५८७ ॥

- 20 मूलगुणाः षष्ठवंशादयः उत्तरगुणा वंशकादयः तेषु मूलोत्तरगुणेषु चतुर्मङ्गी । गाथायां पुंस्त्वं प्राकृतत्वात् । मूलगुणा अपि षष्ठवंशादयः संयतनिमित्तमुत्तरगुणा अप्यविशोषिकोदिगता वंशकादयः संयतनिमित्तमिति प्रथमो भङ्गः, अत्र प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका द्वाभ्यां गुरवः, तद्यथा—तपसा कालेन च । मूलगुणाः संयतार्थमुत्तरगुणा अविशोषिकोदिगताः स्वार्थमिति द्वितीयः, अत्र चत्वारो गुरुकास्तपोगुरवः काललघुकाः । “तइयम्मि होति भयण”ति
- 25 मूलगुणाः स्वार्थमुत्तरगुणाः संयतार्थमिति तृतीयो भङ्गस्त्वस्मिन् भजना । सा चैयम्—येऽनोत्तरगुणास्ते यद्यविशोषिकोदिगतास्तदा चतुर्गुरवस्तपोलघवः कालगुरवः, अथ विशोषिकोदिगतास्ते ततोऽप्राशुकेन देशे सर्वेस्मिन् वा परिकर्मणि चत्वारो लघवः, प्राशुकेन देशतो मासलघु, सर्वतश्चत्वारो लघुकाः । आत्मार्यं मूलगुणा आत्मार्यमेव चोत्तरगुणा इत्येवमात्मार्यकृतंश्चरमभङ्गः शुद्धः ॥ ५८७ ॥

- 30 तदेवं द्विविधकरणोपघातेति द्वारं व्याख्यातम् । अधुना संसक्तद्वारमाह—

पुढवि दग अगणि हरियग, तसपाण सागारियादि संसत्ता ।

त्रंभवयआदि-दंसणविराहिगा पच्चयाया उ ॥ ५८८ ॥

पृथिव्या उदकेनाग्निना हरितकेन त्रसपाणैः ‘सागारिकादिभिश्च’ सागारिकः—ज्ञेय्यातरः

आदिशब्दादन्यस्त्री-पुरुषगृहस्थैः 'संसक्ता' सम्मिश्रा । तथा प्रत्यपाययति-प्रत्यपाये पातय-
तीति प्रत्यपाया ब्रह्मव्रतादीनां दर्शनस्य-सम्यक्त्वस्य विराधिका, यत्र ब्रह्मव्रतादीनां विराधनो-
पजायते सा सप्रत्यवाया शय्या इत्यर्थः ॥ ५८८ ॥ अत्रोभयत्रापि प्रायश्चित्तविधिमाह—

काणसु उ संसक्ते, सचित्त-मीसेसु होइ सङ्गाणं ।

सागारियसंसक्ते, लहुगा गुरुगा य जे जत्थ ॥ ५८९ ॥

'कायैः' पृथिवीकायादिभिः सचित्तैर्मिश्रैश्च संसक्ते उपाश्रये तिष्ठतः प्रायश्चित्तं 'स्वस्थानं'
स्वस्थाननिष्पन्नं भवति । तद्यथा-सचित्तैः पृथिवीकायादिभिः संसक्ते चतुर्लघु, हरितैरनन्तैश्च-
तुर्गुरु, प्रत्येकवीजै रात्रिन्दिवपञ्चकं लघु, अनन्तवीजैर्गुरुकम्, मिश्रैः पृथिव्यादिभिर्मासलघु,
हरितैरनन्तैर्मिश्रैर्मासगुरु, वीजैः प्रत्येकैरनन्तैश्च मिश्रैः सचित्तैरिव, त्रसकायैश्चत्वारो गुरुकाः ।
“सागारिय” इत्यादि पश्चिमाह्नम् । निर्गन्थानां पुरुषसंसक्ते उपाश्रये तिष्ठतां चत्वारो लघुकाः, 10
स्त्रीसंसक्ते चत्वारो गुरुकाः । निर्गन्थीनां स्त्रीभिः संसक्ते चतुर्लघु, पुरुषसंसक्ते चतुर्गुरु ।
ये च यत्राऽऽज्ञाभङ्गादयो दोषास्ते च तत्र सप्रायश्चित्ता वक्तव्याः ॥ ५८९ ॥

गुरुगा वंभावाए, आयाए चैव दंसणे लहुगा ।

आणादिणो विराहण, भवंति एकैकगपयाओ ॥ ५९० ॥

'ब्रह्मापाये' ब्रह्मप्रत्यवाये 'आत्मनि चैव' आत्मप्रत्यवाये 'गुरुकाः' चत्वारो गुरवः । 'दर्शने' 16
दर्शनप्रत्यवाये चत्वारो लघवः । 'आज्ञादयश्च' आज्ञाभङ्गादयो विराधना एकैकपदाद् भवन्ति
ज्ञातव्याः, द्विविधकरणोपघातादिषु सर्वेष्वपि पदेषु यथायोगमाज्ञाभङ्गादयो विराधनाः सप्ता-
यश्चित्ता योजनीया इत्यर्थः ॥ ५९० ॥

अथ के ब्रह्मप्रत्यवाया आत्मप्रत्यवाया दर्शनप्रत्यवाया वा ? तत आह—

तिरिय-मणुइत्थियातो, वंभावातो उ तिविह पडिमातो ।

अहिविल-चलंतकुडादि एवमादी उ आयाए ॥ ५९१ ॥

आगाढमिच्छदिट्ठी, सव्वातिहि मरुग बहुजणट्ठाणा ।

पासंडा य बहुविहा, एसा खलु दंसणावाया ॥ ५९२ ॥

यत्र तिर्यक्स्त्रियो मनुष्यस्त्रियो वा यदि वा यत्र 'त्रिविधाः प्रतिमाः' तिर्यक्स्त्री-
प्रतिमा मनुष्यस्त्रीप्रतिमा देवस्त्रीप्रतिमा वा सा 'ब्रह्मापासा' ब्रह्मप्रत्यवाया, तस्यां स्थितानां 26
ब्रह्मव्रतविनाशसम्भवात् । यत्र पुनरहिविलानि चलन्ति-चलानि कुड्यानि आदिशब्दाच्चलवेली-
धारणादिपरिग्रहः, एवमादिका 'आत्मनि' आत्मप्रत्यवाया ॥ ५९१ ॥

तथा यत्राऽऽगाढमिथ्यादृष्टिः, यत्र च सर्वेऽतिथयः समागच्छन्ति सत्रमित्यर्थः, यत्र
'मरुकाः' बहुकास्तिष्ठन्ति तद्वशाला इति भावः, यच्च बहूनामागन्तुकानां जनानां स्थानं
देशिककुटीत्यर्थः, यत्र च बहुविधाः पाषण्डाः, एषा एवंपापा वसन्तिः खलु 'दर्शनापाया' 30
दर्शनप्रत्यवाया ॥ ५९२ ॥ सम्प्रति शय्याविधिद्वारमाह—

कालातिकंतोवट्ठाण अभिकंत अणभिकंता य ।

वर्जा य महावर्जा, सावर्ज महऽप्यकिरिया य ॥ ५९३ ॥

शुद्ध्या नवप्रकारा भवन्ति, तद्यथा—कालतिक्रान्ता १ उपस्थापना २ अभिक्रान्ता ३ अन-
मिक्रान्ता ४ वर्ज्या ५ महावर्ज्या ६ सावर्जा ७ महासावर्जा ८ अल्यक्रिया ९ च ॥ ५९३ ॥

तत्र कालतिक्रान्तादिषु प्रायश्चित्तविविधाह—

६ कालार्तीते लहुगो, चउरो लहुगा य चउसु ठाणेसु ।

गुरुगा तिसु जमलपया, अप्यकिरियाए मुद्धो उ ॥ ५९४ ॥

ऋतुवद्धे काले कालतिक्रान्तं तिष्ठति मासलघु, वर्षाकाले चत्वारो लघवः । 'चतुर्षु
स्थानेषु' उपस्थापनायामभिक्रान्तायामनभिक्रान्तायां वर्ज्यायां चेत्यर्थः तिष्ठतः प्रत्येकं चत्वारो
लघुकाः । तथा 'त्रिषु' स्थानेषु महावर्ज्यायां सावर्जायां महासावर्जायां चेत्यर्थः प्रत्येकं चत्वारो
10 गुरवः, परं तपः-कालविशेषिताः । तद्यथा—महावर्ज्यायां चत्वारो गुरुकाः अतपोगुरवः, साव-
र्जायां तपोगुरवः, महासावर्जायां तपसा कालेन च गुरवः । "जमलपया" इति तपः-
कालयोः संज्ञा, ततोऽयमर्थः—त्रिषु स्थानेषु गुरुकाः 'यमलपदाः' यमलपदवन्तस्तपः-कालवि-
शेषिता द्रष्टव्याः । अल्यक्रियायां तु तिष्ठन् शुद्धः ॥ ५९४ ॥

साम्प्रतमेतासामेव कालतिक्रान्तार्दानां व्याख्यानमभिव्यक्तुराह—

15 उउ-त्रासा समतीता, कालार्तीया उ सा भवे सेज्ञा ।

स चैव उवद्धाणा, दुगुणा दुगुणं अवज्ञेत्ता ॥ ५९५ ॥

ऋतुवद्धे काले वर्षाकाले च यत्र स्थितास्तस्याऽऋतुवद्धे काले मासे पूर्णं वर्षाकाले चतुर्मासे
पूर्णं यत् तिष्ठति सा कालतिक्रान्ता वसतिः । "सचैव" इत्यादि । या कालमर्यादाऽनन्तर-
मुक्ता 'ऋतुवद्धे मासो वर्षास्तु चत्वारो मासाः' इति तामेव द्विगुणां द्विगुणामवर्जयित्वा यत्र
20 मूयः समागत्य तिष्ठन्ति सा उपस्थाना । किमुक्तं भवति ?—ऋतुवद्धे काले द्वौ मासौ वर्षा-
स्तप्तमासान् अपरिहृत्य यदि पुनरागच्छति तस्यां वसतौ ततः सा उपस्थाना भवति, उप-
सामाप्त्येन स्थानम्—अवस्थानं यस्यां सा उपस्थानेति व्युत्पत्तेः । अन्ये पुनरिदमाचक्षते—
यस्यां वसतौ वर्षावासं स्थितास्तस्यां द्वौ वर्षागत्रावन्यत्र कृत्वा यदि समागच्छन्ति ततः सा
उपस्थाना न भवति अर्वाक् तिष्ठतां पुनरुपस्थापना ॥ ५९५ ॥

25 जावंतिया उ सेज्ञा, अन्नेहि निसेविया अभिक्रंता ।

अन्नेहि अपरिमुत्ता, अनभिक्रंता उ पविस्ते ॥ ५९६ ॥

या शुद्ध्या आचण्डालेभ्यो यावन्तिकी सा यदाऽन्यैश्चरकादिभिः पाषण्डस्यैर्गृहस्यैर्वा निषे-
विता पश्चात् संयतास्तिष्ठन्ति सा अभिक्रान्ता । सैव यावन्तिकी अन्यैः पाषण्डस्यैर्गृहस्यैर्वा
अपरिमुक्ता तस्यां यदि संयताः प्रविशन्ति ततः साऽनभिक्रान्ता ॥ ५९६ ॥

30 अचडुकडं दाउं, जतीण अन्नं करंति वजा उ ।

जम्हा तं पुच्चकयं, वजंति ततो भवे वजा ॥ ५९७ ॥

आत्मार्यकृतां वसतिं यतिभ्यो दत्त्वा पुनरन्यामात्मार्यं कुर्वन्ति यदि ततः सा यतिदत्ता
वर्ज्या भवति । कया व्युत्पत्त्या ? इत्यत आह—यस्मात् तां पूर्वकृतां वसतिं गृहस्था वर्जयन्ति,

यतिभ्यः किल दत्तत्वात् । ततो वर्ज्यत इति वर्ज्या भवति सा पूर्वकृतेति ॥ ५९७ ॥

पासंडकारणा खलु, आरंभो अभिणवो महावज्रा ।

समण्डा सावज्रा, महासावज्रा उ साहूणं ॥ ५९८ ॥

यत्र बहूनां श्रमण-ब्राह्मणप्रभृतीनां पापण्डानां कारणात्-कारणेन खल्वारम्भोऽभिनवः क्रियते सा महावर्ज्या । 'श्रमणार्था' पञ्चानां श्रमणानामर्थार्थं कृता सावद्या । या पुनरमीपा-5 मेव साधूनामर्थार्थं कृता सा महासावद्या ॥ ५९८ ॥

जा खलु जहुचदोसेहिं वज्रिया कारिया सअट्टाए ।

परिकम्मविप्पमुक्का, सा वसही अप्पकिरिया उ ॥ ५९९ ॥

या पुनः 'यथोक्तदोषैः' कालातिक्रान्तादिलक्षणेर्वर्जिता केवलं स्वस्य-आत्मनोऽर्थार्थं कारिता परिकर्मणा च विप्रमुक्ता सर्वस्यापि परिकर्मणः स्वत एवाग्रे प्रवर्तितत्वात् सा वस-10 तिरल्पक्रिया वेदितव्या ॥ ५९९ ॥ सम्प्रति यतनां दर्शयितुकाम इदमाह—

हिट्ठिला उवरिल्लाहि वाहिया न उ लभंति पाहन्नं ।

पुव्वाणुन्नाऽभिणवं, च चउसु भय पच्छिमाऽभिणवा ॥ ६०० ॥

अधस्तन्य उपरितनीभिर्वाध्यन्ते, बाधिताश्च सत्यः 'न तु' नैव लभन्ते प्राधान्यम् । इय-
मत्र भावना—नवापि वसतयः क्रमेण स्थाप्यन्ते, तत्राप्यल्पक्रिया निर्दोषेति प्रथमम् । तद्यथा—15
अल्पक्रिया कालातिक्रान्ता उपस्थाना अभिक्रान्ता अनभिक्रान्ता वर्ज्या महावर्ज्या सावद्या
महासावद्या च । अत्राधस्तनी अल्पक्रिया, अस्यां यद्यतिरिक्तं कालं तिष्ठति ततः सा काला-
तिक्रान्तया बाध्यते, सा कालातिक्रान्ता भवतीति भावः । कालातिक्रान्तामपि यदि प्रागभि-
हितस्वरूपां कालमर्यादां द्विगुणां द्विगुणामपरिहृत्योपागच्छन्ति ततः सा उपस्थानया बाध्यते,
उपस्थाना सा भवतीति भावः । एवं यथासम्भवमुपयुज्य वक्तव्यम् । "पुव्वाणुन्न"ति आसां 20
च नवानां शय्यानां मध्ये पूर्वस्याः पूर्वस्याः अनुज्ञा वेदितव्या । किमुक्तं भवति ?—नवानां
शय्यानां मध्ये या पूर्वा अल्पक्रिया सा तावत् प्रथममनुज्ञाता, लेशतोऽपि सावद्याभावात्;
तस्या अभावे शेषाणां मध्ये कालातिक्रान्ता पूर्वा सा अनुज्ञाता, अल्पक्रियाया अलाभे सा
आश्रयणीया इति भावः; तस्या अप्यलाभे शेषाणां पूर्वा उपस्थाना सा अनुज्ञाता; एवं या
या पूर्वा सा सा अनुज्ञाता तावद् वक्तव्या यावत् सावद्या महासावद्यायाः पूर्वा सा अनुज्ञाता । 25
एवं पूर्वस्याः पूर्वस्या अलाभे उत्तरस्या उत्तरस्या अनुज्ञा वेदितव्या । "अभिणवं च चउसु
भय"ति चतसृषु वसतिषु अभिनवेति दोषः सम्बध्यते अभिनवं दोषं 'भज' विकल्पय, कदाचिद्
भवति कदाचिन्न भवतीति जानीहीत्यर्थः । अत्रापीयं भावना—अनभिक्रान्तायामपरिमुक्तेति
कृत्वा चिरकृतायामप्यभिनवदोषो भवति, वर्ज्यादिषु पुनर्याः परिमुक्तास्तासु नाभिनवदोषः, एषा
भजना । "पच्छिमाऽभिनव"ति पश्चिमो नाम महासावद्योपाश्रयः तस्मिन्नभिनवकृते वा 30
चिरकृते वा परिमुक्ते वा अपरिमुक्ते वा अभिनवदोषा भवन्ति, एकपक्षनिर्धारणात् । एतैर्द्वि-
लगुणादि(ग्रन्थाग्रम्—४५००)दोषैर्यः परिहर्तुं जानाति स ग्रहणे कल्पिकः ॥ ६०० ॥

कथं पुनर्जानाति परिहर्तुम् ? इति चेद् अत आह—

उगम-उप्यायण-एसणाहिं मुद्धं गवेसए वसहिं ।

तिविहं तीहिं विमुद्धं, परिहर नवगेण भेदणं ॥ ६०१ ॥

उद्भवेनोत्पादनया एषणया शुद्धां वसतिं गवेषयति । तत्र त्रयाणां पदानामष्टौ भङ्गाः । तेषु ५ च उपरितनेषु सप्तसु भङ्गेष्वशुद्धां परिहर्तुं यो जानाति स ग्रहणे कल्पिकः । कथम्भूतां वसतिसुद्धमादिशुद्धां गवेषयति ? इत्यत्र आह—‘त्रिविधां’ स्वातादिभेदतत्त्वप्रकारां तथा ‘त्रिभिः’ मनसा वाचा कायेन च विशुद्धां गवेषयति । तथा स्वातादीन्निबन्धोऽपि वसतीरुद्धमाद्यशुद्धा नवकेन भेदेन परिहरति । तद्यथा—मनसा न गृह्णाति नापि ग्राहयति नापि गृह्णन्-मनुजानीते, एवं वाचा कायेन च वक्तव्यमिति ॥ ६०१ ॥

10 पदिय मुय गुणियमगुणिय, वाग्मधार उवउत्तो परिहरति ।

आलोयणमायरिये, आयरिओ विसोहिकारो से ॥ ६०२ ॥

अस्या व्याख्या प्राक्च (गाथा ५३०) ॥ ६०२ ॥

उक्तः शय्याकल्पिकः । सम्प्रति ब्रह्मकल्पिकमभिविष्टुराह—

नामं ठवणा वत्तं, दव्वे भावे य होइ नायव्वं ।

15 एसो खलु वत्तस्स उ, निक्खेवो चउविहो होइ ॥ ६०३ ॥

वत्तं खलु चतुर्विधम् । तद्यथा—नामवत्तं स्थापनावत्तं द्रव्यवत्तं भाववत्तं च । एष खलु वत्तस्य निक्षेपश्चतुर्विधो भवति ॥ ६०३ ॥ तत्र नाम-स्थापने प्रतीते, द्रव्यवत्तमाह—

दव्वे तिविहं एगिदि-विगल-पंचेदिएहिं निष्कत्तं ।

सोलंगई भावे, दव्वे पगयं तदडाए ॥ ६०४ ॥

20 द्रव्यवत्तं त्रिविधम् । तद्यथा—एकैन्द्रियनिप्यत्तं विकलेन्द्रियनिप्यत्तं पञ्चैन्द्रियनिप्यत्तं च । तत्रैकेन्द्रियनिप्यत्तं कार्पासिकादि, विकलेन्द्रियनिप्यत्तं कौशेयकादि, पञ्चैन्द्रियनिप्यत्तमौर्णिकौष्टिकादि । ‘भावे’ भाववत्तमष्टादश शीलाङ्गसहस्राणि ।

अथ कान्यष्टादश शीलाङ्गसहस्राणि ? इति चेद् उच्यते—

करणे जोगे सण्णा, इंदिय भोमादि समणवग्गे य ।

25 सोलंगसहस्राणं, एताउ भवे समुप्यत्ती ॥

अस्या अक्षरगमनिका—करणं त्रिविधम्, तद्यथा—करणं कारापणमनुमोदनं च । त्रिविधो योगः—मनोयोगो वाग्योगः काययोगश्च । संज्ञाश्चतस्रः, तद्यथा—आहारसंज्ञा भयसंज्ञा भैयुनसंज्ञा परिग्रहसंज्ञा च । इन्द्रियाणि पञ्च, तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियं चक्षुरेन्द्रियं घ्राणेन्द्रियं जिह्वेन्द्रियं स्पर्शनेन्द्रियं च । ‘भोमादि’ति श्रौमः पृथिवीकायविषयः समारम्भः, आदिशब्दा-
30 वृष्कायसमारम्भस्तेजःकायसमारम्भो वायुकायसमारम्भो वनस्पतिकायसमारम्भो द्वीन्द्रियसमारम्भस्त्रीन्द्रियसमारम्भश्चतुरिन्द्रियसमारम्भः पञ्चैन्द्रियसमारम्भोऽर्जवृक्कायसमारम्भश्च । श्रम-

अष्टादश
शीलाङ्ग-
सहस्राणि

१ वदथस्सा नि० ता० ॥ २ दविण पगतं ता० ॥

णधर्मोऽपि दशधा—क्षान्तिर्मर्दिवमार्जवमलोभता तपः सत्यं संयमस्त्यागोऽकिञ्चनता ब्रह्मचर्यं च । एतैः स्थानैरष्टादशानां शीलाङ्गसहस्राणामुत्पत्तिः ॥ तद्यथा—

न करेद् सयं साह, मणसा आहारसन्नउवउत्तो ।

सोऽहंदिशसंवरणो, पुढविजिए खंतिसंपन्नो ॥

न करेद् सयं साह, मणसा आहारसन्नउवउत्तो ।

सोऽहंदिशसंवरणो, पुढविजिए मद्दवपवन्नो ॥

एवं तावद् वक्तव्यं यावद्दशम्यां गाथायां “वंभचेरगए” इति । एते दश भङ्गाः पृथिवी-कायसमारम्भपरिहारेण लब्धाः, एवमप्यायादिपरिहारेणापि प्रत्येकं दश दश लभ्यन्ते इति सर्वसङ्कलनया जातं शतम् । एतच्च श्रोत्रेन्द्रियेण लब्धम्, एवं शेषैरपीन्द्रियैः प्रत्येकं शतं शतं लभ्यते इति जातानि पञ्च शतानि । एतानि चाहारसंज्ञोपयुक्तेन लब्धानि, एवं शेषाभिरपि 10 संज्ञाभिः प्रत्येकं पञ्च शतानीति सर्वसङ्ख्यया जाते द्वे सहस्रे । एते च ‘न करोति’ इत्यनेन पदेन लब्धे, एवं “न कारवेद्” इत्यनेन “नो अणुमन्नद्” इत्यनेन च प्रत्येकं लभ्य(भ्ये)ते इति सर्वमीलने जातानि षट् सहस्राणि । [ए]तानि लब्धानि मनोयोगेन, एवं वाग्योगेन काययोगेनापीति सर्वसङ्ख्यया जातान्यष्टादश सहस्राणि ॥

एतैरष्टादशभिः शीलाङ्गसहस्रैर्नित्यप्रावृता साधवोऽवतिष्ठन्ते तत् एतानि भाववस्त्रम् । 15 “द्वे पगयं”मित्यादि । अत्र द्रव्यवस्त्रेणाधिकारः, यतस्तद् द्रव्यवस्त्रं ‘तदर्थाय’ भाववस्त्राय भवति, भाववस्त्रस्योपग्रहं करोतीत्यर्थः । ततः प्रकृतमत्र द्रव्यवस्त्रेण ॥ ६०४ ॥

पुणरपि दब्बे तिविहं, जहण्णगं मज्झिमं च उक्कोसं ।

एकेकं तत्थ तिहा, अहाकड-ऽप्पं-सपरिकम्मं ॥ ६०५ ॥

यद् द्रव्यवस्त्रमेकेन्द्रियादिनिष्पन्नतया त्रिविधमुक्तं तत् पुनरपि प्रत्येकं त्रिधा, तद्यथा—20 जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं च । तत्र कार्पासिकं जघन्यं मुखपोतिकादि, मध्यमं पटलकादि, उत्कृष्टं कल्पादि । एवं शेषे अपि कौशेयकादिके यथायोगं भावनीये । एतेषामेकैकं ‘त्रिधा’ त्रिप्रकारम्, तद्यथा—यथाकृतमल्पपरिकर्म सपरिकर्म च ॥ ६०५ ॥

एषामुत्पादने यथोक्तविध्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

चाउम्मासुक्कोसे, मासिय मज्झे य पंच य जहन्ने ।

वोच्चत्थगहण-करणे, तत्थ वि सट्ठाणपच्छित्तं ॥ ६०६ ॥

25

‘उत्कृष्टे’ उत्कृष्टवस्त्रविषये विपर्यस्तग्रहणे—विपर्यासेन ग्रहणे प्रायश्चित्तं चतुर्मासम्, मध्यमे मासिकम्, जघन्ये पञ्च रात्रिन्दिवानि । इयमत्र भावना—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य वस्त्रस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यद्यल्पपरिकर्मोत्कृष्टं गृह्णाति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु, यदा किल यथाकृतं योगे कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्पपरिकर्म ग्रहीतव्यम् नान्यदा, 30 अत्र तु विपर्यय इत्युक्तरूपं प्रायश्चित्तम् । अथोत्कृष्टमेव सपरिकर्म गृह्णाति तदाऽपि चतुर्लघु । अथ यथाकृतमुत्कृष्टं वस्त्रं कृतेऽपि योगे न लब्धं तत् उत्कृष्टस्याल्पपरिकर्मणो मार्गणं कर्त्त-

व्यमेव । तत्करणाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा सपरिकर्मोत्कृष्टं वक्ष्णाददानस्य चतुर्लुबु । एवं-
 उत्कृष्टविषये त्रीणि चतुर्लुबुकानि । तथा मध्यमस्य यथाकृतस्य वल्लस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य
 योगमकृत्वाऽऽप्यपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति मासलुबु । अथ सपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति तदाऽपि
 मासलुबु । “यदा यथाकृतं न लभ्यते तदाऽऽप्यपरिकर्म मध्यमं याचनीयम्” इति वचनतो यथा-
 5 कृतस्य योगे कृतेऽप्यलानेऽप्यपरिकर्मण उत्पादनाय निर्गतस्तस्य विषये योगमकृत्वा यदि
 सपरिकर्म मध्यमं गृह्णाति तदाऽपि मासलुबु । एवं मध्यमविषये त्रीणि मासिकानि । तथा
 जवन्यस्य यथाकृतस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽप्यपरिकर्म जवन्यं गृह्णाति तदा रात्रि-
 न्दिवपञ्चकम् । अथ सपरिकर्म जवन्यमाददाति तदाऽपि पञ्चकम् । यदा तु योगे कृतेऽपि यथा-
 कृतं न लभ्यते तदाऽप्यपरिकर्म मार्गयितव्यमिति तस्योत्पादनाय निर्गतस्तद्विषये योगम-
 10 कृत्वा सपरिकर्म गृह्णानस्य पञ्चकम् । एवं जवन्यविषये त्रीणि पञ्चकानि । एतच्च प्रायश्चित्तम-
 विद्वत्विषये योगाकरणे । योगे तु कृते लामामावत्तथाग्रहणेऽपि दोषामावः । तथाहि-
 यथाकृतस्य निर्गतः तच्च योगे कृतेऽपि न लब्धं ततोऽप्यपरिकर्मापि गृह्णानः शुद्धः । अल्प-
 परिकर्मणो वा निर्गतस्तयोगे कृतेऽप्यलममानः सपरिकर्म गृह्णन् शुद्धः । न केवलमेतद्
 विपर्यस्तग्रहणे प्रायश्चित्तं किन्तुत्कृष्टादिविपर्यस्तग्रहणे तत्स्थानमपि । तद्यथा—उत्कृष्टस्योत्पा-
 15 दनाय निर्गतो मध्यमं गृह्णाति मासिकम्, जवन्यं गृह्णाति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; मध्यमस्य निर्गत
 उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लुबु, जवन्यं गृह्णाति पञ्चकम्; जवन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लुबु,
 मध्यमं गृह्णाति मासलुबु; सर्वत्र चाऽऽज्ञादयो दोषाः । तदेवं ग्रहणे प्रायश्चित्तस्तत्स्थानमुक्तम् ।
 एवं ‘करणेऽपि’ उत्कृष्टादिकरणेऽपि तत्स्थानप्रायश्चित्तमवसातव्यम् । तद्यथा—उत्कृष्टं वल्लं
 छित्त्वा संवित्त्वा च मध्यमकं करोति मासलुबु, जवन्यं करोति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; मध्यमं
 20 छित्त्वा संवित्त्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लुबु, जवन्यं करोति रात्रिन्दिवपञ्चकम्; जवन्यं
 छित्त्वा संवित्त्वा वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लुबु, मध्यमं करोति मासिकम् । यत एवं तत्स्थान-
 प्रायश्चित्तं ततो विपर्यस्तग्रहण-करणे न विवेये ॥ ६०६ ॥ ग्रन्थाग्रम्—४६०० ॥

[॥ एतदन्तं पाठिकावृत्तिः श्रीमलयगिरिचरणैः सूत्रितेति भद्रम् ॥]

॥ अहम् ॥

आचार्यश्रीक्षेमकीर्तिसूरिभिरनुसन्धिता

पीठिकावृत्तिः ।

॥ १ॐ नमः सर्वज्ञाय ॥

नतमघवमौलिमण्डलमणिमुकुटमयूखधौतपदकमलम् ।

5

सर्वज्ञममृतवाचं, श्रीवीरं नौमि जिनराजम् ॥ १ ॥

चरमचतुर्दशपूर्वी, कृतपूर्वी कल्पनामकाध्ययनम् ।

सुविहितहितैकरसिको, जयति श्रीभद्रबाहुगुरुः ॥ २ ॥

कल्पेऽनल्पमनर्थं, प्रतिपदमर्पयति योऽर्थनिकुरुन्वम् ।

श्रीसङ्खदासगणये, चिन्तामणये नमस्तस्मै ॥ ३ ॥

10

शिवपदपुरपथकल्पं, कल्पं विपममपि दुःपमारात्रौ ।

सुगमीकरोति यच्चूर्णिदीपिका स जयति यतीन्द्रः ॥ ४ ॥

आगमदुर्गमपदसंशयादितापो विलीयते विदुषाम् ।

यद्वचनचन्दनरसैर्मलयगिरिः स जयति यथार्थः ॥ ५ ॥

श्रुतलोचनमुपनीय, व्यपनीय ममापि जडिमज्ज्मान्ध्यम् ।

15

यैरदर्शि शिवमार्गः, स्वगुरुनपि तानहं वन्दे ॥ ६ ॥

ऋजुपदपद्धतिरचनां, बालशिरःशेखरोऽप्यहं कुर्वे ।

यस्याः प्रसादवशतः, श्रुतदेवी साऽस्तु मे वरदा ॥ ७ ॥

श्रीमलयगिरिप्रभवो, यां कर्तुमुपाक्रमन्त मतिमन्तः ।

सा कल्पशास्त्रटीका, मयाऽनुसन्धीयतेऽल्पधिया ॥ ८ ॥

20

इह श्रीमद्भाष्यकादिसिद्धान्तप्रतिबद्धनिर्युक्तिशास्त्रसंस्मरणसूत्रधारः परोपकारकरणैक-
दीक्षादीक्षितः सुगृहीतनामधेयः श्रीभद्रबाहुस्वामी सकर्णकर्णपुटपीयमानपीयूषायमान(ण)ललित-
पदकलितपेशलालापकं साधु-साध्वीगतकल्प्या-ऽकल्प्यपदार्थसार्थविधि-प्रतिषेधप्ररूपकं यथा-
योगमुत्सर्गा-ऽपवादपदपदवीसूत्रकवचनरचनागर्भं परस्परमनुस्यूताभिसम्बन्धवन्धुरपूर्वापरसू-
त्रसन्दर्भं प्रत्याख्यानाख्यनवमपूर्वान्तर्गताऽऽचारनामकतृतीयवस्तुरहस्यनिष्यन्दकल्पं कल्प- 25
नामधेयमध्ययनं निर्युक्तियुक्तं निर्यूढवान् । अस्य च स्वल्पग्रन्थमहार्थतया प्रतिसमयमपसर्प-
दवसर्पिणीपरिणतिपरिहीयमानमति-मेघा-धारणादिगुणग्रामाणामैदंयुगीनसाधूनां दुरवबोधतया
च सकलत्रिलोकीसुभगङ्करणक्षमाश्रमणनामवेयाभिधेयैः श्रीसङ्खदासगणिपूज्यैः प्रतिपदप्रक-
टितसर्वज्ञाविराधनासमुद्भूतप्रभूतप्रत्यपायजालं निपुणचरण-करणपरिपालनोपायगोचरविचार-

१ नमः श्रीसर्वज्ञाय डे० ले० त० । ॐ नमः श्रीसर्वज्ञाय कां० ॥ २ पीयूषोपमानं ले० ॥

३ सूत्रकवचनं भा० ॥

वाचालं सर्वथादूषणकरणेनाप्यदूष्यं भाष्यं विरचयाञ्चके । इदमप्यतिगम्भीरतया मन्दमेवसां दुरव-
गममवगम्य यद्यप्यनुपकृतपरोपकृतिकृता चूर्णिकृता चूर्णिरासूत्रिता तथापि सा निविडजडि-
मजम्बालजालजटालानामस्मादृशां जन्तूनां न तथाविधमवबोधनिबन्धनमुपजायत इति परि-
भाष्य शब्दानुशासनादिविश्वविद्यालयज्योतिःपुञ्जपरमाणुघटितमूर्तिभिः श्रीमलयगिरिर्मुनी-
० न्द्रर्षिपादैर्विवरणकरणमुपचक्रमे । तदपि कुतोऽपि हेतोरिदानीं परिपूर्णं नावलोक्यत इति
परिभाष्य मन्दमतिमौलिमणिनाऽपि मया गुरूपदेशं निश्रीकृत्य श्रीमलयगिरिविरचितविवरणा-
दृढं विवरीतुमारभ्यते । कृतं विस्तरेण, प्रकृतं प्रस्तूयते—

इहायं कल्प-व्यवहारयोरनुयोगः प्रकान्तः । स च कतिभिर्द्वारैः प्ररूपणीयः ? इति स्वरूप-
निरूपणायामनुयोगवक्तव्यताप्रतिषेद्धद्वारकलापसूचिका तावदियं मूलगाथा—

10 निक्खेवेगट्ट निरुत्ति विहि पवत्ती य केण वा कस्स ।

तद्धार मेय लक्खण, तयरिह परिसा य मुत्तत्थो ॥ (गाथा १४९)

अस्याश्च निक्षेपादीनि तदर्हपर्यन्तान्येकादश द्वाराणि व्याख्यातानि । सम्प्रति पर्पदिति
द्वारमनुवर्त्तते । तत्र चेदं द्वारश्लोकयुगलम्—

बहुस्सुण चिरपघइए, कप्पिए अ अचंचले ।

15 अवट्टिए अ मेहावी, अपरिस्सार्इ अ जे विरु ॥ (गाथा ४००)

पत्ते य अणुत्ताए, भावओ परिणामगे ।

एयारिसे महाभागे, अणुओगं सोउमरिहइ ॥ (गाथा ४०१)

अत्र च बहुश्रुत-चिरप्रव्रजिते द्वारे व्याख्याते, कल्पिकद्वारं व्याख्यायमानमस्ति । सोऽपि
कल्पिको द्वादशविधः, तद्यथा—

20 सुत्ते अत्थे तदुभय, उवट्ट वीयार लेव पिंडे य ।

सिज्जा वत्थे पत्ते, उगहण विहारकप्पे य ॥ (गाथा ४०५)

तत्र सूत्रकल्पिकादयः शय्याकल्पिकान्ता भाविताः । साम्प्रतं वस्त्रकल्पिको भाष्यते ।
तत्रापि गाथाचतुष्टयं श्रीमलयगिरिणैव व्याख्यातम्, इतः प्रभृति विव्रियते । तत्र यदुक्तमन-
न्तरगाथायां “बोच्चत्थगहण-करणे, तत्थ वि सट्ठाणपच्छित्तं”ति तदेतद् भावयति—

25 जोगमकाउमहागंडे, जो गिण्हइ दोन्नि तेसु वा चरिमं ।

लहुगा उ तिन्नि मज्झम्मि मासिआ अंतिमे पंच ॥ ६०७ ॥

‘योगं’ व्यापारमुद्यममकृत्वा ‘यथाकृते’ यथाकृतवस्त्रविषयं यः साधुः ‘द्वे’ अल्पपरिकर्म-
सपरिकर्मणी गृहाति । तद्यथा—यथाकृतस्यार्थाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वा प्रथममेवाल्पपरि-
कर्म सपरिकर्म वा गृहाति । यथाकृतालामे वा अल्पपरिकर्मणो योगमकृत्वा प्रथमत एव
30 ‘तयोः’ अल्पपरिकर्म-सपरिकर्मणोर्मध्ये ‘चरमम्’ अन्त्यं सपरिकर्म गृहाति । तस्यैतेषु त्रिषु
स्थानेषूक्तमध्यम-जघन्यान्वविकृत्य यथाक्रमं प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—उत्कृष्टे त्रिषु स्थानकेषु

१ मुनीन्द्रपादैर् मो० त० कां० ॥ २ वद्धा तावदियं भा० ले० कां० ॥ ३ अत्र दे० त० ॥
४ तदेव भाष्यं दे० त० ॥ ५ गड जो ता० ॥ ६ साधुः “दुन्नि” त्ति द्वे भा० ॥

जयश्चतुर्लघवः, मध्यमे त्रीणि मासिकानि, 'अन्तिमे' जघन्ये त्रीणि पञ्चरात्रिन्दिवाणि । अत्र च भावना पूर्वगाथायां कृतेति न भूयो भाव्यते ॥ ६०७ ॥ उक्तं यथाकृतादिविपर्यासग्रहणे प्रायश्चित्तम् । सम्प्रत्युत्कृष्टादिविषये विपर्यासेन ग्रहणे करणे च तदाह—

एगयरनिग्गओ वा, अनं गिण्हज्ज तत्थ सट्ठाणं ।

छित्तूण सिञ्चिऊण व, जं कुणइ तगं न जं छिंदे ॥ ६०८ ॥

5

जघन्यादीनामेकतरस्यार्थाय निर्गतो वाशब्दो वैपरीत्यस्य प्रकारान्तरद्योतने 'अन्यत्' येन न प्रयोजनं तद् गृहीयात् तत्र स्वस्थानप्रायश्चित्तम् । तद्यथा—उत्कृष्टस्य निर्गतो मध्यमं गृह्णाति मासिकम्, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम्; मध्यमस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, जघन्यं गृह्णाति पञ्चकम्; जघन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लघु, मध्यमं गृह्णाति मासलघु; तथाऽऽज्ञाभङ्गादयश्च दोषाः । यत् तेन विवक्षितवस्त्रेण कार्यं तस्यान्येनाप्रतिपूरणम् । जघन्येन प्रयो- 10 जने समापतिते मध्यमोत्कृष्टयोर्गृह्यमाणयोरतिरिक्तोपकरणदोषः । तथोत्कृष्टादिकं छित्त्वा सीवित्वा वा यद् मध्यमादिकं करोति "तगं"ति तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तम्, न पुनर्यच्छिनत्ति तन्निष्पन्नम् । तथाहि—उत्कृष्टं छित्त्वा मध्यमं करोति मासलघु, जघन्यं करोति पञ्चकम्; मध्यमं छित्त्वा सीवित्वा चोत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, जघन्यं करोति पञ्चकम्; जघन्यं सीवित्वा उत्कृष्टं करोति चतुर्लघु, मध्यमं करोति मासलघु इति । एवं यत् करोति तन्निष्पन्नमेव प्राय- 15 श्चित्तमापद्यते, न पुनश्छिद्यमान-सीव्यमानवस्त्रनिष्पन्नम् । अत्राप्याज्ञाभङ्गादयो दोषा द्रष्टव्याः । नवरं विराधना द्विधा—संयमविराधना आत्मविराधना च । संयमविराधना वस्त्रे छिद्यमाने सीव्यमाने वा तद्गताः पट्पदिकादयो विनाशमापद्यन्ते । आत्मविराधना हस्तोपघातादिका । तथा यावद् वस्त्रं छिद्यते सीव्यते वा तावत् सूत्रा-ऽर्थपरिमन्थ इत्यादयो दोषा अभ्यूह्य वक्तव्याः । यत एवं दोषजालमुपढौकते ततः कारणाभावे छेदन-सीवनादि न कर्त्तव्यम् । 20 कारणे तु यतनया कुर्वाणः शुद्धः ॥ ६०८ ॥ अथ वस्त्रस्य गवेपणे कति प्रतिमा गच्छवासिनाम् ? कति गच्छनिर्गतानाम् ? इत्यत आह—

उद्दिसिय पेह अंतर, उज्झियधम्मे चउत्थए होइ ।

चउपडिमा गच्छ जिणे, दोण्हऽग्गहऽभिग्गहऽन्नयरा ॥ ६०९ ॥

इह यद् वस्त्रं गुरुसमक्षम् 'उद्दिष्टं' प्रतिज्ञातं यथा 'अमुकं जघन्यं मध्यममुत्कृष्टं वा 25 आनेप्ये' तदेव गृहिभ्यो याचमानस्योद्दिष्टवस्त्रमिति प्रथमा प्रतिमा । तथा "पेह"ति प्रेक्षा-अवलोकनं तत्पुरस्सरं यद् वस्त्रं याच्यते तत् प्रेक्षावस्त्रम् । तथाऽभिनवं वस्त्रयुगलं परिधाय

१ °वानि । भावना तु पूर्वगाथायां कृतेवेति न भा० ॥ २ मध्यमानि च्छित्त्वा भा० विना ॥ ३ जघन्यानि सीवित्वा भा० विना ॥ ४ इत्येतदभिधित्तुराह भा० ॥ ५ "उद्दिसिय"ति उद्दिष्टवस्त्रम् । इयमत्र भावना—यद् वस्त्रमदृष्टैव याच्यमानं 'प्रयोजनमस्माकममुकेन सौत्रिकेणौर्णिकेनापरेण वा' इत्याद्युल्लेखेन साधुभिर्गृहस्थस्य पुरत उद्दिश्यते-अभिदष्टं धीयते तदुद्दिष्टम् । तथा "पेह"ति प्रेक्षणं प्रेक्षा विलोकनं निरीक्षितमिति पर्यायाः, प्रेक्षापुरस्सरं यद् वस्त्रं याच्यते भा० ॥

प्रावृत्य च पुरातनं स्थापयितुकामो न तावदद्यापि स्थापयति इत्यत्र अन्तरा-अपान्तराले यद्
याच्यते तदन्तरावखम् । तथा उज्ज्वलम्-उज्जितं परित्याग इत्यर्थः, धर्मशब्दश्च यद्यपि

“धर्मो यमोपमा-पुण्य-स्वभावा-ऽऽचार-धन्वसु ॥ (हैमाने० द्विख० ३३५)

सत्सङ्गेऽर्हत्यहिंसादौ, न्यायोपनिषदोरपि ।” (हैमाने० द्विख० ३३६)

इति वचनादनेकेष्वर्थेषु रूढः तथाऽपीह प्रकृमात् स्वभावार्थो द्रष्टव्यः, तत् उज्जितमेव
धर्मः-स्वभावो यस्य तदुज्जितधर्मं परित्यागार्हमित्यर्थः । एतच्च वस्त्रैपणासूत्रक्रमप्रामाण्यात्
चतुर्थमेव चतुर्थकं भवति । एताश्चतस्रः ‘प्रतिमाः’ प्रतिपत्तयो वस्त्रस्य ग्रहणप्रकारा इत्यर्थः,
“गच्छ”ति सूचकत्वात् सूत्रस्य गच्छवासिनामेताश्चतस्रोऽपि भवन्ति । “जिणे”ति जिनकल्पि-
कानां यावज्जीवं द्वयोरुपरितनयोः आङ्-मर्यादया ग्रहः-स्वीकार आग्रहः, द्वयोरेवोपरितन-
योर्ग्रहणं नाधस्तनयोर्द्वयोरित्यर्थः । तत्राप्यन्यतरस्यामभिग्रहः, किमुक्तं भवति ?—यदा तृती-
यस्यां ग्रहणं न तदा चतुर्थ्याम्, यदा चतुर्थ्यां न तदा तृतीयायामिति निर्युक्तिगाथासमा-
सार्थः ॥ ६०९ ॥ अथेनामेव विवृणोति—

उद्दिष्टं तिगेगयरं, पेहा पुण दद्दु एरिसं भणइ ।

अन्न नियत्थऽत्थुरिए, इतरऽवणितो उ तइयाए ॥ ६१० ॥

१५ ‘उद्दिष्टं’ गुरुसमक्षं प्रतिज्ञातं यद् जघन्य-मध्यमोत्कृष्टलक्षणस्य त्रिकस्य एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रिय-
पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नवस्त्रत्रिकस्य वा एकतरम् तदेवाद्दिष्टं सद् याच्यमानमुद्दिष्टमिति भाविता प्रथमा
प्रतिमा । अथ द्वितीया भाव्यते—“पेहा पुण”ति प्रेक्षावस्त्रं पुनरिदम्, यथा—कोऽपि साधुः
कस्याप्यगारिणः सत्कं वस्त्रं दृष्ट्वा भणति—‘यादृशमेतद् वस्त्रं दृश्यते तादृशमिदमेव वा मे
प्रयच्छ’ इति भणन् तदेव वस्त्रं हस्तप्रान्तेन दर्शयति तत् प्रेक्षावस्त्रमिति द्वितीया प्रतिमा ।
२० सम्प्रति तृतीया भाव्यते—तस्याश्चान्तरीयोत्तरीयवस्त्रयुगलद्वारेण प्ररूपणा कर्तव्या । तथा च
श्रीमद्भाष्ये द्वितीये श्रुतस्कन्धे प्रथमेऽध्ययने प्रथमोद्देशके सूत्रमिदम्—

अहावरा तच्चा पडिमा—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण वत्थं जाणेज्जा, तंजहा—
अंतरिज्जगं वा उत्तरिज्जगं वा ।

अथ किमिदमन्तरीयम् ? किं वा उत्तरीयम् ? उच्यते—अन्तरीयं नाम निवसनं परिधा-
२५ नमित्यर्थः, उत्तरीयं नाम प्रावरणं प्रच्छदपटीत्यर्थः; अथवाऽन्तरीयं यत् शय्यायामधस्तनं
वस्त्रमास्तीर्यते, उत्तरीयं पुनर्यत् तदुपरि प्रस्तीर्यते । तस्मिन्नन्तरीयोत्तरीयवस्त्रयुगले ‘अन्यस्मिन्’
अभिनवे “नियत्थ”ति निवसिते परिहिते प्रावृते वेत्यर्थः । द्वितीयव्याख्यानापेक्षया शय्याया
उपरि “अत्थुरिइ”ति आस्तीर्णे ‘इतरत्’ पुराणमन्तरीयोत्तरीययुगलम् ‘अपनयन्’ स्थापयितुमना
इत्यत्रान्तरा यद् मार्ग्यते तदन्तरावस्त्रमिति तृतीया प्रतिमा ॥ ६१० ॥

१ इत्येव अन्त० मो० ॥ २ ‘उद्दिष्टं’ प्राप्तिरूपितशब्दार्थम्, जघन्य० भा० ॥ ३ एकतरम-
दृष्टमेव याच्य० भा० ॥ ४ दृश्यते ईदृशेनैव ममापि प्रयोजनम्, यद्यस्ति भवतामेषणीयं
तत् ईदृशं प्रयच्छ० भा० ॥ ५ ०खम् । भाविता द्विती० भा० ॥ ६ प्रच्छादनपटी० मो० ॥
७ ०खम् । व्याख्याता तृती० भा० ॥

सम्प्रति चतुर्थी व्याख्यानयति—

दव्याइ उज्झियं दव्वओ उ धूलं मए नं घेत्तव्वं ।

दोहि वि भावनिसिद्धं, तमुज्झिओभट्टणोभट्टं ॥ ६११ ॥

इह चतुर्थी प्रतिमा—उज्झितधर्मं वस्त्रं गवेपणीयम्, तच्च चतुर्द्धा—द्रव्योज्झितं आदिश-
व्दात् क्षेत्र-काल-भावोज्झितपरिग्रहः । तत्र द्रव्योज्झितं यथा—केनचिदगारिणा प्रतिज्ञातं ‘मया
स्थूलं वस्त्रं न गृहीतव्यम्’ अन्यदा तस्य तदेव केनापि वयस्यादिनोपदौकितम्, स च व्रूते—
‘पर्याप्तं ममैतेन, नाहं गृह्णामि’ इतरोऽपि व्रूते—‘ममाप्यलमेतेन, नाहमात्मना दत्तं पुनः स्वीक-
रोमि’ इत्येवं द्वाभ्यामपि दायक-ग्राहकाभ्यां भावतः—परमार्थतो निसृष्टं—परित्यक्तम्, अमुष्मिन्
देश-काले यदि जिनकल्पिकादिः साधुरवभाषितमनवभाषितं वा लभेत तद् द्रव्योज्झितं ज्ञात-
व्यम् । इह चावभाषितं याचितमनवभाषितं याच्ञां विना स्वयमेव ताभ्यां प्रदत्तम् ॥ ६११ ॥ 10

अथ क्षेत्रोज्झितमाह—

अमुगिच्चगं न भुंजे, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं वुज्झे कप्पडिया, सदेस बहुवत्थ देसे वा ॥ ६१२ ॥

“अमुकिच्चगं” अमुकदेशोद्भवं वस्त्रं ‘न भुंजे’ न परिधान-प्रावरणोपभोगमानयामि, यथा—
‘लाटविषयोद्भवं वस्त्रं मया न परिभोक्तव्यम्’ इति केनचित् प्रतिज्ञा कृता भवेत्, अथ कदा-
चित् तस्य “तं च”ति चशब्दस्यावधारणार्थत्वात् तदेव ‘उपनीतम्’ उपदौकितं केनचित्,
ततः पूर्वोक्तनीत्या ताभ्यामुभाभ्यामपि परित्यक्तं क्षेत्रप्राधान्यविवक्षया क्षेत्रोज्झितं ज्ञातव्यम् ।
“जं वुज्झे कप्पडिय”ति वाशब्दः प्रकारान्तरोपदर्शने, प्रकारान्तरेण क्षेत्रोज्झितं प्ररूप्यते
इत्यर्थः । यद् वस्त्रज्ञातम् ‘उज्झेयुः’ परित्यजेयुः कर्पटिकाः स्वदेशं प्रति व्यावृत्त्याऽऽगच्छन्तः
स्वदेशाद्वा देशान्तरं प्रस्थिता अपान्तराले बहुपायामरण्यानीं मत्वा ‘किं तत्स्कराणां हेतोर्निरर्थकं
वस्त्रभारं वहामः?’ इति कृत्वा यदुज्झन्ति यद्वा ‘बहुवस्त्रे’ वस्त्रप्रचुरे देशेऽन्यत् सुन्दरतरं वस्त्रं
लब्ध्वा पुरातनं परिहरेयुः एतत् सर्वमपि क्षेत्रोज्झितम् ॥ ६१२ ॥ कालोज्झितमाह—

कासाइमाइ जं पुव्वकालजोग्गं तदन्नहिं उज्झे ।

होहिइ व एस्सकाले, अजोग्गयमणागयं उज्झे ॥ ६१३ ॥

कपायेण रक्ता कापायी—गन्धकापायिकेत्यर्थः, सा हि स्वभावत एवातिशीतला ग्रीष्मर्तु-
रेऽपि सकलसन्तापनिर्वापिणी शास्त्रेषु पठ्यते; यत् उक्तम्—

सरसो चंदणपंको, अग्घइ सरसा य गंधकासाई ।

पाडल सिरीस मल्लिय, पियाइ काले निदाहम्मि ॥

आदिग्रहणेन शीतकालोचितवस्त्रपरिग्रहः । ततश्च कापाय्यादिकं यद् वस्त्रं पूर्वसिन्—
ग्रीष्मादौ काले योग्यम्—उपयोगि तद् ‘अन्यसिन्’ वर्षाकालादौ ‘उज्झेत्’ परित्यजेत् । इय-
मत्र भावना—गन्धकापायिकादिकं शीतवीर्यवस्त्रं यत् केनापि श्रीमता ग्रीष्मे परिभुज्यते
तदेव वर्षाखनुपयोगित्वात् परिह्रियते, तत् तथापरिह्रियमाणं कालोज्झितम्, एवमुष्णवीर्यादि-

प्वपि भावनां कार्या । अथ प्रकारान्तरेणैतदेवाह—“होहिइ व” इत्यादि । भविष्यति वा गन्धकापायिकादिकमेव एष्यति—आगामिनि काले—वर्षादावयोग्यमित्यभिसन्धाय ‘अनागतं’ वर्षाकालादवर्गागेव यदुज्जेत् तदपि कालोज्झितम् ॥ ६१३ ॥ अथ भावोज्झितमाह—

लद्धूण अन्न वत्थे, पोरणे सो उ देइ अन्नस्स ।

६ सो वि अ निच्छइ ताइं, भावुज्झियेमेवमाईयं ॥ ६१४ ॥

कोऽपि कस्यापि पार्श्वे ‘लब्ध्वा’ प्राप्य ‘अन्यानि’ अभिनवानि वस्त्राणि ततः स पुराणानि ‘अन्यस्य’ कस्यचिद् ददाति, सोऽपि च ‘तानि’ दीयमानानि जीर्णानीति कृत्वा नेच्छति तदेतद् भावं—जीर्णतापर्यायमाश्रित्योज्झितं भावोज्झितमेवमादिकं ज्ञातव्यम् । तदेवं समर्थिता तुरीयाऽपि प्रतिमा ॥ ६१४ ॥ “गच्छवासिनश्चतसृभिः प्रतिमाभिर्वस्त्रं गवेषयन्ति” (गा० ६०९) 10 इत्युक्तम्, तत्र परः प्रश्नयति—कया सामाचार्या ते गवेषयन्ति ? इत्युच्यते—

जं जस्स नत्थि वत्थं, सो उ निवेणइ तं पवत्तिस्स ।

सो वि गुरुणं साहइ, निवेइ वावारण वा वि ॥ ६१५ ॥

‘यद्’ वर्षाकल्पा-ऽन्तरकल्पादिकं ‘यस्य’ साधोः ‘नास्ति’ न विद्यते वस्त्रं सः ‘तद्’ विवक्षितवस्त्राभावस्वरूपं निवेदयति ‘प्रवर्त्तिनः’ प्रवर्त्तकाभिधानस्य तृतीयपदस्यगीतार्थस्य । स हि 15 सकलस्यापि गच्छस्य चिन्तानियुक्तः, सर्वेऽपि साधवः स्वं स्वं प्रयोजनं तस्याग्रे निवेदयन्ति । ततः ‘सोऽपि’ प्रवर्त्तकः ‘गुरुणां’ आचार्याणां “साहइ” ति कथयति विज्ञपयतीत्यर्थः, यथा—भट्टारकाः ! नास्त्यमुकस्य साधोरमुकं वस्त्रमिति । गच्छे चेयं सामाचारी—यदुताऽऽभिग्रहिका भवन्ति, आभिग्रहिका नाम ‘अस्माभिः सकलस्यापि गच्छस्य वस्त्राणि वा पात्राणि वा पूरणीयानि अपरेण वा येन प्रयोजनम्’ इति प्रतिपन्नाभिग्रहाः, तेषामाचार्यो निवेदयति, 20 यथा—आर्याः ! नास्त्यमुकस्यामुकं वस्त्रम् । तेऽपि ‘अनुग्रहोऽयमस्माकम्’ इत्यभिधाय स्वाभिग्रहपरिपालनाय स्वयमेवोत्पादयन्ति । अथ न सन्त्याभिग्रहिकाः ततः स यदि वस्त्रार्थी साधुः स्वयमसमर्थं उत्पादयितुं ततोऽन्यं वस्त्रोत्पादनसमर्थं गुरवो व्यापारयेयुः, यथा—वस्त्राणि गवेषय । वाशब्दः पक्षान्तरद्योतने । ‘अपिः’ सम्भावनायाम् ॥ ६१५ ॥

तत्राभिग्रहिकेण व्यापारितेन वा केन विधिना वस्त्रमुत्पादयितव्यम् ? उच्यते—

25 भिक्खं चिय हिंडंता, उप्पायंतस्सइ विइअ पढमासु ।

एवं पि अलभंते, संघाडेकेक वावारे ॥ ६१६ ॥

सूत्रपौरुषीमर्थपौरुषीं च कृत्वा भिक्षामेव हिण्डमाना वस्त्रमुत्पादयन्ति । अथ भिक्षामटन्तो न लभेरन् ततः ‘असति’ इत्यलभे द्वितीयस्यां पौरुष्यामर्थग्रहणं हापयित्वा, तस्यामप्यलभे ‘प्रथमायां’ सूत्रपौरुष्यामुत्पादयन्ति । अथैकः सङ्घाटकः पर्यटन् न लभेत बहूनां वा साधूना-

१°राणे ते तु देति ता० ॥ २°य एव ता० ॥ ३°वेइ वा ता० ॥ ४°वस्त्रम् । ततः स आचार्यो यदि सन्ति गच्छमध्ये ‘आभिग्रहिकाः’ ‘अस्माभिः स० भा० ॥ ५°उपाय असं ता० ॥ ६°मानौ एकसङ्घाटकसाधू वस्त्रमुत्पादयतः । अथ भिक्षामटन्तौ न लभेयातां ततः ‘असति’ भा० ॥ ७°यतः भा० ॥

मुत्पादनीयानि ततः को विधिः ? इत्याह—‘एवमपि’ सूत्रपौरुषीहापनेऽप्येकसङ्घाटकेनाल-
भ्यमाने बहूनां चोत्पादयितव्ये सङ्घाटकमेकैकं व्यापारयेत् । तेऽपि तथैव याचन्ते “भिक्षं
चिअ हिंडंता” इत्यादि । अथ तथापि न प्राप्नुयुस्ततः “वृन्दसाध्यानि कार्याणि” इति वच-
नाद् वृन्देन पर्यटन्ति ॥ ६१६ ॥ आह च—

एवं पि अलब्धंते, मुत्तूण गणिं तु सेसगा हिंडे ।

5

गुरुगमणे गुरुग ओहामऽभियोगो सेहहीला य ॥ ६१७ ॥

‘एवमपि’ बहुभिः सङ्घाटकैरप्यलभ्यमाने ‘गणिनम्’ आचार्यमेकं मुक्त्वा शेषाः सर्वेऽपि
वृन्देन हिण्डन्ते । यदि गुरवः स्वयमेव पर्यटन्ति तदा तेषां गुरुणां गमने चत्वारो गुरुकाः ।
“ओहामि”ति ‘यद्यमी आचार्या अपि सन्त एवमितरभिषुवत् पर्यटन्ति नूनमेतेषामाचार्यत्व-
मपीदृशमेव’ इति महती गुरुणामपभ्राजना भवेत् । तथा काचिदविरतिका सर्वाङ्गीणलवण्य-10
श्रियाऽलङ्कृतमाचार्यमवलोक्य मदनपरवशा सती “अभियोग”ति कर्मणं कुर्यात् । अन्यती-
र्थिका वा आचार्याणां प्रतापमसहमाना विषप्रयोगं प्रयुञ्जीरन् । अवभाषितेषु वा वल्लेष्वल-
वेषु शैक्षणामाचार्यविषया हीला स्यात्—दृष्टा आचार्याणां लब्धिः, स्वयमपि याचमानाश्ची-
वराण्यपि न लभन्ते । यस्मादेते दोषास्तस्मादाचार्यैर्न पर्यटनीयं शेषाः सर्वेऽपि पर्यटन्ति ॥ ६१७ ॥

सव्वे वा गीयत्था, मीसा व जहन्न एकु गीयत्थो ।

15

इक्कस्स वि असईए, करिंति तो कप्पियं एकं ॥ ६१८ ॥

ते च वृन्देन पर्यटन्तः सर्वेऽपि गीतार्था भवेयुः मिश्रा वा । मिश्रा नाम केचन गीतार्थाः
केचनागीतार्थाः । तत्र यदि बहवो गीतार्था न प्राप्यन्ते तदा जघन्यत एको गीतार्थः सर्वेषा-
मगीतार्थानामग्रणीभूय पर्यटति । अथ नास्त्याचार्यं मुक्त्वाऽपरः कोऽपि गीतार्थः तत एक-
स्यापि गीतार्थस्य ‘असति’ अभावे यः प्रगल्भः सलब्धिकश्च तमेकं वल्लेषणामुत्सर्गापवादस-20
हितां कथयित्वा कल्पिकं कुर्वन्ति गुरव इति ॥ ६१८ ॥

अथ तैः केन विधिना गन्तव्यम् ? उच्यते—

आवाससोहि अखलंत समग उस्सग्ग दंडग न भूमि ।

पुच्छा देवय लंभे, न किंपमाणं धुवं दाहि ॥ ६१९ ॥

इह समयपरिभाषया कायिकी-संज्ञाव्युत्सर्जनमवश्यं क्रियत इति व्युत्पत्तेरावश्यकमभिधी-25
यते, तस्य शोधिः—शोधनं कार्यम्, वस्त्राणामुत्पादनाय गतानां भविष्यति न वेति प्रथममे-
वाऽऽवश्यकं शोधनीयमित्यर्थः । “अखलंत”ति उत्तिष्ठतां पादयोः शिरसि वा स्खलनं यथा
न भवति तथोत्थातव्यम् ; यद्वा गुरुवचनमस्खलद्भिः—अविकुट्टयद्भिस्तथातव्यम् । “समग”ति
सर्वैरपि समकमुत्थानं कर्तव्यम्, न पुनरेके उत्थिताः प्रतीक्षन्ते अन्येऽद्याप्युपविष्टाः ; अथवा
समकं सर्वैरुपयोगसम्बन्धी कायोत्सर्गः कर्तव्यः । दण्डकाः कायोत्सर्गादारभ्य यावन्नाद्यापि30
प्रथमलाभस्तावन्न भूमौ स्थापयितव्याः । अपरे पुनर्यावद् व्यावृत्त्य न प्रतिश्रयमागताः तावदिति
ब्रुवते । “पुच्छ”ति शिष्यः पृच्छति—किंनिमित्तं कायोत्सर्गः क्रियते ? किं देवताऽऽ-
राधनार्थं यदसावाराधिता सती वस्त्राण्युत्पादयति ? आहोश्चित् कायोत्सर्गप्रभावादेव वस्त्राणां

भूयान् लाभो भूयादिति लाभनिमित्तम् ? । अत्र सूरिः प्रत्युत्तरयति—“न”ति न भवति देवताऽऽराधननिमित्तं न वा लाभनिमित्तं किन्तूपयोगनिमित्तम्, उपयोजनमुपयोगः चिन्ता विमर्श इत्यनर्थान्तरम्, स च गणनाप्रमाणेन प्रमाणप्रमाणेन वा किंप्रमाणं वस्त्रं ग्रहीतव्यम् ? को वा याचितः सन् ‘ध्रुवम्’ अवश्यं दास्यति ? । यो ज्ञायते निश्चितमेव दास्यति स एव प्रथमं याच्यते ॥ ६१९ ॥ अथ प्रथमं कायोत्सर्गः केनोत्सारणीयः ? इत्युच्यते—

रायणिओ उस्सारे, तस्सऽसतोमो वि गीतो लद्धीओ ।

अग्गीतो वि सलद्धी, मग्गइ इअरे परिच्छंति ॥ ६२० ॥

यः ‘रात्तिकः’ रत्नाधिकः सोऽपि यदि सलब्धिकस्तदा स एव प्रथमं कायोत्सर्गम् ‘उत्सारयति’ पारयति । ‘तस्य’ रत्नाधिकस्य सलब्धिकस्य ‘असति’ अभावे ‘अवमोऽपि’ पर्यायलघु-
10रपि गीतार्थो यः सलब्धिकः स प्रथमं पारयति । अथ नास्ति गीतार्थः सलब्धिकस्तत आह—
अगीतार्थोऽपि यः सलब्धिकः स प्रथमं पारयति, स एव चाग्रणीत्वं कुर्वन् वस्त्राणि मार्ग-
यति । ‘इतरे’ गीतार्थाः ‘परीक्षन्ते’ ‘किं कल्पते ? न वा ?’ इत्येवं पृष्ठतो लम्बा वस्त्रेषणाविधिं
विचारयन्तीत्यर्थः ॥ ६२० ॥ अनन्तरोदितसामाचारीवैतथ्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

उत्सग्गाई वितहं, खलंत अण्णोण्णओ अ लहुओ उ ।

उग्गम विप्परिणामो, ओभावण सावगं न तओ ॥ ६२१ ॥

दाउं व उड्डुस्से, फासुव्वरियं तु सो सयं देइ ।

भावियकुलओभासण, नीणिइ कस्सेअ किं आसी ॥ ६२२ ॥

उत्सर्गः—कायोत्सर्गस्तमादिं कृत्वा सर्वेषु पदेषु सामाचार्यं वितथां कुर्वाणस्य लघुमासः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—कायोत्सर्गं न कुर्वन्ति, आवश्यकं न शोधयन्ति, यमकसमकं कायो-
20त्सर्गं न कुर्वन्ति, दण्डकं भूमौ लगयन्ति, पृथक् पृथक् गुरुणामादेशं मार्गयन्ति, ‘इच्छाकारेण संदिसह’ति न भणन्ति, आचार्याः ‘लाभो’ति न भणन्ति, साधवः ‘किह गिण्हामो’ति न भणन्ति, आचार्याः ‘जह गहियं पुवसाह्हि’ति न भणन्ति, साधवः ‘जस्स य जोगं’ति न भणन्ति, एतेषु सर्वेषु असामाचारीनिष्पन्नं मासलघु । आवश्यकीं न कुर्वन्ति लघु रात्रिन्दिपञ्च-
कम् । “खलंत”ति स्वलन्त उत्तिष्ठन्ति गुरुवचनं वा स्वलयन्ति मासलघु । “अन्नन्नउ”ति
25अन्यतश्चान्यतश्च व्रजन्ति न परस्परमेकया ऋजुश्रेण्या तत्रापि लघुको मासः । इत्थं सामाचार्यं सम्पूर्णां कृत्वा यदि निर्गताः श्रावकमवभाषन्ते मासलघु, यतस्तस्मिन्नवभाष्यमाणे बहवो दोषाः । तानेवाह—“उग्गम” इत्यादि । कोऽपि श्रावकः साधुभिर्वस्त्रं याचितः स चिन्त-

१ रातिणिओ ता० ॥ २ गीत ल० ता० ॥ ३ “काउत्सर्गं ण करंति०, आवासयं ण सोधंति०, खलंति समयं वा ण करंति०, दंडए भूमिं छिवावेति पादं वा०, अण्णोण्णओ जंति ण वि पिंडएणं काउत्सर्गं काउं संदिसावेति अण्णो विजुयओ संदिसावेति अओ विजुयओ चेव०, संदिसध ति ण भणंति०, आयरिया लाभो ति ण भणंति०, किध गिण्हामो ति ण भणंति०, आवस्सिया जधासंदिट्ठय ति ण भणंति०, आव-
स्सियं ण करंति०, जस्स यं जोगं ण भणंति०, एवं करेत्ता णिगता जति सावयं ओभासंति० ।” इति चूर्णिः ॥ ४ ०न्ति रात्रिं भा० ले० कां० ॥

यति—‘अहो ! अमी महात्मानस्तावद् यतस्ततः कारणं विना न वस्त्राणि याचन्ते न वा गृह्णन्ति, मद्भाग्यसम्भारप्रेरिता एव सन्तोषपोषितवपुषोऽपि मामित्थं याचन्ते, तत् प्रयच्छामि यथेच्छममीषां वस्त्राणि, मम पुनरन्यान्यपि भविष्यन्ति’ इति परिभाष्य सर्वाण्यपि हर्ष-
प्रकर्षारूढः प्रदद्यात्, ततोऽभिनववस्त्रनिर्माण-कथनादिनोद्धमदोषा भवेयुः । विपरिणामो
वा नवधर्मणः कस्यचिदुपासकस्य स्यात्, यथा—हुं ज्ञातममीषां श्रमणानां रहस्यम्, य एतेषां-
सुपासको भवति तमेवमेव याचजामिरुद्वेजयन्तीति, ततश्च धर्मं प्रति विप्रतिपद्येत । यद्वा
“ओहावण”ति अपभ्रान्तना भवेत् । इयमत्र भावना—तस्य श्रावकस्य कदाचिद् वस्त्राणि न
भवेयुः ततो मिथ्यादृष्टयो ब्रवीरन्—अहो ! अमीषां प्रतिबोधप्रसादः, यद् एतद्योग्यान्येतदी-
योपासकानां वस्त्राणि न सम्पद्यन्ते; लोको वा ब्रूयात्—यद्येतेषां स्वकीया अपि श्रावका न
प्रयच्छन्ति तदाऽन्यः को नाम दास्यति ? इति । ततः श्रावकं नावभाषेत ॥ ६२१ ॥ 10

स श्रावको लोकलज्जया तदानीं दत्त्वा वा “उड्डुरुस्से” ति प्रहेपं यायात्—किमेतैरेतदपि
न ज्ञातं श्रावकस्य यद् वस्त्रादि स्वाधीनं तदयाचितमेव ददाति ? किं तेन याचितेन ? अतः
परं न गच्छाम्यमीषां सकाशमिति । यत एते दोषास्ततः श्रावकं नावभाषेतेति पूर्वगाथाया
अन्यपदेन सम्बन्धः । यस्मादुपासकस्यैषा सामाचारी—यत् ‘प्राशुकम्’ एषणीयम् ‘उद्वरि-
तम्’ अधिकं वस्त्रं तत् ‘स्वयमेव’ अयाचितोऽपि निमज्ज्य ददाति । तेन तं मुक्त्वा यान्य-
न्यानि भावितानि साधुसंसर्गवासितानि सम्यक्त्वाद्यन्युत्पन्नमतीति यथाभद्रकाणि कुलानि
तेष्वेवावभाषणं कर्तव्यम् । कथम् ? इति चेद् उच्यते—तत्र यः प्रमाणभूतः पुरुषस्तं धर्म-
लभयित्वा ब्रुवते—श्रावक ! साधवस्तव सकाशमागताः सन्ति, प्रयोजनमस्माकमीदृशैर्वस्त्रैरिति ।
यदि पुनः ‘धन्यस्त्वम्, श्लाघ्यं ते जन्म जीवितम्, अनर्घ्यं सुपात्राय वस्त्रपात्रादिदानम्’
इति तद्गुणविकल्पन-वस्त्रदानफलोत्कीर्तनादि करोति तदा मासलघु । ततः स याच्यमान एव-
ब्रूयात्—‘अहो ! मे धन्यता यस्य गृहाङ्गणं जङ्गमा इव कल्पपादपा अमी भगवन्तः स्वपा-
दपल्लवैः पवित्रितवन्तः’ इत्यभिधाय स्वयमन्येन वा गृहमध्याद् वस्त्रमानयेद् आनाययेद्वा ।
ततस्तस्मिन् ‘नीणिइ’ति आनीते पृच्छयते—कस्यैतद् वस्त्रम् ? किं वा आसीत् ? उपलक्षणत्वात्
किं भविष्यति ? क च स्थापितमासीत् ? । यदि ‘कस्यैतद् ?’ इति न पृच्छन्ति तदा मासिकम्
॥ ६२२ ॥ अथ को दोषो यद्येवं न परिपृच्छयते ? उच्यते— 25

कास त्तऽपुच्छियम्मी, उग्गम-पक्खेवगाइणो दोसा ।

किं आसऽपुच्छियम्मी, पच्छाकम्मं पवहणं व ॥ ६२३ ॥

‘कस्य सम्बन्धि ?’ इति एवमपृष्टे उद्धमदोषाः प्रक्षेपकादयश्च दोषा भवेयुः, आदिग्रहणा-
निक्षेपकपरिग्रहः । ‘किमासीद् ?’ इत्यपृष्टे पश्चात्कर्मदोषः प्रवहणदोषो वा सम्भवेत् । एतच्चो-
त्तरत्र भावयिष्यते ॥ ६२३ ॥ 30

अथ ‘कस्य’ इति पृच्छायामविधीयमानायां कथमुद्धमदोषा भवेयुः ? उच्यते—

कीस न नाहिह तुब्भे, तुब्भङ्ग कयं व कीय-धोयाई ।

अमुष्णं च तुष्मद्वा, टवियं गेहे न गिण्टहृ से ॥ ६२४ ॥

‘कस्येदम्?’ इति पृष्ठः कोऽपि दूयान्—कस्मात् ज्ञास्यथ यूयन्? ज्ञास्यथैव, तथाप्यस्मान् पृच्छथ, पृच्छतां च कथयामः—युष्मदर्थमेव कृतमेतद् वस्त्रम्, वाद्यञ्च उत्तरापेक्षया विकल्पार्थः, युष्मदर्थमेव क्रीतं धौतम्, आदिशब्दाद् धृषित-वासितादिपरिग्रहः । अनुक्तेन वा युष्मदर्थमस्मद्गृहे स्थापितम्, यतः ‘सि’ तस्यामुक्तस्य गेहे न गृहीयथ यूयमिति ॥ ६२४ ॥

अथ यदुक्तं “तुष्मद् कथं” इति तत्र मूलगुणकृतं वा सादुत्तरगुणकृतं वा । अथ के मूलगुणाः? के चोत्तरगुणाः? इत्याह—

तण विणण संजयद्वा, मूलगुणा उत्तरा उ पज्जगया ।

गुल्गा गुल्गा लहुगा, विसेसिया चरिमए सुद्धो ॥ ६२५ ॥

10 इह संयत्तार्थं वस्त्रनिष्पत्तिहेतोर्यत् ‘तननं’ तानपरिकर्म्म ‘वितननं च’ वानपरिकर्म्म क्रियते एतौ मूलगुणौ मन्तव्यौ । ‘उत्तरा’ उत्तरगुणरूपा ‘पायनता’ यद् वस्त्रं निष्पन्नं सत् खलिकां पाय्यते, उपलक्षणमिदम्, तेन यद् नोदयित्वा संलघुं प्रक्षिप्यते, तदादयो वावन-धूयनादयश्च वस्त्रस्योत्तरगुणा द्रष्टव्याः । अत्र चतुर्महती—तनन-वितनने संयत्तार्थं पायनमपि संयत्तार्थम् १, तनन-वितनने संयत्तार्थं पायनं स्वार्थम् २, तनन-वितनने स्वार्थं पायनं संयत्तार्थम् ३, तनन-वितनने स्वार्थं पायनमपि स्वार्थम् ४ । अत्राप्येषु त्रिषु गुल्गा गुल्गा लहुकाश्च तपः-कालान्यां विशेषिताः प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—प्रथमे महे चत्वारो गुल्कास्तपसा कालेन च गुरवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुल्काः तपसा गुरवः कालेन लववः, तृतीये चत्वारो लहुकाः कालेन गुरवस्तपसा लववः । “चरिमए सुद्धु” इति ‘चरमे’ चतुर्थे महे द्वयोरपि मूलोत्तरगुणयोः स्वार्थत्वाच्छुद्धः ॥ ६२५ ॥ अथ प्रक्षेपकादयो दोषाः कथं मन्वेयुः? इत्यत आह—

20 समणे समणी सावग, साविग संवंधि इड्ढि मामाए ।

राया तेषे पक्खेवए अ निक्खेवगं जाणे ॥ ६२६ ॥

षष्ठी-सठम्योरर्थे प्रत्यभेदात् श्रमणस्य श्रमण्याः श्रावकस्य श्राविकायाः सम्बन्धिन ऊढि-मतो भौताकसत्त्वाया मार्याया राज्ञः सेनस्य च सम्बन्धी प्रक्षेपको भवति । प्रक्षेपणं प्रक्षेपकः “नान्नि पुंसि च” (सि० ५-२-१२१) इति मात्रे णकप्रत्ययः, यथा अरोचनं अरोचक 25 इत्यादि । निक्षेपकमप्येतेष्वेव स्थानेषु वार्त्तायादिति सैद्धन्तगाथासमासार्थः ॥ ६२६ ॥

साम्यतमेनामेव व्याख्यानयति—

१. ‘स्मान् पृच्छतां कथ्यते—युष्म’ मा० ॥ २. इह यत् तन्नुवाचैरुभयपार्श्वयोः कालक-युगलं निश्चाय तानकरूपतया तन्तवस्तन्त्यन्ते तत् तननम्, यत् पुनर्यस्तनोपरितनयो-स्तानकतन्तुसन्तानयोस्त्वराले नलकप्रयोगेण तन्तव उभयतो वितन्यन्ते-व्यूथन्ते तद् वितननम्, तननं च वितननं च तनन-वितनने संयत्तार्थं यत् क्रियेते एतौ मा० ॥ ३. यद् वस्त्रं कृत्रिकेण खलिकां पाय्यते तत् पायनम्, पायनमेव पायनता, प्राकृतत्वात् स्वार्थं तत्प्रत्ययः, उपलक्षणत्वाद् घृष्ट-मृष्ट-वावन-धूयनादयोऽपि वस्त्र’ मा० ॥ ४. महे द्वाभ्या-मपि मूलोत्तरगुणभ्यां निर्दोषत्वात् शुद्धः मा० ॥ ५. “नामाएन वा रयाएन वेणएन वा पक्खेवए ति पक्खितं होवा” इति चूर्णिः ॥ ६. निर्युक्तिगाथा’ मा० ॥

लिंगत्थेषु अकल्पं, सावगनीएसु उग्गमासंका ।

इड्ढि अपवेस साविग, इड्ढिस्स व उग्गमासंका ॥ ६२७ ॥

एमेव मामगस्स वि, सद्धी भज्जा उ अन्नहिं ठवए ।

निव तप्पिडविचज्जी, मा होज्ज तदाहडं तेणे ॥ ६२८ ॥

ये श्रमण-श्रमणीजना लिङ्गमात्रधारिणस्ते उद्गमादिभिर्दोषैरशुद्धानि वस्त्राणि गृह्णन्ति स्वयं-
मेव वा तन्तुवायैर्वाययन्ति, लिङ्गतः प्रवचनतोऽपि साधर्मिकाश्च ते इति तेषु लिङ्गस्थेषु 'अक-
ल्प्यम्' अकल्पनीयमिति हेतोः साधवो न गृह्णन्ति, ततस्ते लिङ्गस्थाः संविम्वहुमानिनः सन्तो
वस्त्राण्यन्यत्र यथामद्रककुलादौ प्रक्षिपेयुः 'यदि साधवो वस्त्राणि गवेपयेयुः तदा प्रददध्वम्'
इति कृत्वा । तथा श्रावकेषु उपलक्षणत्वात् श्राविकासु निजकेषु-सम्बन्धिषु भ्रातृ-भगिन्या-
दिषु उद्गमदोषाशङ्कया साधवो न गृह्णीयुरिति तेऽपि तथैवान्यत्र स्थापयेयुः । 'ऋद्धिमतः'¹⁰
श्रेष्ठि-सार्थवाहादेर्गृहे यतस्ततः प्रवेशो न लभ्यन्ते, तस्य पत्नी श्राविका, सा भक्तिवशादन्यत्र
प्रक्षिपेत् ; यद्वा स ऋद्धिमान् पापण्डिनां श्रमणानां वा पुण्यार्थं वस्त्राणि दद्यात् तेषु साधूनामु-
द्गमाशङ्का, ततो निमज्जिता अपि न स्वीकुर्युः तेन सोऽपि दानश्रद्धालुस्तथैवान्यत्र प्रक्षिपेत् ॥ ६२७ ॥

'एवमेव' ऋद्धिमतप्रकारेणैव 'मामाकस्यापि' 'प्रान्तत्वेनेर्पालुत्वेन वा कस्यापि स्वगृहे प्रवेशं
न ददाति' इत्येवंलक्षणस्य भार्या श्राद्धिका भक्तिभरप्रेरिता सती तथैवान्यस्मिन् गृहे स्थाप-¹⁵
येत् । 'नृपः' राजा सोऽप्यन्यत्र स्वपुरैः प्रक्षेपयेत्, यतस्तस्य-राज्ञः पिण्डम्-आहार-वस्त्रादि-
लक्षणं वर्जितुं शीलं येषां ते तत्पिण्डविवर्जिनः साधवः । किमुक्तं भवति ?—कोऽपि राजा
स्वभावत एव मद्रकः श्रावको वा, ततः साधवोऽत्यर्थमभ्यर्थिता अपि 'न कल्पते राजपिण्डः'
इति हेतोर्थदा न गृह्णन्ति तदा सः 'यथा तथा पुण्यमुपार्जयामि' इति विचिन्त्यान्यत्र वस्त्राणि
स्थापयेत् । स्तेनस्यापि वस्त्रं न गृह्णन्ति, मा भूत् 'तदाहृतं' स्तेनाहृतं तदीयं वस्त्रमिति, ततः²⁰
सोऽपि संयतमद्रकः 'मदीयं न स्वीकुर्वन्ति' इत्यन्यत्र प्रक्षिपेत् ॥ ६२८ ॥ उपसंहारमाह—

एए उ अधिप्पंते, अन्नहिं सन्निविखवंति समणट्ठा ।

निक्खेवओ वि एवं, छिन्नमल्लिन्नो उ कालेण ॥ ६२९ ॥

'एते' श्रमणादयोऽनन्तरोक्तकारणैः 'अगृह्यमाणे' वस्त्रे 'अन्यस्मिन्' भावितकुलादौ
'श्रमणार्थं' साधूनामर्थाय संनिक्षिपन्ति इत्युक्तः प्रक्षेपकः । सम्प्रति निक्षेपकः प्ररूप्यते—²⁵
अथ प्रक्षेपक-निक्षेपकयोः कः प्रतिविशेषः ? उच्यते—साधूनामेवार्थाय या वस्त्रस्य स्थापना
स प्रक्षेपकः, यत् पुनः प्रथमं स्वार्थं निक्षिप्य पश्चात् साधूनामनुज्ञायते स निक्षेपकः, सोऽपि
'एवं' प्रक्षेपकवद् द्रष्टव्यः । इयमत्र भावना—यथा प्रक्षेपकः श्रमणादिषु स्तेनान्तेषु स्थानेषु
भावितः तथा निक्षेपकोऽपि भावनीयः । यस्तु विशेषस्तं दर्शयति—"छिन्न" इत्यादि । स
निक्षेपकः कालेन च्छिन्नो वा स्यादच्छिन्नो वा । छिन्नो नाम निर्धारितः, यदि वयं देशान्तरं³⁰
गताः सन्त एतावतः कालादवर्गा न प्रत्यागच्छामः ततो युष्माभिरमूनि वस्त्राणि श्रमणेभ्यः

१ °त्, कुतः ? इति चेद् अत आह—"तप्पिडविचज्जी" तस्य पिण्डम् भा० ॥ २ °व
इति कृत्वा । किमुक्तं भा० ॥

प्रदातव्यानीति । अच्छिन्नः पुनः प्रतिनियतकालविवक्षारहितः ॥ ६२९ ॥ अत्र विधिमाह—

अमुगं कालमणागएँ, दिज्जह समणाण कप्पई छिन्ने ।

पुण्ण समकाल कप्पइ, ठवियगदोसा अईअम्मि ॥ ६३० ॥

देशान्तरं जिगमिपुः कोऽपि कस्यापि गृहे किञ्चिद् वस्त्रजातं निक्षेपुकामो ब्रूते—‘अमुकं’
५ विवक्षितं कालं मय्यनागते यूयं मदीयं वस्त्रं श्रमणेभ्यो दद्यात् इत्यभिधाय निक्षेपकं निक्षिप्य
गतोऽसौ देशान्तरं नाऽऽयातस्तावतः कालावधेरर्वाक् ततः कल्पते तद् वस्त्रम् । एवं विधि-
च्छिन्ने निक्षेपके किं सर्वदैव ? न इत्याह—पूर्णस्यावधेः समकालं कल्पते न परतः । कुतः ?
इत्याह—स्थापनैव स्थापितकं तस्य दोषा अतीते विवक्षितकालावधौ भवन्ति । अच्छिन्ने तु
यदा प्रयच्छन्ति तदा कल्पते ॥ ६३० ॥ अथ साधुनिक्षिप्तवस्त्रविधिमाह—

10 अस्मिन्नाहकारणेहिं, पुण्णार्इए मणुन्ननिक्खेवे ।

परिभुंजंति ठविति व, छड्ढिति व ते गए नाउं ॥ ६३१ ॥

अशिवं—व्यन्तरकृतोपद्रवविशेषः, आदिग्रहणादवमौदर्यादिपरिग्रहः, तैरशिवादिभिः कारणैः
पूर्णेऽतीते वा काले मनोज्ञाः—साम्भोगिकास्तेषां निक्षेपके यद् वस्त्रजातं तत् परिभुज्यते । इय-
मत्र भावना—साम्भोगिकसाधुभिरशिवादिभिः कारणैर्देशान्तरं व्रजद्विग्लानादिप्रतिबन्धस्थि-
15 तानां साधूनां समीपे यद् वस्त्रजातं निक्षिप्तं तत् पूर्णेऽतीते वा काले यथात्मनो वस्त्राणाम-
सत्ता ततो वास्तव्यसाधवः परिभुज्यते न तत्र कश्चित् स्थापनादिदोषः । अथ नास्ति, वस्त्राणा-
मसत्ता गृहीतानि वा यैः प्रयोजनं ततस्तथैव स्थापयन्ति । अथ ज्ञायते यथा—ते ततोऽपि
दवीयांसमन्यं देशं गतास्ततस्तान् गतान् ज्ञात्वा “छड्ढंति” परिष्ठापयन्तीत्यर्थः ॥ ६३१ ॥

तदेवं कस्येति पृष्टे प्रक्षेपकादयो दोषाः सुनिर्णीता भवन्तीत्यावेदितम् । अथ कस्येति पृष्टे
20 यो यादृशमाशङ्कावचनं ब्रूयात् तदेतदभिहितसुराह—

दमए दूभगे भट्ठे, समणच्छन्ने अ तेणए ।

न य नाम न वत्तव्वं, पुट्ठे रुट्ठे जहावयणं ॥ ६३२ ॥

‘द्रमके’ दरिद्रे ‘दुर्भगे’ अनिष्टे ‘अष्टे’ राज्य(ज)पदच्युते “समणच्छन्ने”ति भावप्रधानत्वात्
श्रमणशब्दस्य श्रामण्येन—श्रमणवेपेण च्छन्ने—आच्छादितगार्हस्थ्ये ‘स्तेनके’ चौरैः प्रथमं कस्येति
25 पृष्टे ततः स्वहृदयसमुत्थया शङ्कया ‘रुष्टे’ कपायिते तस्य समाधानविधानार्थं न च नाम न
वक्तव्यम् किन्तु वक्तव्यमेव वचनस्यानतिक्रमेण ‘यथावचनं’ यथायोगमाशङ्कापनोदकं वाक्य-
मित्यर्थः । तच्च यथावसरं पुरस्ताद् वक्ष्यते ॥ ६३२ ॥ तत्र प्रथमं द्रमकद्वारं विवृणोति—

किं दमओ हं भंते !, दमगस्स वि किं मे चीवरा नत्थी ।

दमएण वि कायव्वो, धम्मो मा एरिसं पावे ॥ ६३३ ॥

30 कस्येति पृष्टः कोऽपि ब्रूयात्—भदन्त ! भवद्भिः किमहं द्रमकः सम्भाषितो येनैवं पृच्छ्यते ?
यद्वा यद्यप्यहं द्रमकस्तथाऽपि किं मे चीवराण्यपि न सन्ति ? किन्तु सन्त्येव; किञ्च द्रमके-
णापि धर्मः कर्तव्यः, कुतः ? इत्याह—मा ईदृशं दारिद्र्योपद्रवलक्षणं दुःखं भूयः प्रामुया-

मिति कृत्वा । तस्य पुरतः साधुभिरभिधातव्यम्—भद्र ! न वयं भवन्तं द्रमकं भणित्वा कस्येति पृच्छामः किन्तु सार्वज्ञोऽस्माकमयमुपदेशः, यतः—कदाचित् तव स्वजन-परिजन-मित्रादीनां सत्कमिदं भवेत्, ते चापरस्य तथाविधस्याभावेऽप्रीतिकं कुर्युः अभिनवं वा वस्त्रं सम्मूर्च्छयेयुः क्रीणीयुर्वा, अस्माकं^१ च तृतीयव्रतातिचारः स्यात्; यद्वा श्रमणादिभिः स्तेन-पर्यन्तैरिदमसदर्थं स्थापितं भवेदित्यादयो दोषाः कस्येत्यपृच्छायां न परिहर्तुं शक्यन्ते । इत्युक्ते यदि स ब्रूयात्—“ममैवैतद् नान्यस्य” इति तदा निर्दोषं मत्वा प्रतिगृह्यते । एवं दुर्भगादिष्वपि पदेषु यथायोगमुपयुज्य भावना कार्या ॥ ६३३ ॥ दुर्भगाद्वारमाह—

जह रन्नो भज्जाए, व दूभगो दूभगा व जह पइणो ।

किं दूभगो मि तुब्भ वि, वत्था वि व दूभगा किं मे ॥ ६३४ ॥

दुर्भगो ब्रूयात्—यद्यहं राज्ञो भार्याया वा ‘दुर्भगः’ द्वेष्यस्तत् किं युष्माकमपि दुर्भगः ? ।¹⁰ यदि वा काचिदविरक्तिका दात्री तदा ब्रूयात्—यद्यहं पत्युर्दुर्भगा तत् किं युष्माकमपि दुर्भगा ? वस्त्राण्यपि वा किममूनि मे दुर्भगाणि यदेवं दीयमानान्यपि ‘कस्य सत्कानि ?’ इति पृच्छयन्ते ? ॥ ६३४ ॥ अथ अष्ट-श्रमणच्छन्नद्वारद्वयमाह—

जह रज्जाओ भट्ठो, किं चीरेहिं पि पिच्छहेयाणि ।

अत्थि महं साभरगा, मा हीरेज्ज त्ति पव्वइओ ॥ ६३५ ॥

राजपदच्युतः प्राह—यद्यहं राज्याद् अष्टः तत् किं चीवरेभ्योऽपि ? नैवेत्यर्थः, ‘पद्मयत्’ अवलोकयत एतानि मद्गृहे भूयांसि वासांसीति ब्रुवन् हस्तसंज्ञया दर्शयति । श्रमणच्छन्नः प्राह—सन्ति मम पार्श्वे बहवः “साभरग”त्ति देशीवचनाद् रूपकाः, ते च मां राजकुलादिना हियेरन्नित्यहं ‘प्रव्रजितः’ शाक्य-तापस-परिव्राजका-ऽऽजीवकाख्यानां श्रमणानामन्यतमः संवृत्त इत्यर्थः ॥ ६३५ ॥ अथ स्तेनको यद् ब्रूयात् तदाह—

अत्थि मे घरे वि वत्था, नाहं वत्थाइं साहु ! चोरेमि ।

सुट्ठु मुणिअं च तुब्भे, किं पुच्छह किं व हं तेणो ॥ ६३६ ॥

सन्ति ‘मे’ मम गृहे वस्त्राणि अत एव हे साधो ! नाहं वस्त्राणि चोरयामि; यद्वा ‘सुट्ठु’ शोभनं ‘मुणितं’ परिज्ञातं युष्माभिर्यथाऽहं स्तेनः, को नाम साधून् मुक्त्वाऽपरो ज्ञास्यति ? तदहं सत्यं स्तेन एव, न पुनः साधूनामर्थाय चोरयामि; अथवा किं यूयं पृच्छत ? यस्य वा²⁵ तस्य वा भवतु यूयं गृहीतः; यद्वा किमहं स्तेनो येन यूयं ‘कस्य’ इति पृच्छथ ? । अत्रापि समाधानविधानं प्राग्वत् ॥ ६३६ ॥

अथ कस्येति पृच्छाप्रतिबद्धामेव द्वारान्तरप्रतिपादिकामिमौ गाथामाह—

इत्थी पुरिस नपुंसग, धाई सुण्हा य होइ वोधव्वा ।

वाले अं बुद्धयुगले, तालायर सेवए तेणे ॥ ६३७ ॥

१ भा० ले० कां० विनाऽन्यत्र—^०त्, तथाऽपरस्य तथा^० त० मो० । ^०त्, यथा यस्य तथा^० डे० ॥ २ ^०कं तु त् ^०डे० ॥ ३ राज्यपं ^०डे० ले० विना ॥ ४ मा केनचित् चौरादिना हिं भा० ॥ ५ ^०मां निर्युक्तिगाथा^० मो० ॥

स्त्री-पुरुष-नपुंसका धात्री लुपा च भवति बोद्धव्या, ततो बालयुगलं बृद्धयुगलं तालामि-
श्रन्तीति 'तालचराः' नदाः, सेवकः सेनश्च प्रतीत इति द्वारगाथासमासार्थः ॥ ६३७ ॥

व्यासार्थं प्रतिद्वारं विमणिपुराह—

तिविहित्य तत्थ थेरिं, भणंति मा होज तुज्ज जायाणं ।

६

मज्झिम मा पइ-देवर, कण्णं मा थेर-भाईणं ॥ ६३८ ॥

त्रिविधा स्त्री, तद्यथा—स्यविरा मध्यमा कन्या च । तत्र स्यविरां दार्त्री भणन्ति—
मा भूत् तवं 'जातानां' पुत्राणां सत्कमिदं वत्त्वं तेन वर्यं कस्य इति पृच्छाम इति योजना
सर्वत्र कर्त्तव्या । मध्यमा भण्यते—मा भूत् तव पति-देवरयोः सत्कम् । 'कन्यां' कुमारीं
भणन्ति—मा भूत् तव स्यविर-आत्रोः सम्बन्धि । स्यविरः—पिता, आता प्रतीतः ॥ ६३८ ॥

10

एमेव य पुरिसाण वि, पंडगऽपडिसेवि मा निआणं ते ।

सामियकुलस्स थाई, मुण्हं जह मज्झिमा इत्थी ॥ ६३९ ॥

'एवमेव' यथा स्त्रीणां तथा पुरुषाणामपि स्यविर-मध्यम-तरुणमेदैस्त्रैर्विष्यं द्रष्टव्यम् ।
स्यविरः पुरुषो भण्यते—मा तव पुत्राणां कलत्रस्य वा सत्कं भवेत् । मध्यमोऽभिर्षायते—
मा भूत् तव आतृणां पत्न्या वा सम्बन्धि । तरुण उच्यते—मा तव पितुर्मातुर्भ्रातृणां वा
15 स्त्रावानं भवेत् । 'पण्डकः' नपुंसकः "पडिसेवि"ति अकारप्रक्षेपाद् 'अप्रतिसेवां' तृतीयवे-
दोदयरहितोऽसङ्गृह्य इत्यर्थः तस्य ग्रहीतुं कल्पते, स चाभिर्षायते—मा ते 'निजानां' सम्ब-
न्धनामिदं वत्त्वं भवेत् । यः पुनस्तृतीयवेदोदयरहितस्तस्य हस्ताद् गृहतां चत्वारो लघुकाः,
आजामन्नादय आत्म-परोमयसमुत्थाश्च दोषाः । या धात्री साऽभिर्षायते—मा ते 'सामिकु-
लस्य' सामिनो गृहस्य सत्कं भवेत् । 'लुपां' वधून् भणन्ति यथा मध्यमा स्त्री भणिता—मा
20 ते पत्युर्देवरस्य वा सम्बन्धि भवेत् ॥ ६३९ ॥

दोण्हं पि अ जुयलाणं, जहारिहं पुच्छिरुण जह पटुणो ।

गिण्हंति तथो तेसिं, पुच्छामुद्धे अणुत्तायं ॥ ६४० ॥

इह द्वे युगले नाम बालयुगलं बृद्धयुगलं च । बालयुगलं बालो बालिका, बृद्धयुगलं बृद्धो
बृद्धा च, तयोर्द्वयोरपि युगलयोः 'यथाहं' यथायोग्यं स्वरूपं पृष्ट्वा प्रत्ययिकपुरुषमुखेन च
25 निश्चित्य यदि प्रभवस्ते बालादयस्ततो गृह्णन्ति तेषां हस्तात्, अथ न प्रभवस्तदा यः पितृ-
पुत्रादिः प्रमुत्स्य वा पृच्छा—किं गृह्यतां न वा ? इति तथा शुद्धे—गृह्यतां निर्विकल्पमित्यनु-
मत्या निःसन्दिग्धे कृते ग्रहणमनुज्ञातम् ॥ ६४० ॥

तूरपइ दिति मा ते, कुर्शालवे तेमु तूरिए मा ते ।

एमेव भोगि सेवग, तेणो उ चउच्चिहो णमो ॥ ६४१ ॥

30 'तूर्यपतिः' नटमहत्तरस्तस्मिन् ददति भण्यते—मा ते 'कुर्शालवानां' नदानां सत्कं भवि-
ष्यति । 'तेषु' कुर्शालवेषु ददत्तु मा शुम्भाकं 'तूर्यिकस्य' तूर्यपतेर्भवेत् । 'एवमेव' तूर्यपति-
कुर्शालवोक्तप्रकारेणैव भोगिक-सेवकयोरपि वाच्यम् । यदि सेवको ददाति तदा वक्तव्यम्—
मा ते भोगिकस्य-सामिनः स्त्रावानं भवेत् । भोगिके दातारि वाच्यम्—मा शुम्भाकं सेवकस्य

सम्बन्धि भवन्तु । स्तेनस्वरूपमाह—स्तेनः पुनश्चतुर्विधः 'अयं' वक्ष्यमाणलक्षणः ॥ ६४१ ॥
चातुर्विध्यमेवाह—

सग्गाम परग्गामे, सदेस परदेसे होइ उड्ढाहो ।

मूलं छेओ छम्मासमेव गुरुगा य चत्तारि ॥ ६४२ ॥

यस्मिन् ग्रामे साधवः स्थिताः सन्ति स स्वग्रामस्तस्मिन् यः स्तैन्यं करोति स स्वग्रामस्तेनः । 5
तदपेक्षयाऽपरस्मिन् ग्रामे स्तैन्यं कुर्वन् परग्रामस्तेनः । 'स्वदेशे' विवक्षितसाधुविहारविषयभूते
विषये चौर्यं कुर्वाणः स्वदेशस्तेनः । तदपेक्षयाऽपरत्र देशे चौरिकां विदधानः परदेशस्तेनः ।
एतेषु गृहताम् 'उड्ढाहः' प्रवचनलाघवं भवति—अहो ! अमी लुब्धशिरोमणयः तपस्विनः,
यदेवं स्तेनाहतानि वस्त्राणि गृहाना राजविरुद्धमपि नापेक्षन्त इति । तेषु प्रायश्चित्तमाह—
'मूलमि'त्यादि । स्वग्रामस्तेने गृहतां मूलम्, परग्रामस्तेने छेदः, स्वदेशस्तेने षण्मासा गुरुकाः, 10
परदेशस्तेने चत्वारो गुरुकाः, यथाक्रमं दूर-दूरतर-दूरतमस्तैन्यदोषत्वादिति भावः ॥ ६४२ ॥

तदेवं व्याख्याता "इत्थी पुरिस" इत्यादिद्वारगाथा (६३७) । तद्व्याख्याने च समर्थितं
'कस्य' इति पृच्छाद्वारम् । अथ 'किमासीत् ?' इति पृच्छाद्वारमाह—

एवं पुच्छाशुद्धे, किं आसि इमं तु जं तु परिभुत्तं ।

किं होहिइ त्ति अहतं, कत्थाऽऽसि अपुच्छणे लहुगा ॥ ६४३ ॥ 15

'एवम्' अमुना प्रकारेण कस्येति पृच्छया शुद्धे-निर्दोषे निर्णीते सति यत् 'परिभुक्तं'
भुक्तपूर्वं तत् पृच्छ्यते—'किमिदं वस्त्रमासीत् ?' युष्माकं कीदृशमुपयोगमागतवदित्यर्थः । यत्
पुनः 'अहतम्' अपरिभुक्तं तत् पृच्छ्यते—किमेतद् भविष्यति ? इति । "कत्थासि" त्ति क
पेडायां मज्झायामपरस्मिन् वा स्थाने इदमासीत् ? । तत्र यदि पेडायां तदा किं पृथिव्यादिषु
कायेषु सा पेडा प्रतिष्ठिता ? अप्रतिष्ठिता वा ? इत्याद्युपयुज्य वाच्यम् । कस्येदम् ? किमा- 20
सीत् ? कुत्रासीत् ? किं भविष्यति ? इति 'अप्रच्छने' चतसृणामपि पृच्छानामकरणे प्रत्येकं
चत्वारो लघुकाः ॥ ६४३ ॥ तत्र किमासीद् ? इति पृष्टे ते गृहस्था अभिदध्युः—

निचनियंसण मज्जन, छणूसवे रायदारिए चैव ।

सुत्तत्थजाणएणं, चउपरियट्ठे तओ महणं ॥ ६४४ ॥

'नित्यनिवसनं' नित्योपभोग्यमेतदासीत् । 'मज्जनिकं' नाम स्नानानन्तरं यत् परिधीयते 25
धौतवस्त्रमित्यर्थः तदासीत् । तथा क्षणः—प्रतिनियतः कौमुदी-शक्रमहदिकः, उत्सवः—पुनर-
नियतो नामकरण-चूडाकरण-पाणिग्रहणादिकः, अथवा यत्र पक्वान्नविशेषः क्रियते स क्षणः,
यत्र तु पक्वान्नं विनाऽपरो भक्तविशेषः स उत्सवः, क्षणे उत्सवे च परिभुज्यते यत् तत्
क्षणोत्सविकं तद्वाऽऽसीत् । तथा राजा-ऽमात्य-महत्तमादिभवनेषु गच्छद्भिर्वत् परिभुज्यते तद्

१ पृच्छायां शुद्धे भा० ॥ २ 'नित्यनिवसनमेतदासीत्' नित्यं-प्रत्यहं निवसितं यस्य तद्,
नित्योपभोग्यमित्यर्थः । 'मज्ज' भा० ॥ ३ °त् । 'क्षणोत्सविकं वाऽऽसीत्' क्षणः भा० ॥
४ °कः प्रकरणविशेषः, अथ° भा० ॥ ५ °कम् । यद्वा 'राजद्वारिकमिदमासीत्' राजा°
भा० ॥ ६ °पु जिगमिषुभिर्वत् भा० ॥

राजद्वारिकं तद्वाऽऽर्जात् । तत्रैवमुक्ते 'सुत्रार्थज्ञायकेन' गीतार्थेन चतुर्णां-नित्यनिवसनीया-
दीनां परिवर्तनां-वस्त्रयुगलानां समाहारश्चतुःपरिवर्त्तम्, तत्र यादृशं परिवर्त्तमेकतरं वा वस्त्रं
ददाति तादृशोऽस्मिन् व्याप्रियमाणे सति ततो ग्रहणं कर्तव्यम् ॥ ६४४ ॥ एतदेव भावयति—

निचनियंसणियं नि य, अच्चासद् पञ्चक्रम्म-वहणाई ।

5 अस्थि वहन्ते विप्पद्, इयरय कुस-धोय-पगयाई ॥ ६४५ ॥

यदि गृहस्यो ब्रूयात्—नित्यनिवसनीयमिदमार्जात्, ततो यदि तस्यापरं नित्यनिवसनीयमस्ति
ततः कल्पते, यतोऽन्यस्य नित्यनिवसनीयस्य अस्ति—अभावे पश्चात्कर्म-वहनादयो दोषा
भवन्ति । पश्चाद्—विदक्षितवस्त्रग्रहणानन्तरं कर्म—अभिनववस्त्रस्य कारापणं पश्चात्कर्म, वहनं
नाम व्याप्रियमाणं वस्त्रं यद् वहमानकं क्रियते, आदिग्रहणात् क्रीत-कृत-प्राप्तित्यादयो
10 दोषाः, अतो यद्यपरं नित्यनिवसनीयमस्ति तदपि यदि वहमानं—व्याप्रियमाणं तदा गृह्यते । कुतः ?
इत्याह—'इतरस्मिन्' अवहमाने स्पर्शन-घौत-ग्रहणादयो दोषाः । इयमत्र भावना—यदवहमानं
तस्योपयोगार्थमप्लायेनोत्स्पर्शनं कुर्यात्, यादनं वा विदध्यात्, तस्य परिभोगप्रारम्भमुद्दिश्य
प्रकरणं वा कुर्वीत, आदिग्रहणाद् धूपन-वासनादीनि वा विदधीत । यत् एवं ततोऽन्यस्मिन्
वहमाने ग्रहीतव्यम् ॥ ६४५ ॥

15 अपरिसुक्तादपरिसुक्तस्य किमेतद् भविष्यति ? इति पृष्टः सत्त्वेन ब्रूयात्—

होद्धि व नियंसणियं, अण्णामुद् गहण पञ्चक्रम्माई ।

अस्थि नवे वि उ गिण्हद्, तर्हि तुल्ल पचाहणादोसा ॥ ६४६ ॥

चाशब्दः परिसुक्तादपरिसुक्तस्य पश्चान्तरद्योतकः । 'भविष्यति नित्यनिवसनीयमेतत्'
इत्यभिहितं यद्यपरं तादृशं नास्ति ततोऽन्यस्य तादृशस्यासति ग्रहणे त एव पश्चात्कर्मदयो दोषाः ।
20 अथास्त्यन्यत् तादृशं ततः कल्पते । तच्च यद्यपि नवमवहमानकं तथापि गृह्णाति, कुतः ?
इत्याह—तुल्यान्तरं प्रवाहनादोषाः । क्लृप्तं भवति ?—यदि सायवो गृह्णाति न गृह्णाति
वा तथापि स गृही तयोरपरिसुक्तवस्त्रयोरैकतरमात्मप्रयोगेणैव प्रवाहयिष्यति, ततः सायूनां
गृह्णामपि न कश्चिद् दोष इति ॥ ६४६ ॥

एमेव मज्जणैई, पुच्छासुद्धं तु सन्वओ पेहं ।

25 मणिमाई दाहंति व, असिद्धं मा सेहुवादाणं ॥ ६४७ ॥

'एवमेव' यथा नित्यनिवसनीयमभिहितं तथा मज्जनिक-श्लोकोत्सविक-राजद्वारिकाण्यभिवा-
तव्यानि । यदा पृच्छया शुद्धमिति निर्धारितं तदा 'सर्वतः' समन्तात् 'प्रेक्षेत' निमाळयेत् ।

१ 'द्वारमर्हतीति राजद्वारिकं' भा० ॥ २ 'आर्थेन' भा० विना ॥ ३ 'वर्त्तम्' तस्मिन्
अन्यस्मिन् तथाविधे तादृशे परिवर्त्ते व्याप्रि' भा० ॥ ४ कल्पते, अथ नास्ति ततो न
कल्पते । कुतः ? इति चेद् अत आह—अन्यस्य भा० । कल्पते, अथ नास्ति ततो न
कल्पते । यतो मे० ॥ ५ वहनम् अन्तर्भूतण्यर्थत्वाद्व्याप्रियमाणस्य वस्त्रस्य वाहनं-
व्यापारणम्, आदिग्रहणात् भा० ॥ ६ कुर्वते, आदि' भा० विना ॥ ७ 'व्यम्', नावह-
माने ॥ मे० ॥ ८ गृहस्यस्तयोरन्यतरद् वस्त्रमात्म' भा० ॥ ९ 'याश्च पु' ता० ॥

प्रेक्ष्यमाणे च यदि 'मण्यादिकं' मणि-हिरण्य-सुवर्णादिकं किञ्चिदर्थजातमुपनिबद्धमुपलभ्यते तदा भण्यन्ते गृहस्थाः, यथा—निरीक्षध्वं समन्तादपि वस्त्रमिदम्, यदि निरीक्ष्यमाणैस्तैः स्वयमेव दृष्टं तदा लष्टम्, नो चेत् ततः साधवः "दाइति"ति दर्शयन्ति—इदं यौष्माकीणं किमप्युपनिबद्धमस्ति । आह एवमभिधीयमाने कथमधिकरणदोषो न भवति ? इति उच्यते—अल्पीयानेवायं दोषः, 'अशिष्टे' अंकथिते पुनः शैक्षस्यावधावितुकामस्य तद् द्रव्यमुपादानं भवेत्, तद् गृहीत्वोत्पन्नजेदित्यर्थः; अगारिणो वा महान्तमुद्धाहं कुर्युः, यथा—वस्त्रेण सार्द्धं स्तेनितमसद्द्रव्यमेभिः श्रमणैः । अत एव प्रभूततरो दोषो मा भूदिति कथ्यते ॥६४७॥
उपसंहरन्नाह—

एवं तु गवेद्वेसुं, आयरिया दिति जस्स जं नत्थि ।

समभागेषु कएसु व, जहराइणिया भवे वीओ ॥ ६४८ ॥

-10

'एवम्' उक्तप्रकारेणैव वस्त्रेषु गवेपितेषु यथासम्भवं लब्धेषु च गुरुणां समीपमागम्य यथावदालोच्य च वस्त्राणि विधिवद् दर्शयति, तत आचार्या यस्य साधोर्यद् जघन्यं मध्यम-सुक्लं वा वस्त्रं नास्ति तस्मै तद् ददतीति प्रथमः प्रकारः । पश्चार्धेन द्वितीयमाह—समेपु-तुल्येषु भागेषु कृतेषु, साधूनां सह्यामनुमाय समांशतया वस्त्रेषु विभक्तेष्विति भावः । वाशब्दः प्रकारान्तरद्योतने । 'यथारत्नाधिकं' यो यो रत्नाधिकस्तस्मै तस्मै प्रथमं दीयते इत्ययं भवेद् द्वितीयो दानप्रकार इति ॥ ६४८ ॥

उक्तो वस्त्रकल्पिकः । सम्प्रति पात्रमिति पात्रकल्पिकद्वारम्, अत्रापि—

अप्पत्ते अकहिच्चा, अणहिगयऽपरिच्छणे य चउगुरुगा ।

दोहि गुरु तवगुरुगा, कालगुरु दोहि वी लहुगा ॥ ६४९ ॥

पात्र-
निरूपणा

इयं गाथा तथैव (गाथा ४७१) द्रष्टव्या । नवरमिह सूत्रमाचारान्तर्गतं पात्रैपणाध्य-
यनम्, तत्राग्राप्ते यदि पात्रानयनाय प्रेषयति तदा प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुकाः 'द्राभ्यामपि गुरवः' तपसा कालेन च । अथ सूत्रं प्राप्तः परं नाद्यापि तस्यार्थः कथितस्तदा चत्वारो लघुकास्तपसा गुरवः । अथ कथितोऽर्थः परं नाद्यापि सम्यगधिगतः तदाऽपि चत्वारो लघुकाः कालेन गुरवः । अथाधिगतोऽर्थः श्रद्धानविषयीकृतश्च परं नाद्यापि परीक्षितः तदाऽपि चतुर्लघवः तपसा कालेन च लघुकाः । अतः सूत्रं पाठयित्वा तस्यार्थं कथयित्वा सम्यगधिगते श्रद्धिते २५ चार्थे पात्राय परीक्ष्य प्रेषणीय इति ॥ ६४९ ॥ तच्च पात्रं चतुर्विधम्, तद्यथा—

नामं ठवणा दविण, भावम्मि चउन्विहं भवे पायं ।

एसो खलु पायस्सा, निक्खेवो चउन्विहो होइ ॥ ६५० ॥

१ गृहीत्वा प्रव° भा० विना । "सो तं घेतुं उपपव्वएजा" चूर्णौ ॥ २ ङ्केसु आ° ता० ॥
३ वित्तिओ ता० ॥ ४ °ति पात्रकल्पि° भा० त० विना ॥ ५ गुरुकाः तप° भा० ॥
६ °द्याप्यधिगतः अधिगतो वा न सम्यक् श्रद्धानविषयीकृतस्तदाऽपि चत्वारो लघुकाः कालेन गुरवः । अथ सम्यक् श्रद्धते परमद्याप्यपरीक्षितस्तदाऽपि चतुर्लघुकाः द्राभ्या-
मपि लघवः [तपसा कालेन च] । ततः सूत्रं पाठयित्वा भा० ॥

नामपात्रं स्थापनापात्रं द्रव्यपात्रं भावपात्रमिति चतुर्विधं पात्रम् । एष खलु पात्रस्य निक्षेप-
श्चतुर्विधो भवति ॥ ६५० ॥ तत्र नाम-स्थापने सुगमत्वाद्नादस्य द्रव्य-भावपात्रे प्रतिपादयति—

दध्वे तिविहं एगिदि-विगल-पंचिदि-एहिं निष्कन्नं ।

भावे आया पत्तं, जो सीलंगाण आहारो ॥ ६५१ ॥

6. द्रव्यविषयं त्रिविधं पात्रम्, तद्यथा—एकेन्द्रियनिष्पन्नं विकलेन्द्रियनिष्पन्नं पञ्चेन्द्रियनि-
ष्पन्नं च । एकेन्द्रियनिष्पन्नमलवुकादि, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं शुक्ति-शङ्खादि, पञ्चेन्द्रियनिष्पन्नं
कुतुप-दन्त-शृङ्गाणादि । ‘भावे’ भावविषयं पात्रमात्मा । किं सर्व एव ? न इत्याह—
यः पूर्वोक्तानाम् (गा० ६०४) अष्टादशसहस्रसङ्ख्यानां शीलङ्गानाम् ‘आधारः’ आश्रयः स
आत्मा साधूनां सन्वन्वा भावपात्रमुच्यते, “पात्रं माजनमाधारः” इति पर्यायवचनत्वात् । अत्र
10 पुनर्भावपात्रोपयोगिना द्रव्यपात्रेणाधिकारः ॥ ६५१ ॥ तदपि त्रिविधम्—

लाउय दारुय मड्डिय, तिविहं उकोस मज्झिम जहन्नं ।

एकैकं पुण तिविहं, अहागडऽप्यं-सपरिकम्मं ॥ ६५२ ॥

- अलवुमयं दारुमयं मृत्तिकामयम् । पुनरेकैकं त्रिविधम्—उत्कृष्टं मध्यमं जवन्यं च ।
उत्कृष्टं प्रतिग्रहः, मध्यमं मात्रकम्, जवन्यं दोष्परिकादि । एकैकं पुनर्लिङ्गा—यथाकृतम-
15 ल्यपरिकर्म सपरिकर्म च ॥ ६५२ ॥ अत्र वैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

वोच्चत्थे चउलहुआ, आणाद् विराहणा य दुविहा उ ।

छेयण-भेयणकरणे, जा जहिं आरोवणा भणिया ॥ ६५३ ॥

- विपर्यत्नेन ग्रहणे करणे वा चतुर्लवुकाः, उपलक्षणत्वाद् लवुमास-रात्रिन्दिपञ्चके अपि ।
इदमुक्तं भवति—उत्कृष्टस्य यथाकृतस्य पात्रस्योत्पादनाय निर्गतस्तस्य योगमकृत्वाऽल्यपरिक-
20 र्मात्कृष्टमेव गृह्णाति चतुर्लवु, सपरिकर्म वा प्रयमत एव गृह्णाति चतुर्लवु; यदा यथाकृतं योगे
कृतेऽपि न लभ्यते तदाऽल्यपरिकर्म गवेषणीयम्, तस्योत्पादनाय निर्गतः प्रयमत एव सपरि-
कर्म गृह्णाति चतुर्लवु, इति त्रीणि चतुर्लवुकानि; एवं मध्यमस्यापि त्रिषु स्थानेषु त्रीणि
मासिकानि; जवन्यस्य स्थानत्रयेऽपि त्रीणि रात्रिन्दिपञ्चकानि । यथा यथाकृतादिविपर्यत्त-
ग्रहणे प्रायश्चित्तमुक्तं तथोत्कृष्टादीनामपि परस्परं विपर्यत्तग्रहणे प्रायश्चित्तमवसातव्यम् ।
25 तद्यथा—उत्कृष्टस्य प्रतिग्रहस्यार्थाय निर्गतो मध्यमं मात्रकं गृह्णाति मासिकम्, जवन्यं दोष्-
रिकादि गृह्णाति पञ्चकम्; मध्यमस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लवु, जवन्यं गृह्णाति पञ्चकम्;
जवन्यस्य निर्गत उत्कृष्टं गृह्णाति चतुर्लवु, मध्यमं गृह्णाति मासिकम् । तदेवं विपर्यत्तग्रहणे
प्रायश्चित्तमुक्तम्, सन्न्यति विपर्यत्तकरणेऽभिवायते—उत्कृष्टं मङ्गत्वा मध्यमं करोति मासि-
कम्, जवन्यं करोति पञ्चकम्; मध्यमे संयोज्योत्कृष्टं करोति चतुर्लवु, तदेव मङ्गत्वा
30 जवन्यं करोति पञ्चकम्; जवन्ये संयोज्योत्कृष्टं करोति चतुर्लवु, मध्यमं करोति मासिकम्;
आज्ञादयश्च दोषाः । विरावना च द्वित्रिवा—संयमे आत्मनि च । तथा चाह—पात्रस्य
च्छेदनं मेदनं वा कुर्वत आत्मविरावना परिताप-महादुःखादिका, संयमविरावना तु तद्गता

घुणादयो विनाशमश्नुवते । ततो या 'यस्यां' संयमविराधनायामात्मविराधनायां वा आरोपणा भणिता सा तस्यामभिधातव्या । तत्रात्मविराधनायां सामान्यतश्चतुर्गुरु, संयमविराधनायां "छकाय चउसु लहुगा" (गा० ४६१) इत्यादिका कायनिष्पन्ना । यत एवं ततो न विधेयं विपर्यस्तकरणम् ॥ ६५३ ॥ अथ कतिभिः प्रतिमाभिः पात्रं गवेषणीयम् ? उच्यते—

उद्दिसिय पेह संगय, उज्झियधम्मे चउत्थए होइ ।

5

सव्वे जहन्न एक्को, उस्सग्गाई जयं पुच्छे ॥ ६५४ ॥

उद्दिष्टपात्रं प्रेक्षापात्रं सङ्गतिकपात्रमुज्झितधर्मकं च चतुर्थम् इति चतस्रः पात्रगवेषणायां प्रतिमाः । गच्छवासिनः प्रतिमाचतुष्टयेनापि पात्रं गृह्णन्ति, जिनकल्पिकानामघस्तनाभ्यां द्वाभ्यामग्रहणमुपरितनयोर्द्वयोरेकतरस्यामभिग्रहः । अथ ग्रन्थगौरवमयादतिदिशन्नाह—“सर्वे जहण्ण एक्को”ति “यद् यस्य नास्ति वस्त्रं इत्यारभ्य (गा० ६१५) सर्वे वा गीतार्था मिश्रा वा 10 जघन्यत एको गीतार्थः” इतिपर्यन्तं (गा० ६१८) यथा वस्त्रविषये भावितं तथा पात्रेऽपि सर्वं तदवस्थमेव भावनीयम्, नवरं पात्राभिलाषः कर्तव्यः । “उस्सग्गाई” ति कायोत्सर्गादिकं “आवाससोहि अखलंत समग उस्सग्ग०” (गा० ६१९) इत्यादिगाथोक्तं सप्रायश्चित्तं तथैव वक्तव्यम् । “जयं पुच्छे”ति यतमानः पूर्वोक्तां यतनां कुर्वन् पृच्छेत् । किमुक्तं भवति ?—श्रावकेषु नावभाषितव्यम्, किं तर्हि ? भावितकुलेषु, तत्रापि पात्रे दर्शिते 'कस्येदम् ? किमा- 15 सीत् ? क चाऽसीत् ? किं भविष्यति ?' इति पृच्छाचतुष्टयं तथैव कर्तव्यम् । किं बहुना ? य एव वस्त्रस्य विधिः

“एवं तु गविट्ठेसुं, आयरिया दिति जस्स जं नत्थि ।

समभागेसु कएसु व, जहरायणिया भवे विइओ ॥” (गा० ६४८)

इति पर्यन्तः प्रायः स एव पात्रस्यापि द्रष्टव्यः । यस्तु विशेषः स उपरिष्टाद् दर्शयिष्यते 20 ॥ ६५४ ॥ सम्प्रति प्रतिमाचतुष्कं विभावयिपुराह—

उद्दिट्ठ तिगेगयरं, पेहा पुण दु एरिसं भणइ ।

दोणहेगयरं संगइ, वाहयई वारएणं तु ॥ ६५५ ॥

त्रिकस्य—जघन्यादित्रयस्यैकतरं यद् गुरुसमक्षं प्रतिज्ञातं तदेव याच्यमानमुद्दिष्टपात्रमिति प्रथमा । प्रेक्षापात्रं पुनः 'दृष्ट्वा' अवलोक्य यद् 'ईदृशं मम प्रयच्छ' इति भणति तत् प्रेक्षापूर्वकं 25 याच्यमानत्वात् प्रेक्षापात्रमिति द्वितीया । अथ तृतीया—तस्याश्च स्वरूपमाचाराङ्गे द्वितीय-श्रुतस्कन्धे षष्ठाध्ययने प्रथमोद्देशके इत्यमभिहितम् (ग्रन्थाग्रम्-५००)—

अहावरा तच्चा पडिमा—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा से जं पुण पायं जाणेज्जा, तं जहा—संगइयं वा वेजयंतियं वा (पत्र ३९९-२) ।

अथ किमिदं सङ्गतिकम् ? किं वा वैजयन्तिकम् ? इत्याह—“दोणहेगयरमि”त्यादि । 30 इहं कस्यचिदगारिणो द्वे पात्रे, स च तयोरेकतरं दिने दिने वारकेण वाहयति, तत्र यस्मिन् दिवसे यद् वाह्यते तत् सङ्गतिकमभिधीयते, इतरद् वैजयन्तिकम् । तयोरेकतरं यदभिग्रहवि-शेषेण गवेष्यते सा तृतीया प्रतिमा ॥ ६५५ ॥ चतुर्थी प्रतिपादयति—

द्व्याद् दच्च हीणाहियं तु अमुगं च मे न वेत्तव्यं ।

दोहि वि भावनिमिदं, तमुज्जिओमदुज्जोमदं ॥ ६५६ ॥

उज्जितं चतुर्था, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावो ज्जितमेदात् । तत्र द्रव्योज्जितं यथा—केनचि-
दगारिणा प्रतिज्ञातम् 'इयत्तमाणाद्वीनाविकं पात्रममुकं वा कमदक-प्रतिग्रहादिकं मया न
५ प्रदीतव्यम्' तदेव केनचिदुपनीतम्, ततः प्रागुक्तयुक्त्या द्वाभ्यामपि भावतो निमृष्टं तद्
अवभाषितमनवभाषितं वा दीयमानं द्रव्योज्जितम् ॥ ६५६ ॥ क्षेत्रोज्जितमाह—

अमृद्वचगं न धारं, उवणीयं तं च केणई तस्स ।

जं जुज्जे भरहाई, सदेस बहुपायदेसे वा ॥ ६५७ ॥

अमुकदेशोद्धवं पात्रं न धारयामि, तदेव च केनचिदुपनीतम्, तद् उभाभ्यामपि पूर्वोक्त-
10 हेतोः परित्यक्तं क्षेत्रोज्जितम् । यद्वा पात्रमुज्ज्येयुः 'भरतादयः' भरतः—नटः, आदिशब्दात्
चारणादिपरिग्रहः, सदेशं गताः सन्तो बहुपात्रदेशे वा तदपि क्षेत्रोज्जितम् ॥ ६५७ ॥

कालोज्जितमाह—

दगदोद्धिगाद् जं पुज्जकाल जुगं तदन्नाहिं उज्जे ।

दोहिद् व एस्सकाले, अजोग्गयमणागयं उज्जे ॥ ६५८ ॥

15 दोद्धिगं—तुम्बकम्, दकस्य—जलस्य यद् म्रियते तुम्बकं तद् दकतुम्बकम्, आदिश-
ब्दात् तदतुम्बकादि च यत् पूर्वस्मिन्—ग्रीष्मादौ काले योग्यं तद् 'अन्यस्मिन्' वर्षाकालाद्वावु-
ज्जेत्, म्रियति वा एष्यति कालेऽयोग्यम् अतोऽनागतमेव यदुज्जेत्, तदेतदुभयथाऽपि
कालोज्जितं ज्ञातव्यम् ॥ ६५८ ॥ भावोज्जितमाह—

लद्धण अन्नपाए, पोराणे सो उ देह अन्नस्स ।

20 सो वि अ निच्छद् तादं, मायुज्जिय एवमाईयं ॥ ६५९ ॥

लद्ध्वा अन्यानि—अमिनवानि पात्राणि पुराणानि स गृही अन्यस्य कस्यचिद् ददाति सोऽपि
च 'तानि' दीयमानान्यपि यद्वा नेच्छति तद्वा एवमादिकं भावोज्जितं द्रष्टव्यम् ॥ ६५९ ॥

उक्ताश्चतस्रोऽपि प्रतिमाः । अथ पात्रस्यैव विशेषविधिं विमणियुगाह—

ओभासणा य पुच्छा, दिडे रिक्कं मुहे वहंते य ।

25 संसद्वं उक्खित्ते, मुक्के अपगासे दद्वणं ॥ ६६० ॥

पात्रस्योत्सादनायामवभाषणं कर्तव्यम् । तत्र "पुच्छ" ति शिष्यः पृच्छति—किं दृष्टं
पात्रं प्रशस्यम् ? उतादृष्टम् ? एवं रिक्तमरिकं वा कृतमुत्तमकृतमुत्तं वा बहुमानकमवमानकं
वा संसृष्टमसंसृष्टं वा उक्खितं निक्षिप्तं वा शुष्कमाद्रं वा प्रकाशमुत्तमप्रकाशमुत्तं वा इत्यष्टौ
पृच्छाः । आसां निर्वर्चनं स्वयमेव सूरिरभिधास्यति । तथा "दद्वणं" ति 'दद्व' चक्षुषा
20 निरीक्ष्य पात्रं यदि निर्दोषं तदा गृह्णाति ॥ ६६० ॥

१ °हादिकं पात्रं मया दे० ॥ २ °कादिकं च यत् दे० । °कादिपरिग्रहः, ततश्च दकतुम्ब-
कादिकं च यत् भा० ॥ ३ सो ददाति अं ता० ॥ ४ °चनं पुरस्तादेवाभिधास्यति, तथा
"दद्व" भा० ॥

अथैनामेव गाथां विवरीषुः प्रथमद्वितीयपृच्छयोरैकगाथया परिहारमाह—

दिद्वमदिद्वे दिद्वं, खमतरमियरे न दिस्सए काया ।

दहिमाईहि अरिक्कं, वरं तु इयरे सिया पाणा ॥ ६६१ ॥

दृष्टा-ऽदृष्टयोः पात्रयोर्मध्ये दृष्टं क्षमतरम्, क्षमशब्द इह युक्तार्थः, ततश्च क्षमतरम्—अह-

ष्टादतिशयेन गृहीतुं युक्तम् । कुतः ? इत्याह—‘इतरस्मिन्’ अदृष्टे “न दीसए”ति प्राकृत-6

त्वादेकवचनम् न दृश्यन्ते ‘कायाः’ पृथिव्यादयः । तथा दध्यादिभिरिति आदिग्रहणाद् मोदका-

दिपरिग्रहः तैः ‘अरिक्तं’ पूर्णं वरम्, ‘इतरस्मिन्’ रिक्ते ‘स्युः’ भवेयुः कदाचित् ‘प्राणाः’

कुन्थुप्रभृतयो जीवाः । यदि पुनर्न तत्र प्राणसम्भवस्तदा तदपि सम्यगुपयुज्य गृह्यतां न दोषः

॥ ६६१ ॥ अथ कृतमुखा-ऽकृतमुखयोः किं कृतमुखं ग्राह्यम् ? उताकृतमुखम् ? उच्यते—

अकयमुहे दुप्पस्सा, वीयाई छेयणाइ दोसा वा ।

10

कुंथूमादवहंते, फासुवहंते अओ धनं ॥ ६६२ ॥

अकृतमुखे भाजने ‘दुर्दर्शाः’ दुःप्रत्युपेक्षा वीजादयो जीवाः, तत्र वीजानि तदुद्भवानि,

आदिशब्दात् त्रसादिपरिग्रहः, छेदन-मेदनादयो वा दोषास्तत्र भवेयुः, यत् एवं ततो अकृत-

मुखं परिहर्तव्यम् । अथ वहमानका-ऽवहमानकयोः कतरत् श्रेष्ठम् ? इत्याह—कुन्त्वादयः

सत्त्वा अवहमानके प्रायः सम्भवन्ति । अथ प्राशुकेन वस्त्रादिना वहमानकं—न्याप्रियमाणं 15

यत् तत् पात्रं धनाय हितमिति ‘धन्यं’ संयमघनोपकारकमित्यर्थः ॥ ६६२ ॥

अथ संसृष्टादि पृच्छात्रयं प्रतिविधत्ते—

एमेव य संसृष्टं, फासुअ अप्फासुएण पडिक्कुट्टं ।

उत्तिक्खत्तं च खमतरं, जं चोछं फासुदब्बेणं ॥ ६६३ ॥

‘एवमेव’ यथा वहमानकं तथा संसृष्टमपि । यत् प्राशुकेन भक्तादिना संसृष्टं—खरण्डितं 20

तत् प्रशस्यम्, अप्राशुकेन पुनः संसृष्टं ‘प्रतिकुष्टं’ निषिद्धम् । उत्क्षिप्त-निक्षिप्तयोर्मध्ये यद्

आत्मप्रयोगेणैव गृहिणा पात्रमुत्क्षिप्तं तद् निक्षिप्तात् ‘क्षमतरं’ युक्ततरम् । यच्चाद्र् प्राशुकद्वयेण

तत्कादिना तत् पात्रं श्रेयः, अर्थादापन्नम्—अप्राशुकेणार्द्रं परिहार्यम् ॥ ६६३ ॥

अथ किं प्रकाशमुखं गृह्यताम् ? अप्रकाशमुखं वा ? उच्यते—

जं होइ पगासमुहं, जोगायरं तं तु अप्पगासाओ ।

25

यद् भवति प्रकाशमुखं तत् तु ‘योग्यतरं’ संयमा-ऽऽत्मविराधनाया अभावाद् विशेषेण

योग्यम् ‘अप्रकाशाद्’ अप्रकाशमुखभाजनात् ॥ इत्थं पात्रस्य प्रशस्या-ऽप्रशस्यरूपतामुपवर्ण्य

तस्यैव विधिशेषमभिधातुमुपक्रमते—

तस-वीयाइ अददुं, इमं तु जयणं पुणो कुणइ ॥ ६६४ ॥

“तस-वीयाइ” इत्यादि पश्चार्धम् । तत् पात्रं चक्षुषा प्रत्युपेक्ष्य यदि त्रस-वीजादिकं जन्तु- 30

१ °हः तैर्दध्यादिभिः ‘अ°’ भा० ॥ २ °णाः’ द्वीन्द्रियादय आगन्तुकजीवाः भा० ॥

३ तदपि पात्रं भा० ॥ ४ °हार्यम्, यत् पुनः शुष्ककुन्त्वादित्रसरहितं तद् निर्विवाद्

ग्राह्यम् ॥ ६६३ ॥ अथ भा० ॥

जातं किञ्चिद् न पश्यति तदा तद् अदृष्टा 'इमां' वक्ष्यमाणां यतनां पुनः करोति ॥ ६६४ ॥

तामेवाह—

ओमंथ पाणमाई, पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य ।

तिङ्गाणे तिवगुत्तो, मुद्धो ससिणिद्धमाईसु ॥ ६६५ ॥

- ५ “ओमंथ” चि तत् पात्रमवाङ्मुखं कृत्वा त्रीणि स्थानानि समाहृतानि त्रिस्यानं—मणिवन्ध-
हस्ततल-मूमिकालक्षणम् तत्र ‘त्रिकृत्वः’ त्रीन् वारान् प्रत्येकं प्रस्फोटयेत् । ततः प्राणाः—त्रसाः
तान् आदिशब्दाद् जीवादीनि वा दृष्टा न गृह्णाति । “पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे य” चि शिष्यः
पृच्छति—के मूलगुणाः ? के वा उत्तरगुणाः ? । अत्र निर्वचनमग्रे (गा० ६६८) वक्ष्यते ।
“मुद्धो ससिणिद्धमाईसु” चि यत्राप्कायः प्रक्षिप्यमाण आसात् तद्वृत्ताऽपनीताप्कायतया
१० कदाचित् सन्निधौ भवेत्, तच्च यदि त्रिकृत्वः प्रस्फोटनादिविधिं कुवेता न परिमात्रितं
तथापि श्रुतज्ञानप्रामाण्यवलेन शुद्धः, आदिशब्दाद् वाञ्छकायपरिग्रहः ॥ ६६५ ॥

एतदेव भावयति—

दाहिणकरेण कोणं, धेनुत्ताणेण वाममणिवंधे ।

खोडेह तिन्नि वारे, तिन्नि तले तिन्नि भूमीए ॥ ६६६ ॥

- १५ दक्षिणेन करेणोत्तानेन पात्रस्य ‘कोणं’ कर्णं गृहीत्वा पात्रमवाङ्मुखं कृत्वा वामहस्तस्य
मणिवन्धे त्रीन् वारान् प्रस्फोटयति, ततस्त्रीन् वारान् हस्ततले, त्रीन् मूमिकायामिति ॥ ६६६ ॥
तस-त्रीयाह व दिङ्हे, न गिण्हई गिण्हई उ अदिङ्हे ।
गहणम्मि उ परिमुद्धे, कण्ह दिङ्हेहिं वि बह्णिं ॥ ६६७ ॥

- नवकृत्वः प्रस्फोटिते सति त्रस-त्राजादिजन्तुजातं यदि दृष्टं तदा न गृह्णाति, अथादृष्टं
२० ततो गृह्णाति । अथ महताऽपि प्रयत्नेन मत्स्यपेक्ष्यमाणानि तदा वाञ्छादीनि सन्त्यपि शुषिर-
त्वात् दृष्टानि, ततः परिशुद्धं—निर्दोषमिति मत्वा पात्रस्य ग्रहणं कृतम्, तत्र उपाश्रयमागतै-
रानि दृष्टानि ततः को विधिः ? इत्याह—कस्यते बहुभिरपि वाञ्छादिभिः पश्चाद्दृष्टैरिति ।
किमुक्तं भवति ?—उत् पात्रमग्राशुकमिति मत्वा न मृयोऽगारिणः प्रत्यर्प्यते, न वा परिष्ठा-
प्यते, श्रुतप्रामाण्येन गृहीतत्वात् ; किन्त्वेकान्ते बहुग्राशुके प्रवेशे तानि वाञ्छानि यतनया
२५ परिष्ठापयेत् ॥ ६६७ ॥

अथ “पुच्छा मूलगुण उत्तरगुणे” (गा० ६६५) चि अस्य निर्वचनमाह—

मुहकरणं मूलगुणा, पाए निक्कोरणं च इअरे उ ।

गुरुगा गुरुगा लहुगा, विसेसिया चरिमेए मुद्धो ॥ ६६८ ॥

- पात्रस्य यद् मुखकरणं तद् मूलगुणाः । यत् पुनर्मुखकरणानन्तरं तदस्यन्तरवर्तिनौ गिर-
२० त्योत्तिरणं तद् निक्कोरणमित्यभिधीयते तद् ‘इतरे’ उत्तरगुणाः । अत्र चतुर्भङ्गी—संयतार्थं
कृतमुखं संयतार्थमेव चोत्कीर्णमिति प्रथमो भङ्गः, संयतार्थं कृतमुखं स्वार्थमुत्कीर्णमिति

१ करेण-पाणिना पात्रस्य ‘कोणं’ कर्णं गृहीत्वा तेनैवोत्तानेन पात्रमवाङ्मुखं गा० ॥
२ ‘न् वारान् भू’ सो० ॥ ३ ‘य न दृष्टं दृ० त० कां० ॥ ४ ‘मयो सु’ ता० ॥

द्वितीयः, स्वार्थं कृतमुखं संयतार्थमुत्कीर्णमिति तृतीयः, स्वार्थं कृतमुखं स्वार्थमेवोत्कीर्णमिति चतुर्थः । अत्र त्रिषु भङ्गेषु प्रायश्चित्तम्, तद्यथा—प्रथमे भङ्गे चत्वारो गुरुकास्तपसा कालेन च गुरवः, द्वितीयेऽपि चतुर्गुरुकास्तपसा गुरवः कालेन लघवः, तृतीये चतुर्लघुकाः कालेन गुरवः तपसा लघवः । ‘चरमे’ चतुर्थे भङ्गे शुद्धः, उभयस्यापि स्वार्थत्वादिति ॥ ६६८ ॥

व्याख्यातः पात्रकल्पिकः, अथावग्रहकल्पिकः प्ररूप्यते । तत्रापि “अप्पत्ते अकहिता” १५ (गा० ४७१) इत्यादिगाथा तथैव द्रष्टव्या । नवरं सूत्रमत्र आचारद्वितीयश्रुतस्कन्वस्य सप्तमम् अवग्रहप्रतिमानामकमध्ययनम् । अथ कतिविधोऽयमवग्रहः ? उच्यते—

देविंद-राय-गहवइउगहो सागारिए अ साहम्मी ।

पंचविहम्मि परुविएँ, नायव्वो जो जहिं कमइ ॥ ६६९ ॥

अवग्रह-
कल्पिकः

देवेन्द्रः—शक्र ईशानो वा, स यावतः क्षेत्रस्य प्रभवति तावान् देवेन्द्रावग्रहः । राजा—10 चक्रवर्त्तिप्रभृतिको महर्द्धिकः पृथ्वीपतिः, स यावतः पट्खण्डभरतादेः क्षेत्रस्य प्रभुत्वमनुभवति तावान् राजावग्रहः । गृहपतिः—सामान्यमण्डलाधिपतिः, तस्याप्याधिपत्यविषयभूतं यद् भूमि-खण्डं स गृहपत्यवग्रहः । सागारिकः—शय्यातरः, तस्य सर्त्तायां यद् गृह-पाटकादिकं स सागारिकावग्रहः । साधर्मिकाः—समानधर्माणः साधवः, तेषां सम्बन्धि सक्रोशयोजैनादिकं यद् आभाव्यं क्षेत्रं स साधर्मिकावग्रहः । एष च पञ्चविधोऽवग्रहः । एतस्मिन् पञ्चविधेऽवग्रहे 15 वक्ष्यमाणभेदैः प्ररूपिते सति ज्ञातव्यो विधिरित्युपस्कारः । यः ‘यत्र’ देवेन्द्रादौ ‘क्रमते’ अवतरति स तत्रावतारणीय इति सङ्ग्रहगाथासमासार्थः ॥ ६६९ ॥ साम्प्रतमेनामेव विच-रीपुरमीषां पञ्चानां मध्ये कः कस्माद् वलीयान् ? इति जिज्ञासायां तावदिदमाह—

हेड्डिछा उवरिल्लेहिं वाहिया न उ लहंति पाहन्नं ।

पुव्वाणुन्नाऽभिनवं, च चउसु भय पच्छिमेऽभिनवा ॥ ६७० ॥ 20

‘अधस्तनाः’ देवेन्द्रावग्रहादयः ‘उपरितनैः’ राजावग्रहादिभिर्मथ्याक्रमं वार्धिताः, अत एव ‘न तु’ नैव लभन्ते ‘प्राधान्यम्’ उत्तमत्वम् । किमुक्तं भवति ?—राजावग्रहे राजैव प्रभवति न देवेन्द्रः, ततो देवेन्द्रेणानुज्ञातेऽप्यवग्रहे यदि राजा नानुजानीते तदा न कल्पते तदवग्रहे स्थातुम् ; अथानुज्ञातो राज्ञा स्वविषयावग्रहः परं न गृहपतिना, ततस्तदवग्रहेऽपि न युज्यतेऽवस्थातुम् ; अथानुमतं गृहपतिना स्वभूमिखण्डेऽवस्थानं परं न सागारिकेण स्वावग्रहे, ततोऽपि न कल्पते 25 वस्तुम् ; अथानुज्ञातः सागारिकेण स्वावग्रहः परं न साधर्मिकैः, तथापि न कल्पते इति; एवमुपरितनैरधस्तना वार्यन्ते । तथा पूर्वमनुज्ञामभिनवां च चतुर्ण्यवग्रहेषु ‘भज’ विकल्पय, केषाञ्चित् साधूनां पूर्वानुज्ञा तदपरेषामभिनवेति भजना कार्येत्यर्थः । अथ केयं पूर्वानुज्ञा ? का वाऽभिनवानुज्ञा ? इति, उच्यते—इह योऽवग्रहः पुरातनसाधुभिरनुज्ञापितः स यत् पाश्चात्यै-

१. °त्ता यावद् गृह-वगडादिकं भा० ॥ २ डे० त० विनाऽन्यत्र—°पां सर्वतः सक्रो° भा० । °पां सक्रो° सो० डे० कां० ॥ ३ °जनं यद् भा० ॥ ४ °ग्रहः । एतस्मिन् ‘पञ्चविधे’ पञ्च-प्रकारेऽवग्रहे प्ररूपिते सति ज्ञातव्यः, प्रक्रमादवग्रह एव । यो यत्र भा० ॥ ५ °ता द्रष्टव्याः, अत डे० त० ॥

रेवमेव परिसृज्यते न सूर्योऽनुज्ञाप्यते सा पूर्वानुज्ञा, यथा—चिरन्तनसाधुमिदं देन्द्रो यदवग्रहमनुज्ञापितः सैव पूर्वानुज्ञा साम्यतकालीनसाधूनामप्यनुवर्तते न पुनर्सूर्योऽप्यनुज्ञाप्यते । अमिनवानुज्ञा नाम यदा किन्नूर्यो देवेन्द्रः समुत्पद्यते तदा तत्कालवर्तिभिः साधुमिर्यदसौ वमिनवोत्पद्यतयाऽवग्रहमनुज्ञाप्यते सा तेषां साधूनाममिनवानुज्ञा तदन्येषां तु पूर्वानुज्ञैव । ६ राजावग्रहेऽपि यो यदा चक्रवर्ती समुत्पद्यते स तत्कालवर्तिभिः साधुमिर्यदनुज्ञाप्यते सा तेषाममिनवानुज्ञा, तदपरेषां पूर्वानुज्ञा । एवं शेषनृपति-गृहपतीनामपि पूर्वा-ऽमिनवानुज्ञे भावनीये । सागारिकोऽपि प्रथमतः उपागतैः साधुमिर्यदुपाश्रयमनुज्ञाप्यते सा तेषाममिनवानुज्ञा । तेषु साधुषु तत्र स्थितेषु यदन्ये साधवः समागत्य तदनुज्ञापितमवग्रहं परिसृज्यते सा पूर्वानुज्ञा । तदेवं चतुर्ष्ववग्रहेषु पूर्वा-ऽमिनवानुज्ञयोर्भोजना भाविता । तथा पश्चिमे साधर्मिकाव- 10 ग्रहेऽमिनवानुज्ञैव भवति न पूर्वानुज्ञा । तथाहि—यो यदाऽवग्रहार्थं साधर्मिकमुपसम्पद्यते स सर्वोऽपि तदानीं तमनुज्ञाप्यैवावतिष्ठते नान्यथेत्यमिनवानुज्ञैवेका ॥ ६७० ॥

अथामीषां पञ्चानामपि भेदानाह—

दृग्वाङ् ईदृक्को, चउहा खित्तं तु तत्थ पाहन्ने ।

तत्थेव य जे दृग्वा, कालो भावो अ सामित्ते ॥ ६७१ ॥

15 ईदृक्कोऽवग्रहश्चतुर्धा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र प्रथमतः क्षेत्रावग्रहः प्ररूप्यते । कुतो हेतोः ? इति चेद् उच्यते—‘क्षेत्रं तु’ क्षेत्रं पुनः ‘तत्र’ तेषु द्रव्यादिषु मध्ये प्राधान्ये वर्तते, इहावग्रहस्य प्ररूप्यमाणत्वात् तस्य च तत्त्वतः शकादिक्षेत्ररूपतयाऽभिधीयमानत्वादिति भावः । यतश्च ‘तत्रैव च’ क्षेत्रे यानि द्रव्याणि यश्च कालो भावश्च एतेषां त्रयाणामपि क्षेत्रमाधारमूर्तं स्वामित्वे वर्तते, क्षेत्रस्यैव सन्वन्धित्वात् तेषाम् । तस्मिंश्च प्रथमं प्ररू- 20 पिते द्रव्यादयस्तदन्तर्गताः प्ररूपिता एव भवन्तीति ॥ ६७१ ॥ प्रथमर्तः क्षेत्रावग्रहं प्ररूपयति—

पुञ्चावरायया खलु, सेदी लोगस्स मज्झयारम्मि ।

जा कुणह् दुहा लोगं, दाहिण तह उत्तरद्धं च ॥ ६७२ ॥

इह सर्वस्यापि लोकस्य ‘मध्यकारे’ मध्यभागे मन्दरस्य पर्वतस्योपरि ‘श्रिणिः’ आकाशप्रदेशपट्टिरेकमादेशिकी पूर्वापरयोर्दिशोरायता-प्रदीर्घा समस्ति, ‘वा’ श्रेणिर्लोकमेकरूपमपि 25 द्विधा करोति । तद्यथा—दक्षिणलोकाद्धेमुत्तरलोकाद्धे च । तत्र दक्षिणलोकाद्धेस्य शकः प्रसुत्वमनुभवति, उत्तरलोकाद्धेस्य पुनरीशानकल्पनायकः । तथा दक्षिणलोकाद्धे यान्यावलिकाप्रविष्टानि पुण्यावकीर्णानि वा विमानानि तानि शकस्यैवाऽऽमाच्यानि, यानि पुनरुत्तराद्धे तानि सर्वाण्यपि द्वितीयकल्पाविषयैः ॥ ६७२ ॥

१ कां० सो० डे० विनाऽन्यत्र—यथा—चिरन्तनकालवर्तिभिः साधु० डे० त० । यथा—पुण-
तनसाधु० मा० ॥ २ ‘योऽनु’ मा० ॥ ३ ‘लामिनयो देवे’ मा० ॥ ४ ‘सावग्रह’ मा० डे० कां० ॥
५ ‘ग्रहेऽनु’ मा० ॥ ६ यो यदा यमवग्रहार्थं साधर्मिकः साधर्मिकसु० मा० । “जो जं जावे
उपपन्नमि वावमिथो साधर्मिकं सो तं तावे चेव अणुजाणवति” इति चूर्णा ॥ ७ ‘याम्’ इत्य-
तोऽपि क्षेत्रस्यैव प्राधान्यं नेत्ररेयाम् । तस्मिं मा० ॥ ८ ‘त एव क्षेत्रा’ मा० ॥ ९ ‘ग्रह
एव प्ररूप्यते मा० ॥

अथ यानि मध्यमश्रेण्यां तानि कस्याऽऽभवन्ति ? इत्याह—

साधारण आवलिया, मज्झमि अवद्धचंदकप्पाणं ।

अद्धं च परक्खित्ते, तेसिं अद्धं च सक्खित्ते ॥ ६७३ ॥

‘अपाद्धचन्द्रकल्पयोः’ अद्धचन्द्राकारयोः सौधर्मेशानकल्पयोः पूर्वा-ऽपरायतायां मध्यमश्रेण्यां या विमानानामावलिका सा साधारणा शकेशानयोः । किमुक्तं भवति ?—तस्यां मध्यमश्रेण्यां ५ पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि त्रयोदशस्वपि प्रस्तटेषु यानि विमानानि तानि कानिचित् शकस्य कानिचिदीशानस्याऽऽभाव्यानि । तत्र यानि वृत्ताकाराणि तानि सर्वाण्यपि शकस्यैव, यानि पुन-
रुयस्ताणि चतुरस्ताणि वा तान्येकं शकस्यैकमीशानस्येत्येवमुभयोरपि साधारणानि । तथा चोक्तम्—

जे दक्खिणेण इंदा, दाहिणओ आवली भवे तेसिं ।

जे पुण उत्तरइंदा, उत्तरओ आवली तेसिं ॥ (देवेन्द्र० गा० २११) 10

पुवेण पच्छिमेण य, जे वट्ठा ते वि दाहिणल्लस्स ।

तंस चउरंसगा पुण, सामन्ना हुंति दोण्हं पि ॥ (देवेन्द्र० गा० २१२)

तेषां च मध्यमश्रेणिगतानां विमानानामद्धं ‘स्वक्षेत्रे’ स्वस्वकल्पसीमनि प्रतिष्ठितम्, तद-
परमद्धं ‘परक्षेत्रे’ अपरकल्पसीमनीति ॥ ६७३ ॥ अथ शकमुद्दिश्य क्षेत्रावग्रहप्रमाणमाह—

सेढीइ दाहिणेणं, जा लोगो उद्धु मो सकविमाणा ।

हेट्ठा वि य लोगंतो, खित्तं सोहम्मरायस्स ॥ ६७४ ॥

‘सौधर्मराजस्य’ सौधर्मकल्पाधिपतेस्तावत् क्षेत्रमाधिपत्यविषयभूतम्—तिर्यग्दिशमधिकृत्य
‘श्रेण्याः’ पूर्वोक्तायाः ‘दक्षिणेन’ दक्षिणस्यां दिशि ‘यावद् लोकः’ इति तिर्यग्लोकपर्यन्तः,
ऊर्ध्वदिशमाश्रित्य ‘मो’ पादपूरणे यावत् स्वविमानानि स्तूप-ध्वजकलितानि, अधोदिशमु-
द्दिश्य यावदधस्तनो लोकान्त इति ॥ ६७४ ॥

15 देवेन्द्र-
क्षेत्राव-
ग्रहः

20

भावितो देवेन्द्रक्षेत्रावग्रहः । सम्प्रति चक्रिणः क्षेत्रावग्रहमाह—

सरगोयरो अ तिरियं, वावत्तरिजोयणाइं उद्धुं तु ।

अहलोगगाम-अधमाइ हेट्ठओ चक्किणो खित्तं ॥ ६७५ ॥

यावत् शरस्य-वाणस्य गोचरः—विषयस्तावत् चक्रिणस्तिर्यक् क्षेत्रम् । इदमुक्तं भवति—
चक्रवर्ती दिग्विजययात्रां कुर्वन् मागधादिषु तीर्थेषु यं नामाङ्कितं वाणं निःसृजति स पूर्व-दक्षि- 25
णा-ऽपरसमुद्रेषु द्वादशयोजनान्तं यावद् गच्छति, एतावदन्तश्चक्रिणस्तिर्यगवग्रहः । स एव वाणः
क्षुद्रहिमवत्कुमारदेवसाधनार्थं चक्रिणैव निःसृष्ट ऊर्द्धं द्वासप्ततियोजनानि यावद् गच्छति
तावानूर्ध्वमवग्रहः । अधः पुनरधोलोकग्रामाः, तथा अघा-गर्त्ता, आदिशब्दाद् वापी-कूप-भूमि-
गृहादिपरिग्रहः । इयमत्र भावना—जम्बूद्वीपापरविदेहवर्तिनलिनावती-चप्राभिधानविजययुग-
लसमुद्रवा योजनसहस्रोद्धेयाः समयप्रसिद्धा येऽधोलोकग्रामास्तेषु ये चक्रवर्तिनः समुत्पद्यन्ते 30
तेषां त एवाधः क्षेत्रावग्रहः, तदपरेषां तु गर्त्ता-कूप-भूमिगृहादिकमिति ॥ ६७५ ॥

चक्रवर्ति-
क्षेत्राव-
ग्रहः

१ यान्यावलिकाप्रविष्टानि विमा० भा० ॥ २ इय प्रस्तुतक्षेत्रा० भा० ॥ ३ “उद्धं जाव
क्षुद्रहिमवत्कुमारस्स मेराए वज्जति चउसट्ठिजोयणाणि, सुत्तादेसेण वा वावत्तरि” इति चूर्णिकृतः ॥
४ एवोक्तयोऽधः क्षेत्रावग्रहो द्रष्टव्यः, तद० भा० ॥ ५ कसेवोत्कष्टमधः क्षेत्रम् ॥ भा० ॥

प्ररूपितो राज्ञः क्षेत्रावग्रहः । अथ गृहपति-सागारिकयोस्तमाह—

गृहपति-
सागारि-
कक्षेत्रा-
वग्रहः

गहवर्णो आहारो, चउदिसिं सारियस्स घरवगडा ।

हेट्ठा अघा-जगडाई, उट्ठं गिरि-गेहध्वज-रुक्खा ॥ ६७६ ॥

‘गृहपतेः’ मण्डलेश्वरस्य यावान् ‘आधारः’ त्रिषयः प्रभुत्वविषयभूतश्चतसृषु दिक्षु तावान्-
५ स्योत्कृष्टस्तिर्यगवग्रहः । ‘सागारिकस्य’ शय्यातरस्य ‘गृहवगडा’ गृहवृत्तिपरिक्षेप उत्कृष्टस्तिर्यग-
वग्रहः । द्वयोरपि चात्रस्ताद् ‘अघा-जगडादयः’ अघा-गर्ता हृदो वा, अगडः—कूपः, आदि-
शब्दाद् वाप्यादयः; ऊट्ठं ‘गिरि-गेहध्वज-वृक्षाः’ गिरयः—पर्वताः, गृहध्वजाः—गृहोपरि
वर्त्तिन्यः पताकाः, वृक्षाः—सहकारादयः । साधर्मिकाणां तु क्षेत्रावग्रह उत्कृष्टः कुतोऽपि
हेतोरेव नोक्तः, परं बृहद्भाष्ये इत्यममिहितः—

साधर्मि-
कक्षेत्रा-
वग्रहः

10 खितोगहो सकोसं, जोयण साहम्मियाण वोधधं ।

उदिसिं जा एगदिसिं, उज्जाणं वा मडंवाई ॥

मडम्वादौ उद्यानं यावदुत्कृष्टः क्षेत्रावग्रहः । शेषं युगमम् ॥

॥ ६७६ ॥

चक्रवादी-
नां जघ-
न्यः क्षेत्रा-
वग्रहः

अथ जघन्यमभिवातुकाम आह—

अजहन्नमणुकोसो, पढमो जो आवि चक्रवट्ठीणं ।

15 सेसनिव रोहगाइसु, जहन्नओ गहवईणं च ॥ ६७७ ॥

‘प्रथमः’ दवेन्द्रावग्रहः ‘अजघन्योत्कृष्टः’ न जघन्यो न वा उत्कृष्टः किन्तु मयविवक्षार-
हितः, सर्वदैवैकरूपत्वात् । यश्चाप्यवग्रहः चक्रवर्तिनां सम्यन्धी सोऽप्यजघन्योत्कृष्टः, सर्वच-
क्रवर्तिनामाविपत्यस्यैकरूपत्वात् । ‘शेषनृपाणां’ चक्रवर्त्तिन्यतिरिक्तानां नृपतीनां गृहपतीनां च
रोधकादिषु जघन्यः क्षेत्रावग्रहो द्रष्टव्यः । रोधनं रोधकः—परचक्रेण नगरादेर्वेष्टनम्, आदि-
20 शब्दादन्यस्याप्येवंविधविद्वरस्य परिग्रहः । इयमत्र भावना—कोऽपि बलवान् राजा मण्डलेश्वरो
वा कस्याप्यल्पबलस्य नरपतेर्गृहपतेर्वा बाह्यनीवृत्तमात्मसात्कृत्य यदा तदीयं नगरादिं निरुध्या-
वतिष्ठते तदा तस्य तावान् नगरादिमात्रको जघन्यः क्षेत्रावग्रहः ॥ ६७७ ॥

नगराद् निरुद्ध घरे, जा याऽणुन्ना उ दु चरिम जहन्नो ।

उक्कोसो उ अनियओ, अचकिमाईचउण्हं पि ॥ ६७८ ॥

25 ‘द्वौ चरमौ’ सागारिक-साधर्मिकौ तयोरयं जघन्यः क्षेत्रावग्रहो नगरादौ—केनचिद् राज्ञा
निरुद्धे बाहिरिकावाप्तव्यजनैरभ्यन्तरतः प्रविशद्भिः शय्यातरगृहं साधर्मिकोपाश्रयो वा यदा

१ ‘पतेः’ सामान्यमण्डलाधिपतेर्यायां भा० ॥ २ ‘सृष्ट्यापि दिक्षु तावानेवात्यो’ भा० ॥
३ “घरस्स वगडा, वगडा णाम पळिहत्तं वतिपरिक्षेव इत्यनर्थान्तरम्” इति चूर्णिः ॥ ४ “उट्ठं पञ्चया
जोयणियादी, घरोवरि वा चडितव्वयं होजा इया वा, जहा—इदियज्जयो इत्यादि, रुक्खो वा तम्मि
चडितव्वयं होजा” इति चूर्णा ॥ ५ ‘त्वादिति भावः । य’ भा० ॥ ६ ‘चक्रनृपतिना नग’
भा० ॥ ७ ‘दिकं लि’ भा० ॥ ८ ‘तावन्नग’ हे० त० विना ॥ ९ ‘मिकावग्रहो तयो’ भा० ॥
१० ‘रोधाविति, आदिशब्दात् खेटादिग्रहः । तत्र केनचिद् राज्ञा ‘निरुद्धे’ सर्वतो
वेष्टिते सति बाहि’ भा० ॥ ११ वा अपरापरैः साधर्मिकैरागच्छद्भिर्यदा भा० ॥

प्रेर्यते तदा या काचित् तेषामनुज्ञा, यथा—एतावति प्रदेशे युष्माभिः स्थातव्यम् एतावन्-
स्माभिरिति स जघन्यः क्षेत्रावग्रहः । उत्कृष्टः पुनरवग्रहः अनियतः, कस्याप्यल्पीयान् कस्यापि
भूयानिति भावः । केषाम् ? इत्याह—अचक्यादीनां चतुर्णामपि, यश्चक्री न भवति किन्तु
सामान्यपार्थिवः स नजः पर्युदासप्रतिषेधतया तत्सदृशग्राहकत्वादचक्री भण्यते, आदिशब्दाद्
गृहपत्यादयो गृह्यन्ते ॥ ६७८ ॥ अथ सागारिकावग्रहस्य विशेषत उपयोगित्वाद् विधिमाह—

अणुन्नाए वि सव्वम्मी, उग्गहे वरसामिणा ।

सागारिका-
वग्रहे
निवास-
विधिः

तहा वि सीमं छिंदंति, साहू तप्पियकारिणो ॥ ६७९ ॥

‘गृहस्वामिना’ शय्यातरेण ‘भाजनधावन-कायिक्यादिव्युत्सर्जन-स्वाध्याय-ध्यानादिकं यत्र
यत्र भवतां रोचते तत्र तत्र कुरुत’ इत्येवं यद्यपि सर्वोऽप्यवग्रहोऽनुज्ञातस्तथापि साधवः
तस्य—सागारिकस्य प्रियकारिणः—समाधिविधित्सवः ‘सीमां’ मर्यादां ‘छिन्दन्ति’ निर्धारयन्ति, 10
व्यवस्थां स्थापयन्तीत्यर्थः ॥ ६७९ ॥ तामेव सीमामभिधत्ते—

ज्ञाणद्वया भौयणधोवणाई, दोण्हऽद्वया अच्छणहेउगं च ।

मिउग्गहं चेव अहिद्वयंते, मा सो व अन्नो व करेज्ज मज्जुं ॥ ६८० ॥

ध्यानार्थं भाजनधावनाद्यर्थं द्वयोः—उच्चार-प्रश्रवणयोरर्थाय “अच्छण” चि उपविश्यावस्थानं
तद्वेत्तुकं च—तन्निमित्तकं ‘मितावग्रहमेव’ परिमितमेवावग्रहमधितिष्ठन्ति । किमुक्तं भवति ?—15
साधवो व्यवस्थां स्थापयन्तः शय्यातरमामन्नं ब्रुवते—श्रावक ! वयमियति प्रदेशे ध्यानमध्या-
सिष्यामहे नेतः परम्, अत्र भाजनानि धाविष्यामो नान्यत्र, यदि नाम ग्लानादे रात्रावुच्चा-
रसम्भवो भवेत् ततोऽत्र परिष्ठापयिष्यते, अत्र पुनः कायिकी व्युत्सृजिष्यते, ईह पुनः साधवो
भाजनरञ्जनादिकं कुर्वन्तः कियतीमपि वेलासासिष्यन्ते, एवं व्यवस्थाप्य मितमेवावग्रहमधि-
तिष्ठन्ति । कुतः ? इत्याह—मा ‘स वा’ सागारिकः ‘अन्यो वा’ तदीयो वयस्य-स्वजनादिः 20
सवाल-वृद्धाकुलेन गच्छेनातिप्राचुर्येणाऽऽकान्ते कायिक्यादिना वा विनाशितेऽवग्रहे ‘मन्युम्’
अप्रीतिकं कुर्यात् । अपि च तथा साधुभिरप्रमत्तैस्तत्र स्थातव्यं यथा शय्यातरश्चिन्तयेत्—
अहो ! निभृतस्वभावा अमी मुनयः, यदेतावन्तोऽपि सन्तः स्वसमयोदितमाचारमाचरन्तोऽपि
परस्परं विकथादिकमकुर्वन्तो निर्व्यापारा इव लक्ष्यन्ते, तत् सर्वथा कृतार्थोऽस्म्यहमसीमां
भगवतां शय्यायाः प्रदानेन, तीर्णप्रायो मयाऽयमपारोऽपि संसारपारावार इति ॥ ६८० ॥ 25

प्ररूपितः क्षेत्रावग्रहः । सम्प्रति द्रव्यावग्रहमाह—

चेयणमचित्त मीसग, दव्वा खलु उग्गहेसु एएसु ।

द्रव्याव-
ग्रहः

जो जेण परिग्गहिओ, सो दव्वे उग्गहो होइ ॥ ६८१ ॥

‘एतेषु’ देवेन्द्राद्यवग्रहेषु यानि ‘चेतनानि’ स्त्री-पुरुषादीनि ‘अचित्तानि’ वस्त्र-पात्रादीनि
‘मिश्राणि’ सभाण्डोपकरणस्त्री-पुरुषादीनि यानि द्रव्याणि सः ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयोऽवग्रहः । 30

१ °त् सागारिकस्य साधर्मिकाणां वा अनुज्ञा भा० ॥ २ °स्माभिरपरैश्च जनैरिति स
जघं भा० ॥ ३ भाणधुवणद्वतादी, दो° ता० ॥ ४ °एत्थ अच्छीहामो, काए वेलाए ? लिहंता वा
रंगेत्ता (रंगंता) वा भाणे” इति चूर्णिकारः ॥ ५ कुतो हेतोः ? इति चेद् अत आह भा० ॥

कथम्भूतः ? इत्याह—यो येन शक्रादिना परिगृहीतः स तस्य सम्बन्धी द्रव्यावग्रहः । किमुक्तं भवति ?—देवेन्द्रावग्रहक्षेत्रे यानि सचित्ता-ऽचित्त-मिश्राणि द्रव्याणि तानि सर्वाण्यपि देवेन्द्र-द्रव्यावग्रहः । एवं राजावग्रहादिष्वपि भावना कार्या ॥ ६८१ ॥

उक्तो द्रव्यावग्रहः, अथ कालावग्रहमाह—

कालाव-
ग्रहः

८

दो सागरा उ पटभो, चक्री सत्त सय पुञ्च जुलसीई ।

सेसनिवम्मि मुहुत्तं, जहन्नमुक्कोसए मयणा ॥ ६८२ ॥

‘प्रथमः’ देवेन्द्रावग्रहः स द्वे सागरोपमे यावद् भवति, शक्रस्य द्विसागरोपमस्यितिक-त्वात् । ‘चक्री’ चक्रवर्त्यवग्रहो जयन्त्यतः सप्त वर्षशतानि ब्रह्मदत्तवत्, उत्कर्षतः पुनश्चतुर-शीतिपूर्वशतसहस्राणि भरतचक्रवर्त्तिवत् । तथा च चूर्णिः—

10 चक्रवद्विउगहो जहण्णेणं सत्त वाससया वंमदत्तस्स, उक्कोसेणं चउरसीइपुव्वसयसहस्साईं भरहस्स ॥

अत्र परः प्राह—ननु ब्रह्मदत्तः कुमारतायामष्टाविंशतिं माण्डलिकत्वे पद्पञ्चाशत् दिग्वि-जये षोडश वर्षाण्यतिवाह्य पद् वर्षशतान्येव चक्रवर्तिपदवीमनुवमूव, भरतोऽपि सप्तसप्तति-पूर्वेलक्षाणि कुमारभावमनुमूय वर्षसहस्रं माण्डलिकत्वमनुपास्य पष्ठिवर्षसहस्राणि विजयया-
16 त्रायां व्यतीत्य ततः किञ्चिद् न्यूनानि पद् पूर्वेलक्षाणि सार्वभौमश्रियं वुमुजे, ततः कथम-नयोः सप्त वर्षशतानि चतुरशीतिपूर्वेलक्षाणि च यथाक्रमं चक्रवर्त्यवग्रहः प्रतिपाद्यमानो न विरुध्यते ? नैष दोषः, इह योग्यतामङ्गीकृत्य भरतादयो जन्मन्त एव चक्रवर्तिनो मन्तव्याः, यत उत्पन्नमात्र एव चक्रवर्त्तिनि तदीयतथाविधाद्भुतभाग्यसम्भारसमावर्जितास्तदामाव्यक्षेत्र-निवासिदेवताः ‘उत्सन्नोऽयं सकलमहीवलयत्सार्गो’ इति प्रमोदभाजस्तदानुकूल्यवृत्तयस्तज्जया-
20 मिलापिष्यस्तत्तत्पत्नीकप्रभुक्तप्रत्युद्गापहाराय प्रवर्त्तन्त इति समीचीनमेव यथोक्तमवग्रहकाल-मानम्; अन्यथा वा बहुश्रुतेरुपयुज्य निर्वचनीयमिति । “सेसनिवम्मि मुहुत्तं”ति चक्रवर्त्तिनं मुक्त्वा यः शेषो नृपस्य जयन्त्यतोऽन्तर्मुहुत्तं कालावग्रहः, कृतराज्यामिषेकस्यान्तर्मुहुत्ताद्भ्रं मरणाद् राज्यपदपरित्रंशाद्वा । “उक्कोसए मयण”ति शेषनृपतीनामुत्कृष्टे कालावग्रहे भजना कार्या । किमुक्तं भवति ?—अन्तर्मुहुत्तादारभ्य समयवृद्ध्या वर्द्धमानानि चतुरशीतिपूर्वेलक्षाणि
25 यावद् यान्याहुःस्यानानि तेषां मध्ये यद् येन नृपतिनाऽऽयुःस्यानं निर्वर्त्तितं यो वा यावन्तं कालं राज्यैश्वर्यमनुभवति तस्य स उत्कृष्टः कालावग्रहः ॥ ६८२ ॥

एवं गहवद्-सागारिण वि चरिमे जहन्नओ मासो ।

उक्कोसो चउमासा, दोहि वि मयणा उ कज्जम्मि ॥ ६८३ ॥

एवं गृहपति-आगारिकयोरपि शेषनृपतिवद् जयन्त्य उत्कृष्टश्च कालावग्रहो द्रष्टव्यः ।

१ °न्यः सप्त द० त० ॥ २ °रतायामनु° मा० ॥ ३ कां० मां० द० विनाऽन्यत्र—द्रोपः, यतो योग्य° द० त० । द्रोपः, अवग्रहा-ऽवग्रहवतोः सखासिभावसम्बन्धानुविद्धतया कथञ्चिद्-भेदो विवक्ष्यते; यद्वा योग्य° मा० ॥ ४ °न्मन् एव मां० कां० विना ॥ ५ °क्षान्तं याव° मा० ॥ ६ °व्यः, जयन्त्योऽन्तर्मुहुत्तम्, उत्कृष्टः पुनरन्तर्मुहुत्ताद्भ्रं समयवृद्ध्या यावच्चतुरशीति-पूर्वेलक्षाणि । इह मा० ॥

इह च यद्यपि शेषनृपति-गृहपति-सागारिकाणामायूंषि पूर्वकोटिपर्यवसितान्यपि सम्भाव्यन्ते तथापि चूर्णिकृता किमपि बाहुल्यादि^१ कारणमुद्दिश्य चतुरशीतिपूर्वलक्षपर्यन्तान्येवाभिहितानीति अत्रापि तदनुरोधेन तथैव व्याख्यातानि । तथा 'चरमे' साधर्मिकावग्रहे ऋतुबद्धे मासकल्पविहारिणां जघन्यो मासमेकम् उत्कृष्टो वर्षासु चतुरो मासान् कालावग्रहः । "दोसु वि भयणा उ कज्जम्" ति 'द्वयोरपि' जघन्योत्कृष्टयोः कार्ये समापतिते भजना । किमुक्तं^५ भवति ?—ग्लानादिभिः कारणैः कदाचिद् ऋतुबद्धे मासो वर्षासु चत्वारो मासा न प्रतिपूर्येरन् अतिरिक्ता वा भवेयुः ॥ ६८३ ॥

गतः कालावग्रहः । अथ भावावग्रहमाह—

चउरो ओदइअम्मी, खओवसमियम्मि पच्छिमो होइ ।

मणसी करणमणुन्नं, च जाण जं जत्थ ऊं कमइ ॥ ६८४ ॥

भावाव-
ग्रहः

'चत्वारः' देवेन्द्र-राज-गृहपति-सागारिकाणामवग्रहा औदयिके भावे वर्तन्ते, 'भमेदं क्षेत्रम्' इत्यादिमूर्च्छायास्तेषु सद्भावात्, तस्याश्च कषायमोहनीयोदयजन्यत्वात् । 'पश्चिमः' साधर्मिकावग्रहः स क्षायोपशमिके भावे वर्तते, कषायमोहनीयक्षयोपशमयुक्ततया 'भमेदं क्षेत्रम्, ममायमुपाश्रयः' इत्यादिमूर्च्छायाः साधूनामभावात् । एष भावावग्रहः । तदेवं प्ररूपितः पञ्चविधोऽप्यवग्रहः । अथ यदुक्तं द्वारगाथायाम् "पंचविहम्मि परुविण्णं, नायबो 15 जो जहिं कमइ" (गा० ६६९)ति तदिदानीं भाव्यते—"मणसी करणमणुन्नं चे"त्यादि । मनसि करणमणुजां च जानीहि, यद् 'यत्र' देवेन्द्रावग्रहादौ 'क्रामति' अवतरति तत्र 'मनसि' चेतसि करणम् 'अनुजानीतां यस्यावग्रहः' इति मनस्येवानुज्ञापनमिति हृदयम् । यत् पुनर्वचसाऽनुज्ञाप्यते साऽनुज्ञा, अन्तर्भूतण्यर्थत्वादनुज्ञापनेति भावः । तत्र देवेन्द्र-राजावग्रहयोर्मनसैवानुज्ञापनं करोति, गृहपत्यवग्रहस्य मनसा वा वचसा वा, सागारिक-साधर्मिकावग्रहयो- 20 र्नियमाद् वचसाऽनुज्ञापना, यथा—अनुजानीतास्माकं शय्यां वस्त्र-पात्र-शैक्षादिकं वेत्यादि ॥ ६८४ ॥ अथ भावावग्रहं प्रकारान्तरेणाह—

भावोग्गहो अहव दुहा, मइ-गहणे अत्थ-वंजणे उ मई ।

गहणे जत्थ उ गिण्हे, 'मणसी कर'अकरणे ति विहं ॥ ६८५ ॥

अथवा भावावग्रहो द्विधा—मतिभावावग्रहो ग्रहणभावावग्रहश्च । तत्र 'मतिः' मतिज्ञा- 25 नरूपभावावग्रहो भूयोऽपि द्विधा—व्यञ्जनावग्रहोऽर्थावग्रहश्च । गाथायां बन्धानुलोभ्येन पूर्वमर्थशब्दस्य निर्देशः । 'ग्रहणे' ग्रहणविषयो भावावग्रहः 'यत्र तु' यस्मिन् पुनर्देवेन्द्रावग्रहादौ यदा साधुः किञ्चिद् वस्तुजातं गृह्णाति सचित्तमचित्तं मिश्रं वा तस्य तदा ग्रहणभावावग्रहः । "मण-

१ "अंतोमुहुत्ताओ परेणं समयाधियातो ठितीतो जाव चउरासीतिपुव्वसतसहस्साइं, एत्थंतरे जेणं रण्णा जं आउयं निव्वत्तितं जो वा जत्तियं कालं रज्जाधिवच्चं करेति तस्स तस्स सो उक्कोसओ कालोग्गहो भवति" इति चूर्णिपाठः ॥ २ °दिक् का° भा० ॥ ३ उक्कमति ता० ॥ ४ 'मतेः' मतिज्ञानस्य भावा° भा० ॥ ५ 'ग्रहो द्वि° डे० त० विना ॥ ६ कां० डे० त० विनाऽन्यत्र—°दा स एव ग्रहणरूपं भावमधिकृत्यावग्रहो ग्रहणभावावग्रहः भा० ॥

सी कर”त्ति मनसि करणस्य उपलक्षणत्वाद् अनुज्ञापनायाश्चाकरणे त्रिविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ६८५ ॥
एतदेव सविशेषमाह—

पञ्चविहम्मि परूविँ, स उग्गहो जाणएण घेत्तव्वो ।

अन्नाए उग्गहिँ, पायच्छित्तं भवे तिविहं ॥ ६८६ ॥

5 ‘पञ्चविधे’ अवग्रहे प्ररूपिते सतीदं तात्पर्यमभिधीयते—स एवंविधोऽवग्रहः ‘ज्ञायकेन’ पञ्चप्रकारावग्रहस्वरूपवेदिना ग्रहीतव्यो नाज्ञायकेन । कुतः ? इत्याह—‘अज्ञाते’ अनधिगते सति यद्यवग्रहमवगृह्णाति ततस्तस्मिन्नवगृहीते त्रिविधं प्रायश्चित्तं भवति ॥ ६८६ ॥ तदेवाह—

इक्कड-कढिणे मासो, चाउम्मासो अ पीढ-फलएसु ।

कट्ट-कल्लिँचे पणगं, छारे तह मल्लगाईसु ॥ ६८७ ॥

10 इक्कडं—दण्डणी कठिनः—शरस्तम्भः तयोः संस्तारकं मासलघु । काष्ठमयेषु पीठेषु फलकेषु च प्रत्येकं चत्वारो मासलघवः । काष्ठं च—काष्ठशकलं कलिञ्चं च—वंशदलं काष्ठ-कलिञ्चं तत्र तथा ‘क्षारे’ भस्मनि ‘मल्लकादिषु’ मल्लकं—शरावम् आदिशब्दात् तृण-डगलादिपरिव्रहः, एतेषु सर्वेष्वपि ‘पञ्चकं’ पञ्च रात्रिन्दिवानि इति त्रिविधं प्रायश्चित्तमज्ञातावग्रहस्वरूपस्यावग्रहणे द्रष्टव्यम् ॥ ६८७ ॥ उक्तोऽवग्रहकल्पिकः । सम्प्रति विहारकल्पिकमाह—

15 विहारकल्पिकद्वारम्

गीयत्थो य विहारो, वीओ गीयत्थेनिस्सिओ भणिओ ।

इत्तो तइयविहारो, नाणुन्नाओ जिणवरैहिं ॥ ६८८ ॥

गीतैः—परिज्ञातोऽर्थो यैस्ते गीतार्थाः—जिनकल्पिकादयः, तेषां स्वातन्त्र्येण यद् विहरणं स गीतार्थो नाम प्रथमो विहारः । तथा गीतार्थस्य—आचार्योपाध्यायलक्षणस्य निश्रिताः—परतन्त्रा 20 यद् गच्छवासिनो विहरन्ति स गीतार्थनिश्रितो नाम द्वितीयो विहारो भणितः । इत ऊर्द्ध-मगीतार्थस्य स्वच्छन्दविहारितारूपस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातः ‘जिनवरैः’ भगवद्विस्तीर्थकरैरिति ॥ ६८८ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां विवृणोति—

गीयं मुणितेगडं, विदियत्थं खलु वयंति गीयत्थं ।

१ इति यथाक्रमं त्रिविधमपि प्रायः भा० ॥ २ °त्थमिस्सि° ता० ॥ ३ गीतः—परिज्ञातोऽर्थो यैस्ते गीतार्थाः, गीतार्था एव केवलाः सन्त्यत्रेति अत्रादेराकृतिगणत्वाद् अप्रत्यये गीतार्थो नाम मौलो विहारः । किमुक्तं भवति ?—यावन्तो विवक्षितगच्छान्तर्वर्त्तिनः साधवस्तावन्तः सर्वेऽपि गीतार्था न कश्चित् तन्मध्यादगीतार्थः, यथा श्रीऋषभस्वामि-प्रथमगणधरस्य ऋषभसेनस्य परिवारभूतानि द्वात्रिंशदपि सहस्राणि साधूनां गीतार्थानि इति, एवमन्येषामपि केवलगीतार्थपरिवारोपेतानां यो विहारः स गीतार्थ इत्युच्यते । द्वितीयो गीतार्थ पुरतः कृत्वा तन्निधया-तत्पारतन्त्र्येण यो विहारः स गीतार्थनिश्रितः ‘भणितः’ प्रतिपादितस्तीर्थकर-गणधरैः । कश्चित्तु “गीयत्थमीसओ” त्ति पठ्यते, तत्र ‘गीतार्थमिश्रकः’ गीतार्थसंवलितगीतार्थसाधुसमुदायरूपः, शेषं प्राग्वत् । इत ऊर्द्ध-मपरस्तृतीयो विहारो नानुज्ञातः ‘जिनवरैः’ भगवद्विस्तीर्थकरैरिति ॥ ६८८ ॥ अथैनामेव निर्युक्तिगाथां विवरीषुः प्रथमतो गीतार्थपदं व्याचष्टे इतिरूपा भा० पुस्तके टीका ॥

गीतार्थ-
गीतार्थ-
निश्रितौ
विहारौ

गीतार्थ-
पदव्या-
ख्यानम्

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थो वा सुयं गीयं ॥ ६८९ ॥

गीतं मुणितमिति वैकार्थम् । ततश्च विदितः—मुणितः परिज्ञातोऽर्थः छेदसूत्रस्य येन तं विदितार्थं खलु वदन्ति गीतार्थम् । यद्वा गीतेन चार्थेन च यो युक्तः स गीतार्थो भण्यते, गीता-ऽर्थावस्य विधेते इति अभ्रादित्वाद् अप्रत्ययः । अथ गीतं किमुच्यते?, अत आह—
'श्रुतं' सूत्रं गीतमित्यभिधीयते ॥ ६८९ ॥ एतदेव भावयति—

5

गीएण होइ गीई, अत्थी अत्थेण होइ नायव्वो ।

गीएण य अत्थेण य, गीयत्थं तं विजाणाहि ॥ ६९० ॥

इह सूत्रा-ऽर्थधरत्वे चतुर्भङ्गी, तद्यथा—सूत्रधरो नामैको नार्थधरः १ अर्थधरो नामैको न सूत्रधरः २ एकः सूत्रधरोऽप्यर्थधरोऽपि ३ अपरो न सूत्रधरो नार्थधरः ४ । अयं चतुर्थो भङ्ग उभयशून्यत्वादवस्तुभूतः, शेषं भङ्गत्रयमधिकृत्याह—'गीतेन' सूत्रेण केवलेन सम्यक्पठि-
तेन गीतमस्यास्तीति गीती भवति । अर्थेन केवलेन सम्यग्गधिगतेनार्थी भवति ज्ञातव्यः, अर्थधर इत्युक्तं भवति । यस्तु गीतेन चार्थेन चोभयेनापि युक्तं गीतार्थं विजानीहि इति ।
इदमत्र तात्पर्यम्—तृतीयभङ्गवर्त्येव तत्त्वतो गीतार्थशब्दमविकलमुद्बोद्धुमर्हति, न प्रथमद्वितीयभङ्गवर्तिनाविति ॥ ६९० ॥

अथ येषां गीतार्थानां तन्निश्चितानां वा विहारो भवति तान् दर्शयति—

15

जिनकप्पिओ गीयत्थो, परिहारविसुद्धिओ वि गीयत्थो ।

गीयत्थे इद्धिदुगं, सेसा गीयत्थनीसाए ॥ ६९१ ॥

गीतार्थोः
गीतार्थ-
निश्चिताश्च

जिनकल्पिको नियमाद् गीतार्थः, परिहारविसुद्धिकः अपिशब्दात् प्रतिमाप्रतिपन्नको यथा-
लन्दकल्पिकश्चावश्यंतया गीतार्थः, जघन्यतोऽप्यधीतनवमपूर्वान्तर्गताचारनामकतृतीयवस्तुक-
त्वादिषामिति^१ । तर्था गच्छे गीतार्थविषयमृद्धिमतोः—आचार्योपाध्याययोर्द्विकं द्रष्टव्यम्, सूत्रे 20
मतुलोपः प्राकृतत्वात्, आचार्य उपाध्यायो वा नियमाद् गीतार्थ इत्यर्थः । एषां सर्वेषामपि
स्वातन्त्र्येण विहारो विज्ञेयः । 'शेषाः' सर्वेऽपि साधवः 'गीतार्थनिश्चया' आचार्योपाध्यायलक्षण-
गीतार्थपारतन्त्र्येण विहरन्ति ॥ ६९१ ॥ इदमेव पश्चाद् भावयति—

आयरिय गणी इह्ठी, सेसा गीता वि होंति तन्नीसा ।

गच्छगय निग्गया वा, थाणनिउत्ताऽनिउत्ता वा ॥ ६९२ ॥

25

१ गीतमिति वा मुणि^० भा० ॥ २ °सूत्राभिधेयं येन भा० ॥ ३ °लुः अवधारणे 'वदन्ति'
ब्रुवते गीतार्थं भा० ॥ ४ इति व्युत्पत्तेः । अथ भा० ॥ ५ डे० त० विनाऽन्यत्र—इह सूत्रार्थयो-
श्चतुर्भङ्गी, तद्यथा—सुत्तधरे नामगे नो अत्थधरे, अत्थधरे नामगे नो सुत्तधरे, एगे
सुत्तधरे वि अत्थधरे वि, एगे नो सुत्तधरे नो अत्थधरे । अत्र चतुर्थो भङ्ग उभयथाऽपि
शून्यः, आद्यं भङ्गत्रयं सूचयन्नाह—गीतेन भा० ॥ ६ °व्यः । यस्तु डे० त० विना ॥ ७ हस्त-
चिह्नान्तर्गतोऽर्थं पाठः भा० डे० त० पुस्तकेष्वेव वर्तते । एवमग्रेऽपि सर्वत्र हस्तचिह्नान्तर्गतः पाठः भा० डे०
त० पुस्तकान्तर्गत एव ज्ञेयः ॥ ८ अथ कस्कः साधुरवश्यंतया गीतार्थो भवति? इति उच्यते
इत्यवतरणं भा० ॥ ९ °ति भावः । तथा भा० ॥ १० °था गच्छवासिनां 'गीतार्थे' गीता^०
भा० ॥ ११ °तार्थो भवति इ^० भा० ॥

‘आचार्यः’ सूरिः ‘गणी’ उपाध्यायः एतौ यतः ‘ऋद्धिमन्तौ’ सातिशयज्ञानादिऋद्धिमन्त्यौ, अतिशयनेऽत्र मत्वर्यायः, यथा रूपवती कल्पेत्यादौ, अतः शेषाः साधवो गीतार्था अपि तन्निश्रया विहरन्ति । अथ के ते शेषाः ? इत्याह—गच्छगता गच्छनिर्गता वा । तत्र गच्छगताः गच्छमध्यवर्तिनः, गच्छनिर्गताः “असिं च ओमोत्तरिण्” इत्यादिभिः कार्त्तरैरेकाकीभूताः; अथवा ‘स्थाननियुक्ताः स्थानानियुक्ता वा’ स्थान-पदं नियुक्ताः—व्यापारिताः ‘स्थाननियुक्ताः’ प्रवर्तक-स्वविर-गणावच्छेदकाभ्याः पदस्यगीतार्था इत्यर्थः, तद्विपरीता स्थाननियुक्ताः, सामान्यसाधव इत्यर्थः । एते सर्वेऽप्याचार्योपाध्यायनिश्रया विहरन्ति ॥ ६९२ ॥ कथम् ? इत्याह—

जघन्य-
मध्यम-
उच्छ्रष्टाः
गीतार्थाः

10

आचार्यकल्पवरा, चतुदशपुञ्जी अ जे अ तम्मज्जा ।

तन्नीसाएँ विहारो, सवाल-बुद्धस गच्छस ॥ ६९३ ॥

‘आचार्यकल्पवराः’ निर्गीयाध्ययनवारिणो जघन्या गीतार्थाः, चतुर्दशपूर्वणः पुनरुच्छ्रष्टाः, ‘तन्मध्यवर्तिनः’ कल्प-ज्यवहार-दशाश्रुतकल्पवरादयो मध्यमाः । तेषां—जघन्य-मध्यमोच्छ्रष्टानां गीतार्थानां निश्रया सवाल-बुद्धस्यापि गच्छस विहारो भवति, न पुनरगीतार्थस्य सच्छन्दमेकाकिविहारः कर्तुं युक्तः ॥ ६९३ ॥ कुतः ? इति चेद् उच्यते—

एकाकि-
विहारो
शेषाः

15

एगविहारी अ अजायकपिओ लो भवे चवणकप्पे ।

उवसंपन्नो मंदो, होहिद् वोसडुत्तिट्ठाणो ॥ ६९४ ॥

एकः सन् विहर्तास्त्वेवंशाल एकाकिहारी, स च ‘अजातकल्पिकः’ अगीतार्थः, तथा ज्यवनं—चारित्र्यात् प्रतिपन्नं तस्य कल्पः—प्रकारज्यवनकल्पः, पार्श्वसादिविहार इत्यर्थः, तस्मिन् यो भवेत् स एकाकित्वम् ‘उपसम्पन्नः’ प्रतिपन्नः सन् ‘मन्दः’ सद्बुद्धिविक्रयो भविष्यति ।
20 ‘व्युत्पद्यन्निस्थानः’ व्युत्पद्यन्नि-परित्यक्तानि त्रीणि स्थानानि—ज्ञानादिरूपाणि येन स व्युत्पद्यन्निस्थानः । एषा निर्युक्तिगाथा ॥ ६९४ ॥ अथैतामेव विवृणोति—

एकाकि-
विहारिणां
प्रत्यक्ष-
ताम्

सोचुण गच्छनिगते, गीयस वि एक्कगस मासो उ ।

अविगीए चउगुग्गा, चवणे लहुगा य मंगडा ॥ ६९५ ॥

१ एतौ ऋद्धिमन्तावभिधीयेते, ऋद्धिः—ज्ञान दर्शन-चारित्र्यरूपाऽतिशयिनी सम्यक् सा विद्यतेऽनयोरेत्यतिशयने मतप्रत्ययः, तत्र आचार्योपाध्यायौ यतः ‘ऋद्धिमन्तौ’ मद्द्विकौ अतः शेषाः साधवो भा० ॥ २ ‘अथ आचार्योपाध्यायपरतत्रतया विह० डे० ता० ॥ ३ ‘पाः ? उच्यते—गच्छ ०भा० ॥ ४ ‘रूपैर्गच्छनिर्गता एकाकीभूता इति यावत् । अथवा भा० ॥ ५ ‘दृकाः, तद्धि० सो० डे० कां० ॥ ६ ‘न्यतो गीता’ भा० ॥ ७ डे० त० विनाऽन्यत्र—‘हारधारदयो मध्यमाः । तेषां जघ० डे० सो० । ‘हारधारकादयश्चतुर्दशपूर्वाणां मवाङ्क सर्वेऽपि मध्यमा गीतार्था अवसादव्याः । यदि नास्मैव गीतार्थास्त्रिविधास्ततः किम् ? इत्याह—तन्निश्रया जघन्य-मध्य० भा० ॥ ८ सोऽपि जातकल्पिको वा स्यादजातकल्पिको वा, जातकल्पिको गीतार्थः, अजातकल्पिकः पुनरगीतार्थः, तत्रैवाजातकल्पिको गृह्यते । तथा यो भवेत् ‘ज्यवनकल्पे’ इति ज्यवनं भा० । “सो पुन जयकपिओ वा होक्क अजायकपिओ वा । जयकपिओ नाम गीतार्थो, अजायकपिओ अगीतार्थो । जयकपिओ नाम वास्तविक-विहारो” इति चूर्णो ॥

मुक्त्वा 'गच्छनिर्गतान्' जिनकल्पिकादीन् गीतार्थस्यापि 'एककस्य' एकाकिविहारं कुर्वतो मासलघु । 'अविगीते' अगीतार्थे एकाकिविहारिणि चत्वारो गुरुकाः । 'च्यवने' पार्श्व-
स्थादिविहारे यदि मनसाऽपि संकल्पं कुरुते तदा चत्वारो लघुकाः । "भंगद्व" ति अष्टौ भङ्गा
अत्र कर्त्तव्याः, तद्यथा—एकाकी अजातकल्पिकश्च्यवनकल्पिकश्च १ एकाकी अजातक-
ल्पिको न च्यवनकल्पिकः २ एकाकी जातकल्पिकश्च्यवनकल्पिकः ३ एकाकी जातकल्पिको न
न च्यवनकल्पिकः ४, एवमेकाकिपदेन चत्वारो भङ्गा लब्धाः; अनेकाकिपदेनापि चत्वारो
लभ्यन्ते, सर्वसङ्ख्याया अष्टौ भङ्गाः । अत्राष्टमो भङ्गस्त्रिष्वपि पदेषु शुद्धत्वात् प्रायश्चित्तरहितः ।
शेषेषु तु यथायथमनन्तरोक्तं प्रायश्चित्तम् ॥ ६९५ ॥ एतेषु ॥ सप्तस्वपि भङ्गेषु ॥ वर्त्त-
मानस्य दोषमुपदर्शयन्नुपसम्पन्न-मन्दपदे व्याचष्टे—

एगागित्तमण्डा, उवसंपज्जइ चुओ व जो कप्पा ।

सो खलु सोचो मंदो, मंदो पुण दव्व-भावेण ॥ ६९६ ॥

य एकाकित्वं 'अनर्थाद्' ज्ञानादिप्रयोजनाभावाद् 'उपसम्पद्यते' अङ्गीकरोति, यो वा
'च्युतः' प्रतिपतितः 'कल्पात्' संविम्विहारात् स खलु वराको ॥ द्रव्यजीवितेन जीव-
न्नपि ॥ 'शोच्यः' शोचनीयः संयमजीवितोभावात्, मन्दश्चासौ । अथ मन्द इति कोऽर्थः ?
इत्याह—मन्दः पुनः 'द्रव्य-भावेन' द्रव्यतो भावतश्च सन्दो भवतीत्यर्थः ॥ ६९६ ॥

10 एकाकि-
विहारि-
णां मन्द-
त्वम्

15

एकेको पुण उवचय, अवचय भावे उ अवचए पगयं ।

तलिना बुद्धी सेट्ठा, उभयमओ केइ इच्छन्ति ॥ ६९७ ॥

द्रव्यमन्दो भावमन्दश्चैकैकः पुनर्द्विधा—उपचयेऽपचये च । तत्रोपचयद्रव्यमन्दो नाम यः
परिस्थूतरशरीरतर्या गमनादिव्यापारं कर्तुं न शक्नोति । अपचयद्रव्यमन्दस्तु यः क्लृप्तशरी-
रतर्या कमपि प्रयासं न कर्तुमीष्टे । उपचयभावमन्दः पुनर्यो बुद्धेरुपचयेन यतस्ततः कार्यं कर्तुं
नोत्सहते । अपचयभावमन्दस्तु यो निजसहजबुद्धेरभावेनान्यदीयाया बुद्धेरनुपजीवनेन हिता-
ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ति न कर्तुमीशः स बुद्धेरपचयेन भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दः । अत्र

१ °स्यापि पुष्टालम्बनमन्तरेण 'एककस्य' भा० ॥ २ °काः, चशब्दाद् यच्चात्म-संयमविरा-
धनादिकमापद्यते तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तमवसातव्यम् । "भंगद्व" भा० । "चशब्दाद् यच्चापद्यते ।
भंगद्व" इति चूर्णिकारः ॥ ३ °यथं द्विकत्रिकसंयोगनिष्पन्नं पूर्वोक्तं प्रायं भा० ॥ ४ °त्वम्
"अणद्व" ति अर्थः—प्रयोजनम्, तदभावोऽनर्थः, पुष्टालम्बनं विनाऽपीति भावः, 'उप' भा० ॥
५ °वितव्यपगमादिति भावः, मन्दं भा० ॥ ६ °भावाभ्याम्, द्रव्यं भा० ॥ ७ °उपचयेऽप-
चये च' उपचयद्रव्यमन्दोऽपचयद्रव्यमन्दश्च उपचयभावमन्दोऽपचयभावमन्दश्चेत्यर्थः ।
तत्रोपं भा० ॥ ८ °या कमपि व्यापां भा० ॥ ९ डे० त० विनाऽन्यत्र—°या प्रयासं न मो०
ले० । °या स्वल्पमपि प्रयासं न भा० ॥ १० डे० त० विनाऽन्यत्र—°हते । अपचयभावमन्दस्तु
यो बुद्धेरभावेन हिता-ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ति न कर्तुमीशः । अत्र चानेनैव मो० ले० कां० ।
°हते । यः पुनः सहबुद्धेरभावेन हिता-ऽहितप्रवृत्ति-निवृत्ति न कर्तुमीशः स बुद्धेरपचयेन
भावतो मन्दत्वादपचयभावमन्दोऽभिधीयते । अत्र चानेनैव भा० ॥

चानेनेव भावतोऽपचयमन्देन प्रकृतम्, शेषान्तु शिष्यमतिविकाशार्थं प्ररूपिताः । अथवा 'तलिना' सूक्ष्मा कुशाग्रीया बुद्धिः श्रेष्ठा, ततः सा सूक्ष्मतन्तुव्यूतपदीवद् अन्तःसारव-
त्त्वेन उपचितेति कृत्वा यः कुशाग्रीयमतिः स उपचयभावमन्दः । यन्तु परिस्थूरमतिः
स बुद्धेः स्थूलसूत्रतया स्थूलजाटिकाया इव अन्तर्निःसारतालक्षणमपचयमवि-
कृत्यापचयभावमन्द इति । अतः केचिदाचार्या उभयमप्यपचयमन्दमिच्छन्ति, प्रथमव्या-
ख्यानापेक्षया निर्वृद्धिकं द्वितीयव्याख्यानपक्षे तु परिस्थूरबुद्धिकमपचयभावमन्दमत्र प्रज्ञावे
गृह्णन्तीति भावः ॥ ६९७ ॥ अथ यदुक्तं नियुक्तिगाथायाम् "होहिद वोसद्वृत्तिद्राणो"
(गा० ६९४) चि तत्र कानि पुनस्तानि त्रीणि स्थानानि यानि तेन परित्यक्तानि ? उच्यते—

एकादि-

विहारिणां

ज्ञानादि-

भ्यो अंगः 10

नाणाई तिद्राणा, अहवण चरणऽप्यत्रो पवयणं च ।

सुत्त-उत्थ-तदुभयाणि च, उगम उपायणात्रो वा ॥ ६९८ ॥

एकाकी 'ज्ञानादीनि' ज्ञान-दर्शन-चारित्राणि त्रीणि स्थानानि वक्ष्यमाणनीत्या परित्यज-
तीति । "अहवण" चि अखण्डमच्ययमयवार्थे, चरणमात्मा प्रवचनं चेति वा त्रीणि स्थानानि,
तत्रागीतार्थतयाज्ञौ पदकायविगद्यनया चरणम्, अतिप्रचुराहारमक्षणादिना ग्लानत्वाद्यप-
चावात्मानम्, अयतनया संज्ञायुत्सर्गादिना प्रवचनं च परित्यजति । अथवा सूत्रा-ऽर्थ-तदु-
भयानि त्रीणि स्थानानि, तत्रासावेकाकितया कदाचित् सूत्रं विसारयति कदाचिदर्थं कदा-
चित् तदुभयम् । यद्वा उद्गमो(म उ)त्पादना वाशब्दादेषणा चेति त्रीणि स्थानानि, तानि च
निरङ्कुशत्वादेकाकी परित्यजतीति प्रकटमेव ॥ ६९८ ॥

अथ यथाज्ञौ ज्ञान-दर्शन-चारित्राणि परिहरति तथाऽभिधित्सुराह—

अपुचस्स अगहणं, न य संक्रिय पुच्छणा न सारणया ।

20

गुणयंते अ अददुं, सीदद एगस्स उच्छाहो ॥ ६९९ ॥

अपूर्वस्य श्रुतस्याग्रहणम्, एकाकितया पाठयितुरभावात् । न च शङ्किते सूत्रेऽर्थे वा
कस्यापि पार्श्वे प्रच्छन्नम् । न वा सूत्रमर्थं वा विदुडयतः 'सारणा' शिक्षणा 'मैवं पाठीः' इत्या-
दिका भवति । तथाऽपरान् साधून् 'गुणयतः' परावर्तयतोऽद्वेषा 'सीदति' परिहीयते 'एकस्य'
एकाकिनः 'उत्साहः' सूत्रा-ऽर्थपरावर्तनायामभियोग इति ॥ ६९९ ॥

25 उक्तो ज्ञानपरिहारः । सम्प्रति दर्शन-चरणयोः परिहारमाह—

चरगाई वुग्गाहण, न य वच्छाह दंसणे संका ।

थी सोहि अणुल्लमया, निप्यग्गहया य चरणम्मि ॥ ७०० ॥

'चरकादिभिः' कणाद-सौगत-साङ्ख्यप्रभृतिभिः पाषण्डिभिः कुयुक्तियुक्तामिरुक्तिमिथ्यै-
द्राहणमगीतार्थतया तस्य भवेत्, न चासावेकाकितया साधर्मिकाणां वात्सल्यम् आदिशब्दा-

१. नार्थमुच्चारितसदृशा इति कृत्वा प्ररूपिताः । अथ प्रकारान्तरेण भावत एवोप-
चया-ऽपचयमन्दइयमाह—"तलिना बुद्धी" इत्यादि । 'तलिना' भा० ॥ २. दे० त० विनाऽ-
न्यत्र—यदुक्तं "होहिद मो० ले० का० । यदुक्तं सङ्ग्रहागाथायाम् "होहिद भा० ॥ ३. नानि
द्रष्टव्यानि । "अह" भा० ॥ ४. तस्यैकाकिनः 'चरकादिभिः' चरक-चौरिका-सौगत- भा० ॥
५. 'भिः' 'व्युद्गाहणं' विपरिणामनमगीतार्थतया भवेत् भा० ॥

दुपवृंहणं स्थिरीकरणं तीर्थप्रभावनां वा कुर्यात्, शङ्कादयो वा दोषा देशतः सर्वतो वा तस्य भवेयुरिति, एवं दर्शनमसौ परिहरति । तथा “थी” इति एकाकिनः स्त्रियो सम्भाषणादिनाऽऽत्म-परोभयसमुत्था दोषा भवेयुः । “सोहि” ति ‘शोधिः’ प्रायश्चित्तम्, तद् अपराधमापन्नस्य तस्य को नाम ददातु ? । अनुद्यमता च तस्य सारणादीनामभावाद् भवति । < “निष्पगहया य” ति इह प्रग्रहशब्दो यद्यपि

“तुलासूत्रेऽश्वादिरश्मौ, सुवर्णे हलिपादपे ।

बन्धने किरणे बन्धां, भुजे च प्रग्रहं विदुः ॥”

इति वचनादनेकार्थः तथाप्यत्राश्वादिरश्मिवाचको द्रष्टव्यः, ततो यथा तथा रश्म्या वैल्गा-परपर्याययोन्मार्गप्रस्थितस्तुरङ्गमो मार्गेऽवतार्यते तथा गुरुणामप्याज्ञावल्गया साधुः प्रमादत उत्पथप्रतिपन्नोऽपि सन्मार्गेऽवतार्यते इति प्रग्रहशब्देन गुर्वाज्ञाऽभिधीयते, > प्रग्रहो नियन्त्रणा 10 गुर्वाज्ञेति यावत्, निर्गतः प्रग्रहादिति निष्प्रग्रहः, तस्य भावो निष्प्रग्रहता, गुर्वाज्ञाया अभावात् पाणि-पाद-मुखधावनादि निःशङ्कं करोतीत्यर्थः । एवं चरणविषयः परित्याग इति ॥ ७०० ॥ किञ्च—

सामन्नाजोगाणं, वज्झो गिहिसन्नसंयुओ होइ ।

दंसण-नाण-चरित्ताणं महलणं पावई एको ॥ ७०१ ॥

स एकाकी “सामन्न” ति श्रामण्य-भाविनां विनय-वैयावृत्यप्रभृतीनां योगानां, ‘बाह्यः’ अनाभागी भवति । गृहिणाम्—अगारिणां संज्ञा—समाचारस्तस्यां संस्तुतः—परिचयवान् भवति । दर्शन-ज्ञान-चारित्र्याणां च मालिन्यमेकः सन् प्राप्नोति, तत्र बौद्धादिभिर्विपरिणामितमतेः ‘अहो ! अमीषामपि दर्शनं निपुणोपपत्ति-दृष्टान्तसंवर्धितं समीचीनमिव प्रतिभासते’ इत्यादिना चित्तविप्लवेनोन्मार्गप्ररूपणया वा दर्शनमालिन्यम्, विशाखिल-वात्सार्यनादिपापश्रु-20 तान्यभ्यस्यतस्तेषु बहुमानबुद्धिं कुर्वतो ज्ञानमालिन्यम्, चारित्रमालिन्यं पुनरेकाकिनः सुप्रती-तमेव ॥ ७०१ ॥ अथ गृहिसंज्ञासंस्तुतः कथं भवति ? इति उच्यते—

कयमकए गिहिकज्जे, संतप्पइ पुच्छई तहिं वसइ ।

संथव-सिणेहदोसा, भासा हिय नडु सोगो अ ॥ ७०२ ॥

१. त् । तदकरणे च सम्यग्दर्शनस्योज्ज्वलना कृता न भवति । शङ्का च देशतः सर्वतो वा तस्य स्यादिति, एवं भा० ॥ २. डे० त० विनाऽन्यत्र—^०याः सङ्गं भाषणा^० सो० ले० कां० । ^०याः संदर्शन-सम्भाषणादिना भुक्ता-ऽभुक्तसमुत्था भा० ॥ ३. < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० सो० ले० प्रतिषु नास्ति ॥ ४. पूर्वार्धमिदं हैमानेकार्थसङ्ग्रहे त्रिखरकाण्डे १३६७ श्लोकस्योत्तरार्धरूपेण विद्यते ॥ ५. त० विनाऽन्यत्र—वल्गया उन्मार्गप्रस्थितस्तुरङ्गमो मार्गेऽवतार्यते तथेह गुरु-णामप्याज्ञावल्गया साधुः प्रमादत उत्पथप्रतिपन्नोऽपि पुनरपि सन्मार्गेऽवतार्यत इति कृत्वा प्रग्रहोऽत्र गुर्वाज्ञाऽभिधीयते । निर्गतः प्रग्रहादिति निष्प्रग्रहः, तस्य भावो निष्प्र-ग्रहता, गुर्वाज्ञामन्तरेण स्वेच्छयैव यद् रोचते हस्त-पाद-मुखधावनदिकं तद् निःशङ्कं करोतीत्यर्थः । एवं चरणपरित्याग इति भा० ॥ ६. ^०यन-निमित्तशास्त्रादिपापं भा० ॥

‘गृहिकार्ये’ क्रय-विक्रयादावतन्निमित्ते कृतेऽभिमतं वा अकृते स एकाकी विवक्षिते गृहस्थे
 मन्त्रातिरेकतः ‘संतप्यते’ सन्तापमनुभवति, यथा—आः! शोभनं न समजनि यदेतेनागा-
 रिणाऽशुकं वस्तु व्यवहृतं अशुकं न व्यवहृतमित्यादि । तथा “पृच्छइ” ति सुते-दुःस-
 लामा-ऽलामादिकां वार्तां तस्य पार्श्वे पृच्छति । “तहि वसइ” ति ‘तत्र’ तेषां गृहस्थानां नव्य
 १५ एवासौ वसति । तत्र च वसतो निरन्तरं यतैः सह संभवसेनात्यन्तिकः केदृशेषु समुद्भवति,
 तद्वशात् तदीयापत्यानां यत् क्रीडापनं यच्चाक्षर-नागिनादिशिक्षापणं यच्च तदुपरोक्तः दुष्ट-
 लविण्डलादिकरणं तदेवमादयो दोषा द्रष्टव्याः । तथा मौषां सावधानसावर्गात्तथा नृयान्,
 यथा—हे श्रावक! गन्धद्रव्यं आगन्धद्रव्यं उपविश्यतमित्यादि । गृहस्थस्तं च वस्तुजाते
 केनचित् चौरादिना हृते स्वयं वा नष्टे तस्य केदृशतिरेकतः ‘मोक्षः’ परिदेवनादिरूपः स्यादिति ।
 १० यत्र पूर्वविषदोषोपनिषातस्तत्र एकाकिविहारविरहेण गच्छवासमव्याप्तिना साधुना यावज्जीवं
 विहरणीयम् ॥ ७०२ ॥ तस्य च गच्छलाविगतिराचार्यो भवति ततः शिष्यः प्रक्षयति—
 कीदृशस्य गच्छो दीयते? अयोग्यस्य वा गच्छं प्रयच्छन् अयोग्यो वा गच्छं धारयन् कीदृशं
 प्रायश्चित्तं प्राप्नोति? उच्यते—

अयोग्य-
 स्य गच्छं
 दातुः धार- १५
 यितुश्च
 प्रायश्चि-
 त्तम्

अवहुस्तुए अर्गायत्यै नितिरए वा वि धारए व गणं ।

तदेवसियं तैस्सा, मासा चत्तारि मौरिया ॥ ७०३ ॥

अवहुश्रुतो नाम येनाऽऽचारप्रकल्प्याध्ययनं नाशितं अर्कितं वा परं विस्मरितम्, अर्गागार्यः
 येन च्छेदश्रुतार्थो न गृहीतो गृहीतो वा परं विस्मरितः, तस्मिन् अवहुश्रुतेऽर्गागार्ये यः ‘गणं’
 गच्छं ‘निद्रुजति’ निद्रिपति तस्य चत्वारो मासिका मासाः । यो वा अवहुश्रुतो अर्गागार्यो
 वा गणं निद्रुष्टं धारयति तस्यापि चत्वारो मासा गुरुकाः । एतच्च ‘तदैवसिकं’ तद्विषयनि-
 २० ष्यन्नं प्रायश्चित्तम्, द्वितीयादिषु तु दिवसेषु यत् प्रायश्चित्तमापद्यते तदुपरिष्ठाद् वक्ष्यते
 ॥ ७०३ ॥ अथैतानामेव निर्युक्तिगाथां भाषयति—

अवहुस्तुअस्स देह व, जो वा अवहुस्तुओ गणं धरए ।

मंगतिगम्मि वि गुरुणा, चरिमे मंगे अणुचाओ ॥ ७०४ ॥

४ इहं चत्वारो मन्त्राः, तद्यथा—अवहुश्रुतो नानैकोऽर्गागार्यश्च १ अवहुश्रुतो गार्गागार्यः २

१ गृहिकायं कार्यं ‘गृहिकार्यं’ क्रयाणकक्रय-विक्रयादिकं तस्मिन्ननभिः का० ॥ २ वसतः
 संस्तवः-परिचयत्वेन साध्विभालापादिना समुद्भवति, ततः क्रमशस्तस्योपरि छेदः-
 निरन्तरः प्रमादग्न्य उपजायते, ततोऽपि छेदविह्वलस्य तद्व्याप्यनामहमीक्ष्यतया यदायाक-
 मादिभिर्दोषैरप्यहृतस्य पिण्डादेर्ग्रहणं यच्च तदुपरोक्तः का० ॥ ३ दे० त० तित्त्वन्त्र—मार्शा
 सावधानमर्गागार्यं का० दे० अ० । मासा सावधानां तां वा असावधानागार्यं का० ॥ ४ दि० ।
 गृहस्थस्य क्वचिद् वस्तुजाते का० ॥ ५ ‘गच्छं’ वर्त्तापयन् का० ॥ ६ तस्य उ मा० त० ॥
 ७ भारियया का० ॥ ८ काः । कियतो दिवसान्? इत्याह—‘तदैवसिकं’ तद्विषयनिष्यन्नं
 दातुमिहं प्रायश्चित्तम्, तत ऊर्ध्वं द्वितीयादिषु का० ॥ ९ अथैतदेव भाषयति दे० त० तित्त्वा ॥
 १० ४ इहं बृहत्कल्पसूत्रेऽष्टः दशः अं० तित्त्वा नञि ॥

बहुश्रुतोऽगीतार्थः ३ बहुश्रुतो गीतार्थश्चेति ४ । तत्र > अवहुश्रुतस्यागीतार्थस्य गणं ददाति चत्वारो गुरवः । अवहुश्रुतस्य गीतार्थस्य ददाति चतुर्गुरवः; अस्य च प्रमादादिना सूत्रं विस्मृतम् अर्थे पुनः स्मरतीत्यवहुश्रुतस्य गीतार्थत्वम्, यद्वा आज्ञा-धारणादिमात्रव्यवहारेणावहुश्रुतस्यापि गीतार्थत्वमिति । बहुश्रुतस्यागीतार्थस्य ददाति चत्वारो गुरवः, अनेन चाऽऽचारप्रकल्प्याध्ययनं सूत्रतोऽधीतं न पुनरर्थतः श्रुत्वा सम्यगधिगतमिति बहुश्रुतस्यागीतार्थत्वम् । बहु- 5 श्रुतस्य गीतार्थस्य ददातीत्यत्र चतुर्थे भङ्गे शुद्धः । यो वा अवहुश्रुतो गणं धारयतीत्यत्रापि चतुर्भङ्गी । तत्रावहुश्रुतोऽगीतार्थश्च सन् निसृष्टं गणं धारयति १ अवहुश्रुतो गीतार्थो धारयति २ बहुश्रुतोऽगीतार्थो धारयति ३ त्रिष्वपि चतुर्गुरुकाः । बहुश्रुतो गीतार्थो धारयतीत्यत्र शुद्धः । अत एवाह—‘भङ्गत्रिकेऽपि’ त्रिष्वप्याद्यभङ्गेषु गणदायक-धारकयोरुभयोरपि ‘गुरुकाः’ चतुर्गुरवः । ‘वरमे’ चतुर्थे भङ्गे शुद्धत्वाद् दायको धारको वा अनुज्ञातः, न तत्र कश्चिद्विषयः 10 ॥ ७०४ ॥ अत्र परः प्राह—यदेतत् प्रायश्चित्तं भणितं किमेतावता पर्यवसितम् ? किं वा न ? इति उच्यते—नेति । तथा चाह निर्युक्तिकारः—

सत्तरत्तं तवो होइ, तयो छेओ पहावई ।

छेएणऽच्छिन्नपरियाए, तयो मूलं तयो दुगं ॥ ७०५ ॥

सप्तरात्रमिति जातावेकचनम्, ततोऽयमर्थः—त्रीणि सप्तरात्राणि यावत् चतुर्गुर्वादिकं तपो 15 भवति । त्रिष्वपि सप्तरात्रेषु गतेषु यद्यनुपरतौ ‘ततः’ सप्तरात्रत्रयानन्तरं छेदस्तयोरार्चार्थयोरभिमुखं प्रकर्षेण धावति प्रधावति । छेदेनापि यस्य प्रभूतत्वात् पर्यायो न च्छिद्यते तस्मिन्नाचार्ये छेदेनाच्छिन्नपर्याये एकेनैव दिवसेन मूलम् । ततो ‘द्विकम्’ अनवस्थाप्य-पाराञ्चिकयुगम् ॥ ७०५ ॥ अथैनं श्लोकं विवरीपुराह—

एकैकं सत्त दिणे, दाऊण अइच्छियम्मि उ तवम्मि ।

20

पंचाह होइ छेदो, केसिंचि जैहा कडो ततो ॥ ७०६ ॥

‘एकैकं’ तर्पणश्चतुर्गुरुकादि सप्त सप्त दिनानि दत्त्वा ततस्तपःप्रायश्चित्तेऽतिक्रान्ते पञ्चकादिक- 25 छेदो भवति । केषाञ्चिदाचार्याणामयमादेशः—‘यथा’ यत् एवं स्थानात् तपः ‘कृतं’ प्रारब्धं तत् आरभ्य छेदोऽपि दीयते, चतुर्गुरुकादित्यर्थः । इयमत्र भावना—तयोर्वाचार्ययोः प्रथमतः सप्तरात्रं यावद् दिवसे दिवसे चतुर्गुरुकम्; यद्येतावति गते केनाप्यपरेण गीतार्थेन 25 ‘आचार्याः ! न कल्पते अवहुश्रुतस्यागीतार्थस्य वा गणं दातुं धारयितुं वा, ततः प्रतिपद्यध्वं सम्प्रत्यपि प्रायश्चित्तम्’ इति प्रज्ञापितौ स्वयं वा यद्युपरतौ ततः प्रायश्चित्तमप्युपरतम्; अथ

१ °वाह—“भंगतिगमि” इत्यादि । गणदायक-धारकयोरुभयोरप्याद्येषु त्रिषु भङ्गेषु ‘गुरुकाः’ भा० ॥ २ ‘छेदः’ सप्तमप्रायश्चित्तं तयोरभिमुखं प्रकर्षेण धावति-प्रसर्पति प्राप्नोतीत्यर्थः । छेदेनाऽपि यस्य भूयिष्ठत्वात् पर्यायो न च्छिद्यते तस्मिन् अकारप्रत्ययेपाद-च्छिन्नपर्याये भा० ॥ ३ जहिं कं ता० ॥ ४ °पः प्रायश्चित्तं सप्त भा० ॥ ५ °व प्रायश्चित्त-स्थाना° भा० ॥ ६ °योरुभयोरप्याच्चा° भा० ॥ ७ आर्याः ! भा० मो० ले० ॥ ८ ततो नाद्यापि किमपि विनष्टम्, प्रतिपद्यन्तां भवन्तः प्रायश्चित्तम् इति प्रज्ञापितौ सन्तौ स्वयं भा० ॥

नोपरमेते ततो द्वितीयं सप्तरात्रं दिने दिने षड्लघुवः; यदि द्वितीये सप्तरात्रेऽपि गते न प्रति-
निवृत्तौ तदा तृतीयं सप्तरात्रं प्रत्यहं षड्गुरुवः । यद्येतावता स्थितौ ततः सुन्दरमेव, नो चेत्
तत्तच्छेदः प्रयोज्यते । तत्रैके आचार्याः पञ्चरात्रिन्दिवादारम्य छेदं प्रस्थापयन्ति, अपरे पुनश्च-
तुर्गुरुकादिति । पञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापनायां भूयोऽप्यादेशयुगम्, तद्यथा—केचिदाचार्या
लघुस्यः केचित्तु गुरुस्यः पञ्चरात्रिन्दिवेभ्यः छेदं प्रारभन्ते । तत्र लघुपञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापनाः
प्रथमतो भाज्यन्ते—सप्तरात्रत्रयानन्तरं तुरीयं सप्तरात्रं लघुपञ्चकच्छेदः, पञ्चमं गुरुपञ्चकः;
षष्ठं लघुदशरात्रिन्दिवः, सप्तमं गुरुदशरात्रिन्दिवः, अष्टमं लघुपञ्चदशकः, नवमं गुरुपञ्चद-
शकः, दशमं लघुविंशतिरात्रिन्दिवः, एकादशं गुरुविंशतिरात्रिन्दिवः, द्वादशं लघुपञ्चविंश-
तिकः, त्रयोदशं गुरुपञ्चविंशतिकः, चतुर्दशं लघुमासिकः, पञ्चदशं गुरुमासिकः, षोडशं
10 चतुर्लघुमासिकः, सप्तदशं चतुर्गुरुमासिकः, अष्टादशं लघुषण्मासिकः, एकोनविंशं सप्तरात्रं
गुरुषण्मासिककच्छेद इति सर्वसङ्ख्यया त्रयांशं शतमहोरात्राणां भवति । गुरुपञ्चकप्रस्थाप-
नायां तु सप्तरात्रत्रयानन्तरं सप्ताहोरात्राणि प्रथमत एव गुरुपञ्चकच्छेदः, ततः सप्ताहं लघुद-
शकः, एवं पूर्वोक्तविधिना गुरुदशकादयोऽपि षड्गुरुकान्ताच्छेदाः सप्ताहं सप्ताहं प्रत्येकं
द्रष्टव्या इति; अत्र चाष्टादशमिः सप्तरात्रैः षोडशं शतं रात्रिन्दिवानां भवति । यदा तु यतः
15 प्रभृति तपःप्रायश्चित्तमुपक्रान्तं तत्र आरम्य छेदविवक्षा क्रियते तदा चतुर्थे सप्तरात्रे प्रथमत
एव चतुर्गुरुकच्छेदः, पञ्चमे षड्लघुकः, षष्ठे षड्गुरुकः, एवं षड्विः सप्तरात्रैर्द्वाचत्वारिंशद्
दिनानि भवन्ति । इत्थं त्रयाणामादेशानामन्यतमेनादेशेन च्छिद्यमानोऽपि भूयस्त्वाद् यदा
पर्यायो न च्छिद्यते ततो यद्यपि देशेन पूर्वकोट्यप्रमाणः पर्यायोऽवशिष्यते तथापि स
सर्वोऽपि युगपदेकदिनेनैव च्छिद्यते इति सर्वच्छेदलक्षणं ततो मूलम्, ततो द्वितीये दिवसेऽ-
20 नवस्याप्यम्, तृतीये पाराञ्चितम् ॥ ७०६ ॥ अथ सामान्यतस्तपःस्थानानि छेदस्थानानि च
परस्परं किं तुल्यानि? किं वा हीना-ऽधिकौनि? उच्यते—तुल्यानि । यत आह—

तुल्या चैव उ टाणा, तप-छेद्याणं हवन्ति दोण्हं पि ।

पणगाद् पणगवृद्धौ, दोण्हं वि छम्मास निवृण्णा ॥ ७०७ ॥

तपश्छेदयोर्द्वयोरपि स्थानानि तुल्यान्येव भवन्ति, न हीनानि नाप्यधिकानीति एवञ्च-
25 व्दार्थः । कुतः? इत्याह—“पणगा” इत्यादि । यतः ‘द्वयोरपि’ तपश्छेदयोः पञ्चकं-पञ्च
रात्रिन्दिवान्यादौ कृत्वा पञ्चकवृद्ध्या वर्द्धमानानां स्थानानां षण्मासेषु ‘निष्ठापना’ समापना

१ भवति । अत्र छेदविषयौ द्वावादेशौ—एके आचार्या ब्रुवन्ते—पञ्चरात्रिन्दिवादारम्य
छेदो दीयते, अपरे तु यतः प्रभृति तपःप्रायश्चित्तं प्रक्रान्तं तत्र आरम्य छेदोऽपि
दीयते इति प्ररूपयन्ति । यथा च छेदस्य पञ्चरात्रिन्दिवप्रस्थापना-चतुर्गुरुप्रस्थापनाभ्यां
द्वावादेशौ तथा लघु-गुरुप्रस्थापनाभ्यामप्यादेशयुगम् । तद्यथा मा० ॥ २ ‘कच्छेदं मा० ॥
३ तु तपःप्रायश्चित्तानन्तरं मा० ॥ ४ ‘कच्छेदः दे० त० ॥ ५ ‘न प्रकारेण च्छिद्य’ मा० ॥
६ ‘कानि? इति ट’ मा० ॥ ७ ट० त० विनाऽन्यत्र—‘ना भवति, लघु’ मा० ट० । ‘ना
कच्छेद्या । इय’ मा० ॥

भवति । इयमत्र भावना—लघुपञ्चकादीनि गुरुषाण्मासिकपर्यन्तानि यान्येव तपःस्थानानि तान्येव च्छेदस्यापीति तुल्यान्येवानयोः स्थानानि । एतेन च लघुपञ्चकादर्वाङ् गुरुभ्यः षण्मा-
सेभ्य ऊर्ध्वं छेदो न भवतीत्यावेदितं द्रष्टव्यम् ॥ ७०७ ॥

अथ कीदृशस्य गणधरपदाधारोपणा विधीयते ? उच्यते—

पठिथ सुय गुणिय धारिय, करणे उवउत्तो छेहिं वि ठाणेहिं ।

5 आचार्य-
पदयोग्यः

छट्ठाणसंपउत्तो, गणपरियट्ठी अणुनाओ ॥ ७०८ ॥

निशीथाध्ययने 'पठिते' सूत्रतः सम्पूर्णेऽप्यधीते, ततः 'श्रुते' अर्थतः सद्गुरुमुखादाकर्णिते, 'गुणिते' परावर्तना-ऽनुप्रेक्षाभ्यामत्यन्तस्वभ्यस्तीकृते, 'धारिते' चेतसि सम्यग्व्यवस्थापिते, ततः 'करणे' तदुक्ताया विधि-प्रतिषेधरूपाया आज्ञाया विधाने, 'उपयुक्तः' प्रमादरहितः, केषु ? इत्याह—'षट्सु स्थानेषु' पञ्चसु महाव्रतेषु रात्रिभोजनविरमणषष्ठेऽप्यित्यर्थः, गाथायां प्राकृत-10
त्वात् तृतीयार्थे सप्तमी । (ग्रन्थाग्रम्—१०००) । एतैः षड्विः स्थानैः—पठित-श्रुत-गुणित-
धारित-यथोक्तकरण-व्रतषट्कोपयोगलक्षणैः सम् इति—समुदितैः प्रकर्षेण युक्तः सम्प्रयुक्तः
'गणपरिवर्त्ती' गच्छवर्त्तापकोऽनुज्ञातस्तीर्थकर-गणधरैः ॥ ७०८ ॥ अथवा—

सत्तष्ट नवग दसगं, परिहरई जो विहारकप्पी सो ।

तिविहं तीहिं विसुद्धं, परिहर नवण भेएण ॥ ७०९ ॥

15

य आचार्यादिः सप्तविधमष्टविधं नवविधं दशविधं प्रायश्चित्तं परिहरति, कथम्भूतं तत् ? इत्याह—'त्रिविधं' दान-तपः-कालप्रायश्चित्तमेवादेकैकमपि त्रिभेदं परिहारविषयेण नवकेन
भेदेन परिहरति । तद्यथा—मनसा वचसा कायेन स्वयं परिहरति अन्यैः स्वपरिवारसाधुभिः
परिहारयति अन्यान् परिहरतोऽनुमन्यते । याभिः प्रतिसेवनाभिः प्रतिसेविताभिः सप्तविधा-
दिकं प्रायश्चित्तं भवति ताः करणत्रय-योगत्रयविशुद्धं परिहरतीति भावः ॥ ७०९ ॥ 20

अथ कथं सप्तविधं प्रायश्चित्तं भवति ? इति उच्यते—आलोचनाहं प्रतिक्रमणाहं तदु-
भयाहं विवेकाहं व्युत्सर्गाहं तपोहं छेदाहमिति । अथ मूला-ऽनवस्थाप्य-पाराञ्चिकानि
कान्तर्भवन्ति ? उच्यते—

दुविहो अ होइ छेदो, देसच्छेदो अ सव्वच्छेदो अ ।

मूला-ऽणवट्ठ-चरिमा, सव्वच्छेओ अतो सत्त ॥ ७१० ॥

25

इह छेदो द्विविधो भवति—देशच्छेदश्च सर्वच्छेदश्च । पञ्चकादिकः षण्मासपर्यन्तो
देशच्छेदः । मूला-ऽनवस्थाप्य-पाराञ्चिकानि पुनर्देशेनपूर्वकोटिप्रमाणस्यापि पर्यायस्य युग-
पत् छेदकत्वात् सर्वच्छेदः । एष द्विविधोऽपि सामान्यतश्छेदशब्देन गृह्यत इति विवक्षया
सप्तविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ७१० ॥ अथाष्टविधं कथं भवति ? इति उच्यते—

१ °स्यापीति भावः ॥ ७०७ ॥ अथ भा० त० विना ॥ २ अत्र टीकाकृद्भिप्रायेण "छसु वि
ठाणेषु" इति पाठो हेयः ॥ ३ आचारप्रकल्पाध्ययने 'पठिं' भा० ॥ ४ °रणे' सूत्रतोऽर्थतो
वाऽऽचारप्रकल्पाध्ययनोक्ताया विधिं भा० ॥ ५ °पु' प्राणातिपातविरमणादिषु पञ्चसु
भा० ॥ ६ °दुनाहं' डे० त० ॥

छिज्जन्ते वि न पावेज्ज कोइ मूलं अओ भवे अहु ।

चिरघाई वा छेओ, मूलं पुण सज्जघाई उ ॥ ७११ ॥

छिद्यमानेऽपि पर्याये कश्चित् चिरप्रव्रजितत्वेन मूलं यदा न प्राप्नुयात् तदा तस्य षण्मासच्छे-
दादूर्ध्वं यद् मूलं दीयते तत् प्राग्दत्तच्छेदविलक्षणत्वादष्टमं भवतीत्यष्टौ प्रायश्चित्तभेदा भवेयुः ।
यद्वा छेद-मूलयोस्तात्पर्यार्थोऽयमभिधीयते—चिरघाती छेदः, चिरेण पर्यायस्य च्छेदकत्वात् ।
सद्योधाति मूलम्, झगित्येव निःशेषपर्यायत्रोटकत्वादित्यष्टविधं प्रायश्चित्तम् ॥ ७११ ॥

अथ नवविध-दशविधे प्रतिपादयति—

बूढे पायच्छित्ते, ठविज्जई जेण तेण नव होंति ।

जं वसइ खित्तवाहिं, चरिमं तम्हा दस हवंति ॥ ७१२ ॥

10 येन कारणेन द्वादशवार्षिकादिके परिहारतपःप्रायश्चित्ते बूढे सत्यनवस्थाप्यो व्रतेषु
स्थाप्यते नान्यथा, तेन मूलादनवस्थाप्यं विलक्षणमिति कृत्वाऽनवस्थाप्यप्रक्षेपाद् नव भेदा
भवन्ति । यत् पुनस्तदेव परिहारतपःप्रायश्चित्तं बहमानः सन्नेकाकी सक्रोशयोजनप्रमाणक्षेत्राद्
बहिर्वसति तदेतावतांशेनानवस्थाप्यात् 'चरमं' पाराञ्चितं विभिन्नमिति तस्माद् दश प्रायश्चि-
त्तभेदा भवन्तीति ॥ ७१२ ॥ उक्तो विहारकल्पिकः । तदुक्तौ च व्याख्याता "मुत्ते अत्थे
15 तदुभय" इत्यादिका प्रतिद्वारगाथा (गा० ४०५) । अथ कल्पिकद्वारमुपसंहरन्नाह—

एयं दुवालसविहं, जिणोवइहं जहोवएसेणं ।

जो जाणिऊण कप्पं, सहहणाऽऽयरणयं कुणइ ॥ ७१३ ॥

सो भविय सुलभवोही, परित्तसंसारिओ पयणुकम्मो ।

अचिरेण उ कालेणं, गच्छइ सिद्धिं धुयकिलेसो ॥ ७१४ ॥

20 'एनम्' अनन्तरोदितं 'द्वादशविधं' सूत्रा-ऽर्थादिभिर्द्वारैर्द्वादशप्रकारं 'कल्पं' साधुसमाचारं
'जिनोपदिष्टं' सर्वज्ञैरुक्तमिति, अनेन स्वमनीषिकाव्युदासमाह, 'यथोपदेशेन' उपदेशाऽवैप-
रीत्येन 'ज्ञात्वा' अवबुध्यै यः श्रद्धानमाचरणं च करोति । 'श्रद्धानं' नाम य एष कल्पः
प्ररूपितः स निशङ्कमेवमेव नान्यथा, जिनोपदिष्टत्वात्; न खलु जिनोपदेशः कदाचिदपि
विसंवादपदवीमासादयति । यत उक्तम्—

25 रागाद्वा द्वेषाद्वा, मोहाद्वा वाक्यमुच्यते ह्यनृतम् ।

यस्य तु नैते दोषास्तस्यानृतकारणं किं स्यात् ? ॥

तथा 'आचरणं' नाम यथावसरं द्वादशविधस्यापि कल्पस्यानुपालनम् । एते श्रद्धाना-ऽऽचरणे
यः करोति स सिद्धिं गच्छतीति सण्टकः ॥ ७१३ ॥

कथम्भूतः ? इत्याह—'भव्यः' सिद्धिगमनयोग्यः, न खल्वभव्यस्यैवंविधकल्पविषयाणि

१ 'चारं' जिनैः—सर्वज्ञैरुक्तमिति, अनेन भा० ॥ २ 'उपदेशम्' उप० भा० ॥ ३ 'ध्य
'श्रद्धानं' 'य एष कल्पः प्ररूपितः स निशङ्कमेवमेव नान्यथा, जिनोपदिष्टत्वात्' इति लक्ष-
णम्, 'आचरणं च' यथावसरं द्वादशविधस्यापि कल्पस्यानुपालनम्, यः करोति स सिद्धिं
गच्छतीति सण्टकः ॥ ७१३ ॥ भा० त० विना ॥

सम्यग्ज्ञान-श्रद्धाना-ऽऽचरणानि समुपजायन्ते । भव्योऽपि कदाचिद् दुर्लभबोधिकः स्यादित्याह—सुलभा—सुप्रापा बोधिः—अर्हद्धर्मप्राप्तिर्यस्यासौ सुलभबोधिकः । असावपि दीर्घसंसारी स्यादित्याह—परीतः—परिमितः संसारो यस्यासौ परीतसंसारिकः । अयमपि गुरुकर्मा भवेदित्याह—प्रकर्षेण तनु—प्रकृति-स्थिति-प्रदेशा-ऽनुभावैरल्पीयः कर्म यस्यासौ 'प्रतनुकर्मा' लघु-कर्मैत्यर्थः । एवंविधोऽसौ 'अचिरेणैव कालेन' जघन्यतस्तेनैव भवग्रहणेनोत्कर्षतः सप्ताष्टभव-ग्रहणैः 'सिद्धिं' मोक्षं गच्छति धुतक्लेशः सन् । क्लिश्यन्ते—वाध्यन्ते शारीर-मानसैर्दुःखैः संसारिणः सत्त्वा एभिरिति क्लेशाः—कर्माणि, धुताः—अपनीताः क्लेशा येनासौ 'धुतक्लेशः' क्षीणाष्टकमेति भावः ॥ ७१४ ॥ तदेवं व्याख्यातं कल्पिकद्वारम् । अथाऽऽनुषङ्गिकमुत्सार-कल्पिकद्वारमभिधित्सुः प्रस्तावनामाह—

उत्सारकल्पिकद्वारम्

१०

चोयग पुच्छा उत्सारकपिओ नत्थि तस्स किं नामं ।

उत्सारे चउगुरुगा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ७१५ ॥

कल्पिकद्वारे व्याख्याते सति लब्धावकाशो नोदकः पृच्छां करोति—भगवन्! अमीषां कल्पिकानां मध्ये किमित्युत्सारकल्पिको नोपन्यस्तः? । सूरिराह—नास्त्युत्सारकल्पिक इति । भूयोऽपि परः प्राह—यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः कथं तस्य नाम श्रूयते? । गुरुराह—^{१५} यद्यप्युत्सारकल्पो नाम्ना व्यवह्रियते तथापि न कल्पते उत्सारयितुम्, यद्युत्सारयति तदा चत्वारो गुरुकाः । तत्राप्याज्ञादयो दोषा द्रष्टव्याः ॥ ७१५ ॥ तानेवाह—

आणाऽणवत्थ मिच्छा, विराहणा संजमे य जोगे य ।

अप्पा परो पवयणं, जीवनिक्काया परिचत्ता ॥ ७१६ ॥

आज्ञा भगवतां तीर्थकृतामुत्सारकल्पकृता न कृता भवति । तमाचार्यमुत्सारयन्तं दृष्ट्वा^{२०} अन्येऽप्याचार्या उत्सारयिष्यन्ति, तदीया अन्यदीया वा शिष्या विवक्षितशिष्यस्पर्धानुबन्धा-दुत्सारापयिष्यन्ति चेत्यनवस्था । मिथ्यात्वं वा प्रतिपन्नाभिनवधर्माणः सत्त्वा ब्रजेयुः । विरा-धना 'संयमे च' संयमविषया 'योगे च' योगविषया भवति । तथा तेनोत्सारकेण 'आत्मा' स्वजीवः 'परः' उत्सारकल्पविषयः शिष्यः 'प्रवचनं' तीर्थं 'जीवनिक्कायाः' पृथिव्यादय एतानि परित्यक्तानि भवन्तीति द्वारागाथासमासार्थः ॥ ७१६ ॥ साम्प्रतमेनामेव विवरीपु-^{२५} राज्ञा-ऽनवस्थे क्षुण्णत्वादानादत्य मिथ्यात्वं दर्शयितुं दृष्टान्तमाह—

पुर्व्वि मलिया उत्सारवायए आगए पडिमिलंति ।

पडिलेह पुग्गलिंदिय, बहुजण ओभावणा तित्थे ॥ ७१७ ॥

तत्र तावत् प्रथमं कथानकमुच्यते—इह पुरा केचिदाचार्याः पूर्वान्तर्गतसूत्रा-ऽर्थधारकतया

उत्सार-
कल्पकर्तुः
कारयितुश्च
प्रायश्चित्तं
दोषाश्च

उत्सार-
वाचको-
दाहरणम्

१ °हणैरिति भावः, 'सिद्धिं' भा० ॥ २ °न्यस्तः? विस्मृतिपथमवतारितः? आहोश्चिदपरं किमपि कारणान्तरम्? । अत्राऽऽचार्यः प्रत्युत्तरयति—वत्स! नास्माभिर्विस्मृतिपथम-वतारितः किन्तु नास्त्यस्याद्युत्सारकल्पिक इति हेतोरत्र जोपात्तः । पुनरपि शिष्यः प्रश्न-यति—यद्युत्सारकल्पिको नास्ति ततः भा० ॥ ३ °चनं प्रतीतं 'जीव' भा० ॥

लब्धवाचकनामधेयाः सर्वज्ञशासनसरसीरुहविकाशनैकसहस्ररश्मयः प्रावृषेण्यपयोमुच इव
 सरसदेशनाधाराधोरणीनिपातेन महीमण्डलमेकार्णवधर्मकमादधाना गन्धहस्तिन इव कलमयूथेन
 सातिशयगुणवता निजशिष्यवर्गेण परिकरिता एकं कञ्चिद् ग्राममुपागमन् । तत्र चाविगत-
 जीवा-जीवादिविशेषणविशिष्टा बहवः श्रमणोपासकाः परिवसन्ति । ते च गुरुणामागमनमा-
 ५ कर्ण्य प्रमोदमेदुरमानसाः स्वस्वपरिवारपरिवृताः सर्वेऽप्यागम्य तदीयं पादारविन्दमभिवन्द्य
 योजितकरकुड्माला यथावत् तत्पुरत आसाञ्चक्रिरे । ततः सूरिभिरपि रचिता यथोचिता धर्म-
 देशना । तदाकर्णेनेन सञ्ज्ञातः संवेगयुवासिन्धुधौतान्तरमलः सकलोऽपि श्रावकलोको गतः
 परमपरितोपपरवशः सूरीणां गुणग्रामोपवर्णनं कुर्वन् स्वं स्वं स्थानम् । तैश्च वाचकनमोम-
 णिमिस्तत्रायतैः प्रतिहतः खद्योतपोतकल्पानामन्ययूधिकानां प्रमाप्रसरः । ततः न शक्नुवन्ति
 १० तेऽन्ययूधिका आचार्याणां व्याख्यानादिभिर्गुणैर्जीयमानं निरुपमानं महिमानं द्रष्टुम् इति
 सम्मूय सर्वेऽपि 'अमुमाचार्यं वादे पराजित्य तृणादपि लघु करिष्यामः' इत्येकवाक्यतया
 चेतसि व्यवस्थाप्य समाजगुः सूरीणामन्तिकम् । सूरिभिरपि निष्प्रतिमप्रतिमाप्राग्मारप्रभववाद-
 लब्धिसम्पन्नैर्निपुणहेतु-दृष्टान्तोपन्यासपुरस्सरं मध्येविद्वज्जनसमं कृतास्ते निष्पृष्टप्रश्न-व्याकरणाः ।
 ततः समुच्छलितः पारमेश्वरप्रवचनगोचरः कीर्त्तिकोलाहलः, प्रादुर्भूतः परतीर्थिकानामपि परमः
 १५ परामवः, निमग्नः प्रमोदपीयूषपयोनिधावस्तोकः श्रमणोपासकलोकः, सम्पादिता सपदि विशेष-
 तत्त्वेन सहती तीर्थस्य प्रभावना । ततस्ते वाचकाः कियन्तमपि कालमलङ्कृत्य तं ग्रामं प्रबोध्य
 मिथ्यात्वनिद्राविद्राणचैतन्यं भव्यजन्तुजातमन्यत्र कुत्रापि व्यहर्षुः । तेषु च दिनकरवदन्यत्र
 प्रतापलक्ष्मीमुद्रहमानेषु परतीर्थिका उल्लूका इवाऽऽस्तप्रसरतया धोरधूत्कारकल्पं प्रवचनावर्णवादं
 कर्तुमारब्धाः । वदन्ति च श्रावकान् प्रति—भोः श्वेताम्बरोपासकाः ! यद्यस्ति भवतां कोऽपि
 २० कण्डूलमुखो वादी स प्रयच्छतु साम्प्रतमस्माकं वादमिति । श्रावकैरुक्तम्—अये ! विस्मृत-
 मधुनैव भवतां भवान्तरानुभूतमिव तत् तादृशमद्यश्चीनमपि लाघवम् यदेवमनात्मज्ञा असम-
 हस्रं प्रलपत ? भवत्वेवम्, तथाप्यायान्तु तावत् केचिद् वाचका वा गणिनो वा, पश्चाद् यद्
 भणिष्यन्ति भवन्तस्तत् करिष्याम इति ।

अथैकदा कदाचिद् निजपाण्डित्याभिमानेन त्रिशुवनमपि तृणवद् मन्यमानस्तुण्डताण्डवा-
 २५ ङ्मरेण वाचस्पतिमपि मूकमाकलयन् समागतः कतिपयशिष्यकलित उत्सारकल्पिकवाचकः ।
 ततः प्रमुदिताः श्रावकाः गता अन्ययूधिकानामभ्यर्णं । निवेदितं तत्पुरतः—युष्माभिस्तदानी-
 मस्माकं समीपे वादः प्रार्थित आसीत्, अस्माभिश्च भणितममृत—यदा वाचका अत्राऽऽगमि-
 ष्यन्ति तदा सर्वमपि युष्मदभिप्रेतं विधास्याम इति, तदिदानीमागताः सन्ति वाचकाः, कुरुत
 तैः सह वादगोष्ठीम्, पूरयत स्वप्रतिज्ञाम्—इत्यभिधाय गताः श्रावकाः स्वस्थानम् । तैश्चान्य-
 ३० यूधिकैः प्रार्चानपरौमवप्रभवमयग्रान्तैरेकः प्रच्छन्नवेषधारी प्रत्युपेक्षकः 'किं सहृदयः शास्त्रपरि-
 कर्मितमतिर्वाग्मी वाचकः ? किं वा न ?' इति ज्ञापनाय प्रेषितः । स चाऽऽगम्योत्सारकल्पिक-

१ °ण्यं कन्दलितामन्दानन्दातिरेकाः स्वस्वपरि° सा० ॥ २ तृणाय मन्य° सा० ॥ ३ °रा-
 भवमय° त० मो० डे० ॥

वाचकं प्रश्नयति—परमाणुपुद्गलस्य कतीन्द्रियाणि भवन्ति? इति । ततः स एवंपृष्टः सन् किञ्चिन्मात्रपल्लवत्वरितग्राहितया यथोक्ताव्यभिचारिविचारवहिर्मुखत्वाच्चिन्तयति—यः परमाणु-पुद्गल एकसालोकचरमान्तादपरं लोकचरमान्तमेकेनैव समयेन गच्छति स निश्चितं पञ्चेन्द्रियः, कुतोऽजीवशस्यैवंविधा गमनवीर्यलब्धिः?—इत्यभिसन्धाय प्रतिवचनमभिधत्ते—भद्र! परमाणु-पुद्गलस्य पञ्चापीन्द्रियाणि भवन्तीति । तत एवंविधं निर्वचनमवधार्य स पुरुषः प्रत्यावृत्त्य ५ गतोऽन्ययूथिकानां सन्निधौ, कथितं सर्वमपि स्वरूपं तदग्रतः । ततश्चिन्तितं स्वचेतसि तैः—नूनमयं शारदवारिद इव वहिरेव केवलं गर्जति, अन्तस्तु तुच्छ एव—इति विमृश्य समागताः सम्भूय भूयांसं लोकमीलं कृत्वा वाचकान्तिकम् । क्षुभितोऽसौ स्वतुच्छतया तावन्तं समुदा-यमवलोक्य, सज्जातस्वेदविन्दुस्तवकितशरीर आक्षिप्तः साटोपमन्यतीर्थिकैः, ग्राहितो यथाऽ-भिमतं पक्षविशेषम्, न शक्नोति निर्वोढुं प्रश्नितो दुस्तराणि प्रश्नोत्तराणि, न जानीते लेशतोऽपि १० प्रतिवक्तुम् । ततः कृतो मिथ्यादृष्टिभिः ‘जितं जितमस्माभिः’ इत्युत्कृष्टिकलकलः, प्रादुर्भूतं प्रवचनमालिन्यम्, मुकुलितानि श्रमणोपासकवदनकमलानि, विप्रतिपन्ना यथाभद्रकादय इति ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—पूर्वं कैश्चिद् वाचकैरन्ययूथिकाः “मलिय” चि मानमर्दनेन मर्दिताः । तत उत्सारवाचके आगते सति ‘प्रतिमर्दयन्ति’ प्रत्यावृत्त्या मानमर्दनं कुर्वन्ति । कथम्? इत्याह—“पडिलेह” इत्यादि । तैरन्यतीर्थिकैः प्रत्युपेक्षकः पुरुषः प्रेषितः । ततः स आगत्य १५ पृष्टवान्—‘पुद्गलस्य’ परमाणोः कतीन्द्रियाणि? । तेन च प्रत्युक्तम्—पञ्चेति । ततस्तैर्वहु-जनमध्ये स वाचको वादे निरुत्तरीकृतः । एवम् ‘अपभ्राजना’ लाघवं तीर्थस्य भवति । तत्र चाभिनवधर्मणां चेतसि विकल्प उपजायते—यदि नाम वाचकोऽप्ययं न शक्नोति निर्वचनमर्पयितुं तद् नूनमेतेषां तीर्थकरेणैव न सम्यग् वस्तुतत्त्वं परिज्ञातम्, अन्यथा कथमेष एवं-विधेऽर्थे व्यामुद्येत?—इति विपरिणामतो मिथ्यात्वगमनं भवेत् ॥ ७१७ ॥

20

भावितं मिथ्यात्वद्वारम् । अथ संयमविराधनां भावयति—

जीवा-ऽजीवे न मुणइ, अलियभया साहए दग-मिताई ।

करणे अ विवच्चासं, करेइ आगाढऽणागाढे ॥ ७१८ ॥

जीवाश्चाजीवाश्च जीवा-ऽजीवाः, तानसौ वाचनामात्ररूपेणोत्सारकरूपेणानुयोगमवगाह्यमानो वैवित्तयेन ‘न मुणति’ न जानीते, तदपरिज्ञानाच्च कुतः संयमसद्भावः? ।

25

तदुक्तं परमर्षिभिः—

जो जीवे वि न याणेइ, अजीवे वि न याणई ।

जीवा-ऽजीवे अयाणंतो, कह सो नाहिइ संजमं ? ॥

(दशवै० अ० ४ गा० १२)

तथा अलीकम्—असत्यं तद्वयाद् दक-मृगादीन् कथयति । किमुक्तं भवति?—स उत्सार- ३० कल्पिकः पल्लवमात्रग्राहितया ‘सत्यमेव भाषितव्यम्, नासत्यम्’ इति कृत्वा उदकार्थिनां ‘नदी-तडागादौ पानीयमस्ति ? नास्ति वा ?’ इति पृच्छताम् ‘अलीकं मा भूत्’ इति कृत्वा ‘विद्यते नद्यादौ जलम्’ इति कथयति, मृगयाप्रस्थितानां च व्याधानां ‘दृष्टं मृगवृन्दम्? न

वा ?' इति पृच्छतामलीकभयादेव 'दृष्टम्' इति कथयति, आदिशब्दात् शूकरादिपरिग्रहः; न पुनर्जानीते यथा—“सच्चा वि सा न वत्तवा, जओ पावस्स आगमो” (दशवै० अ० ७ गा० ११) चि; ततश्च जलगतसूक्ष्मजन्तुजातस्य मृगादीनां वा यद् व्यपरोपणं ते करिष्यन्ति तत् सर्वमुत्सारकल्पकारकः प्राप्नोति । तथा 'करणे' चारित्रे उत्सर्गाऽपवादविधिमजानन् यद् विपर्यासं करोति, तद्यथा—“आगाढे” ग्लानादिकार्ये “अनागाढं” त्रिकृत्यः परिभ्रमणादिलक्षणम्; अनागाढे वा 'आगाढं' सद्यःप्रतिसेवनात्मकं करोति । एषा सर्वाऽपि संयमविराधना ॥ ७१८ ॥ अथ योगविराधनामाह—

तुरियं नाहिजंते, नेव चिरं जोगजंतिता होंति ।

लद्धो महंतसदो, चि केइ पासाइं जेण्हंति ॥ ७१९ ॥

10

कमजोगं न वि जाणइ, विगईओ का य कत्थ जोगम्मि ।

अण्णस्स वि दिंति तहा, परंपरा घंटदिट्ठतो ॥ ७२० ॥

“अनुज्ञातोऽस्माकं गुरुभिः सकलोऽपि श्रुतस्कन्धः, ततः किमनेन पठितेन कार्यम् ?” इति कृत्वा ते शिष्याः ‘त्वरितं’ शीघ्रं नाधीयते, नैव च ते चिरं योगैः—श्रुताध्ययननिबन्धनतपोविशेषैः यन्त्रिताः—नियमिता भवन्ति, एकदिनेनापि प्रभूतसूत्रार्थवाचनानुज्ञाप्रदानात् । तथा 15 ‘लब्धोऽस्माभिः ‘गणिरयम्, वाचकोऽयम्’ इति महान् शब्दः, ततः कुतो हेतोर्वयमत्राऽऽचार्यसन्निधौ निष्फलं तिष्ठामः ?’ इति परिभाष्य ‘केचिद्’ गुरुचरणपर्युपासनापरिभ्रमाः पार्श्वानि गृह्णन्ति, पार्श्वतो ग्रामेषु यथास्वेच्छं विहरन्तीति भावः ॥ ७१९ ॥

“कमजोगं” इति प्राकृतत्वाद् व्यत्यासेन पूर्वापरनिपातः, ततो योगक्रमं ‘नापि’ नैव जानाति, यथा—अस्मिन् योगे एतावन्त्याचाम्लानि इयन्ति निर्विकृतिकानि इत्थं वा उद्देशादयः क्रियन्ते । तथा विकृतयः काः कुत्र योगे कल्पन्ते ? न वा ? इत्येवमपि न जानाति, यथा—कल्पिकाकल्पिक-निशीथादियोगेषु न विसृज्यन्ते काश्चनापि विकृतयः, व्याख्याप्रज्ञप्तियोगेषु पुनरवगाहिमविकृतिर्विसृज्यते, दृष्टिवादयोगेषु तु मोदकः ।

तथा चाऽऽहाऽस्यैव कल्पाध्ययनस्य चूर्णिकृत—

जहा कप्पियाकप्पिय-निशीहाईणं विगईओ न विसज्जिज्जंति, पन्नत्तीए ओगाहिमग- 25 विगई विसज्जिज्जइ, दिट्ठीवाए मोदगो चि ।

निशीथचूर्णिकृत पुनराह—

जोगो दुविहो—आगाढो अणागाढो वा । आगाढतरा जम्मि जोगे जयणा सो आगाढो, यथा—भगवतीत्यादि । इतरो अणागाढो, यथा—उत्तराध्ययनादि । आगाढे ओगाहिमगवज्जाओ नव विगईओ वज्जिज्जंति, दसमाए भयणा । महाकप्पमुए एक्का परं मोदग- 30 विगई कप्पइ । सेसा आगाढेसु सवविगईओ न कप्पंति । अणागाढे पुण दस वि विगईओ

१ ते उत्सारकल्पविषयभूताः शिष्याः ‘अधिरूढा वयं वाचकपदवीम्, किमस्माकं पठितेन ?’ इति कृत्वा न ‘त्वरितं’ शीघ्रमधीयते, नैव भा० ॥ २ ‘गं’ इति योगक्रमं त० का० विना ॥ ३ ‘चामास्ला’ भा० ॥ ४ उद्देशः समुद्देशोऽनुज्ञा वा क्रियते । तथा” भा० ॥

भइयाओ, जओ गुरुअणुण्णाए कप्पंति अणुण्णाए पुण न कप्पंति त्ति ।

एवंविधां योगव्यवस्थामजानन् यदसौ विराधयति सा योगविराधना । तर्था “अन्नस्स वि दिति तह”त्ति ते उत्सारकल्पिकाः ‘अन्यस्यापि’ स्वशिष्यादेः ‘तथैव’ उत्सारकल्पेनैव वाचनां प्रयच्छन्ति, सोऽप्यपरेषां तथैव इत्येवम् ॥ उत्सारकल्पे प्रवाहतः क्रियमाणे परम्परया सूत्रार्थव्यवच्छेदः प्राप्नोति । घण्टादृष्टान्तश्चात्र वक्तव्यः ॥ ७२० ॥

तमेवोपनययुक्तं गाथात्रयेणाह—

उच्छुकरणोच कोट्टुगपडणं घंटा सियालनासणयां ।

विगमाई पुच्छं परंपराएँ नासंति जा सीहो ॥ ७२१ ॥

पडियरिउं सीहेणं, स हओ आसासिया मिगगणा यं ।

इय कइवयाई जाणइ, पयाणि पढमिल्लुगुस्सारी ॥ ७२२ ॥

किं पि त्ति अन्नपुट्टो, पच्चंतुस्सारणे अबोच्छित्ती ।

गीताऽऽगमण खरंटण, पच्छित्तं कित्तिया चैव ॥ ७२३ ॥

अत्र कथानकम्—एगस्स गाहावइस्स उच्छुवाडो बहुसइओ निप्फन्नो, तं सियाला पइ-
सरित्ता खाइंति । ताहे सो उच्छुसामी सियालगहणनिमित्तं तस्स उच्छुवाडस्स परिपेरंतेसु
चउडिंसि खाइयं खणावेइ । तत्थ एगो सियालो पडिओ । सो वराओ गिण्हित्ता कण्णे पुच्छं
च कप्पित्ता दीवियचम्मेण वेढित्ता घंटं आंघित्ता विसज्जिओ । सो नासंतो सियालेहिं
दिट्ठो दूरओ । ते सियाला ‘अन्नारिसो’ त्ति काउं भएण पलाया । ते विरूएहिं दिट्ठा,
पुच्छिया—किं नासह? त्ति । तेहिं कहियं—अपुवं सरं करेमाणं किं पि अपुवं भूयं एति ।
ते वि भएण पलायंता वरक्खूहिं दिट्ठा, पुच्छिया । तेहिं कहियं—किं पि किर एति, सिग्वं
नासह । ते पलायंता चित्तएहिं दिट्ठा, पुच्छिया । कहियं—किं पि किर एति, तुरियं पला-
यह । ते वि पलायंता सीहेणं पुच्छिया । कहियं तेहिं । सीहो चित्तेइ—मा पाणियसदेण
उवाहणाओ मुयामि, गवेसामि ताव । तेण सणियं पडियरियत्ता ‘सियालो’ त्ति हओ घंटासि-
यालो ‘कीस आउलीकया मो?’ त्ति रोसेणं । ते अ सियालादयो मिया आसासिया—मा
भायह, हओ सो वराओ मए दीवियचम्मोणद्धो घंटासियालो । केण वि अवराहे घेतुं तहा-
कओ । एस दिट्ठतो ॥

सोपनयं
घण्टाश-
गालोदा-
हरणम्

10

25

अयमत्थोवणओ—जस्स तं उत्सारिज्जति सो जावतिएहिं दिवसेहिं जोगो समप्पइ
तावति दिवसे कतिवयाणं आलावगाणं किंचि सुत्तफासियं सिक्खित्ता पच्चंतं गंतूण गच्छपा-
गद्धित्तणं करेति, अन्नेसिं च उत्सारेति । ते वि उत्सारावेत्ता पत्तेयं पत्तेयं गच्छपागद्धित्त-
णेणं ठाएत्ता सिस्साणं पडिच्छयाण यं उत्सारकप्पं करेति—अम्हे किर सुत्तथाणं अबो-

१ तदेवं भा० ॥ २ तथा यथा तेषामुत्सारकल्पिकानामाचार्यैस्तुत्सार्य सूत्रार्थ-
वाचना प्रदत्ता, तेऽप्यन्येषां स्वशिष्यप्रतीच्छकानां तथैव वाचनां ददति, तेऽप्यपरेषां
तथैव इत्ये० भा० ॥ ३ उत्सारणमिम चो० गा० ता० ॥ ४ आर्विधित्ता भा० मो० ले०
का० चूर्णौ च ॥

च्छितिं करेमो । तत्थ जो सो पढमिहुगुस्सारी सो जहा ते सियाला तस्स घंटासियालस्स आकिंति घंटासदं च जाणंति, न उण 'को एस ? किं वा एयस्स गलए ? कस्स वा एस सदो ?' एवं सो पढमिहुगुस्सारी किंचि जाणह न सधं सव्भावं । जो एयस्स पासे उस्सार-कणं करेति सो कइ वि आलावए जाणेति न पुण अत्थं । सो सिस्सेणं पुच्छिओ भणति—किं
५ पि केरिसो वि अत्थि एयस्स अत्थो । सेसा कतिवए वि आलावए न कद्धंति, ते सिस्सेहिं पुच्छिज्जंता भणंति—न याणामो, अत्थि पुण किं पि एयं तस्स तुव्वे जोगं वहह । एवं ते अप्पाणं च परं च नासिता विहरंति । अह अन्नया गीयत्था आवरिया आगया, तेहिं ते उवालद्धा, गच्छा य अच्छिन्ना, गच्छेमु य पवेसिया सेवे । जम्हा एते दोसा तम्हा न उस्सारेयधं । केत्थिया ते भविस्संति जे एवं निहोडिहिंति ? ॥

10 गायत्रयस्याप्यक्षरगमनिका—इक्षवः कियन्ते यत्र तत् 'इक्षुकरणम्' इक्षुवाटस्तस्य रक्ष-णार्थम् 'उवकः' गर्त्ता स्वातिकेत्यर्थः सा खानिता । तत्र च क्रोष्टुः—शृगालस्य पतनम् । ततो गृहपतिना गलके घण्टां बद्ध्वा मुक्तस्य तस्य दर्शनम् । शृगालानां नाशनम् । ततो वृकादीनां पृच्छा । ततः सर्वेऽपि परम्परया नश्यन्ति, यावत् सिंहः समागतः । तेन सिंहेन 'प्रतिजागर्थ' निरूप्य 'सः' घण्टाशृगालो हतः । शेषाः 'मृगगणाः' शृगाल-वृकादयः आश्वासिताः ॥

15 अयं दृष्टान्तः, अथ दार्ष्टान्तिकयोजनामाह—“इयं कइवयाहं” इत्यादि । 'इति' अमुनैव प्रकारेण प्रथमिहुकोत्सारी शिष्यः 'कतिपयानि पदानि' सूत्रालापकरूपाणि किञ्चिन्मात्रसूत्रस्पर्श-कनिर्युक्तिमिश्रितानि जानीते । अस्य च समीपे योऽन्योऽधीते स कतिपयान् सूत्रालापकान् जानीते न पुनरर्थम् । तस्यापि पार्श्वे यः पठति स सूत्रालापकानपि नाऽऽकर्षति, अन्येन पृष्टः प्रतिभणति—अस्ति किमप्येतदङ्गोपाङ्गादिकं श्रुतम्, तद् यूयमेतस्य योगमुद्रहतेति ।

20 एते च दुरधीतविद्यत्वात् प्रायः प्रत्यन्तग्राम एवार्थं लभन्ते, यत उक्तम्—

पाएण खीणदवा, धणियऽपरद्धा कयावराहा य ।

पच्चंतं सेवंती, पुरिसा दुरहीयवेज्जा या ॥

अतः प्रत्यन्तं गत्वा सूत्रार्थयोरुत्सारणं कुर्वन्ति, वदन्ति च—वयं सूत्रार्थयोरव्यवच्छिन्ति कुर्म इति । अन्यदा च तत्र प्रत्यन्तग्रामे गीतार्थानामागमनम् । तैरुत्सारकल्पिकानां खरण्ट-
२६ नम्, यथा—आः ! किमेवं सूत्रार्थयोः परिपाटिवाचनां परित्यज्य सकलश्रुतधर्मधूमकेतुकल्प-मुत्सारकरूपमाचरन्त आत्मानं च परं च नाशयत इत्यादि । ततश्च गच्छानाच्छिद्यं तेषामपुनःकरणेन प्रतिक्रान्तानां प्रायश्चित्तं दत्तम् । “किंचिद्य” चि कियन्त एतादृशा गीतार्था भविष्यन्ति य एवं शिक्षयिष्यन्ति ? । तस्मात् प्रथमत एव नोत्सारणीयम् ॥ ७२१ ॥

१ उण निच्छपण जाणंति 'को एस मा० चूर्णां च ॥ २ मुक्त इति । घण्टोपलक्षितः शृगालो घण्टाशृगाल इति तस्य नाम जातम् । तं तथाभूतमपूर्वभूतकल्पं दृष्ट्वा शृगालानां नाशनम् । ततो वृकादीनां पृच्छा । ततः सर्वेऽपि पलायनकारणं विधाय नश्यन्ति, यावत् मा० ॥ ३ 'खरण्टनम्' उपालम्भनम्, यथा मा० ॥ ४ 'य तेषां सर्वे-पामपुं मा० ॥

७२२ ॥ ७२३ ॥ भाविता सप्रपञ्चं योगविराधना । अथाऽऽत्मा परश्च परित्यक्त इति पदद्वयं भावयति—

अप्पत्ताण उ दिंतेण अप्पओ इह परत्थ वि य चत्तो ।

सो वि अ हु तेण चत्तो, जं न पढइ तेण गव्वेणं ॥ ७२४ ॥

‘अपात्राणाम्’ अयोग्यानां यद्वा ‘अप्राप्तानां’ विवक्षितानुयोगभूमिमुपागतानां श्रुतं⁵ ददता उत्सारकल्पकृता आत्मा इह परत्रापि च त्यक्तः, तत्रेह तद्वाचनादानसमुद्धूतपयशः-प्रवादादिना परत्र तु बोधिदुर्लभत्वादिना । तथा सोऽपि शिष्यः ‘हु’ निश्चितं ‘तेन’ आचार्येण परित्यक्तः, यत् तेन गणि-वाचकत्वादिगर्वेणाधिष्ठितः सन् न पठति, पठनाभावे हि कुतो यथावत् चरण-करणप्रतिपालनम् ? < इति भावः । प्रवचनमपि तेन परित्यक्तम्, कथम् ? इति चेद् उच्यते—तस्य वाचकत्वप्रवादं श्रुत्वा केचित् सहृदया वाग्विनो बहुविधग्रन्थ-¹⁰ दृष्टानस्तत्परीक्षां कर्तुंकामा यदा कमपि सिद्धान्तार्थं प्रश्नयेयुरिति तदाऽसावप्रबुद्धत्वाद् न किमपि तात्त्विकं निर्वचनमभिधातुमीशः । ततस्ते चिन्तयन्ति—अहो ! परिफल्गु प्रवचनम-मीषाम्, यत्रेदृशा अपि वाचकपदमध्यारोप्यन्ते । ततः केचिद् देशविरतिं केचित् सर्वविरतिं प्रतिपित्सवो यदि विपरिणमन्ते ततः प्रवचनं परित्यक्तमवसातव्यम् ॥ ७२४ ॥ > किञ्च—

अज्जस्स हीलणा लज्जणा य गारविअकारणमणजे ।

15

आयरिए परिवाओ, वोच्छेदो सुतस्स तित्थस्स ॥ ७२५ ॥

आर्यः—सुजनः सुमानुषमित्येकोऽर्थः, तस्य यथावदागमार्थवबोधविकलस्य वाचकनाम्ना हीलना भवति—अहो ! हीलेयं मम यदहं ‘वाचक ! वाचक !’ इत्यभिधीये । तथा “लज्जण”ति ‘वाचकमिश्राः ! कथयत > कथमयमालापकः सिद्धान्ते विद्यते ? > को वाऽस्याऽऽल-पकस्यार्थः ?’ इति केनापि पृष्टस्य व्याकरणं दातुमशक्नुवतो भृशं लज्जा भवति; > ततश्च²⁰ इयामवदनः कुञ्जीकृतकन्धरश्चिन्तया विमनायमानोऽवतिष्ठते । > ‘अनार्ये’ अनार्यस्य

१ °श्च यथा परित्यक्तो भवति तथाऽभिधातुकाम आह भा० ॥ २ °तापकीर्तिप्रवादेन परं भा० ॥ ३ < > एतच्चिह्नान्तर्गतोऽयं चूर्णिग्रन्थानुसारी पाठः भा० त० कां० प्रतिष्वेव वर्तते । तथा चात्र चूर्णिग्रन्थः—“अप्पा परो य कथं चत्तो भवति ? उच्यते—अप्पत्ताण० गाथा ॥ कंठा । अपात्राणामित्यर्थः । “पवयणं कथं परिचत्तं ? सो भण्णति वायओ ताधे केयि पडुणो पुरिसा एंति—पुच्छामो वायणं सिद्धं । पुच्छते ण किञ्चि जाणति ताधे ते जाणंति—णूणं सव्वं पवयणं णिस्सारं जत्थेरिसो आयरिओ वायओ । तत्थ केयि देसविरतिं सव्वविरतिं वा पडिवज्जितुकामा विपरिणमंति । एवं पवयणं परिचत्तं ॥ किं च—अज्जस्स० गाथा ॥” इति ॥ ४ कर्तुमायाताः सन्तो यदा कमपि सिद्धान्तार्थं परिप्रश्नयन्ति तदा भा० ॥ ५ भा० विनाऽन्यत्र—°व्यम् ॥ ७२४ ॥ अथाऽऽत्म-पर-प्रवचनपरित्यागानेव प्रकारान्तरेणाह किञ्च त० कां० ॥ ६ यः खल्वार्यः—सज्जनो भवति तस्य यथावत्सिद्धा-न्तावबोधविकलस्य ‘वाचक’ इत्याख्ययाऽभिधीयमानस्य हीलना भवति भा० । “यो ह्यार्यो जनो भवत्यसौ हि ‘वाचक’ इत्यपदिश्यमानो लज्जते” इति चूर्णिः ॥ ७ °चको वाचकः’ इ० भा० ॥ ८ कोऽस्या० मो० ले० कां० ॥ ९ तथा च विच्छायवदनः भा० ॥

पुनस्तदेव 'गौरव्यकारणं' गवेनिबन्धनं जायते—अहो ! वयमेव निस्सीमप्रतिष्ठापात्रं जगति वर्तमाने यदेवं वाचकपदवीमध्यारोहाम इति । ३ इत्थं परः परित्यक्तो मन्तव्यः । ४ आचार्यं च परिवादो भवति, तथाहि—स बहुश्रुताचार्यपार्श्वोत्सारकस्य कारयित्वा गतः कापि नगरादौ, पृष्ठश्च कैश्चिन्निष्पातैः किमप्यर्थपदं यावन्न किञ्चिज्जानीते, ततस्ते भुवन्ते—
५ यैरेष मूर्त्तमण्डलीमध्यलवरेख आचार्यपदमालनमकारि तेऽप्याचार्या एवंविधा एव भविष्यन्तीत्यात्मा परित्यक्तः । तथा प्रवचनमपि तेनाऽऽचार्येण परित्यक्तम् । कथम् ? इत्याह—
श्रुतयोत्सारकस्यवशादनवीयमानस्य व्यवच्छेदः प्राप्नोति, श्रुते च व्यवच्छिद्यमाने ज्ञानामावे च दर्शन-चारित्र्ययोग्यमावात् तीर्थस्यापि व्यवच्छेदः प्राप्नोति ॥ ७२५ ॥

यदि नाम तीर्थं व्यवच्छिद्यते ततः को दोषः ? इत्याह—

10

प्रवचनोच्छेदे बृहमाणो जिणप्रवचनादिरमईओ ।

बंधह कम्मरय-मलं, जर-मरणमणंतयं धोरं ॥ ७२६ ॥

प्रवचनं—तीर्थं तस्य व्यवच्छेदे हेतुरुपतया वर्तमानः, कथम्भूतोऽसौ ? इत्याह—'जिनप्रवचनबद्धमतिकः' सर्वज्ञशासनबहिर्मुखरोमुर्पाकः, न खल्वनीदृशस्य प्रवचनव्यवच्छेदं कर्तुं मतिरुत्पद्यते, स एवम्भूतो वदति 'कम्मरजो-मलं' रजःशब्देन बद्धावस्थं मलयब्देन निष्का-
१५ चितावस्थं कर्म परिगृह्यते, १६ रजश्च मलश्चेति रजो-मलम्, कर्मैव रजोमलं कम्मरजो-मलम्, निष्काचिता-ऽनिष्काचितावस्थं कर्म यथाव्यवसायस्यानमनुवदन्तीत्यर्थः । १७ कथम्भूतम् ? अनन्तानि जरा-मरणानि यस्मात् तद् अनन्तजरा-मरणम्, गायत्र्यां प्राकृतत्वादनन्तशब्दस्य परि-
निपातः, 'धोरं' गैर्द्रं शरीर-मानसदुःखोपनिपातनिबन्धनत्वादिति । तथा षड्जीवनिकायानप्य-
गोचर्यतयाऽसौ विराधयतीति जीवनिष्काया अपि तेनोत्सारकेण परित्यक्ता अवभातव्याः । यत्
२० एते दोषान्ततो नोत्सारणीयम् ॥ ७२६ ॥ अथ क्रमेणैवार्थयमाने सूत्रे के गुणाः ? उच्यते—

आणा विकोवणा बुज्झणा य उवओग निज्जरा गहणं ।

गुह्वाम जोग मुस्सुमणा य कम्मो अहिजंतं ॥ ७२७ ॥

'क्रमशः' क्रमेणार्थयमानेऽप्याप्यमाने च सूत्रे एते गुणाः । तद्यथा—आजा तीर्थकृतां

१ 'प्रवकारणं भवति—अहो ! निःप्रतिमप्रतिष्ठापात्रं वयमेव जगति मा० ॥ २ अहो ! वयं वाचकपदवीं मा० ले० ॥ ३ वाचकप्रसिद्धिमध्यारोहामः । तथा आचार्यं 'परिवादः' अवर्णवादः । तथाहि मा० ॥ ४ 'त्वा कापि नगरादौ गतः केनाऽपि साधुना पृष्ठः किम-
प्यालापकमर्थपदं वा यावन्न किञ्चिज्जानीते, ततो भवति परित्यक्तः एवाचार्याणामवर्ण-
वादः, यथा—यैरेष मूर्त्तं मा० ॥ ५ 'इ० व० विनाऽन्ध्र—'प्यन्ति । तथा उत्सारकस्ये
परम्परया क्रियमाणेऽनर्थीयमानमुपस्य व्यवच्छेदः प्राप्नोति । सूत्रे च व्यवच्छिद्यं मा० ।
'प्यन्ति । तथा प्रवचनं' का० मा० ले० ॥ ६ 'तम् ? 'अनन्तजरा-मरणम्' जरा-वयो-
हानिः मरणं-प्राणपरित्यागः, अनन्तानि मा० ॥ ७ 'कृता कृता भवति । 'विकोपना'
व्युत्पन्नीभवन् स्या च भवति । इयमेव भावना—स शिष्यः क्रमेणार्थयमानो योगोद्बुद्ध-
विधौ गच्छसामाचार्या च व्युत्पन्नमतिन्यजायते, तत्रैव आत्मना सामाचार्यैतद्व्यं मा० ॥

शिष्येणाऽऽचार्येण चाऽऽराधितां भवति । “विकोपण”ति योगोद्धनविधौ गच्छसामाचार्यो च
 ‘विकोपना’ व्युत्पादना शिष्यस्य कृता भवति; ततश्च स्वयं सामाचारीवैतथ्यं न करोति,
 अपरान् कुर्वतो निवारयति । तथा गच्छमध्ये द्वितीयपौरुष्यामनुयोगः प्रवर्तते तदाकर्ण-
 नाद् मन्दबुद्धेरपि ‘बोधनं’ जीवा-ऽजीवादितत्त्वेषु प्रबुद्धता सम्पद्यते । बुध्यमानस्य च श्रुते
 निरन्तरमुपयोगो जायते । निरन्तरोपयुक्तस्य च महती निर्जरा, प्रतिसमयमसह्येयभवोपात्तकर्म-
 परमाणुपटलापगमात् । उक्तञ्च—

कम्ममसंखेज्जभवं, खवेइ अणुसमयमेव आउत्तो ।

अन्नयरम्मि वि जोगे, सज्जायम्मी विसेसेण ॥

(जीत० भा० गा० ४५४ । व्यव० उ० १० भा० गा० १२१ पत्र ५१०)

नित्योपयुक्तस्य च शीघ्रं सूत्रार्थयोर्ग्रहणं भवति । तथा गुरुवासेन-गुरुकुलवासेन सार्द्धं 10
 योगः-सम्बन्धो भवति, अन्यथा क्रमेण सूत्रार्थाध्ययनायोगात् । यद्वा पदद्वयमिदं पार्थक्येन
 व्याख्यायते— गुरुणामन्तिके वासो गुरुवासः स सेवितो भवति, योगाश्च विधिवदारा-
 धिता भवन्ति । आचार्यादीनां शुश्रूषा विनय-वैयावृत्यादीनां कृता भवति । यत एते
 गुणास्ततः क्रमेणैवाध्येतव्यम् ॥ ७२७ ॥ उपसंहरन्नाह—

इय दोस-गुणे नाउं, उक्कम-कमओ अहिज्जमाणाणं ।

उभयविसेसविहिन्नू, को वंचणमभ्युवेज्जाहि ॥ ७२८ ॥

इतिशब्द एवमर्थः । एवमुक्तंमतः क्रमतश्चाधीयानानाम् उपलक्षणत्वादध्यापयतां च यथाक्रमं
 दोषान् गुणान् ज्ञात्वा ‘उभयविशेषविधिज्ञः’ क्रमा-ऽक्रमाध्ययनगुण-दोषविभागवेदी आचार्यः
 शिष्यो वा को नामोत्सारकल्पस्य करणेन कारापणेन वा आत्मनो वञ्चनम् ‘अभ्युपेयाद्’ अङ्गी-
 कुर्यात् ? न कश्चिदित्यर्थः । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वाद् नास्त्युत्सारकल्पिक इति ॥ ७२८ ॥ 20

अत्र पुनरपि परः ग्राह—

जइ नत्थि कओ नामं, असइ हु अत्थे न होइ अभिहाणं ।

तम्हा तस्स पसिद्धी, अभिहाणपसिद्धिओ सिद्धा ॥ ७२९ ॥

यदि नास्त्युत्सारकल्पिकः ततः कुतोऽस्य ‘नाम’ अभिधानमिदमायातम् ? (न कुतश्चिदि-
 त्यर्थः) । अनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः । कुतः ? इत्याह— ‘असति’ अविद्यमाने ‘अर्थे’ 25

१ °वति । योगो° डे० विना ॥ २ °द्यते । अधीयमानस्य च श्रुतार्थे ‘उपयोगः’ एकाग्र-
 मनोनिवेशनरूपो जायते । ततश्च महती निर्जरा भा० ॥ ३ °यते—गुरुभिः सार्द्धं वासो
 गुरुवासः स सम्यगुपासितो भवति, योगा° भा० ॥ ४ °दिका कृता भा० ॥ ५ °क्रमेण
 क्रमेण चाधी° भा० ॥ ६ °विभागविधिज्ञः को नाम सकर्णः सन्नात्मनो वञ्चनम् ‘अभ्यु-
 पेयाद्’ अभ्युपगच्छेत् ? अङ्गीकुर्यादित्यर्थः । किमुक्तं भवति ?—इत्थं क्रमा-क्रमाभ्याम-
 ध्ययना-ऽध्यापनयोर्गुण-दोषजालमवगम्यापि क इव आचार्यः शिष्यो वा उत्सारकल्पं
 कृत्वा कारयित्वा वा स्वार्थपरिभ्रंशादिह परत्र चानर्थसाथोपनिपातादात्मानमेव केवलं
 वञ्चयति ? इति । यतश्चैवमतोऽनुपयोगित्वाद् नास्त्युत्सारकल्पिक इति स्थितम् ॥ ७२८ ॥
 अत्र पुनरपि परः स्वपक्षं समर्थयन्नाह भा० ॥ ७ कोष्ठकान्तर्गतमिदं ग्रामादिकं निरूपयोगि च ॥

अभिधेये दुशब्दस्य हेत्वर्थवाचकत्वाद् यस्मात् सवत्यभिधानं ॥ किन्तु सत्येवेति ॥ अनेन च हेत्वर्थ उपातः । यत्रैवं तस्मात् 'तस्य' अर्थस्य प्रसिद्धिरत्राभिधानप्रसिद्धित एव 'सिद्धा' प्रतिष्ठितेति निगमनार्थः । दृष्टान्तोपनयौ स्वयमेवाम्युक्त्युक्तौ वाच्यौ । अत्र प्रयोगः—अस्त्युत्सारक-
ल्लिकः, अभिधानवत्त्वात्, यदादिवत्, यद् यद् अभिधानवत् तत् तद् अस्ति, यथा घट-
पटादि, अभिधानवच्चेदम्, तस्मादस्तीति ॥ ७२९ ॥ इत्थं परेण स्वप्ने समर्थिते सति प्रतिविर्वायते—सो मद्र मुग्धप्रामाणिक ! अनैकान्तिकोऽयं सवता हेतुरप्यन्यतः । तथा चाह—

जह सत्त्वं वि य नामं, सञ्जत्यगं होज्ज तो मवे दोसो ।

जम्हा सञ्जत्यगत्ते, मज्जियं तम्हा अपेगंतो ॥ ७३० ॥

यदि सर्वमपि नाम सार्थकं भवेत् ततो सवेदस्माकं 'दोषः' उत्सारकल्लिकस्यापित्वापत्ति-
10 न्नशून्यः । यस्मात् पुनः सार्थकत्वे नाम 'भक्तं' विकल्पितम्, स्यात् सार्थकं स्यान्निरर्थकमिति
भावः । तत्र सार्थकं जीवा-ज्जावादिकम्, निरर्थकं खरविषाणा-ऽऽकाशकुसुम-क्षुमेरोम-
वन्ध्यापुत्रादिकम् । यत्र एवं तस्मादनेकान्तोऽयम्—यदसङ्गतेऽर्थं न सवत्यभिधानम् । इदमत्र
तात्पर्यम्—अभिधानस्य भावा-ज्भावयोरुभयोरपि सद्भावादभिधानवत्त्वलक्षणो हेतुर्यथा उत्सारक-
ल्लिकस्यापित्वं साधयति तथा नान्तित्वमपि साधयति, ॥ उभयत्रापि साधारणत्वात् ; ॥
15 अतः साधारणरूपानैकान्तिकदोषदुष्टोऽयं हेतुरिति ॥ ७३० ॥

इत्थं व्यभिचारितपक्षतया विलङ्घीभूतः परः परित्यज्य यदृच्छाजलमाचार्यवचनमेव प्रमा-
णाकुर्यन्नित्यमाह—भगवन् ! अस्त्युपगतं मयाऽन्तरोक्तयुक्तितोऽभिधानस्य सार्थकत्वमनर्थकं
चेति, परमिदमुत्सारकल्लिकमभिधानं किं सार्थकम् ? आहोतिद् निरर्थकम् ? इति विवर्तते
संशयावर्तगतायामस्माकं चेत्, तदिदानीदृष्टव्यतां निजवाच्ययेति उच्यते—

20 निक्कारणमि नामं, पि निच्छिमो इच्छिमो अ कल्लमि ।

उत्सारकल्लियस्स उ, चोयरा ! मुण कारणं तं तु ॥ ७३१ ॥

वत्स ! 'निक्कारणं' कारणमात्रं नामापि नेच्छामो वैयम् किं पुनरर्थम् ? । 'कार्यं' प्रयो-
जने तु प्राप्ते इच्छाम उत्सारकल्लिकस्य नामाप्यर्थमपि । 'तु' कारणं हे नोदक ! 'शृणु'
निश्चयम् ॥ ७३१ ॥ तत्र तिष्ठतु तावत् कारणम्, कर्तुरर्वाताः सर्वा अपि क्रिया इति ज्ञान-
25 नार्थं प्रथमतः उत्सारकारकमाह—

आयार-दिट्ठिवायत्यजाणम् पुरिस-कारणविहिन् ।

संविणामपरितंते, अरिहद् उत्सारणं काउं ॥ ७३२ ॥

आचारः—ययममं दृष्टिवादः—चरमं तयोरर्थं जानातीत्याचार-दृष्टिवादार्थेजः । इहाऽऽचार-

उत्सार-
कल्लिक-
रहः

१ 'स्तः' । कथम् ? इति चेत् उच्यते मा० ॥ २ ययमुत्सारकल्लिकस्य किं पुनः मा० ॥
३ 'उत्सारकमाह हे० का० चूर्णा च ॥ ४ 'दार्थेद्वयकः' । 'पुनर्य-कारणविधिदः' पुनर्य-
परिणामकादिकयः कारण-यत्रोत्पादनादिकं तयोर्विधि-विधानं प्रकारं जानातीति पुनर्य-
कारणविधिदः, किमयमुत्सारकल्लिकमहेति ? न वा ? इति केन वा कारणेनोत्सार्यते ? न
वा ? इत्येवं स्वयम् जानातीति भावः । तथा 'संविदः' मा० ॥

दृष्टिवादग्रहणं वक्ष्यमाणकारणैरनयोरेवोत्सारणीयत्वादित्येवमर्थम् । “पुरिस-कारणविहितू” इति पुरुष-कारणविधिज्ञो नाम ‘किमयं पुरुष उत्सारकल्पमर्हति ? न वा ? येन च कारणेनोत्सार्यते तदस्ति ? न वा ?’ इत्येवंविधविधिवेदी तथा ‘संविन्नः’ मोक्षामिलाषी ‘अपरितान्तः’ सूत्रार्थग्राहणायामहोरात्रमप्यपरिश्रान्त एवंविध उत्सारणं कर्तुमर्हति, एवंगुणोपेत एवोत्सारकल्पं करोतीत्यर्थः ॥ ७३२ ॥ अथ यस्योत्सारकल्पः क्रियते तस्य गुणानाह—

अभिगए पडिवद्धे, संविग्गे अ सलद्धिए ।

अवड्डिए अ मेहावी, पडिवुज्झी जोअकारए ॥ ७३३ ॥

अभिगतः प्रतिबद्धः संविन्नश्च सलब्धिकः अवस्थितश्च मेधावी प्रतिबोधी योगकारकः, ईदृगुणोपेत उत्सारकल्पयोग्य इति निर्युक्तिश्लोकसमासार्थः ॥ ७३३ ॥ अथैनमेव विवृणोति—

सम्मत्तम्मि अभिगओ, विजाणओ वा वि अब्भुवगओ वा ।

सज्झाए पडिवद्धो, गुरुसु नीएल्लएसुं वा ॥ ७३४ ॥

सम्यक्त्वे य आभिमुख्येन गतः—प्रविष्टः सोऽभिगत उच्यते, यो वा जीवादिपदार्थानां ‘विज्ञायकः’ विशेषेण ज्ञाता सोऽभिगतः, यद्वा यः ‘अभ्युपगतः’ ‘यावज्जीवं मया गुरुपाद-मूलं न मोक्तव्यम्’ इति कृताभ्युपगमः सोऽभिर्गतः । यः पुनः ‘स्वाध्याये’ परावर्तना-ऽनु-प्रेक्षादौ सततमायुक्तः, गुरुषु वा स्थिरममत्वानुबन्धः, ‘निजकेषु’ आतृ-आतृव्यादिषु वा सम्बन्धिषु प्रवज्याप्रतिपन्नेषु सज्जातप्रेमस्थेमा, एष त्रिविधोऽपि प्रतिबद्ध उच्यते ॥ ७३४ ॥

संविग्गो दव्व मिओ, भावे मूलुत्तरेसु उ जयंतो ।

लद्धी आहाराइसु, अणुओगे धम्मकहणे य ॥ ७३५ ॥

संविन्नो द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । ‘द्रव्ये’ द्रव्यसंविन्नो मृगः, सदैव सर्वतोऽपि चकितत्वात् । ‘भावे’ भावसंविन्नः ‘मूलोत्तरेषु तु’ मूलगुणोत्तरगुणेषु पुनः ‘यतमानः’ उद्यमं 20 विदधानः साधुर्मन्तव्यः, सदैव संसारापायचकितत्वात् । तथा लब्धिराहारादिपूत्पादयितव्येषु अनुयोगे दातव्ये धर्मकथने च विधेये यस्य स सलब्धिक इति ॥ ७३५ ॥

लिंग विहारेऽवड्डिओ, मेरामेहावि गहणओ भइओ ।

पडिवुज्झइ जं कत्थइ, कुणइ अ जोगं तदट्ठस्स ॥ ७३६ ॥

अवस्थितो द्विधा—लिङ्गे विहारे च । लिङ्गावस्थितः खलिङ्गं न परित्यजति, विहाराव-25 स्थितः संविन्नविहारं विहाय न पार्श्वस्थादिविहारमाद्रियते । मेधावी द्विधा—ग्रहणमेधावी मर्यादामेधावी च । उभावपि वक्ष्यमाणस्वरूपौ । तत्र मर्यादामेधाविन उत्सारकल्पः क्रियते ।

१ °स्य क्रियन्तो गुणा मृग्यन्ते ? इति, अत्रोच्यते भा० ॥ २ °रक इति सङ्ग्रहगाथा-समासार्थः ॥ ७३३ ॥ अथैनमेव विवरीपुराह भा० ॥ ३ °न-आत्यन्तिकस्यैर्यलक्षणेन गतः—प्रविष्टः, तादात्म्येन परिणत इति यावत् सोऽभि° भा० ॥ ४ °गतोऽभिधीयते । यः पुनः भा० ॥ ५ °मानः’ यथाशक्ति यतनां कुर्वाणः सदैव संसारापायचकितत्वात् ; न खलु मूलोत्तरगुणविकलस्तत्त्वतः सांसारिकापायाद् विमेतीति वक्तुं शक्यम् । तथा लब्धि° भा० ॥ ६ °हारं परित्यज्य न पा° भा० ॥

उत्सार-
कल्याण-
स्य गुणाः

10

15

20

25

न पुनर्ग्रहणे मेवावा वा स्यादमेवावा वा, द्विविधस्यापि कारणविशेषे उत्सारयत इति ग्रहणतो मेवावा 'मक्तः' विकल्पितः । तथा यत् 'कथ्यते' अभिर्वायते तत् सर्वं यः प्रतिबुध्यते स प्रतिबोद्धुं शीघ्रमेवेति प्रतिबोधा । यत् तस्य सूत्रमुत्सारयते तदर्थस्य ग्रहणे 'योगं' व्यापारं यः करोति न कदाचित् प्रमाद्यति स योगकारक इति ॥ ७३६ ॥ तदेवं व्याख्याता "अभि-
गण" इत्यादि (७३३) गाथा । अयोत्सारकल्पिकलैवापराचार्यपरिपाद्या गुणानाह—

अभिगय थिर संविगो, गुरुयमुइ जोगकारणं चव ।

दुम्मेहसलद्वीए, पडिबुद्धी परिणय विणीए ॥ ७३७ ॥

आयरियवण्णवाइ, अणुहूले थम्मसट्टिए चव ।

एतागिसे महाभागे, उत्सारं काउमरिहइ ॥ ७३८ ॥

अन-
मिग-
परि-
पाद्या-
उत्सार-
कल्प-
का-
हस्य गुणः

10 'अभिगतः' प्रबुद्धः । 'थिरः' सन्त्यदर्शनादक्षोभ्यः । 'संविगः' प्रागुक्तः । 'गुर्वमोर्ची' निष्ठुरं निर्मासितोऽपि गुरुणाममोचनशीलः । 'योगकारकः' पूर्ववत् । दुम्मेवा अपि यः सल-
व्यिकः । 'परिणतः' परित्यक्तव्याः परिणामको वा । 'विनीतः' अम्युत्थानादिविनयोद्यतः ॥ ७३७ ॥
'आचार्यवर्णवादी' गुरुणां गुणोत्कीर्तनकारी । 'अनुहूलः' आचार्याणामन्येषां वा पूज्यानां
वैयाहृत्यादिना हितकारी । धर्मे-उपः-संयमात्मके चारित्र्यधर्मे श्रद्धिकः-श्रद्धावान् अत्य-
15 न्तामिगपुकः । चः समुच्चये । एवः पादपूर्णे । 'एतादृशः' एवंविधगुणोपेतः 'महा-
भागः' छिन्य उत्सारं कर्तुमर्हति, उत्सारकल्पस्य योग्यो भवतीत्यर्थः ॥ ७३८ ॥

अनीदृशानुत्सारयितुः प्रायश्चित्तमाह—

अणमिगयमाइआणं, उत्सारितस्स चउगुरु हांति ।

उगगहणम्मि वि गुरुगाज्जालमसज्जायउवक्खेवे ॥ ७३९ ॥

20 आदेखइयेनाति ये गुणाः पूर्वमुक्तास्तद्विपरीता येऽनभिगतादयः, तद्यथा—अनभिगतः
अप्रतिबुद्धः असंविगः अलव्यिकः अनवस्थितः अमर्यादामेवावा अप्रतिबोधा अयोगकारकः
अपरिणतः अविनीतः आचार्यवर्णवादी अनुहूलः अधर्मश्रद्धालुः । एतेषाम् 'उत्सारयतः'
उत्सारकल्पं कुर्वत आचार्यस्य प्रत्येकं चतुर्गुणैः प्रायश्चित्तम् । "उगगहणम्मि वि गुरु"ति
 सूत्रमर्थं वा जगित्येवावगृह्यतांतीत्यवग्रहणः, "नन्यादिभ्योऽनः" (सि० ५-१-५२) इति

१ 'अनभिगमादीनाम् 'उत्सारयतः' उत्सारकल्पं कुर्वतश्चत्वारो गुरुकाः । इयमत्र
भावना—अनभिगतस्य अप्रतिबुद्धस्य असंविगस्य अलव्यिकस्य अनवस्थितस्य अमर्यादा-
मेवायितः अप्रतिबोधितः अयोगकारकस्य अपरिण तस्य अविनीतस्य आचार्यवर्णवादिनः
अनुहूलस्य अधर्मश्रद्धालोत्सारकल्पं य आचार्यः करोति तस्यैतेषु स्थानेषु प्रत्येकं
चतुर्गुणैः का० ॥

२ चूर्णिप्रत्याहुस्तर्फीयं हस्तेविहन्तगता दीक्षा, तथा काय चूर्णिः—

"उगगहणम्मि वि गुरु"ति इति उगगहणमन्त्रस्य वि मेवावित्स निष्कारणको उत्सारयति तो वि ॥ ।
हि कारणं सो मेवावा अनुबुद्धाए चव पाद्विहति । अहं 'उगगहणम्मि वि गुरु' ति वस्स जोगस्य
कारणं उत्सारयति तो जति वि उत्सारकल्पे समर्थं सुते अत्यं च ओजिहति, अविगच्छत् जति वि पा
ओजिहति दुम्मेहसलतो तो वि अकालो अमच्छत्थं वक्खेवो वा ण कदवो, जति वि करेति ॥ । कोल

कर्त्तरि अनप्रत्ययः, ग्रहणमेधावीत्यर्थः, तस्य यदि निष्कारणमुत्सारयति तदाऽपि चत्वारो गुरुकाः । अथ किमर्थं मेधाविनो नोत्सार्यन्ते ? उच्यते—यतोऽसौ प्रज्ञालत्वादेवाऽऽनुपूर्व्यैव पाठ्यमानो ज्ञागित्येव विवक्षितमुत्सारणीयं श्रुतं प्राप्स्यति, ततः को नाम तस्योत्सारकल्पकरणेऽभ्यधिको गुणः ? । अथवा “उगग्रहणम्मि वि”ति यस्य आचारान्तर्गतवस्त्रैपणाध्ययनस्योपक्रमणनिमित्तमुत्सार्यते तस्य यद्यप्युत्सारकल्पसमकालमेव सर्वमपि सूत्रमर्थं वाऽवगृह्णाति, ५ अपिशब्दाद् मन्दमेघस्तथा यद्यपि नावगृह्णाति, तथाऽप्यवग्रहणेऽनवग्रहणे वाऽकालोऽस्वाध्यायिकं व्याक्षेपश्च न कर्त्तव्यः । यदि करोति तदा चत्वारो गुरुकाः । एतच्चाकालादिकमुपरिष्ठाद् भावयिष्यते । अथवा “उगग्रहणम्मि वि गुरुग”ति अन्यथा व्याख्यायते— योऽवग्रहणे समर्थ उत्तममेधावी, अपिशब्दः सम्भावनायाम्, किं सम्भावयति ? यावन्मात्रं सूत्रं तस्योद्दिश्यते तावदशेषमप्यर्थेन युक्तमवगृह्णाति, यो वा वैरस्वामिवत् पदानुसारिप्रतिभो भूयस्तरमप्यनुसरति 10 तस्योत्सारणीयम् । अथ नोत्सारयति तदा चतुर्गुरुकाः । तत्रापि यावदुत्सारकल्पः क्रियते तावदकालोऽस्वाध्यायिकं व्याक्षेपश्च न कर्त्तव्यः । यदि करोति तदाऽपि चतुर्गुरुकाः ॥ ७३९ ॥

अथोत्सारकल्पकरणे यत् प्राक् (गा० ७३१) कारणं सांन्यासिकीकृतं तद् दर्शयति—

गच्छो अ अलद्धीओ, ओमाणं चेवं अणहियासा य ।

गिहिणो अ मंदधम्मा, सुद्धं च गवेसए उवहिं ॥ ७४० ॥

कस्याप्याचार्यस्य गच्छः सर्वोऽपि वस्त्र-पात्र-शय्योत्पादने अलब्धिकः, तत्र च क्षेत्रे स्वपक्षतः परपक्षतो वाऽवमानं विद्यते, ते च साधवः ‘अनधिसहाः’ शीतादिपरीपहान् सोढुमसमर्थाः, गृहस्थाश्च ‘मन्दधर्माणः’ तुच्छधर्मश्रद्धाका अप्रज्ञापिताः सन्तो न वस्त्रादि प्रयच्छन्ति, ‘शुद्धं चोपधिं साधवो गवेसयेयुः’ इति भगवतामुपदेशः, स च दुर्लभत्वाद् यादृशेन तादृशेन साधुना न लभ्यते, अत ईदृशे कार्ये लब्धिमान् दुर्मेधा अप्युत्सारकल्पं कृत्वा वस्त्रै- 20 पणाद्यध्ययनमुद्दिश्य कल्पिकः क्रियते ॥ ७४० ॥

ततश्च कल्पिकीकृतः सन् किं करोतु ? इत्याह—

हिंडउ गीयसहाओ, सलद्धि अह ते हणंति से लद्धि ।

तो एकओ वि हिंडइ, आयारुस्सारियसुअत्थो ॥ ७४१ ॥

[असौ ‘सलब्धिकः’ लब्धिमान्] ‘गीतसहायः’ गीतार्थसाधुसहितो वस्त्रायुत्पादनार्थं 25

असज्ज्ञाशयं वक्खेव त्ति तं उवरि भणिहिंति । अहवा ‘उगग्रहणम्मि वि गुरुग’ ति जो उगग्रहणसमर्थो उत्तममेधावी अपिः पदार्थसम्भावने, जावतिथं उद्दिशति तं सूत्रं श्रुतं सह अत्येण उद्वेति पदानुसारी य बहुविधमपि अनुसरति तस्मै उस्सारितत्वं, जति ण उस्सारेति :: १” इति ॥

१ यतः स प्र० भा० ॥ २ मानोऽपि ज्ञागित्येवोत्सार० भा० ॥ ३ त्ति एवं व्या० भा० ॥ ४ तावन्मात्रं सुखेनैवार्थेन युक्तमवधारयति । यो वा पदानु० भा० ॥ ५ अथ यदि रागद्वेषादिना नोत्सा० भा० ॥ ६ तथा यावदु० मो० ले० कां० । तत्राप्यकालोऽस्वाध्या० भा० ॥ ७ कर्त्तव्यः ॥ ७३९ ॥ अथ यदुक्तमासीत्, “तिष्ठतु तावत् कारणम्” (गा० ७३१) इति तदिदानीमभिधीयते भा० ॥

उत्सार-
कल्पक-
रणे कार-
णानि

15

20

25

हिण्डताम् । अथ 'ते' गीतार्थान्तस्य लब्धिसुपन्नन्ति ततः 'एककोऽपि' असहायोऽपि 'आचारी-
त्सारितसूत्रार्थः' आचारान्तर्गतवर्त्तपण्णादिसूत्रार्थसूत्रसारकल्पकरणेन ग्राहितः सन् हिण्डते
॥ ७४१ ॥ ननु च किं कोऽपि कस्यापि लामान्तरायकर्मक्षयोपशमसमुत्थां लब्धिसुपन्नन्ति ?
येनैवमुच्यते—ते गीतार्थान्तस्य लब्धिसुपन्नन्ति इति, अत्रोच्यते—'सो' मद्र ! किं न कर्ण-
५ कोटरसुपागतं सुप्रतीतमपि भवतो दृष्टणमहर्षेरलब्धिसुपन्नं येनैवमनभिज्ञ इव भवान् परिप्र-
क्षयति ? । यद्वाऽस्मिन्नेवाथेऽपरो भवतः प्रत्यायनाय दृष्टान्तः प्रतिपाद्यते—

परमुप्यो-
पयातक-
रक्तपट-
मिक्षोक्त-
दाहरणम्

मिक्षुं विद् तण्ड वदल, अमागधेलो जहिं तहिं न पडै ।

दुग-तिगमाईमेदे, पडइ तहिं जत्य सो नत्थि ॥ ७४२ ॥

कोट् कित् पंचसद्व्यो सत्यो अद्विं पवन्नो । तत्थ य एगो रत्तपडो निम्मगासिरसेहरो
10 पंचण्ड वि सयाणं पुण्णे उवहणइ । सो अ सत्यो तण्डाए पारद्वो । दूरं अ अम्मवदल्यं
वासइ, तेसिं उवरि न पडइ । ते दुहा मिण्णा । इयरो रत्तपडो पुविछाणं मज्जे मेलिओ ।
सद्वत्थ पडइ, जत्य सो तत्थ न पडइ, जाव निवेडिओ एक्कथो जाओ । जत्य सो तत्थ
न पडइ । एवं एयारिसा परस्स पुत्ते उवहणंति ॥

अथ गाथाक्षरार्थः—मिक्षुरेकः सार्थेन साद्वं 'विद्म' अव्वानं प्रविष्ट इति शेषः । तत-
15 स्मृणया सार्थः प्रारब्धः । वाईलं च वरिणुमारब्धम् । यत्र येषां मध्ये सोऽमागधेलो मिश्र-
स्तत्र न वर्ष पतति । ततः 'द्विक-त्रिकादिना' द्विवा-त्रिवादिना प्रकारेण सार्थस्य भेदः कृतः ।
तस्मिंश्च कृते यत्र च मिश्रुर्नास्ति तत्र सर्वत्र वर्ष पतति, तस्योपरि न पततीति । अयं दृष्टान्तः ।
अयार्थोपनयः—यथा स मिश्रुः पञ्चयतिकस्यापि सार्थस्य पुण्यान्युपहतवान् एवमन्येऽन्येवंविधा
अपरेषां लब्धिमत्तामपि तत्सकर्मक्षयोपशमसमुत्थां लब्धिसुपन्नन्तीति ॥ ७४२ ॥

20 अयासो कथं वक्काण्युत्पादयति ? इत्युच्यते—

मिक्षुं वा वि अदंतो, विदेय पटमाए अहव सच्चासु ।

सहिओ व असहिओ वा, उप्पाए वा पमावे वा ॥ ७४३ ॥

मिक्षामटन् वक्काण्युत्पादयति । वाशब्दो वक्ष्यमाणपक्षापेक्षया विभाषायाम् । अपिशब्दः
सम्भावनायाम्, सम्भाव्यते अयमपि प्रकार इति । अयं न शक्नोति युगपद् मिक्षामप्यटितुं
25 वक्काण्यप्युत्पादयितुम्, व्यतिक्रामति वा वेअ मैशस्य वक्काण्युत्पादयतः, मिक्षां वा अटद्विर्
प्राप्यन्ते वक्काणीत्यादिना कारणेन द्वितीयायां पौरुष्यामनुयोगग्रहणं हापयित्वा वक्काण्युत्पाद-

१ 'णा-पात्रैषणाद्यव्ययनस्य सूत्रार्थसूत्रसारकल्पकरणेन लेशोद्देशतो ग्राहितः त० ॥
२ इत्यादि अत्रो' मा० ॥ ३ अत आह—मिक्षुं विद् मा० त० विना ॥ ४ 'एतद्विहान्तर्गतः
पाठः मा० त० पुस्तक्योरेव ॥ ५ पडइ, यत्रत्य सच्यत्थ पडइ । एवं मा० ॥ ६ 'स्स भगो
उव' मा० चूर्णां च ॥ ७ 'ह' ति मार्गमट्ठीं प्रवि' मा० ॥ ८ 'अन्तीति । न चैतद् दृष्टान्ते-
नोच्यते, कर्मक्षय-क्षयोपशमादीनां द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाव-भवसत्त्वोपक्षयतया तत्र तत्र प्रदेशे
प्रतिपादनात् ॥ ७४२ ॥ त० ॥ ९ 'स्वाण्यप्युत्पा' मा० ॥ १० 'कारः कदाचिदपीति ।
अथ मा० ॥

येत् । अथ तदा न लभेत बह्वी वा हिण्डिः कर्तव्या सा च द्वितीयस्यां पौरुष्यां कर्तुं न
 पार्यते इत्यतः प्रथमायामप्युत्पादयेत् । अथ बहवो गृहस्था द्रष्टव्या महता च कष्टेन ते श्रद्धां
 ग्राह्यन्ते ततो द्वयोरपि पौरुष्योः सर्वासु वा पौरुषीषु पर्यटति । यद्यपरे गीतार्थास्तस्य
 लब्धि नोपपन्नन्ति तदा स तैः सहित एवोत्पादयेद् वा वस्त्राणि, प्रभावयेद् वा दानधर्मं गृहिणां
 पुरतः । यथा—ईदृशः साधूनां धर्मः, न कल्पते अमीषां भगवतामुद्गमोत्पादनैषणादोषदुष्टं
 पिण्ड-शय्या-वस्त्र-पात्रचतुष्टयं ग्रहीतुम्, तदमीषां वस्त्रादावुपयोज्यमाने महती कर्मनिर्जरेत्यादि ।
 अथ ते गीतार्थास्तस्य लब्धिमुपहन्युस्ततस्तैः ‘असहितोऽपि’ एकाकी उत्पादयतु वा प्रभावयतु
 वा, न कश्चिदोषः ॥ ७४३ ॥ इत्थं तावद् वस्त्रादीनां कल्पिको भवत्विति कृत्वा यथा आचार
 उत्सार्यते तथा प्रतिपादितम् । अथ दृष्टिवादो येन कारणेनोत्सार्यते तत् प्रतिपादयति—

कालियसुआणुओगम्मि गंडियाणं समोयरणहेउं ।

10 दृष्टिवादो-
 त्सारका-
 रणानि

उत्सारिंति सुविहिया, भूयावायं न अन्नेणं ॥ ७४४ ॥

इह यो धर्मकथालब्धिसम्पन्नः परमद्यापि स्वरूपपर्यायत्वाद् दृष्टिवादं पठितुमप्राप्तस्तस्य कालि-
 कश्चैतानुयोगेन धर्मकथां कुर्वाणस्य गण्डिकाः—कुलकर-तीर्थकरगण्डिकादयो दृष्टिवादान्त-
 र्गता उपयुज्यन्ते इति तासां गण्डिकानां कालिकश्चैतानुयोगे समवतारणाहेतोरुद्देश-समुद्देशा-
 दिविधिं विना न कल्पते तासामध्ययनादिकमिति कृत्वा ‘सुविहिताः’ शोभनविहितानुष्ठाना
 आचार्याः ‘भूतवादं’ दृष्टिवादमुत्सारयन्ति, न ‘अन्येन’ ‘वाचको भूयात्’ इत्यादिना कारणेन
 ॥ ७४४ ॥ तदेवमाचारो दृष्टिवादश्च यथोत्सार्यते तथाऽभिहितम्, बाहुल्येनानयोरैवोत्सार-
 णीयत्वात्; अत एवोक्तं पूर्वम्—“आयारदिद्विवायत्थजाणए” (गा० ७३२) ति । अथ
 “कालमसज्झायवक्खेवे” ति (गा० ७३९) यत् प्राक् पदत्रयमुक्तं तत्राऽऽद्यं पदद्वयं तावद्
 विवृणोति—

20.

सज्झायमसज्झाए, सुद्धासुद्धे व उद्दिसे काले ।

दो दो अ अणोएसुं, ओएसु उ अंतिमं एकं ॥ ७४५ ॥

एगंतरमायंबिल, विगईए मक्खियं पि वजेति ।

जावइअं च अहिजइ, तावइयं उद्दिसे केइ ॥ ७४६ ॥

तस्योत्सारकल्पे क्रियमाणे स्वाध्यायिके अस्वाध्यायिके वा शुद्धे अशुद्धे वा काले विव-25

१. व्या ततः प्रथमा० भा० त० विना ॥ २. “अथ बहू पत्नितव्वया दुक्खं च लभति तापे दोहिम्बि
 पोरिसीहिं सव्वाहिं वा मग्गति” इति चूर्णिः ॥ ३. “उत्पादयति वा [वस्त्राणि] प्रभावयति वा
 दानधर्मं सविस्तरं गृहिणां भा० ॥ ४. अन्नेसि ता० ॥ ५. “श्रुतेन ध० मो० ले० कां० ॥
 ६. डे० मो० ले० कां० विनाऽन्यत्र—‘वाचको भूयाद्, गणिरयं भूयात्’ इत्यादिना अपरेण
 कारणेन त० । वाचकत्वादिना कारणेन भा० ॥ ७. “एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० त० पुस्तक-
 योरेव ॥ ८. यत् पूर्वं सांन्यासिकं कृतमासीत् तदिदानीमवसरप्राप्तमभिधीयते भा० ।
 “इदानीं जं तं हेट्ठा भणितं “कालमसज्झाय वक्खेवे” एतं उवरिं भणीहामि ति तं एतादृ भणति” इति
 चूर्णिकृतः ॥ ९. तु ता० ॥

द्वितश्रुतमुद्दिशेत्, “सर्वं वाक्यं सावधारणं भवति” इति न्यायादुद्दिशेदेव, न व्यावातं कुर्यात् । केन विधिना? इत्यत आह—“दो दो अ अणोपसु”ति ओजःशब्देन विषममुच्यते, तद्विपरीता अनोजसः—समा द्वि-चतुःषडादय उद्देशका यत्राव्ययैने तत्र अनोजस्य उद्देशकेषु दिने दिने द्वौ द्वावुद्देशकानुद्दिशेत् । कथम्? इति चेद् उच्यते—प्रथमायां पौर्णस्यां प्रथम-मुद्देशकमुद्दिश्य समुद्दिश्य च द्वितीय उद्दिश्यते, द्वितीयस्यासुमयोरप्युद्देशकयोः तस्य अनुयोगो दायते, ततश्चरमपौर्णस्यां प्रथममुद्देशकमनुज्ञाय द्वितीयोद्देशकः समुद्दिश्यते अनुज्ञायते चेति चूर्णिलिखिता सामाचारी । तथा ‘ओजस्यु’ त्रि-पञ्च-सप्तादिसङ्ख्याकेषु विषमेषुद्देशकेषु अन्तिम-मुद्देशकमेवोद्दिशेत्, यथा शस्त्रपरिज्ञाव्ययने । तथाहि—तत्र सप्तोद्देशकाः, तेषु च त्रिमि-दिवसैः षडुद्देशकानुद्दिश्य चतुर्थे दिवसे एक एव अवशिष्यमाणः सप्तम उद्देशक 10 उद्दिश्यते । स च प्रथमपौर्णस्यामुद्दिश्य समुद्दिश्य चरमायामनुज्ञायते ॥ ७४५ ॥

तथा ‘एकान्तरम्’ एकदिवसान्तरितमाचान्तरमसौ करोति, एकस्मिन् दिवसे आचान्तरमप-रस्मिन्निर्विकृतिकं करोतीति भावः । तथा विवृत्त्या ‘अक्षितमपि’ खरण्डितमप्यसौ वर्जयति । केचित् पुनराचार्या ब्रुवते—‘यावत्’ यत्परिमाणं श्रुतमसावर्तते तद्वदुद्दिशेत्, यदि मेवावि-तया द्वे त्रीणि चत्वारि मूर्तिराणि वा अध्ययनान्यागमयति ततस्तानि सर्वाण्यप्युद्दिश्यन्ते, न 15 कश्चिदोप इति भावः ॥ ७४६ ॥ व्याख्यातं “कालमसञ्जाय”ति पदद्वयम् । अथ “अवक्त्रेवे”ति पदं विवृण्वन्नाह—

आहारं उपकरणे, पडिलेहण लेव खित्तपडिलेहा ।

अप्पाहारो परिहार मोअ जह अप्पनिहो अ ॥ ७४७ ॥

तस्योत्सारकल्पं कर्तुमारब्धे आहारग्रहणे उपकरणस्य प्रत्युपेक्षणं लेपग्रहणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षायां 20 च व्याक्षेपो न कर्तव्यः । अस्याहारश्च यथा स भवति तथा कार्यम् । ‘परिहारः’ संज्ञा ‘मोकः’ कायिकी तयोः स्वल्पताऽस्याहारतायां भवति । यथा चाऽसावव्यनिद्रो भवति तथा कर्तव्य-मिति । एषा सद्रहगाथा ॥ ७४७ ॥ अथैनानमेव प्रतिपदं विवृणोति—

हिंदाविति न वा णं, अहवा अन्नइया न सो अड्ड ।

पेहिंति व से उवहिं, पेहेह व सो न अन्नेसिं ॥ ७४८ ॥

१. “एवविद्वान्तर्गतः पाठः दे० त० पुस्तकयोरेव ॥ २. ‘परीतमनोजः’ समसित्यर्थः, ततो अनोजसः सा० त० ॥ ३. ‘यने तदनोजः’, यथेदमेव कल्पाध्ययनं षडुद्देशकात्मकम्, तेषु अनोजस्य अव्ययनेषु (उद्देशकेषु) दिने सा० ॥ ४. “दो दो अ अणोपसु”न्ति । अणोया नाम समा उद्देश्या, जवा क्यस्स, तस्य द्विने द्विणे दो दो उद्देश्या उद्दिशन्ति, षडमयोरिद्रीए एणो उद्दिष्टो समुद्दिष्टो च, ताये वित्तिं उद्दिशति, वित्तियोरिद्रीए वेसिं चैव सो अणो कथिजति, चरिमयोरिद्रीए तं पदमं अनुयानित्ता वित्तिं समुद्दिशति अनुयानति य” इति चूर्णिः ॥ ५. ‘ओजस्यु’ विषमोद्देशक-निवक्षेप्यव्ययनेषु ‘अन्तिमे’ चरममुद्देशकमेकमेवोद्दिशेत् । इयमव भावना—यत्राव्ययने त्रि-पञ्च-सप्तादिसङ्ख्याका विषमा उद्देशकान्तद् ओजःसंखितं द्रष्टव्यम्, यथा शस्त्रपरि-ज्ञाव्ययने सप्तोद्देशकसङ्ख्याकम्, तत्र च त्रिमिदिवसैः सा० ॥ ६. ‘वत् प्रभृतमप्युद्दिशेत्’ त० ॥ ७ यद्यपि मेधा सा० ॥ ८ तथाऽपि तानि सा० ॥

“णं” इति तमुत्सारकल्पिकमाचार्याः भिक्षां न हिण्डापयन्ति । वाशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थ-
त्वात् संस्तरणे सतीति द्रष्टव्यम् । यदि पुनरसंस्तरणं तदा, ‘अथवा’ इति संस्तरणापेक्षयाऽ-
संस्तरणस्य प्रकारान्तरताद्येतत्, ‘अन्यार्थम्’ अन्येषाम्-आचार्य-ग्लान-वाल-वृद्धादीनामर्थार्थ-
नासावुत्सारकल्पिकः पर्यटति, यावन्मात्रमाहारमात्मना भुङ्क्ते तावन्मात्रमेवाऽऽनयतीत्यर्थः । तथा
‘प्रेक्षन्ते वा’ प्रत्युपेक्षन्ते ‘से’ तस्य-उत्सारकल्पिकस्योपधिं शेषसाधवः । ‘स वा’ उत्सारकल्पिको
न ‘अन्येषाम्’ आचार्य-क्षपकादीनामुपधिं प्रत्युपेक्षते । सर्वत्र ‘मा भूदध्ययनव्याघातः’ इति
योज्यम् ॥ ७४८ ॥

एमेव लेपग्रहणं, लिपि वा अप्पणो न अन्नस्स ।

खेत्तं च न पेहावे, न यावि तेसोवहिं पेहे ॥ ७४९ ॥

एवमेव लेपग्रहणम् उपलक्षणत्वाद् लेपनमपि पात्रस्य तस्य निमित्तमन्यैः साधुभिः कर्त्त-10
व्यम् । अथ शेषसाधवः कुतोऽपि हेतोः अक्षणिकास्ततः स आत्मन एव पात्राणि लिम्पति
नान्यस्य साधोः । क्षेत्रं च तेन ‘न प्रेक्षापयेत्’ क्षेत्रप्रत्युपेक्षणार्थं तं न प्रहिणुयादित्यर्थः । न
चाप्यसावुत्सारकल्पिकः ‘तेषां’ क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाणामुपधिं प्रत्युपेक्षते ॥ ७४९ ॥

दिति पणीयाहारं, न य बहुगं मा हु जग्गतोऽजिणं ।

मोआइनिंसग्गेसु अ, बहुसो मा होज्ज पलिमंथो ॥ ७५० ॥

15

‘प्रणीतं’ स्निग्ध-मधुरमाहारं परमान्न-शर्करादिकं तस्य गुरवः प्रयच्छन्ति, < सुखेनैवाहर्नि-
शमपि दृष्टिवादादिसूत्रार्थानुप्रेक्षानिमित्तमिति भावः । > तमपि प्रणीतं ‘न च’ नैव बहुकं किन्तु
स्वल्पम्, < कुतः ? इत्याह— > मा भूत् सूत्रार्थनिमित्तं रजन्यामपि जाग्रतोऽजीर्णमिति ।
रूक्षाहारभोजिनश्च ‘बहुशः’ बहून् वारान् ‘मोकादिनिसर्गेषु च’ प्रश्रवण-संज्ञादिव्युत्सर्गेषु
विधीयमानेषु ‘परिमन्थः’ सूत्रार्थव्याघातो मा भूदिति कृत्वा प्रणीतं दीयते । अल्पा च निद्रा 20
स्वल्पप्रणीताहारभोजिनः प्रायो भवतीत्यल्पनिद्राद्वारमपि व्याख्यातमवसातव्यम् । इत्थमुत्सार-
कल्पे समापिते सति विवक्षितं वल्लोत्पादनादि कार्यं पूर्वोक्तविधिना कार्यते ॥ ७५० ॥

तदेवं व्याख्यातमानुषङ्गिकमुत्सारकल्पिकद्वारम् । अथाचञ्चलद्वारम् । तत्राऽचञ्चलोऽनुयोगं
श्रोतुमर्हति न चञ्चल इति चञ्चलस्वरूपं तावदाह—

गह-ठाण-भास-भावे, लहुओ मासो उ होइ एकेके ।

25 अचञ्चल-
द्वारम्

आणाइणो य दोसा, विराहणा संजमाऽऽयाए ॥ ७५१ ॥

चञ्चलश्चतुर्द्धा । तद्यथा—गतिचञ्चलः स्थानचञ्चलो भाषाचञ्चलो भावचञ्चलश्च । एतेषा-
मेकैकस्मिन् लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, आज्ञादयश्च दोषाः, विराधना संयमे आत्मनि च ।
तत्र च संयमविराधना गतिचञ्चलस्य त्वरितं गच्छतः पृथिव्यादीनां कायानामुपमर्दनम् ।
आत्मविराधना प्रपतन-प्रस्वलन-देवताच्छलनादिका । < यद्वा तं त्वरितगामिनं दृष्ट्वा द्वितीयः 30

१ °रणस्य प्रका° डे० मो० ले० ॥ २ च तं ‘न प्रे°’ डे० त० ॥ ३ °निग्गमेसु अ ता० ॥
४ तस्य आचार्याः ‘ददति’ प्रय° भा० ॥ ५ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० त० ॥ ६ °पु मा
भूत् ‘परिमन्थः’ सूत्रार्थव्याघातलक्षण इति प्रणीतं भा० ॥ ७ °जिनो भव° भा० विना ॥
८ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः डे० मो० ले० नास्ति ॥

साधुः प्रतिनोदनां दद्यात्—‘किमेवं त्वरितं गच्छसि ? न कल्पते साधूनामेवं गन्तुम्’ इत्या-
द्युक्ते प्रकोपनतया असङ्ख्यङ्करणेऽस्मिन्नादयो दोषाः । १० एवं स्थानचञ्चलादिष्वप्युपयुज्य
आत्म-संयमविराघने वक्तव्ये ॥ ७५१ ॥ अथ गति-स्थानचञ्चलौ तावदाह—

गति-स्था-
नचञ्चलौ

८

द्रावद्विओ गहचंचलो उ ठाणचचलो इमो तिविहो ।

कुहादऽसहं फुसइ व, भमइ व पाए व विच्छुमइ ॥ ७५२ ॥

इह द्रव्यञ्चो द्रुतार्थवाचकः, ततः ‘द्रावद्विकः’ नाम द्रुतद्रुतगामी स गतिचञ्चलो
मण्यते । स्थानचञ्चलः पुनरयं त्रिविधः, तद्यथा—यो निषण्णः सन् पृष्ठ-बाहु-कर-चरणादिभिः
कुक्ष्यम् आदिशब्दात् सम्मादिकम् ‘असङ्खद्’ अनेकशः स्पृशति १, बाहुचन्द उत्तरापेक्षया
विकल्पार्थः, यो वा निषण्ण एवेतन्ततो आस्यति २, पादौ वा ‘विक्षिपति’ पुनः पुनः

10 सङ्कोचयति प्रसारयति चेत्यर्थः ३ ॥ ७५२ ॥ भाषाचपलमाह—

भाषा-
चपलः

भासाचपलो चउहा, अस चि अलियं असोहणं वा वि ।

असभाजोगमसब्भं, अणूहिउं तं तु असमिक्खं ॥ ७५३ ॥

भाषाचपलश्चतुर्धा—असत्प्रलापी असम्यप्रलापी असमोक्षितप्रलापी अदेशकालप्रलापी
च । तत्रासत् प्रलपितुं शीलमस्येत्यसत्प्रलापी । अथासदिति कोऽर्थः ? इत्याह—असदिति
15 शब्देनालीकृतमशोभनं वाऽभिधीयते । तत्रालीकं साधुमसाधुं ब्रवीति, असाधुं साधुमित्यादि ।
अशोभनं—गर्वादिदूषितं वचनम् । तथा असमायोग्यमसम्यमभिधीयते, इह समा—एकत्रोप-
विष्टशिष्टपुरुषसमुदायः, तथा चोक्तम्—

धम्म-अथसत्थकुसला, समासया जत्थ सा समा नाम ।

जा पुण अविहिपलुहा, बुहेहि सा मत्तए मेली ॥

20 तस्याः समाया योग्यं यद् वचनं तत् सम्यम्, तद्विपरीतमसम्यम्, तच्च ‘दास ! चण्डाल !’
इत्यादिकं जकार-मकारादिवाक्यरूपं वा, तत् प्रलपितुं शीलमस्येत्यसम्यप्रलापी । ‘अनुहित्वा’
अविचार्य ‘किमिदं पूर्वापरविरुद्धम् ? किं वा इह-परलोकवाचकम् ?’ इत्यादि अविमृश्य यद्
वदति तत् वचनमसमोक्षितमुच्यते, तत्प्रलपनशीलोऽसमोक्षितप्रलापी ॥ ७५३ ॥

अथादेशकालप्रलापिनमाह—

25

कज्जविवत्तिं दहुं, भणाइ पुच्चि मए उ विण्णायं ।

एवमिदं तु भविस्सइ, अदेसकालप्पलावी उ ॥ ७५४ ॥

१ “द्रावद्विओ” चि अगु[ण]करणशब्दोऽयम्, यो द्रुतं द्रुतं गमनशीलः स गतिचञ्चलो
मण्यते । नुराजो मित्रक्रमः, स चाग्रे योक्ष्यते । स्थानचञ्चलः भा० ॥ २ ० वः त्रिप्रकारः,
तद्य ० का० ॥ ३ एव हस्तादिकं समन्तात् “भमइ” चि अन्तर्भूतण्यर्थत्वाद् प्रामयति, यो
वा उपविष्ट एव पादौ वा विक्षि ० भा० ॥ ४ ० त्वर्थः । एष त्रिविधोऽपि स्थानचञ्चलोऽभि-
धीयते ॥ ७५२ ॥ भा० ॥ ५ ० यत्वे । तत्र समा भा० ॥ ६ तत्र आस्यचचनं ‘दासस्त्वम्,
चण्डालस्त्वम्’ इत्यादि, तत् प्रल ० भा० ॥ ७ ० रादि वा तत् मो० ले० । ० सदिक् वा
तत् का० ॥ ८ ० तु ता० ॥

‘कार्यविपत्तिं’ कार्यस्य विनाशं दृष्ट्वा कश्चिद् भणति, यथा—मया पूर्वमेव विज्ञातम् ‘इदं कार्यमेवं भविष्यति’ । यथा—केनचित् साधुना पात्रं लेपितम्, ततो रूढं सत् कुतोऽपि प्रमादतो भग्नम्, ततः कश्चिदात्मनो दक्षत्वं ख्यापयन् ब्रवीति—यदैवेदं परिकर्मयितुमारब्धं तदैव मया ज्ञातम्, यथा—‘इदं निष्पन्नमपि भङ्ग्यते’ । एष एवंविधः अदेशकाले-अनवसरे प्रलपनशीलोऽदेशकालप्रलापी ॥ ७५४ ॥

व्याख्यातश्चतुर्विधोऽपि भाषाचपलः । अथ भावचपलमाह—

जं जं सुयमर्थो वा, उद्दिष्टं तस्स पारमप्पत्तो ।

अन्नन्नसुयदुमाणं, पल्लवगाही उ भावचलो ॥ ७५५ ॥

भाव-
चपलः

यद् यद् आवश्यक-दशवैकालिकादेर्ग्रन्थस्य ‘श्रुतं’ सूत्रमर्थो वा ‘उद्दिष्टं’ प्रारब्धं ‘तस्य’ इत्यत्रापि वीप्सा गम्यते तस्य तस्य पारमप्राप्तः सन् ‘अन्यान्यश्रुतद्रुमाणाम्’ आचारादिरूपा-10 परापरशास्त्रतरूपां पल्लवान्-तन्मध्यगतालापक-श्लोक-गाथारूपान् सूत्रार्थलवान् स्वरूपा ग्रीहीतुं शीलमस्येति पल्लवगाही, ‘तुः’ पुनरर्थे, य एवंविधः स पुनः ‘भावचलः’ भावचपलो मन्तव्यः ॥ ७५५ ॥ भवेत् कारणं येन चञ्चलत्वमपि कुर्यात् । किं पुनस्तत् ? इत्याह—

तेणे सावय ओसह, खित्ताई वाइ सेहवोसिरणे ।

आयरिय-वालमाई, तदुभयछेए य विइयपयं ॥ ७५६ ॥

15

स्तेनभयेन श्वापदभयेन वा द्रुतमपि गच्छेद्, न दोषः । ग्लानो वा कश्चिदाराढस्तस्यैष-
धानयननिमित्तं शीघ्रमपि गच्छेद् न च प्रायश्चित्तमाप्नुयात् । “खित्ताई”ति क्षिप्तचित्त आदिशब्दाद्
हस्तचित्तो यक्षाविष्ट उन्मादप्राप्तश्च एते स्थानचञ्चलत्वमपि < कुड्यादिस्पर्शन-हस्तभ्रामणादिकं
कुर्युः न च प्रायश्चित्तमाप्नुयुः, अनात्मवशत्वाद् > । “वाइ”ति वादिनो बुद्धिं परिमवितुम-
लीकमपि श्रूयात्, यथा—रोहमुक्तेन प्रोद्दृशालपरित्राजकमतिव्यामोहनार्थं जीवा अजीवा 20
नोजीवाश्चेति त्रयो राशयः स्थापिताः (ग्रन्थाग्रम्-१५००) । तैश्च शैक्षस्य पण्डकादेर्व्युत्स-
र्जने विधेये तं निर्भर्त्सयन् असभ्यमपि भणेत, येनोद्वेजितः स्वयमेव गणाद् निष्क्रम्य गच्छेत् ।
आचार्या वा कुतश्चित् प्रमादस्थानाद् नोपरमन्ते ततोऽदेशकालप्रलापित्वमपि कुर्यात्, यथा—
क्षमाश्रमणाः ! अमुकः संयतोऽमुकश्च श्रावको मम पुरत इदं भणति, यथा—त्वदीया गुरुवः
< ईदृश्यभूतां प्रमादप्रतिसेवनामासेवमाना अचिरादेव > पार्श्वस्थीभवन्तः सम्भाव्यन्ते; एतच्च मया 25

३ एषोऽदेशकालप्रलापी ॥ डे० त० विना ॥ २ स्तेनाः प्रतीताः, श्वापदाः सिंह-व्याम्रादयः,
तेषां भयेन द्रुतं द्रुतमपि गं भा० ॥ ३ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० त० ॥ ४ तथा
शैक्षः पण्डकादिकः स व्युत्सर्जनीयो भवेत्, ततस्तस्य व्युत्सर्जने खर-परुषौर्निर्भर्त्सयन्-
सभ्यमपि भणति, येनो० भा० ॥ ५ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० त० ॥ ६ पार्श्वस्थविहा-
रिणो भविष्यन्ति; अत एव मया पूर्वमेव भवतां विज्ञप्तमभूत्, यथा—युष्माकमेवमाच-
रतां महानपयशःप्रवादः समुच्छलिष्यति, तत इदानीं भा० । “आयरिया वा दोसेषु न उवर-
मंति, पच्छा अदेशकालप्रलापित्तणं पि करेज्जा, जह—अमुवो अमुवो अमुणं भणति तुव्वं, तेणं तो मए
तुव्वम कहितं, जहा—अयसो होहिति पच्छा, तो तेण भणतेण उवरमंति” इति चूर्णो ॥

पूर्वमपि विज्ञातमासीत्, यथा—क्षमाश्रमणानामेवमाचरतामपवादो भविष्यति, तत् इदानीम-
प्युपरमध्वं भगवन्तः ! एतस्मात् प्रमादस्थानात् ; > एवमुक्ते तेऽलोकभयेनैवोपरमन्ते । बालो वा
केलि-कन्दर्पादिकं कुर्वाणो वार्यमाणोऽपि न निवर्त्तते ततोऽनूहितमपि यदपि तदपि भाषित्वा
निवारणीयः, आदिग्रहणात् प्रत्यनीकादयो वा खर-परुषादिभाषणैरुपशमयितव्याः । तथा
5 'तदुभयच्छेदः' इति कस्याप्याचार्यस्यापूर्वं सूत्रमर्थो वा विद्यते तस्योभयस्यापि तत्पार्श्वानधी-
यमानस्य व्यवच्छेदो भवति अतः पूर्वार्ब्धं शास्त्रमर्धपठितमपि मुक्त्वा तत् तदुभयमध्येतव्य-
मिति यथाक्रमं गति-स्थान-भाषा-भावचपलेषु चतुर्ष्वपि द्वितीयपदमवसातव्यम् । एतद्वाथो-
क्तकारणाद् ये गतिचपलादयस्तद्विपरीता ये गति-स्थान-भाषा-भावैश्चतुर्भिरेप्यचपलास्तेऽस्य कल्पा-
ध्ययनस्यानुयोगमर्हन्तीति ॥ ७५६ ॥

10 गतमचञ्चलद्वारम् । अथावस्थितद्वारम् । तत्रानवस्थितं तावदाह—

दुविहो लिंग विहारे, एकैको चेव होइ दुविहो उ ।

चउरो य अणुग्घाया, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥ ७५७ ॥

अनवस्थितो द्विविधः, तद्यथा—लिङ्गानवस्थितो विहारानवस्थितश्च । एकैकः पुनरपि
द्विविधो भवति । तद् उभयमपि द्वैविध्यमनन्तरगाथायां वक्ष्यते । चत्वारश्च मासाः

15 'अनुद्धाताः' गुरवः, उपलक्षणत्वाद् लघुमासादिकं चात्र प्रायश्चित्तं भवति । तच्च यथा-
स्थानमेव भावयिष्यते । तत्रापि लिङ्गानवस्थित-विहारानवस्थितयोरुभयोरप्याज्ञादयो दोषा
द्रष्टव्याः ॥ ७५७ ॥ अथैनामेव गाथां व्याख्यानयति—

गिहिलिङ्ग अन्नलिङ्गं, जो उ करेई स लिंगओ दुविहो ।

चरणे गणे अ अथिरो, विहारअणवट्ठिओ एस ॥ ७५८ ॥

20 'गृहिलिङ्गं' गृहस्थानां वेषम् 'अन्यलिङ्गम्' अन्यतीर्थिकानां नेपथ्यं 'यः' साधुः, तुशब्दो
विशेषणे, किं विशिनष्टि ? दर्पेण यो लिङ्गद्वयं करोति स एष लिङ्गतो द्विविधोऽनवस्थितः ।
अस्य च द्विविधस्यापि मूलम् । तथा चोलपट्टकं वध्नतः १ एकत उभयतो वा स्कन्धोपरि
कल्पाञ्चलानामारोपणरूपं गरुडपाक्षिकं प्रावृण्वतः २ उत्तरासङ्गरूपमर्द्धासन्यासं कुर्वतः ३
प्रत्येकं चत्वारो गुरुमासाः । द्वावपि बाहू छादयित्वा संयतीप्रावरणमातन्वानस्य चत्वारो
25 लघवः । कल्पेन शिरःस्थगनरूपां शीर्षद्वारिकां कुर्वतो मासलघु । चतुष्फलं मुत्कलं वा कल्पं
स्कन्धोपरि कृत्वा गोपुच्छवदघोलम्बमानं कुर्वतो मासलघु । एतेऽपि लिङ्गानवस्थितेऽन्तर्भ-
वन्ति । तथा 'चरणे' चारित्रे 'अस्थिरः' यः पुनः पुनश्चारित्रात् प्रतिपतति तस्य यदि सूत्रं ददाति

१ < > एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः भा० त० ॥ २ °नादित्युक्ते ते भा० ॥ ३ तच्चोभयमपि
तत्पार्श्वानधीयमानं व्यवच्छिद्यत इति कृत्वा पूर्वार्ब्धं भा० ॥ ४ ततस्तदुभ० डे० ॥
५ °कारणकलापमन्तरेण ये गति० सो० ले० विना ॥ ६ एकैको होइ दुविह दुविहो उ ता० ॥
७ °था—लिङ्गे विहारे च, लिङ्गेनानवस्थितो विहारा(रिणा)नवस्थितश्चेत्यर्थः । एकै० भा० ॥
८ °त्वाद् 'उद्धातिकाश्च' लघुमासाश्च प्रायश्चित्तमत्र मन्तव्यम् । तच्च भा० ॥ ९ °तत्तु यथा०
डे० ॥ १० अथानन्तरोद्दिष्टं द्वैविध्यं दर्शयति भा० ॥ ११ °न्ति । "चरणे अ" इत्यादि ।
'चरणे' भा० ॥

अवस्थित-
द्वारम्

लिङ्गान-
वस्थित-
चरणान-
वस्थितौ

तदा चतुर्लघु, अर्थं ददाति तदा चतुर्गुरु । 'गणे' गच्छे 'अस्थिरः' पुनः पुनर्गणाद् गणं सङ्गामति । एष द्विविधोऽपि विहारानवस्थितः । एतद्विपरीतस्य खलिङ्गावस्थितस्य संविन्नविहारावस्थितस्य च दातव्यम् । यदि न ददाति तदा तथैव सूत्रे चतुर्लघु, अर्थं चतुर्गुरु ॥ ७५८ ॥
गतमवस्थितद्वारम् । अथ मेधाविद्वारमाह—

उगग्रहण धारणाए, मेराए चेव होइ मेधावी ।

५ मेधावि-
द्वारम्

तिविहम्मि अहीकारो, मेरासंजुत्तो मेहावी ॥ ७५९ ॥

मेधावी त्रिविधः, तद्यथा—१ अवग्रहणमेधावी सूत्रार्थग्रहणपटुप्रज्ञावान् १, धारणामेधावी पूर्वाधीतयोः प्रभूतयोरपि सूत्रार्थयोश्चिरमवधारणौबुद्धिमान् २, मर्यादामेधावी चरण-कर्ण-प्रवणमतिमान् ३ । एभिस्त्रिभिः पदैरष्टौ भङ्गाः, तद्यथा—ग्रहणमेधावी धारणामेधावी मर्यादामेधावी १ ग्रहणमेधावी धारणामेधावी अमर्यादामेधावी २ इत्यादि । ईह च यत्र यत्र भङ्गे १० मर्यादामेधावी न भवति तत्र तत्र न दातव्यम्, यदि ददाति तदा प्रायश्चित्तम् । तत्र यदि पार्श्वस्थादिभ्यः सूत्रमर्थं वा ददाति तदा चत्वारो लघवः, यथाच्छन्देभ्यः प्रददाति चत्वारो गुरुमासाः । "तिविहम्मि अहीकारो" ति मर्यादामेधाविनो ग्रहण-धारणामेधाविभ्यां सम्पन्नस्यासम्पन्नस्य वा दातव्यम्, मर्यादाविकलयोरितरयोर्न दातव्यमिति त्रिविधेनापि दाना-ऽदानरूपतया यथायोगमत्राधिकार इति । गाथायां तृतीयार्थे सप्तमी । अथ मर्यादामेधाविनो व्युत्पत्ति-१५ माह—“मेरासंजुत्तो मेहावि” ति मेरा-मर्यादा तत्संयुक्तो मेधावी मर्यादामेधावी, शाकपार्थिवादिवद् मध्यपदलोपी समासः ॥ ७५९ ॥ गतं मेधाविद्वारम् । अथापरिश्राविद्वारमाह—

परिसाइ अपरिसाइ, दब्बे भावे य लोग उत्तरिए ।

अपरिश्रा-
विद्वारम्

एकैको वि य दुविहो, अमच्च वडुईए दिहुंतो ॥ ७६० ॥

परिश्रावितुं शीलमस्येति परिश्रावी, तद्विपरीतोऽपरिश्रावी । उभावपि द्विविधौ—द्रव्ये भावे २० च । तत्र द्रव्यतः परिश्रावी घटादिः, अपरिश्रावी तुम्बकादि । भावतः परिश्रावी अपरिश्रावी च । एकैकोऽपि द्विविधः, तद्यथा—“लोग” ति लौकिकः “उत्तरिए” ति पदैकदेशे प्रदसमुदायोपचाराद् लोकोत्तरिकः । तत्र लौकिके भावतः परिश्राविणि अमात्यदृष्टान्तः । स चायम्—
एगो राया । तस्स कन्ना गद्भस्स जारिसा । सो निच्चं खोलाए अमुकियाए अच्छइ । लौकिकस्य भावपरिश्राविणोऽमात्यस्य दृष्टान्तः
सो अन्नया अमच्चेणं एगंते पुच्छिओ—किं तुब्बे भट्टारयपादा ! खोलाए आविद्धियाए २५ अच्छइ ? न कस्सइ सीसं कन्ना-य दरिसेह ? । रत्ता सवभावो कहिओ, भणियं च—मा रहस्समेयं काहिसि ति । तेण अगंभीरयाए तं रहस्सं अणहियासमाणेण अडविं गुंतुं रुक्खकोट्टरे मुहं छोढ्ढणं भणियं—गद्भकन्नो राया, गद्भकन्नो राया । तं रुक्खं अन्नेण केणइ छेतुं वादित्रं कृतं । भवियवयावसेण य तं रत्तो पुरओ पढमं वाइयं । तं वज्जंतं भणइ—गद्भकन्नो राया, गद्भकन्नो राया । रत्ता अमच्चो पुच्छिओ—तुमे परं एयं रहस्सं नायं, कस्स ते ३०

१ < १ > एतच्चिहान्तर्गतः पाठः डे० त० ॥ २ °त्रार्थावबोधपटुप्रतिभासम्पन्नः १, धार° भा० ॥ ३ °णाशक्तिमान् २ भा० ॥ ४ °रणोद्युक्तः ३, मर्यादा सीमा चारित्रमित्यनर्था-न्तरत्वात् । अत्र च त्रिभिः पदैरष्टौ भा० ॥ ५ अत्र च भा० ॥ ६ °स्स सारि° मो० ॥

कहियं ? । अमन्त्रेण जहावत्तं सिद्धं । एस लोइओ परिस्सावी ॥

लोउत्तरिओ जो अणहियासमाणो पुच्छिओ वा अपुच्छिओ वा अपरिणयाणं अववायप-
याणि < राहस्सियाणि > कहेइ ॥

ईदृशस्य परिश्राविणः सूत्रं ददाति चत्वारो लघवः, अर्थं ददाति चत्वारो गुरुवः । यत
५ एवं ततोऽपरिश्राविणो दातव्यम् । सोऽपि द्विधा—लौकिको लोकोत्तरिकश्च । तत्र लौकिकेऽ-
परिश्राविणि बहुव्या दृष्टान्तः । स चायम्—

भावतो
लौकिका-
परिश्रा-
विणि
बहुव्या
दृष्टान्तः

राया सिट्ठी असच्चो आरक्खिओ मूलदेवो य एक्काए पुरोहियभज्जाए बड्डइणीए अईव-
रूवस्सिणीए अज्झोववन्ना । ताए सव्वेसिं संकेअओ दिट्ठो । ते आगया, दुवारे टिया । ताए
भज्जंति—जइ महिलारहस्सं जाणह तो पविसह । ते भणंति—न याणामो । मूलदेवेण
10 भणियं—अहं जाणामि । तीए भणियं—पविसह त्ति । पविट्ठो । पुच्छिओ—किं महिला-
रहस्सं ? । तेण भणियं—मारिज्जंतेहि वि अन्नस्स न कहेयवं । त्वं विदग्धः कामुकः । तुट्ठाए
सव्वरत्तिं रामिओ । पभाए रत्ता पुच्छिओ मूलदेवो—किं महिलारहस्सं ? । मूलदेवो
भणइ—अहं एअं उल्लावं पि न याणामि । रत्ता ‘अवलवइ’ त्ति वज्झो आणत्तो तह वि न
कहेइ ॥ ताहे धिज्जाइणीए आगंतुं रत्तो पुत्तो कहियं, जहा—एअं चेव महिलारहस्सं जं
15 सरिरच्चाए वि न कस्सइ सीसइ त्ति । एस लोइओ अपरिस्सावी ॥

लोउत्तरिओ पुण जो छेअसुअस्स राहस्सियाणि अववायपयाणि सुणेत्ता उट्ठिओ, तओ
जइ कोइ अपरिणओ पुच्छइ—किं एयं कहिज्जइ ? । भणइ—चरण-करणं साहूणं च निज्जइ ॥

ईदृशस्यापरिश्राविणो यदि सूत्रं न ददाति तदा चतुर्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु ॥ ७६० ॥

अथ “यश्च विद्वान्” इति द्वारमाह—

20 विदु जाणए विणीए, उववाए जो उं वट्टए गुरुणं ।

तन्विचरीयऽविणीए, अदिंत दिंते अ लहु-गुरुणा ॥ ७६१ ॥

“विद्वंक् ज्ञाने” इत्यस्य धातोर्वेत्ति—जानातीति व्युत्पत्त्या विद्वान् ज्ञायक उच्यते, स
चेहाभ्युत्थाना-ऽऽसनप्रदानादिरूपस्य विनयस्य विज्ञाता ग्राह्यः, न केवलं ज्ञायकः किन्तु
‘विनीतः’ यथावसरमभ्युत्थानादिविनयप्रयोक्ता, तथा ‘उपपाते’ आज्ञानिर्देशे गुरुणां ‘यस्तु’
25 यः पुनर्वर्तते तस्य सूत्रं न ददाति चतुर्लघु, अर्थं न ददाति चतुर्गुरु । तथा तस्य—विदुषो
विपरीतस्तद्विपरीतस्तस्य विनयस्वरूपमजानत इत्यर्थः “विणीए” त्ति अकारप्रश्लेषाद् अविनीतस्य
च सूत्रं ददाति चतुर्लघु, अर्थं ददाति चतुर्गुरु ॥ ७६१ ॥

गतं “यश्च विद्वान्” इति द्वारम् । अथ “पत्ते अ” त्ति द्वारम्—अत्र च तिस्रो व्याख्याः,
तच्चथा—प्राप्तमेवानुयोगं श्रोतुमर्हति नापात्रमिति प्रथमा, प्राप्त एवानुयोगश्रवणं कारयितव्यो
30 नामाप्त इति द्वितीया, व्यक्त एवानुयोगं श्रावणीयो चाव्यक्त इति तृतीया, अस्यां च तृतीय-
व्याख्यायां “वत्ते य” त्ति पाठो द्रष्टव्यः । अथामूनेव व्याचिख्यासुराह—

तित्तिणिए चलचित्ते, भाणंभाणिए अ दुव्वलचरित्ते ।

आयरियपारिभासी, वामावहे य पिमुणे य ॥ ७६२ ॥

आदीअदिट्टभावे, अकडसमार्यारि तरुणधम्मं य ।

गन्विण पइण्णं निण्हइ, छेअसुए वज्जए अत्थं ॥ ७६३ ॥

तिन्तिणिकश्चलचित्तो गाणङ्गणिकश्च दुर्वलचारित्रः आचार्यपरिभाषी आचार्यपरिभाषी वा वामावर्त्तश्च पिशुनश्च “आदीअदिट्टभावे” ति आदौ-आवश्यकदिशास्त्रेषु वर्त्तमाना अदृष्टाभावा येन स आद्यदृष्टभावः, तथा-अकृतसामाचारीकः तरुणधर्मा च गर्वितः “पइण्ण” ति प्रकीर्णप्रश्नः प्रकीर्णविद्यश्च “निण्हइ” ति गुरुनिहवी एतेषां छेदश्रुतविषयमर्थः वर्जयेत्, न दद्यादित्यर्थः इति द्वारगाथाद्वयसमासार्थः ॥ ७६२ ॥ ७६३ ॥

व्यासार्थः प्रतिद्वारमभिधित्सुः प्रथमतस्तिन्तिणिकद्वारं व्याचष्टे—

उज्झंतं तिंचुरुदारुणं व दिवसं पि जो तिडितिडेइ ।

10 तिन्ति-
णिकः

अह दव्वतंतिणो भावओ उ आहारवहि-संजा ॥ ७६४ ॥

‘तिंचुरुदारुणं’ तिंचुरुकवृक्षकाष्ठमग्नौ प्रक्षिप्तं दह्यमानं सद् यथा ऋतत्रटिति कुर्वदास्ते, एवं यो गुर्वादिभिः खरण्टितः सम्पूर्णमपि दिवसं “तिडितिडेइ” ति अनुकरणशब्दत्वात् ‘ऋतत्रटायते’ मम सम्मुखमिदमिदं च जल्पितमेभिरिति ऋषत्वास्ते इति भावः । अथैष द्रव्यतिन्तिणिकः । भावतस्तु तिन्तिणिकः त्रिविधः, तद्यथा—आहारे उपधौ शय्यायां चेति । पुनः-15 रेकैको द्विविधः—अन्तःसंयोजनया वहिःसंयोजनया च ॥ ७६४ ॥

तत्रोभयथाऽप्याहारतिन्तिणिकं तावदाह—

अंतो-वहिसंजोअण, आहारे वाहि खीर-दधिमाई ।

अंतो उ होइ तिविहा, भायण हत्थे मुहे चेव ॥ ७६५ ॥

आहारविषया संयोजना द्विविधा—अन्तर्वहिश्व । तत्र वहिस्तावद् भाव्यते—कश्चित् 20 साधुभिक्षामटन् क्षीरं वा दधि वा लब्ध्वा रसगुधुतया कलमशालिप्रभृतिकमोदनं चिरगोचरचर्याकरणेनाप्युत्पाद्य यत् तेनैव क्षीरादिना सार्धमुपाश्रयाद् वहिः संयोजयति, आदिशब्दात् परमान्नादिकं वा लब्ध्वा घृत-खण्डादिना वहिरेव स्थितः सन् यद् योजयति एषा वहिःसंयोजना । अन्तस्तु प्रतिश्रयाभ्यन्तरे पुनः संयोजना त्रिविधा भवति, तद्यथा—भाजने हस्ते मुखे चैव । तत्र भाजनविषया यत्र भाजने कलमशाल्योदनस्तत्र दुग्ध-दध्यादि प्रक्षिपति । हस्त-25 विषया मण्डक-पूपलिकादिना गुड-शर्करादि हस्तस्थितं वेष्टयित्वा मुखे प्रक्षिपति । मुखविषया पूर्वं मण्डकादि मुखे प्रक्षिप्य ततः शर्करा-खण्डादि प्रक्षिपति । एवंविधां द्विविधामप्याहारसंयोजनां लोभाभिभूततया कुर्वन् यदा यदा संयोजनीयवस्तुयोगं न लभते तदा तदा तिन्तिणिकत्वं करोतीत्याहारतिन्तिणिक उच्यते ॥ ७६५ ॥

गत आहारतिन्तिणिकः । साम्प्रतमुपधि-शय्यातिन्तिणिक्कावतिदिशति—

30

१ °यारिण तरुणधम्मं । ता० ॥ २ °णपणहे, छेयसुयं च० ता० ॥ ३ °ति झय० भा० कां० ॥ ४ °ध्यादिकं प्रक्षिप्य तदुभयमपि संयोजयति । हस्त० भा० ॥ ५ °दिकं ह० भा० ॥ ६ °दिकं मु० भा० ॥ ७ °दिकं प्र० भा० ॥ ८ अथोपधि-शय्या० भा० विना ॥

एमेव उवहि सेज्जा, गुणोपगारी उ जस्त लं होइ ।

सो तेण जोययंतो, तदभावे तित्तिणो होइ ॥ ७६६ ॥

एवमेवोपवि-शय्ययोरपि संयोजनाया भावना कार्या । सा चैवम्—उपविसंयोजना द्विविधा—बहिरन्तश्च । तत्र बहिःसंयोजना उत्कृष्टं कल्पं लब्ध्वा चोत्पद्यकमपि उत्कृष्टमुत्पादयति, और्णिकं वा कल्पं सुन्दरं लब्ध्वा तदनुरूपमेव सौत्रिकमुत्पादयति, उत्पाद्य च तदुभयपरिभोगेन संयोजयति । अन्तःसंयोजना पुनर्विमूर्षार्थं श्वेतकम्बल्यां कृष्णदवरकसी-वनिकां ददाति इत्यादि । शय्या—प्रतिश्रयस्तस्य संयोजनाऽपि द्विविधा—बहिरन्तश्च । तत्र बहिःसंयोजना अकपाटमुपाश्रयं लब्ध्वा कपाटाम्बां संयोजयति । अन्तःसंयोजना शोभार्थं प्रतिश्रयं गोमय-मृदादिना लिम्पति सेटिकया वा धवलयति । अथवा शय्याशब्देन संस्कारक उच्यते, ततश्च 10 सुन्दरतरं संस्कारकं लब्ध्वा यद् उत्तरपट्टमपि तदनुरूपमुत्पाद्य परिसुद्धे सा बहिःसंयोजना । यत् पुनः मुकुमारस्यार्थं विमूर्षार्थं वा सुन्दरया भक्त्या संस्कारकं प्रस्तृणाति सा अन्तःसंयोजना । तदेवं यद् उपय्यादिकं 'यस्य' साधोः 'गुणोपकारी' विमूर्षादिगुणोपयोगि भवति सः 'तेन' विवक्षितेन वस्तुना साद्धं तदेव वस्तु 'योजयन्' मौल्यन् 'तदभावे' विवक्षितवस्तुयोगामावे 'तित्तिणिको भवति' 'हा ! नास्त्ययुक्तं वस्तु अत्र स्पण्डिलप्राये सन्निवेशे' इत्यादि जल्पती- 15 त्यर्थः ॥ ७६६ ॥ गतं तित्तिणिकद्वारम् । अथ चलचित्तद्वारमतिदेशेनैवाह—

चलचित्तः

चलचित्तो भावचलो, उत्सर्गाज्जवायतो उ जो पुंवि ।

मणितो सो चैव इहं, गाणंगणियं अतो वोच्छं ॥ ७६७ ॥

चलचित्त इह 'भावचलः' अपरापरशाल्पलवग्राही गृह्यते । स च उत्सर्गतोऽपवादतश्च यः पूर्वमचलद्वारे (गा० ७५५) मणितः स एवेहापि मणितव्यः । गाणङ्गणिकमतं कर्त्तव्यं 20 वक्ष्ये ॥ ७६७ ॥ तमेवाह—

गाणङ्ग-
णिकः

छम्मास अपूरित्ता, गुरुगा वारससमासु चउलहुगा ।

तेण परं मासलहु, गाणंगणि कारणे भदतो ॥ ७६८ ॥

उपसम्पन्नः साधुः कारणाभावे षण्मासान् अपूरयित्वा यद्येकस्माद् गणाद् अपरं गणं सङ्गामति तदा तस्य चत्वारो गुरुकाः । षण्मास्याः परतो यावद् द्वादश समाः—वर्षाणि ता अपूरयित्वा 25 गच्छतश्चतुर्लघुकाः । ततः परं—द्वादशम्यो वर्षेभ्य ऊर्द्धं निष्कारणं गणाद् गणं सङ्गामतो मासलघु । "गाणंगणि" चि भावप्रधानो निर्देशः, ततो गाणङ्गणिकत्वं 'कारणे' ज्ञान-दर्शन-चारित्राणामन्यतरस्मिन् पुष्टालम्बने समुत्पन्ने 'भाज्यं' सेवनीयम् । किमुक्तं भवति ?—कारणे मध्येद्वादशवर्षमन्तःषण्मासं वा गणाद् गणं सङ्गामन्नपि न प्रायश्चित्तमाग्नं भवतीति ॥ ७६८ ॥

दुर्वल-

चारित्रः

30

गतं गाणङ्गणिकद्वारम् । सम्यति दुर्वलचारित्रद्वारमाह—

मूलगुण उत्तरगुणे, पडिसेवइ पणगमाह जा चरिसं ।

१ यद् आहारोपय्यादिकं यस्य साधोः 'गुणोपकारी' सुखादवादिगुणोपयोगि मा० ॥
२ इत्यादि परिदेवनां करोतीत्यर्थः ॥ ७६६ ॥ व्याख्यातस्त्रिविधोऽपि भावतित्तिणिकः, तत्रात्रावसि[तं] तित्तिणिकं मा० ॥

धिइ-वीरियपरिहीणो, दुर्बलचरणो अणट्टाए ॥ ७६९ ॥

मूलगुणोत्तरगुणविषयानपराधान् यः प्रतिसेवते । कथम् ? इत्याह—‘पञ्चकादि यावच्चर-
मम्’ इह पञ्चकशब्देन यत्र प्रतिसेविते रात्रिन्दिवपञ्चकमापद्यते स सर्वजघन्यश्चरणोपराधः
परिमृह्यते, आदिशब्दाद् दशरात्रिन्दिवादिप्रायश्चित्तस्थानानि यावत् चरमं सर्वोत्कृष्टचरणोपरा-
धलक्षणं पाराश्रिकप्रायश्चित्तस्थानमिति । कथम्भूतः सन् प्रतिसेवते ? इत्याह—‘धृति-वीर्यपरि-
हीणः’ मानसिकावष्टम्भवलरहितः < असौ, न खल्वनीदृशश्चरण-करणविषयभूतान्यपराधपदा-
न्यासेवितुमुत्सहते । > सोऽपि यदि पुष्टालम्बनतः प्रतिसेवते ततो न दोषभाग् भवेदित्याह—
“अणट्टाए” ति अर्थः—दर्शन-ज्ञानादिकं प्रयोजनं तदभावोऽनर्थं तेन यः प्रतिसेवते स एष
दुर्बलचरणः ॥ ७६९ ॥ एवंविधस्य च्छेदश्रुतार्थदाने दोषबाहुल्यख्यापनार्थमिदमाह—

पञ्चमहव्यभेदो, लकायवहो अ तेणऽणुत्ताओ ।

10

सुहसील-ऽवियत्ताणं, कहेइ जो पवयणरहस्सं ॥ ७७० ॥

‘तेन’ आचार्येण पञ्चमहाव्रतभेदः षट्कायवधश्चानुज्ञातः, यः ‘सुखशील-ऽव्यक्तानां’
सुखं-शरीरशुश्रूषादिकं ॥ शीलयन्तीति सुखशीलः-पार्श्वस्थादयः, अव्यक्ताः श्रुतेन वयसा
च, सुखशीलाश्चाव्यक्ताश्चेति द्वन्द्वस्तेषामिति चूर्णिकृतोऽभिप्रायः । निशीथचूर्णिकृतः पुनर-
यम्—सुखे-शरीरसौख्ये शीलं-स्वभावो व्यक्तः-परिस्पष्टो येषां ते सुखशीलव्यक्तास्तेषाम्, यद्वा 15
सुखं-मोक्षसौख्यं तद्विषयं यत् शीलं-मूलोत्तरगुणानुष्ठानं ततो विगतो यत्नः-उद्यम आत्मा वा
येषां ते सुखशीलवियत्ताः सुखशीलव्यात्मानो वा ॥ तेषाम्, उभयत्रापि पार्श्वस्थादीनामि-
त्यर्थः । ‘प्रवचनरहस्यं’ छेदग्रन्थार्थतत्त्वं कथयति ॥ ७७० ॥

कथं पुनस्तेन पञ्चमहाव्रतभेदः षट्कायवधश्चानुज्ञातो भवति ? इति उच्यते—

निस्साणपदं पीहइ, अनिस्साणविहारयं न रोएइ ।

20

तं जाण मंदधम्मं, इहलोगगवेसगं समणं ॥ ७७१ ॥

निश्रीयते-मन्दश्रद्धाकैरासेव्यत इति निश्राणं तच्च तत् पदं च निश्राणपदम्-अपवादपद-
मित्यर्थः, तदेव यः ‘स्पृहयति’ रुचिपदमवतारयति, अनिश्राणविहारितां तु न रोचयति, तमेवं-
विधं श्रमणं जानीहि मन्दधर्माणं ‘इहलोगगवेसकं’ मनोज्ञभक्त-पानाद्युपभोगेन केवलस्यैवेह-
लोकस्य चिन्तकं परलोकपराङ्मुखम् । एवंविधस्य च प्रवचनरहस्यप्रदाने विशेषतः पञ्चमहा- 25
व्रतभेदः षट्कायवधश्च भवतीति युक्तमुक्तं “तेनानुज्ञातः” इति ॥ ७७१ ॥

गतं दुर्बलचारित्रद्वारम् । अथाऽऽचार्यपरिभाविद्वारमाह—

१ < > एतदन्तर्गतः पाठः भा० त० कां० ॥ २ “सुखं शीलं भजतीति सुखशीलं काङ्क्षतीत्यर्थः,
न व्यक्तोऽव्यक्तः श्रुतेन वयसा चेत्यर्थः ।” इति चूर्णिपाठः ॥ ३ “कृतो व्याख्यानम् । निशी० भा०
“कृतः । निशी० डे० ॥ ४ “नरिदम्—सुखे-सुखविषयं शीलं व्यक्तं-परिस्पष्टं सर्वजन-
प्रत्यक्षं येषां भा० ॥ ५ त० विनाऽन्यत्र—तद् यः स्पृहयति, तदेवैकं रोचयतीति भावः,
अनि० भा० । तदेव यः स्पृहयति अनि० डे० मो० ले० कां० ॥ ६ “मन्दधर्माणं” तुच्छधर्म-
श्रद्धाकं ‘इह० भा० ॥

आचार्य-
परिभाषा

‘दहरो अकुलीणो त्ति य, दुम्मेहो दमग मंदबुद्धि त्ति ।

अवि अप्पलामलद्धी, सीसो परिभवह आयरियं ॥ ७७२ ॥

कश्चित् कुशिष्यः सूच्या असूच्या वा आचार्यं परिभवति । सूचा नाम स्वयंपदेशेन परस्वरूपसूचनम्, यथा कोऽपि वयःपरिणतः साधुर्वाक्यमाचार्यं ब्रवीति—अद्यापि ‘दहराः’ बालका वयम्, किं नामास्माकमाचार्यपदस्य योग्यत्वम् ? इति । असूचा स्फुटमेव परदोषोद्धृणम्, यथा—मो आचार्य ! त्वं तावदद्यापि “दहरो” मुग्धः क्षीरकण्ठो वर्तसे, अतः कीदृशं भवतं आचार्यत्वम् ? इति । योऽकुलीन आचार्यस्तमुद्दिश्य भणति—अहो ! उत्तमकुल-सम्भूता अमी योग्या एवाऽऽचार्यपदस्य, वयं तु हीनकुलोत्पन्नाः, कुतोऽस्माकं सूरिपदयोग्यता ? । यद्वा चिक कष्टं यदकुलीनोऽप्ययमाचार्यपदे निवेशित इति । तथा ‘दुम्मेहाः’ मन्द-
10 प्रज्ञः ‘द्रमकः’ नाम दरिद्रो भूत्वा यः प्रव्रजितः ‘मन्दबुद्धिः’ स्वल्पमतिः । अपिः सम्भावना-याम्, सम्भाव्यते कुतोऽपि कारणादेव विधोऽप्याचार्य इति । अस्या—तुच्छा वस्त्र-यात्रादिलामे लब्धिर्यस्य सोऽप्यलामलब्धिवः । एतानप्येवमेव सूच्या असूच्या च परिभवति ॥ ७७२ ॥

अथ शिष्यपदं व्याचष्टे—

सो वि य सीसो दुविहो, पच्चावियगो अ सिक्खओ चेव ।

15 सो सिक्खओ अ तिविहो, मुत्ते अत्थे तदुमए य ॥ ७७३ ॥

यः शिष्यो गुरुन् परिभवति सोऽपि च द्विविवः—प्रव्रजितकश्च शिक्षकश्चैव । यस्तेनैव परिभूयमानगुरुणा दीक्षां ग्राहितः स प्रव्रजितकः । शिक्षकस्तु गच्छान्तरादध्ययनार्थमागतः । स च शिक्षकस्त्रिविवः—सूत्रेऽर्थं तदुमये च, सूत्रग्राहकोऽर्थग्राहकस्तदुमयग्राहकश्चेत्यर्थः ॥ ७७३ ॥ गतमाचार्यपरिमात्रद्वारम् । सम्प्रति वामावर्तद्वारमाह—

वामावर्तः

20 एहि भणियो उ वच्चह, वच्चमु भणियो दुत्तं समल्लियह ।

जे जह भण्णति तं तह, अकरेत्तो वामवट्ठो उ ॥ ७७४ ॥

यः शिष्यः ‘एहि’ आगच्छेति भणितः सन् व्रजति, व्रजेति भणितः सन् ‘दुत्तं’ शीघ्रं समालीयते । एवमन्यदपि कार्यं यद् यथा भण्यते तत् तथा अकुर्वाणो वामावर्त उच्यते ॥ ७७४ ॥ अथ पिशुनद्वारमाह—

पिशुनः

25 पीईमुण्णण पिमुणो, गुरुगाह चउण्ह जाव लहुओ उ ।

अहव असत्तासंते, लहुगा लहुगो गिही गुरुगा ॥ ७७५ ॥

“पीईमुण्णण” त्ति अलीकानीतराणि वा परदूषणानि भाषमाणः प्रीतिं शून्यां करोतीति पिशुनः, चैरुक्ती शब्दानिप्यतिः । स च यद्याचार्यस्य पैशून्यं करोति तदा चतुर्गुरु, उपाध्या-यस्य करोति चतुर्लघु, मिश्रोः करोति मासगुरु, झुझकस्य करोति मासलघु इति चूर्ण्यमिप्रायः ।
20 निशीथचूर्ण्यमिप्रायेण तु—यद्याचार्यः पैशून्यं करोति तदा चत्वारो गुरवः, उपाध्यायः करोति चत्वारो लघवः, मिश्रः करोति मासगुरु, झुझकः करोति मासलघु । अमुमेवार्थं

१ कार्यमध्ययना-ऽध्यापनादिकं यद् भा० ॥ २ “आयरियस्व जति करोति तो ::, वसमस्स ::, भिक्खुस्स •, उदगस्स • ।” इति चूर्णिपाठः ॥

सन्निवृक्षुराह—“गुरुगा” इत्यादि । ‘चतुर्णाम्’ आचार्यो-पाध्याय-भिक्षु-कुल्लकरूपाणां पैशून्यकरणे विषयभूतानां कर्तृभूतानां वा यथाक्रमं गुरुकादयो यावद् लघुको मासः प्रायश्चित्तम् । ‘अथवा’ इति प्रकारान्तरोपन्यासे, सामान्यतः संयतः संयतेषु पैशून्यं करोति तत्रास-दूषणविषये पैशून्ये चत्वारो लघवः, सदूषणविषये लघुको मासः । एते एव प्रायश्चित्ते गृहिषु गुरुके अवसातव्ये । तद्यथा—गृहस्थेषु असद्भिर्दोषैः पैशून्यं करोति चत्वारो गुरवः, सद्भिः ६३ करोति गुरुमासः ॥ ७७५ ॥ अथादिमादृष्टभावद्वारं विवृणोति—

आवासगमाईया, सूर्यगडा जाव आइमा भावा ।

आवदृष्ट-
भावः

ते उ न दिष्टा जेणं, अदिदृभावो हवइ एसो ॥ ७७६ ॥

आवश्यकदयः सूत्रकृताङ्गं यावद् ये आगमग्रन्थास्तेषु ये पदार्थाः अभिधेयास्ते आदिमा-भावा उच्यन्ते । ‘ते तु’ ते पुनर्भावा येन न दृष्टाः—नावगताः स एषोऽदृष्टभाव इति, उप-10 लक्षणत्वाद् आदिमादृष्टभावो भवतीति ॥ ७७६ ॥

अथाकृतसामाचारीकद्वारं विभावयिषुः सामाचारीस्वरूपं तावदाह—

दुविहा सामायारी, उवसंपद मंडलीए बोधव्वा ।

अकृत-
सामा-
चारीकः

अणालोइयम्मि गुरुगा, मंडलिमेरं अतो वोच्छं ॥ ७७७ ॥

सामाचारी द्विविधा—उपसम्पदि मण्डल्यां च बोद्धव्या । तत्रोपसम्पत् त्रिविधा—ज्ञानो-15

पसम्पद् दर्शनोपसम्पत् चारित्रोपसम्पत् । आसां च सामान्यत इयं सामाचारी—गच्छान्तरा-दुपसम्पदः प्रतिपत्त्यर्थमायातः साधुः पर्यनुयोक्तव्यः—‘वत्स ! कस्त्वम् ? कुतो वा गच्छा-दागतोऽसि ? किंनिमित्तमिहायातः ?’ इत्येवं यद्यपर्यनुयुज्य तस्योपसम्पदं प्रतीच्छति तदा ‘अनालोचिते’ अपर्यनुयुक्ते सति चत्वारो गुरुकाः । यद्वा ‘अनालोचिते’ आलोचनामदाप-यित्वा यदि तं परिभुङ्क्ते वाचयति वा तदा चत्वारो गुरुकाः । अत्र च ज्ञानोपसम्पदाऽधि-20 कारः । “मंडलिमेरं अतो वोच्छं” ति मण्डली—सूत्रार्थमण्डलीरूपा तस्याः सम्बन्धिनीः मर्यादां—सामाचारीं अत ऊर्ध्वं वक्ष्ये ॥ ७७७ ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—

सुत्तम्मि होइ भयणा, पमाणतो यावि होइ भयणा उ ।

सूत्रार्थ-
मण्डल्यो-
र्व्यवस्था

अत्थम्मि उ जावइया, सुणिति थेवेसु अन्ने वि ७७८ ॥

‘सूत्रे’ सूत्रमण्डल्यां निषद्यायां भजना कार्या—यदि तरुणो निरुपहतशरीरश्चाऽऽचार्यो न च 25 निषद्याप्रियस्ततो न क्रियते निषद्या, अथ स्थविर आमयावी वा तरुणो वा निषद्याप्रियः ततः क्रियते । प्रमाणतोऽपि सूत्रमण्डल्यां निषद्याविषये भजना । किमुक्तं भवति ?—कदाचिद् एकस्मिन् कल्पे कदाचिद् द्वयोस्त्रिषु यावन्मात्रेषु वा कल्पेषूपविष्टः सुखेनैव वाचनां ददाति तावद्भिः कल्पैर्निषद्या क्रियते । ‘अर्थे’ अर्थमण्डल्यां पुनर्यावन्तः साधवोऽर्थं शृण्वन्ति तावन्तः सर्वेऽप्यवश्यन्तया स्वं स्वं कल्पं निषद्याकारकस्य प्रयच्छन्ति, स च तैः कल्पैर्निषद्यां रचयति । 30 अथ स्तोका एवानुयोगं ग्रहीतारस्ततः स्तोकेषु सत्सु ‘अन्येऽपि’ अनुयोगमश्रोतारोऽपि यावद्भि-निषद्या भवति तावतः कल्पानर्पयन्ति ॥ ७७८ ॥ अथार्थमण्डल्या एव विधिमाह—

मज्जण निसिज्ज अवखा, किइकम्मुस्सग्ग वंदणग्ग जेहे ।

परियाग जाह मुअ मुणण समत्ते भासई जो उ ॥ ७७९ ॥

‘मार्जनम्’ अनुयोगमण्डल्याः प्रमार्जनं तत्प्रथमतः कर्तव्यम् । ततो निषद्याद्वयं रचनी-
यम्—एका गुरुणामपरा पुनरक्षाणाम् । ततोऽङ्गाः प्रमार्ज्य निषद्याया उपरि स्थापनीयाः ।
ततः ‘कृतिकर्म’ वन्दनकं गुरुणां दातव्यम् । ततोऽनुयोगप्रस्थापनार्थम् ‘उत्सर्गः’ कायो-
५ उत्सर्गः, तत्र चाष्टावुच्छ्वासाश्चिन्तनीयाः । ततः पञ्चमद्वलमुच्चार्य च्छोमवन्दनकं दत्त्वा “नाणं
पंचविहं पणत्तं” इत्यादिना नन्द्याकर्पणे कृते ज्येष्ठस्य वन्दनं—प्रणामः कर्तव्य इति । अत्र परः
प्राह—किं यः पर्यायेण ज्ञायान् स ज्येष्ठः ? किं वा यो जात्या उपलक्षणत्वात् कुलेन वा ?
यद्वा येन श्रुतं बहुवीतम् ? अथ येन बहुमिः परिपाटीभिरर्थस्य श्रवणं कृतम् ? एतेषां मध्ये
क इह ज्येष्ठोऽविक्रियते ? । अत्राचार्यः प्रत्युत्तरयति—एतेषां मध्यादेकोऽपि नात्राविक्रियते
१० किन्तु ‘समाप्ते’ समर्थिते व्याख्यानं उत्थितानां यो व्याख्यानलब्धिमाम् ‘अनुमापते’ अग्रणी-
भूय चिन्तनिकां कारयति स इह ज्येष्ठो भण्यते, तस्य जिनवचनव्याख्यानलक्षणगुणाविक-
तयाऽवमरात्तिकस्यापि वन्दनं विवेच्यम् । तथा गुरुणां हेतोः खेल-कायिक्रीमात्रके प्रथममेव
तत्र स्थापयितव्ये, मा मूदनुयोगं शृण्वतां तदानयने श्रवणव्याघातः । एतच्च गाथायामनुक्त-
मपि प्रकृमादत्र ज्ञातव्यम्, अन्यत्राऽऽवश्यकादावुक्तत्वात् ॥ ७७९ ॥

१५ अथात्रैव वैपरीत्यकरणे प्रायश्चित्तमाह—

अवितहकरणे मुद्धो, वितह करेत्तस्स मासियं लहुगं ।

अक्ख निसिळा लहुगा, सेसेमु वि मासियं लहुगं ॥ ७८० ॥

प्रमार्जनादिषु पदेषु अवितथकरणे ‘मुद्धः’ न प्रायश्चित्तमाह । एतेष्वेव सामाचार्यं वितथां
कुर्वाणस्य लघु मासिकम्, इदं च सामान्यत उक्तम् । अत इदमेव सविशेषं विषयविभागे-
२० नाह—“अक्ख” इत्यादि । अङ्गाणामप्रमार्जनेऽस्थापने वा निषद्यामन्तरेण वा स्थापनेऽनु-
योगं ददतः शृण्वतां वा चत्वारो लघुकाः । गुरुणां निषद्याया अकरणे श्रोतॄणां चत्वारो
लघवः । शेषेष्वपि सर्वेषु मासिकं लघुकं प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—अनुयोगमण्डलीस्यानं न
प्रमार्जयन्ति, वन्दनकं गुरुणां न ददति, अनुयोगप्रारम्भनिमित्तं कायोत्सर्गं न कुर्वन्ति,
खेलमात्रकादिकं न कौक्यन्ति, ज्येष्ठस्य प्रणामं न कुर्वन्ति, सर्वत्रापि प्रत्येकं मासलघु । एवं-
२५ विवाप्तुपसन्त्यन्मण्डलीविषयां द्विविधामपि सामाचार्यं यो न करोति सः सोऽकृतसामाचार्यक
उच्यते ॥ ७८० ॥ गतमकृतसामाचार्यकद्वारम् । सन्त्यति तरुणवर्मद्वारमाह—

तिण्हाऽऽरेण समानं, होह पक्कप्पम्मि तरुणवर्मो उ ।

पंचण्ह दसाक्कप्पे, जस्स व जो जत्तिओ कालो ॥ ७८१ ॥

त्रतपर्यायमधिकृत्य तिसृणां ‘समानां’ वर्षाणां ‘आरेण’ अर्वाग्नं वर्तमानः ‘प्रकल्पे’ निशी-
३० थाय्ययने ‘तरुणवर्मा’ अविपक्षपर्यायो भवति । अतुंग्वन्दो विशेषणे । किं विचिन्तयि ? इह

१ इह ज्येष्ठशब्देन व्यपदिश्यते, तस्य ना० ॥ २ मासिकसिति तावदसामाचार्यनिष्पन्नं
सामान्येन प्रायश्चित्तम् । इदमेव सविशेषं ना० ॥ ३ ४ ५ एतदन्तर्गतः पादः सो० ८०
पुनश्चोरेव वर्तते ॥

यः खल्वसञ्जातपञ्चकुर्चीकः स त्रिवर्षपर्यायेऽपि वर्तमानो निशीथाध्ययनस्यायोग्यो मन्तव्य इति । > पञ्चानां वर्षाणामर्वाग् वर्तमानस्तु “दसाकप्पे” ति उपलक्षणत्वाद् दशा-कल्प-व्यवहाराणां तरुणधर्मा ज्ञातव्यः । ‘यस्य वा’ सूत्रकृताज्ञादेः श्रुतस्य यो यावान् कालो व्यवहाराध्ययने दशमोद्देशके भणितः तस्य तावन्तं कालमसमापयन् तरुणधर्मा भवति । यथा—
“कप्पइ चउवासपरियायस्स समणस्स निगंथस्स सूअगडं नाम अंगं उद्दिसिच्चए” (सूत्र २२) ६ इत्यादि ॥ ७८१ ॥ गतं तरुणधर्मद्वारम् । अथ गर्वितद्वारमाह—

पुरिसम्मि दुव्विणीए, विणयविहाणं न किंचि आहक्खे ।

गर्वितः

न वि दिज्जइ आभरणं, पलियत्तियकन्न-हत्थस्स ॥ ७८२ ॥

इह यः श्रुतमधीयानः तदवलेपादेव दुर्विनीतो भवन्नपलभ्यते, तादृशे पुरुषे ‘विनय-विधानं’ कर्मविनयनोपायमाऽऽचारादि श्रुतजातम् ‘किञ्चिदपि’ स्तोकमात्रमपि ‘नाऽऽचक्षीते’ 10 न प्रतिपादयेत् । यद्वा विनयः—द्वादशावर्तवन्दनकप्रदानादिप्रतिरूपोपचाररूपो विधीयते यस्मिन्नधीयमाने तद् ‘विनयविधानम्’ आचारादि श्रुतमेव तद् नाऽऽचक्षीत । कुतो हेतोः ? इति चेद् अत आह—“न वि दिज्जइ” इत्यादि । > ‘नापि’ नैव दीयते ‘आभरणं’ कुण्डल-कङ्कणादिकं परिकर्तितकर्ण-हस्तस्य पुरुषस्य, आविध्यमानस्यापि तस्य तदङ्गे शोभाया अलभमानत्वात् ; एवं श्रुताभरणमपि विनयविकलाङ्गस्य योज्यमानं न शोभां विभर्ति इति जिनवचन-15 वेदिना तस्य तद् न दातव्यम् ॥ ७८२ ॥

अथाऽस्यैव सविशेषमपात्रताख्यापनार्थमाह—

महवकरणं नाणं, तेणेव उ जे मदं समुवहंति ।

ऊणगभायणसरिसा, अगदो वि विसायते तेसिं ॥ ७८३ ॥

मार्दवं—माननिग्रहस्तत्करणं—तत्कारकं ‘ज्ञानं’ श्रुतरूपम्, ‘तेनैव’ ज्ञानेन ‘ये’ दुर्विदग्धाः 20 ‘मदम्’ अहङ्कारं समुद्ब्रहन्ति । कथम्भूतोः ? ‘ऊनकभाजनसदृशाः’ असम्पूर्णभृतघटादिभाजन-तुल्याः, यथा किल तद् झलझलायते तथैतेऽपि दुरधीतविद्यालवतया निजपाण्डित्यगर्वाध्मात्ता-

१ गर्वितो नियमादविनीतो भवतीति तद्वारेणैवाभिधीयते—दुर्विनीतो नाम—‘कथमहमेतस्य समीपे नीचैस्तरासनोपविष्टः सन्नेतदीयमुखादर्थं श्रोण्यामि?’ इति मानम्लानि-भीरुः गोष्ठामाहिलवद्, एवंविधे पुरुषे ‘विनयविधानं’ विनयो विधीयतेऽत्र अनेनेति वा विनयविधानं—श्रुतं ‘किञ्चिदपि’ स्तोकमात्रमपि ‘नाऽऽचक्षीत’ न प्रतिपादयेत् । कुतः ? इत्याह—‘नापि’ भा० पुस्तके । “पुरिसम्मि गाथा । अविणीयत्तणेण दूसिओ (दुमिओ प्र०) विणतो जस्स स भवति दुव्विणीओ । सो गव्वेण णेच्छति अत्थमण्डलीए सोउं ‘कधमहं एतस्स णीतयरे उवविसिस्सामि ?’ । जो वां मुणेत्ता अविणीतो भविसिस्सति तस्स वि ण वट्ठति कधेत्तुं ‘विणयविधानं’ ति सुतणाणविणयमेदं ।” इति चूर्णिः ॥ २ °त । यतः ‘नापि त० डे० ॥ ३ ° > एतदन्तर्गतः पाठः मो० ले० पुस्तकयोरेव ॥ ४ भा० ले० मो० विनाऽन्यत्र—°स्य । एवं श्रुताभरणमपि विनयविकलाङ्गस्य जिनवचनवेदिना न दात० डे० त० कां० ॥ ५ °ताः सन्तः ? इत्याह—‘ऊन० भा० ॥ ६ डे० त० कां० विनाऽन्यत्र—°ल्याः, असम्पूर्णभृतं हि झलझलायते तथैतेऽपि ले० मो० । ल्याः, असम्पूर्णभृतं हि भाजनमितस्ततो झलझलायते एवमेतेऽपि भा० ॥ ७ डे० त० कां० विनाऽन्यत्र—°ता वाचालतया यदपि तदपि क्षपन्ति । तेषां भा० । °ता यदपि तदपि लपन्तो झलझलायन्ते । एवंविधानां च तेषां ले० मो० ॥

यदपि तदपि लभन्तस्तिष्ठन्ति । तेषाम् 'अंगदोऽपि' विषापहारकमप्यौषधं 'विषायते' विष-
रूपतया परिणमते श्रुतरूपम् । ४ तथा चैतदर्थमंगवादकमेवेदं सूक्तम्—

ज्ञानं मद-दर्पहरं, माद्यति यस्मिन् तस्य को वैद्यः ? ।

अमृतं यस्य विषायति, तस्य चिकित्सा कथं क्रियते ? ॥ ७८३ ॥

५ गतं गर्वितद्वारम् । अथ प्रकीर्णकद्वारमाह—

सौतं अणमिगताणं, कहेह अमृगं कहिजई इत्थं ।

एस उ पइणपण्णो, पइणविजो उ सच्चं पि ॥ ७८४ ॥

अर्थमण्डल्यां यो राहसिकग्रन्थार्थं श्रुत्वा उत्थितः सन् 'अनमिगताणाम्' अपरिणतानां
लेखोद्देशतः कथयति—यथा 'अमुकं' प्रलम्बग्रहणादिकम् 'अत्र' सूत्रे कल्पनीयतया कथ्यते;
10 एष प्रकीर्णग्रन्थः । प्रज्ञाशब्देनेह प्रकर्षेण ज्ञायते उत्सर्गा-ऽपवादतत्त्वमनयेति व्युत्पत्त्या छेद-
सूत्रान्तर्गता रहस्यवचनपद्धतिरुच्यते, सा प्रकीर्णा-विशिष्टा येन स प्रकीर्णग्रन्थः । "प्रकीर्ण-
ग्रन्थः" ("पइणपण्णो") इति वा पाठः, तत्र चार्पणं तैः 'किमेतद् रहस्यमृतमयमिर्वायते ?'
इत्युच्छेदेन पृच्छ्यत इति प्रश्नः—छेदश्रुतान्तःपाती रहस्यार्थ इत्यर्थः, स प्रकीर्णां येन स
प्रकीर्णग्रन्थ इति । तथा प्रकीर्णविद्यस्तु सर्वमप्यादेरारम्य पर्यन्तं यावत् छेदश्रुतमुत्सर्गा-
15 ऽपवादसहितमपरिणतानां कथयति । विद्याशब्देन चात्राज्ज्ञहं छेदश्रुतमिर्वायते, प्रकीर्णां
विद्या येन स प्रकीर्णविद्य इति ॥ ७८४ ॥ अथ द्विविधस्यापि प्रकीर्णव्याकर्तुर्दोषानाह—

अप्यत्रओ अकिन्ती, जिणाण ओहाव महलणा चैव ।

दुल्लहवोहीअत्तं, पावति पइणवागरणा ॥ ७८५ ॥

अपरिणतार्थानां राहसिकेषु पदेषु ज्ञाप्यमानेषु 'अप्रत्ययः' अविधासो भवति; पूर्वापरवि-
20 रुद्धमिदं शास्त्रम्, यत्र पूर्वं "न कल्पते तालमल्लवं प्रतिग्रहीतुम्" इति प्रलम्ब पश्चात्
"कल्पते" इत्यनुज्ञायाः प्रतिपादनात्; यथा चैतदलीकं तथा सर्वमपि जितवचनमोद्देशमे-
वेति । तं चैवं विपरिणताः सन्तः 'जिनानां' तार्थक्यात्मकीति कुर्वुः, कुत एषां सर्वज्ञत्वम्?
यैरीदृशं पूर्वापरव्याहृतं भाषितमिति । तत्रश्च ते "ओहाव"ति 'अववाचनम्' उत्पन्नजं कुर्वी-
रन् । अथ नोत्पन्नजेषुर्लयापि "महलण" ति तेषामप्यपरिणतत्वादपवादपदं श्रुत्वाऽपरि-
25 णामकर्तृनातिपरिणामकत्वेन वा शब्दादिदोषतो ज्ञानादीनां 'मलिनता' मालिन्यं स्यादिति ।
तन्निश्चयप्रत्ययादिकं जनयन्तो दुर्लभवोविकल्पं प्राप्नुवन्ति, क एतः ? इत्याह—'प्रकीर्णव्याक-

१. 'पन्ने-श्रुत्युल्लायन्ते । एवंविधानां च तेषाम् को० दे० ॥ २. 'एतदन्तर्गतः
पाठः दे० त० को० नास्ति ॥ ३. 'नाम्' अनर्थावश्रुतानामपरिणतार्थानां पृष्ठो वाऽपृष्ठो वा
लेखोद्देशतो रहस्यमृतमयं कथयति, यथा—'अमुकं' प्रलम्बग्रहणादिकमत्र कथ्यत इति;
एष मा० । 'मोदं अम० नास्ति । अथमङ्गदोऽपि अणमिगताणं अयोध्यावासिभ्यः पुच्छितो
यदुच्छितो वा शब्देति—एवं एव शब्देजति, यथा—'मुदकोऽयस्य' वि छेदया कर्मति, पञ्च व महत्त्वपदं
वित्तं श्रेयः, एष पइणपण्णो" इति पूर्णिः ॥ ४ सूत्रे कथ्यते दे० त० वि० ॥ ५. 'णतादिभिः
'किं' मा० ॥ ६. 'स्यार्थः स प्र' मा० दे० त० ॥ ७. 'प्रमाह मा० ॥ ८. 'स्ततः' 'म' मा० ॥

रणाः प्रविस्तारितच्छेदश्रुतरहस्यार्थनिर्वचनाः, प्रकीर्णप्रश्नाः प्रकीर्णविद्याश्चेत्यर्थः ॥ ७८५ ॥

व्याख्यातं प्रकीर्णद्वारम् । अर्थं निहवद्वारं विवृणोति—

सुत्त-ऽस्थ-तदुभयाङ्, जो घेतुं निहवे तमायरियं ।

लहुया गुरुया अत्थे, गेरुयनायं अवोही य ॥ ७८६ ॥

गुरुनिहवी

यः सूत्रा-ऽर्थ-तदुभयानि कस्यचित् पार्श्वे गृहीत्वा तमाचार्यं 'निह्वते' अपलपति, अपरं कमपि विख्यातगुणमाचार्यमुद्दिशति, अथवा ब्रूयात्—मया स्वयमेवाभ्यूह्याभ्यूह्य सकलमपि श्रुतं निर्णीतम्, केवलं तैर्वाचनाचार्यैर्मम दिङ्मात्रमेव दत्तमिति । अत्र च यदि सूत्राचार्यं निह्वते तदा चत्वारो लघुकाः, 'अर्थे' अर्थदायकमाचार्यं निह्वानस्य चत्वारो गुरुकाः, तदुभयाचार्य-मपलपतः तदुभयं प्रायश्चित्तमिति । गेरुकाः—परिव्राजकस्तस्य ज्ञातं—दृष्टान्तः । स चायम्—

एगस्स ण्हावियस्स छुरघरगं विज्जाए आगासे चिट्ठइ । तं च एगो परिवायगो बहूहिं 10 गुरुनिह्वतोः
उवासणाहिं आराहेऊण तस्स सगासे विज्जं गिण्हित्ता अन्नत्थं गंतुं तिदंडेणं आगासगएण परिवाजक-
अच्छइ, तओ सो लोणेणं पूहज्जइ । अन्नया रत्ता पुच्छिओ—भगवं ! किं विज्जाइसओ ? उआहु स्योदाहर-
तवाइसओ ? । भणइ—विज्जाइसओ । कओ आगमिउ ? ति । भणइ—हिमवन्ते पबए णम्
फलाहारनामस्स महारिसिस्स सगासाउ—ति भणिणं तं तिदंडं खडं ति पडियं । एस दिट्ठतो ।

अयमत्योवर्णओ—जहा सो ण्हावियं विज्जायरियं निहव्वेत्तो ओहावणं पत्तो, एवं अन्ने 16
वि अप्पगासं पि वायणायरियं निहव्वेत्ता इहलोए चेव बहूणं समण-सावगाईणं हीलणिज्जा
भवन्ति देवयाहि य छलज्जन्ति ति ॥

तथा "अवोही य" ति परलोके अवोधिफलं कर्म गुरुनिह्वैवकोऽर्जयति । एवंविधस्य न
दातव्यम् ॥ ७८६ ॥ यत आह—

उवहयमइ-विन्नाणे, न कहेयव्वं सुयं व अत्थो वा । 20

न मणीं सयसाहस्सो, आविज्झइ कोत्थु भासस्स ॥ ७८७ ॥

मैतिश्च स्वाभाविकी विज्ञानं च गुरूपदेशजं मति-विज्ञाने, ते उपहृते-दूषिते यस्य सः
'उपहृतमति-विज्ञानः' गुरुनिह्वोता । कथम् ? इति चेद् उच्यते—इह तावद् गृहस्था अपि
मिथ्यादृष्टयस्तत्त्वा-ऽतत्त्वव्यतिकरविवेकविकला ऐहिकफलार्थमर्थशास्त्र-धनुर्वेदादि यस्य सकाशे
शिक्षितवन्तस्तं यावज्जीवं गुरुं प्रतिपद्यमानाः सर्वस्यापि लोकस्य पुरतः श्लाघन्ते, न पुनः कदापि 26
कस्यापि पुरतो निह्ववते; स पुनः सर्वज्ञशासनप्रतिपन्नोऽप्यचिन्त्यचिन्तामणिकल्पश्रुतदायकानपि
परमगुरुन् निह्वते इत्यतोऽसौ तेभ्योऽप्यधमत्वादुपहृतमति-विज्ञानोऽभिधीयते । एवंविधे शिष्ये
न कथयितव्यं 'श्रुतं वा' सूत्रम् 'अर्थो वा' तदभिधेयः । अमुमेवार्थं प्रतिवस्तूपमया द्रवयति—
"न मणीं" इत्यादि । "कोत्थु" ति आर्पत्वात् कौस्तुभो नाम मणिः 'शतसहस्रः' लक्षमूल्यः

१ अथ गुरुनिह्वविद्वारं ले० मो० ॥ २ ति अवोधिकत्वं परलोके गुरुं भा० ॥ ३ 'निह्व' तं डे० ॥ ४ कुतः ? इति चेद् उच्यते भा० ॥ ५ मतिः स्वाभाविकी, विज्ञानं गुरूपदेश-जनितम्, मतिश्च विज्ञानं च मतिविज्ञाने, उपहृते-गर्व-गुरुनिह्वनादिदोषदूषिते मति-विज्ञाने यस्य सः 'उप' भा० ॥

‘भासस्य’ शकुन्तलस्यस्य पक्षिणो गलके नाऽऽविध्यते, अयोग्यत्वात् ; एवमस्यापि गुरुनिद्वेतुर-
त्यन्तापात्रभूतस्य श्रुतरत्नप्रदानमनुचितमिति न विधेयम् ॥ ७८७ ॥

गतं निह्वद्वारम् । अत्र च तित्तिणिक-चलचित्त-माणद्वणिक-दुर्वलचारित्रा-ऽऽचार्यपरिमा-
पि-यामावर्त्त-पिशुना-ऽऽकृतसामाचारीक-गर्वित-प्रकीर्ण-निर्द्वैविनः एकादशाऽपात्रभूताः शिष्याः,
८ आदिमाहृष्टमावोऽप्राप्तः, तरुणधर्मा पुनरव्यक्तः । अथेषां सूत्रार्थप्रदाने प्रायश्चित्तमाह—

तित्तिणि-
कादीनां
सूत्रार्थ-
प्रदाने
प्रायश्चि-
त्तम्

अप्यचे अ अपत्ते, लहुगा लहुगा य ह्येति अप्यत्ते ।

लहुगा य दध्यति तितिणि, रसति तितिणि ह्येति चतुर्गुणा ॥ ७८८ ॥

अव्यक्तः—तरुणधर्मा तस्य तथा “अपत्ते” ति अपात्राणामेकादशसंख्याकानां सूत्रार्थं यदि
ददाति तदा चत्वारो लघुकाः । “लहुगा य ह्येति अप्यत्ते” ति अप्राप्तः—आद्यहृष्टमावन्तस्य
10 ददाति चत्वारो लघुकाः । अत्रैव विशेषमाह—“लहुगा य दद्य” इत्यादि । दध्यति तित्तिणिकस्य
ददाति चत्वारो लघवः । ‘रसति तित्तिणिकस्य’ आहारतित्तिणिकस्य ददाति चत्वारो गुरवः ।
उपवि-शय्यातित्तिणिकयोर्द्वानस्य चत्वारो लघव इत्यनुक्तमप्यत्रावसातव्यम्, निग्रीयचूर्णा-
वुक्तत्वात् ॥ ७८८ ॥

अतो वैहि च गुरुगा, आयरिय-गिलाण-बाल विहअपयं ।

15 आयरियपारिमासिस्स ह्येति चउरो अणुग्वाया ॥ ७८९ ॥

आहारोपधि-शय्याविषयामन्तर्बहिर्वा संयोजनां कुर्वतश्चत्वारो गुरवः । आचार्य-ग्लान-बाल-
दीनामर्थाय द्वितीयपदं भवति, एतदर्थं संयोजनामपि कुर्वन् शुद्ध इत्यर्थः । आचार्यपरिमा-
पिणः पुनश्चत्वारोऽनुद्धाताः प्रायश्चित्तम् ॥ ७८९ ॥ अथोपसंहरन्माह—

तम्हा न कहेयज्जं, आयरिएणं तु पवयणरहस्सं ।

20 त्वेत्तं कालं पुरिसं, नाउण पगासम् गुज्झं ॥ ७९० ॥

यस्मादेवं प्रायश्चित्तमभिहितं तस्मात् तित्तिणिकादीनामाचार्येण ‘प्रवचनरहस्यम्’ अपवाद-
पदं ‘न कथयितव्यम्’ न प्ररूपणीयमिति । कथं पुनः कथयितव्यम् ? इत्याह—‘क्षेत्रम्’
अध्यादिकं प्रवेष्टव्यं ज्ञात्वा प्रथमतोऽध्वकल्यादिकं प्रवचनरहस्यमृतमपरिणतानामपि कथयित-
व्यम्, अन्यथा तेषां मार्गं गच्छतां संयमा-ऽऽजमविराधना स्यात् । एवं ‘कालमपि’ दुर्मिक्षादि-
25 क्रमागमिष्यन्तमागतं वा ज्ञात्वा यथायोगमपरिणतानामपि राहसिकश्रुतार्थं प्रकाशयेत् । ‘गुरुं
वा’ परिणामकलक्षणम् उपलक्षणत्वाद् भावं वा—ग्लान-बाल-बृद्धा-ऽऽहिष्णुप्रभृतीनामुपग्रहकर-
णादिलक्षणं ज्ञात्वा प्रकाशयेद् ‘गुरुं’ छेदश्रुतरहस्यमृतमपवादपदमिति ॥ ७९० ॥

व्याख्यातं “पत्ते अ” ति द्वारम् । अथानुज्ञातद्वारमाह—

अनुज्ञात-
द्वारम्

चउमंगो अणुण्णाए, अणुण्णाए अ पढमतो सुद्धो ।

30 सैसाणं मासलह, अविणयमाई मवे दोसा ॥ ७९१ ॥

अथानुज्ञात-अनुज्ञातपदार्थां चतुर्भेदी कार्या, तद्यथा—अनुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति

१ “भासो मोदप्रजनो” इति चूर्णा ॥ २ “न्तापरपर्यायस्य पं भा० ॥ ३ “ह्या पं भा० ॥
४ बहि चतुर्गुणा ता० ॥ ५ आयरिएणं तम्हा, न कहेयज्जं तु पव” ता० ॥

प्रथमः, अस्य भावना—कश्चित् प्रातीच्छिको गच्छान्तरादागम्य सूत्राध्ययनार्थमुपसम्पन्नः,
 स चाऽऽचार्यैरनुज्ञातः—आर्य ! उपाध्यायस्य सकाशेऽधीप्वेति; ततः स उपाध्यायस्य समीपे
 गत्वा ब्रूते—भगवन् ! गुरुभिरहमादिष्टो भवतां पादमूले पठनार्थमिति; तत उपाध्यायेनाग-
 त्याचार्याः प्रच्छनीयाः, यथा—क्षमाश्रमणाः ! पाठयाम्यहममुकं साधुम् ? इति; ततो गुरुभिः
 'वाढम्' इत्युक्ते स उपाध्यायेन पाठनीयः; एवंकुर्वन् अनुज्ञातमनुज्ञातो वाचयतीति अभि-
 धीयते, एष प्रथमो भङ्गः शुद्धः । अनुज्ञातमननुज्ञात इति द्वितीयः, तद्भावना—स साधुरा-
 चार्यैर्भणितः—पठोपाध्यायान्तिके, स चैवमादिष्टः पठितुमुपस्थित उपाध्यायसन्निधौ, स उपा-
 ध्यायो यद्याचार्यानपृष्ट्वा तं पाठयति तत उपाध्यायस्य मासलघु । अननुज्ञातमनुज्ञात इति
 तृतीयः, अत्राचार्यैरुपाध्यायस्तस्य साधोः शृण्वतः सन्दिष्टः—आर्य ! पाठयेरमुं साधुमिति,
 न पुनरितरः सन्दिष्टः, ततः स उपस्थितः सन्नुपाध्यायेन प्रश्ननीयः—सौम्य ! क्षमाश्रमणैः 10
 सन्दिष्टस्त्वम् ? न वा ? इति; स प्रतिब्रूयात्—'मया युष्माकमादेशो दीयमानः श्रुतो न
 पुनरहं सन्दिष्टः' इत्युक्ते यद्युपाध्यायः पाठयति तदा द्वयोरप्यध्यापका-ऽध्यायकयोर्मासलघु;
 अथ न पाठयति तत उपाध्यायः शुद्धः । अननुज्ञातमननुज्ञातो वाचयतीति चतुर्थो भङ्गः, अत्र
 चोपाध्यायोऽप्यननुज्ञातः शिष्योऽप्यननुज्ञात इति कृत्वा द्वयोरपि मासलघु । अत एवाह—
 'शेषेषु' प्रथमभङ्गव्यतिरिक्तेषु भङ्गेषु मासलघु । गाथायां प्राकृतत्वात् सप्तम्यर्थे षष्ठी । अवि- 15
 नयादयश्च दोषा भवन्ति, आदिशब्दाद् अनवस्था—अन्येषामपि यदृच्छयाऽध्ययना-ऽध्यापन-
 लक्षणा इत्यादयो दोषाः परिगृह्यन्ते ॥ ७९१ ॥

गतमनुज्ञातद्वारम् । अथ भावतः परिणामक इति द्वारं व्याख्यायते—अत्र च भावग्रहणाद्
 द्वय-क्षेत्र-काला अपि गृहीता द्रष्टव्याः, परिणामकप्रक्रमाच्चाऽपरिणामका-ऽतिपरिणामकावपि
 व्याख्यायितव्येति चेत्तसि व्यवस्थार्थं सूरिरिमां निर्युक्तिगाथामाह—

20

परिणाम अपरिणामे, अइपरिणाम पडिसेह चरिमदुए ।

अंवाईदिहुंतो, कहणा य इमेहिं ठाणेहिं ॥ ७९२ ॥

परिणाम-
कद्वारम्

परिणामका-ऽपरिणामका-ऽतिपरिणामकानां प्ररूपणा कर्तव्या । प्रतिषेधः 'चरमद्विकस्य'
 अपरिणामका-ऽतिपरिणामकैर्युगलस्य कर्तव्यः, अनयोश्छेदश्रुतं न दातव्यमिति भावः । एषां
 च त्रयाणामपि परीक्षार्थमात्रादिदृष्टान्तो वक्तव्यः, आदिशब्दाद् वृक्ष-वीजपरिग्रहः । तथा च 25
 परीक्षया तेषामभिप्राये गृहीते सति 'कथना' प्रतिवचनम् 'एभिः' वक्ष्यमाणैः 'स्थानैः' प्रका-
 रैराचार्येण कर्तव्येति ॥ ७९२ ॥ अथैनामेव गाथां विवृणोति—

जो दव्व-खेत्तकय-काल-भावओ जं जहा जिणक्खायं ।

परिणामकः

तं तह सदहमाणं, जाणसु परिणामयं साधुं ॥ ७९३ ॥

१ 'शेषाणां' प्रथमभङ्गव्यतिरिक्तानां त्रयाणां भङ्गानां मासलघु । अविनया^० भा० ॥

२ 'प्य परिणामिकादित्रयप्रतिवद्धासिमां द्वारगाथामाह भा० ॥ ३ 'कस्य युं' त० दे० ॥

४ विचरीपुराह भा० ॥

अत्र “तुलादण्डमव्यग्रहण” न्यायेन कृतग्रन्थो मध्येऽभिहितोऽपि सर्वत्रापि सम्बध्यते । यः कश्चिद् द्रव्यकृतं क्षेत्रकृतं कालकृतं भावकृतम्, द्रव्यादिभिर्मर्देः सूत्रे विहितमित्यर्थः, यद् वस्तु ‘यथा’ येनोत्सर्गा-अपवादरूपेण प्रकारेण जिनैराख्यातं तत् तथा श्रद्धयाति, तमेवं ‘श्रद्धा-धानं’ रोचयन्तं जानीहि परिणामकं साधुम् । इयमत्र भावना—द्रव्यतः सचित्ता-ऽचित्त-मिश्राणि द्रव्याणि यादृशो कार्यं कथ्यन्ते न वा, क्षेत्रतोऽथ्वनि वा जनपदे वा यद् यथाऽव्य-कथादिकमाचरणीयम्, कालतो दुर्मिञ्ज-सुमिश्रादौ यो यादृशः कथ्यः, भावतो ग्लानादिप्वा-गाढा-ऽनागाढादिको यादृग्विधिः । तदेवं सर्वमपि श्रद्धवानो यथावसरं प्रयुज्जानश्च परिणा-मको ज्ञातव्यः ॥ ७९३ ॥ अपरिणामकमाह—

अपरिणा-
मकः

10

जो द्रव्य-स्वेत्तकय-काल-भावओ जं जहा जिणवखायं ।

तं तद् असद्दुत्तं, जाण अपरिणामयं साहुं ॥ ७९४ ॥

यो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकृतं यद् यथा जिनैराख्यातं तत्र श्रद्धयाति, तं तथा अश्रद्धयन्तं जानीहि अपरिणामकं साधुम् ॥ ७९४ ॥ अतिपरिणामकमाह—

अतिपरि-
णामकः

जो द्रव्य-स्वेत्तकय-काल-भावओ जं जहिं जया काले ।

तद्धेसुस्सुत्तमर्दं, अहपरिणामं विद्याणाहि ॥ ७९५ ॥

15 यो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकृतं ‘यद्’ वस्तु ‘यस्मिन्’ विकृष्टाव्यादौ ‘यदा काले’ आत्यन्ति-कदुर्मिश्रादौ मणितम्, “तद्धेसु” चि तस्मिन्-द्रव्यादिकृते आपवादिकवस्तुनि लेख्या यस्य स तद्धेदयः, ‘पद्यामि तावदत्र किमपि निश्चापदं तत्तदेवैवावलम्बयिष्यामि’ इत्यपवादपदैकमति-रित्यर्थः । तथा सूत्राद्-अपवादश्रुताद्-उत्-प्रावलेयेन मतिरस्येत्युत्पन्नमतिः, श्रुतोक्तापवादाद-भ्यविकापवादवृद्धिरिति भावः । तमेवंविधं साधुमतिपरिणामकं विजानीहीति ॥ ७९५ ॥

20 अथामीषामेव व्युत्पत्तिनिमित्तं लक्षणमाह—

परिणाम-
कारिणां
व्युत्पत्त्या-
व्युत्पत्ति-
त्वम्

परिणमद् जहत्थेणं, मर्दं उ परिणामगस्स कजेसु ।

विद्दं न उ परिणमर्दं, अहिगं मद् परिणमे तद्दो ॥ ७९६ ॥

परिणामकस्य मतिः कार्येषु ‘यथायथेन’ यथार्थग्राहकतया परिणमते, अत एवासौ परि-
णामक उच्यते । ‘द्वितीये’ द्वितीयस्यापरिणामकस्य मतिः ‘न तु’ नैव परिणमते, अत एवा-
25 सावपरिणामक उच्यते । तृतीयः पुनरविकां मतिं परिणमयतीत्यतिपरिणामकोऽभिधीयते
॥ ७९६ ॥ एतदेव स्पष्टयति—

दोसु वि परिणमद् मर्दं, उस्सग्गोऽववायओ उ पट्टमस्स ।

विद्वत्तस्स उ उस्सग्गो, अद्वयवाप्प य तद्दयस्स ॥ ७९७ ॥

‘प्रथमस्य’ परिणामकस्य मतिरुत्सर्गा-अपवादयोर्द्वयोरपि परिणमति(ति) । किमुक्तं भवति ?—
30 यः परिणामको भवति तस्योत्सर्गं प्राप्ते उत्सर्ग एव मतिः परिणमते, अपवादे प्राप्तेऽपवादे
एव मतिः परिणमते; यत्रोत्सर्गो बलीयान् तत्रोत्सर्गं समाचरति, यत्रापवादो बलवान् तत्रापवादं

गृह्णाति । ‘द्वितीयस्य’ अपरिणामकस्य पुनरुत्सर्ग एव मतिः परिणमते, न पुनरपवादे ।
तृतीयस्य तु अति-अत्यर्थम् अपवादे मतिः परिणमते; स च द्रव्यादिकारणेषु प्रतिसेवना-
मनुज्ञातां ज्ञात्वा न किञ्चित् परिहरति, कारणमन्तरेणापि प्रतिसेवते ॥ ७९७ ॥

अथ यदुक्तमासीत् “अंवाईदिद्वंतो” (गा० ७९२) ति तद् इदानीं भाव्यते—एतेषां
परिणामकादीनां त्रयाणामपि जिज्ञासया केचिदाचार्याः स्वशिष्यानिर्णयमभिदधुः—‘आर्याः !
आग्नैरस्माकं प्रयोजनमस्ति’ इत्युक्ते यः परिणामकः शिष्यः स ब्रूयात्—

चेयणमचेयण भाविय, केदह छिन्ने अ किञ्चिया वा वि ।

लद्धा पुणो व वोच्छं, वीमंसत्थं व वुत्तो सि ॥ ७९८ ॥

भगवन् ! यैराग्नैः प्रयोजनं तानि किं चेतनानि ? उताचेतनानि ? किं ‘भावितानि’ लव-
णादिभिर्वासितानि ? उताभावितानि ? “केदह” ति किंप्रमाणानि ? किं महान्ति ? किं वा 10
लघूनि ? “छिन्न” ति किं पूर्वच्छिन्नानि ? किं वा इदानीं छित्त्वा ? अथवा “छिन्न” ति किं
‘छिन्नानि’ खण्डीकृतानि ? किं वा सकलानि ? “किञ्चिया वा वि” ति कियन्ति वा गणनया
द्विभ्यादिसंख्याकान्यानयामि ? अपिशब्दात् किं वद्धास्थिकानि ? अवद्धास्थिकानि वा ? तरु-
णानि ? जरठानि वा ? इत्याद्यपि द्रष्टव्यम् । इत्थं शिष्येणाभिहिते आचार्येण वक्तव्यम्—
सौम्य ! लब्धानि सन्त्यग्रेऽपि, मम पुनः पुरा विस्मृतान्यासन् इदानीं स्मृतिपथमवती-15
र्णानीति; यद्वा पर्याप्तं तावदिदानीम्, प्रयोजने समापतिते पुनर्भवन्तं ‘वक्ष्यामि’ भणिष्यामि;
अथवा वत्स ! किं ममाऽऽग्नैः कार्यम् ? ‘विमर्शार्थं’ ‘किमयं विनीतः ? न वा ? , परिणामको
वा ? न वा ?’ इति विन्यासनाथसुक्तोऽसीति ॥ ७९८ ॥ यः पुनरपरिणामकः स ब्रूयात्—

किं ते पित्तपलावो, मा वीयं एरिसाई जंपाहि ।

मा णं परो वि सोच्छिहि, कहं पि नेच्छामो एयस्स ॥ ७९९ ॥ 20

भो आचार्य ! किं ते पित्तप्लावः समजनि यदेवमुन्मत्तवदसम्बद्धं प्रलपसि ? , यद्येकवारं
ममाग्रे जल्पितं तर्हि जल्पितं नाम, मा पुनर्द्वितीयं वारं ईदृशानि सावधानि वचनानि जल्पेति;
यतः मा “णं” इति एतत् त्वदीयं वचनं ‘परोऽपि’ अन्योऽपि श्रोष्यति, वयं पुनः कथामपि
नेच्छामः ‘एतस्य’ अर्थस्य आम्रानयनलक्षणस्य किं पुनः कर्त्तव्यतामित्यपिशब्दार्थः ॥ ७९९ ॥

यः पुनरतिपरिणामकः स एवमभिदध्यात्—

कालो सिं अइवत्तइ, अम्ह वि इच्छा न भाणिउं तरिमो ।

किं एच्चिरस्स वुत्तं, अन्नाणि वि किं व आणेमि ॥ ८०० ॥

क्षमाश्रमणाः ! यदि युष्माकमाग्नैः प्रयोजनं तत् इदानीमप्यानयामि, यतः “सिं” इति
एवामाग्राणां कालः ‘अतिवर्त्तते’ अतिक्रामति, अद्य तावत् तानि तरुणानि वर्त्तन्ते अत ऊर्ध्वं
जरठीभवन्त्यन्तीत्यर्थः । यद्वाऽऽसकमप्याग्राणां ग्रहणे महती इच्छा, परं किं कुर्मः ? न वयं 30
यौष्माकीणभयभीता भणितुं किमपि “तरासु” ति शक्नुमः । अथवा यद्याग्राण्यपि ग्रहीतुं

कल्पन्ते ततः किमियतश्चिरात् कालादुक्तम्?, वञ्चिताः सो वयमियन्तं कालमिति भावः । किं वा अन्यान्यपि मातुलिङ्गादीन्यानयामीति ॥ ८०० ॥

अनयोरपरिणामका-ऽतिपरिणामकयोरेवंजल्पतोरार्थेणेदमुत्तरं दातव्यम्—

नाभिष्पायं गिण्हसि, असमत्ते चैव भाससी वयणे ।

5

सुत्तं विल-लोणकए, भिन्ने अहवा वि दोचंगे ॥ ८०१ ॥

भो मुग्ध ! त्वं मदीयमभिप्रायं न गृह्णासि, किन्तूत्सुकतया मदीये वचनेऽसमाप्त एवेदृशं समयविरुद्धं निष्ठुरं वचनं भाषसे; मया पुनरनेनाभिप्रायेणाभिहितम्—“सुत्तं विल” इत्यादि, शुक्लं—काञ्जिकं तदेवात्यम्लं शुक्लाम्लं तेन लवणेन वा कृतानि—भावितानि शुक्लाम्ल-लवणकृतानि भिन्नानि च । किमुक्तं भवति ?—न मया भवतः पार्श्वादपरिणतान्याम्राण्यानायितानि, किन्तु 10 चतुर्थरसिकभावितानि वा लवणभावितानि वा; यद्वा द्रव्यतो भावतश्च भिन्नानि, परिणतानीति भावः । अथवा “दोचंगे” त्ति सामयिकी संज्ञा, ओदनादिमूलाङ्गापेक्षया भोजनस्य द्वितीया-ङ्गानि—राद्वशाकरूपाणि तानि मया आनायितानीति प्रक्रमः ॥ ८०१ ॥

परिणाम-
कादिपरी-
क्षाकृते
वृक्ष-बीज-
दृष्टान्तौ 15 “अंवाई” इत्यत्राऽऽदिशब्दसूचितौ वृक्ष-बीजदृष्टान्ताविमौ—आचार्या भणन्ति—अज्जो ! रुक्खेहिं वीण्हिं वा पओअणं ति । अत्रापि परिणामकादिजल्पस्तथैवावसातव्यः । नवरमपरि-
णामका-ऽतिपरिणामकौ प्रति सूरिणा प्रतिवक्तव्यम्—

निष्पाव-कोद्वोईणि वेमि रुक्खाणि न हरिए रुक्खे ।

अं विल विद्धत्थाणि अ, भणामि न विरोहणसमत्थे ॥ ८०२ ॥

निष्पावाः—वृक्षाः कोदवाः—प्रतीतास्तदादीनि यानि “रुक्खाणि” त्ति रुक्खाणि द्रव्याणि तान्येवाहं ब्रवीमि, न तु ‘हरितान्’ सचित्तान् वृक्षान् । तथा बीजान्यपि यानि अम्लभावि- 20 तानि ‘विध्वस्तानि वा’ व्यवच्छिन्नयोनिकानि तान्यहं भणामि, ‘न विरोहणसमर्थानि’ न पुन-रङ्कुरोद्भवनशक्तिकानीति । एष आम्रादिदृष्टान्तः । कथना चाऽऽचार्येणामीभिः स्थानैः “सुत्तं-विल” (गाथा ८०१) इत्यादिभिः प्रकारैः कृता । एवं परीक्ष्य यः परिणामकस्तस्य दातव्यम् ॥ ८०२ ॥ कथं पुनस्तेन श्रोतव्यम् ? इत्याह—

निद्रा-विगहापरिवज्जिण्ण, गुत्तिदिण्ण पंजलिणा ।

भत्ती बहुमाणेण य, उवउत्तेण सुणेयव्वं ॥ ८०३ ॥

अभिकंखंतेण सुभासियाइँ वयणाइँ अत्थमहुराइँ ।

विम्हियमुहेण हरिसागएण हरिसं जणंतेण ॥ ८०४ ॥

निद्रायमाणः सन् न किञ्चिदप्यवधारयति विकथायां क्रियमाणायां व्याघातो भवतीत्यतो निद्रा-विकथापरिवर्जितेन श्रोतव्यम् । गुप्तानि—स्वस्वविषयप्रवृत्तिनिरोधेन संवृतानीन्द्रियाणि 30 येनासौ गुप्तेन्द्रियस्तेन । तथा ‘प्राञ्जलिना’ योजितकरयुगलेन । भक्त्या बहुमानेन च श्रोत-

व्यम्, भक्तिर्नाम गुरुणामितिकर्तव्यतायां निषधारचनादिका या बाह्या प्रवृत्तिः, बहुमानस्तु गुरुणामुपरि आन्तरः प्रतिबन्धः । अत्र चतुर्भङ्गी—भक्तिर्नामैकस्य न बहुमानः, बहुमानो नामैकस्य न भक्तिः, एकस्य भक्तिरपि बहुमानोऽपि, एकस्य न भक्तिर्न वा बहुमान इति । अत्र च भक्ति-बहुमानयोर्विशेषज्ञापकं शिवाख्यवानमन्तरभक्तयोर्मरुक-पुलिन्दयोरुदाहरणम्, तच्च सुप्रसिद्धमिति कृत्वा न लिख्यते । यदि भक्तिं बहुमानं वा न करोति तदा चतुर्लुधु । 5 तथा 'उपयुक्तेन' अनन्यमनसा श्रोतव्यम् ॥ ८०३ ॥

“अभिकर्तव्येण” इत्यादि । 'वचनानि' श्रुतव्याख्यानरूपाणि 'सुभाषितानि' शोभन-भणितिभिर्भणितानि 'अर्थमधुराणि' भावार्थसुखादूनि 'अभिकाङ्क्षता' आभिमुख्येन वाञ्छता । तथा 'विस्मितमुखेन' अपूर्वापूर्वार्थश्रवणसमुद्भूतविस्मयस्मेरवदनेन । 'हर्षागतेन' 'अहो ! अमी भगवन्तः स्वगल-तालुशोषमवगणय्यासन्निमित्तमेवंविधं सूत्रार्थव्याख्यानं कुर्वन्ति, नानृणीभवेय-10 ममीषां परमोपकारिणामहम्' इत्येवंविधं हर्षमागतः—प्राप्तो हर्षागतस्तेन । तथा गुरुणामपि स्ववदनप्रसन्नतया उत्फुल्ललोचनतया च 'हर्षम्' 'अहो ! कथमयं संवेगरङ्गतरङ्गितमानसः परमा-गमव्याख्यानं शृणोति ?' इति लक्षणं प्रमोदं जनयता श्रोतव्यमिति ॥ ८०४ ॥

अथ परिणामकद्वारमुपसंहरन्नाह—

आधारिय सुत्तथो, सविसेसो दिज्जए परिणयस्स ।

15

सुपरिच्छित्ता य सुनिच्छियस्स इच्छागए पच्छा ॥ ८०५ ॥

॥ कप्पपेडिया समत्ता ॥

यः कल्प-व्यवहारादेः सूत्रार्थः 'सविशेषः' सापवादः स्वगुरुसकाशाद् 'आधारितः' आगृ-हीतः स सर्वोऽपि दीयते 'परिणतस्य' परिणामकस्य शिष्यस्य 'सुपरीक्ष्य' पूर्वोक्ताभ्यादिदृष्टान्तैः सुष्ठु-अविसंवादेन परीक्षां कृत्वा 'सुनिश्चितस्य' प्रारब्धसूत्रार्थे ग्रहीतव्ये कृतनिश्चयस्य, यद्वा 20 'ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणां यावज्जीवं मया विराधना न कर्त्तव्या' इत्येवं सुष्ठु निश्चितः—निश्चय-

१ मरुक-पुलिन्दयोरुदाहरणं चूर्णितोऽत्रोपन्यस्यते । तथाहि—

एगस्स गिरिस्स णिज्झरे वाणमंतरं । तत्थ सिचस्स पडिमा । तं एगो धम्मितो सुत्तससति भत्तीए, पत्ता-मोडं गुरुगुलं च देति, आवरिसणोवलेवणं च । अण्णो य एगो पुलिंदओ, सो जे जम्मि उदुम्मि सुंदरा पुफ्फा ते आणित्ता गल्लोदएणं ण्हाणेत्ता अचेतुं सुतुट्ठो णच्चति, णच्चित्ता य गच्छति । अण्णता सो वाणमंतरो पुलिंदेण समं वोहेति । धम्मितो य आगतो रुट्ठो चित्तेति—अहं सुइएण अचणं करेमि, एस अनुइणा, तह वि एस जहण्णो एतेण समं वोहेति, णूणं एस वि असइओ चैव । वाणमंतरेण भणितं—सयं तुमं ममं सेवसि, जारिसो उण एतस्स ममोवरि बहुमाणो तारिसो तुयं णत्थिं । कथं ? । कल्ले पेच्छावि । पभाए रतणीए वाण-मंतरेण एक्कं अप्पणो अच्छि णिहारितं । पुलिंदेण दिट्ठं । रुट्ठो 'केणं ?' ति । ताधे चित्तेति—मम सामिस्स एगं अच्छि, मम दोण्णि, ण जुतं । अप्पणयं णेण अच्छि णिहारित्ता लात्थिं । वाणमंतरेण धम्मिओ भण्णति—किधं ? पेच्छसि एतस्स बहुमाणं ? । ताधे णेण पडिलाइयं पुलिंदस्स । धम्मितस्स भत्ती, पुलि-दस्स बहुमाणो । एस भत्ति-बहुमाणानं विसेसो । दोसु वि [एत्थ] अधिकारो ॥

२ च हर्षं जनयता सता श्रोतव्यमिति ॥ ८०४ ॥ भा० ॥

वान् यः स सुनिश्चितस्तस्य दीयते । “इच्छागए पच्छि” त्ति अपरिणामका-ऽतिपरिणामकयोः पुनर्यदा सा आत्मीया यथाक्रमं केवलोत्सर्ग-केवलापवादरुचिलक्षणा इच्छा गता-नष्टा भवति तदा पश्चात् तयोः छेदश्च्युतानि दातव्यानीति ॥ ८०५ ॥

उक्तं परिणामकद्वारम् । तदुक्तौ च व्याख्यातं सप्रपञ्चं “बहुस्तुए चिरपवइए” इत्यादिकं ६ द्वारश्लोकयुगलम् (गा० ४००-४०१) । तद्व्याख्याने च समर्थितं “निकखेवेगट्ट निरुत्ति” इत्यादिमूलद्वारगाथा (१४९) सूचितं पर्पदिति द्वारम् । अत्र च लक्षण-तदर्ह-पर्पद्वाराणि निक्षेपनामकस्यानुयोगद्वारद्वितीयभेदस्य प्रासङ्गिकतया तदन्तःपातीन्येवावसातव्यानीति । गतं निक्षेपद्वारमिति ॥

10

चारित्रभूपालनिवासहेतुप्रासादकल्पे किल कल्पशास्त्रे ।

सुवर्णवद्धा सुरसावगाढा, समर्थिता सम्प्रति पीठिकेयम् ॥

॥ इति कल्पपीठिकाटीका परिसमाप्ता ॥
॥ ग्रन्थाग्रम्—१९८७ ॥
जयत्यनेकान्तकण्ठीरवः

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायामद्यावधि मुद्रितानां ग्रन्थानां सूची ।

ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.	ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.
X १ समवसरणस्तवः	सावचूरिकः ०- १-०	X २८ सम्यक्त्वकौमुदी	०-१२-०
X २ क्षुल्लकभवावलि- प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- १-०	X २९ श्राद्धगुणविवरणम्	१- ०-०
X ३ लोकनालिद्वान्त्रिशिका सटीका	०- २-०	X ३० धर्मरत्नप्रकरणं	सटीकम् ०-१२-०
X ४ योनिस्तवः	सावचूरिकः ०- १-०	X ३१ कल्पसूत्रं	सुबोधिकाख्यया व्याख्ययोपेतम् ०- ०-०
X ५ कालसप्तिका- प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- १-६	X ३२ उत्तराध्ययनसूत्रं	सटीकम् ५- ०-०
X ६ देहस्थितिस्तवः	सावचूरिकः ०- १-०	X ३३ उपदेशसप्तिका	०-१३-०
X ७ सिद्धदण्डिका	सावचूरिका ०- १-०	X ३४ कुमारपालप्रबन्धः	१- ०-०
X ८ कायस्थितिस्तवः	सटीकः ०- २-०	X ३५ आचारोपदेशः	०- ३-०
X ९ भावप्रकरणं	सटीकम् ०- २-०	X ३६ रोहिण्यशोकचन्द्रकथा	०- २-०
X १० नवतत्त्वप्रकरणं भाष्यटीकोपेतम्	०-१२-०	X ३७ गुरुगुणपदत्रिंशत्पदत्रिं- शिकाकुलकं	सटीकम् ०-१०-०
X ११ विचारपञ्चाशिका	सटीका ०- २-०	X ३८ ज्ञानसारः	सटीकः १- ४-०
X १२ बन्धपदत्रिंशिका	सटीका ०- २-०	X ३९ समयसारप्रकरणं	सटीकम् ०-१०-०
X १३ परमाणुखण्डपदत्रिंशिका पुद्गलपदत्रिंशिका निगोदपदत्रिंशिका च	सटीका ०- ३-०	X ४० सुकृतसागरः	०-१२-०
X १४ श्रावकव्रतभङ्ग- प्रकरणम्	सावचूरिकम् ०- २-०	X ४१ धम्मिल्लकथा	०- २-०
X १५ देववन्दनादिभाष्य- त्रयं	सावचूरिकम् ०- ५-०	X ४२ प्रतिमाशतकं	सटीकम् ०- ८-०
X १६ सिद्धपञ्चाशिका	सटीका ०- २-०	X ४३ धन्यकथानकम्	०- २-०
१७ भज्जायउच्छकुलकं	सावचूरिकम् ०- २-०	X ४४ चतुर्विंशतिजिनस्तुतिसंग्रहः	०- ६-०
१८ विचारसप्तिका	सावचूरिका ०- ३-०	X ४५ रौहिण्यकथानकम्	०- २-०
१९ अल्पबहुत्वगर्भितं महावीरस्तवनं	सावचूरिकम् ०- २-०	X ४६ लघुक्षेत्रसमासप्रकरणं	सटीकम् १- ०-०
२० पञ्चसूत्रं	सटीकम् ०- ६-०	X ४७ बृहत्संग्रहणी	सटीका २- ८-०
२१ जम्बूस्वामिचरित्रम्	०- ४-०	X ४८ श्राद्धविधिः	सटीका २- ७-०
२२ रत्नपालनृपकथानकम्	०- ४-०	X ४९ पद्मदर्शनसमुच्चयः	सटीकः ३- ०-०
२३ सूकरतावली	०- ४-०	X ५० पद्मसंग्रहपूर्वाह्णं	सटीकम् ३- ८-०
२४ भेषदूतसमस्यालेखः	०- ४-०	X ५१ सुकृतसंकीर्तनम्	०- ८-०
२५ चेतोदूतम्	०- ६-०	X ५२ चत्वारः प्राचीनाः कर्मग्रन्थाः	सटीकाः २- ८-०
X २६ पर्युषणाष्टाहिकाव्याख्यानम्	०- ६-०	X ५३ सम्बोधसप्तिका	सटीका ०- १-०
X २७ चम्पकमालाकथा	०- ६-०	X ५४ कुवलयमालाकथा	१- ८-०
		५५ सामाचारीप्रकरणं आराधक- विराधकचतुर्भङ्गी च	सटीका ०- ८-०
		५६ करुणावज्रायुधनाटकम्	०- ४-०
		X ५७ कुमारपालमहाकाव्यम्	०- ८-०

ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.	ग्रन्थनाम.	मूल्यम्.
५८ महावीरचरियम्	१- ०-०	६८ सप्तविंशत्यन्तक-	
५९ कौमुदीमिश्रानन्दं नाटकम्	०- ६-०	प्रकरणं सटीकम्	१- ०-०
६० प्रबुद्धरौहिण्यनाटकम्	०- ५-०	६९ चन्द्रयवन्दनमहामासं छायादिप-	
६१ धर्माभ्युदयनाटकं } सूकावली च }	०- २-०	गीयुतम्	१-१२-०
६२ पञ्चनिर्ग्रन्थीप्रकरणम् सटीकम्	०- ६-०	७० प्रक्षपद्भिः	०- २-०
६३ रथगणेश्वरीकथा	०- ६-०	X७१ कल्पसूत्रं छिन्नावलीटीकोपेतम्	०- ०-०
६४ सिद्धयानुष्टं सटीकम्	०-१०-०	७२ योगदर्शनं योगविशिक्षा च सटीका	१- ८-०
६५ दानप्रदीपः	२- ०-०	७३ मण्डलप्रकरणं सटीकम्	०- ६-०
६६ वन्यहेतुद्वयप्रसङ्गोपकरणं सटीकम्, जवन्योक्त्युपदे एककालं गुणस्थान- केषु वन्यहेतुप्रकरणम्, चतुर्दशजीव- न्यानेषु जवन्योक्त्युपदे युगपद्वन्य- हेतुप्रकरणं सटीकम् वन्योदयसत्ता- प्रकरणं च सटीकम्	०-१०-०	७४ देवैन्द्रनरकेन्द्रप्रकरणं सटीकम्	०-१२-०
६७ धर्मपरीक्षा जिनमण्डनीया	१- ०-०	७५ चन्द्रवीरशुभा-प्रमेयन-सिद्धदत्तक- पिठ-सुसुप्तनृपादिमिश्रचतुष्कथा	०-११-०
		७६ जैनमेवद्वैतकाव्यं सटीकम्	२- ०-०
		७७ श्रावकधर्मविधिप्रकरणं सटीकम्	०- ८-०
		७८ गुणत्ववित्तेश्वरः सटीकः	३- ०-०
		७९ पञ्चस्तुतिचतुर्विंशतिका सटीका	०- २-०
		८० वसुदेवहिण्डीप्रथमभागः	३- ८-०
		८१ वसुदेवहिण्डीद्वितीयभागः	३- ८-०

श्रीआत्मानन्द-जैनग्रन्थरत्नमालायां मुख्यमाणा ग्रन्थाः ।

वसुदेवहिण्डीनृपायभागः

सटीकाः चत्वारः नव्यधर्मग्रन्थाः

वृहत्कल्पसूत्रं सटीकं द्वितीयो विभागः

